

SANAT VE SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU

Tam Metin Bildiriler Kitabı

30-31 Temmuz 2021

Editör

Nagihan ÇETİN

Özlem ŞEN

Özlem MECEK

Paradigma Akademi

SANAT VE SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU

Tam Metin Bildiriler Kitabı

30-31 Temmuz 2021

Editörler

Nagihan ÇETİN – Özlem ŞEN – Özlem MECEK

ISBN: 978-625-8009-08-8

Sertifika No: 32427

Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarına aittir

Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım

Fetvane Sokak No: 29/A

ÇANAKKALE

e-mail: fahrigoker@gmail.com

Dizgi

Himmet AKSOY

Kapak Tasarımı

Emre İDACITÜRK

Matbaa

Vadi Grafik Tasarım ve Reklam LTD. ŞTİ.

Sertifika No: 47479

**Bu Kitap T.C. Kültür Bakanlığından alınan bandrol ve ISBN ile
satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almayınız.**

**Bu kitap, yürütücülüğü Dr. Nagihan Çetin ve Dr. Özlem Şen tarafından yapılan
Antalya AKEV Üniversitesi 29010975-051.04 sayılı proje kapsamında üretilmiştir.**

Eylül 2021

Paradigma Akademi

Düzenleme Kurulu:

Dr. Nagihan Çetin
Dr. Özlem Şen
Dr. Gökhan Akel
Dr. Zeynep Türkcian
Dr. Gülce Dölkeleş
Uzman Ümran Turan
Uzman Gaye Kızılcalıoğlu
Uzman Özlem Mecek
Gen. Sek. Derya Özunal

Bilim ve Danışma Kurulu:

Prof. Dr. Abdullah Kuzu (Antalya AKEV Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Selim Doğan (Erzurum Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Aysun Altunöz Yonuk (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahattin Özdemir (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Cem Oktay Güzeller (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz Şengül (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Bal (Antalya AKEV Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamile Akgül (Antalya AKEV Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal Kayıkçı (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerim Çetinkaya (Antalya AKEV Üniversitesi)
Prof. Dr. Kürşat Öncül (Osman Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Aça (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nihal Cömert (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Nüket Güz (Antalya AKEV Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömür Ceylan (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Serpil Murtezaoğlu (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Simten Gündes (Antalya AKEV Üniversitesi)
Prof. Dr. Turan Sağer (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki Nacakcı (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Asuman Aypek Arslan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Aylin Alan (Antalya AKEV Üniversitesi)
Doç. Dr. Birgül Yeşiloğlu Güler (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Deniz Adnan Çoban (Antalya AKEV Üniversitesi)
Doç. Dr. Eyüp Uzunkaya (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Gül Banu Dayanç Kıyat (Haliç Üniversitesi)
Doç. Dr. Hale Torun (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Doç. Dr. İlknur Demirbağ (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Kürşat Gülbeyaz (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa Aça (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa Şahin (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman Çalışkan (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Remziye Köse Özelci (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar Uğurlu (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Zinnur Gerek (Gaziantep Üniversitesi)

Dr. Adem Arman (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Ali Erdem (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Aslı Arslan Kulcan (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Coşkun Kazma (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Eda Büyükgebiz Koca (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Fidan Uğur Çerikan (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Filiz Güven (Sinop Üniversitesi)
Dr. Filiz Torun Nalbant (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Gizem Candan (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Gökhan Akel (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Hakan Yıldırım (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Harun Akçam (İstanbul AREL Üniversitesi)
Dr. Mehmet Kürkçü (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Mehmet Şeren (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Mustafa Malhut (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Özkan Yılmaz (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Pelin Ügümü Aktaş (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Sonay Ödemiş (Dicle Üniversitesi)
Dr. Zeynep Gedik Küçük (Antalya AKEV Üniversitesi)
Dr. Zeynep Türkcan (Antalya AKEV Üniversitesi)
Öğr. Gör. Ahmet Demirbağ (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Öğr. Gör. Cumhuriyet Sevinç (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Öğr. Gör. Salim Sınar (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Öğr. Gör. Tayfun Kırmızıgül (Dicle Üniversitesi)
Uzm. Haluk Öyküm Lumalı (Ankara Üniversitesi)

Sekreteryas:

Ar. Gör. Hayriye Orhan
Ar. Gör. Keziban Özçelik
Ar. Gör. Nihan Özdemir
Ar. Gör. Ümmü Özkan

SUNUŞ

Antalya AKEV Üniversitesi ev sahipliğinde bu yıl ilkinii düzenlediğimiz Sanat ve Sosyal Bilimler Sempozyumu ile kültürel ve tarihsel sürece katkı sunacak bir oluşumun temellerini attık. Meslektaşlarımızla fikir alışverişinde bulunma fırsatını yakaladığımız bu sempozyum, mevcut covid-19 salgını sebebiyle çevrimiçi ortamda gerçekleşmiş olsa dahi son derece verimli ve farklı disiplinlerin yer alması sebebiyle de oldukça renkli geçti. Sempozyumumuza sanat ve sosyal bilimlerin farklı alanlarından birçok araştırmacı bildirileriyle katıldı. Üniversitemizin tek başına ev sahipliği yaptığı ilk sempozyum olması ile adeta ilk göz ağrımız diyebileceğimiz sempozyumumuza süreklilik kazandırma kararlılığında olduğumuzu belirtmekten mutluluk duyarız.

Sempozyumumuzun düzenlenmesindeki katkılarından dolayı Antalya Kültür Eğitim Vakfı Başkanı Sayın Ekrem Çalkılıç’a, Mütevelli Heyeti Başkanımız Sayın Ersan Karaman’a ve Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Kamile Perçin Akgül’e teşekkürlerimizi iletiyoruz.

Sempozyumumuzda bildirileri, hakemlikleri ve oturum başkanlıklarıyla bizlere destek veren değerli akademisyen meslektaşlarımıza sonsuz teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Temennimiz yayınladığımız bu bildiri kitabının akademi dünyasına faydalı olmasıdır.

Sempozyum Düzenleme Kurulu

İÇİNDEKİLER

OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARININ PANDEMİ SÜRECİ ALGILARININ RESİMLERİNE YANSIMALARI.....	1
Asuman Aypek Arslan - Hacer Demir	
ARAYIŞLAR ÇAĞI VE HAPPENING	13
Aysun Altunöz Yonuk - Tarık Demir	
TASARIMI ETKİLEYEN KAVRAMLARIN BİRBİRLERİYLE OLAN İLİŞKİSİ	27
Yavuz Irmak	
ÇAĞDAŞ TAKİ TASARIMINDA EPOKSİ REÇİNE KULLANIMI ..	49
Asuman Aypek Arslan - Fatih Yeşilmen	
ANADOLU'DA BİR KORUMA RİTÜELİ: KURTAĞZI BAĞLAMA	67
Berna Kolot	
ATEŞİN SICAĞINDAN EKRANIN IŞIĞINA: YENİ BİR ANLATICILIK MEKÂNI OLARAK TELEVİZYON DİZİLERİ	89
Çağla Yılmaz	
CUMHURİYET DÖNEMİ FOLKLOR ARAŞTIRMALARINDA KURUMLAR VE KURULUŞLAR	101
Gamze Bulgan	
SÖZLÜ KÜLTÜR PENCERESİNDEN TÜRKİYE DEPREM HARİTASI	115
Tunahan Eren Arslan - Ceren Akbaş Ercan	

**OĞUZ KAĞAN'IN MİTİK SERÜVENİ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME: KAZAN OĞUZNÂMESİ ÖRNEĞİ 143**

Tülin Gümüş

EVİMİZDE, KAHVEHANEDE VE CEBİMİZDEKİ OYUN: OKEY 165

Üzeyir Işık

KİMLİK VE KÜLTÜR BAĞLAMINDA ŞEKER AHMET PAŞA 179

Asuman Aypek Arslan - Tarık Demir

SEYİTBEK DESTANI'NDA HALK HUKUKU UNSURLARI 189

Harun Akçam

**KEMAL TAHİR'İN *RAHMET YOLLARI KESTİ* ROMANI
ÜZERİNDEN EŞKİYALIK KAVRAMINA TARİHSEL BİR BAKIŞ
VE KARA MİZAH OKUMASI 205**

Özlem Mecek Çevik - İsmail Can Çevik

**LATİFE TEKİN'İN *SEVGİLİ ARSIZ ÖLÜM* ESERİNDE KADININ
KONUMU VE ÇOKSESLİLİK 221**

Mehmet Eren

**BİRGÜL OĞUZ'UN *HAH* (2012) YAPITINDA MEKÂNIN
POETİKASI..... 237**

Ayşe Duygu Yavuz

**BİYOGRAF KİMLİĞİYLE AHMET MİDHAT EFENDİ: TERCÜME-
İ HALDEN BİYOGRAFİYE..... 247**

Tuğba Özkan

**TÜRKÇEYİ YABANCI DİL OLARAK UZAKTAN ÖĞRETENLERİN
KONUŞMA BECERİSİNE YÖNELİK UYGULAMALARI 281**

İsmail Aydoğdu - Erdem Hamaratlı

**OSMANLI-TÜRK MODERNLEŞMESİ VE MODERNLEŞME
AŞAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ 297**

Mustafa Malhut

**GÖZETİM KAPİTALİZMİ BAĞLAMINDA BİR
DEĞERLENDİRME: SOSYAL İKİLEM (BELGESEL) 327**

Sibel Taşkın

**MESLEK LİSELERİNDE ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN
OKULDAN MEMNUNİYET DÜZEYLERİ 345**

Ümran Turan - Kemal Kayıkçı

HELİKOPTER EBEVEYNİN YENİ NESİL ÇOCUKLARI 369

Cansu Dursun

**TÜRKİYE’DE SALGIN DÖNEMİNDE UZAKTAN EĞİTİME GENEL
BİR BAKIŞ: COVID-19 ÖRNEĞİ..... 389**

Merve Harbelioğlu

ALİŞVERİŞTE HEDONİK TÜKETİCİ DAVRANILI..... 401

Ahmed Cüneyd Deniz

**MUTFAK ŞEFLERİNE YÖNELİK TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISI
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 435**

Özlem Şen - Gaye Kızılcıcalıoğlu

**KÜRESELLEŞMENİN AKILLI UZMANLAŞMA İLE İNSAN
KAYNAKLARI YÖNETİMİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ 455**

Mısra Çakaloğlu - Pınar Uçar

ESNEK PİYASALARDA KADIN EMEĞİ 479

Sibel Taşkın

**SİVİL HAVACILIK KABİN HİZMETLERİ PROGRAMINDA
GÖREVLİ ÖĞRETİM ÜYELERİ VE ELEMANLARININ
PROFİLLERİNİN İNCELENMESİ..... 501**

Cihan Yavuz - Adile Bebek

**ÖRGÜTSEL ÇATIŞMA YÖNETİMİ İLE İLİŞKİLİ DEĞİŞKENLER
ÜZERİNE YAPILAN LİSANÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ ... 519**

Özkan Yılmaz

OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARININ PANDEMİ SÜRECİ ALGILARININ RESİMLERİNE YANSIMALARI

Asuman AYPEK ARSLAN- Hacer DEMİR

*Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi.
asuman.aypek@hbv.edu.tr*

*Yüksek Lisans Öğrencisi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü. hacer.demir@hbv.edu.tr*

Özet

Pandemi döneminin çocukların algılarındaki yansımalarını görmek için İstanbul ve Mardin’de bulunan iki Anaokulu’nda 60 okulöncesi öğrenci üzerinde yapılan çalışmada; öğrencilere pandemi denince ne anladıklarını ve pandeminin kendilerine ne hissettirdiğini resim yaparak anlatmaları istenmiştir. Çocukların resimlerini tamamlamalarının ardından resimlerinde çizdikleri figürlerin ne olduğunu ve neyi çizdiklerini öğretmenlerine anlatmaları istenmiştir. Çocukların resimleri ve kendi anlatımları değerlendirildiğinde çocukların hayal dünyalarının sınırlarının ne denli geniş olduğu ortaya çıkmaktadır. Okulöncesi eğitimin çocuğun algı dünyasını yansıtma becerisini geliştirdiği açık bir biçimde gözlemlenmiştir. Ayrıca, bir kavramın ne kadar çok çocuğun hayatının içinde yer alırsa çocuğun bunu algılaması ve anlamlandırmasının da o oranda arttığı gözlemlenmiştir. Çalışmada yer alan resimlerin çoğunda pandemiyle ilgili çocukların, sosyal mesafe, dezenfektan, maske, virüs çizimleri görülmektedir. Çocukların virüsü çeşitli şekillerde, korkutucu bir çerçevede ele aldıkları görülmüştür. Özellikle bazı resimlerde insan figürlerinin elsiz ve kolsuz olması ise el temasının olmaması sebebiyle çocukların dünyalarında ilginç şekillerde tezahür etmiştir. Çocukların kendi etrafında olan biten hadisleri çok çabuk kavrayıp anlamlandırdıkları da dikkati çeken başka bir husus olarak kayıtlara geçmiştir. Resim yapmanın çocuğun kendisini ifade etmesini sağlayan en önemli etkinliklerden biri olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Çocukların resim çizmesine ve boyama yapmasına fırsat verilmesi gerekliliği bu çalışmayla tekrar tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Pandemi, çocuk, resim, virüs, okulöncesi.

THE REFLECTIONS OF PRE-SCHOOL CHILDREN'S PANDEMIC PROCESS ON THEIR PICTURES

Abstract

In this study conducted on 60 preschool students of two kindergartens located in Istanbul and Mardin to observe the reflections of the pandemic period in the children perception, students were asked to express through drawing pictures what they understood of a pandemic and how the pandemic made them feel. After the children completed their paintings, they were asked to describe to their teachers what the figures in their paintings were and what they drew. When the children; paintings and descriptions were evaluated, it became clear how broad the limits of their imaginations were. It has been clearly observed that preschool education improved children's ability to reflect on their world of perception. In addition, it has been observed that the child perception and interpretation of a concept were higher when it was more included in the children's life. Drawings of social distancing, disinfectant, mask, and virus are seen in most of the paintings in the study. It has been observed that children handle the virus in various forms and a frightening frame. In particular, the fact that human figures in some paintings were handless and armless appeared in children worlds in interesting ways due to the lack of hand contact. It has also been noted as another remark that children quickly grasped and made sense of the events occurring around them. It has once again been observed that painting is one of the most important activities enabling the child to express himself. The necessity of giving children the opportunity to draw and paint has once again been ascertained by this study.

Key Words: Pandemic, children, painting, virüs, preschool

Giriş

2020 Yılıının başlarında Çin'den yayılan virüsün kısa sürede bütün dünyaya yayılmasıyla insanlık yeni bir sınavla karşı karşıya kalmıştır. COVID-19 adı verilen virüsün yetişkinleri etkileyip çocukları yaşamsal olarak etkilememesi, salgının tesirlerinin daha çok yetişkinler üzerindeki sonuçlarına odaklanılmasına sebep olmuştur.

“COVID-19, Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde virüsün yayılma hızı ve insan sağlığı üzerindeki etkisi nedeniyle pandemi olarak ilan edilmiştir. COVID-19 salgını, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana

dünyanın yüz yüze kaldığı en zorlu sağlık sorunlarından biridir. Hastalığın dünya çapında yayılmasına rağmen, COVID-19’un pediatrik hastalardaki yansımaları hala belirsizliğini korumaktadır. “(Yardımcı F., Yüksel D., 2021: 39-43) Dünya geneli ve ülkemizde görülen vakalara göre COVID-19, çocuklarda yetişkinlere oranla daha iyi seyir göstermektedir. Virüsün birincil olarak yaşlı nüfusu tehdit etmesi, yapılan birçok çalışmada yetişkin nüfusa odaklanılmasına, çocukların psikososyal gereksinimlerinin ise çoğu zaman göz ardı edilmesine neden olabilmektedir. Oysa yapılan çalışmalarda, pandemi gibi durumların çocuklar üzerinde kısa ve uzun vadede olumsuz psikososyal etkileri olduğu ortaya çıkmıştır. “COVID-19 salgını nedeniyle uygulanan izolasyon sürecinde çocukların akranları ile birlikte sürdürdükleri okul yaşantısından ve/veya sosyal etkileşimlerden zorunlu olarak yalıtılmalarının fiziksel, sosyal ve psikolojik iyilik hali üzerinde doğrudan risk yaratabileceği öne sürülmektedir.” (Akoğlu, 2020: 99-103)

Bununla birlikte, değişen yaşam tarzı ve evde izolasyon sürecinin neden olduğu stres, çocukların fiziksel ve zihinsel sağlıkları üzerinde olumsuz etkilerin artmasına neden olmaktadır.

“Çocukların içinde bulundukları yaş ve/veya gelişim dönemine pandemi gibi durumlarda yaygın olarak gösterdikleri tepkileri inceleyen çalışmalar ise, okul öncesi dönemdeki çocuklarda yaygın olarak isteksizlik, oyuna odaklanmada güçlük, biberon kullanımı, parmak emme, tuvalet kazaları gibi kronolojik yaş ve gelişim düzeyiyle uyumu olmayan bazı davranışların yanı sıra, anne-babadan ayrılmama gibi durumların gözlemlenebileceği belirtilmektedir.” (Akoğlu, 2020: 99-103). Çocuklar yetişkinlerin duygusal durumlarına iyi uyum sağlamakla birlikte, belirsiz süreçlere maruz kalma çocuklar tarafından bir tehdit olarak algılanmaktadır. Yaşanan öngörülemez durumlar zamanla kaygı ile sonuçlanmaktadır. Yaşanan pandemi de tüm dünya için belirsizliğin hâkim olduğu karmaşık bir süreci beraberinde getirmiştir. Çocuklar için kaygı geçici olmaktan çıkıp kalıcı hale gelebilmekte ve ebeveynleriyle ilişkilerinde belirleyici olabilmektedir. Çocuklar, ailesinde ve çevresinde gelişen olaylar karşısında kayıtsız kalmazlar. Özellikle aile içi iletişimin güçlü olduğu ailelerde çocukların kendilerini daha özgüvenli hissettikleri görülür. Duygu ve düşüncelerini rahat

bir şekilde ifade edebildikleri, çevrelerinde yaşananlar karşısındaki tepkilerini göstermekten çekinmedikleri görülür. Anne babaların etkili iletişim kuramadığı çocukların daha kaygılı oldukları görülmektedir. Kendi düşüncelerini paylaşmaktan çekinen çocukların özgüvenlerinin eksik ve sosyal etkileşimlerinin zayıf olduğu bilinen bir gerçektir.

Çocuk ve Resim

Küçük yaşlarda sözcüklerden daha güçlü bir anlatım aracı olan resim, küçük yaşlardaki çocuğun iç dünyası ve büyüme süreci hakkında önemli bilgiler verir. Çocuğun aile ortamından çıkıp okul ortamında geniş bir çevrenin üyesi olduğunun farkına vardığını resim yoluyla anlayabiliriz. Daha karalama evresinde bile çocuk bazı duygularını ifade etmeye başlar. Konuşma çocuk için en temel iletişim aracı olmakla birlikte; resim yaparak da iç dünyasını, hayallerini ve duygularını etkili bir şekilde ifade edebilir.

“Elbettteki resim bir tutum ölçeği olarak tek başına kullanılamaz. Ancak çekingen ve sessiz bir çocukta ya da konuşma ve dil sorunları olan bir çocuklarda resim ve gözlem tekniklerini kullanmak sağlıklı sonuçlar verir. Resim kolay bir anlatım aracı olması nedeniyle sınırlı sözcük bilgisine sahip bir çocuk için, kendisiyle dış dünya arasında iletişimi sağlayan bir araçtır. Çizim, cümle tamamlama, kelime çağrışımı gibi diğer projektif tekniklerden farklı olarak, fantezi ve hayal gücü gibi önemli bir boyutu da içerir. Çocuğun gelişiminin erken dönemlerinde çizim, kelimelerden çok daha anlamlıdır. Bu nedenden resim, çocuğun iç dünyasını keşfetmek için oldukça ideal bir tekniktir. Çocukların çoğunluğunun resmi sevmesi ise bu tekniğin kullanılmasını kolaylaştırmaktadır.” (Yavuzer, 1995)

Çocuk Resminin Gelişim Aşamaları

- Lowenfeld sanatsal gelişimin evrelerini şu şekilde tanımlamıştır;
- 1. Karalama dönemi (2 ile 4 yaş arası)
- 2. Şema öncesi dönem (4 ile 7 yaş arası)
- 3. Şematik dönem (7 ile 9 yaş arası)
- 4. Gerçeği çizme dönemi (9 ile 11 yaş arası)

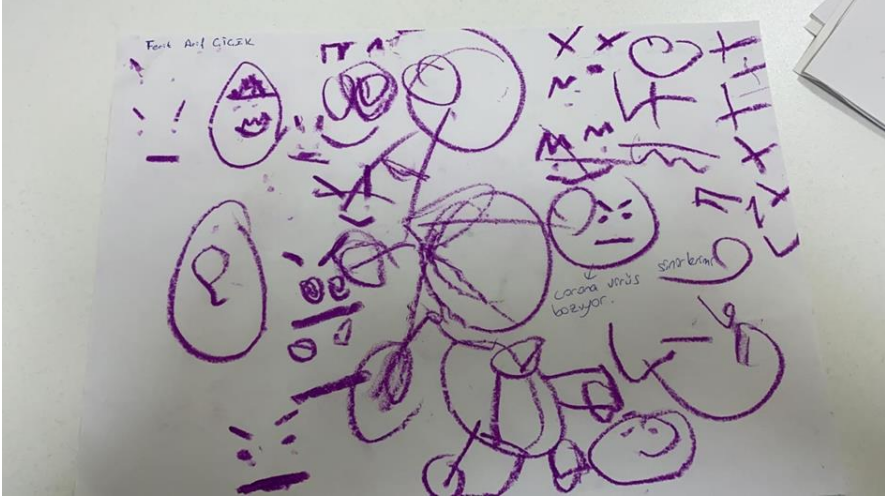
- 5.Sahte Gerçekçilik dönemi – Mantık çağı (11-13 yaş arası)
- 6. Karar dönemi, Ergenlik dönemi (13 yaş ve sonrası) (Göksel, 2009)

Çizgiler

Resim çizerken her öge gibi çizgiler de önemli ipuçları vermektedir. Bastırılarak atılmış kalın çizgiler kaygılı ruh halini, aşırı bastırmaktan kâğıdın zarar görmesi durumu ise saldırgan yapıya, belirsiz ya da silik ve kesik çizgilerin varlığı ise özgüvenin eksik olduğu silik bir kişiliğe, alıngan ve duyarlı yapıya, silginin fazla kullanılması durumu ise yine kendinden emin olamama güven duygusunun eksik olduğunu göstermektedir. (Artut, K.)

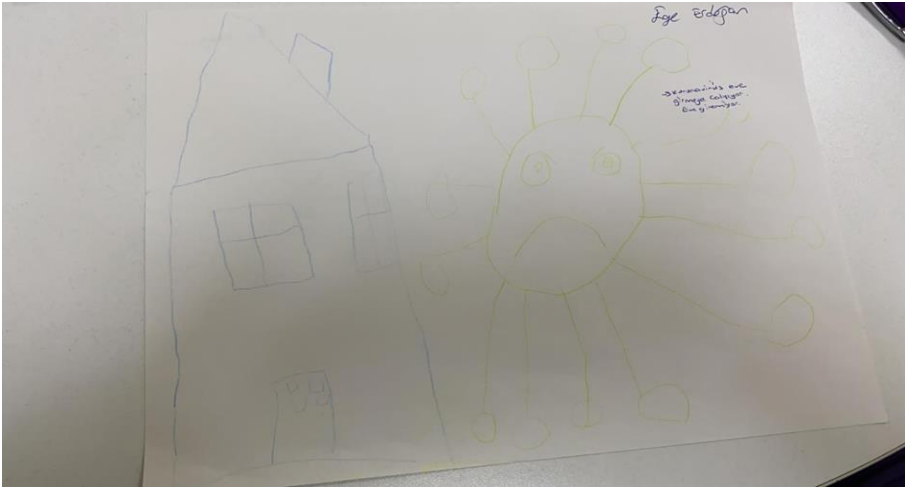
Pandemi Konulu Resim Uygulamaları

İstanbul ve Mardin’de iki farklı ortamda gerçekleştirilen resim yapma etkinliğinde; çocukların ebeveynleri ve sosyal çevreleriyle belki de paylaşmaktan kaçındıkları duygularını, düşüncelerini ve her şeyden önemlisi psikolojilerini resim yoluyla ifade ettikleri müşahade edilmiştir. Pandemi döneminin çocukların algılarındaki yansımalarını görmek için İstanbul ve Mardin’de bulunan iki Anaokulu’nda 60 okulöncesi öğrenci üzerinde yapılan çalışmada öğrencilere pandemi denince ne anladıklarını ve pandeminin kendilerine ne hissettirdiğini resim yaparak anlatmaları istenmiştir. Çocukların resimlerini tamamlamalarının ardından resimlerinde çizdikleri figürlerin ne olduğunu ve neyi çizdiklerini öğretmenlerine anlatmaları istenmiştir. 60 Resim içerisinde seçilen 10 resim üzerinden çocukların algılarının resimlerine yansımaları incelenmiştir.

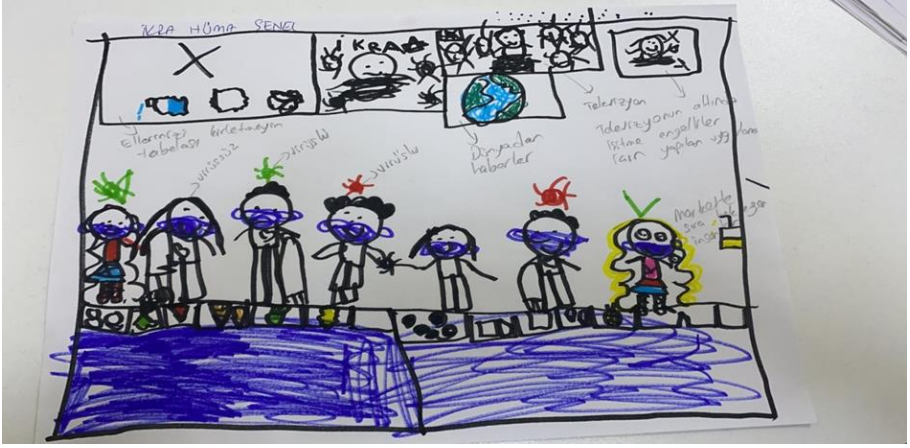
Görsel 1

Çocuk korona virüsün sinirleri bozduğunu anlatan bir resim çizmiş. Resmin her yerinde çatık kaşlar görülmektedir. Bazı yerlerde kafa şekli bile çizmeden sadece çatık kaş resimleri çizmiştir. Algısında virüs nedeniyle insanların yüzlerinin asılıp kaşların çatılmış olduğu görülmektedir.

Görsel 2

Çocuk korona virüsün eve girmeye çalıştığını resimlemiş. Çocuğun algısında virüsün evlere girmeye çalıştığı görülmektedir.

Görsel 3

Markette alışveriş yapan insanların resimlerini çizen çocuğumuz virüs algısını maske takarak, alışveriş yaparken sosyal mesafeye dikkat ederek yaşamamız gerektiğini anlatmıştır. Başının üstünde işaret bulunanların virüslü, işaretsiz olanların virüssüz olduğunu resimleyerek virüslü ve virüssüz insanların toplum içinde var olduğunu ve temas halinde birbirlerine bulaştırdığını anlatmaya çalıştığı görülmektedir.

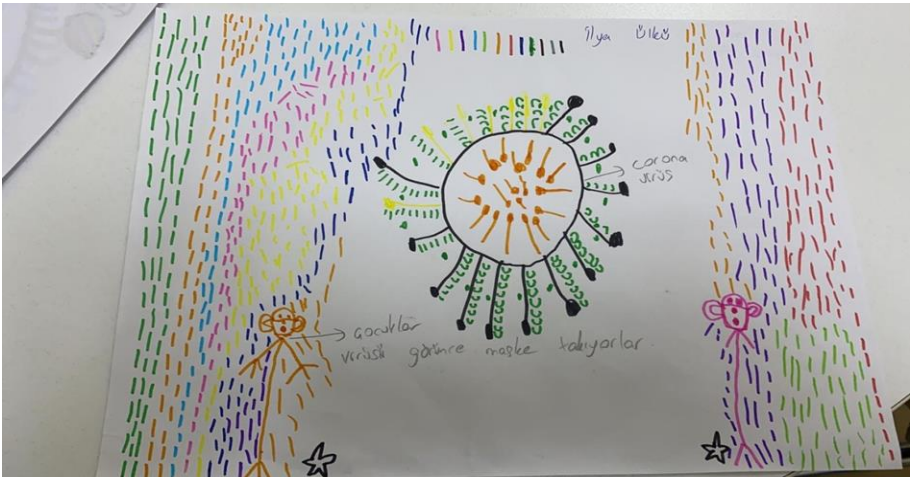
Görsel 4

Çocuk çizdiği resimde çocukların ellerini çizmemiştir. Çocuğun algısında birbirine temas etmekten ve el ele tutuşmaktan kaçınmak gerektiğini elleri çizme gereği bile duymamasıyla görülmektedir.

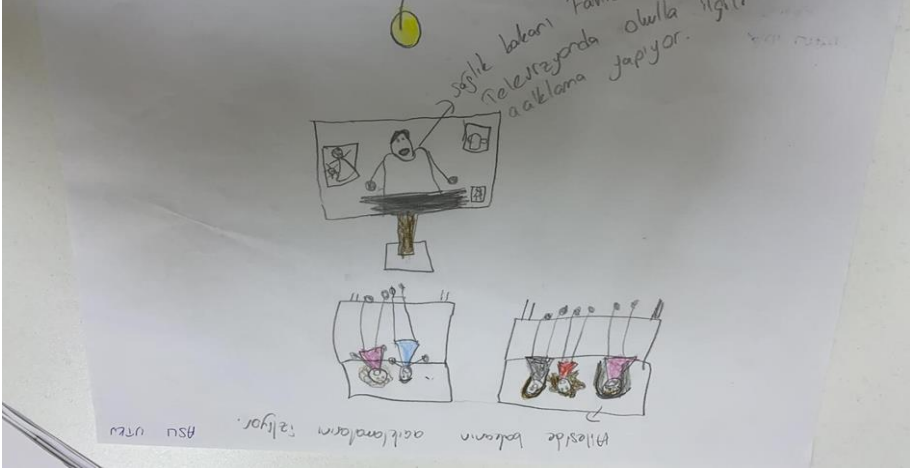
Görsel 5

Çocuk resminde virüsün numarasını yazmıştır. Koronayı iyileştiren bir robot ve virüse top atan bir oyuncak çizmiştir. Çocuğun hayal dünyasının genişliği görülmekle beraber Korona ile mücadele etmek ve onunla savaşmak için bir şeyler yapılması gerektiğini anlatmaya çalıştığı görülmektedir.

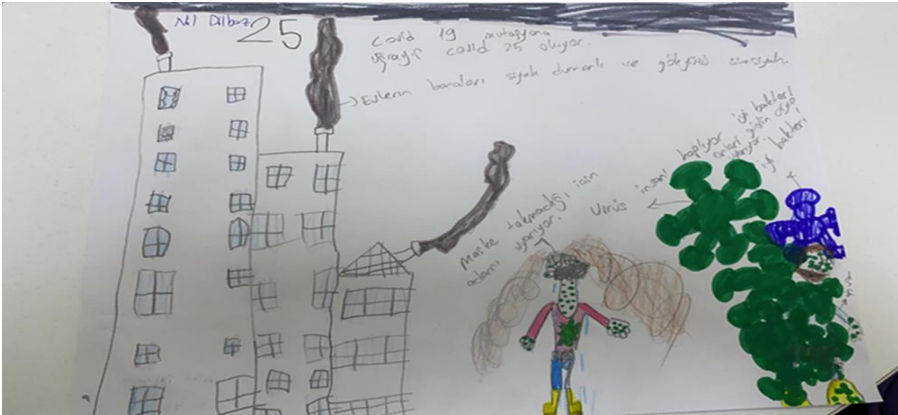
Görsel 6

Çocuk resminde maskeli ve mesafeli iki çocuğu çizmiştir. Resmin ortasına korona virüsü ve virüsün etrafa, insanların üzerine sağanak şeklinde parçacıklarını gönderdiğini resimlemiştir. Çocuğun algısında virüsün bulaştırıcı olduğu görülmektedir.

Görsel 7

Çocuk, Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın televizyonda okullarla ilgili açıklamasını ve onu izleyen ailesini çizmiş. Çocuğun algısının günlük yaşamla ne kadar bağlantılı olduğu görülmektedir. Çünkü Sağlık Bakanı Türkiye'de günlük yaşamımızın önemli bir parçası olmuş ve oldukça popüler kişi olmuştur.

Görsel 8

Çocuk ev resimlerinde bacaların siyah duman çıkardığını resimlemiştir. Resmindeki 25 sayısı Covid-19'un mutasyona uğrayarak Covid-25 olduğunu, ayrıca maske takmadığı için covide yakalanan bir kişiyi çizmiştir. Çocuğun algısında mutasyonun yer ettiği görülmektedir. Ayrıca siyah dumanlar evdeki insanların korona nedeniyle mutsuz olduğunu göstermektedir.

Görsel 9

Çocuk resminde hastane ve maskeli insanları çizmiştir. Hastanenin tüm ışıkları yanmaktadır. Çünkü hastane korona hastalarıyla doludur. Hastanenin girişinde dezenfektan vardır. Çocuğun algısında koronayla ilgili söylemleri ve duyumları yansıttığı görülmektedir.

Görsel 10

Çocuk virüsün uzayı ve dünyayı sardığını resimlemiştir. Çocuğun algısında virüsün çok bulaşıcı olduğu fikrinin yer ettiği görülmektedir.

Sonuç

Çocukların pandemi algılarının resimlerine yansımalarına bakıldığında hayal güçlerinin ne kadar geniş olduğu görülmektedir. Çocukların pandemi sürecini ve bu süreçte yer alan kavramları ne kadar doğru algıladıkları da resimlerine yansımıştır. Hijyen, maske ve mesafe kavramları hemen hemen tüm resimlerde yer almaktadır. Soyut kavramların çocuğun hayatının içinde sıklıkla yer almasının, bu kavramları çocuğun anlamlandırmasını kolaylaştırdığı resimlerinde görülmektedir(mutasyon gibi). Görsel 4'te elsiz çocuk veya insan resimlerinin çizilmesi çocukların algılarında temastan kaçınmanın en kestirme yolu olarak görülmüştür. El temasının olmaması gerektiği çok ilginç bir yöntemle elsiz insan resmiyle anlatılmaya çalışılmıştır. Elsiz bir insan resmi kendi mantık örgüsü içerisinde çok şey anlatan ve mesajı çok çarpıcı veren bir sembol haline gelmiştir. Pandeminin insanları mutsuz, üzgün ve sinirli yaptığı görülmektedir. Bazı resimlerde çocuk sadece algısını yansıtmamış; ayrıca problem durumla ilgili çözümler de geliştirmiştir. Görsel 5'teki resimde, korona virüsü yok eden bir robot çizilmiştir. Aynı resimde korona virüse raketle top atan bir oyuncak çizilerek virüsle savaş sembolize edilmiştir. Bu demektir ki çocuk anlamlandığı olaylarda problemlerle ilgili çözümler de geliştirmektedir. Resimlerden de görüldüğü üzere çocuklar etraflarında olan bitenlerin dışında değildir ve etraflarında olan bitenleri doğru algılamaktadırlar. Çocuktur anlamaz, hissetmez, duymaz dememek gerektiği de bir kez daha tespit edilmektedir.

Resimlerden anlaşıldığına göre çocuklar pandemi döneminin ağır psikolojik şartlarını doğru yansıtmışlardır. Virüsü bir düşman gibi görmeleri, virüsle mücadele edilmemesi durumunda izolasyonun bitmeyeceği olgusu algılarında açıkça fark edilmektedir. Maske-Mesafe-Temizlik kavramları çocukların zihinlerinde yer edinmiştir. Çocuklarda mutasyon algısının oluştuğunu yine resimlerden anlamak mümkündür. Çatık kaşlar ve sinirli yüz resimleriyle çocukların pandemiden artık sıkıldığını ve sosyal ortamlarına dönmek istediklerini açıkça görmekteyiz. Bir kavram ne kadar çok çocuğun

hayatının içinde yer alırsa çocuğun bunu algılaması ve anlamlandırması artmaktadır. Çocukların küçük yaşlarına rağmen algılarını çok açık olduğu ve yaşananları çok çabuk kavradıkları ortaya çıkmaktadır. Resim çocuğun kendisini ifade etmesini sağlayan en önemli araçlardan bir tanesidir.

Kaynakça

Akoğlu, G., COVID-19 ve İzolasyon Sürecinin Çocuklar Üzerindeki Olası Psikososyal Etkileri, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi 2020 (5) 2: 99-103)

Artut,K., Okulöncesi Resim Eğitiminde Çocukların Çizgisel Gelişim Düzeylerine İlişkin İnceleme, Çukurova Üniversitesi

Göksel,S., (2009) , Çocuk Resminin Gelişim Aşamaları, Marmara Üniversitesi

Uskan, C.,(2012), Çocuk Ergen Psikatrisi, Çocuk Çizimlerinin Gelişim Dönemleri

Yardımcı F, Yüksel D. COVID-19's Impact on Children. J Educ Res Nurs. J Educ Res Nurs. 2021;18(Supp. 1): 39-43.

Yavuzer, H., (1995) Resimleriyle Çocuk, Remzi Kitabevi, 5. basım, İstanbul.

Resim Uygulaması, İstanbul Çağdaş Yaşam Eşref ve Sadullah Kıray Anaokulu Öğrencileri, 2021.

Resim Uygulaması, Mardin Yeşilalan İlkokulu Anasınıfı Öğrencileri, 2021.

ARAYIŞLAR ÇAĞI VE HAPPENING

Aysun ALTUNÖZ YONUK - Tarık DEMİR

*Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Heykel Bölümü, aysun.altunoz@hbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3857-3704>.*

*Sanatta Yeterlik Öğrencisi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, demir771@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-9516-4491.*

Özet

II. Dünya Savaşı'nın ardından hem siyasi güç üstünlüğü, hem de sanatsal faaliyetler bakımından Amerika ön plana çıkmaya başlamıştır. Avrupa'dan sanatçılar bir şekilde Amerika'ya girmeye çalışmışlar ve başarılı olanlar New York başta olmak üzere Amerika'da sanat etkinliklerine katılmışlardır. Sanat kavramının sorgulanmaya başladığı bu dönemlerde, sanatçı, seyirci, sahne, mekan gibi bağlantılı kavramlar da tartışmaya açılmış ve bedeninin salt eseri üreten bir argüman olmaktan çok sanatın kendisi olabileceği fikriyle çeşitli performans sanatları beden etrafında oluşmaya başlamıştır. Bunlardan en önemli sanatlardan birisi Happening'tir.

Bu çalışmada, Happening sanatının Amerika'da ortaya çıkışı, ilginç happening örnekleri, Avrupa'da Happening ve Türkiye'de Happening örnekleri üzerinde durulmuştur. Sanat anlayışının değişimine dikkat çekmek, sanat kavramının tanımının boyutlarının enginliğine vurgu yapmak ve Happening sanatının en kapsamlı tanımına ulaşmaya çalışmak bu çalışmanın amacıdır.

Anahtar Kelimeler: Happening, Alan Kaprow, Performans, Beden ve Sanat, Köy Tiyatrosu, Performans.

THE AGE OF SEEKING AND HAPPENING

Abstract

As well as the question of what art is, questions have been asked about what a work of art is, and a new era has been entered in which it is almost impossible to draw a pattern on art and work of art. With some views and practices, the place of the body in art has begun to be questioned more seriously. In 1965, Joseph Beuys performed a performance titled “How to Tell Artifacts to a Dead Rabbit” and tried to imply that it is easier to tell a dead rabbit about art than to tell humanity about a problem. Again, an American artist named Chris Burden did performances in which he pushed the limit of endurance by putting his body to various dangers such as getting himself shot, beaten, and exposed to electric current. Expressing that they were investigating what the truth is through art, the artists embarked on a wide variety of aesthetic searches with a completely free spirit that does not fit into any mold.

After World War II, America began to come to the fore both in terms of political power and artistic activities. Artists from Europe tried to go to America somehow, and the successful ones participated in art events in America, especially in New York. In these periods, when the concept of art began to be questioned, related concepts such as artist, audience, stage, and setting were also discussed, and various performance arts began to form around the body, with the idea that the body could be art itself rather than an argument that only produces the work. One of the most important among these arts is "Happening".

In this study, the emergence of “Happening” art in America, interesting “Happening” examples, “Happening” in Europe and of “Happening” examples in Turkey are emphasized. A comparison has been made between a happening by Alan Kaprow, the pioneer of Happening, and the Köse Gelin play, one of our traditional theatre products. When we look at the artistic content of bodily actions still performed in our country, it can be said that village theatrical plays are the product of a search and add an aesthetic notion to life.

Keywords: Happening, Alan Kaprow, Performance, Body and Art, Village theater.

Giriş

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yaşandığı 20. Yüzyıl, düşünürler ve sanatçılar için geleneksel kalıpların kırılmaya başladığı bir yüzyıl olmuştur. İkinci dünya savaşından sonra yeni bir dünya düzeninin kurulması yönünde büyük bir mücadele başlamıştır. Siyasi arenada büyük hadiseler gerçekleşirken, felsefe ve sanatta da hareketlenmeler başlamış, yeni akımlar, yeni fikirler, yeni sanatlar ve yeni eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir önceki yüzyılda kilisenin etkisinden kurtulan ve daha özgür bir ortamın etkisiyle sanata yeni konular bulan sanatçı; soyluların, kralların hayatının dışında gündelik ve sıradan konuları işlemiş ve geleneğin kalıplarını kırmaya başlamıştır. Ancak 20. Yüzyıla gelindiğinde bilim ve teknolojinin daha da ilerlemesiyle insanlık Batı'nın öncülüğünde yeni bir döneme girmeye başlamıştır. Maddiyatın önem kazandığı, maneviyatın geri planda kaldığı materyalist ve kapitalist yeni bir sistemin hâkim olmaya başlamasıyla kültürel kodlar da yıpranmaya başlamıştır. “ Çağın bu karmakarışık dokusu içinde tekdüzeliğe başkaldırmak, yeni coşkular bulmak için sanatçı kendisi ve toplum adına yeni arayışlara yönelmiştir.” “ Bu ikilem içinde insan ve insana bağlı değerlere yeni yorumlar getirilmesi kaçınılmaz olmuş, sanat kılıktan kılığa girerek, II. Dünya Savaşı'na kadar, Fovizm, Kübizm, Soyut Sanat, Konstrüktivizm, Dada, Fütürizm, Sürrealizm gibi anlayışları doğurmuştur. (Yorgancıoğlu, 2015: 77-94)

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ve Amerika'da sanat hareketleri ivme kazanmış, sanatta estetik nedir, sanat nedir, sanat eseri nedir benzeri sorularla sanat ve sanatçı sorgulanmaya başlanmış, sanatçının kendisini ifade etme biçimleri değişikliğe uğrayarak yeni sanat eserleri ve sanat anlayışları doğmaya başlamıştır. “Sanatın estetik kimliğini yitirdiği bu süreçte modernizme ve onun estetik anlayışına tepki olarak Pop-Art, Nouveau Realisme(Yeni Gerçekçilik), Hiper Realism, Çevre Sanatı ve Olay Sanatı – Happening- (Oluşum), Kinetik Sanat, Minimalizm, Beden Sanatı, Süreç Sanatı Arazi Sanatı (Land Art), Kavramsal Sanat, Fluxus Grubu vb. gibi gibi postmodernist yaklaşım biçimlerinin oluşmasına neden olmuştur. (Yorgancıoğlu, 2015: 77-94)

Sanat aracılığı ile yeni arayışlara giren sanatçılar birbirinden ilginç sanat deneyimlerinde bulunmuşlardır. Sanat aracılığıyla gerçeğin ne olduğunu araştırıyorum, diyen Chris Burden 1971 yılında “Kilitli Dolapta Beş Gün” adlı performansıyla Amerika’da California Üniversitesi’nde kendisini bir dolaba kilitleyerek beş gün boyunca yaşadıklarını ve hissettiklerini “Yaşadıklarımla aklım nasıl baş edecek. Bunun merakıyla yaptığım performanslar.” şeklinde gerekçelendirmiştir.

20. Yüzyılın başlarından itibaren Avrupa’daki bazı sanatçıların Amerika’ya gitmesiyle sanatsal faaliyetlerin merkezi değişmeye başlamış, Amerika’da gelişen ve ilk örnekleri sergilenen bazı sanatsal faaliyetler artık tersine bir etkiyle Amerika’dan Avrupa’ya yayılmaya başlamıştır. New York da Paris gibi bir sanat merkezine dönüşmeye başlamıştır.

Sanatın seyirlik bir olgu olmaktan çok bir deneyim olması fikrinden hareket eden Amerikalı sanatçı Alan Kaprow, Happeninglerin ilk örneklerini sergileyerek disiplinler arası yeni bir sanat anlayışının doğumasında etkili oldu. “Sanata canlılık katma gereksinimi güden Alan Kaprow da adım adım ilerleyen bir gelişimle Assemblage’den Environment’a ve Happening’e geldi. Yani, çekirdeğini dramatik bir düşüncenin tersine, durumlardan ve çevreden edinilen nesnel deneyimle ortaya çıkan oluşumlar oluşturdu. (Çalışlar, 1993: 318-320).

Happening’e Giden Yol

Sanatın ne olduğu sorusu kadar sanat eserinin de ne olduğuna dair sorular sorulmaya başlanmış, sanata ve sanat eserine bir kalıp çizmenin neredeyse imkânsız olduğu yeni bir döneme girilmiştir. Bu görüşler ve uygulamalar ile bedeninin de sanattaki yeri daha ciddi bir biçimde sorgulanmaya başlamıştır. 1965 yılında Joseph Beuys “Ölü Bir Tavşana Yapıtlar Nasıl anlatılır” adlı bir performans gerçekleştirmiş ve ölü bir tavşana sanat anlatmanın insanlığa dert anlatmaktan daha kolay olduğunu ima etmeye çalışmıştır. Yine Chris Burden adlı Amerikalı bir sanatçı, kendini vurdurmak, dövdürmek, elektrik akımına maruz bırakmak gibi bedenini çeşitli tehlikelere atarak dayanıklılık sınırını zorladığı performanslar gerçekleştirmiştir. Sanat aracılığıyla gerçeğin ne olduğunu araştırdıklarını ifade eden sanatçılar hiçbir

kalıba sığmayan, tamamen özgür bir ruhla çok çeşitli estetik arayışların içerisine girdiler. Sanatçı için üreten, ürün ortaya koyan beden, artık somut bir yapıt üretmekten çok, artık salt kendi mevcudiyeti ile sahnede var olmaya başlamıştır. Seyirci de sanatçı ile aynı sahneyi paylaşarak ve eylemlerine ortak olarak aktif bir biçimde üretim sürecine dâhil olmuştur.

“Kısacası, döneminin diğer sanatçıları gibi Alan Kaprow da; o zamana kadar alışılmamış bir biçimde sanatın malzemesini “beden”e ve sanatı “bedenin eylemlerine” dönüştürmüştür. Böylelikle de, sanat artık sanatçının ve kurumların iktidarından çıkarak, ortak bir paylaşım haline gelmiştir. Bu dönem, “sanata adanmış hayatlar” yerine “hayata adanmış sanatın çağı” olmuştur. O, sanatın yeni bakışını; icra ettiği çalışmaları ve dile getirdiği düşüncelerle “avangard bir manifesto” ya dönüştürmüştür.” . (Yorgancıoğlu, P.: 2015)

Türkçe karşılığı “oluşum” olan Happening, yirminci yüzyılın başından beri sanat ve yaşam arasında bir iletişim araştırmasının ve seyirciyle doğrudan ilişki kurmaya yönelik çalışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Happening’in ilk belirtilerini, Fütürizm ve Dada akımlarında, Aksiyon Resmi ve Çevre Sanatında aramak mümkündür. New York’ta Allan Kaprow, George Brecht, Al Hansen, Dick Higgins, Claes Oldenburg, Jim Dine ve Yoko Ono gibi bazı sanatçılar, Cage’in, düşüncelerinden yola çıkarak, doğaçlama küçük tiyatro oyunlarına benzeyen, birbirinden bağımsız, gerçek eylem kolajları oluşturmuşlardır. (Şenel, E., 2015)

İlk oluşumunu, 1958’de George Segal’in çiftliğinde gerçekleştiren Kaprow, daha sonra daha geniş bir katılımcı kitesini hedefleyerek New York Reuben Galerisinde “6 Bölümde 18 Oluşum” adlı gösterisini düzenlemiştir. Gösteriye sanatçının önceden görevlendirdiği arkadaşlarının yanı sıra izleyiciler de katılmış, bir plan izlenmekle birlikte olayın akışının kendiliğinden gelişmesine fırsat verilmiştir. Galeri, plastik şeffaf paravanlarla üç odaya ayrılmış, renkli ışıklarla donatılan her odaya sandalyeler yerleştirilmiştir. İlk iki odada sandalyelerin yanı sıra boy aynaları, üçüncüsünde ise gizli bir denetim merkezi yer almıştır. Altı bölümden oluşan gösterinin her bölümünde eş zamanlı olarak üçer oluşum planlandığı için, toplam on sekiz oluşum gerçekleştirilmiştir.

1950’lerin ortalarında John Cage’in Black Mountain Collage’de 1952’de gerçekleştirdiği “Theater Piece No. 1” performansı ilk Happening olarak görülse de, Kaprow’un 1959’da Galeri Ruben’de düzenlediği “18 Happenings in 6 Parts” (6 Bölümde 18 Olay) adlı çalışması genel anlamda, ilk Happening (oluşum) olarak kabul edilmektedir. Bu olayda profesyonel oluşumların yerine arkadaşlarının anlık hareketlerini kullanan Kaprow’un, ilk halka açık oluşumu olan bu çalışması hem performansçılar hem de kendilerini rol dağılımı içinde sayan seyirciler adına bir deneyimler kolâjı olmuştur. “Farklı zamanlarda ve yerlerde tamamlanan ya da algılanan bir tür eylem kolajı”. (Batur, E., 1995)

Dada’nın alaycı ruhunu taşıyan Happening, sanatçının özgürlüğünü doğrulayan, sanatın metalaştırılmasını şiddetle reddeden ve yitirilmiş geleneksel değerlere sahip çıkan bir harekettir. Zamanla Paris, Viyana, Düsseldorf, Buenos Aires, Tokyo ve Londra’ya yayılan akım, görsel sanatlarla sahne sanatları arasında bir bağlantı sağlamıştır. 1960’lı yılların sonunda Happening’den esinlenen iki eğilim ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki sanatçının kendi vücudunu sanat malzemesi olarak kullandığı Beden Sanatı diğeri ise ilaveten küçük anlatım parçalarına da yer verdiği Performans Sanatıdır (Germaner, 1997: 23-24)

Amerika’da ilk örnekleri sergilenen happeninglerden sonra Avrupa’daki etkinlikler İngiltere Liverpool’da başlayıp ardından Belçika, Polonya ve Avuturalya’ya kadar etkinlik alanını genişletmiştir.

Alan Kaprow, 1962’de New York’ta yüzlerce araba lastiğini kapalı bir mekanda gelişigüzel birbirinin üstüne atmış ve izleyicileri araba lastiklerinin üzerinde yürümeye ve buluşmaya çağırmıştır. Klasik tiyatro anlayışından azade bu oluşumlar tamamen izleyicinin davranışlarına bağlı olarak gelişir. Farklı sanat deneyimleri yaşamak adına gerçekleştirilen bu etkinlikler disiplinler arası bir hüviyete de sahiptirler. “20. Yüzyılın ikinci yarısında disiplinlerarası özelliğiyle dikkat çeken ve ancak 1970’lerde başlı başına bir tür olarak kabul edilmeye başlanan Performans Sanatı, ‘Be den Sanatı’, ‘Happening’, ‘Aksiyon’ gibi çeşitli başlıklar altında gündeme gelmiş,

Sitüasyonizm, Fluxus, Feminist Sanat, Arazi Sanatı gibi farklı akımlar dâhilinde de uygulanmıştır.” (Antmen, 2008:219)

Türkiye’de Happening

Türkiye’de happening Türkiye’de 1988 yılında happening sanatı ile ilgilenmeye başlayan Tönel, Oluşumlarının kurgularını, düzenlenmiş olmaktan çok farklı olguların birleştirilmiş olmasına bağlar. Bu bakımdan aşağıda örneklerini göreceğimiz happeninglerinde, 20. Yüzyılın temel sorunu iletişimsizlikten çokça beslenmiş, gerçeküstücü mekanlar sahnelemelerinde onu oldukça etkilemiştir. İlk happening: Haykıрма Happeningi Adnan Tönel ilk happeningini 1988’de İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı’nda öğrenciyken, Konservatuvar müdürü Ergen Korkmaz’a bir mektup yazarak başlatır. (Tönel, A. , 2008)

Oku Oku Happeningi

Tönel, 27 Haziran 1992 tarihinde, İstanbul Atatürk Kitaplığı’nda “Oku Oku” isimli bir happening gerçekleştirir. Hil Yayınevi’nden çıkan Melek Defteri (Nur Akalın) adlı kitaptan 120 adet edinir ve belirlenen gün ve saatte kitap okumak için kütüphaneye gelen 120 kişiye girişte bu kitap hediye edilir. Tüm katılımcılarla birlikte aynı anda yüksek sesle kitap senkronize bir şekilde okunmaya başlanır. Koro başı Tönel’dir. 1 saat 7 dakika sonra kitabın tamamı katılan tüm okuyucuların kısılan sesleriyle birlikte okunmuş ve mekan terkedilmiştir.

Happening ve Köy Tiyatrosu

Hayatı hareket halinde göstermeye çalışan dram sanatı, Türk hayatında da dikkate değer örnekler vermiştir. (Elçin, 1993:671) Köy ortaoyunları, köylülerin uzun kış aylarında ve hususiyle düğünlerde, bayramlarda eğlenmek ve vakit geçirmek için düzenleyip oynadıkları dram karakterli temsillerdir. Bu temsiller, tarihi kaynakların verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre çok eski bir sözlü geleneğe dayanmaktadır. Bu gelenek 1071 tarihinden sonra da ozanların yanı sıra, Anadolu’da devam etmiş ve bugüne kadar yaşayıp gelmiştir.

Tiyatronun, günümüzdeki halini alana kadar geçirdiği evrelerden bir tanesi olan köy seyirlik oyunları belki de halkın kendi eğlencesini üretmesi ve

inançlarının devamlılığını sağlaması bakımından en önemli etkinliklerden bir tanesidir. Köy ortamında ortaya çıkmış olan ve zamanla yaygınlaşıp gelenekselleşen bu oyunlar, Anadolu'nun bütün geçmişini ortaya koyan bir yapıdadır. Bugün gerek teknoloji, gerek şehirleşme ve göç nedeniyle oyunlar verimli şekilde icra edilememektedir. Halen belli bölgelerde köy seyirlik oyunları varlığını korumaktadır. Ayrıca özellikle halk edebiyatı ve halk bilimi için en uygun araştırma sahası olan köylerde yapılan bu faaliyetlerin incelenmesi, kültürel değerlerin zenginliğini göstermek ve onları koruyabilmek açısından önemlidir. (Durmaz, 2012)

Metin And, köy seyirlik oyunlarının özelliklerini belli başlıklar altında toplar. Oyun özgür bir eylemdir, bilinçli olarak günlük yaşamın da dışında kalır, ciddi bir iş olarak benimsenmemekle birlikte, oyuncu yoğun olarak ve tümüyle kendini oyuna verir. Bu eylemde maddi bir kazanç, bir kar, bir çıkar beklenmez. Oluşumu, kendi zaman ve yer sınırlaması, saptanmış kuralları ve düzeni kendisine mahsustur. Çoğunlukla dış dünyadan kendilerini kılık değiştirme ve başka yollarla ayırır ve oyuncularını, aralarında gizli bağlarla birleştirir, toplumsal öbekleşmeyi kolaylaştırır (And, 2007).

Cahit Kınay, “bir tiyatro biçimi olan Happening (olay, evenement) pop art öğeleriyle, assamblöje ve colage’larla rasgele oluşturulan ya da seçilen bir mekanda tiyatrosu davranışlarda ve gösterimlerde bulunma olayıdır” der. (Kınay, 1993: 330) Bu tanıma bakıldığında köy seyirlik oyunlarında mekan, zaman, oyuncu kadrosu ve dekor unsurlarının da rasgele seçildiği söylenebilir. Çoğunlukla bir köy meydanında, iple çevrilerek oluşturulan sahnede dekor basit malzemelerden oluşmaktadır. Oyunların bir metne dayanmaması, yerine göre seyircilerin zaman zaman dâhil olması özellikleriyle happening ve köy seyirlik oyunları arasında bazı ortak özelliklerin tespit edilmesini kolaylaştırmıştır. Ülkemizde halen geleneklerimiz dahilinde yapılan bedensel eylemlerin sanatsal içeriklerine bakıldığında, köy seyirlik oyunlarının da bir arayışın ürünü olduğu, hayata estetik bir nosyon kattığı söylenebilir.

Oyun özgür bir eylemdir, bilinçli olarak günlük yaşamın da dışında kalır, ciddi bir iş olarak benimsenmemekle birlikte, oyuncu yoğun olarak ve tümüyle kendini oyuna verir. Bu eylemde maddi bir kazanç, bir kar, bir çıkar

beklenmez. Oluşumu, kendi zaman ve yer sınırlaması, saptanmış kuralları ve düzeni içindedir. Çoğunlukla dış dünyadan kendilerine kılık değiştirme ve başka yollarla ayırır ve oyuncular, aralarında gizli bağlarla birleştirir, toplumsal öbekleşmeyi kolaylaştırır (And 2007a: 30). Oyunlar hakkında söylenen bu özellikler arasında önemli olan noktalardan bir tanesi topluca yapılması ve toplumsal öbekleşmeyi kolaylaştırmasıdır ki biz bunu köy seyirlik oyunları çerçevesinde değerlendirdiğimizde karşımıza geleneksel sohbetler, yarenler, baranalar gelir. Bu topluluğa dâhil olan kişiler, toplantılarda birçok şey yaparlar ve rahatlamak amacıyla da oyunlar oynarlar. İşte buradaki topluluk halk arasında ayrıca bir yere sahiptir. Bu yönüyle de aslında toplumda oyuna ve oyunculara olan saygı da gözler önüne serilir. (Şenel, 2015).

Kaprow ve Köse Gelin Örnekleri Üzerinden Değerlendirme

Köy Ortaoyunu Oyuncu Kadrosu:

Köse-Gelin (Eski yılın bitmesi, yeni yılın başlaması.)

Oyuncular

Köse: (Eski yılı temsil eder.) İhtiyar ve kamburdur. Köse olduğu için sakal takar. Başına yünden çoban başlığı giyer. Ayaklarında çarık vardır. Uzun konçlu yün çorapları dizlerine kadar çıkar. Elinde baston bulunur.

Güvey: (Yeni yılı temsil eder.) Genç, gürbüz ve sıhhatlidir. Başında kasket, sırtında alacalı ipekten yakasız mintan ve ayaklarında çizme vardır. Nakışlı uzun çoraplarının konçlarını çizmelerinin üstünden devirip katlar. Düz renkte pantolon giymiştir.

Gelin: Gelin elbisesi giymiş erkektir. Yüzü makyajlıdır. Ananeye göre oyunda konuşmaz.

Diğer Oyuncular: Haberci, hediyeleri toplayan ve 2-3 yardımcı.

Köse Gelin

Oyunu idare eden Öncü, Köse ile Gelini neşe içinde evlendirmiştir. Oyun yerinde çalgıcılar çalmaya başlayınca Köse oturduğu köşeden kalkıp ortaya kadar gelir. Karşı taraftan cilveli hareketleri ile gelin görünür. İkisi orta

yerde karşılaşır. Bu karşılaşmadan memnun olmayan gelin somurtur. Birlikte oynamaya başlarlar. Oyun, konuşmaksızın sessiz cereyan eder. Gelin oyun sırasında jest ve mimiklerle Güvey'i adeta hipnotize eder. Çok yaşlı Köse düşüp bayılır. Gelin, Köse'yi dürtmek suretiyle ayıltmaya çalışır, muvaffak olamaz. Bunun üzerine yardımcıları ihtiyarı yaka paça edip dışarı çıkarırlar.

- Biraz sonra Öncü ile yeni Güvey ortaya gelirler. Öncü, halka hitap eder:
- --Arkadaşlar moruk öldü, köyün en güzel kızını yeni ile evlendiriyoruz, deyip gelinle yeni damadın evlendiği haberini ilan eder.

Çalgıcılar, neşeli hava çalmaya başlarlar. Gelin ile Güvey halay çekerler. Oyuna, ev sahipleri de katılabilirler. Ananeye göre gelinin yüzünü görmek için hediye vermek lazımdır. Oyun biter bitmez ev sahibinin verdiği hediyelerle gelinin yüzü açılır. (Doğubeyazıt Oyunu) (Elçin, 1993)

Alan Kaprow (18 Happenings in 6 Parts)

1959 Yılında New York'ta Galeri Ruben'de düzenlenen ve ilk happening örneği olarak bilinen oyunda izleyiciler için daire ve dikdörtgen şema içinde dizilir. Amaç izleyicilerin karşılıklı biçimde oturabilmeleridir. Düzenlenen birinci ve ikinci odalara boy aynaları yerleştirilip, üçüncü odada da gizli bir denetim merkezi kurulur. Her ziyaretçiye bir program ve her bölümün başlangıcının bir sesle belirtileceği üç küçük kart verilir. Altı bölümün de eş zamanlı gerçekleşeceği duyurulan izleyiciden verilen programdaki hareketlere riayet etmesi istenir. İzleyici sırayla, önce askeri adımlarla yürür, sonra bir süre hareketsiz kalıp, pencerelerdeki storları kapatır. Ardından afişleri okur, müzik aletlerini çalar veya 90 dakikalık bir süre içinde birbirini izleyen 18 eylemi tuval üzerine aktarması istenir. Süre sona erdiğinde, “ama” ve “eh” sözcükler mırıldanan birinin komutuyla oyun bitirilir.

“Köse Gelin İle 18 Happenings in 6 Parts” karşılaştırıldığında şu ortak hususlar tespit edilmiştir:

-Oyuncular bir metne bağlı değildirler.

-Oyunlarda müzik kullanılmıştır.

-Oyunu idare eden bir yönetici vardır.

-Seyircilerin aktif katılımı söz konusudur.

-Seyircilerin bir kazanç kaygısı yoktur.

-Her iki oyun da modern tiyatro sanatına dâhil edilmez.

-Zaman, Mekân, Oyuncu kadrosu ve Sanat perspektifi bakımından happening ve köy ortaoyunları arasında algı ve yorum farkları mevcuttur.

Sonuç

20. Yüzyılın ortalarına doğru sanatçılar özgür bir ortama kavuşmaya başlamışlardır. Sanatın ne olduğu sorusu kadar sanat eserinin de ne olduğuna dair sorular sorulmaya başlanmış, sanata ve sanat eserine bir kalıp çizmenin neredeyse imkansız olduğu yeni bir döneme girilmiştir. Bu görüşler ve uygulamalar ile bedenın de sanattaki yeri daha ciddi bir biçimde sorgulanmaya başlamıştır. 1965 yılında Joseph Beuys “Ölü Bir Tavşana Yapıtlar Nasıl anlatılır” adlı bir performans gerçekleştirmiş ve ölü bir tavşana sanat anlatmanın insanlığa dert anlatmaktan daha kolay olduğunu ima etmeye çalışmıştır. Yine Chris Burden adlı Amerikalı bir sanatçı, kendini vurdurmak, dövdürmek, elektrik akımına maruz bırakmak gibi bedenini çeşitli tehlikelere atarak dayanıklılık sınırını zorladığı performanslar gerçekleştirmiştir. Sanat aracılığıyla gerçeğin ne olduğunu araştırdıklarını ifade den sanatçılar hiçbir kalıba sığmayan, tamamen özgür bir ruhla çok çeşitli estetik arayışların içerisine girdiler. Sanatçı için üreten, ürün ortaya koyan bedenın, artık somut bir yapıt üretmekten çok, artık salt kendi mevcudiyeti ile sahnede var olmaya başlamıştır. Seyirci de sanatçı ile aynı sahneyi paylaşarak ve eylemlerine ortak olarak aktif bir biçimde üretim sürecine dâhil olmuştur.

Türkçe karşılığı “oluşum” olan Happening, yirminci yüzyılın başından beri sanat ve yaşam arasında bir iletişim araştırmasının ve seyirciyle doğrudan ilişki kurmaya yönelik çalışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Happening’in ilk belirtilerini, Fütürizm ve Dada akımlarında, Aksiyon Resmi ve Çevre Sanatında aramak mümkündür.

İlk oluşumunu, 1958’de George Segal’in çiftliğinde gerçekleştiren Kaprow, daha sonra daha geniş bir katılımcı kitesini hedefleyerek New York Reuben Galerisinde “6 Bölümde 18 Oluşum” adlı gösterisini düzenlemiştir.

Tüm örneklerde görüldüğü gibi açık uçlu, birbirini izlemeyen ve tamamlanmak için izleyicinin üretimine bırakılan, sanatı ve sanatsal etkinlikleri galerilerin kalıplaşmış salonların dışına çıkaran ve açık bir biçime getiren happeninglere örnekler verilmiştir. Kuralları önceden belirlenen fakat anlık hareketler ile şekillenen oluşumlar sadece bir kez sahnelenmektedirler ve sanatsal geleneğin gelişmiş alışkanlıklarından da kaçarak farklı sanat eserleri ile karşılaştırılmaz hale gelmektedir.

Kaynakça

And, M., (1970) 100 Soruda Türk Tiyatro Tarihi, Gerçek Yayınevi. İstanbul.

Antmen, A., (2008), Yirminci Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar, İstanbul, Sel Yayıncılık.

Atakan, N., Sanatta Alternatif Arayışlar, Karakalem Kitabevi Yayınları, İzmir.

Aytuğ, Y., (1995), Happening, Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Batur, E., (1995), Sanat Dünyamız, Avant-garde 1945-1995 Son Yarım Yüzyılın Sanat Akımları, Bahar İstanbul.

Elçin, Ş., (1993), Halk Edebiyatına Giriş, Akçağ, Ankara.

Erinç, S., (1995), Resmin Eleştirisi Üzerine, İstanbul, Hil Yayınları.

Germaner, S., (1999), “1960 Sonrası Sanat”, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Durmaz; U., Balıkesir Köy Seyirlik Oyunları Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, 2012, Balıkesir Üniversitesi.

Lynton, N., “Modern Sanatın Öyküsü”, (1998) (Çev. Cevat Çopan, Sadi Öziş), Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul.

Şenel, E., (2015), Performans Sanatları ve Sanatçının Anlatım Aracı Olarak Beden, İdil, cilt 4, sayı 16.

Tönel, A. (2008), Uygulayıcısının Gözünden Türkiye’de Happening Sanatı.

Yorgancıoğlu, P.E., (2015), Alternatif Bir Sanat Arayışı: Happening (Oluşum), Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, Sanat, 77-94.

TASARIMI ETKİLEYEN KAVRAMLARIN BİRBİRLERİYLE OLAN İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Yavuz IRMAK

Özet

Tasarım kelimesinin önüne bağlanan meslek isimleriyle Endüstriyel Tasarım, Mimari Tasarım, Moda Tasarımı gibi birçok tasarım mesleğinin dışında kendine bu alanda yer edinmek isteyen Saç Tasarımı, Pasta Tasarımı, Çiçek Tasarımı gibi meslekleri de görmekteyiz. Tasarım kelimesinin ne anlama geldiğini anlamak gerekir. Yabancı dillerde ve kendi dilimizde içerdiği anlamları da bilmek Tasarım kelimesini daha bilinçli ve yerinde kullanmamıza neden olacaktır. Tasarımın içinde olması gereken veriler yenilikçilik, yaratıcılık, gelişebilirlik ve sürdürülebilirlik ön planda yer almakla beraber biçim olgusunun ve biçimi oluşturan değerlerin birbirleriyle ilintisi doğru tasarım yapmanın vaz geçilmez unsurları arasındadır. Tasarım ekseninde bir ürünün biçimi incelenirken birden fazla etkin ilişkinin, incelenen biçimi etkilediğini görürüz. Birbirinden kopmayan bu ilişkilerin herhangi birinin eksikliği durumunda ilgili biçimin de eksik kalacağı şüphesizdir. Bu bildiri ile biçim, renk, boyut, malzeme, işlev, psikolojik verilerin birbirleriyle olan ilişkileri incelenen tasarımın salt bir şekil olmadığı, anlam bütünlüğü taşıması gereken bir kavram olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tasarım, Biçim, Renk, Boyut, Malzeme, İşlev, Psikoloji

THE RELATIONSHIP OF CONCEPTS AFFECTING DESIGN WITH EACH OTHER

Abstract

Apart from many design professions such as Industrial Design, Architectural Design, and Fashion Design, we see professions such as Hair Design, Cake Design, Flower Design, which want to take a place in this field, with the names of professions connected in front of the word design. It is necessary to understand what the word design means. Knowing the meanings in foreign

languages and in our own language will cause us to use the word Design more consciously and appropriately. While the data that should be in the design are at the forefront of innovation, creativity, development and sustainability, the relationship between the form phenomenon and the values that make up the form is among the indispensable elements of making the right design. While examining the form of a product on the design axis, we see that more than one active relationship affects the examined form. In the absence of any of these inseparable relations, there is no doubt that the relevant form will also be incomplete. In this paper, it is emphasized that the design, whose relationships between form, color, size, material, function and psychological data are examined, is not just a shape, but a concept that should have a meaning integrity.

Keywords: Design, Form, Color, Size, Material, Function, Psychology

1. Giriş

İşlevi tanımlanmış bir ürünün tüketiciyle ilişkisi önce biçim ile başlar. Aranılan nitelikleri üzerinde taşıyan ürün ilk olarak görsel bir etkiyle tüketicinin beğenisini kazanır. Daha sonra rengiyle malzeme türüyle tercih aşamasına gelir. Buradan da anlaşılacağı gibi biçim kullanıcı (tüketici) için oldukça önem taşımaktadır. İşleve göre doğru biçimlendirilmiş bir ürün doğru bir tasarımıdır. Biçim oluşturulurken göz önüne alınması gereken fiziksel girdilerin yanında psikolojik girdilerin de oldukça fazla önemi vardır. Psikolojik bir veri olan beğeni duygusunun kullanıcı ile biçim arasında yarattığı en önemli iletişim, biçimin kullanıcı üzerinde meydana getirdiği etki ile sağlanır. Beğeni duygusu gibi işlev, malzeme, renk ve boyut gibi daha birçok verinin tasarıma etkisi bulunmaktadır. Bu bildiride de vermek istenen tasarımı etkileyen kavramların ne olduğu ve birbirleriyle olan etkileşiminin önemidir.

2. Tasarım

Öncelikle Endüstriyel Tasarım, Mekân Tasarımı, Mimari Tasarım, Moda Tasarımı, Grafik Tasarımı, Seramik Tasarımı, Saç Tasarımı, Pasta Tasarımı, Çiçek Tasarımı gibi birçok alanda kullanılan Tasarım kelimesinin ne anlama geldiğini açıklamak gerekmektedir. Konunun özelinden bakıldığında İngilizce' de 'Design' kelimesinin Türkçede karşılığı olarak

‘Tasarım’ kelimesinin kullanılması birazdan yapılacak olan açıklamalarda görüleceği gibi tam yerine oturmamaktadır. Türkçede kullanılan tasarım kelimesinin açılımına bakıldığında zaman kök olarak ‘Tasar-Tasarı-Tasarım’ kelimelerinin birbirinden türediği görülür ve bunların anlamları şu şekildedir. Sözlükte tasar, ‘‘bir düşüncenin, bir yapının gerçekleştirilmesi için uyulması gereken düzen ya da bu düzeni gösteren çizim’’ olarak ifade edilirken, tasarı ‘‘olması ya da yapılması düşünülen, istenilen bir şeyin zihinde oluşması zihinde aldığı biçim, bir kimsenin yapmayı düşündüğü, tasarladığı şey’’ olarak tanımlanmıştır. Buna ek olarak tasarım kelimesiyle ilgili ise ‘‘bir şeyin biçimini kafada oluşturma işi ve bu yolla düşünülmüş bir biçim’’ ifadelerine yer verilmiştir (URL-1).

Her ne kadar içinde çizim kelimesi geçiyor olsa da birazdan okunacak olan paragrafta görüleceği gibi birçok dilde farklı anlamlar içermektedir. Fransızca’ da ‘dessin’ (desen olarak okunur) kelimesinin sözlük anlamının ‘çizgi resim’ olduğu görülür. İtalyanca’ da ‘disegno’ İspanyolca’ da ‘diseño’ (her ikisi de dizeno olarak okunur) kelimeleri ise ‘‘çizim, resim ve tasar’’ anlamına geldiği bilinmektedir. İngilizce’ deki kullanımıyla ‘design’ (dizayn olarak okunur) kelimesinin anlamı ise ‘tasarlamak, plan yapmak, fikir oluşturmak, zihinde kurmak, niyet etmek, icat etmek, resmetmek, çizmek’ olarak belirtilmiştir. Ortalama bir anlam birliği sağlamış gibi gözükse de, zihinde oluşan fikir açısından mesleki uygulamalara daha net cevap veren bir kelime olması nedeniyle ‘design’ kelimesinin ifade başarısı yadsınamaz. Yeni bir şey tasarlayıp gerçekleştirebilecek düzeyde çizerek anlatma olarak algılanan ‘design’ kelimesinin diğer dillerdeki kelime anlamlarına göre, ortaya koyduğu iş anlamında daha net ve daha iyi anlatan bir ifade olarak görülmektedir. Bu yüzdendir ki, bu mesleklerin adları tüm ülkelerde ‘Industrial design, Interior design, Graphic design, Fashion design’ olarak kullanılmaktadır. Tasarım, hem kesin, hem belirsiz fikirlere, hem sistematik, hem kaotik düşünce biçimleriyle, hem hayal gücü, hem mekanik hesaplamalarla uğraşmaktadır ve mimarlık, iç mimarlık, endüstriyel ürün tasarımı, kentsel planlama, peyzaj tasarımı gibi tasarımcının hem estetik hem işlevsel bir sonuç ürün elde etmesi gereken disiplinler tam da bu spektrumun ortasında yer almaktadır (Turan, 2011: 164). Bunların ışığında tasarımın ne

ifade ettiğine bakılırsa görülür ki; Tasarım dünya üzerinde canlı cansız, kullanan ve kullanılan her bir birimin birbirleri ile olan ilişkisini kurmaktır. İnsanın gelişmesine paralel olarak ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan tüm çalışmalar birer tasarım olarak değerlendirilmelidir. Bu ister mekân tasarımı ister her tür kullanım eşyası (ürün) tasarımı olsun sonuçta biçimler yoluyla ortaya konacak çalışmalardır.

Tarih boyunca insanların gereksinimleri doğrultusunda icat ettikleri aletlerin çeşitli kullanımlarına göre biçim aldıklarını görmekteyiz. Bu aletler estetiğin ve daha rafine biçimlerin olmadığı, salt insan fiziğinin yapabilirlikleri çerçevesinde, amaçlanan işe göre biçimlenmiş, işlev ağırlıklı aletlerdir. Buna örnek olarak Şekil 1’de bir çekiç, Şekil 2’de ise testere gibi kesici bir alet görülmektedir.

Şekil 1: Çekiç

Şekil 2: Testere

Bu işlev yükleri, ortaya çıkan aletlerin biçimlerini etkilediği şüphesizdir. Biçimlerin oluşturduğu anlatım, aletlerin kullanım şeklinin haritasıdır. Hiç bir biçim gereksiz oluşmamıştır. İşlev doğrultusunda kendi gereksinimleri kendi biçimlerini yaratmıştır. İşlev taşımayan biçimler dekoratif unsur olmaktan öteye gidemez. Örneğin tekerleğin faydalı olabilmesini sağlayan daire şekli, biçimin işleve dönüşmüş halidir.

2.1. Tasarımda Anlaşılabilirlik

Tasarımcının görevlerinden biride yaptığı tasarımın kullanıcılar tarafından anlaşılmasını sağlamaktır. Biçimin dili işlevi anlatmalıdır. Bir ürün biçimiyle işlevini ifade edemiyorsa kullanıcı bilinmezine içine düşer. Nasıl kullanılacağı, neyi anlatmak istediği veya amacının ne olduğu belli olmayan bir nesnenin de başarısız bir tasarım ürünü olacağı kesindir. Rengiyle, biçimiyle, psikolojik etkisiyle, boyutlarıyla vs. iyi etüt edilmemiş bir çalışma

yaratacağı etki bakımından değersizleşecektir. Kullanım şeklinin haritası biçimlerin doğruluğu ile orantılıdır. Biçim ile işlev köprüsünü kuramamış tasarım ürünleri estetik bir değer taşıyorsa bulunduğu yerde görsel etki dışında bir faydası olamaz. Estetik bir değer de taşımıyorsa hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Aşağıda biçimiyle kendini anlatan bir çakmak ile (Şekil 3) işlevini saklayan tabanca şeklindeki bir çakmak görülmektedir (Şekil 4).

Şekil 3: Çakmak

Şekil 4: Tabanca formunda çakmak

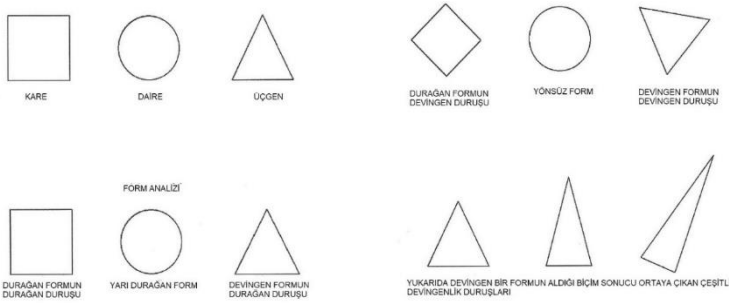
3. Form Ve Biçim

Aristoteles, maddenin ancak biçim sayesinde gerçeklik kazandığını, biçim sayesinde şekillenip belli niteliklere büründüğünü, varlığa geldiğini düşünmekteydi. Buna karşılık biçimin de ancak maddede kendisini gerçekleştirebileceğini, madde olmasaydı, biçimin de kendisini asla açığa koyamayacağını savunmaktaydı. Böylece madde ile biçim arasındaki ilişkiyi bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi hâline getirmişti. Madde, onu bizim için algılanabilir kılan hiçbir biçime, şekle sahip olmasaydı kaotik durumda kalır, yani bir nevi yokluk durumunda bulunurdu. Çünkü Aristoteles’e göre biçim kazanmamış, biçimin henüz kendisini gerçekleştirmediği bir madde varlık kazanmış sayılamaz (Sahakian, 1997: 69). Form kavramı bir nesnenin genel biçimini belirleyen sınırlarının sürekliliği ile oluşan biçimsel düzenini ifade eder (Onat, 1991: 2).

İngilizcede form; ‘birinin/bir şeyin şekli; sadece şekli görülebilen kişi veya şey’ olarak ifade edilmektedir (URL-2). Bu açıdan bakıldığında, formun ‘uzayda yer kaplayan fiziksel bir oluşum’ olduğundan söz edebiliriz. Biçim şekil verilmiş form olarak ifade edilebilir. Form sabit, biçim ise değişkendir.

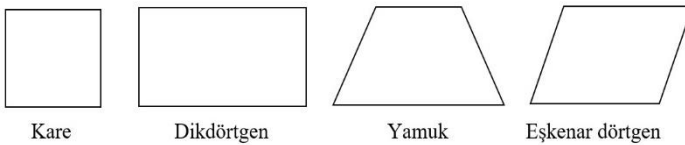
Değişik uygulamalarla bir formun biçimi değiştirebilir. Formlar tek boyutlu olduğu gibi üç boyutlu da olabilirler ve tek boyutlu durumdan üç boyutlu duruma geçebilen geometrik oluşumlardır.

Biçimler ana biçim ve türevleri olarak sınıflandırılabilirler. Kare, daire ve üçgen ana formlardır. Kare durağan (statik) bir formdur. Karenin duruş açısıyla oynayarak devingen bir biçim haline getirmek mümkündür. Daire yarı durağan yarı devingen bir formdur. Yönsüz olmasından dolayı durum değişikliğine uğratılamaz. Yani karedeki gibi açısıyla oynayarak farklı bir duruma sokulamaz. O yüzden hem devingen hem de durağan bir formdur. Üçgen ise devingen bir formdur Farklı duruşlar ile devingenliğini arttırmak ve hatta üçgenin farklı şekilleriyle kendi içindeki devingenliğin de artması olasıdır.

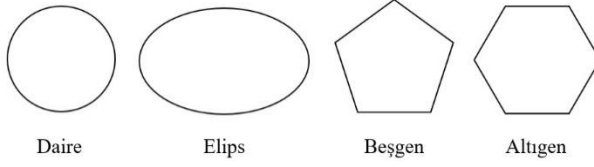

Şekil 5: Temel formlar ve form analizleri

Kendi aralarında oluşturdukları farklardan dolayı temel form olarak adlandırdığımız kare, daire, üçgen özellikleri doğrultusunda türeyerek farklı biçimleri meydana getirmişlerdir. Karenin türevleri arasında Dikdörtgen, Yamuk, Eşkenar dörtgen bulunur (Şekil 6). Dairenin türevleri ise daireden türemiş altıgen, beşgen gibi çokgenlerle beraber Elips, Ov ve Ovaldir (Şekil 7).

Şekil 6: Kare ve türevler

Şekil 7: Daire ve Türevleri

Daire merkezden eşit uzaklıktaki noktaların yan yana gelmesinden oluşmuştur. Dolayısıyla Daire, Kare, Üçgen gibi düzgün olan her geometrik biçim ile yakın ilişkidir. Tek boyutlu olarak adlandırdığımız geometrik şekillerin üç boyutlu halleri tasarımsal biçimlendirmeye alt yapı oluşturmaktadır. Sonuçta tüm biçimler ana geometrik formlardan türemiştir. Kare formunun üç boyutlu hali küp, kare tabanlı prizma, kare tabanlı piramit şeklinde ortaya çıkar. Kare formundan türemiş dikdörtgen biçimi ise dikdörtgen tabanlı prizma ve dikdörtgen tabanlı piramit olarak üç boyutlu olur. Üçgen formundan üçgen tabanlı prizma ve üçgen tabanlı piramit, daire şeklinden silindir, koni ve küre oluşmaktadır. Bu biçimler dışında birçok çokgen, yamuk, eşkenar dörtgen gibi biçimler de üç boyutlu halleri ile biçimlendirmeye örnek olurlar (Şekil 8).

	küp	prizma	piramit	silindir	küre
□					
▭					
△					
○					

Şekil 8: Temel formların Üç boyutlu halleri

Biçimlerin verdiği mesajlar salt kendi fiziksel yapısıyla kalmayıp, kullanıldıkları ortam ve duruşla da değişir. Durağan, yarı durağan ve devingen biçimlerin verdiği mesaj, oluşturulmuş biçim üzerinden değişkenlik arz eder. Malzemenin de yumuşak-sert, esnek-katı, soğuk-sıcak gibi yapısal ve

psikolojik özellikleri nedeniyle bu farklı iletimler üzerinde etkili olması biçim, malzeme ilişkisine de bir sağlama olmuştur.

Sonuç olarak biçimlerin verdiği etki hem kendi fiziksel yapısından hem de kullanım şekli ve malzeme ile ilintili olduğu süregelen deneyimlerle gözlenmiştir. Ayrıca biçimler renklerle de etkilerini değiştirirler. Biçimlerin bir dili olduğu gibi renklerin de bir dili vardır. Bir biçim taşıdığı renkle ifadesini farklı kılabilir. Kırmızı, saks mavisi, yumurta sarısı, limon sarısı, turuncu ve fosforlu renkler daima devingen bir etki yaratırlar. Bunun aksine pastel renkler, pembe, uçuk mavi, uçuk sarı, gri gibi açık renklerle kahverengi, bordo, lacivert gibi koyu renkler durağan etki yaratırlar. Siyah ve beyaz renkler (ki aslında bunlar renk değildir) kullanıldığı yer ve kullanıldığı miktara göre her iki etkiyi de verebilirler. Durağan bir biçimin devingen bir renk ile kullanılması o biçime daha devingen bir kişilik kazandıracaktır. Şekil 9’da görüldüğü gibi aynı çaydanlığın dört ayrı renginin dört ayrı etkisi görülmektedir.

Şekil 9: Dört ayrı renkte çaydanlık

4. Tasarımı Etkileyen Kavramlar

Tasarımın doğruluğunu etkileyen birçok kavram vardır. Bu kavramlar olmadan herhangi bir yaratım söz konusu olamayacaktır. İster nesnel bir tasarım ister kavramsal bir tasarım olsun ortaya çıkacak olan ürünün sözü edilen oluşumların tamamı veya bazıları ile doğrudan ilişki içinde olmak gibi bir zorunluluğu vardır. Bu kavramlar aşağıdaki şekilde açıklanabilir.

4.1.Biçim:

Bir nesnenin görme ya da dokunma duyuları ile algılanmasını sağlayan kendine özgü gerçekliğidir, Bir şeyin şeklidir. Biçim şekil verilmiş form

olarak ta adlandırılabilir. Örneğin: Küre form dur. Ancak bir yanından bastırılarak küre formunun bozulmuş şekli biçim olur. Yani biçimlendirilmiş Küre olur.

4.2.İşlev:

Sözlükte ‘bir nesne veya bir kimsenin gördüğü iş, iş görme yetisi, görev’ olarak tanımlanan işlev, gördüğü iş ile tasarıma direkt olarak etkisi olan bir kavramdır. İhtiyaca yönelik bir işlev görmeyen ürün fayda sağlayamaz. Demek ki (işlev=fayda) denilebilir. Bu yönden bakıldığında işlev kavramının öneminin ilk sırada olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Tasarımda işlevin önemi literatüre girmiş olan üç ‘F’(Form Follows Function) Biçim işlevi takip eder olarak ortaya konmuştur. Yani bir tasarımda önce işlev önemsenir. Biçim işlevi destekleyen ikincil önem taşıyan kavramdır. Böyle olmasına karşın bazı farklı durumlarda biçimin işlevin önüne geçtiğini görürüz. Burada da formül terse döner ve (Function Follows Form) işlev biçimi takip eder şeklini alır. Biçimin daha ön plana çıkması gereken durumlarda işlevin eksik yanları göz ardı edilebilmektedir.

4.3.Renk:

Renk, ışığın nesne ve yüzeyler üzerine çarpması sonucunda ortaya çıkan bir temel tasarım öğesidir. Renkler, ışık sayesinde biçimlerin, yüzeylerin ve hacimlerin görünür olmasını sağlar. Bu görünme işlemini sağlayan öğeler ışık, yüzey, göz ve beyindir. Işığın yüzeylere çarpması, gözde kırılarak beyne iletilmesi fizyolojik bir olayken beyinde algılanması psikolojik bir olaydır. Bu nedenle renkler farklı psikolojik tesirlere sahiptirler. Işık, bünyesinde tüm renkleri barındırmaktadır. Işığın elektromanyetik dalga boylarının ve titreşimlerinin değişmesi sonucunda farklı renkler ortaya çıkmaktadır (URL-3). Teknik bir anlatımla renk, ‘ışığın, kendi öz yapısına veya cisimler tarafından yayılma şekline bağlı olarak göz üzerinde yaptığı etkidir’ (M Larousse, 1992: 486).

Bir başka deyişle; ışığın doğada bulunan cisimlerden yansıyarak görme duyusunda oluşturduğu etkiye renk denmektedir. Beyaz çok şiddetli ışıktadır, siyah ise ışıksızlıkta ortaya çıkar. Bir renk üzerine düşen ışığın şiddeti o rengin değerlerini değiştirir. Kırmızı, mavi, sarı ana renk olarak kabul edilir. Bu ana

renklerin birbirleriyle karışmasından ise ara renkler oluşur. Kırmızı ile sarının birleşmesinden ‘turuncu’, sarı ile mavinin birleşmesinden ‘yeşil’, mavi ile kırmızının birleşmesinden de ‘mor’ elde edilir. Diğer tüm renkler bu renklerden türemiş olup içlerinde ki renk miktarı ile farklılaşmış renklerdir. Siyah ve beyaz renk değildir. Her rengin en koyusu siyah, en açık tonu da beyaz olarak görülür. Tüm renkler ışığın olmadığı yerde siyah, aşırı ışıklı ortamda da beyaz görüntü verirler. Her cisim kendine gelen ışığın bir kısmını tutar, bir kısmını da yansıtır. Bu olayın sonucu olarak cisimler yansıttığı dalga boyunun renginde görünürler. Örneğin bir eşyanın kırmızı olarak görünmesinin nedeni, o cismin güneş ışığının sadece kırmızı ışığı yansıtması ve diğer renkleri tutmasıdır.

4.4.Boyut:

Bilindiği üzere fizik ve matematikte bir uzayın ya da nesnenin boyutu, gayri resmî olarak bu uzay ve nesne üzerindeki herhangi bir noktayı belirlemek için gereken minimum koordinat sayısı olarak tanımlanır. Belirli bir doğrultuda ölçülmüş bir büyüklüğü ifade etmek için kullanılan geometrik bir terimdir. Nokta boyutsuz olarak kabul edilir. Çizginin sadece uzunluk olmak üzere bir boyutu vardır. Yüzeylerin uzunluk ve genişlik olarak iki boyutu, hacimlerin ise uzunluk, genişlik ve kalınlık veya yükseklik şeklinde üç boyutu vardır. Bir cismin herhangi bir yöndeki uzanımı; doğruların, yüzeylerin ya da cisimlerin ölçülmesinde ele alınan üç doğrultudan, uzunluk, genişlik ve derinlikten her biridir (URL-4). Boyut; kaplanan alan veya hacim demektir.

4.5.Malzeme:

Türkçede ‘gereç’ olarak da adlandırılan malzeme, insan algısının ve yaptırımının gücünü birebir kelime anlamında taşır: bir şey yapmak için kullanılması gereken nesne ya da nesneler (Arpacioğlu ve Kuruç, 2010: 2). Malzeme doğal ve yapay olarak iki ekseninde incelenebilir. Doğada saf olarak bulunan, işlenmemiş ve herhangi bir katkı malzemesi katılmamış maddelere doğal malzeme denir. Örnek olarak; ağaç, bambu, taş, mermer, kerpiç vb. işlenmemiş malzemelerin dışında demir, çelik, alüminyum, cam, kâğıt ve kumaş gibi cevherden işlenerek oluşturulan malzemeler de özünde doğallık

olduğu için doğal malzeme sınıfından sayılırlar. Yapay malzemeler ise kimyasal içerikli malzemelerdir. Bunlara örnek olarak polimer ve kompozit malzemeler verilebilir. Malzeme salt maddesel olarak incelenmeyip fiziksel olanaklarıyla da tasarımın etkin bir yapı taşıdır. Malzemeler kendi fiziksel durumlarına göre değerlendirilerek bir ürünün işlevselliğine kayıtsız etki etmektedir. Malzemelerde çeşitli dayanım özellikleri vardır. Her bir dayanım özelliği kullanım ile yakından ilgilidir. Çekilme dayanımı, yarılma dayanımı, basılma dayanımı, bükülme dayanımı ve kesilme dayanımı gibi dayanımlar bir tasarımcı için oldukça önemlidir. Bunların dışında hafiflik, kırılma ve sağlamlık gibi fiziksel gerçekler de ürünün varlığı için önem taşır.

4.6. Psikoloji:

Psikoloji, zihinsel süreç ve davranışların bilimsel çalışmasını içeren akademik ve uygulamalı bir bilim dalıdır. Psikolojinin birçok dalı vardır. Tasarımda psikoloji, tasarımı yönlendiren etkin bir kavramdır. Tüketici veya kullanıcı davranışları, beklentileri ve de beğenileri hep kendi psikolojik eğilimleri doğrultusunda olmaktadır. Tüketici davranışları ve deneyimleri tasarımcının en önemli rehberi durumundadır. Farklı kültürlerle, farklı alışkanlıklara sahip tüketici gruplarının farklı beklentileri olması ortaya farklı tasarımların çıkmasına neden olur. Benzer ürünlerden kendine daha yakın bulduğunu, daha çok beğendiğini veya kendine daha uyumlu olan ürünü seçmek inkâr edilemez bir gerçek olduğuna göre, tasarımın psikolojik etkisinin çok fazla önem taşıdığını söyleyebiliriz. Aynı işi gören ancak farklı fiyat aralığında veya farklı malzemeye sahip bir takım ürünlerin itibar eksenli oluşturulması ve kullanıcılara sunulması da psikolojik bir etkidir.

5. Kavramların Etkileşimi

Tasarım ekseninde bir ürün irdelenirken yukarıda açıklanan biçim, işlev, renk, boyut, malzeme, psikoloji gibi birden fazla verinin birbirleriyle olan ilişkisinin irdelenen tasarımı etkilediği görülür. Birbirinden kopmayan bu ilişkilerin herhangi birinin eksikliği durumunda ilgili biçimin de eksik kalacağı şüphesizdir. Bu ilişkiler aşağıda listelenmiş olup tek tek açıklaması da yapılmıştır.

Biçim- İşlev ilişkisi
Biçim- Renk ilişkisi
Biçim- Boyut ilişkisi
Biçim- Malzeme ilişkisi
Biçim- Psikoloji ilişkisi

İşlev- Renk ilişkisi
İşlev- Boyut ilişkisi
İşlev- Malzeme ilişkisi
İşlev- Psikoloji ilişkisi

Renk- Boyut ilişkisi
Renk- Malzeme ilişkisi
Renk- Psikoloji

Boyut- Malzeme ilişkisi
Boyut- Psikoloji ilişkisi

Malzeme- Psikoloji ilişkisi

5.1. Biçim-İşlev İlişkisi:

Belki de en önemli ilişki bu ilişkidir. İşlevine uygun olmayan bir biçim yeterli derecede fayda sağlayamaz. Parmaklar tarafından İyi tutulamayan bir fincan gibi, ele uyumlu olmayan bir kalem gibi, kesme işlemini yapamayan bir bıçak gibi yanlış bir biçim kullanım bakımından zorluk çıkaracaktır. Salt biçim yaratmak için işlevden vazgeçmek o biçimi yalnız bırakır. İşlevi ön plana alınmış biçimlerin daha tercih edilir oldukları yadsınamaz bir gerçektir. Estetik değerleri ön plana çıkarılmış ancak bazı işlevleri eksik olarak biçimlendirilmiş tasarımlar kısa sürede kullanılmaktan vazgeçilmiş olarak, bir kenarda süs eşyası gibi duracaktır. Buna en doğru örnek Philippe Starck'ın limon sıkacağı ve kettle (su ısıtıcısı) gösterilebilir (Şekil 10).

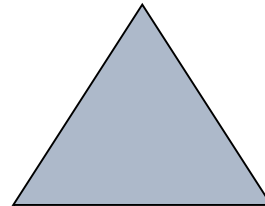
Şekil 10: Philippe Starck'ın tasarımları

5.2. Biçim-Renk İlişkisi:

Rengin biçimin algılanmasında da etkisi büyüktür. Bir cismin rengi o cismin boyutsal farkını oluşturduğu gibi sıcak-soğuk yumuşak-sert gibi materyal farkını, parlak-mat, aktif-pasif gibi psikolojik etkilere de neden olmaktadır. Yumuşak etki veren renkler ile sert etki veren renkler uygulandıkları biçimlere de kendi etkilerini yansıtırlar. Biçimlerin bir dili olduğu gibi renklerin de bir dili vardır. Bir biçim taşıdığı renkle ifadesini farklı kılabilir. Kırmızı, saks mavisi, yumurta sarısı, limon sarısı, turuncu ve fosforlu renkler daima devingen bir etki yaratırlar. Bunun aksine pastel renkler, pembe, uçuk mavi, uçuk sarı, gri gibi açık renklerle kahverengi, bordo, lacivert gibi koyu renkler durağan etki yaratırlar. Siyah ve beyaz renkler (ki aslında bunlar renk değildir) kullanıldığı yer ve kullanıldığı miktara göre her iki etkiyi de verebilirler. Durağan bir biçimin devingen bir renk ile kullanılması o biçime daha devingen bir kişilik kazandıracaktır (Şekil 11). Durağan bir renk uygulanmış devingen bir biçimin devingenlik özelliğinin azaldığı gözlenmiştir (Şekil 12).

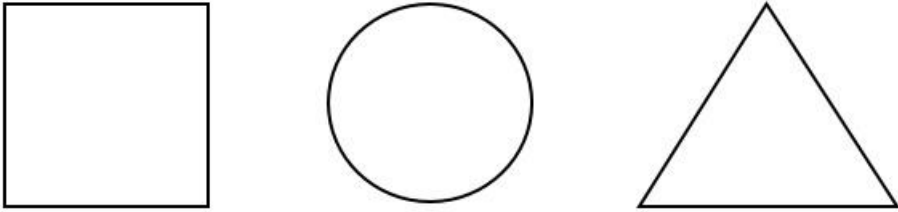
Şekil 11: Durağan bir biçim olan kare

Şekil 12: Devenen bir biçim olan üçgen

5.3. Biçim-Boyut İlişkisi:

Nesne var ise boyut da var demektir. Nesnelerin boyutsal olarak birbirlerine olan uyumu ‘oran’ olarak değerlendirilir. Boyut biçim ilişkisinde önemli olan doğru oranı yakalamaktır. Biçimlerin özelliklerine göre boyutsal farklılıkları olur. Kapladığı hacim veya alan matematik olarak aynı olsa bile görsel olarak farklı durabilirler. Bu fark biçimsel özellikten gelir. Örnek olarak 10 cm çapında bir daire ile 10 x 10 cm ölçülerindeki bir karenin yan yana gelmesi durumunda karenin daireden daha büyük durduğunu görülecektir (Şekil 13). Bu durumda daire biraz daha büyük çizilerek karenin eşdeğerine getirilebilir. Aynı etki üçgenle karede ve üçgenle daire arasında da oluşmaktadır. Bunun sebebi formların görsel olarak kapladıkları alan ile ilgilidir. Bu durum harflerde de kendini gösterdiği bilinmektedir. Örneğin; ‘C’, ‘G’ ve ‘O’ gibi daire formuna sahip harflerin yanındaki ‘B’, ‘E’, ‘M’ ve ‘N’ gibi harflerden daha küçük görünmesi yazı düzeni açısından yanlış bir etki vermesi nedeniyle sözü edilen daire formu harflerin bir miktar daha büyük yazılarak eş değer bir boyut yakalanması amaçlanmaktadır. Harf yüksekliği, taban çizgisinden büyük harfin tepesine kadar bir ölçümdür. Bu ölçüm, üst kısım düz olan bir büyük harfle yapılır; Örneğin A ve O harfi gibi aşağıya ve yukarıya taşma veren bir harf kullanılmaz. Bu harflerin çıkıntıları, kendilerini daha dengeli göstermelerine yarar. Bu taşmalar olmazsa, daha düz karakterlere oranla daha küçük görünürler (URL-5). Şekil 13’de görülen kare, daire ve üçgen aynı yükseklikte olup farklı boyut görüntüsü vermektedirler.

Şekil 13: Kare, daire ve üçgen

Biçimin boyutla ilişkisi o biçimin işleviyle de orantılıdır. Biçimin olması gereken boyuttan daha büyük veya daha küçük olması işlevsel bozukluklar ve algılama sorunları yaratır. Taşınamayacak kadar büyük boy bir çantanın işlevini yerine getirememesi veya masa ve sehpanın form ve işlev

benzerliğine rağmen farklı ölçüler ile algılanmaları gibi örnekler verilebilir. Şekil 14’de aynı biçime sahip olup sadece yükseklik farkından dolayı masa ve sehpa olarak sınıflandırılan iki ürün görülmektedir.

Şekil 14: İşlev farklılığı

5.4. Biçim- Malzeme İlişkisi:

Bir biçim oluşturulurken malzeme seçimi çok önemlidir. Her biçim her malzeme ile oluşturulamaz. Bir biçim etüt edilirken malzeme ile olan ilişkisi göz önünde bulundurulur. Plastik görünümdeki bir biçimin, o görünüme olanak sağlayabilecek bir malzeme ile yapılması veya daha sert hatlar içeren bir biçimin o duyguya cevap veren bir malzeme ile oluşturulması gerekir. Malzemenin fiziksel imkânları tasarımcı için bir kılavuz oluşturur. Hangi biçimin hangi malzeme ile oluşturulabileceği o biçimin sağlıklı bir tasarım olmasının ön koşulu olabilir. Örnek olarak cam veya polimer malzemeden üretilmiş bir sürahinin kâğıt malzemeyle yapılmasının zorluğu gösterilebilir (Şekil 15).

Şekil 15: Malzeme Farklılığı

5.5. Biçim-Psikoloji İlişkisi:

Her biçimin algısal bir etken olma durumu vardır. Bu da kişilerin psikolojik durumları ile yakından ilgilidir. Her biçim herkesin beğenisine sahip olamaz. Bazıları yumuşak hatlı biçimler seçerken, bazıları tersini tercih edebilirler. İnsan psikolojisinin değişik birçok veriden etkilendiği bir gerçektir. Hiç bir somut neden aramaksızın salt beğeni düzeyinde yaşamışlıktan gelen birikimlerin sonucu farklı seçimler söz konusu olmaktadır. Görünür hiçbir neden olmadan beğenmek veya beğenmemek gibi seçimler yapılabilmektedir.

5.6. İşlev- Renk İlişkisi:

Rengin ürüne kattığı değer algılama psikolojisi açısından çok önem taşır. Rengin yardımıyla kullanıcının ürün ile iletişimi daha net kurulacaktır. Böylece ürün işlevinin daha açık bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlayacak ve ticari potansiyele de etki edecektir. Örneğin market raflarında duran ürünlerin biçim olarak farklılaşmadığı durumlarda renk ile yapılan ayırım tüketicinin ürüne daha kolay ulaşmasını sağlayacaktır. Süt, ayran, kefir gibi içerik taşıyan ambalajların baskın rengi beyaz, Çikolata ve türleri için kahverengi olduğu gibi. Açma kapama düğmelerinde kırmızı ve mavinin kullanılması, Uyarı levhalarında dikkat çeken turuncu, kırmızı gibi renkler, temizlik ifadesi olarak beyaz, açık mavi gibi renkler kullanılarak daha çabuk algılanması sağlanmaktadır (Şekil 16).

Şekil 16: Renk farklılığı

5.7. İşlev- Boyut İlişkisi:

İşlevin Boyut ile ilişkisi, biçim -işlev ilişkisi gibi çok büyük önem taşır. Eğer işlevinin gerektirdiği sınırlar dışında boyut farklılığı varsa işlev yerine

gelmez. Örneğin bir iskemlenin oturma yüksekliğinin gerekenden daha yüksek veya daha alçak olması, bir su bardağının el ile tutulamayacak kadar büyük olması ya da ölçü dışı bir ayakkabı ile yürümenin zorluğu gibi. Benzer işlev ve biçim içeren bazı ürünlerin boyut farklılıkları ile işlevlerinin belirlendiği görülür. Aşağıda aynı sandalyenin farklı oturma yüksekliklerinden doğan işlevsizlik görülmektedir (Şekil 17).

Şekil 17: Boyut farklılığı

5.8. İşlev-Malzeme İlişkisi:

Malzemenin seçimi ürünün gördüğü işlev ile çok ilişkilidir. Gereksiz malzeme kullanımı hem malzeme israfına hem de ekonomik zararlara neden olur. Su gibi sıvı madde ile teması olan bir ürünün malzemesi de kullanım sırasında kullanıcıya zarar vermeyecek bir malzeme olması gerekir. Böyle bir durumda ağırlıklı olarak cam, plastik veya metal kullanılması gerekir. Elektrik düğmelerinin polimer malzemeden, giysilerin tekstil malzemesinden, Dayanıklı tüketim malzemelerinin de metal ve plastik ağırlıklı malzemelerden yapılması doğru malzeme- işlev ilişkisini sağlayacaktır.

5.9. İşlev-Psikoloji ilişkisi:

Aynı işi gören birçok farklı ürün vardır. Bunlar az dahi olsa insanların seçim sağlamalarına olanak verecek kadar birbirlerinden farklı olabilirler. Bu da insan beğenisi ile ilgili bir konudur. Bir diğer deyişle psikolojik bir etkidir. Ürünün doğru çalışıp çalışmaması kullanıcıyı psikolojik yönden etkiler. Belli miktarda bir ödeme yaparak elde ettiği ürün istediği şekilde bir hizmet

vermiyorsa kullanıcı mutsuz olacaktır. Ürünün biçimsel tasarımını çok beğense bile işlevinin doğru olmama durumu kullanıcıyı rahatsız edecektir.

5.10. Renk- Boyut İlişkisi:

Bir ürünün boyut etkisinin azaltılıp çoğaltılması renk ile desteklenebilmektedir. Açık renkler olduğundan daha büyük, koyu renkler olduğundan daha küçük etki yaratırlar. Ürünün parlak veya mat olmasının da boyut ilişkisine etkisi yüzeydeki yansıma ile elde edilen etkiden kaynaklandığı söylenebilir. Bu ilişkiye örnek olarak bir odanın koyu renk boyanarak olduğundan küçük, açık renk boyanarak daha büyükmüş gibi algılanacağını verebiliriz (Şekil 18).

Şekil 18: Renk –Boyut ilişkisine örnek

5.11. Renk-Malzeme İlişkisi:

Her malzemenin doğasından kaynaklanan kendine has bir rengi vardır. Bunun dışında kullanılan bir renk o malzemeyi yabancılaştırır. Ancak istendiğinde uygulanan renk ile bir malzeme başka bir malzeme gibi gösterilebilir. Veya malzemenin soğukluğu sıcak, sıcaklığı soğuk bir hale getirilebilir. Hatta yumuşak veya sert etkiler de kazandırılabilir. Bir malzemenin kendine has olan renginden daha farklı bir renk ile boyanması o malzemenin fiziksel özelliğini ortadan kaldırır. Örneğin; bir ağaç malzeme üzerine kapatıcı boya ile yapılan uygulama sonucu ürünün hangi malzemeden olduğu belli olmamasına neden olacaktır (lake).Plastik bir malzemeyi kaplama uygulaması ile Metal etkisi kazandırılmakta başka bir örnek olarak verilebilir (Şekil 19).

Şekil 19: Renk-malzeme ilişkisine örnek

5.12. Renk- Psikoloji İlişkisi:

Rengin psikoloji üzerindeki etkileri diğer etkilerin önünde yer alır. Aslında renk başlı başına insan psikolojisine etki eden bir unsurdur. Her rengin bir anlamı ve verdiği bir etkisi vardır. Bu etkiler tıp alanında veya sanat alanında olduğu gibi farklı alanlarda da farklı algılamalar içerir. Örneğin ‘ zevkler ve renkler tartışılmaz’ sözü insanların renk seçimlerinde psikolojik durumlarına göre davranış gösterdiklerinin bir kanıtıdır. Bu yüzden tasarımın her alanında tüketicilere daima renk çeşitlemeleri sunulmuştur. Beğeni duygusu kendisini en çok görsellikte ortaya çıkarır. Moda bunun en açık bir örneğidir. Bir kişinin sevdiğini diğer bir kişi sevmeyebilir hatta psikolojik bir veri olarak görebilir.

5.13. Boyut-Malzeme İlişkisi:

Malzemenin yapısı ile ilişkin elde edilen verilerde ağırlık ve sağlamlık özellikleri boyut ile çok yakından ilgilidir. Kullanılan malzemenin ağırlığına göre boyutlandırmak en doğru yaklaşım olacaktır. Ayrıca malzemenin özelliğine göre boyut ayarlaması da yapmak gerekir. Örneğin, ahşap bir masa ayağının kalınlığı ile aynı boyutlardaki metal masa ayağının aynı kalınlıkta olmayacağı kesindir. Burada devreye malzemenin dayanıklılığı girmektedir. Malzemenin fiziksel özelliği tasarımın gerektirdiği ölçü ile yakın ilişkidir. Gereksiz büyüklükte veya küçüklükte kullanılmış bir tasarım ögesinin durumu, biçimin malzemeye yansımasıdır (Şekil 20).

Şekil 20: Malzeme –Boyut ilişkisine örnek

5.14. Boyut-Psikoloji İlişkisi:

Psikolojik açıdan bakıldığında bir ürünün sağlam olup olmaması boyutu ile ilgili gibidir. Eğer bir ürünün boyutu olması gerekenden fazla ise daha sağlam olur düşüncesi bu ilişkiye bir örnektir. Buna görsel güvenlik hissi denilebilir.

5.15.Malzeme-Psikoloji İlişkisi:

Kullanılan malzemenin kullanıcı üzerinde bıraktığı psikolojik etki göz ardı edilemez. Güvenlik duygusu, lüks duygusu, sağlamlık duygusu gibi duygular malzemenin etkisiyle oluşmaktadır. Sıcak veya soğuk malzemelerin insan üzerinde bıraktığı etki gibi. Malzemelerin kullanım yerlerine göre genel geçer bir davranış göstermesi kullanıcının güveni bakımından önemlidir. Denenmiş olmak güven kazandırır. Bunun tersi bir durumda ise kullanıcı güvensizlik yaşar. Cam malzemeden yapılmış basamaklara basmakta tedirginlik yaşamak da bu ilişki için verilebilecek en doğru örnektir.

6. Sonuç

Bir tasarım yapılırken oluşum sürecinde iki ana etken grubu ile karşı karşıya kalınır. Bunlar kişi, meslek, bulunduğu yer, iklim gibi dış etkenler ile biçim, renk, boyut, malzeme, işlev ve psikoloji gibi iç etkenler olarak irdelenmesi gereken verilerdir. Dış etkenlerden olan kişi verisinde bulunan çocuk, genç, yetişkin, yaşlı, engelli, kadın, erkek gibi tipoloji yanında mesleklere, yaşadığı yere, iklim koşullarına göre de analiz yapmak tasarımın daha sağlıklı olmasını sağlayacaktır.

Bu bildirinin amacı ise çeşitli veriler olarak ortaya koyulan tasarımı etkileyen kavramların birbirleriyle olan etkileşimlerini irdelemek ve açıklık getirmektir. Birbirleriyle kopmaz bir bütünlük içinde olan bu kavramların net bir şekilde irdelenmesi, yapılmak istenen tasarımın daha faydalı ve gerçekçi olması yönünde önemli adımlar attıracaktır. Sonuç olarak bir tasarımcının bu yolda daha bilinçli yürüyebilmesi adına sözü edilen kavramları ve birbirleriyle olan iletişimlerini iyi bir şekilde özümsemesi gerekmektedir (Tablo 1).

Tablo1: Tasarım kavramlarının analizi

Biçim:	İşlev	Kolay kullanım için gereken biçim
	Renk	Biçime uygun bir renk
	Boyut	İçeriğe uygun biçim
	Malzeme	Biçime uygun malzeme
	Psikoloji	Biçimsel beğeni-hoşnut olmak
İşlev:	Renk	Kirlenmeye karşı renk
	Boyut	İşleve uygun ölçü
	Malzeme	İşleve uygun malzeme
	Psikoloji	Rahat kullanım olanağı
Renk:	Boyut	Rengin ölçüsel etkisi
	Malzeme	Malzeme karakteristiğine uyumluluk
	Psikoloji	Kullanıcı psikolojisine uyum
Boyut:	Malzeme	Büyük/ küçük olma durumuna uyum
	Psikoloji	Kullanımda ölçüsel rahatlık
Malzeme	Psikoloji	Kolay kullanım- Güvenlik- Görşellik

Kaynakça

Arpacıoğlu, Ü., Kuruç, A. (2010). Zamansız Malzemelerin Zamanda Yolculuğu. Mimarlıkta Malzeme, 15, ss. 47-51.

Larousse, M. (1992). Büyük lüğat ve Ansiklopedi. İstanbul: Sabah Yayınları.

Onat, E. (2010). Mimarlık, Form ve Geometri. Ankara: Efil Yayınevi.

Sahakian, W. S. (1997). Felsefe Tarihi (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.

Turan, B. O. (2011). 21. Yüzyıl Tasarım Ortamında Süreç, Biçim ve Temsil İlişkisi. Megaron, 6(3), ss. 162-170.

URL-1: Türk Dil Kurumu (TDK). <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 20 Haziran 2021 tarihinde alınmıştır.

URL-2: Oxford Learner's Dictionaries.

https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/form_1?q=form adresinden 13 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

URL-3: Sanat Enstitüsü. <https://www.sanatenstitusu.com/renk-nedir/2018> adresinden 25 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

URL-4: Nedir. <https://www.nedir.com/%20boyut> adresinden 25 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

URL-5: Uğur, E. Tipografi Vize Ders Notları.

[https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=tipografi-ders-notlari-\(vize\)-2019.pdf](https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=tipografi-ders-notlari-(vize)-2019.pdf) adresinden 25 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

ÇAĞDAŞ TAKI TASARIMINDA EPOKSİ REÇİNE KULLANIMI

Asuman AYPEK ARSLAN - Fatih YEŞİLMEN

*Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat ve Tasarım
Fakültesi/Görsel Sanatlar Bölümü*

*Öğr. Gör. Mardin Artuklu Üniversitesi Midyat Meslek Yüksek Okulu
Kuyumculuk ve Takı Tasarımı Programı*

Özet

Neredeyse insanlık tarihi ile eşdeğer olan takının kullanımı önceleri insanların çevrelerinde buldukları organik malzemelerden, avladıkları hayvanların kemikleri ve deniz yumuşakçalarından üretilmekteydi. Tarihsel süreçle birlikte değerli madenlerin bulunmasıyla kimi zaman statü göstergesi kimi zamansa beğenilme arzusu ile takılmıştır. Günümüzde takı, değerli metal ve taş kullanımının yansira birçok alternatif malzeme kullanılarak da üretilmektedir. Bu çalışmada inşaat sektöründen gemiciliğe, uzay teknolojilerinden elektroniğe yaygın olarak kullanılan epoksi reçine ve günümüzde sanatsal bir ifade aracı olarak takılarda epoksi reçinenin kullanımı incelenerek yerli ve yabancı takı sanatçılarının koleksiyonlarından örneklerle yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Takı, Çağdaş Takı, Epoksi Reçine, Sanat, Tasarım

Abstract

The use of jewelry, which is almost equivalent to the history of humanity, was previously produced from organic materials that people found in their environment, the bones of animals they hunted and sea mollusks. With the discovery of precious metals along with the historical process, it was sometimes a status indicator and sometimes a desire to be admired. Today, jewelry is produced using many alternative materials as well as the use of precious metals and stones. In this study, epoxy resin, which is widely used in the construction industry, shipping, space technologies and electronics, nowadays also used in jewelry as an artistic expression tool will be examined

and examples from the collections of domestic and foreign jewelry artists will be presented.

Keywords: Jewelry, Contemporary jewelry, Epoxy Resin, Art, Design

Giriş

Takının tarihi incelendiğinde kullanılan ilk takıların insanların avladığı hayvanların kemiklerinden, deniz yumuşakçalarından ve taşlardan yapıldığı görülmektedir. Hayvan kemikleri, deniz yumuşakçaları ve kabukları ile diğer organik malzemeden yapılan takılar önceleri kötülüklerden korunma, bir kabileye ait olma, dini ritüeller gibi nedenlerden takılmıştır. Tarihsel gelişim ile birlikte keşfedilen çeşitli değerli metal ve taşlar ile takılar üretilerek güç ve statü göstergesinin yanı sıra estetik kaygılar ile de takılan objeler halini almıştır. 20. Yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ve mimari, resim, felsefe, edebiyat gibi alanlarda etkisini gösteren post modernizm akımından etkilenen bir diğer alan da takı alanı olmuştur. Post modernizm akımının etkisiyle, takı üretiminde kullanılan değerli metal ve taşların önem sırasının değiştiği görülmektedir. Kullanılan malzemenin değerli olmasının ötesinde, takı sanatçısının özgün olma arzusu ve duygusunu ifade etmesi daha önemli hale gelmiştir. Resim, heykel ve hatta mühendislik alanları ile ilgilenen sanatçılar için de takı, ilgi çekici bir alan olmuş ve takı alanında farklı malzemeler ile birçok takı tasarlamışlardır. Günümüzde takı tasarımı ve üretimi yüzyıllardır kullanılan malzemelerin dışında farklı malzemelerin tek başına veya bir arada kullanılmasıyla zanaat olmaktan çıkıp artık sanatsal bir ifade aracı haline gelmiştir. Bu çalışmada çağdaş takı tasarımında epoksi reçine malzemesini kullanan ulusal ve uluslararası sanatçıların koleksiyonları incelenmektedir. Bu yönü ile bakıldığında çağdaş takı tasarımında epoksi reçinenin kullanılmasının alışagelmış tasarım, biçim ve formlarının dışına çıkılabilmesi, birçok farklı özellikte malzemenin bir arada kullanılabilmesine imkan vermesi ve özgün tasarımların ortaya çıkması gibi olumlu katkıları bakımından önemli olduğu görülmektedir.

Takının Tanımı Ve Tarihsel Gelişimi

Takı sözcüğü, Kökenbilimsel (Etimolojik) olarak incelendiğinde “tak-” ekleme, bağlamak, geçirmek” fiilinden evrilmiştir.” (Nişanyan sözlük,

2017). Türk dil kurumuna göre ise takı; “çoğunlukla evlenen veya nişanlanan birine armağan olarak verilen küpe, bilezik, yüzük, zincir gibi şeylerin tümü. Kadınların ziynet eşyası, asım takım” (Türk Dil Kurumu, 2021) olarak tanımlanmıştır. Tarihsel süreç içerisinde kullanıldığı dönemlere göre takının çeşitli tanımlarını yapmak mümkündür. Tarih öncesi Paleolitik dönemde ilk takıların taştan, deniz kabuklarından ve insanların avladıkları hayvan kemikleri gibi organik malzemelerden yapıldıkları bilinmektedir. Bu takılar, insanların günlük ihtiyaçları karşılamak ve avladıkları güçlü hayvanların gücüne sahip olmak, tılsım ve korunma düşüncesiyle üzerlerinde taşıdıkları objeler olarak ifade edilebilir. Paleolitik dönemde kabaca şekil verilen taşlar, neolitik dönemde parlak ve pürüzsüz şekildedir.

Kalkolitik dönemde bakırın ilk defa kullanımı ve döküm tekniğinin uygulanması ile takı yapmak için kullanılan malzemelerin çeşitlendiği görülmektedir. (Şaman ve Duru, 2013: 55). Tarihsel süreç ile birlikte altın ve gümüş gibi değerli metallerin keşfi ile takı, artık büyülerden korunma, bir kabileye ait olma gibi nedenler ile değil, kimi zaman bir statü göstergesi kimi zamansa estetik kaygılar ile takılan bir nesne halini almıştır.

20.yy. post modernizm akımı ile birlikte değerli metal ve taşlardan yapılan takılar artık farklı malzemelerin kullanıldığı bir döneme girmiştir. Bu dönemde sanatın her alanını etkileyen ve modernitenin sorgulandığı ve aşılması gerektiğini düşünen sanatçılar bu yaklaşımlarını eserlerine de yansıtmışlardır. Takı alanında da etkisini gösteren bu akımla birlikte alışa gelmiş takı form ve biçimlerinde ve takı yapımında kullanılan malzeme çeşitliliğinde sınırsızlaşma söz konusu olmuştur. Kullanılan malzemeler arasında geri dönüşüm materyalleri, plastik, organik malzemeler, hayvan kemik ve boynuzları hatta kullanıldıktan bir süre sonra eriyip giden buz parçası gibi birçok alternatif malzemeyi sıralamak mümkündür.

Epoksi Reçine

“Epoksi kelimesi, dışından bağlanan anlamına gelen “epi” ve oksijenin kısaltması olan “oksi” kelimelerinin bileşiminden oluşmaktadır. Yani epoksi kelimesi, dışından bağlanan oksijen anlamına gelmektedir.” (Özeren, 2006). “Epoksi reçine, termosetler grubunda bulunan çok yüksek yapıştırma gücü ile

bilinen plastik malzemedir. Bu özelliği dolayısıyla çok geniş uygulama alanları bulunmaktadır. Neme, ısıya, kimyasallara ve aşınmaya karşı mükemmel bir direnç gösterirler ve uzun ömürlüdürler.” (Özdemir, 2020: 32). Epoksi reçineler reçine ve sertleştirici şeklinde iki farklı kimyasal maddeden oluşur. İki maddenin karıştırılmasıyla mukavemeti güçlü bir malzeme ortaya çıkar. (Yılmaz, 2020). “Epoksi reçinesi ilk olarak 1930 yılında sentezlenmiş ve birçok endüstriyel uygulamalar için kullanılmıştır. Bu uygulama alanları; yapı malzemeleri, kaplamalar, kompozit malzemeler, havacılık, laminantlar, yapıştırıcılarıdır.” (Vaia vd. den akt. Türedi, 2015: 16).

Görsel 1: Epoksi reçine URL: <https://www.trendyol.com/armor-chemical/ac-510-seffaf-epoksi-recine-1-5-kg-set-p-55229833>

Epoksi reçineyi hazırlamak için biri reçine diğeri sertleştirici olmak üzere iki kimyasal sıvıyı, üretici tarafından belirtilen oranlarda karıştırmak yeterli olmaktadır. Karışımdan sonra belli bir süre sıvı özelliğini yitirmedeğinden uygulanmak istenen bölgenin formunu tam olarak alabilmektedir. Plastik ve silikona yapışmadığından, bu özellikteki her şey kalıp olarak kullanılabilir. “Temel endüstri uygulamaları olan epoksi reçineler yüksek mukavemetleri, iyi ısısal kararlılıkları, pürüzsüz bir yüzey oluşturmaları ve mükemmel yapışma kabiliyetlerinden dolayı birçok alanda kullanılmaktadır.” (Yılmaz, 2014: 1).

Boyacılar	dış cephe ve metal boyama malzemeleri
İnşaat işçileri	izolasyon materyalleri, kaplama ve yapıştırıcılar
Metal işçileri	model ve kalıp çıkarma
Oto tamircisi	boyama, kaplama, yapıştırma malzemeleri
Spor malzemesi yapımında çalışanlar	tenis raketleri, oltalar, kayaklar, buz hokeyi sopası vb.
Gemi ve uçak sanayi çalışanları	fiberglas, karbon iplikler ve plastik tabakalar
Elektrik endüstrisi çalışanları	yapıştırma ve şekillendirme malzemeleri
Laboratuvar personeli	doku sabitleyiciler, immersiyon yağı
Dış sağlığı personeli	Resin içeren dental kompozitler

Görsel 2: epoksi reçinenin yaygın kullanım alanları. (Aytekin vd. 2015)

Epoksi reçine endüstri uygulamalarına ek olarak kullanım kolaylığı ve estetik görünümü nedeniyle günümüzde bireysel kullanımı oldukça yaygın bir malzeme haline gelmiştir. Organik veya inorganik malzemeleri kaplama, ev dekorasyon ürünlerinden olan masa, sehpa gibi kullanım eşyalarında tamamlayıcı olarak, konut veya iş yerlerinin zeminlerinde ve küçük hediyelik eşya sektöründe kullanımına oldukça sık rastlanmaktadır.

Görsel 3: epoksi reçine ile birleştirilmiş masa.

<https://tr.decorapro.com/stolyiz-epoksidnoj-smoly-svoimi-rukami/>
(decorapro, 2021)

Görsel 4: Epoksi reçine ile üretilmiş sehpa. URL:
<https://tr.decorapro.com/stolyiz-epoksidnoj-smoly-svoimi-rukami/>,(decorapro, 2021)

Görsel 5: epoksi reçine ile üretilmiş sehpa. . URL:
<https://tr.decorapro.com/stolyiz-epoksidnoj-smoly-svoimi-rukami/>,(decorapro, 2021)

Görsel 6: epoksi reçine ile oluşturulan çeşitli objeler. . URL:
<https://tr.decorapro.com/stolyiz-epoksidnoj-smoly-svoimi-rukami/>,(decorapro, 2021)

Görsel 7: epoksi zemin uygulaması. URL:
<https://www.epoksibaktim.com/keyifle-inceleyebileceginiz-uc-boyutlu-epoksi-zemin-kaplama-ornekleri/>, (www.epoksibaktim.com, 2021)

Görsel 8: epoksi zemin uygulaması URL:

<https://www.epoksibaktim.com/keyifle-inceleyebileceginiz-uc-boyutlu-epoksi-zemin-kaplama-ornekleri/>, (www.epoksibaktim.com, 2021)

Görsel 9: epoksi zemin uygulaması URL:

<https://www.epoksibaktim.com/keyifle-inceleyebileceginiz-uc-boyutlu-epoksi-zemin-kaplama-ornekleri/>, (www.epoksibaktim.com, 2021)

Takı Yapımında Epoksi Reçine Kullanımı

Günümüzde değerli metal ve taşların kullanıldığı takıların yanısıra, farklı malzemeler kullanılarak da oluşturulan tasarımları görmek mümkündür. Çağdaş takı tasarımında kullanılan malzemenin değerinden ziyade, ifade ettiği duygu ve düşünce önemli hale gelmiştir. Takı yapımında kullanılan malzemeler çok çeşitli ve sınırsızdır. Kullanılan malzemelerden biri olan

epoksi reçine kimi zaman tek başına kullanılırken kimi zamansa birden fazla malzemeyi bir arada tutmak için ara malzeme olarak kullanılmıştır. Birçok yerli ve yabancı takı tasarımcısı takılarında epoksi reçine kullanmaktadır.

Epoksi Reçinenin Kullanıldığı Çağdaş Takı Tasarımları

Sanatçı: Hebe Argentieri

Ülke: Arjantin

Takı Türü: Broş.

Ölçüler: 7 x 5.5 x 8 cm

Kullanılan Malzeme: İnek Boynuzu, Plastik Süpürge Parçaları, Reçine, Gümüş, Çelik.

Görsel 10: koleksiyonlar.

URL: <http://www.hebeargentieri.com.ar/galeria.php?pag=16471>

(Argentieri,2020)

Sanatçı: Sara Barbanti

Ülke: İtalya

Takı Türü: Yüzük

Kullanılan Malzeme: Odun Kömürü, Gümüş, Epoksi Reçine, Altın

Görsel 11: Koleksiyonlar. URL:

<http://www.hebeargentieri.com.ar/galeria.php?pag=16471>, (Barbanti,2018)

Sanatçı: Roberta Bernebei.

Ülke : Birleşik Krallık.

Yıl : 2005.

Takı Türü: Yüzük.

Kullanılan Malzeme: Epoksi reçine, Som gümüş.

Görsel 12: Untitled.URL: <https://klimt02.net/jewellers/roberta-bernabei>,
(Barnabei 2006)

Sanatçı: Lital Mendel

Ülke : İsrail

Yıl : 2019

Takı Türü: Yüzük.

Kullanılan Malzeme: Epoksi Reçine, Gümüş.

Görsel 13: Out Of Nothing. URL: <https://klimt02.net/jewellers/lital-mendel>,
(Mendel 2019)

Görsel 14: Aut Of Nothing. URL: <https://klimt02.net/jewellers/lital-mendel>,
(Mendel 2019)

Sanatçı: Beppe Kessler

Ülke: Hollanda

Yıl: 2020

Takı Türü: Broş

Kullanılan Malzeme: Alpaka, Ahşap, Reçine, Akrilik, Kâğıt, Kibrit,
Taş.

Görsel 15: Smoke and Fire.URL:

<http://www.beppekessler.nl/jewellery.html#az-jewellery-2009>, (Kessler 2019)

Sanatçı: Orsolya Losonczy

Ülke: Macaristan

Yıl: 2019

Takı Türü: Kolye

Kullanılan Malzeme: Moskova camı, Epoksi Reçine

Görsel 16: Untitled.URL: <http://www.losonczyorsolya.hu/en/portfolio>, (Losonczy 2019)

Sanatçı: Fatih Yeşilmen

Ülke: Türkiye

Yıl: 2020

Takı Türü: Yüzük

Kullanılan Malzeme: Metal kili, Epoksi reçine, Altın.

Görsel 17: Tezhipli Takılar Serisi 1. (Yeşilmen 2020)

Sanatçı: Fatih Yeşilmen

Ülke: Türkiye

Yıl: 2020

Takı Türü: Kolye

Kullanılan Malzeme: Metal kili, Epoksi reçine, Altın.

Görsel 18: Tezhipli Takılar Serisi 1. (Yeşilmen 2020)

Sanatçı: Fatih Yeşilmen

Ülke: Türkiye

Yıl: 2020

Takı Türü: Broş

Kullanılan Malzeme: Metal kili, Epoksi reçine, Altın.

Görsel 19: Tezhipli Takılar Serisi 1. (Yeşilmen 2020)

Sonuç

İnsanlık tarihi ile eşdeğer olduğu düşünülen takının daha çok sembolik anlamlar taşıdığı ve insanoğlunun etrafta buldukları organik malzemelerden yapıldığı bilinmektedir. Tarihsel süreç ile birlikte metallerin bulunması ve döküm tekniğinin uygulanmasıyla takıların ana malzemesi değerli metaller olmuştur. Günümüzde değerli metal ve taşların kullanımının yanısıra takı yapımında kullanılan alternatif malzemeler neredeyse sınırsız hale gelmiştir. Takı tasarımında kullanılan farklı malzemelerden biri de epoksi reçinedir. Epoksi reçinenin hem şeffaf hem de renklendirilebilmesi, her türlü malzeme ile birlikte kullanılabilmesi, dayanıklılığı kolay uygulanabilir olması gibi özellikleri bu malzemeye olan ilgiyi arttırmıştır. Bu yönü ile bakıldığında takı tasarımında epoksi reçinenin kullanılmasının alışagelmış tasarım, biçim ve formlarının dışına çıkılabilmesi, birçok farklı özellikte malzemenin bir arada kullanılabilmesi ve özgün tasarımların ortaya çıkması gibi olumlu katkıları bakımından önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

Ercan Türedi, H.(2015): Epoksi/MWCNT ve Epoksi/BN Kompozit Malzemeler. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya. Fen Bilimleri Enstitüsü.

Nihal Ş; M Nafiz D. (2013): İnsanın Varoluşundan Demir Çağına Kadar Takı ve Takının Kalitesi. Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi (31), s. 51–64. URL:<https://dergipark.org.tr/tr/pub/abmyoder/issue/46644/584828>.

Nişanyan sözlük (12/17/2017): tak-mak. URL:<https://www.nisanyansozluk.com/?k=tak-&lnk=1.adresinden> 13 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

Özdemir Erdem T. (2020): Enerjide Kompozit: Rüzgâr Türbin Kanatları: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Metalurji ve Malzeme Mühendisleri Odası. URL:http://metalurji.org.tr/ehaber/2020_07/16_makale_enerjide_kompozit.pdf.

Özeren E. (2006): Epoksi Karışımlarında Epoksi Reçinesi ve Sertleştirici Tipinin Durabilite ve Mekanik Özellikler Üzerine Etkisi. URL:<https://core.ac.uk/download/pdf/62748295.pdf>.

Türk Dil Kurumu (2021): Takı nedir. URL: <https://sozluk.gov.tr/>, adresinden 13 Temmuz tarihinde alınmıştır.

Yılmaz, B. (2020): Epoksi Bazlı Yapıştırıcılarla Birleştirilen Metallerin Mekanik Özelliklerine Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. URL:<http://acikerisim.pau.edu.tr/xmlui/handle/11499/35257>.

Yılmaz, D.(2014): Epoksit Gruplu Bileşiklerle Modifiye Ticari Epoksi Reçine Özelliklerinin İncelenmesi. Yüksek Linsans Tezi. Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Görsel Kaynakça

Görsel-1:URL-1:<https://www.trendyol.com/armor-chemical/ac-510-seffaf-epoksi-recine-1-5-kg-set-p-55229833>, adresinden 15 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

Görsel-2: Aytekin, Aslı; Toğral, Arzu Karataş; Yılmaz, Ömer Hınç (2015): Epoksi Reçineleri ve Mesleki Dermatozlarla İlişkisi. Ankara Med J 15 (2). DOI: 10.17098/amj.86443.

Görsel-3:URL-2: <https://tr.decorexpro.com/stolyiz-epoksidnoj-smoly-svoimi-rukami/> adresinden 6 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

Görsel-4:URL-3: <https://tr.decorexpro.com/stolyiz-epoksidnoj-smoly-svoimi-rukami/> adresinden 15 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

Görsel-5:URL-4: <https://tr.decorexpro.com/stolyiz-epoksidnoj-smoly-svoimi-rukami/> adresinden 15 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

Görsel-6:URL-5: <https://tr.decorexpro.com/stolyiz-epoksidnoj-smoly-svoimi-rukami/> adresinden 15 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

Görsel-7: www.epoksibaktim.com (2021): Keyifle İnceleyebileceğiniz Üç Boyutlu Epoksi Zemin Kaplama Örnekleri. URL-6: <https://www.epoksibaktim.com/keyifle-inceleyebileceginiz-uc-boyutlu-epoksi-zemin-kaplama-ornekleri/> adresinden 19 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

Görsel-8: www.epoksibaktim.com (2021): Keyifle İnceleyebileceğiniz Üç Boyutlu Epoksi Zemin Kaplama Örnekleri. URL-7: <https://www.epoksibaktim.com/keyifle-inceleyebileceginiz-uc-boyutlu-epoksi-zemin-kaplama-ornekleri/> adresinden 19 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

Görsel-9: www.epoksibaktim.com (2021): Keyifle İnceleyebileceğiniz Üç Boyutlu Epoksi Zemin Kaplama Örnekleri. URL-8: <https://www.epoksibaktim.com/keyifle-inceleyebileceginiz-uc-boyutlu-epoksi-zemin-kaplama-ornekleri/> adresinden 19 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

Görsel-10: Argentieri, H. (2020): Koleksiyonlar. URL-9: <http://www.hebeargentieri.com.ar/galeria.php?pag=16471>, adresinden 21 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

Görsel-11: Barbanti, S. (2018): Koleksiyonlar. URL-10: <http://www.sarabarbanti.com/products/>, adresinden 21 temmuz tarihide alınmıştır.

Görsel-12: Barnabei, R.(2006), URL-11:<https://klimt02.net/jewellers/roberta-bernabei>, adresinden 21 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

Görsel-13: Mendel, L. (2019): Aut Of Nothing. URL-12 <https://klimt02.net/jewellers/lital-mendel>, adresinden 21 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

Görsel-14: Mendel, L. (2019): Aut Of Nothing. URL-13 <https://klimt02.net/jewellers/lital-mendel>, adresinden 21 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

Görsel-15: Kessler, B. (2019): Smoke and Fire. URL-14 <http://www.beppekessler.nl/jewellery.html#az-jewellery-2009>, adresinden 25 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

Görsel-16: Losonczy, O. (2019): Untitled. URL-15 <http://www.losonczyorsolya.hu/en/portfolio>, adresinden 25 Temmuz 2021 tarihinde alınmıştır.

Görsel-17: Fatih, Y. (2020): Tezhipli Takılar Serisi 1. Kişisel Arşiv.

Görsel-18: Fatih, Y. (2020): Tezhipli Takılar Serisi 1. Kişisel Arşiv.

Görsel-19: Fatih, Y. (2020): Tezhipli Takılar Serisi 1. Kişisel Arşiv.

ANADOLU’DA BİR KORUMA RİTÜELİ: KURTAĞZI BAĞLAMA

Berna KOLOT

Dr. Trabzon / Türkiye, b.bernakolot@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4573-7682

Özet

Doğayla iç içe bir yaşam hayvanlar ve insanlar arasında çeşitli etkileşimlerin oluşmasını sağlar. Bu etkileşimde insanlar, hayvanlardan faydalanma yoluna gider ve ekonomik yaşamlarını hayvancılık üzerine kurar. Uzun süre hayvancılığa dayalı bir yaşam biçimi ise hayvanlar etrafında çeşitlilik arz eden kültürel verimlerin oluşmasını sağlar. Türk kültüründe kadim dönemlerden bu güne önem arz eden ve etrafında çeşitli inanışlar oluşan bazı hayvanlar mevcuttur. Kurt, bu hayvanlardan bir tanesidir. Türkler, kurda saygı duymanın yanında ondan korkmuş ve hem kendilerini hem de sürülerini kurttan korumak için çeşitli uygulamalar geliştirmiştir. Hayvanlarını ve hayvan sürülerini korumak isteyen kişiler tarafından başvurulmuş, dinlik-büyülük uygulamalara dâhil edilen kurtağzı bağlama geleneği, geliştirilen bu uygulamalardandır. İslamiyet öncesi Türk inanışlarında karşımıza çıkan kurtağzı bağlama geleneği, İslam dininin kabul edilmesiyle yok olmayıp farklı formlarla varlığını devam ettirmiştir. Bu çalışmada, Anadolu’nun farklı illerinden derlenen kurtağzı bağlamayla ilgili yöntemler, yöntemlerde kullanılan dinî ve mitolojik unsurlar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, İnanış, Ritüel, Gelenek, Kurt, Kurtağzı Bağlama.

A PROTECTION RITUAL IN ANATOLIA: WOLF JAW STRAPPING

Abstract

A life intertwined with nature allows various interactions between animals and humans to occur. In this interaction, people go to the path of benefiting from

animals and build their economic life on animal husbandry. A way of life based on animal husbandry for a long time ensures the formation of cultural yields that are diverse around animals. In Turkish culture, there are some animals that are important from ancient times to this day and around which various beliefs are formed. The wolf is one of these animals. In addition to respecting the wolf, the Turks were afraid of it and developed various practices to protect both themselves and their flocks from the wolf. The tradition of wolf jaw strapping, which is applied by people who want to protect their animals and herds of animals, is included in religious-magical practices, is one of these practices developed. The tradition of the wolf jaw strapping, which we encountered in pre-Islamic Turkish beliefs, did not disappear with the acceptance of the Islamic religion, but continued to exist in different forms. In this study, methods related to the wolf jaw strapping compiled from different provinces of Anatolia, religious and mythological elements used in the methods were tried to be evaluated.

Keywords: Anatolia, belief, ritual, tradition, wolf, wolf jaw strapping.

Giriş

İnsanların yaşam şekilleri, hayatta kalma mücadeleleri, yaşadığı doğayı anlama, çözme, bilme uğraşı, duygu ve düşünceleri gibi pek çok etken halk inanışlarının oluşmasını sağlayan nedenler arasında sıralanabilir. Nesilden nesle sözlü olarak aktarılan ve asırlardır varlığını sürdüren halk inanışları; insanların yaşamının neredeyse her evresinde, sosyal yaşamın her alanında etkisini göstermektedir. Bu etkiyi geçim kaynağını hayvancılık etrafında oluşturan insanların uygulama ve ritüellerinde görmek mümkündür. Türk kültürlü halkların bilhassa bozkır yaşantısını sürdüren insanlarında hayvanlar etrafında oluşmuş pek çok inanışa rastlanmaktadır. Bu inanışlardan bir tanesi çalışmanın da konusunu oluşturan *kurtağzı bağlama* inanışı ve bu inanışa dair uygulanan pratiklerdir.

Kurtağzı bağlama, sürüden herhangi bir hayvanın kaybolması sonucu gece vakti kurdun (benzeri vahşi bir hayvanın) onu bulup yememesi için geliştirilen ve çeşitli pratikler içeren bir inanıştır. Kurdun ağzını bağlamayı bilen kişilerin makas, çakı, bıçak vs. ile gerçekleştirdiği ritüel sonrası kurdun ağzının kilitlenip hiçbir hayvana zarar veremeyeceğine inanılır. Hayvan bulunduğu anda ise yapılan bu ritüel bozulur, kurdun ağzını kapatmak için

kullanılan makas, çakı, bıçak gibi nesneler açılarak kurdun ağızdan ölmesi engellenir. Bakıldığında kayıp hayvanı yememesi için kurdun ağzını bağlayan insan, yine kurdun aç kalmaması için bu bağı çözmekte (hayvanını bulduktan sonra) ve kurdun nasibini bulmasına engel olmamaktadır. Bu durum Yaşar Kalafat'ın (2006: 287) deyiimiyle kurtağzı bağlama inancının derinliklerinde yer alan helal-haram ile rızık-nasip inancı ile ilişkilidir.

Bozkır medeniyetinin uzantısı olabileceği düşünülen kurtağzı bağlama inancı, Türk dünyasının neredeyse tamamında ortak olan dinî uygulamalardan bir tanesidir (Kalafat, 2006: 273). Tuğrul Balaban, kurtağzı bağlama geleneğini kurt motifine ve kurttan korunmaya bağlayarak şu açıklamayı yapar: “Kurtağzı bağlama geleneği de insan topluluklarının kendinden üstün kabul ettiği ya da bir şekilde varlık sahasında tehdit unsuru olarak gördüğü varlıklardan biri olan ve Türk kültürüne dair eldeki eski metinlerde dahi çeşitli vesilelerle bahsedilen kurttan korunma aracı olarak görülen inanç odaklı bir pratiktir.” (2013: 12-13). Bu bilgilerden hareketle kurtağzı bağlama, Türk dünyasının ortak unsurlarından biri olan ve temeli kadim dönemlerden bu güne değin insanların korkuyla iç içe bir saygı beslediği kurt motifine dayanan, bozkır medeniyeti temelinde hayvancılık etrafında gerçekleştirilen bir inanış ve uygulama olarak açıklanabilir.

Kurt motifi ile ilişkilendirebileceğimiz kurtağzı bağlama geleneği pek çok sözlü kaynakta yer aldığı gibi kadim dönemlerden bu güne gelmeyi başaran bazı yazılı kaynaklar içerisinde de yer almaktadır. Örneğin 9. yüzyılda kaleme alındığı düşünülen ve Türk edebiyatının ilk fal kitabı unvanını taşıyan İrk Bitig adlı eserin içerisinde geçen 27 numaralı falda yer alan kurt motifi, bize kurtağzı bağlama geleneğini çağrıştırmaktadır. Eserde geçen fal şu şekildedir:

“Zengin (bir) adamın koyunu ürküp kaçmış. (Yolda bir) kurda rastlamış. (O sırada) kurdun ağzı zehirlenmiş. (Koyun böylece) sağ salim kalmış, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (Tekin, 2013: 30).

Burada *kurdun ağzı zehirlenmiş* ifadesi açık bir şekilde olmasa da kurtağzı bağlama ritüelini anımsatmaktadır. Falda, kurda av olmak üzere

ortada kalan koyun, kurdun ağzının zehirlenmesi üzerine kurttan kurtulur. Avcı rolünde karşımıza çıkan kurt ise avını yakalayamaz. Koyuna herhangi bir zarar gelmediği için falın sonucu iyi olarak neticelendirilir. Kurdun ağzının zehirlenmiş olması, sürüsünden bir hayvanın kaybolduğunu fark eden kişinin, köyün büyüğüne ya da imama giderek hayvanını kurt yemesin diye kurdun ağzını bağlatmasını ve bu yüzden kurdun hiçbir hayvana zarar verememesi inancıyla bir benzerlik olduğunu düşündürmektedir. Eğer kurdun ağzı zehirlenmiş olmasa koyunu yiyecekti, ancak ağzı zehirli olan kurt, koyunun karşısında olmasına rağmen onu yiyemez ve koyun sağ salim yerine geri döner. Kurtağzı bağlama inanışında da benzer bir durum söz konusudur. Hayvanı kaybolan kişi kurdun ağzını bağlamak için çeşitli ritüeller gerçekleştirir ve bu ritüeller aracılığıyla kurdun ağzının bağlanarak kayıp hayvana hiçbir zarar veremeyeceğine inanılır.

Kurtağzı bağlama geleneğiyle ilgili olarak Anadolu'nun on dört ilinden kaynak kişilere “*Kurtağzı bağlama nedir? Nasıl gerçekleştirilir?*” soruları yöneltilmiştir. Yöneltilen bu sorulardan hareketle kurtağzı bağlamanın, çobanın keçilerinden bazısını kaybettiğinde; yaylada inekler kaybolduğunda; koyun, davar dağda kaldığında; sıcak havadan etkilenen hayvanın uyuyakalmasından dolayı sürüsünden ayrıldığında son olarak da köyde bir hayvan kaybolduğunda bu hayvanların başına bir şey gelmesin, kurt vb. vahşi bir hayvan onu öldürüp parçalamasın diye gerçekleştirilen bir ritüel olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynak kişilerden elde edilen bilgilere göre kurtağzı bağlama ritüelini herkes gerçekleştiremez. Bunun için başvuru belli başlı kişiler mevcuttur ve bu kişilerin başında ilk olarak köyün hocaları gelmektedir. Hayvanı kaybolan kişi köyün hocasına başvurmadan ziyade köyün büyüğüne de başvurabilir ancak burada önemli olan nokta başvuru kişinin kurtağzı bağlama duasını biliyor olması gerektiğidir. Kurtağzı bağlama ritüellerini köyün hocaları, köyün büyüğü gibi önemli görülen kişilerin yanında kaybolan hayvanın sahibinin de yapabileceği elde edilen bilgiler arasındadır.

Geçim kaynağını hayvancılıktan elde edilen kişilerin sıklıkla başvurduğu bir koruma ritüeli olan kurtağzı bağlama, Anadolu'nun farklı illerinde farklı şekillerde ve çeşitli materyallerle gerçekleştirilmektedir.

Anadolu'da Gerçekleştirilen Kurtağzı Bağlama Ritüelleri

Anadolu'da yaşayan kaynak kişilere yöneltilen sorulardan hareketle hayvanı kaybolan kişilerin başvurduğu bir yöntem olan kurtağzı bağlama ritüellerini iki başlık altında incelemek mümkündür. Bunlardan ilki, kişilerin herhangi bir büyüsel nitelik taşıyamayan ya da hiçbir materyal kullanmadan yalnızca dua ile gerçekleştirdikleridir. İkinci grupta yer alanlar ise Kur'an'ı Kerim'de yer alan sure ve ayetlere ek olarak bıçak, makas, ip, düğüm atma vb. materyallerle gerçekleştirilen dinlik-büyülük uygulamalarıdır.

1. Dua Aracılığıyla Kurtağzı Bağlama

Kurtağzı bağlama ritüellerinin arasında yalnızca dua ile yapılan yöntemler mevcuttur. Bu yöntemlere bakıldığında hayvanı kaybolan kişinin bir hocaya başvurduğu görülmektedir. Ağzı dualı olarak kabul edilen ve toplumun belli bir kesiminde önemli şahıslar olarak kabul edilen hocaların Arapça bir dua ile kurdun ağzını bağlayacağına ve kayıp olan hayvanın kurt vb. vahşi hayvan tarafından yenmeyeceğine inanılmaktadır. Hayvanı kaybolan kişinin ilk olarak köyün hocasına gitmesi dikkat çekmektedir. İslam diniyle birlikte Türk toplumunda popülaritesi artan hocaların, kadim dönemde toplumun başvurduğu şamanlarla yer değiştirdiği görülmektedir. “Günümüz Türk toplumunda genellikle “hoca” lakabıyla anılan kişilerin insanların işlerini yoluna koymak ve başlarına gelen sıkıntılara çözüm bulmak için birçok sebeple “okuma” ismini verdikleri eylemlere başvurdukları görülmektedir.” (Kartopu ve Ünal, 2019: 381). Kurtağzı bağlama ritüellerine bakıldığında edilmesi gereken duanın hocalar tarafından yapılması gerektiğine inanıldığından hayvanı kaybolan kişinin ilk olarak hocalara başvurması doğal karşılanmaktadır. Çünkü dinî yönden kendilerinden üstün olduğuna inandıkları ve Allah'la araya bir aracı koyma ihtiyacının kurtağzı bağlama ritüellerinde de karşımıza çıktığı görülmektedir. Aracı olarak başvuru hocalar, hayvanı kaybolan kişinin hayvanına zarar gelmesin diye dua okuyarak duanın Allah'a ulaşmasını ve Allah tarafından kabul

buyrulmasını beklemektedir. Ancak kurtağzı bağlama ritüellerinde başvuru tek kişinin hocalar olmadığı görülmektedir. Hayvanı kaybolan kişi kurtağzı bağlama duasını bilen köyün büyüğüne de giderek kurdun ağzını bağlatıp hayvanını koruma altına almaktadır. Burada önemli olan nokta kurtağzı bağlama duasının başvuru kişiler tarafından biliniyor olmasıdır. Hatta hayvan sahibi dahi duayı biliyorsa okuyarak hayvanını koruma altına alabilir. Okunan duaya gelindiğinde ise kaynak kişilerden alınan cevap genellikle *dua*, *Arapça dua* şeklinde olmuştur. Bu duayı bilen bir kaynak kişi bulanamamış, hatta alınan cevaplar arasında duanın söylenmemesi gerektiği eğer söylenirse gücünün yiteceğine ve bir daha etkili olmayacağına inananlar olduğu görülmüştür. Arapça duanın yanında bir kaynak kişiden edinilen bilgilere göre hayvanı kaybolan kişi Türkçe “*Ne olur Allah'ım hayvanımı kurt yemesin*” diye hayvanı bulunana kadar dua ederse bu süre içerisinde kurdun ağzının bağlanmış olacağına ve kayıp hayvana zarar veremeyeceğine inanıldığı görülmüştür. Bu yöntemde dikkat çeken nokta ise bu duayı yalnızca hayvan sahibinin yapması gerektiğidir.

Anadolu'dan ziyade Türk dünyasının neredeyse tamamında görülen kurtağzı bağlama ritüellerine bakıldığında helal-haram ve rızk-nasip inancının varlığı görülmektedir (Kalafat, 2006: 278). Hayvanı kaybolan kişinin bir büyüğe, hocaya başvurduğu ya da kendisinin uyguladığı kurtağzı bağlama ritüellerinde amaç kaybolan hayvanın zarar görmemesidir. Dua ile kurdun ağzının bağlanarak kayıp hayvanın kurda yem olmasının önüne geçilmektedir. Ancak bu ritüelin gerçekleştirilmesiyle belli bir süre dahi olsa kurdun rızkının önüne geçildiği görülmektedir. Lakin hayvanı kaybolan kişiler hayvanlarını bulduğu anda yine bir dua ile bağlanan kurdun ağzını çözmekte, kurdun aç kalması ve açlıktan ölmesi engellenmektedir. Böylelikle kayıp hayvanın kurda yem olmaması adına uygulanan kurtağzı bağlama ritüellerinin geçici uygulamalar olduğu anlaşılmaktadır (Aça, 2016: 28-29). Genel anlamda bakıldığında kaybolan hayvan bulunana kadar vahşi bir hayvan tarafından zarar görmesi engellenirken hayvan bulunduktan sonra vahşi hayvanın bağlanan ağzı çözülerek onun da zarar görmesinin önüne geçilmekte dolayısıyla hem av olan hem de avlanan hayvan korunmaya çalışılmaktadır. Yani burada kurdun ağzının bağlanmasıyla amacı onu öldürmek, aç bırakmak

değildir. Kaynak kişilerden elde edilen bilgilere göre dua ile ağzı bağlanan kurt ya da benzeri vahşi bir hayvan, kaybolan hayvanı bulsa hatta öldürse bile onu yiyemez. Duanın gücüne inanan halk, hayvanı telef olmasın diye dua ederek kurdun ağzını bağlarken hayvanına zarar gelmeyeceğinden emin gibi gözükmektedir. Burada duaya gösterilen ihtimam oldukça yüksek gözükmekte ve halk, bu dua ile kayıp hayvanın ölse bile kurt tarafından yenmeyeceğine inanmaktadır.

Anadolu’da gerçekleştirilen kurtağzı bağlama ritüellerinin yalnızca dua ile gerçekleştirilenleri arasında bir tekerleme okunduğu görülmüştür. Kaynak şahıstan edinilen bilgilere göre hayvanı kaybolan kişi Arapça dua yardımıyla kurdun ağzını bağladıktan sonra şöyle bir tekerleme söyler:

Lem lem yakıp lem yakıp

Lem tecelli cim yakıp

Budur kerpın duası

Yat aşağı gudurası (KK1).

Türk dünyasının genelinde uygulandığı görülen kurtağzı bağlama ritüellerinde bu vb. tekerlemelerin söyleniyor olması dikkat çekicidir (örnekler için bakınız: Aça, 2016: 32; akt. Kalafat, 2006: 276-277). Edilen Arapça duaların ardından söylenen bu Türkçe tekerlemelerle kişiler, kendi dillerinde de niyetlerini Allah’a ulaştırmak istemekte ve bunu tekerlemeler yardımıyla gerçekleştirmektedir. Bu aşamada okunan tekerlemeler, şaman ayinlerinin gerçekleştirildiği sırada şamanlar tarafından okunan duaları anımsatmaktadır. Tam anlamıyla bakıldığında ne söylemek istendiği anlaşılmayan bu sözcüklerin altında büyüsel bir gücün yattığı düşünülebilir. Kişiler, kayıp hayvanı bulmak için okudukları dua ile Allah’a sığınmakta ardından bu vb. tekerlemelerin sihri gücünden faydalanarak çeşitli ritüelleri gerçekleştirmektedir.

2. Hem Dua Hem Büyü Aracılığıyla Kurtağzı Bağlama

Geçim kaynağı hayvancılık etrafında gelişen toplumların sıklıkla başvurduğu uygulamalardan biri olan kurtağzı bağlama ritüellerinde büyüsel

işlemlere başvurulduğu görülmektedir. Hayvanı kaybolan kişi edeceği dua ile Allah’a niyaz ederek hayvanının koruma altına alınması için yalvarır. Ancak bazı durumlarda duanın yeterli görülmediği, dua etmeye ek olarak çeşitli materyallerin yardımıyla büyüsel taktiklerin de uygulandığı görülmektedir. Hayvanını korumak ve malına zarar gelmesini önlemek isteyen insanların başvurduğu yollardan biri olan büyü “tabiat üstü gizli güçlerle ilişki kurularak yahut kendilerinde gizli güçler bulunduğu inanılan bazı tabii nesneler kullanılarak zararlı, faydalı veya koruma gayeli bazı sonuçlar elde etmek için yapılan işler” (Tanyu, 1992: 501) şeklinde açıklanmaktadır. Tabiatüstü güçler, büyü vb. şeylerin aracılığıyla gerçekleştirilen uygulamalarda çeşitli materyallerin kullanıldığı görülmektedir. Kutsal kabul edilen nesnelerin de yer aldığı bu materyaller arasında “muska ve tılsımlar, uğurluklar, isim, sayı ve renkler, kutsal kitaplar, cinlerle ilişki kurma ve birtakım nesneler” (Kartopu ve Ünal, 2019: 380) sayılabilir.

Anadolu sahasında rastlanan kurtağzı bağlama ritüellerinde duaya eşlik eden çeşitli büyüsel işlemlerde makas, bıçak, çakı, ip vb. materyallerin kullanıldığı görülmektedir. Kaynak kişilerden edinilen bilgilere göre kurtağzı bağlamanın hem dua hem büyü aracılığıyla yapılan yöntemlerinde genellikle ham maddesi demir olan ve ağzı açılabilen bıçak ile makas kullanıldığı görülmektedir. Hayvanı kaybolan kişi eğer kurtağzı bağlamayı biliyorsa kendisi, bilmiyorsa kurtağzı bağlamayı bilen bir hoca, imam, köyün büyüğü gibi kişilerin yanına gider. Kurtağzı bağlamayı bilen kişi, bıçak, makas vs. gibi ağzı açılabilen bir materyali eline alarak onu sonuna kadar açar ve ardından kimsenin dillendirmediği Arapça duayı okur. Okuma işlemi bittikten sonra ise açılan makas/bıçak ağzı kapatılır. Burada gerçekleştirilen ritüel “taklit büyü” adı altında incelenebilir. Taklit büyü, analogi büyü olarak da bilinmekte ve taklide dayanmaktadır. Toplumların genelinde rastlanılan ve “benzer benzeri yaratır” ilkesiyle hareket eden taklit büyü “taklit yoluyla istenilen sonucu meydana getirme benzer işlemlerle istenilen şeyi ya da olayı öne alma, böylece o olayın yakın bir gelecekte gerçekleşmesini zorlama” (Örnek, 2014: 137) olarak açıklanmaktadır. Kurtağzı bağlama ritüeli gerçekleştirilirken kullanılan makas, bıçak, çakı gibi materyaller burada sembolik olarak kullanılmakta ve kurdun ağzını temsil etmektedir. Açılan

makas/bıçak kurdun ağzıdır, materyallere yapılan uygulamalar sembolik açıdan kurdun ağzına yapılmaktadır, böylelikle doğrudan kurdun ağzı bağlanmakta ve kayıp hayvan koruma altına alınmaktadır.

Ritüelde kullanılan bıçak, makas, çakı türünden nesneler demir kültürünü çağrıştırmaktadır. Türk kültür ve mitolojisinde demir önem arz eden kutsal unsurlardan bir tanesi olarak kabul edilmektedir. “Kötü ruhları da uzak tuttuğuna inanılan demir, makas ve bıçak gibi nesneler, uygulamayı gerçekleştirenleri Şamanik güçlere sahip olan kutsal demircilere kadar götürmektedir.” (Aça, 2016: 33). Demir, hayatın doğum, evlenme, ölüm gibi geçiş dönemlerinde gerçekleştirilen bazı ritüellerde, tabiatüstü varlıklardan korunma yöntemlerinde vb. pek çok pratikte sıklıkla kullanılan unsurlar arasında yer almaktadır. Hayvancılık etrafında gelişen kurtağzı bağlama ritüellerinde kullanılan bıçak, makas, çakı benzeri materyaller de demirin bu kutsallığının yansımaları arasında sayılabilir. Kötü ruhlara, olumsuz ve uğursuz durumlara karşı etkili olduğu düşünülen demir kurtağzı bağlama ritüellerinde bıçak, makas varlığı ile karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada ağır basan husus makas, açılabilen çakı ve bıçakların kurtağzını taklit etmede kolaylık sağlayacak unsurlar olmasıdır.

Kurtağzı bağlama ritüellerinde gerçekleştirilen bir başka büyüklük uygulama ip kullanılması ve ipe düğüm atılmasıdır. Türk halk inanışları içerisinde makas, bıçak, çakı vb. materyallerin açılıp kapatılması gibi ip kullanmak, ipe düğüm atmak ve düğüm çözmek de büyü, büyü yapma, büyü çözme gibi konular içerisinde değerlendirilmektedir (Kalafat, 2006: 273). İp kullanmak, ipe düğüm atmak ve ipi çözmek makas/bıçak açıp kapama gibi taklit büyüsü altında değerlendirilebilir. Çünkü bu materyallerin kullanıldığı ritüellerdeki esas da taklide dayanmaktadır. Kurdun ağzı makas, bıçak, çakı gibi demirden materyallerle sembolleştirilirken kurdun hayvanı yememesi için gerçekleştirilen sembolik bağlama işlemi de ipe gerçekleştirilmektedir. İpe atılan düğüm ise yine büyüklük işlemleridir. İpe düğüm atılması, gerçekleştirilen büyünlüğün daha sağlam olması adına atılıyor olabilir. Her düğüm, bağlama işleminin sıkı gerçekleştirilmesini, dolayısıyla kurdun ağzının sıkı bağlanmasını sağlamakta böylelikle kayıp hayvanın kurt tarafından zarar görmemesini garanti altına almaktadır. Aynı zamanda atılan

düğüm, bağlanan ipin çözülmesinin de önüne geçmekte, gerçekleştirilen büyüün bozulmasını önlemektedir. Anadolu’da gerçekleştirilen kurtağzı bağlama ritüellerinde nadiren bıçak/makas ağzını açıp kapama ve ipe bağlayarak düğüm atma işlemlerinde makasın ağzının ipe bağlandıktan sonra minder altına koyulduğu görülmektedir. Buradaki amaç gerçekleştirilen büyüün bozulmasını engellemek adına kurtağzını taklit eden makasın gizlenmesi olabilir. Bir bakıma yapılan işlemin ifşa olmaması ve büyüün bozulmaması için bağlanan makas minder altına koyularak saklanmaktadır.

Kurtağzı bağlama ritüellerinde bıçak/makas açıp kapama, ipe bağlama ya da ipe düğüm atma gibi işlemlerden ziyade hayvanı kaybolan kişinin dua okuduktan sonra kendi etrafında dönerek uzaklara doğru üflemesine rastlanmaktadır. Burada kişinin kendi etrafında dönmesi, dairesel bir çizgi çizerek sembolik anlamda hayvanı bu dairenin içine hapsedmesi ve kurttan korumaya çalışması olarak düşünülebilir. Kayıp hayvanın sahibi, okuduğu dua ile koruma altına alınan bir çember çizmekte, çizilen bu çemberle kayıp hayvan hapsedilmekte ve kurdun hayvana zarar vermesi engellenmektedir.

Kurtağzı bağlama ritüellerinde gerçekleştirilen büyüsel işlemler İslam öncesi dönemin izlerini taşıırken büyülik işlemleri birlikte kullanılan dualar da İslamiyet sonrası inanç sistemi ile bağlantılıdır. Özellikle kurtağzı bağlanırken kullanılan bıçak/makas açıp kapatma işlemi sırasında okunan duaların varlığı bu uygulamanın İslamlaştığını göstermektedir. Anadolu’dan derlenen kurtağzı bağlama ritüellerinde tespit edilen yalnızca duayla yapılan işlemlerden farklı olarak hem büyü hem dua ile gerçekleştirilen işlemlerde kullanılan duaların adları ve açıklaması bulunmaktadır. Kaynak kişilerden edinilen bilgilere göre büyüsel işlemlerden önce ya da sonra okunan duaların Kur’an’ı Kerim’de yer alan Şems, Felak, Nas sureleri ile Bakara suresinin 255. ayeti olan Ayetel Kürsi olduğu görülmektedir.

Büyüsel işlemlerle birlikte kullanılan dualar arasında kaynak kişilerin Veşşemsü olarak adlandırdığı Şems (91/1-15) suresi şu şekildedir:

“1. Güneşe ve onun aydınlığına andolsun,

2. Onu izlediğinde Ay’a andolsun,

3. Onu ortaya çıkardığında gündüze andolsun,
4. Onu bürüdüğünde geceye andolsun,
5. Göğse ve onu bina edene andolsun,
6. Yere ve onu yayıp döşeyene andolsun,
- 7, 8, 9. Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsinin arındıran kurtuluşa ermiştir.
10. Onu kötülüklerle gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır.
11. Semüd kavmi, azgınlığı sebebiyle yalanladı.
12. Hani onların en bedbaht olanı (fesat çıkarmak için) ileri atılmıştı.
13. Allah'ın Resûlü de onlara şöyle demişti: “Allah'ın devesini ve onun su içme hakkını koruyun.”
14. Fakat onlar, onu yalanladılar ve deveyi boğazladılar. Bunun üzerine Rableri, suçlarından dolayı onları helâk etti ve kendilerini yerle bir etti.
15. Allah, bunun sonucundan çekinmez de!” (Altuntaş ve Şahin, 2011: 687).

Kur'an'ı Kerim sureleri içerisinde yer alan ve on beş ayet bulunduran Şemş suresinde güneş- ay, karanlık-aydınlık, iyilik-kötülük, gece-gündüz gibi zıtlıkların bulunduğu görülmektedir. Kurtağzı bağlama ritüellerinde sıklıkla başvurulmuş Şems suresi üzerine değerlendirme yapan Tuğrul Balaban, ritüellerde bu surenin kullanılmasını gelenekle bağdaştırır. Arapça bir kelime olan Şems, güneş anlamına gelmektedir ve aydınlık anlamı ile karanlığın zıddı olarak gelenekle ilişkilendirilebilir. Surede iyilik ve kötülük arasındaki fark Semud kavmi üzerinden aktarılmakta ve korunması emredilen bir hayvana zarar verilmesinin doğuracağı kötü sonuçları iletmektedir. Kurtağzı bağlama uygulamalarında da kaybolan hayvan Kur'an ile korunmaya çalışılmaktadır. Bu hususta kişinin kaybolan hayvanı, surede geçen deveyle ilişkilendirilmektedir. “Surenin pratikle ilgili bir diğer yönü de surede geçen “güneş ve ay, gece ve gündüz, yeryüzü ve gökyüzü” gibi karşıt unsurlarında aranmalıdır. Bir yönüyle bu ifadeler iyilik ve kötülüğü tercih noktasında örnek

olarak sunulurken diğer yönüyle “gökyüzü ve yeryüzü” hayvanın kaybolduğu semanın alt ve üst sınırını, “ay ve güneş” ile “gece ve gündüz” ifadeleri de doğa-aydınlık ilgisini düşündürmektedir. Karanlık kötülükle ilgili olumsuz bir kavramdır. Kötülük karşısında iyiliğin tercih edilmesi gibi aydınlık da “karanlıkta kalmanın” çaresizliği içeren anlamına tercih edilir. Doğada kaybolmuş hayvanın gece karanlığında bir zarar görmesi tehlikesine karşın aydınlık umut vaat eder.” (Balaban, 2016: 16).

Kurtağzı bağlama ritüellerinde Şems suresinden sonra sıklıkla kullanılan duanın Ayetel Kürsi olduğu görülmektedir. Duanın içeriği ise şu şekildedir:

“Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur. O’nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O’nundur. İzni olmaksızın O’nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar O’nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. O’nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O’na güç gelmez. O, yücedir, büyüktür.” (Altuntaş ve Şahin, 2011: 50-51).

Bakara suresinin 255.ayeti olan Ayetel Kürsi’nde geçen ifadelerin yeryüzündeki her şeyin yalnızca Allah’a ait olduğu ve Allah’ın her şeyden haberdar olduğu yönündedir. Kurtağzı bağlama ritüellerinde Ayetel Kürsi’nin okunması, kayıp hayvanın Allah tarafından nerede ve ne hâlde olduğu biliniyor olması inancıyla ilişkilendirilebilir. Her şeyi gören ve bilen, her şeye hükmeden yaratıcı, kayıp hayvanın akıbetini biliyor olmasından ötürü, insanlar arasında manevi gücü yüksek olduğuna inanılan Ayetel Kürsi’nin kullanılıyor olması tabii görünmektedir. Kurdun ağzını bağlamak için bıçak/makas açma gibi büyüsel işlemler sembolik olarak kurdun ağzını bağlarken Allah’ın kayıp hayvanı bildiği için onu himayesine alıp koruyacağı inancı Ayetel Kürsi ile dile getirilmektedir. Böylece kurdun ağzını bağlayan insanlar, inancı gereği duaya da sarılmakta böylelikle inancına ve dinine karşı zıt bir tavır sergilememiş olmaktadır.

Şems suresi ile Ayetel Kürsi'ye oranla nadir rastlanan Felak ve Nas surelerinin de kurtağzı bağlama ritüellerinde kullanıldığı tespit edilmiştir:

Felak (113/5):

“De ki: “Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım.” (Altuntaş ve Şahin, 2011: 705).

Nas (114/6):

“De ki: “Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlâh'ına sığınırım.” (Altuntaş ve Şahin, 2011: 705).

Kurtağzı bağlama ritüelleri ile ilişkili olarak Felak suresine bakıldığında karanlık ve karanlığın getireceği kötülüklerden bahsediliyor olması dikkat çekmektedir. Kayıp hayvanın tüm gece dışarıda sürüsünden ayrı tek başına olması ve kurt vb. vahşi hayvanların bilhassa geceleri avlanıyor olması göz önüne alındığında karanlığın ve gecenin kötülüğünden kayıp hayvanın korunup kollanması için gerçekleştirilen ritüelde Felak suresinin kullanılıyor olduğu düşünülebilir. Şems suresi ve Ayetel Kürsi'nde olduğu gibi Felak ve Nas surelerinde de öncelikle Allah'a ve Allah'ın gücüne sığınarak karanlığın, şer güçlerin ya da vahşi hayvanların şerrinden kurtulmak için bu dualara sığınıldığı ve amaçla bağlantılı olduğu görülmektedir. Yani duaların anlamlarına bakıldığında gerçekleştirilen kurtağzı bağlama ritüellerinde kullanılan bu duaların alakasız, rastgele seçilen dualar olmadığı anlaşılmaktadır.

Anadolu'da gerçekleştirilen kurtağzı bağlama ritüellerinde yukarıda sayılan dinlik-büyülük uygulamaların yanında aynı zamanda muska yazıldığı da tespit edilmiştir. Yalnızca bir kaynak kişiden elde edilen veriye göre kurtağzı bağlaması istenen hoca bir muska yazarak ona okuyup üfler ve kurdun ağzını bağlar. “Çoğunlukla insanlar tarafından taşınan, bazan da belli mekânlara yerleştirilerek kötü güçlerin etkisinden koruma sağladığı kabul edilen muska, prehistorik / çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere kadar pek

çok inançta yaygınca görülen büyü ile yakından alâkalı kült nesnelerinden biridir.” (Demirci, 2006: 265). Muskaların kullanımı pasif büyüyi akla getirmektedir. “Zararlı ve kötü dış etkileri uzaklaştırmaya, bunların zararlarından kaçınmaya ve bunlara karşı savunmaya da pasif büyü denmektedir. Pasif büyüde amuletler (muskalar) önemli rol oynar.” (Örnek, 2014: 141). Pasif büyü içerisinde sıklıkla kullanılan muskalar işlevlerine göre zararlı dış etkileri ve tehlikeleri uzaklaştıranlar ile iyilik getirenler şeklinde ikiye ayrılmaktadır (Örnek, 2014: 143). Kurtağzı bağlama ritüellerinde kullanılan muskaların zararlı dış etkileri ve tehlikeleri korumak adına yapıldığı açıktır. Kayıp hayvanı bulmak isteyen hoca, muskanın bu sihri gücünü dua yardımıyla güçlendirmekte ve kayıp hayvanı kurttan korumaya çalışmaktadır. Ancak muskanın içinde ne yazdığı bilinmemekle beraber hocanın okuduğu dua da bilinmemektedir.

Kurtağzı bağlama ritüellerinde rastlanan muskanın kullanımına ilişkin açıklama ve bir örneği İsmet Zeki Eyuboğlu şu şekilde aktarmaktadır:

“Evcil hayvanların kurt çakal, ayı, kartal gibi yırtıcıların saldırısından korunmasını sağlayan muskalar vardır. Bunları, bütün cinlere egemen olan cinciler düzenleyebilirler. Cinci önce bu evcil hayvanların dolaştığı alanı, yayılımı, bir kâğıt üzerinde bir dörtgen içine alır. Köşelere birer sınır koyar. Hayvanlar bu sınırlar içinde dolaştıkları sürece yırtıcılardan korunmuş. Bu sınırlandırma şöyle olur: «Günbatımından şu ırmak (ırmağın adı söylenir), gün doğumundan şu taş, ya da tepe, orman neyse, kıbleden şûrası, kuzeyden burası». Bu dört yanın birer adı olur. Sözcüğü güneyden «Derin ırmak», kuzeyden «Karakaya», doğudan «Kızılağaçlık», batıdan «Sançamlar». Burada yazılan adlar birer örnektir. Muskayı yazan cinci bulunduğu yere göre sınırlama yapar. Ancak dört yönü belli yerlerle belirleme gereği vardır. Kâğıdın üzerinde bu belirleme, sınırlandırma yapıldıktan sonra, dörtgenin dört köşesine, içten, birer «yâ hâfız» yazılır. Bu arapça söz «ey koruyan» anlamındadır, Tanrı'nın adlarından biridir. Dörtgenin ortasına küçük bir daire çizilir, dairenin içine bir «mim» harfi yazılır. Dörtgenin boş kalan yerlerine yedi «elif», yedi «rı», «yedi «tı». yedi «sin», bir «şin», üç «ha», yedi «sat» yazılır. Ayrı bir kâğıda «Rahman» sûresi yazılır, kırk «besmele» çekilip kâğıt katlanır, önce yazılanla

üstüste konur, yedi kat muşambaya, muşamba üç kat beze sarıldıktan sonra eritilmiş muma batırılır, dikiş vurulmaz. Bu muska, bir cuma gecesi yatsıdan önce, hayvanların yattıkları ya da gidip gelirken geçtikleri yerde biraz yükseğe asılır. Hayvanların bu muskanın altından geçmeleri gerekir. Hayvanlar bu muskanın altından geçtikleri sürece, belirtilen sınırlar içinde, güven altında sayılır. Hayvanların arasına «cenabet» girmek, hayvanların yattığı yerde cinsel ilişkide bulunmak büyüü bozar, onun için bu tür işlerden sakınma gereği vardır.” (Eyuboğlu, 2004: 239-240).

Metinler

Kurtağzı bağlama üzerine kaynak kişilere yöneltilen sorular neticesinde elde edilen aşağıdaki metinler görüşme sırasına göre verilmiş olup kaynak kişilerin ağzından aynen aktarılmıştır. Verilen bilgilerin daha iyi anlaşılması için İstanbul Türkçesi ile verilmiş olup noktalama işaretlerine dikkat edilmiştir.

Koyun, davar dağda kalırsa eğer kurdun ağzını okuyup bağlarız. Eğer duayla bağlanmazsa canavar dağda yer, okuyup bağlarsak davara kimse bir şey yapamaz, yiyemez. Sabah nerede kaldıysa aynı yerde bulunurdu. Okunan Arapça duanın ardından şöyle bir tekerleme okunurdu:

“Lem lem yakıp lem yakıp

Lem tecelli cim yakıp

Budur kerpın duası

Yat aşağı gudurası” Bunlar okunduktan sonra kurdun ağzı bağlanmış olurdu (KK1).

Hayvanlar kaybolunca Kur'an'ı açıp 7 kere Veşşemsü suresi okunur. Makas ele alınır, ağzı açılır ve bu sureyi makasa okurlar. Sonra makasın ağzını iple bağlayıp minderin altına koyarlar. Hayvanlar bulununca da makasın ağzı açılır ki kurtlar açlıktan ölmesin (KK2).

Eskiden çoban keçilerinin birazını kaybettiği zaman eve gidip, kapanıp açılan bıçaklardan birini alıp ağzını açıp Veşşemsü diye bir duayı bıçağa okur, bıçağın ağzı açık bırakılırdı. Kurt sürünün içine girse bile bıçağın ağzı

açık olduğu için keçileri yiyemez. Daha sonra çoban sürüyü bulduğu zaman kurtlar da aç kalmasın diye bıçağın ağzını kapatırdı. (KK3).

Köyde hayvan kaybolduğunda Arapça bir dua okunur ve kurtağı bağlanır. Gerçekten de kurdun ağzı bağlanır ve hayvan birkaç gün sonra ya bulunur ya da kendi kendine yerine gelirdi (KK4).

Önceden yaylada inekler kaybolur, gelmezdi. Büyüklerimiz de hocaya gidip okuturlardı. Böylece kaybolan hayvanı kurt ya da diğer yabani hayvanlar yiyemezdi. Buna da kurtağı bağlama denirdi (KK5).

Kaybolan hayvanı kurt yemesin diye hocaya gidip dua okutturulurdu ki kurtlar yemesin hayvanı (KK6).

Hayvan kaybolduğu zaman köyün büyüğüne gidilirdi. Ona haral ipi getirilirdi. Hoca ipi okuyarak ona düğüm atardı kurdun ağzını bağlardı, hayvanımız yenmeden geri gelirdi. Kurtlar, ayaz zamanı ortaya çıkar ona rağmen iki gün hayvanımıza zarar veremezdi ve geri dönerdi hayvanımız (KK7).

Bıçağın ağzını açacaksın ve dua edeceksin. Hayvanı bulduktan sonra da bıçağın ağzını kapatacaksın. Bunu kurtlar hayvanları yemesin, onlara zarar vermesin diye yapardık. (KK8).

Eskiden çakı yani bıçak açılırdı, ona dua okunarak tekrar kapatılırdı ve o sürüyü hiçbir kurt kapamazdı (KK9).

Hayvan kaybolduğu zaman 7 kez Ayetel Kürsi okunur, kendi etrafında dönerek uzaklara doğru üflenir. Böylece hayvan kaybolduğu zaman kurt ya da farklı vahşi bir hayvan zarar veremezdi (KK10).

Hayvan kaybolduğunda hocaya başvurulur. Kayıp hayvanı kurt yemesin diye hoca bir muska yazar ve bir dua okuyup üfler. Böylece hayvana kurt zarar veremez, sağ salim kayıp hayvan bulunurdu (KK11).

Koyun kaybolduğunda canavar (kurt) yemesin diye Arapça bir dua ile kurdun ağzını bağlarlar. Ağzı bağlanınca kurt koyunu hiçbir zaman yiyemez. Duayı bilen kendi okur, bilmeyen hocaya başvurur (KK12).

Hayvanları kurt yemesin diye yapılan şey iğne oyasına dahi konu olmuş, böyle örnekler yapıldı ama şimdi kalmadı (KK13).

Hayvanlar kaybolduğunda onlara zarar gelmesin diye dua okunur ve böylece hayvan koruma altına alınmış olurdu (KK14).

Önceden kelebek bıçağını üçgen olacak biçimde yanya kadar açardık, kendi içinden gelerek dua edip bıçağı açtıktan sonra okuyup hayvanımı kapmasın, yitmesin diye okurduk. Ondan sonra bıçağı kapatıp bir kenara koyardık (KK15).

Bir hayvan kaybolduğunda hayvanı kaybolan kişi bıçak alıp bağlama bilen kişinin yanına gider. Kişi, bıçağı açıp okuyarak hayvanı kaybolan kişiye verir. Hayvanı bulup getirdikten sonra da bıçak kapatılır. Genelde Felak-Nas okunur (KK16).

Hayvanı kaybolan kişi hocaya gider ve kurdun ağzının bağlanması yani hayvanlarının yenmemesi için dua okutur, bu sayede hayvan sağ olarak bulunur (KK17).

Hayvanı kaybolan kişi ilk olarak hocaya başvurur. Hoca, dua okur ve bu duayla kurt hayvana zarar veremez olur (KK18).

Hayvanları yaylaya götürünce kaybolan olursa onu kurt kapmasın, diğer hayvanlara da zarar vermesin diye dua okuyarak kurdun ağzını bağlarlarmış. Böylece kurt hayvanlara zarar vermezdi (KK19).

Bıçak alınır ve bıçağa 7 Ayetel Kürsi okunur, böylece kurdun ağzı bağlanırdı. Kurt böylece hayvanlara zarar veremezdi. Bir de hayvan kaybolduğunda bir ip alınır ve ipe düğüm atılır. Atılan her düğümde bir Ayetel Kürsi okunur, böylece kurtağı bağlanmış olurdu (KK20).

Hayvana bakan kişi eğer hayvanını kaybederse “Ne olur Allah’ım hayvanımı kurt yemesin” diyerek kayıp hayvan bulunana kadar dua eder. Bu duayı sadece hayvana bakan kişi yapar (KK21).

Köyün hocasına başvurulur. Hoca kurt yemesin diye bir dua okur. Bu dua sayesinde kurt hayvanı yiyemez. Hoca, hayvan bulununca tekrar bir dua okur ve kurdun ağzını açar (KK22).

Havalar sıcak olduğunda bazı hayvanlar uyuyup kalırdı. Çoban sürüyü geri getirdiğinde eksik hayvan olurdu. Kurt sürüden kopan hayvanı yemesin diye doğruca hocaya gidilirdi. Hoca, hayvanı kurt yemesin diye bir dua okurdu. Hayvan bulununca tekrar bir dua okunup kurt salıverilirdi (KK23).

Kaybolan hayvanları kurt ısırmasın, yemesin diye ağzını bağlarlar. Böyle yapılıncı hayvana zarar gelmez (KK24).

Hayvanı kaybolan kişi hocaya başvurur. Hoca, bunun için bir dua okur ve hayvanı koruma altına almış olur. Böylelikle kurt, kayıp olan hayvanı bulsa bile zarar veremez (KK25).

Kaybolan hayvanı kurt yemesin diye hocaya gidilir. Hoca bir dua okuyarak kurdun ağzını bağlar. Bu sayede kayıp hayvana kurt zarar veremez (KK26).

Hocaya başvurulur. Hoca, hayvanı kurt yemesin diye dua okur. Zamanında kaybolan bir hayvan için hoca dua okumuştı. Kurt, kaybolan bir hayvanı bulup öldürmüş ancak onu yiyememişti. Bu dua sayesinde yiyemediğine inanılıyor (KK27).

Bir ipin ucuna değnek bağlanır. Bu değnek taşlara vurulur. Değnek taşlara çarptıkça çıkan sestten kurdun korktuğuna inanılır böylece korkan kurt kaçar ve kayıp hayvana zarar veremez (KK28).

Sonuç

Kayıp hayvanın kaybolması ve kurt vb. vahşi bir hayvan tarafından zarar görmemesi adına gerçekleştirilen kurtağzı bağlama ritüelleri, Türklerin İslâmiyet öncesindeki inanç ve pratiklerini İslâmiyet'ten sonra da yeni dine uygun hâle getirerek devam ettirdiklerini göstermektedir. Kurtağzı bağlamayla ilgili olarak Anadolu'nun on dört ilindeki (Adana, Konya, Niğde, Karabük, Trabzon, Giresun, Rize, Erzincan, Yozgat, Bolu, Isparta, Gümüşhane, Tokat, Aksaray) kaynak kişilere “*Kurtağzı bağlama nedir? Nasıl gerçekleştirilir?*” soruları sorulmuştur. Bu sorulara verilen cevaplar doğrultusunda kurtağzı bağlama ritüellerinin yalnızca dua ile ve hem büyü hem dua ile gerçekleştirildiği görülmüştür.

Dua yardımıyla gerçekleştirilen kurtağzı bağlama yöntemlerinde herhangi bir büyüsel işlemin uygulanmadığı tespit edilmiştir. Kişiler, hayvanları kayb olduğunda ilk olarak Allah’a sığınmakta ve bunu dualar aracılığıyla dile getirmektedir. Bilhassa köyün/kasabanın hocasına ya da büyüğüne başvurulması bu uygulamanın dinî değerlere duyulan saygı yönünü de açıklamaktadır. Hem büyü hem dua ile gerçekleştirilen kurtağzı bağlama ritüellerinde ise dualara ek olarak bıçak/makas açma kapama, ip kullanma, ipe düğüm atma gibi büyüsel işlemlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Kurtağzı bağlama ritüellerinde kullanılan bu yöntemlerde insanlar inançları gereği doğrudan büyüye başvurmak yerine dua yardımıyla bu büyüsel işlemleri dinle bağlantılı hâle getirmeye çalışmışlardır. Kayıp hayvan edilen dualar yardımıyla Allah’ın korumasına bırakılmış, büyüsel işlemlerle de kayıp hayvan ve kurt arasında gerçekleşmesi muhtemel olan mücadele taklit edilerek bıçak, makas gibi nesnelerle kurdun ağzı sembolik anlamda bağlanmaya çalışılmıştır. Edinilen bilgilerde dikkat çeken bir başka nokta ise gerçekleştirilen bu ritüellerden dolayı kayıp hayvanı bulup öldürse bile ağzı bağlandığı için kurdun asla onu yiyemeyeceği inancı olmuştur.

Türk dünyasının neredeyse tamamında uygulandığı düşünülen kurtağzı bağlama ritüellerinin Anadolu’da gerçekleştirilenleri Türk halklarının dinleri farklı olsa da geleneklerinin, örf ve âdetlerinin birbirine yakın olduğunu, bunların İslam dininin benimsenmesiyle ortadan kaldırılmadığının yalnızca İslam dininin esaslarına uygun hâle getirilerek yaşatılmaya deva ettiğini göstermiştir.

Kaynakça

1.Sözlü Kaynaklar

KK1: Zübeyde Başoğlu, 1938, ilkokul mezunu, Konya/Hadim-Gaziler Köyü.

KK2: Hatice Solak, 1963, İlkokul mezunu Konya/Altınekin-Akçaşar Köyü.

KK3: Ayşe Demir, 1963, İlkokul mezunu, Konya/Hadim.

KK4: Zeliha Yasa, 1936, Okur-yazar değil, Niğde.

- KK5:** Merve Sağır, 1992, Üniversite mezunu, Trabzon/Akçaabat.
- KK6:** Zekiye Şen, 1947, Okur-yazar değil, Giresun/Görece.
- KK7:** Hayat Arslan, 1974, İlkokul mezunu, Adana/Karaisalı.
- KK8:** Ziya Şakacı, 1934, İlkokul mezunu, Yozgat/Yerköy.
- KK9:** Ali Taner, Ankara/Haymana.
- KK10:** Fadimana Aytop, 1994, Ortaokul mezunu, Konya.
- KK11:** Zeynep Aydemir, 1992, Lise mezunu, Konya/Yunak.
- KK12:** Yüksel Bayır, 1938, Okur-yazar değil, Konya/Ereğli-Taşagıl.
- KK13:** Saliha Öksüz, 1944, İlkokul mezunu, Giresun.
- KK14:** Gülşen Karpuz, 1990, Lise mezunu, Rize/Pazarcık.
- KK15:** Melek Çevik, 1965, İlkokul mezunu, Isparta/Koçular.
- KK16:** Hatun Koçer, İlkokul mezunu, Yozgat/Yerköy-Köse Yusuf Köyü.
- KK17:** Aynur Daltaban, 1957, Zabıt Kâtibi, Gümüşhane/Merkez.
- KK18:** Halis Erdem, 1965, Ortaokul mezunu, Tokat/Reşadiye.
- KK19:** Nuran Güzel, 1969, İlkokul mezunu, Trabzon/Çaykara-Taşören.
- KK20:** Altın Çiftçi, 1961, Trabzon/Çaykara-Taşören.
- KK21:** Esmâ Berber, 1961, İlkokul mezunu, Trabzon/Akçaabat-Çayırbağı.
- KK22:** Emine Ünal, 1934, İlkokul üçten terk, Ankara/Kızılcahamam.
- KK23:** Ekrem Akçay, 1964, İlkokul mezunu, Aksaray/Altınkaya-Çardak Köyü.
- KK24:** Ayşe Yalı, 1969, İlkokul mezunu, Karabük/Safranbolu.
- KK25:** Fatime Kılıç, 1971, Lise mezunu, Erzincan/Işıkpınar.

KK26: Emine Boran, 1950, Okur-yazar değil, Bolu/Kıbrısık-Alemdar Köyü.

KK27: Kezban Ünal, 1965, İlkokul mezunu, Ankara/Kızılcahamam.

KK28: Zehra Yazıcı, 1934, Okur-yazar değil, Trabzon-Vakfikebir.

2. Yazılı Kaynaklar

Aça, M. (2016). Doğu Karadeniz Bölgesinde “Kurt Ağzı Bağlama” Uygulaması Üzerine Tespitler. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2 (7) [Sempozyum Özel Sayısı] s.26-34.

Altuntaş, H. ve M. Şahin (haz.) (2011). *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Balaban, T. (2013). Kurtağzı Bağlama Geleneği ve Dinî Dayanağı Üzerine: Amasya İli Örneği. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(4): 12-17.

Demirci, K. (2006), “Muska”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, s.265-267.

Eyuboğlu, İ. Z. (2004). *Anadolu Büyüleri*. İstanbul: Derin Yayınları.

Kalafat, Y. (2006), “Türk Halklarında Kurt Ağzı Bağlama İnancı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 20, s.273-280.

Kartopu, S. ve A. Ünal (2019). Büyü ve Tabiatüstü Güçlere Başvurma Nedenleri Üzerine Bir Saha Araştırması. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:19 Sayı:2, s.379- 399.

Örnek, S. V. (2014). *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Tanyu, H. (1992) “Büyü”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, s.501-506.

Tekin, T. (2013). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ATEŞİN SICAĞINDAN EKCRANIN IŞIĞINA: YENİ BİR ANLATICILIK MEKÂNI OLARAK TELEVİZYON DİZİLERİ

Çağla YILMAZ

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk
Halk Bilimi, cyilmaz061@gmail.com*

Özet

Teknoloji modern çağın yadsınamaz bir gerçeğidir. Teknolojik gelişmelerin bir sonucu olan televizyon kendine insanların hayatının ortasında yer edinmiş ve kısa zamanda kabul görmüştür. Televizyondaki üretimler kişilerin hayatından esinlenerek yine onlara dokunan bir özellik taşımaktadır. Televizyonun bu özelliği uzun zamandır sosyal bilimcilerin de araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmanın konusu yeni bir kültür alanı olan televizyonda anlatıcının yerini incelemektir. Televizyonun en önemli içeriklerinden olan televizyon dizileri günümüzde yeni anlatıcılık mekânları olarak değerlendirilmektedir. Televizyon önce modern anlatıcı olmuş ardından diziler vasıtası ile hayatımıza yeni anlatıcılar katılmıştır. Geleneksel anlatıcının mekânı ile televizyondaki anlatıcının mekânı ortak ve farklı yönler içermektedir. Çalışmada öncelikle televizyon ve halk bilim arasında ilişki kurulacak ardından televizyonların yeni kültür mekânları olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışılacaktır. Değişen dünyada kültür mekânlarının da değiştiği tezi ile televizyonun bu görevi ne kadar yerine getirebildiği konusu anlatıcının mekânı üzerinden irdelenecektir. Medyanın ve medya ürünlerinin geleneği aktarırken neyi, nasıl dönüştürdüğü anlatıcı üzerinden ele alınacaktır. Medya mekânlarının kendi unsurlarını üretmesinin yanında geleneksel ürünleri dönüştürdüğü savı dizilerden bölümlerle değerlendirilecektir. Ele alınan dizilerdeki anlatıcılar geleneksel anlatıcılar ile karşılaştırılarak değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel mekân, televizyon, anlatıcılık, halk bilim, medya

FROM THE HEAT OF FIRE TO THE LIGHT OF THE SCREEN: TELEVISION SERIES AS A NEW PLACE OF NARRATIVE

Abstract

Technology is an undeniable fact of the modern age. Television, which is a result of technological developments, has found itself in the middle of people's lives and has been accepted in a short time. Productions on television have a feature that is inspired by people's lives and touches them again. This feature of television has been the subject of research for social scientists for a long time. The subject of this study is to examine the place of the narrator in television, which is a new cultural field. Television series, one of the most important contents of television, are considered as new narration spaces today. Television first became the modern narrator, then new narrators joined our lives through serials. The space of the traditional narrator and the space of the narrator on television have common and different aspects. In the study, firstly, the relationship between television and folklore will be established and then it will be discussed whether televisions can be accepted as new cultural spaces. With the thesis that cultural spaces are also changing in a changing world, the subject of television's ability to fulfill this task will be examined through the narrator's space. What and how the media and media products transform the tradition while conveying it will be discussed through the narrator. The argument that media spaces transform traditional products as well as producing their own elements will be evaluated with episodes from TV series. The narrators in the series will be compared with the traditional narrators and evaluations will be made.

Keywords: Cultural space, television, narration, folklore, media

Giriş

Dünyada ve Türkiye’de ilk dönem halk bilim çalışmaları kaynak kişilerden yapılan derlemeler temelli idi ve kültür aile, köy gibi çeşitli ortamındaki toplantılarda öğreniliyordu. Oysa köyden kente göç ve teknolojinin ilerlemesi ile birlikte artık kültür ürünleri kendine çok değişik ortamlarda yer bulur oldu. Bununla beraber aile yapısındaki değişim, yeni nesilleri herhangi bir kültür ögesini büyüklerinden değil teknolojik kaynaklardan öğrenmeye yöneltti. Dolayısıyla artık kültürün sürekliliği kültürel öğelerin genç kuşakların bulunduğu sosyal ortamlarda kendine yer

bulması ile mümkün olmaktadır. İşte tam bu noktada hayatımıza teknoloji, teknolojik ürünler ve kendilerine has üretimleri girdi ve artık kültür ve teknoloji iç içe geçti.

Kitle iletişim araçlarının olmadığı dönemlerde insanlar boş vakitlerinde bir ortamda toplanır, sonradan kültür ürünleri olarak adlandıracağımız öğeleri üretir ve paylaşırlardı. Sanayi devriminden sonra insanlara işin dışındaki zamanlarda yeni bir yaşama geçişin benimsetilmeye çalışılması sonucu kültür ve toplumsal yaşam ve onun algılanışındaki değişiklikler bireyin hayatında kitle iletişim süreçlerinin bağımlılığını beraberinde getirmiştir. Bu araçlar insanların yaşamlarında önemli bir yere sahip olmuş ve kişiler zamanlarını diğer bireysel etkinliklerden çok bu araçlarla harcamaya başlamışlardır. Bu araçlar radyo, sinema ve en güçlüleri olarak öne çıkan televizyon olmuştur. Bugün ateşin sıcaklığından ziyade ekranın ışığının çevresinde oturulmuş, yeni ateşbaşlarımız evlerimizin başköşesinde yerini almış olan televizyona özel olarak ayrılmış “televizyonlu oda” olmuştur. Televizyon içeriğindeki öne çıkan üretimler ise televizyon dizileridir çünkü bu yapımlar geniş kitlelere kolayca ulaşabilen programlardır. Bu çalışmada özellikle medya ürünlerinden televizyon dizileri üzerinden medyada geleneğin temsili konusu diziler ve anlatıcılık üzerinden tartışılacaktır. Uygulamalı halk bilimin bu alana nerelerde dahil olabileceği değerlendirilecektir.

Televizyon dizilerinde içinden çıktığı toplumun gelenek ve göreneklerinden izler bulmak mümkündür. Özellikle iki binli yıllarda dizilerin İstanbul dışına çıkıp yöresele yönelmesiyle birlikte bölgelerin kültürel çeşitliliği televizyonda daha çok yer bulmuş olmuştur. Kültür unsurlarının doğal ortamında değil de medyada kendine yer bulmaya başlaması ile birlikte geleneksel öğelerin temsili sorunu ortaya çıkmıştır. Bu yeni durum kültürü, kültür taşıyıcısı kişilerden değil halka uzak, ele alacağı konuyu yaşayarak değil okuyarak ya da dinleyerek öğrenmiş kişilerin ürettiği medya ürünlerinde kültür öğesinin korunmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle şehirde doğmuş büyümüş neslin bilgileri doğru öğrenmesinin ana koşullarından biri teknoloji vasıtası ile aktarılan kültürün özgün olmasıdır. Bu da medya ürünlerinin yapımcı ve senaristlerinin konuya ne kadar hâkim oldukları ile ilişkilidir. Bu

çalışma özellikle bu medya ürünlerinden televizyon dizileri üzerinden medyadaki anlatılar ve anlatıcılık değerlendirilecektir.

Yüzyıllar önce kültür öğeleri ilk üretildiğinde insanların üretimin içindeydiler. Tarlada makinelerin değil insanların çalıştığı dönemlerde o mekân dahi bir türkünün, bir maninin üretilmesi ve öğretilmesi/öğrenilmesi için yeterliydi. Ayrıca ulaşım araçları olmadığı için uzun yolları günlerce kat eden tüccarların, seyyahların mola yerlerinde, kervansaraylarda, hanlarda, ticaret yollarında kültür alışverişinde bulunduğu bilinmektedir. Geniş ailelerde bir arada büyüyen iki hatta üç nesil kültürü kolayca, farkında bile olmadan ediniyordu. Oysa bugün teknolojinin gelişmesi, ailelerin küçülmesi, çocuğun eve, odasına ve hatta bilgisayar başına hapsolması sebebi ile geleneksel bilginin doğal yollarla edinimi durma noktasına gelmiştir. İletişim araçlarının gelişmesi öğrenmeyi kişiden çok cihazdan yapılan bir eylem haline getirmiştir. Özetle artık kültür yaşayarak olduğu kadar iletişim araçları vasıtası ile de öğrenilmektedir.

Televizyon dizileri son yıllarda yeni kültür ortamları olarak ön plana çıkmaktadırlar. Bugün televizyonsuz yaşamın mümkün olmadığını söyleyecek kadar hayatımızın başköşesine girmiş bir cihazın kültürden payını almayacağını düşünmek yanlıştır. Artık evimizin bir ferdi olan televizyon sadece güzel vakit geçirmekten öte bir işleve sahiptir. Televizyon dizileri özel kanalların açıldığı doksanlardan beri içerik, konu, kahraman gibi yönlerden toplumu etkilemiştir. Televizyon dizilerinin gücünü aynı anda milyonlarca kişiye ulaşabilmesinden alır. Bu güç bugün gözardı edilemeyecek duruma gelmiştir. Ölen dizi karakterlerinin ardından mevlütlerin okutulduğu, dizilerin final bölümlerinde hayatın durma noktasına geldiği, dizilerdeki karakterler gibi giyinmenin moda olduğu bir dönemde bu güç yok sayılamaz.

Televizyon bugün, günlük yaşamımız içinde önemli bir yere sahiptir. Kültürün şekillenmesinde ve yeniden üretilmesinde etkisinin büyük olduğu gözlenen televizyonun halk bilim açısından da incelenmesi kadar doğal bir şey yoktur çünkü televizyon ve bilhassa diziler toplumları ve dolayısıyla toplum içindeki kişileri etkilemektedir. Sevilay Çelenk'e göre televizyonun uluslararası toplumun bütün üyeleri bakımından en önemli ve en çok tartışılan

kitle iletişim araçlarından biri olduğu açıktır (Çelenk, 2005: 15). Ses ve görüntüyü birleştirerek, yaşadığımız dünyayı, evreni küçülten, belki de “köyleştiren” televizyon, popüler tanınmış bir sanat gösterim aracı niteliğindedir (Küçükerdoğan, 2009: 10). Zamanla daha çok özelliğe sahip olmuştur. Bugün yalnızca gösterim aracı olmaktan daha fazlasına hizmet etmektedir ve edecektir. Televizyon artık yeni aşçımız, ustamız, psikoloğumuz, ilişki danışmanımız, din otoritemiz, diyetisyenimiz ve hatta kuaförümüzdür.

Televizyon yayınlarında, günümüzde amaç, gerçek ve kurguyu bir araya getirerek, değişik kitlelere ulaşmak ve üst düzey doyum sağlamaktır. Sonuçta, gerçekte, televizyon diğer büyük kitle iletişim araçları gibi, bizi bilgilendirmek ve eğitmekle yetinmiyor (Küçükerdoğan 2009: 35). Diğer kitle iletişim araçlarının üstüne bir de “Bize, günümüz toplumlarında yaşayan bireyler tarafından duyulan otantik ihtiyaçlara cevap veren eğlenceler sunuyor. Bu ‘eğlendirici’ ve ‘kültürel’ işlevler yoluyla, televizyon ve diğer büyük medya, en ileri toplumlarda yavaş yavaş eskiden sözlü gelenekler yoluyla aktarılan düşselliğin yerini alan bir kolektif düşsellik oluşturuyor.” (Huisman, 2000: 11) Eskiden sözlü gelenekleri aktaran masal anaları/ataları, bayramlarda kapıları dolaşan çocuklar, ramazanda mani söyleyen davulcular bugün hayatımızda giderek azalırken dizilerde kendilerine yer bulabiliyorlar çünkü ortak kültürün devamlılığını sağlamak ve gelecek nesillerle kültürlerarası iletişimi gerçekleştirmek ancak çağa ayak uydurmakla mümkündür.

Bütün bunlardan hareketle televizyon dizileri ve anlatıcılık ilişkisi ele alındığında Türk televizyonlarındaki en bilinen ismin iki binli yılların başlangıcında yayımlanan *Ekmek Teknesi* dizisi ile hayatımıza giren “Heredot Cevdet” karakteri olduğu söylenebilir. Söz konusu dizi ve karakter üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Pek çok dizide de anlatımlara, anlatıcılara, masallara, kıssalara rastlanmaktadır ancak anlatıların içeriği ve niteliği tartışmalı bir konudur. Hemen her yapımda aktarılan bir deyim, bir türkü, bir masal vb. kültürel unsur karşımıza çıkar ancak bu unsurların dayandığı yerin her daim aynı, tektipleştirici ve yerellikten uzak olduğu görülmektedir. Deyimlerin yanlış kullanıldığı, masalların genel olarak Avrupa menşeli

olanlarının tercih edildiği, geleneklerin çok da bu topraklarda karşılığı olmayanlardan seçildiği çok ufak bir göz gezdirme ile dahi fark edilebilmektedir. Karşımıza sık sık çıkan yılbaşı ağacı sahneleri, cadılar bayramı atıfları bunların en gözönündeki örnekleridir.

Kültür öğelerinin şu an hayatımızda yer bulamamasının sebebini Oğuz şöyle açıklar:

Bilindiği üzere kültürel süreklilik ve çeşitlilik açısından en önemli olgusal olumsuzluklar modernleşme süreçlerinde ortaya çıkmaktadır. Topluluklar, gruplar ve bireyler, kültürel belleklerinin oluşup geliştiği ve kültürel üretimlerinin kuşaktan kuşağa aktarılıp yaşatıldığı ritüel mekânlarını terk ederek modern yaşamın peşinden gittiler ve geçmişle bağlarını büyük ölçüde kopararak yeni mekânlarda yeni kültürler edindiler. Bu durum kültürel devingenlik açısından doğalsa da kültürel çeşitlilik açısından vahim sonuçlar doğurdu. Mekânını kaybeden ve icra edilmeyen eski kültürler yok olmaya başladı (Oğuz, 2007: 32).

Örnek olarak alınan dizi *Aşk Yeniden* bu sebeple kıymetli bulunmuştur çünkü yeni aktarıcımız ve anlatıcımız televizyon içeriğinde geleneksel anlatıcıya ve geleneksel aktarım ortamına yer vermeyi tercih etmiştir. Dizi 2015 yılından itibaren elli dokuz bölüm yayınlanmıştır. İki farklı sosyoekonomik düzeyden ailenin ilişkilerini konu edinen dizide her iki aile de büyük konaklarda kalabalık aileler şeklinde yaşarlar ve dede/nine ile torunlar birarada zaman geçirirler. Bu sayede birçok kültürel aktarımın doğal ortamında gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin kültür aktarımının sağlandığı geleneksel kalabalık aile ortamlarının sürdüğü dizide oğlan çocuğun usta çırak ilişkisi içinde evin büyük erkeği olan dayısından ata mesleğini özel herhangi bir eğitim almadan öğrendiği görülmektedir.

Anlatıcılığa dönecek olursak geleneksel çağdaki insanlar, tarihten destana, masala, menkıbeye, halk hikayesine akan duyarlılığı, yaşadıkları hayata taşıyor, davranışa dönüştürüyorlardı (Tural, 1998: 7). Oysa bugün insanların anlatıcısı televizyon olmuştur. Televizyonun ve bilgisayar gibi diğer teknolojik aletlerin yeni anlatıcılarımız olduğu uzun zamandır konuşulmaktadır. *Aşk Yeniden* dizisinde de dizi kendi bünyesi içerisinde farklı anlatımlara yer vermiştir ve bunları yerel unsurlardan seçmiştir. Bu seçimler

yapımlardaki çeşitliliği artırması açısından önemli görülmüştür. Bu anlatımlardan iki tanesini ele alacak ve değerlendirecek olursak biri Karakoncolos diğeri de Gulyabani anlatımlarıdır. Dizinin 16. bölümünde köy konağında ateşbaşında bütün ailenin ve misafirlerin oturduğu bir ortamda anlatılan karakoncolos anlatısı vardır. Anlatıcı ev sahibi, ailenin atası kişidir. Mekân köy evinde ailenin etrafında toplandığı ve yöre halkının kara ateş olarak adlandırdığı ateşbaşısıdır. Anlatımın amacı daha çok çocukları korkutmak, misafirleri bilmedikleri yerlerde yalnız dolaşmak konusunda tedbirli olmaya yönlendirmektir. Anlatıcı ses ve mimikleri ile anlattığına inanarak dinleyicilere hikâyeyi aktarır. Ateşin ve karanlığın gücünü de yanına alan kişi dinleyiciyi adeta büyüler.

Bir diğer sahne 56. Bölümde karşımıza çıkar. Bu sefer hikâye Gulyabani'dir. Mekân artık bir köy evi değil oldukça lüks bir konaktır ve kara ateşin başı değil şöminenin etrafıdır. Anlatıcı yine ses ve mimikleri ile dinleyicileri etkisi altına alır ve vermek istediği mesajı hikâye aracılığı ile verir. Işık olarak da yalnızca bir el feneri kullanılır.

Her iki sahnede de anlatıcının girizgâh ile başladığı görülmektedir. Tekerleme olmasa da anlatıcı dinleyicileri hikayesine hazırlayıp dikkatlerini çektikten sonra performansına başlar. Bu iki sahnenin önemi kullanılan anlatıların yerel ürünlerden olması ve çeşitliliği sağlamaya hizmet etmeleridir. İçinden çıktığı toplumun kültürel kodlarına hâkim olan senarist ve yapımcılar bu kodları yerinde kullandıklarında yapımların başarılı olacağının birçok örneği mevcuttur. Öcal Oğuz'un “anıştırma” dediği kültür kodlarına vakıf olma ve kullanma durumu medya sektörüne ürün tasarlayan kişilerin yetkin olması gereken bir konudur. Aksi takdirde bütün yapımlar basmakalıplaşacak, bütün kültürel ürünler tektipleşecek, uygulamalar azaldıkça yaratıcılık yok olacak ve dolayısıyla kültür aktarılamaz duruma gelecektir. Aktarılamayan halk kültürü ürünleri de ölmeye mahkumdur çünkü unutulmamalıdır ki arkeolojik mirasların kaybolmaya yüz tuttuğu ya da yıkılmak üzere olduğu gözle görüldüğü için bu kayıp fark edilmektedir ancak somut olmayan miraslar kaybolduğunda fark edilememektedir. Herhangi bir derleme ve aktarım çalışması için geç kalınması durumunda geleneksel kültür sadece bir anı olarak kalmaktadır.

Yeşilçam sineması döneminin gündem belirleyen bir değeri idi. Yapımları incelediğimizde çekilen filmlerde masal temasının da kullanıldığı görülmektedir. Ancak bunlardan yalnızca Keloğlan’ın Anadolu masalı olduğu görülmektedir. Pamuk Prenses ve Külkedisi gibi Grimm masallarının filmleri de Yeşilçam sinemasında kendine yer bulmuştur. Korku unsuru olarak ise Gulyabani’yi gösterebiliriz. Herkes için oldukça aşına olan bu korku unsuruna önce Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın eserinde ardından 1976 yapımı sinema filminde rastlamaktayız. Edebiyatta ve sinemada kendine yer bulan Gulyabani toplumun hafızasında ortak bir yer edinmiştir. Ancak örnek dizimizde kullanılan Goncoloz anlatısı için aynı şey söylenememektedir. Görece daha lokal kalan Goncoloz kendisine medyada yer bulamayınca aktarılamamış ve ulusal bir görünürlüğe sahip olamamıştır. Oysa ki Goncoloz, Koncoloz, Karakoncoloz gibi isimlerle Anadolu’nun kuzey doğusundan İç Anadolu’ya ve hatta Kıbrıs’a kadar birçok yörede bilinmektedir. Bu iki örnekten hareketle diyebiliriz ki kendine medyada yer bulan akıllarda da yer bulmaktadır.

Barry Sanders, bir kabile için öykünün ve masalcının öneminden bahsederken, öyküyü sözlü kültürlerin “can damarı”, masalcıyı ise “kabile ya da toplumun yüreği” (Sanders, 1999: 14) olarak tanımlar. Sanders’e göre, anlatılan öyküler aslında ana hatlarıyla bilinen, insanların duymayı beklediği öykülerdir. Bu öykülerin en önemli işlevi ise topluluk üyelerine kimliklerini, inançlarını hatırlatması ve aralarındaki bağları güçlendirmesidir. Masalcı, anlattığı öykülerde birçok noktayı aynı anda yakalamayı başarır: tarih, gerçek, kahramanlık, din, felsefe, ahlak, sevgi (Sanders, 1999: 15). Neslihan Demirkol’a göre burada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir ayrıntı vardır. Masalcı ve (dinleyici) kabilenin varlığı öykü anlatma ortamının olmazsa olmaz öğeleridir. Öykü ne kadar ilginç olursa olsun, dikkatle dinlenmezse bir önemi kalmaz ve işlevini yerine getiremez. Fakat dikkatle dinlenmek sadece topluluğun değil, iyi bir masalcının da özelliklerinden biridir. Masalcı, anlattığı öykünün herkes tarafından anlaşılabilmesini sağlamalıdır (Demirkol, 2005: 9). Sanders’in ifadesiyle “sesi topluluğun kulaklarına erişmeli, kimse dışarıda kalmamalıdır.” (Sanders, 1999: 17) Buradan hareketle denilebilir ki modern çağın masalcısı televizyonun öyküleri dizilerdir ve diziler ne kadar çok insana dokunabilirse o kadar başarılıdır. Dizi

formatı yayınlandığı ilk günden bu yana gerek teknik gerek içeriksel birçok değişiklik geçirmiştir. Senaryolar artık daha fazla insana hitap etmektedir. Her gece onlarca kanalda birçok dizinin yayınlandığı günümüzde yalnızca halkın içinden gelen ve yine halka dönebilen yapımlar tutunabilir. Bu da ancak halkın gerçek kültüründen beslenmekle mümkün olabilir. Gerçeklikten kopuk, sıradan insana hitap edemeyen diziler yayın akışlarının içindeki onca dizi arasında kaybolup gitmeye mahkûmdur.

Bugün artık kabul edilebilir bir gerçektir ki insanlar kültür unsurlarına ulaşabilmek için televizyona muhtaçtır. Amaç bu ilişkinin en sağlam ve en verimli şekilde kullanılmasıdır. Televizyon dizilerinde artık iyiler nasıl ki hep aynı tip prenseslerle, perilerle anılıyor ve görselleşiyorsa kötüler de hep aynı tip zombilerle, cadılarla anılmaktadırlar. Oysaki kültürler birbirinden etkilense de tarihi ve coğrafi bazı farklılıklara sahiptirler ve kültürler bu farklar sayesinde ayrışır. Oğuz’a göre eski kentin sözlü kültür ortamlarında, mekteplerinde, medreselerde veya tekkelerinde edinilmiş ve topluma mal olmuş ortak kültür kodları destanlar, hikayeler, menkıbeler, efsaneler, masallar, fıkralar vardı. Bunlar söz meclislerinde tekrar edilir, şiirde, edebiyatta, sözde, sohbette yeri geldiği zaman da anırtırma yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılırdı. Oysaki ki bugün bu görevi üstlenmesi gereken eğitim, medya, basın gibi güçler anırtırmanın gücünü kullanamadı. Yeni kentin kreşten başlayarak örgün eğitim müfredatında, yaygın öğrenme mekânlarında ve kitle iletişim araçlarının etkin olduğu sargın öğrenme alanlarında «Hızır gibi», «Cin gibi», «Küp uçuran cadı gibi», «Hortlak gibi», «Melek gibi», «Koncolos gibi», «Enkebut gibi» başlayan cümleler yer almadı. Yeni kentin şiiri, romanı, filmi, tiyatrosu bu anırtırmaları ortak kültüre dönüştürecek bir tekrar ve ısrar içinde olmadı (Oğuz, 2019: 119). Bu durum kültürel teptipleşmeyi beraberinde getirmekte ve insanları medyanın onlara verdiği hazır imgelerle yetinmek zorunda bırakmaktadır. Bunun sonucunda etrafımız birbirinin aynı korku unsurları ile dolmaktadır. Örneğin popüler dizilerde kendine yer bulan zombiler ya da birbirinin aynı prensesler Anadolu’nun kendi değerlerine baskın gelmekte ve Bocuk gecesi, Kalandar gibi kutlamalar medyanın yaygınlaştırdığı Joker ve Çılgık gibi karakterlerin maskeleri ile kutlanmaktadır. Uygulamanın eksik kalması bu yerel tiplerin görselinin

olmaması insanları popüler tipleri tüketmeye itmekte veyahuc mecbur bırakmaktadır. Türk mitolojisinin, masallarının, anlatılarının görselinin eksikliği gün geçtikçe artmaktadır. Özellikle teknolojiyi ve medyayı elinde bulunduran ülkeler diğerkültürlere var olma fırsatı vermemekte ve bu da kültürel bir tektipleşmeye sebep olmaktadır. Her yılbaşı dünyayı dolduran ve aynı referansa işaret eden tektip kırmızı şapkalar bu durumun en tipik örneğidir. Bu yüzden dönemin gerçekliği olan teknolojik gelişmelerin faydalı hale getirilmesi ve yeni kültür mekânları olarak işlevsel olarak kullanılması toplumsal varlığımızı sürdürebilmek ve gençlere dokunabilmek için önemlidir.

Televizyon dizilerinin bu gücü halk bilim disiplinin bakış açısı ile değerlendirildiğinde dizilerin yeni kültür mekânları olarak birçok şey söylediği fark edilecektir. Kültürle ilgili çalışmalar önce köylerden şehirlere, zamanla da kitaptan teknolojik aletlere yönelmiştir. Çünkü bu yadsınamaz teknolojik gerçeklik artık bütün alanların araştırma konusudur. Başta sayısal disiplinlerin alanı gibi görünen teknoloji günümüzde sosyal bilimcilerin de söz söylediği mecralar haline gelmiştir.

Kültür ve teknoloji arasındaki ilişkinin niteliğinin önemini Güngör şöyle özetler:

Tüm kültürel ürünler, toplumsal ortamlarda, belli kültürel oluşumların bir kesiti olarak ortaya çıkarlar. Bu nedenle içinden çıktıkları toplumsal ve kültürel ortamları göz önüne alarak değerlendirmek daha doğru saptamalara götürür. Bütün kültürel ürünler toplumsal anlamları saptanarak ele alınmalıdır, bu da onların içinde yer aldıkları, ürünü oldukları tarihsel ve toplumsal bağları içine oturtularak incelemelerini gerektirir. Bunun için de ürünün, üreticiden tüketiciye ulaşımı sürecinde etkili olan geçmişe ait deneyimlerle o andaki yaşam pratiklerini kapsayan tüm kültürel pratiklerin birleşme ve kaynaşma süreçleri göz önüne alınmalıdır (Güngör, 1992: 61).

Halk bilimi malzemeleri, gözlerimizin önünde bir çiçek gibi açarak ve kendini yeniden üreterek, daha güçlü bir şekilde daha fazla otorite ve prestijle donanmış olarak yeni formlar şeklinde karşımıza çıkar (Birkalan, 2000: 48). İşte bu kültür öğesinin aldığı yeni şekil onu televizyon dizilerinin içine

sokarak halka ulaştırır. Hayatımızın içine aldığımız ve hayatımızdan parçalar bulduğumuz en etkili programlar günümüzde kuşkusuz ki televizyon dizileridir. Diziler aracılığıyla, kültür unsurları bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde aktarılmakta, halka ulaşmakta ve belki de yeniden uygulamaya konulmaktadır. Bu yüzden dönemin gerçekliği olan teknolojik gelişmelerin faydalı hale getirilmesi ve yeni kültür mekânları olarak işlevsel olarak kullanılması toplumsal varlığımızı sürdürebilmek ve gençlere dokunabilmek için önemlidir.

Uygulamalı halk bilimi, alanın derleme ya da menşei temelli çalışmalarının ardından son yüzyılın bakış açısı ile oluşturulmuştur. Oğuz'un belirttiğine göre denenen kuramların yararsız sonuçlarından kurtularak uygulanabilir yararlılığa yönlendirme, yerel renkleri küresele yeni yorumlarla katma amacıyla ortaya çıkmıştır (Oğuz, 2002: 26). Buradan hareketle ele aldığımız dizideki iki anlatı halk biliminin uygulanması ile ortaya çıkan farkı göstermektedir. Medyada kendine yer bulan ve hafızalarda bir karşılığı olan Gulyabani ile uygulamada kendine yer bulamayan ancak ilgisinin bildiği Goncoloz uygulamanın halk bilim üretimleri için önemini diziden hareketle göstermektedir. Bir halk bilim unsuru bugün kendine uygulamada yer bulabildiği ölçüde bilinmekte ve aktarılmaktadır. Burada devreye uygulamalı halk bilimi girmektedir.

Sonuç

Yapımcıların ve senaristlerin hedef kitlenin kültür kodlarını bilmesi ve ürüne özel gerekli değişimlerle medya ürününe katkıda bulunması yapımın başarıya ulaşmasının anahtar noktalarıdır. Bu yüzden medya sektörü halka ulaşmak istediği her konuda olduğu gibi dizi senaryoları konusunda da hitap ettiği kitlenin sosyokültürel yapısını iyi bilmeli ve ürünleri amacı doğrultusunda kullanabilmelidir. Hâlen zenginden alıp fakire verme görevini Robin Hood'un yüklendiği günümüz medya sektörü çalışanları acilen kendi kültür kodlarına vakıf duruma getilmelidir. Unsurlar ancak kültürel yapıya hâkim olarak çeşitlendirilebilir. Bu da ortak kültür kodlarının sanatta, eğitimde, medyada daha çok kullanılması ile mümkündür. Aksi takdirde çeşit değil ancak tek tipin sürekli kullanımı mümkün olacaktır.

Kent nüfusunun artması, teknolojinin köylere kadar girmesi sebebiyle geleneksel kültür artık doğal ortamında değil yaratılan yeni araçlarla aktarılmaktadır. Özellikle televizyon ve televizyon dizileri bu araçların en görünürü ve en popüleridir. Dizilerin yeni aktarıcılarımız olarak verimli kullanımı kültürel aktarımın sürmesi için elzemdir. Bu da köyünden şehre göçen bir ailenin çocuğu olan ve yöresine ait adetlerden hiç haberi olmayan bir kişinin kendine ait değerleri fark etmesi ve öğrenmesi için önemlidir. Bu açıdan televizyon dizilerinin gücü küçümsenemez.

Kaynakça

Çelenk, S. (2005). Televizyon, Temsil, Kültür 90'lı Yıllarda Sosyokültürel İklim ve Televizyon İçerikleri. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Demirkol, N. (2005). Yeni Köye Eski Adet: Masal Anlatan Dizi Ekmek Teknesi. Millî Folklor, 67, ss. 5-9.

Güngör, E. (1992). Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Huisman, D. (2000). Sokrates İnternette Bir Medya Felsefesi İçin. (Çev.: K. Eksen), İstanbul: Güncel Yayıncılık.

Küçükdoğan, B. (2009). Televizyon ve. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Oğuz, Ö. (2002). Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi. Ankara: Akçağ Yayınları.

----- (2007). Folklor ve Kültürel Mekân. Milli Folklor, 76, ss. 30-32.

----- (2019). Paldır Kültür Kentleşmeler. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Sanders, B. (2016). Öküzün A'sı Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi. (Çev.: Ş. Tahir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

CUMHURİYET DÖNEMİ FOLKLOR ARAŞTIRMALARINDA KURUMLAR VE KURULUŞLAR

Gamze BULGAN

*Öğretim Görevlisi, Ankara Üniversitesi, Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve
Araştırma Merkezi (TÖMER), gamzebulgan1@gmail.com*

Özet

İnsanlığın başlangıcından günümüze kadar insanı ve insanın meydana getirdiği faaliyetleri, kültürel birikimleri, eylemleri derleyen bilim dalı olan folklor maddi ve manevi tüm kültürel öğeleri araştırmayı, bir araya getirmeyi ve sınıflandırmayı kendisine görev edinmiştir.

Cumhuriyet Dönemi folklor çalışmaları, 19. yüzyılda folklorun bir bilim dalı olarak tanınmasından sonra ivme kazanmıştır. 23 Nisan 1921 de TBMM'nin açılışında “milli eserlerimizin derlenerek korunması” kültür programı kapsamına dahil edilmiş ve bu konu üzerinde araştırmalar yapılması için Hars Müdürlüğü kurulmuştur. İşte bu hareket ile birlikte folklor araştırmaları başlamış olup tanınır bir hale gelmiştir. Sonrasında 1924'te Selim Sırrı Tarcan çeşitli dergilerde folkloru tanımlayarak bilimsel ve birleştirici yönünü ön plana çıkarmıştır. Aynı yıl içerisinde Fuat Köprülü, Türkiyat Enstitüsünde Türkiyat Mecmuasını çıkartmış ve folklor verilerini toplamaya başlamıştır. Folklor çalışmaları ilk dönemlerde Fuat Köprülü, Ziya Gökalp ve Rıza Tevfik'in folkloru tanıtıcı mahiyetteki yazıları ile akademik bir disiplin olarak kendisine yer bulmaya çalışmıştır. Başlangıçta yapılan çalışmaların, yayımlanan yazıların hedefi folklorun araştırılması için kurum ve kuruluşların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktır.

Bu çalışmada çizilen çerçeve kapsamında ülkemizdeki folklor araştırmaları kurumlarının cumhuriyet dönemindeki çalışmaları irdelenecek ve kurumsallaşma yolundaki adımları izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: folklor, Fuat Köprülü, halkbilim, halkevleri, halk kültürü

COUNCILS AND INSTITUTIONS IN THE FOLKLORE RESEARCHES AT THE REPUBLICAN PERIOD

Abstract

Folklore, which is a discipline compiler of actions, humans, cultural backgrounds, activity created by human, feels duty-bound to do research, to put together and to classify the cultural elements from past to present.

Folklore research in the period of the Republic of Turkey was accelerated after it has regarded as a science field in 19th century. On April 23, 1921, it was included in the “Protection of our National Elements by compile” cultural program at the launch of The Grand National Assembly of Turkey and Directorship of Hars was founded for research about the folklore. Therefore, the folklore research has started up and it has become known. Then, in 1924, Selim Sırrı Tarcan brought the scientific aspects and the consolidative characteristics of its into prominence with a definition of the folklore in some journals. In same year, Fuat Köprülü prepared the journal of *Türkiyat* in the institution of *Türkiyat* and he collected data about the folklore. In early period of folklore research, the folklore has tried to get a place as an academic discipline with introductory writings of Fuat Köprülü, Ziya Gökalp, and Rıza Tevfik. Objective of early researches and published writings lead up to emerge the councils and institutions for research of folklore.

In this study, studies of the research councils of folklore will be examined over the period of the Republic of Turkey and institutionalization studies of these councils will be explained. with introductory writings of Fuat Köprülü, Ziya Gökalp, and Rıza Tevfik. Objective of early researches and published writings lead up to emerge the councils and institutions for research of folklore.

In this study, studies of the research councils of folklore will be examined over the period of the Republic of Turkey and institutionalization studies of these councils will be explained.

Keywords: folklore, Fuat Köprülü, ethnology, community centers, folk culture

Giriş

Halk edebiyatı konusunda yapılan ilk çalışmalar genellikle mahiyet ve tanım yapmaya yönelik olmuştur. Her dönemde farklı tanımlamalara maruz kalan folklor, günümüze gelinceye kadar toplumsal, tarihsel, siyasi olaylardan etkilenmiş ve tüm bunlara göre folklorun tanımı ve mahiyeti şekil almıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde coğrafyanın içinde bulunduğu siyasal değişimlere karşı ortaya çıkan tepkilere folklor bir araç olarak kullanılmış, böylelikle yeni kurulan devletin temelleri atılmıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra da cumhuriyet rejimini halka yayabilmek için yine halkbilimine başvurulmuştur. Bu çalışmalarla birlikte folklorun kurumlardan üniversitelere geçiş aşaması başlamış ve halkbiliminin sosyal ve kültürel alandaki gerekliliği anlaşılmıştır. Bu sayede halkbilimi kendisine yeni yaşam ve gelişme alanları bulmuştur.

Türk halk bilimi ve halk edebiyatı alanlarına ait çalışmaların günümüzde geldiği nokta ve gelecek zamanlarda konumlanacağı yer hakkında yorumlarda bulunmak, neden – nasıl sorularına cevaplar aramak halk biliminin tanımlamaları içinde sıkça rastladığımız ifadelerdir. Halk biliminin bugün ve gelecekteki konumunu konuşabilmek için öncelikle tarihsel süreçte nasıl bir yoldan geldiği, hayatın hangi alanlarını etkilediği ve etkilendiği konuları üzerinde durmak gerekir. Tarihsel süreçten yola çıkıldığında özellikle 20. yüzyılın başlarında halk biliminin hemen hemen her alanında çok aktif olduğu görülmektedir. Bu faaliyetlerin bir kısmı Halkevleri, Türkiyyat Enstitüsü, Anadolu Halkbilgisi Derneği gibi bizzat halk kültürü ve edebiyatına yönelik tespitler, derlemeler yapan kurumlar gerçekleştirirken bir bölümünü de dolaylı yollardan da olsa akademik çalışmalara katkı sağlayan İstanbul Belediye Konservatuarı, Türk Dil Kurumu, Etnografya Müzesi gibi devlet kurum ve kuruluşları yapmıştır. Yapılan çalışmaların mahiyetini halk âdet ve inanışları, müzik, oyun, edebiyat yani maddi kültür ürünleri oluşturmaktadır. Halk bilimi ile ilgili çalışmalar bireysel yayın çalışmaları ile başlayıp folklorun tanımına ve içeriğine yönelik fikirleri içeren yazı ve çalışmaların yerini zamanla halk bilimi ile ilgilenen kurumlar almıştır. Bireysellikten kurumsal yapıya geçmenin ana sebebi elde edilen verilen işlenmesi ve yayılmasında ancak sistemli ve organize olmuş bir yapının etkili

olabileceğidir. Bireysellikten kurumsallığa geçiş aşamasında kurumlar, halk biliminin ve halk edebiyatının Türk edebiyatının kendine özgü kimliğinin oluşmasında en temel hareket noktası olduğuna dair fikirle beslenen kurumlar, halk biliminin yani halkın kültürünün bir an evvel bilimsel yöntem ve tekniklerle tespit edilmesine çalışmışlardır. O güne kadar bireysel çabalarla araştırılmaya çalışılan Anadolu kültürünü bilimsel yöntemlerle sistematik bir şekilde derleme faaliyetleri ivedilikle yapılmaya başlanmıştır. Zamanla gelişen bilimsel anlayış sayesinde elde edilen derlemeler analiz edilebilmiştir. Derlemelerin kuramsal analizinin yapılabilmesinde kurumsal yapının önemi yadsınamaz.

Tanzimat döneminde “halka doğru” anlayışının kıvılcımlarını görmek mümkündür. Tanzimat döneminde dilde sadeleşme hareketlerinin başrolünde olan Ziya Paşa, Namık Kemal ve İbrahim Şinasi’nin çalışmaları etkili olmuştur. Ziya Paşa “Şiir ve İnşa” adlı makalesinde halka ve halk ürünlerine dikkat çekmeye çalışmıştır. İbrahim Şinasi, atasözlerini topladığı Durûb-u Emsal-i Osmani-ye isimli çalışmasında sadeliye, halk ürünlerine dikkat çekmek istemiştir. Bunların dışında Abdülhak Hamit Tarhan, Ahmet Mithat Efendi, Nabizâde Nâzım, Ahmet Vefik Paşa gibi birçok yazar ve araştırmacının eserlerinde halk ürünlerinden doğrudan yararlanıldığı görülmektedir. Türk folklorunun, halk biliminin, halk edebiyatının ilk dönem çalışmalarının başlangıcı niteliğindeki en önemli kaynaklar çeşitli dergilerde yayımlanan makale ve yazılardır. Folklor çalışmalarının başlangıcı sayılan üç makalenin ortak özelliği Ziya Gökalp’in düşüncelerinden etkilenmiş olmalarıdır. Ziya Gökalp’in “Halka Doğru 1” isimli yazısı, Fuat Köprülü’nün “Yeni Bir İlim: Halkıyât Folk-lore” adlı makalesi ve Rıza Tevfik Bölükbaşı’nın “Folklor-Folklore” isimli makaleleri ilk dönemdeki önemli makalelerdir. Bu üç makalenin de ortak özelliği Türk folklorunu tanıtmaktır. Üç yazıda Türk folklorunun Avrupa da daha çok bilindiğinin altını çizmiş ve folklor çalışmalarının başlamasının fitilini ateşlemiştir. Folklor terimini ilk kez kullanan kişi Fuad Köprülü’dür. İkdâm Gazetesinin 6 Şubat 1914 tarihli sayısında “Yeni Bir İlim: Halkıyât Folk-lore” başlıklı yazısında Köprülü, milli bir şuura sahip devletin kurulması için Ziya Gökalp’in “halka doğru”

düşüncesinin işaret etmiştir. Bununla birlikte folklordan yararlanmanın siyasi arenada iyi bir strateji olduğunun altını çizmiştir.

Cumhuriyet döneminden önce yapılan bireysel ve sistemli çalışmalar, folkloru cumhuriyet dönemine hazırlamıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra ortaya çıkan kurumlardan biri İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine bağlı olarak kurulan Türkiyat Enstitüsü'dür. 12 Aralık 1924 yılında, fakülte dekanı olan M.Fuad Köprülü başkanlığında kurulmuştur. Enstitü, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk Dili, edebiyatı, sanatı, etnografyası, coğrafyası alanlarında araştırmalar yaparak ilim alemine duyurulması amacını taşımaktadır. Enstitünün amacı “Türk tarihinin çeşitli alanlarında, Türk dili ve edebiyatı konularında, Türk coğrafyası içerisinde, Türk etnografyası hakkında araştırmalarda bulunmak; bunları uygulamak yabancı ülkelerdeki benzeri kuruluşlarla bağlantı sağlamaktır” (Bayrı, 1941). Yukarıda aktarılan amaçlar, halk bilimi araştırmalarına büyük kakılar sağlamıştır. Edebiyattan ziyade Türk tarihi araştırmalarına yoğunlaşmış olan kurum, tarih hakkındaki incelemeler esnasında dile, edebiyata, etnografyaya, halk yaşayışına ve hukukuna yönelik önemli bilgileri halk bilimi, folklor alanına sunmuştur. Dönemi itibariyle Türkiyat Enstitüsü, o dönemde folkloru araştıran devlet destekli, devlete bağlı tek kurumdur. Enstitünün yürütmüş olduğu yayın faaliyetleri içerisinde halk edebiyatına ve folklorla yönelik, saz şairleri ile ilgili çalışmalar, maniler, Köroğlu ile ilgili kitaplar yer almaktadır. Enstitünün kitap yayınlarının yanı sıra “Türkiyat Mecmuası” adlı bir yayını da bulunmaktadır. Derginin ilk altı cildi 1925-1939 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Derginin içinde halk bilimine katkı sağlayan çeşitli yazılar vardır. Bu yazıların çoğu M.Fuad Köprülü'ye aittir. Edebiyat profesörü olmasının yanı sıra, folklor konusunda tanıtıcı ilk yazılardan birinin yazarı oluşu, halk biliminin bilim dalı olmasında etkili rol alışı, dergide alana yönelik yazılarının bulunmasını açıklayıcı niteliktedir. Köprülü, “Meddahlar” adlı yazısında meddahlık kavramı üzerinde yeterince araştırılma yapılmadığından bahsettikten sonra Acemcede ve Arapçada meddah sözcüğünün karşılıklarını vermiştir. Meddahlığın tarihi gelişimi üzerinde durmuş göçebe Türklerde var olan “ozanların” tarihi ve sosyal etkiler sonucu meddahlar olarak ortaya çıktığını belirtmiştir (Köprülü,1925). Boratav, “Anadolu’da ve Türkmenler Arasında Köroğlu

Destanının İzlerine Dair Yeni Notlar” adlı makalesinde farklı cönklerden elde edilen manzum parçaların Köroğlu destanına ait olup olmadığı üzerinde durduktan sonra Köroğlu destanına ait rivayetler, Köroğlu’nda geçen etnik ve coğrafi isimler ve Köroğlu oyunlarından bahsetmiştir (Boratav, 1936). Yukarıda bahsi geçen halk bilimi alanına hizmet eden Türkiyat Mecmuasında çıkan yazıların ve daha pek çok yazının çoğu Türk diline ve halk edebiyatına aittir. Çeşitli edebi ürünlerden yola çıkarak karşılaştırmalar yapılmış, filoloji ve etnolojiye dolaylı yoldan da folklorla fayda sağlanmıştır. Bu yönüyle Türkiyat Enstitüsü kurumsal kimlik altında milli bilinci oluşturmaya ve yaymaya çalışmıştır.

1932 yılında Türk Dilini Tetkik Cemiyeti, Atatürk’ün öncülüğünde kurulmuş bir kurumdur. Cumhuriyetle birlikte kabul edilen yeni Türk harflerini tüm yurtda işlevselleştirmek, Türk dilini yabancı sözcüklerden arındırmak ve Türkçenin zenginliğini ortaya çıkarmak amacıyla kurulan kurum, hususiyetle dil alanında yaptığı derlemelerle halk bilimine fayda sağlamıştır. Kurulma amacı doğrultusunda halk bilimi ile doğrudan bir ilgisi olmasa da Türk dili ile ilgili yapılan araştırmalarda birçok unsurdan faydalanılmış, elde edilen bilgiler folklor çalışmaları alanına sunulmuştur. 1932 yılında TDK “ Söz Derleme Kılavuzunu” yayınlamıştır. Kılavuzda Türk dilini zenginleştirmek ve güzelleştirmek amacıyla derleme çalışmalarının yapılacağı belirtilmektedir. Sahada çalışmak üzere doktor, jandarma, mühendisler görevlendirilmiştir. Yurt bilgisi olarak adlandırılan çalışmada söz derlemeleri yapılmıştır. Gök, İklim, hayvanlar, insanlar, maddi yaşayış, takvim, türküler, bilmece, maniler, masallar, atasözleri, doğum, evlenme ritüelleri, destan gibi sayısız türde fişlemeler yapılmıştır. Bu saha çalışmasının sonucunda halk ağzından derlenen sözler “Söz Derleme Dergisi” (1933-1952) adıyla yayımlanmıştır (Tan, 1988). Toplamda altı cilt olarak çıkarılmış olan derginin ilk dört cildinde halk arasında yaşadığı halde yazı dilinde kullanılmayan halk hayatına, gündelik yaşama ait sözler bulunmaktadır. Beşinci ciltte, dört cildin yazı dilinin, halk ağzında karşılığı bulunmaktadır. Altıncı ciltte ise folklor sözleri yer almaktadır. Yapılan derleme çalışmalarında ortaya çıkan folklor sözleri müstakil olarakta basılmıştır. TDK da yayımlanan bir diğer kitap 1936 da yayımlanan Ve-lid İzbudak tarafından

çevrilen “Atalar Sözü” adlı eserdir. İçerisinde atasözleri ve halk ağzından sözler yer almaktadır. Türk Dil Kurumu’nun derleme ve yayın faaliyetleri tabii ki verilen eserlerle sınırlı değildir. 1930 - 1940 yılları arasında çıkan ve halk bilimiyle ilgisi olabilecek belli başlı eserlerden bahsetmeye çalıştık. TDK amaçları açısından halk bilimi ile ilgili doğrudan çalışan kurumlardan biri değildir. Fakat Türk dili alanında yapılan çalışmalarda, hususiyetle de derleme çalışmalarında kullanılan yöntemler, dönemin halk bilim derlemelerinde kullanılan yöntemlerle aynıdır. Halk ağzında yaşayan öz Türkçe sözcüklerin derlenmesi sonucu ortaya çıkan halk bilimsel malzeme, folklorcuların incelemelerine sunulmuştur.

Folklor çalışmalarının yürütüldüğü yine devlet desteğiyle kurulan bir kurum olan Etnografya Müzesi 1927 yılında Ankara’da kurulmuştur. Yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye’sinde halka ait maddî ve manevî ürünleri toplamak kendi tarihini, kültürünü ve folklorunu yaşatmak, daha çok maddî kültür unsurlarının yok olmasını önlemek amacıyla 2 Haziran 1927 tarihinde Maarif Vekili Hamdullah Suphî Devlet desteğiyle folklor çalışmalarının yürütüldüğü bir kuruluş olarak karşımıza çıkan Etnografya Müzesi 1927 yılında Ankara’da kurulmuştur. Tanrıöver tarafından, “Hars Müdürlüğü ” adına bir halk müzesi kurulmasına karar verilmiştir (Gerçek, 1999). Müzenin kurulmasının temel amacı millî değerlerin ortaya çıkarılmasıdır. En önemli amacı da millî değerlerin ortaya çıkarılabilmesi için gerekli olan etnolojik, etnografik ve halk bilimsel incelemeleri yapmaktır. Kuruluşundan sonra gerekli çalışmalar yapıldıktan sonra Anadolu’nun çeşitli yerlerine bilimsel geziler düzenlenmiş elde edilen yöresel Türk kıyafetleri, lüle taşları, tahta oymaları sergilenmeye başlanmıştır. Türk etnografyasına ve folkloruna ait olan ürünlerin yer alması amaçlanarak kurulan müze, derleme – araştırma alanının yani sahanın çok geniş olması sebebiyle maalesef yetersiz kalmıştır. Fakat eksikliklerine rağmen müzede sergilenen eserler Türk folklorunun maddî kültür alanına önemli katkılar sağlamakla birlikte Türk millî kültürü ürünlerinin zenginliğini ve çeşitliliğini göstermek bakımından büyük değer arz etmektedir.

Folklor, halk bilimi alanında sistemsiz bir şekilde yapılan derleme çalışmalarının ve araştırmaların tek bir merkezde toplanmasını sağlayan,

devlet kurumlarından destek almayarak bağımsız statüde, doğrudan folklor araştırmaları yapma amacıyla kurulan bir dernek olan Türk Halk Bilgisi Derneği, Türk folklor tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. 1 Kasım 1927 yılında Ankara’da İshak Refet Işıttan, İhsan Mahvi ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu tarafından, “Anadolu Halk Bilgisi Derneği” adı altında kurulmuştur (Ülkütaşır, 1972: 37). Fakat kurulduğu dönemde dönemin şartlarının meydana getirdiği kısıtlı imkânlar sebebiyle yapmayı planladığı faaliyetlerde eksik kalmıştır. İçinde bulunan tüm maddi imkânsızlıklara rağmen derleme çalışmalarına başlanıyor. Daha sonra Anadolu folklorunu tespit etmek için bir tüzük taslağı hazırlanır. Tüzükte cemiyet ve azalarının nitelikleri, faaliyet alanı, idare heyeti, varidatı, mesarifi bildiren 25 madde bulunur (İpekkan, 1978). Derneğin kuruluş amacı Türk folkloruna ve kültürüne yönelik çalışmalar ve derleme faaliyetleri yapmak ve bunları yayınlar halinde yayımlamaktır. Dernek yayım faaliyetleri kapsamında gazete çıkarır, konferanslar düzenler.

1932 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin ilke ve inkılâplarını halk arasında yerleştirmek amacıyla yeni bir kültür kurumuna ihtiyaç duyulmuştur. Mustafa Kemal’in desteğiyle 1932 yılında kurulan halkevleri, yeni rejimin temelinde olan çağdaşlaşma ve ulusçuluk kavramları doğrultusunda faaliyetler yürütmüştür. Çağdaşlaşma ve ulusçuluk kavramlarının yerleştirilmesinde başvuru en önemli kaynak folklor olmuştur. Bu yüzden halkevleri folklordan faydalanırken aynı zaman da folklorla katkı sağlamıştır. Halkevleri, folklor çalışmalarına ağırlık vererek halk biliminin bir disiplin olarak ele alınıp incelenmesini sağlamıştır. 19 Şubat 1932 yılında kurulan halkevleri, kuruluş amacına yönelik çalışma-larını sürdürebilmek için halkevleri bünyesinde dokuz temel şube ve etkinlik alanı oluşturmuştur (Öztürkmen, 1998). Oluşturulan şubeler şöyledir.

- 1) Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi
- 2) Güzel Sanatlar Şubesi
- 3) Temsil Şubesi
- 4) Spor Şubesi

- 5) İctimai Yardım Şubesi
- 6) Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi
- 7) Kütüphane ve Neşriyat Şubesi
- 8) Köycülük Şubesi
- 9) Müze ve Sergi Şubesi

Yukarıda bahsi geçen şubeler 1940 yılında bazı değişikliklere uğramıştır. Dil Tarih ve Edebiyat şubesi, Dil Edebiyat şubesine dönüşmüş, Müze ve Sergi Şubesi, Tarih ve Müze şubesi adını almıştır. Folklorla ilgili çalışmalar da Tarih ve Müze şubesine aktarılmıştır (Çeçen, 1990). Halkevleri kuruluş gününden itibaren Köycülük, Tarih ve Müze, Dil ve Edebiyat şubeleri aracılığıyla folklor çalışmalarına katkı sağlamıştır. Halkevleri, Türk Dil Kurumu'yla ortak çalışarak yerel dil örneklerini, folklorik değeri olan atasözü ve halk masallarını derlemiştir. Maddi ve manevi folklor unsurlarını derleme, arşivleme ve sunma işleri halkevleri tarafından yürütülmüştür. Çalışmalar çerçevesinde halk türküleri ve yöresel oyunlar tespit edilmiştir. Derleme yapılan köylerde folklorik unsurlar derlenmiştir. Halkevleri bu çalışmaların yanı sıra folklorun yöntem ve metoduna dair rehber kitaplarla halk edebiyatı türlerini ve yöre folklorunu konu alan eserler yayınlamıştır.

1932 yılında kurulduğu tarihten itibaren tüm ülkede sayısız şube açan halkevleri yayımlamış olduğu dergilerle sesini daha geniş kitlelere duyurma imkânı bulmuştur. Başlıca halkevi dergileri şunlardır: Erciyes (Kayseri), Karaelmas (Zonguldak), Türk Akdeniz (Antalya), 19 Mayıs (Samsun), Başpınar (Gaziantep), Çorumlu (Çorum), Derme (Malatya), Yeni Türk (İstanbul), Halkevi (Eskişehir), İnanç (Denizli) Erzurum (Erzurum), Fikirler (İzmir). Bahsi geçen halkevleri dergilerinin dışında Halkevi tarafından çıkarılan “Ülkü” dergisi vardır. Ülkü dergisi halkevi dergilerinin lokomotif konumunda olmuştur. Ülkü dergisi güzel sanatlar, ekonomi, felsefe, sosyoloji, halk sağlığı gibi geniş konulara değinmiştir. Sade bir Türkçe ile yazılarak halka daha kolay ulaşmayı amaçlayan dergide “İnkılapçılık, halkçılık, halk rehberliği, memleket ve millet sevgisi” anlayışlarını canlı tutmak için yazılar yayımlanmıştır (Öztürkmen, 1998). Daha küçük yerlerdeki halkevi

dergilerinin konuları yöresel folklorik konulardır. Büyük kentlerde yayımlanamam halkevi dergilerinin konuları daha genel konular olmuştur. Bahsi geçen dergilerde Türk tarihi, Orta Asya Türk kültürü, yerel tarih konularının yanı sıra folkloru doğrudan ilgilendiren makaleler yayımlanmıştır. Hususiyetle folklorun metoduna ve teorisine ait makaleler, köy monografileri, bilmece, masal, halk şiiri, fıkra gibi folklorla ait ürünlerin derlemeleri, halk oyunları gibi türlere ait makaleler yer almaktadır. Dergilerde yayımlanan folklorun metoduna ve teorisine ait makaleler çoğunlukla uluslararası alanda tanınan folklorcuların yazılarının çevirisidir. Dergilerde yayımlanan köy monografilerinde kıyafet çeşitleri, kadın ve çocuk folkloru, halk mimarisi, yemek âdetleri, geçiş törenleri türlerine dair detaylı bilgiler verilmiştir. Eski yazmalardan ve cönklerden alınan metinlerin yanı sıra halk deyişleri, atasözleri, maniler, bilmece, halk masalları ve şarkıları birçok halkevi dergisinde yayımlanmıştır (Öztürkmen, 1998). Halkevi dergileri geleneksel gösteri sanatlarına çok önem vermiş. Karagöz ve gölge tiyatrosunun tarihçesi, gösterilerden haberler, halk müziği derlemeleri, halk müziğinin teorisi, geleneksel sporlar gibi pek çok alanda araştırma yazısı yayınlamıştır. Fakat tüm bu derleme ve yayım faaliyetlerine rağmen halkevleri, çoğunlukla kuramsal yapıdan uzak ve dağınık araştırma-derleme faaliyetleri yapmıştır. Kendi içinde sağladığı birlik ile halkla daha kolay iletişime geçebilmesi sebebiyle daha önceki kurumlardan çok daha etkilidir. Yapmış olduğu yayım faaliyetleriyle, düzenlediği aktivitelerle, oyun çalışmalarıyla, tiyatro gösterileriyle halkın ihtiyacı olan bir arada tutulma ve sosyal ilerleme bir ölçüde sağlanmıştır. Fakat aynı şeyi kurumsal yapıda çalışma alanında söylemek zordur. Kurumsal ve sistemli folklor araştırmalarından uzak olan bu çalışmalar, daha çok incelemek, derlemek, sınıflandırmak, yorumlamak aşamalarında kullanılacak folklor malzemesini hazır olarak bir araya getirmiştir.

UNESCO tarafından 17 Ekim 2003 tarihinde Paris’te düzenlenen 32. Genel Konferansta “ Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” kabul edilmiştir. Daha çok günümüze geldiğimizde 1980 sonrası yapılan halk bilim çalışmaları için sözleşmenin kabulü büyük bir önem teşkil eder. Türkiye 19 Ocak 2006 tarihli 5448 sayılı “Somut Olmayan Kültürel

Mirasın Korunması Sözleşmesinin Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”la bu sürece dahil olmuş 27 Mart 2006 yılında resmen taraf olmuştur. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinde iki tane önemli kavram vardır. Bunlar; Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) ve koruma kavramıdır. SOKÜM açısından koruma kavramı somut olamayan kültürel mirasın yaşanabilirliğini güvence altına almaktır. Koruma kavramı ayrıca belgeleme, araştırma, muhafaza etme, geliştirme, güçlendirme okul ya da okul dışı eğitimle kültürü kuşaktan kuşağa aktarmadır.

Halk biliminin, folklorun üniversitelerde, akademide yer alması ilk kez “Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kürsüsü” olarak Prof. Dr. Pertev Naili Boratav’ın önerisiyle Ankara Üniversitesi Senatosu kararıyla Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesinde 7 Nisan 1947 tarihinde kurulmuştur. Kürsü, 1948 yılında Boratav’ın görevden uzaklaştırılması ile kapanmıştır. Daha sonra 1980 yılında “ Halkbilim Kürsüsü” adıyla Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek tarafından yeniden kurulmuştur. Bu sayede folklorun üniversitelerde bir disiplin olarak yer alması başlamıştır. 1980 sonrası halkbilim yazınsal çalışmaları için oldukça önemlidir. Bu dönemde Prof. Dr. Dursun Yıldırım “Yüksek Öğretim Kuruluna Folklor Hakkında Genel Bilgiler ve Folklor Bölümünün Üniversitelerimizde Kurulmasına İlişkin Düşünceler” başlığıyla Yükseköğretim Kurulu Başkanlığına bir rapor sunmuştur (Çobanoğlu, 2015:49). Bu raporun sunulmasının akabinde 1982 yılında Hacettepe Üniversitesinde Türk Halk Bilim Anabilim Dalı kurulmuştur. Halk biliminin üniversitelerde yer alışı 2004 yılında Gazi Üniversitesinde kurulan Türk Halk Bilimi bölümü ile devam etmiştir. 2014 yılında Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesinde Türk Halk Bilimi bölümü kurulmuştur. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Kayseri Erciyes üniversitesinde de Türk Halk Bilimi bölümleri açılmıştır. Bu gelişmelerin ardından üniversitelerde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden bağımsız bir bölüm olarak akademide ilerlemiştir. Bu sayede alanda daha ilmi ve profesyonel çalışmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Halk bilim bölümü haricinde üniversitelerde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü içerisinde de halkbilimi, folklor çalışmaları yapılmaktadır. Halkbilimi bölümü müstakil olarak kendisine üniversitelerde yer bulduktan sonra üniversitelerde araştırma ve uygulama merkezi haline de gelmiştir. Gerek bölüm faaliyetleri

gerek araştırma ve uygulama merkezlerinde yürütülen faaliyetlerle folklor, halkbilimim sistemli bir hale getirilmiştir.

Sonuç

Halkbilim çalışmalarında dikkat çeken en önemli nokta başlangıçta bireysel çalışmalar ile başlayan ve folklorun tanımına, mahiyetine yönelik düşünceleri içeren yazıların yerini sonraki yıllarda kurumlar almaya başlamıştır. Bunun sebebi bireysel çalışmaların sistemli ve kurumsal bir kimliğe oturtulamamasıdır. Kurumların ortaya çıkması elde edilen verilerin sistemli bir şekilde işlenmesine olanak sağlamıştır. Halk edebiyatının, halkbiliminin Türk edebiyatının kendine has kimliğinin oluşmasında, yeni ortaya çıkan rejimin yerleşmesinde en temel nokta olduğuna dair fikirlerle hareket eden kurumlar, folklor verilerinin bilimsel yöntem ve tekniklere tespit edilmesine çalışmışlardır. O döneme kadar araştırılıp ortaya çıkarılmamış Anadolu kültürünü, geniş bir perspektifle derleme faaliyetleri ivedilikle gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunun derleme ve yayın faaliyetlerinden meydana gelmesi elde edilen malzemenin kuramsal analizden yoksun kalmasına sebep olmuştur. Dönemin folklorla yüklediği anlam itibarı ile yapılan derleme çalışmaları ile yetinilmiş malzemenin işlenmesi, analiz edilmesi geri plana atılmıştır.

Günümüze geldiğimizde saha çalışmaları, derleme faaliyetleri halen büyük önem arz etmekte ama elde edilen verilerin işlenmesi, analiz edilmesi, yorumlanması, farklı kültürlerle mukayese edilmesi, farklı kültürlerle ortak değerlerin var olup olmadığı gibi çalışmalar değer kazanmıştır. Bunlarla birlikte halk bilim çalışmalarında ulusaldan evrensele uzanan kurumsal bir yapı izlenmeye başlanmıştır. Geldiğimiz noktada Türkiyat Enstitüsü'nün, Halk Bilgisi Derneği'nin, Halkevleri Dergilerinin, Türk Dil Kurumu'nun rehberlik ettiği zeminde, halk kültürünün bilimsel yollarla incelenmesine sağladığı katkı yadsınamaz. Birbirinden bağımsız, dağınık, analizden yoksun olan çalışmalar bahsi geçen kurumlar sayesinde bilimsellik, süreklilik ve bütünlük kazanmıştır. Ortaya çıkan kültürel öğelerin halkın faydasına kullanılmasında kurumların, derneklerin yapmış oldukları çalışmalar öncü olmuştur.

Kaynakça

Çobanoğlu, Ö. (2015), *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, 7. Baskı, Akçağ Yay., Ankara.

Köprülü, M. F. (1925 a). Meddahlar, *Türkiyat Mecmuası*, 1, 1-45.

Köprülü, M. F. (1925 b). Oğuz etnolojisine dair tarihi notlar. *Türkiyat Mecmuası*, 1, 105-112.

Tan, N. (1998.) *Folklor hakkında genel bilgiler*. Ankara: Çağ Matbaacılık

Bayrı, M. H. (1941). Cumhuriyet Türkiye'si'nde folklor sahasında çalışmalar. *Yeni Türk*, 107, 735-738.

Boratav, P. N. (1936). Anadolu'da ve türkmenler arasında köroğlu destanının izlerine dair yeni notlar. *Türkiyat Mecmuası*, 4, 79-86.

Gerçek, F. (1999). *Türk Müzeciliği*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Koşay, H. Z. (1974). *Etnografya, folklor, dil, tarih vb. konularda makaleler, İncelemeler*. Ankara: Gür Matbaası.

Koşay, H. Z. (1974). *Etnografya, folklor, dil, tarih vb. konularda makaleler, İncelemeler*. Ankara: Gür Matbaası.

İpekkan, L. (1978). Türkiye'de cumhuriyet döneminde halkbilim alanında yayın yapan ku-ruluşlar. (1927-1977), *Halkbilimi*, 5 (41), 27-30.

Öztürkmen, A. (1998). *Türkiye'de folklor ve milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çeçen, A. (1999). *Atatürk'ün kültür kurumu halkevleri*. İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü.

SÖZLÜ KÜLTÜR PENCERESİNDEN TÜRKİYE DEPREM HARİTASI

Tunahan Eren ARSLAN – Ceren AKBAŞ ERCAN

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili
ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora
Programı*

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili
ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora
Programı*

Özet

Yer kabuğu içindeki kırılmalar sonucunda zuhur eden titreşimlerin dalgalar hâlinde yayılması ile neşet eden deprem olgusu, tüm doğal afetler arasında en ölümcül olanıdır. Türkiye, dünyadaki aktif deprem kuşaklarından biri olan Alp-Himalaya deprem kuşağı üzerinde yer alması nedeniyle geçmişte pek çok yıkıcı depreme maruz kalmıştır. Kuzey Anadolu Fay Hattı, Güneydoğu Anadolu Fay Hattı ve Batı Anadolu Fay Hattı yüzde doksan altısı deprem kuşağında yer alan Türkiye'nin aktif fay hatlarıdır. Ülke coğrafyasının birçok yerinde meydana gelen depremler, insanlar üzerindeki yıkıcı etkisinin yanında siyasi, ekonomik ve kültürel alanları da ciddi manada etkilemiş; bu nedenle gerçekleştiği anda ve sonrasında halkın hafızasında önemli bir yer edinmiştir. Deprem, savaş, sel, salgın hastalık gibi çeşitli konulardaki destanlar tarihî belge olmamalarına rağmen kimi zaman tarihe ışık tutacak konular ihtiva ederler. Tarihi belgeler ile karşılaştırıp elde edilen sonuçlar birbirini tamamladığı takdirde tarihin doğru değerlendirilmesi adına kullanılması gereken kaynaklar arasında sunulabilir. Bu bağlamda, geniş halk kitlelerine hitap edebilme kudretine ulaşmış olan âşıklar, şiiirlerinde yaşadıkları döneme ait sosyal olayları, duyduklarını ve gördüklerini kendi yorumları ile harmanlayarak bulundukları toplumun sözcüsü olmuşlardır. Onlar toplumu derinden etkileyen olay ve durumlara karşı tepkisiz kalmamışlar; döneminin resmî belgelerine, basın ve iletişim araçlarına yansımayan ayrıntıları ve

yaşananlar sonucu oluşan his dünyasını şiirleri ile geleceğe taşımışlardır. Bir nevi geçmişin hayatın içinde yaşamasına olanak tanımışlardır. Böylece “sözlü tarih” olarak tanımladığımız kavram ortaya çıkmıştır. Bu minvalde, ölümle sonuçlanan hadiselerle yol açan depreme dair destanlar da hadiselerin üzerinden zaman geçmesine rağmen yaşamaya devam etmekte ve çağına tanıklık yapmaktadır. Bu bildiride, sözlü kültür verimleri mercek altına alınarak Türkiye’nin deprem haritasının izi sürülecektir.

Anahtar Sözcükler: Sözlü Kültür, Sözlü Tarih, Türk Halk Şiiri, Destan, Deprem.

EARTHQUAKE MAP OF TURKEY FROM THE POINT OF AN ORAL CULTURE VIEW

Abstract

The earthquake phenomenon, which is caused by the spreading of vibrations in waves as a result of fractures in the earth's crust, is the most deadly of all-natural disasters. Turkey has been exposed to many destructive earthquakes in the past due to its location on the seismic belt of Alpine-Himalaya, one of the active seismic belts in the world. Ninety-six percent of Turkey's active fault lines are located in the seismic belt; it is the North Anatolian Fault Line, the Southeastern Anatolian Fault Line, and the West Anatolian Fault Line. Earthquakes that took place in many parts of the country's geography, besides their devastating effects on people, also seriously affected political, economic, and cultural sides. For this reason, earthquakes have gained an important place in the memory of the people both at the time of their occurrence and after. Although most of the epics on various subjects such as earthquakes, wars, floods, and epidemics are not historical documents, they sometimes contain subjects that will shed light on history. If the consequences obtained by comparing the historical documents complement each other, they can also be presented among the sources that should be used in order to evaluate the history correctly. In this context, minstrel (Âşık) who have reached the power of appealing to large masses of people; In their poems, they became the spokespersons of the society they lived in, by blending the social events of the period they lived in and what they heard and saw with their own

interpretations. They did not remain unresponsive to events and situations that deeply affected society; with their poems, they carried the details that were not reflected in the official documents of the period, the press and mass media, and the world of feelings created as a result of the experiences. In other words, they allowed the past to live in life. Thus, the concept we define as “oral history” has emerged. Based upon, the epics about the earthquake, which led to the events that resulted in death, continue to live and witness the age, despite the passage of time. In this research, Turkey's earthquake map will be traced by focusing on oral culture outputs.

Keywords: Oral Culture, Oral History, Turkish Folk Poetry, Epic, Earthquake.

1. Giriş

Deprem, *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*'nde (2014: 23), “tektonik kuvvetlerin veya volkan faaliyetlerinin etkisiyle yer kabuğunun kırılması sonucunda ortaya çıkan enerjinin sismik dalgalar hâlinde yayılarak geçtikleri ortamları ve yeryüzünü kuvvetle sarsması” olarak tanımlanmaktadır. Depremler insanlar için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini durdurarak veya kesintiye uğratarak toplulukları etkilemektedir (Ergünay, 2008: 1; Varol ve Gültekin, 2016: 1432). Depremler; volkanik, tektonik ve çökme olmak üzere üçe ayrılır; dünya genelinde olan depremlerin neredeyse %90'ı tektonik niteliktedir ve etkileri geniş alanlarda ve büyük ölçülerde olmaktadır (Şahin ve Sipahioğlu, 2009: 6).

Türkiye, yeryüzünün en aktif fay hatları içerisinde bulunan ve her zaman büyük deprem tehlikesi ve riskine maruz olan bir ülkedir. Türkiye, dünyanın üç önemli deprem kuşağından biri olan Alp Himalaya (Akdeniz) Deprem kuşağı üzerinde yer almaktadır. Bu nedenle, çok sayıda kırıklarla parçalanmış olan Anadolu, geçmişte çok şiddetli ve yıkıcı depremler yaşamış, bugün de yaşamaktadır (Şahin ve Sipahioğlu, 2002: 39). Kuzey Anadolu Fay Hattı, Güneydoğu Anadolu Fay Hattı ve Batı Anadolu Fay Hattı Türkiye'nin aktif fay hatlarıdır. Deprem bölgeleri haritası esas alındığında ülke arazilerinin yaklaşık olarak %92'si, nüfusun ise %98'i deprem riski altında

bulunmaktadır (Başbüyük, 2004: 1). Fay hatları dikey atımlı ve yatay atımlı olarak ikiye ayrılır. Dikey atımlı faylar Batı Anadolu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlardan en önemlilerini “Büyük Menderes vadileri, Gediz vadisi yamaçları, Edremit Körfezi çevresi” olarak sıralayabiliriz. Batı Anadolu dışında görülen dikey atımlı fay hatları ise şunlardır: İç Anadolu’da Tuz Gölü doğusunda Ekecek Dağı yamaçları, Güney Anadolu’da Amik Ovası çevresi, Antakya-Maraş arası. Bu tip faylar grabenlerin oluşumunu sağlamıştır. Genel olarak Türkiye haritasına baktığımızda Gediz, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Saroz, Edremit, Gökova, Gemlik, İzmit, Sapanca, Muş başlıcalarıdır. Kırıklara sahip olan bu bölgelerde deprem riski yüksek orandadır (Sür, 1993: 54-55). Yatay atımlı fay hatları ise Kuzey Anadolu Deprem Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Deprem bölgesi, Güney Anadolu Deprem Bölgesi ve Doğu Anadolu Deprem Bölgesi’ni kapsamaktadır. Depremlerin birincil etkileri can kaybı, yaralanmalar, binalarda hasar ve çökmeler, gaz ve su borularında parçalanma, enerji ve haberleşme hatlarında hasar olarak belirtilebilir. İkincil etkileri ise yangınlar ve patlamalar, barajların tahribi ve sel olayı, haberleşme ulaşımında aksamalar, salgın hastalıklar, sosyal ve psikolojik sorunlardır (Şahin ve Sipahioğlu, 2002: 36-37).

Bu minvalde, sözlü gelenek ürünlerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasında ve insan hayatına ilişkin dönemlerin ifade edilmesinde önemli bir görevi yerine getiren sözlü geleneğin taşıyıcısı ve yeniden yaratıcısı olan âşıkların da toplumu derinden etkileyen söz konusu deprem olgusuna karşı kayıtsız kalması beklenemezdi. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden âşık tarzı destanların büyük çoğunluğu 11 veya 8 heceli koşma, çok az bir kısmı mani ve pek nadir olarak da divanî şeklinde yazılmaktadır (Çobanoğlu, 2000: 3). Bu konuyu aydınlatmaya yetecek özellikteki çalışmalarda (Koz, 1985; Yakıcı, 1993; Artun, 2002; Kaya, 2002; Kaya, 2013; Sakaoğlu, 2014; Güvenç, 2015) âşık tarzı destan, hacim bakımından en az 5 ve en fazla 130 hatta 150 dörtlük sayısına sahip olması nedeniyle ayrı bir şekil olarak değerlendirildiği gibi konusuna göre tasnif edilebilmesinden ötürü tür olarak da değerlendirilmektedir (Çobanoğlu, 2000: 3; Oğuz, 2001: 17). Âşık şiirindeki tür ve şekil tartışmalarına yönelik A. T. Onay (1996: 135-137), H. İlaydın

(1997: 93), H. Dizdaroğlu (1969: 46), P.N. Boratav (1982: 153-158) ve D. Kaya (2007: 99-105)’nın çalışmalarına bakılabilir.

Âşık tarzı destanların bilinen en eski örneği, Timur’un 1386 yılında Kars’ı işgali ve yakıp yıkması üzerine *Baykan* adlı şair tarafından söylenen “Dâsitân-ı Sukût-ı Kars” başlıklı 11 heceli ve 8 dörtlükten oluşan metindir (Alptekin ve Sakaoğlu, 2006: 18-19). Âşıklık geleneği içerisinde yaygın kullanıma sahip olan destanların üretimi devam etmektedir.

Âşıklar destanları üzerinden güncel konulara dair hızlı refleks göstermişlerdir. Toplumda etkisi olan olay veya durumlar karşısında duyarsız kalmamış, çoğu konu ile ilgili destanî ürünler ortaya koymuşlardır. Bu durum âşığa, toplumla iç içe, toplumun nabzını iyi tutan, toplumun duygu ve hassasiyetlerini ortaya koyan, toplumun sözcüsü olma misyonunu üstlenen sanatçılar olarak fonksiyonel bir çehre kazandırmıştır. Zira bu destanlarda hayatın hemen hemen her alanına dair eserler verildiği görülür. Özkul Çobanoğlu’nun 5000’den fazla destanı incelemek suretiyle yaptığı konularına göre destan tasnifi bu zenginliği ortaya koyacak niteliktedir:

“I-Sosyal Hayatla İlgili Olan Destanlar

II) Kültürel Hayatla İlgili Destanlar

III) İktisadi (Ekonomik) Hayatla İlgili Destanlar

IV) Eğitim Hayatıyla İlgili Destanlar

V) Siyasi Hayatla İlgili Destanlar

VI) Dinî ve Ahlaki Hayatla İlgili Destanlar

VII) Askerî Hayatla İlgili Destanlar

VIII) Sosyo-Kültürel Çevreyle İlgili Destanlar

IX) Doğal Çevreyle İlgili Destanlar

X) İnsanla İlgili Destanlar (Çobanoğlu, 2000: 56-89)

Bu destanlar sözlü kültür ortamında başlayıp sırasıyla yazılı kültür ortamında ve elektronik kültür ortamında üretilmiş ve tüketilmiştir. Sözlü kültür ortamında âşık, aranan, davet edilen, sanatını icra ettiği mekâna gidilip

dinlenen kişidir. Sözlü kültür ortamının âşığı evvelce sanatını usta-çırak ilişkisi içinde öğrenmiş ve kendisini “âşık” olarak kabul ettirebilmek için geleneğin kendisinden beklediği a) irticalen söyleyebilmek b) saz çalabilmek c) atışma yapabilmek d) bade içtiğini iddia ediyor olmak (Sakaoğlu 1986) gibi hususları yerine getirmiş olmalıdır. Yazılı kültür ortamında âşık sizi arayıp, bulan, kendisini dinlemeğe davet eden ve yazıp bastırdığı eserine gününe göre hatırı sayılır bir fiyat biçip almanızı isteyen ticari cephesi ön planda olan bir kişidir. Elektronik kültür ortamında ise çoğunlukla kendisini doğrudan bir iletişim içinde olmadığımız, bir kişidir. (Çobanoğlu, 2000: 210).

Destanların arka planında dönemin sosyal ve ekonomik çarpıklıkları, yozlaşan değerler karşısında farklı davranış biçimleri sergileyen kişiler vardır (Artun, 1995: 177). Âşıklar destanlarında toplumsal, tarihsel, bireysel olgu ve durumlar karşısında epik-lirik olarak nitelendirebileceğimiz söyleyiş geliştirmişlerdir, halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getirmeleri bakımından Türk kültürünün korunmasında kültür taşıyıcıları olarak görev yapmışlardır. Âşıklar dışa dönüktür, siyasal ve toplumsal olaylara karşı duyarlıdırlar. Onlar tanık olduğu, yaşadığı ve duyduğu olumsuz durumları, yargıları eleştirmişlerdir (Artun, 2000: 295). Halk edebiyatı metinlerinin icra edilmesi ve kültürün taşıyıcısı olan kişiler tarafından kuşaktan kuşağa aktarılması bu geleneğin belirlediği çerçevede gerçekleşmektedir. Bir toplumun grup bilinciyle yaşadığı olaylar söz konusu toplumun kültür kodlarını vücuda getirir. Bu çerçevede düşünüldüğünde halk edebiyatı metinlerinin halkı derinden etkileyen olayları ifade etmesi ve sosyal hayata dair kesitler sunuyor olması sözlü tarihin kesif bir parçasını oluşturmaktadır.

Bu bildiride dünyada ve ülkemizde yükselen bir değer olarak karşımıza çıkmakta olan sözlü tarih bakış açısından yararlanılmaktadır. Sözlü tarih çalışmaları Amerika’da, 1930’dan sonra artmaya başlamış, Türkiye’de de “Halkevleri” bünyesindeki folklor mahsullerinin, derleme çalışmasıyla başladığı bilinmektedir (Metin, 2002). Sözlü tarih çalışmaları üzerine, birçok bilim insanının görüşü bulunmaktadır. Dursun Yıldırım’ın sözlü tarih ile ilgili görüşleri şöyledir: “Ulusların tarihleri de aynı insanlığın tarihi gibi ‘söz’ ile başlar. Buradaki söz, aynı zamanda kimliğimizi ifade eder. Sözü bir olanların, dili bir olanların, buna paralel olarak, tarihi de birdir. Diğer faktörler de, bu

bir olma durumunun tamamlayıcısıdır. Toplum hayatını düzenleyen, her ne var ise bu ‘sözlü ortam’ içinde biçimlenmiş, çözümlenmiş, düzene kavuşturulmuş, yaratılmış ve söylenmiştir. Sözlü ortamdaki bu söylenmişlerin, sürekliliği devam ettirme, sözlü anlatım yolu ile muhafaza edilmeye çalışılarak sonraki nesillere aktarımı fikri, bahsedilen ulus için, tarih bilincinin başlangıç yeri olarak düşünülmelidir” (Yıldırım, 1998: 89). Yıldırım, sözlü tarihi, tarih bilincinin başlangıç yeri olarak kabul etmiştir.

Sözlü tarih, insanlar tarafından kurulmuş bir tarih türüdür. Hayatı tarihin içine sokar. Kahramanlarını yalnız liderler arasından değil, çoğunluğu oluşturan ve o ana kadar bilinmeyen insanlar arasından seçer. Toplumsal sınıflar ve nesiller arasındaki bağlantıyı dolayısıyla anlayışı sağlar. Ortak anlamları ortaya çıkararak tarihçiye ve sıradan insanlara bir zamana ve mekâna aidiyet duygusu kazandırabilir. Sözlü tarih, tarihin kabul edilmiş mitlerini ve baskın yargılarını yeniden değerlendirme, tarihin toplumsal anlamını kökten dönüştürme aracıdır. İnsanlara tarihlerini kendi sözleriyle geri verir. Onlara geçmişi verirken geleceği kurmak için de yol gösterir (Thompson, 1999: 204). Dolayısıyla geçmişin hatırlanarak yeniden yaşanması sürecidir (Sever 2008: 61; Üçüncü 2004: 2). Var olan tarih anlayışlarına alternatif olmaktan çok tarihin daha iyi anlaşılması için yeni imkânlar sunan sözlü tarih bu yeni eğilimlerin önde gelenlerindendir. Her insanın hayat hikâyesinin tarihin bir parçası olduğu önermesinden hareket eden sözlü tarih disiplinler arası işbirliğini daha da artıran yönü ile sosyoloji, antropoloji, etnoloji, folklor, psikoloji, sosyal psikoloji, coğrafya gibi beşeri bilimlerin tüm imkânlarından yararlanmaktadır (Metin, 2002: 289). Sözel tarih, her ne kadar kişisel yaşam öykülerinin belgelenmesi olarak algılansa da folklor paradigmasında kolektif bilincin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Göçler, iskân, tarihi olaylar vs. daha çok sözlü tarihin kapsamına alınmıştır. (Bayat, 2009: 85-93). Sözlü tarihi farklı kılan ilk şey, olaylardan çok onların anlamları hakkında bize bilgi vermesidir. Bu, sözlü tarihin gerçek anlamda doğruluk taşımadığı anlamına gelmez. Görüşmeler/röportajlar, bilinen olayların bilinmeyen yönlerini veya bilinmeyen olayları açığa çıkarır; her zaman baskın olmayan halkların günlük yaşamlarının araştırılmamış yönlerine ışık tutar. Bu

görüş açısından bakıldığında, sözlü kaynaklar tarafından ortaya konan yegâne problem onun doğruluğudur (Porteli, 2005: 225).

Halk kültürü ürünleri toplumun ihtiyacına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Toplum bilinciyle bu ürünler arasında bir bağ vardır. Bir tarihi olayın toplum üzerindeki etkisinin bilinmesi onu temellendirmekte önemlidir (Turan, 1978: 49). Halk edebiyatı ürünlerinde tarihi olayın geçtiği zamana ait, yaşayış, düşünüş ve inanışların izleri görülür. Âşıkların toplumun sözcüsü olmaları ve toplumu ilgilendiren olaylara ve olgulara eserlerinde yer vermeleri onları halkın gözünde hususi kılmıştır.

Tarih, sözlü ortam içinde başlamış ve ifade edilmiştir. Yazı, uzun yüzyıllar, sözlü ortam kaynaklarını kayda almıştır (Yıldırım, 1998: 88). İlk başta sözlü gelenekte yaşayan ürünlerden tarihçi oldukça önemli bilgiler çıkarabilir. Zira tarihi olaylar toplumları ve milletleri o kadar çok derinden etkilemiştir ki olaylarla sarsılan, üzülen, dağılan, yıkılan veya büyüyen, genişleyen toplumlar o olayların etkisinden kendilerini uzun zaman kurtaramamışlardır. Eski Türk toplumunda toplumu etkileyen büyük ve acı olaylar, ozanlar, kamlar, baskılar, tarafından edebi bir şekilde dile getirilmiştir. Bu sanatçılar toplumun ortak hafızası olup bir tür tarih kaydedicileri olmuşlardır. Bunlar sayesinde toplumu derinden etkileyen, sarsan olaylar unutulmuyor ve gelecek nesillere aktararak adeta arşivlenmişlerdir (Azar, 2005: 31-35). “Sözlü bellekte teşekkül eden tarihin özelliklerinden biri, tarihî kaynakların birçoğuna göre aslında var olan farklı görüş açılarının yeniden ortaya koyulmasını sağlamaktır. Sözlü tarih, resmî tarihin ve tarihçinin anlattıklarının yanı sıra geçmişle ilgili daha çok ayrıntının ve gözden kaçan bilginin ortaya konmasını sağlar” (Turan, 2015: 22). Sözlü tarih kapsamında değerlendirilebilecek halk edebiyatı eserleri, halkın uzun yüzyıllar süren deneyimleri, sevinçleri ve acıları neticesinde şekillenmiştir. Halkın hafızasında derin izler bırakmış olması nedeniyle de bugünlere ulaşmayı başarabilmiştir.

Dursun Yıldırım (2004: 138) sözel ortamda vücut bularak toplum hayatına kazandırılmış her türlü ürünü, o toplumun tarih ve medeniyetine ait birer sözel tarih belgesi olarak kabul etmektedir. Collingwood (1996: 302) ise

tarih içinde tanıklık delille güçlendirildiğinde tarihî bilgidir, demektedir. Thompson'a (1999: 233) göre de sözlü tarih insanlara tarihlerini kendi sözleriyle geri vermektedir.

Sözlü ortam kaynağı, hangi biçim içinde ifade ediliyorsa edilsin, zaman içinde geçip geldiği yüzyılların bilgisini, tarihi olgu ve eylemlerini sınırsız sayıda yeniden düzenleyerek gelen veya kayda geçiren bir sözel belge niteliği taşır. Burada tarihi olgu ile tarihi gerçek, iç içe geçmiş bir şekilde dokunur. Sözlü ortam kaynakları, tarih açısından bu tabiata ve özelliğe sahiptir (Yıldırım, 1998: 91). Sözlü söylem, yazılı söylemdeki gibi dilbilgisine gerek kalmadan anlamın belirlenmesine yardımcı olan bir ortama sahiptir. Bir diğer farklılık yazılı söylemde anlam, dilin kendisinde yoğunlaşırken, sözlü söylemde anlamın bağlamdan doğmasıdır (Ong, 1995: 122).

Günümüzün âşıkları da hâlâ bu vazifeyi icra etmektedirler. Özellikle toplumu derinden yaralayan konularda duygularını dile getirmektedirler. Bunlardan biri de Türkiye'de yaşanan ve ağır bilançolarla sonuçlanmış depremlerdir. Deprem coğrafyası içinde yer alan Anadolu, afet sonucunda yaşanan acıları belleğinde saklamış ve nesillerce aktarmıştır. Bu minvalde destanlardan yararlanarak yaşanan olayın resmî belgeler ve medya yayınlarından ziyade halka yansımaları gözlemlemeye çalıştık.

Sözlü tarihin bir diğer işlevi toplumda ortak hafıza geliştirmektir. Yaşanan olay veya durumun neticesinde zaman, mekân ve nesne anlam kazanır. Sözlü kültürde halk şairleri, yazılı kültürde yazarlar, ressam, heykeltıraşlar geçmişte toplumun hafızasında iz bırakan durumları ölümsüzleştirirler (Assmann, 2001: 56-57; Thompson, 1999: 18). Ülkemizde yaşanan depremler neticesinde yaşamını yitiren vatandaşlarımızın anısını yaşatmak üzere ülkemizin birçok şehrinde deprem anıtları inşa edilmiştir. 17 Ağustos 1999 Deprem Anıtı, Yalova'da depremin birinci yıl dönümünde açılmıştır (URL-1). Gölcükte yaşamını yitiren 5300 vatandaşımız adına deprem anıtı bulunmaktadır (URL-2). Aynı zamanda Gölcük Deniz Ana Üs Komutanlığı'nda, depremde can veren 420 askeri personel için de bir anıt bulunmaktadır (URL-3). Elazığ'da 24 Ocak 2020 tarihinde meydana gelen depremde yaşamını yitirenler adına Öğr. Gör. Rüçhan Keçeci, yıkılan

binaların enkazlarından topladığı metal parçalarla yaptığı bir anıt bulunmaktadır (URL-4). 11'i çocuk 44 kişinin yaşamını yitirdiği Rıza Bey Apartmanı'nın enkazına deprem anıtı ve park yapılması planlanmıştır (URL-5). 27 Haziran 1998 Adana- Ceyhan Depreminde hayatını kaybeden 198 vatandaşımız adına bir anıt bulunmaktadır (URL-6).

2. Kuzey Anadolu Fay Hattı Üzerindeki Deprem Destanları

Dünyanın en hızlı hareket eden ve en aktif faylarından biri olduğu bilinen Kuzey Anadolu fay hattı ülkemizdeki en uzun fay hattını oluşturmaktadır. Saroz Körfezi'nden başlayıp Marmara Denizi, Adapazarı, Düzce, Bolu, Çankırı, Erzincan, Erzurum üzerinden doğuya uzanan bu hat, ülkemizde görülen yıkıcı depremlerin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. 1939 Erzincan, 1942 Erbaa, 1943 Kastamonu, 1944 Bolu, 1951 Kurşunlu, 1953 Yenice-Gönen, 1957 Abant, 1964 Manyas, 1966 Varto, 1967 Adapazarı ve 1976 Çaldıran depremleri bu fay hattı üzerinde gerçekleşen önemli depremlerdendir (Sür, 1993: 55).

Marmara Bölgesi gibi kentleşme ve sanayileşmenin yoğun ve hızlı olduğu bir bölgede meydana gelen 1999 Depremi, bugüne kadar yaşanan depremlerden çok daha büyük bir toplumsal kaygı ve toplumsal tepki ortamının oluşmasına neden olmuştur. Bu tepkinin en önemli nedeni ise yaşanan deprem sonucunda ortaya çıkan hasarın, can ve mal kayıplarının büyük olmasıdır. Yaşanılan depremin büyüklüğü ve yol açmış olduğu hasarlar Âşık Abbasî'nin dilinde şu şekilde vücut bulmuştur:

Marmara Depremi

On yedi Ağustos Salı gecesi,	Ulusum ağlıyor Marmara için,
Görülmemiş deprem vurdu da geçti.	Yürekler dayanmaz bu canlar için,
Genci ihtiyarı, eş çocukları,	Koşalım dostlarım kurtarmak için,
Enkazın altına koydu da geçti.	Bize bu acıyı koydu da geçti.

Kolay kolay sarılmaz ki bu yara, Abbasî'yim dinmez benim feryadım,
Kalbimize açtı derinden yara, Kırk bin canı aldı gitti kurbanım,
Çaresiz insanı toplu mezara, Bize layık mıydı bunlar Allah'ım!
Hepsini bir anda koydu da geçti. İbreti misali koydu da geçti.
(Taşlıova 2008: 41)

Âşık Abbasî – 17.08.1999 Marmara Depremi

Marmara Depremi, ülkemizin geçtiğimiz yüzyılda yaşadığı en büyük doğal afetlerin başında gelmektedir. Bölgenin ülke ekonomisi ve toplumsal yaşamındaki yeri, depremin etkisinin bütün yurttaki etkili bir şekilde hissedilmesine neden olmuş, oluşan kayıplarla uzun yıllar bu etkisini sürdürmüştür. *Yüzyılın afeti* olarak adlandırılan Marmara Depremi, toplumun bütün kesimlerinde bir dönüşüme ve duyarlılık artışında dönüm noktası olmuştur. Doğal afetleri konu alan çalışmalarda hem sayısal hem de niteliksel bir artış gözlenmiştir. 17 Ağustos Marmara Depremi'nin, etkilediği coğrafi bölge, ekonomik, sosyal ve fiziki yönden ülkemizin en gelişmiş bölgesidir. Depremin kapladığı alanın büyüklüğü, etki alanındaki kentler üzerinde büyük yıkımlara neden olmuştur. Kırdan kente göçün sonucunda Anadolu'nun her yöresinden insanın yaşadığı Marmara Bölgesi, can kayıpları ve ekonomik kayıplarla bütün ülkeyi etkilemiştir. Marmara Bölgesi, 17 Ağustos 1999 gecesi saat 03.01.59'da, gerçekleşeceği bilim insanları tarafından yıllardır söylenen şiddetli bir depremle, 45 saniye boyunca sarsıldı. Gölçük merkezli, 7,4335 büyüklüğündeki bu depremden, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Yalova, Bolu, Bursa, Bilecik, Tekirdağ, Eskişehir ve Zonguldak illerini kapsayan geniş bir alan etkilenmiştir. Ama en ağır hasar, "deprem bölgesi" olarak adlandırılan Kocaeli, Sakarya ve Yalova'da oluşmuş ve en önemli etkilerinin bu illerde göstermiştir. Bu deprem, çok geniş, ekonomik üstünlüğü ve nüfusu yoğun bir alanı etkilediği için, hasarın yaygınlığı ve boyutu büyümüştür. Deprem, karada İzmit Körfezi ile Düzce'nin Güneybatı kesimi arasında, 130 kilometreye yaklaşan bir yüzey kırığı meydana getirmiş, Gölçük ve Değirmendere'de yaklaşık 100 metre genişliğinde bir sahil şeridi, üzerindeki binalar, ağaçlar, tesislerle birlikte denize gömülmüştür (Şengün, 2007).

Anadolu coğrafyasında görülen en büyük depremler arasında yer alan ve dünya kamuoyunda da büyük yankı uyandıran Erzincan'daki 1939 depremini Âşık Sabit Müdamî şu şekilde dile getirmiştir:

Erzincan Destanı

Sana derim sana söngün Erzincan
Hani eyvan köşkün şirli otağın
Aldın kucağına nice yüz bin can
İnsan körhanesi taşın toprağın

Hilkatinden midir belalı başın
Herc ü merc oldu toprağın taşın
Matem ile doğan yaslı güneşin
Kan ağlıyor gördü kanlı sabahın

Nice civanları eyledin türab
Bülbülün yerinde çağırır gurab
Çarşın pazarların hep olmuş harab
Solmuş gazel dökmüş bostanın bağın

Felaket koymadı tutar dizlerde
Alem yankılandı kan yaş gözlerde
Nice civanların leşi düzlerde
Dörtte bir kalmadı ölüden sağın

Yuvan harab olmuş otağın hali
Kimseye mülk olmaz bu dünya malı
Evvel halk ağzına tattırdın balı
Nihayet tas ilen içirdin ağın

Bu da bir Nuh tufan başından geçti
Nice can bülbülü yuvadan uçtu
Nice hanedanın dünyadan göçtü
Ciğerler parçalar iş bu fırakın

Hani al yeşilli gezen sunalar
Öldü solmamışken elde kınalar
Viran olmuş cennet gibi haneler
Sönmüş dahi tütmez bir ocağın

Cennet sayılırdın halk sağ iken
Çevre yanın irem gibi bağ iken
On beşinde kız gelinlik çağ iken
Bin yıllık kocaya döndürdün çağın

Şiddet-i şitada bu Nuh tufan'ın
Kaldı deli düzde sabı sübyanın
Muradı gözünde nice civanın
Al yeşilken kara oldu duvağın

Hani o müzeyyen oteller hanlar
Balçığını çamur eyledi kanlar
Muradı gözünde nice civanlar
Uçtu geldi doldurdu mu kucağın

Gülşen bağlarına baykuşlar konmuş
Köşk ü sarayların haraba dönmüş
Nice yuvaların ocağı sönmüş
Çağlar hazin hazin Fırat ırmağın

Hikmetin sorulmaz Cenab-ı Mevla
Bu bir afet miydi yoksa bir bela
Bir gece ansızdan kopan zelzele
Bad-ı sarsar gibi döktü yaprağın

Bir kıyamet oldu bu afet şehre
Ne sebep uğradı mazhar-ı kahra
İfrit sima gibi dökmüş bed-çehre
Sürüler yaylağı şu zümrüt dağın

Görmedim bu hali ta bu yaşa dek
Ah u figan direk olmuş arşa dek
Felek mumun yandırmadı başa dek
Nısfü'l-leyl olmadan söndü çırağın

Acep sebep neydi bu Nuh tufan'a	Sabit Müdam der ki dağladın beni
Tüyler ürpertici bu heyecana	Bin yaşa milli şef kuracak yeni
Bütün dünya yüzü ağladı sana	Yarana merhemdir İsmet İnönü
Kaldır başın bir versene kulağın	Dök matemini çalın şadlık boyağın

(Kaya 2002: 451-452)

Âşık Sabit Müdamî – 26.08.1939 Erzincan Depremi

27 Aralık 1939 Erzincan Depremi 7,9 civarında ölçülmüştür. Merkez üssü Erzincan olmakla birlikte geniş bir alanda etkili olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren bakıldığında Anadolu'da gerçekleşen en büyük depremdir. Aynı zamanda yarattığı hasar göz önüne alındığında diğer depremlerden çok daha fazladır. Yaşamını yitiren insan sayısı ve yıkım oranı yüksektir. 32.968 insan hayatını kaybetmiş, 116.720 bina yıkılmıştır. Dünya'da deprem sonrası en fazla ölümün gerçekleştiği 27. felakettir. Deprem gece 02.00 sularında gerçekleşmiştir. Kentte birçok bina yerle bir olmuştur. Depremin şiddetini ifade eden en çarpıcı bilgiler ise sismografların iğnelerinin kırıldığı ve İsviçre, İtalya'da hissedilmiş olduğudur. Deprem sonrası bölgeye hükümet yetkilileri ziyaretlerde bulunmuşlardır. Destanda da belirtildiği gibi İsmet İnönü gelen yetkililerden en önemlisidir. Halkın acısına ortak olmuş, yalnız olmadıklarını hissettirmiştir. Yurt dışında da deprem üzüntü ile karşılanmış, afet bölgesine yardımlar gelmiştir. İngiliz Cumhurbaşkanı, Belçika Kralı yardımlar ile özel olarak ilgilenmişlerdir. Bunun yanı sıra Bulgaristan, Yunanistan, Filistin, Almanya, Fransa, Yugoslavya, Romanya, Mısır, Irak, İran yardımında bulunan ülkelerdir (Haçin, 2014: 58-61).

Âşık Sümmanî'nin tarihe not düştüğü aşağıdaki destan, depremin yaralarını gözler önüne sermektedir. Bu destanlarda tarihi olayın geçtiği zamana ait yaşayış, düşünüş ve inanışların izleri görülmekte, tarih kitaplarında yer almayan halkın duyguları yer almaktadır:

Deprem Destanı

Kaza-i Tortum'da oldu vukuat	Bunca sabı sıbyan bu kadar kışı
Gören gözler düştü ah ü figana	Cenabı Lemyezel eyledi işi
Bin üç yüz dokuzda ettik rivayet	Ezildi binlerce insanın başı
Bunu destan edip saldı her yana	Bütün gark oldular al kızıl kana

Bu gama müşterek ölümler sağlar
Görenler ah edüp yürekten ağlar
Sarsıldı dereler, söküldü bağlar
Her taraf boğuldu, toza, dumana

Meleşir düzlerde malı, hayvanı
Kim sahiplik etsin bu kadar canı
Hani sahiplerin, çobanın hani?
Kara haberlerin gitsin her yana

Bozuldu devranı geldi zevalı
Görünmez hiç göze cihanın malı
Dediler terk edin malı melalı
Ah ü zar erişti şimdi her yana

Bu can esrarını görenler yandı
Can kafesten çıkıp tenten usandı
Bu hikaye padişaha dayandı
Gazetede yaydırdı cümle cihana

Görünmez bir hışım geldi ulaştı
Vakayı anlatan diller dolaştı
Analar çocuğu bırakıp kaçtı
Bakanlar olmadı sabı sıbyana
2002: 449-450)

Hınzorik'in gam efkârı bilindi
İşitenin bağı, gönlü delindi
Hınzorik kütükten ismin silindi
Sanarsın aslında olmuş virane (Kaya

Budur son alamet bozuldu devran
Biçare Sümmanî eylesin figan
Tahammül yok yaza buna bir destan
Bir eser bıraka cümle cihana

Âşık Sümmanî – 30.10.1893 Erzurum Depremi

Erzurum, Doğu Anadolu'nun önemli merkezlerinden biridir. Bu nedenle önemli bir nüfusa sahiptir. Erzurum'un Çat, Tekman, Hınıs ve Karaçoban ilçeleri birinci derece, Karayazı, Pasinler, Ilıca, Aşkale, Tortum, Narman, Horasan, Köprüköy, Uzundere, Oltu, Olur, Şenkaya ilçeleri ikinci derece, İspir, Pazaryolu ilçeleri ise üçüncü derece deprem bölgesinde yer alır. Geçmişten günümüze 1167 kişi yaşamını yitirmiştir. En fazla hasara yol açan deprem ise 30 Ekim 1983 yılında meydana gelmiştir. Şiddeti 6.9 olarak ölçülen depremde 1155 kişi yaşamını yitirmiş, 537 kişi yaralanmış, 3 bin 241 konut ağır, 4 bin konut ise hafif zarar görmüştür.

Hareket-i Arz Destanı

Fatih Rüşdiyesi'nde ders okurduk
Hareket başladı cümlemiz durduk
Şiddeti arttırdı hepimiz korktuk
Allah diye bağırdık ulu Yezdâne

Teneffüshane baştanbaşa yıkıldı
Şakirdân zabıt sokaklara döküldü
Çok şükür Tanrıya hepsi kurtuldu
Koç kurban kesildi Rabb ü Sübhâne

Zabitler der ki: -Bu ne felaket Görün Çırcırlılar yangına geldi
Var mı bizim için cây-ı selâmet Pervane misali ateşe daldı
Olur ise ancak Mevlâ'dan hidâyet Kurtardı çok yerleri kurbanlar aldı
Cümlelerin halleri demiştin yamâne Çok şükür ettiler emrû'l-sübhâne

Kurtulduk mektepten çok şükür ettik Sandıklar gelmişti karşı taraftan
Kimsede hal kalmadı cümlemiz bittik Kurtardı çok yerleri Bâri Yaradan
Peder maderimizi görmeye gittik *Lutfundan gösterdi gayret insane*
Hazır olduk ol emr ü fermâne

Halid Efendi – 10.07.1894 İstanbul Depremi

Deniz Verdiğini Geri Alıyor

Denizi dolduran hangi serseri Dünya insanları yardıma koştu
Deniz verdiğini geri alıyor Davayı görenler bu işe şaştı
Deprem seferberi bakın rehberi Deli mütayitler hataya düştü
Deniz verdiğini geri alıyor Deniz verdiğini geri alıyor

Diyecekti mi “Yeter be, yapma” Dersin ki Rabia çok büyük deprem
Dünyayı unutup paraya tapma Derman olup süremedim bir merhem
Değerli yuvadan ayrılıp kopma Dağıldı yuvalar hep peren peren
Deniz verdiğini geri alıyor Deniz verdiğini geri alıyor

Denizin üstünde kurdular yuva
Daima gerçektir, aldılar hava
Deprem bahanesi hırsızda dava
Deniz verdiğini geri alıyor

Âşık Rabia - 17.08.1999 Marmara Depremi

3. Güneydoğu Anadolu Fay Hattı Üzerindeki Deprem Destanları

İskenderun Körfezi'nden Van'ın doğusuna kadar bir yay çizerek uzanır. Hatay, Kahramanmaraş, Adıyaman, Malatya, Elazığ, Bitlis ve Van bu kuşaktır. Bu kırık hattı, Kuzey Anadolu deprem kuşağı ile Bingöl-Karlıova

çevresinde birleşir. Ayrıca Van Gölü çevresi ile kuzeye doğru Malazgirt, Tutak(Ağrı), Aşkale-Erzurum-Pasinler-Horasan havzalarındaki faylar üzerinde de sıkça depremler oluşmaktadır. Güneydoğu Anadolu Deprem Bölgesinde iki deprem kuşağı bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultulu Doğu Afrika kırık kuşağının uzantısı ve Arap masifinin güneydoğu Toros kıvrım dağlarına yaslandığı yerdeki zondur. 1975 Lice depremi bu kuşak üzerinde gerçekleşmiş önemli afetlerden biridir. (Sür, 1993: 58)

Resmî kayıtlara göre depremde 2384 kişinin öldüğü, 8149 konutun yıkıldığı ve ağır hasar gördüğü (Arpat, 1977) 1975 Lice Depremi Âşık Murat Çobanoğlu'nın telinde şu şekilde neşet etmiştir:

Ağlarsın Bacım

Bu nasıl acıdır, bu nasıl derttir?	Açtın da söyledin gizli sırrımı,
Derdin çok fazladır ağlarsın bacı!	Kayıp etmişsindir iki yavrunu,
Benden yaralısın yaralı bacı,	Baban, sevdiğini, hem de yârini,
Derdin çok fazladır ağlarsın bacı!	Derdin çok fazladır ağlarsın bacı!

Bu nasıl depremdi, her yan virandır,	Ağlar Çobanoğlu koştu bir destan,
Yüreğin yaradır, gözlerin kandır,	Sabır et bacı can yetişir derman,
Anladım ki başın ağır dumandır,	Yavrular acısı eyledi viran,
Derdin çok fazladır ağlarsın bacı!	Derdin çok fazladır ağlarsın bacı!

(Özer Yürük 2019: 100) *Âşık Murat Çobanoğlu – 6 Eylül 1975 Lice Depremi*

6 Eylül 1975 Lice depremi 12.20' de 6.6 şiddetinde gerçekleşmiştir. Depremde yaşamını yitirenlerin sayısı 2384 kişidir. 8149 yapı yıkılmış veya oturulabilir durumdan çıkmıştır. Deprem Lice merkez dışında yakınındaki Kumluca, Yaprak, Yünlüce, Yeşilburç, Gürbeyli ve Yamaçlı köylerinde de ağır hasara neden olmuştur (Berzah,2019: 10-11).

Aradan geçen uzun yıllara rağmen hafızalarda buruk izler bırakan 3840 kişinin vefat ettiği 1976 Çaldıran Depremi, kentin tarihi süreç içerisinde maruz kaldığı büyük depremlerden yalnızca biridir. Jeolojik özellikleri

nedeniyle tarihi süreç içerisinde birçok depreme maruz kalan Van kenti Âşık Mevrit İhsanî'nin dilinde Şu Şekilde terennüm edilmiştir:

Van' a Ağıt

Yetmiş altı yılı bir sonbaharı	Derdine Őahittir aylar yıldızlar
Yükseldi bir seda Van ovasında	Görenler yaş döker ciğeri sızlar
Duyup işitenler çektiler zarı	Nice çok yiğitler nice çok kızlar
Dikildi bir duman Van ovasında	Soldu çok nevcivan Van ovasında
Kaderen yazılmış kara yazılar	Nice kan ağladı nazlı sunalar
Duyanlar ah çeker, görenler sızlar,	Yavrum deyip bağrın döven analar
Anası ağlıyor, körpe kuzular	Kara oldu çok gelin elvan kınalar
Yükseldi bir figan Van ovasında	Nicesi perişan Van ovasında
Dağlar havalandı, toprak yarıldı	Bu nasıl kaderdir dağları delen
Sabi sübyanlar da yere sarıldı	İnledi, ağladı imdada gelen
Kaderin mi küstü felek darıldı	KavuŐtu bakanlar hem Ferit Melen
Bu nasıl bir tufan Van ovasında	Akıttı kanlı yaş Van ovasında
Çaldıran ovası ErciŐ'in bağı	Nice hanelerin virane oldu
Nice hanelerin söndü ocağı	Nice çok yiğitler gül benzi soldu
Savruıldı bir anda taşı toprağı	Nice çok gelinler kızların öldü
Ağladı nice can Van ovasında	Olmuştur perişan Van ovasında
Yıkıldı köprüler, kaynadı yollar	
Yıkıldı camiler bütün okullar	
Mevrit İhsanî'yim söyleyin diller	
Ağladı nice can Van ovasında	
Oğul oğul yandım oğul. Oğul oğul yandım oğul! (Kaya 2002: 454)	

Âşık Mevrit İhsanî –24.11.1976 Van Depremi

Van deprem bölgesi Avrasya ve Arap levhalarının sıkıŐmasından ve Kuzey Anadolu Faz Zonu ile Doğu Anadolu Fay Zonu'nun keŐiŐmenin etkisi altındadır. M.S. 1900- 2011 yılları arasında 7 ve daha Şiddetli yedi deprem yaşamıştır (Sezer, 2010: 68). Sismik tehlike bakımından.“ Güneydoğu Anadolu (Bitlis-Zagros) bindirmesi ile ErciŐ Fayı, Çaldıran Fayı, Malazgirt Fayı, Süphan Fayı ve HasanTimur Gölü Fayı gibi fay zonlarının denetimi altında bulunan Van yöresi, komŐu illerdeki fay zonlarının tehdidi altındadır. Bu özellikleriyle de Doğu Anadolu'nun en önemli deprem yörelerinden birisi

durumundadır.” (Sezer, 2010: 71). Van’ da yapılaşmanın olduğu bölgede toprak gevşek yapılıdır. Yer altı suyu yüzeye çok yakındır. Kent göl çöküntü alanına kurulmuştur. Bu zemin özelliklerinden dolayı deprem yerleşim alanlarında daha uzun hissedilmektedir. Buna rağmen Van merkezde deprem ilçelerine göre daha az hasarla atlatılmıştır. Özellikle Çaldıran ve Muradiye ilçeleri depremin acı bilançosu ile karşılaşmışlardır. Çaldıran ve Muradiye ilçelerinin de zemin yapısı sağlam değildir. Çaldıran ve Muradiye ovaları bataklıktır (Özvan vd., Şengül,2005:1392). 7.5 şiddetindeki depremde 5000 kişi yaşamını yitirmiş; Çaldıran, Muradiye ve çevresi 9232 civarındaki yapıda büyük hasar görmüştür. Çaldıran’da yapılaşma tek katlı kerpiç evler şeklindedir. İlçede bulunan 532 evden 505’i ağır hasar görmüştür.3300 nüfuslu şehirde her altı kişiden biri yaşamını yitirmiştir. Köyleri ile birlikte 2928 kişi hayatını kaybetmiştir. Muradiye’de köyleri ile birlikte 638 kişi vefat etmiştir. Deprem Ağrı ve Diyarbakır’ da da ölümlere sebep olmuştur. (Karancı vd., 2011: 13-15)

Zelzele Destanı

Yerler sallanıyor on bir gün oldu	Arıstıl’dan garip geldim bu ile
Tövbekâr olalım dostlar her gece	Birlikte çalşak dostlar elele
Katil zinâ Müslümana kir oldu	Billahi bozuk yere olur zelzele
Tövbekâr olalım dostlar her gece	Tövbekâr olalım dostlar her gece

On bir gündür oynar insana ibret	Fakir olan yoksuzluktan boğulur
Şu sözü tutanın makamı cennet	Tövbe eyleyenler bundan kurtulur
Nefsile şeytana vermeyin fırsat	Zengine, memura çadır dağılır
Tövbekâr olalım dostlar her gece	Tövbekâr olalım dostlar bu gece

Hanı yahu gelen giden demişler	Türk’e lazım olan şariat Kur’an
Hanı yahu feryat eden demişler	Kalp gözü körlere her taraf zinadan
Hak’tan gelen hışım maden demişler	İbadet yapanı mert eder Sübhan
Tövbekâr olalım dostlar her gece	Tövbekâr olalım dostlar bu gece

Doğru kul olana dokunmaz kurşun	Ta arş-ı âlâya gider tövbeler
Gitmen cehenneme yetmiş bin arşın	Beynamazlar böyle günde çabalar
Sana derim sana ey yeşil Afşin	Size derim gençler koca babalar
Tövbekâr olalım gençler bu gece	Tövbekâr olalım beyler her gece

Sözümü tutmayan billahi deli	Tanrı'm bilir günahkârın suçunu
Hakk'ın emrini tutan olacak veli	Herkes çadır kurup çeker göçünü
Sana derim sana Türk insanoğlu	O gelinler kızlar örtün saçını
İhtiyarlar tövbekâr edelim bu gece	Tövbekâr olalım bayanlar bu gece

Aslan Türk oğluna açılır meydan	Azgınlıktan koptu Nuh'un Tufanı
Âşıklık sârıklık bir gizli umman	Sakin Lut kavmine benzetme seni
Bana inanmayan olacak pişman	Lut kavmi bu yüzden etti figanı
Tövbe edelim ey bayanlar bu gece	Tövbekâr olalım dostlar bu gece

Erzincan'ın halin duymadınız mı	Rahmi Konak bugün kaynayıp coşar
Tevhitte kalbiniz yumadınız mı	Vaiz dinlemeyen belaya düşer
Hasitlik, benliği koymadınız mı	Bu destanı yazan Aliye Yaşar
Tövbekâr olalım gençler her gece	Tövbekâr olalım dostlar bu gece

Âşık Hafız Rahmi KONAK (Uzun vd. 2012: 79)

4. Batı Anadolu Fay Hattı Üzerindeki Deprem Destanları

Ege Bölgesi'ndeki Bakırçay, Gediz, Küçük ve Büyük Menderes çöküntü ovaları boyunca uzanan kimi diri fay hatları bulunmaktadır. Bu fay hatlarına dair deprem kuşağı; Ayvalık, Dikili, İzmir, Aydın, Denizli, Isparta ve Akşehir'i içine alır. Bununla birlikte Burdur, Acıgöl havzalarının kenarlarında ve Sultan Dağları'nın kuzey eteklerinde de faylar uzamaktadır. Bu faylar boyunca nadiren depremler olmaktadır.

30 Ekim 2020 tarihinde İzmir-Seferihisar Körfezi açıklarında gerçekleşen ve 119 kişinin ölümüne sebep olan deprem, kent planlamasının

önemini bir kez daha gözler önüne sermiş, yaşanan can ve mal kayıpları sağlıklı ve güvenli konut hakkını yeniden gündeme taşımıştır:

Bizi Korumak Allah'ım

Duydum İzmir'de bir deprem olmuş, Yardımcısı olsun yüce yaradan,
Nice göçük altında canları kalmış, Çok yaralıları da çıkar oradan
Elif'in kurtulması mucize olmuş, Doksan bir saat zor aradan
Afatından bizi koru Allah'ım. Ayda gibi bizi koru Allah'ım
Elif'in kurtulması mucize olmuş, Doksan bir saat zor aradan
Azabından bizi koru Allah'ım. Ayda gibi bizi koru Allah'ım

Bu acılar Türk milletini üzüyor, Âşık İbrahim'im boynumuz buruk,
Görevliler hasarlı bina yazıyor, Ciğerler yaralı, kalbimiz kırık,
Afatından bizi koru Allah'ım. Yapan ustaları yapmışlar çürük,
Afatından bizi koru Allah'ım.

Âşık İbrahim – 30 Ekim 2020 İzmir Depremi

Ege Bölgesi geçmişten bu yana dünyanın en aktif deprem alanlarından birisidir. Bu nedenle bölgeye ait deprem kayıtlarının izini 2500 yıl öncesine kadar götürebiliriz. Kayıtlarda depremin şiddetinin yanı sıra birçok bilgide ulaşmak mümkündür. Bölge tarihinde şiddetli depremler yaşamıştır.1900 yılından itibaren 695 adet deprem kaydedilmiştir. 688 yılında yaşanan deprem sonrası 20.000, 1688 yılında gerçekleşen depremde 15. 000 can kaybı yaşanmıştır. Bu iki deprem İzmir ve civarında önemli hasarlara yol açmıştır. İzmir yakın dönemde ise Seferihisar ve Karaburun açıkları olmak üzere iki önemli deprem yaşamıştır. 2005 yılında Seferihisar'da 5.9, 2017 yılında Karaburun'da 6.2 şiddetinde depremlere sahne olmuştur.Bu depremlerde yaşamını yitiren olmamış, yaralanmalara ve yapı hasarlarına sebebiyet vermiştir. 30.10.2020 tarihli deprem saat 14.51'de 6,6 şiddetinde gerçekleşmiştir. Merkez üssü Seferihisar'a 22 km uzaklıkta bulunmaktadır. 09.12.2020 tarihine kadar 5099 artçı deprem yaşamıştır (Çınar vd., 2021:5)

1999 Marmara ve 2020 Ege Denizi depremlerinin ortak özelliği, tarihsel depremlerde alışageldiği gibi Türkiye taşrasındaki köy, kasaba, küçük ilçe gibi yerleri değil; ülkenin, bölgenin “gelişmiş” sayılan yörelerini, toplumun orta sınıflarının yaşadığı yerleri vurması olmuştur (Çınar, 2021: 8). Ülkemizin bir deprem ülkesi olduğu gerçeği unutulmadan ülke genelinde kentsel dönüşüm çalışmaları hız kazanmalı ve deprem odaklı bir dönüşüm sağlanmalıdır. Kentsel dönüşümün afetlere dirençli kentler oluşturulması için ülkemizin önündeki mühim bir fırsat olarak görülmesi ve bu süreçlerin çok boyutlu olarak yürütülmesi büyük önem taşımaktadır.

Sonuç

Kendine has bir dile ve üslûba sahip olan halk edebiyatı ürünlerinin oluşumunda bireysel meselelerin yanında halkı derinden etkileyen savaş, kıtlık, doğal afet, hastalık ve göç gibi unsurlar da etkili olmuştur. Âşıklar ortaya koydukları destanları ile aktüel konulara dair hızlı refleks göstermiş; toplumda etkisi olan olay veya durumlar karşısında duyarsız kalmamışlardır. Bu durum âşığa, toplumla iç içe, toplumun nabzını iyi tutan, toplumun duygu ve hassasiyetlerini ortaya koyan, toplumun sözcüsü olma misyonunu üstlenen sanatçılar olarak fonksiyonel bir çehre kazandırmıştır. Destanlar, sosyal tarihe kaynaklık etmeleri bakımından ve âşığın yaşadığı çağdaki sosyal yapıyı belirlemek açısından oldukça önemlidir. Hitap ettiği kitlenin duygusunu, düşüncesini, sevincini, özlemini saziyla ve sözüyle dile getiren âşık, çevresinden aldığı ilhamı, yaşama sevincini, arzularını, duygularını güçlü ve özgün bir anlatımla işlemiştir. Deprem destanlarında dikkat çeken ilk husus, deprem anında ve sonrasında yaşananlar ile ilgilidir. Bazılarında depremin günü ve saatine dair bilgilerin olduğu bu eserlerde depremin insanlarda neden olduğu şaşkınlık ve panik hâli ile sonrasında yaşanan acılar anlatılmaya çalışılmıştır. Depremle ilgili destanlarda dikkat çeken bir başka husus, depremin meydana geliş sebebine ilişkindir. Bu yönüyle destanlar, insanların böyle bir doğa olayını nasıl yorumladıklarını anlamamızda önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Kişisel tanıklık yoluyla hazırlanan sözlü tarih çalışmaları, toplumların tarihlerinde yazılı tarihin saptayamayacağı bilgilere ulaşmada önemli katkılar

sağlamaktadır. Bu yönüyle sözlü tarih, bilimsel tutarlılığa uyumlu yaşam anlatılarının derlenmesiyle, sıradan insanların anılarını tarih yazımında ön plana çıkarır. Her insanın hayat hikâyesinin tarihin bir parçası olduğu düşüncesinden hareket eden sözlü tarih, disiplinler arası işbirliğini daha da pekiştiren yönü ile sosyoloji, antropoloji, etnoloji, folklor, psikoloji, sosyal psikoloji, coğrafya gibi beşeri bilimlerin tüm imkânlarından yararlanmaktadır. Bu çalışma deprem konusunu irdelenecek mezkur çalışmalar için bir başlangıç olarak değerlendirilebilir. Sözlü kültür verimleri mercek altına alındığında deprem, yangın, sel, kasırga, salgın hastalıklar ve benzeri tabii afetlerle ilgili geniş bir külliyatla karşı karşıya olduğumuzu görürüz.

Son söz olarak vurgulamak isteriz ki doğa olayı, doğal afete dönüştüğünde, toplumsal ilişkiler, özellikle toplumsal doku, nüfus kompozisyonu ve işgücü piyasası neredeyse yok olmaktadır. Depremler, genellikle beşerî sonuçları olan olaylar şeklinde değerlendirilmekle birlikte, sosyolojik açıdan da birçok soruna yol açmaktadırlar. Deprem, gündeme geliş şekli itibarıyla doğa bilimlerinin çalışma alanı içinde olsa da yol açtığı sorunlar itibarıyla sosyal bilimlerin konusu hâline dönüşmektedir. Çöken, bozulan, neredeyse yok olan bir toplumsal yapının, yeniden oluşturulması için depremin sosyal, psikolojik ve kültürel sonuçlarının çok yönlü, kapsamlı ve süreklilik gösteren araştırmalarla incelenmesi ve sonuçlarına göre gereksinim duyulan politikaların önerilmesi zorunluluğu vardır. Deprem felaketinin sıkça gerçekleştiği ülkemizde, insanların deprem konusunda bilinçlendirilmesi; bedensel ve psikolojik etkilere yönelik kendi kendine ve yakınlarına yardım konusunda eğitilmesi; gerekli durumlarda profesyonel destek olanaklarından yararlanabilmesi, toplum sağlığı açısından en az yapıların imarı kadar önem taşımaktadır. Unutulmamalıdır ki doğal afetlerle sürekli yüz yüze kalan bir coğrafyada kurulu ülkemizin afetler karşısında daha dirençli ve en az can kaybıyla ve ekonomik kayıpla üstesinden gelebilmesi, etkin ve işlevsel bir afet yönetimi sisteminin kurulmasını gerektirmektedir.

EK-1

Yalova Deprem Anıtı/ Kurbanların isimlerinin yer aldığı mermer bloklar.
(URL-7)

Kaynakça

Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. (2014). Ankara: Başbakanlık AFAD.

Alptekin, A.B. ve Sakaoğlu, S. (2006). Türk Saz Şiiri Antolojisi (14-21. Yüzyıllar). Ankara: Akçağ Yayınları.

Arpat, E. (1977). “1975 Lice Depremi”. Yeryuvarı ve İnsan, ss. 15-27.

Artun, E. (1995). Adanalı Âşıkların Şiirlerinde Kıbrıs Barış Harekatı. Kıbrıs Araştırmaları Dergisi, 3.

-----, (2000). “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Dönemi Ortadoğu’nun Sosyal Tarihine Bir Kaynak: Âşık Esrari’nin Vehhabi Destanı”. Folklor ve Edebiyat Dergisi, 23.

-----, (2002). “Âşıkların Destanlarının Sosyal Tarihe Kaynaklık Etmeleri”. Milli Folklor, 53, ss. 34-38.

Azar, B. (2005). “Sözlü Kültür: Tarihi Gerçekler ve Saltukname Örneği”. Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, ss. 31-35.

Başıbüyük, A. (2004). “Yetişkinlerde Deprem Bilgisi ve Etkili Faktörlerin İncelenmesi”. Milli Eğitim Dergisi, 161 (Kış), ss. 215- 218.

Bayat, F. (2009). “Sözlü Tarih Kavramı: Geçmişin Anlamlandırılması Geleceğin Kurulması”. Folklor/Edebiyat, 57, ss. 85-93.

Berzah, Ş. (2019). 19 Ağustos 1966 Varto (ms= 6.8) ve 6 Eylül 1975 Lice (ms= 6.6) Depremleri İçin Telesismik Sonlu-Fay Modellerinin Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.

Boratav, P. N. (1982). Folklor ve Edebiyat-1. İstanbul: Adam Yayınları.

Caunce, S. (2001). Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi. İstanbul: Tarih Vakfı.

Collingwood, R. G. (1996). Tarih Tasarımı. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Çınar, A. ve diğ. (2021). “30 Ekim 2020 Ege Denizi Depreminin Düşündürdükleri”. Planlama 31(1), ss. 4–11.

Çobanoğlu, Ö. (2000). Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü. Ankara: Akçağ Yayınları.

Dizdaroğlu, H. (1969). Halk Şiirinde Türler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergünay, O. (2008). “Afet Yönetiminde Kurumsal Yapılanma ve Mevzuat Nedir? Nasıl Olmalıdır? İstanbul Depremini Beklerken Sorunlar ve Çözümler”. Bildiriler Kitabı, 20 Eylül 2008 CHP İstanbul Deprem Sempozyumu, ss. 97- 108.

Güvenç, A. Ö. (2015). Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mizahi Destanlar. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Haçın, İ. (2014). “1939 Erzincan Büyük Depremi”. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 30(88), ss. 37-70.

İlaydın, H.(1997). Türk Edebiyatında Nazım. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karancı, A.N. ve diğ. (2011). Tabanlı – Van (23 EKİM 2011) ve Edremit – Van (9 Kasım 2011) Depremleri İnceleme Raporu, Ankara: ODTÜ Afet Yönetimi Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Kaya, D. (2002). “Zaralı Destancı Şairler”. Milli Folklor, 56, ss. 130-135.

----- (2007). Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları.

----- (2013). “Matbu Mizahi Destanlar”. Harid Fedai Armağanı İnce Bir Adamın Uzun Hikâyesi. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, ss. 289-309.

Kaya, T. (2002). “19.-20. Yüzyıl Âşıklarının Destan ve Ağıtlarında Deprem”. Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı, ss. 445-457.

Koz, M. S. (1985). “Âşık Edebiyatımızda Destan ve Destan Konuları”. Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler-II. Konya: Konya Kültür ve Turizm Derneği Yayınları, ss. 92-104.

Metin, C. (2002). “Sözlü Tarih ve Türkiye’deki Gelişimi”. Türk Kültürü, 459, ss. 288- 298.

Oğuz, M. Ö. (2001). Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam. Ankara: Akçağ Yayınları

Onay, A. T. (1996). Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev’i (Haz. Prof. Dr. Cemal Kurnaz). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Ong, W. (1995). Sözlü ve Yazılı Kültür/Sözün Teknolojileşmesi. İstanbul: Metis Yayınları.

Özer Yürük, D. (2019). Âşık Murat Çobanoğlu’nun On Birli Hece Ölçüsü ile Yazılan Şiirlerindeki Değerler Eğitimi Unsurlarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı.

Özkaya, E. (2014). Çukurova Anonim Halk Edebiyatı ve Âşık Edebiyatında Sözlü Tarih (Adana-Osmaniye). Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Porteli, A. (2005). Sözlü Tarihi Farklı Yapan Şey. Millî Folklor, 58, ss. 222-232.

Sakal, F. (2008). “Folklor Ürünlerinin Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması”. Millî Folklor, 77, ss. 50-60.

Sakaoğlu, S. (1986). “Ozan, Âşık, Saz Şairi ve Halk Şairi Kavramları Üzerine”. III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. I. Cilt Genel Konular. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, ss. 247-251.

----- (2014). Âşık Edebiyatı Araştırmaları. Konya: Kömen Yayınları.

Sever, M. (2008). “Toplumsal Bellek ve Geleneksel Eylem Bağlamında Bir Sözel Tarih Metninin Değerlendirilmesi”. Millî Folklor, 77, ss. 61-68.

Şahin, C. ve Sipahioğlu,Ş. (2002). Doğal Afetler ve Türkiye. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Şengün, H. (2007). Afet Yönetimi Sistemi ve Marmara Depremi Sonrasında Yaşanan Sorunlar. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Taşlıova, M.M. (2008). Sözlü ve Yazılı Kaynaklarla Çorum Halk Şiiri Antolojisi. Çorum: Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Thompson, P. (1999). Geçmişin Sesi, Sözlü Tarih. (Çev.: Ş. Layıkel), İstanbul: Tarih Vakfı.

Turan, F.A. (2015). “Toplumsal Bellekte ve Sözlü Şiir Geleneğinde Plevne Harbi ve Gazi Osman Paşa”. IJOESS, 20, ss. 21-38.

Turan, O. (1978). Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Uzun, O. ve diğ. (2012). Kahramanmaraş Yöresi Ağıtları. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü.

Üçüncü, K. (2004). “Sözlü Kültür / Tarih Bağlamında Edebî Bir Metin Olarak Otman Baba Vilâyetnâmesi”. *Bilig*, 28, ss. 1-29.

Varol, N. ve Gültekin, T. (2016). “Afet Antropolojisi”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), ss. 1431-1436.

Yakıcı, A. (1993). “Âşık Tarzı Türk Şiirinde Destan Türünün Tasnifi”. *Millî Folklor*, 19, ss. 19-22.

Yıldırım, D. (1998). “Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları”. *Türk Bitiği*. Ankara: Akçağ Yayınları.

----- (2004), “Sözel Tarih Belgesi: Sözel Tarih Metinleri [Kamanlı Mendoğ’un Sözel Tarihine Bağlı Sözel Belge Üzerine Bir Deneme]”. *Türkbilig*, 8, ss. 131-154.

Elektronik Kaynaklar

URL-1:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Yalova_Deprem_An%C4%B1t%C4%B1

URL-2:<https://www.kocaelidebugun.com/golcuk-20-yilda-depremi-unutmadi-unutmayacak-44126.html>

URL-3: www.bizimyaka.com/haber/3085110/golcuk-donanmada-da-deprem-sehitleri-anildi

URL-4:www.haberturk.com/elazig-haberleri/84179803-elazigda-depremde-enkazdan-toplanan-parcalarla-deprem-aniti

URL-5: <https://www.gazeteduvar.com.tr/riza-bey-apartmaninin-yerine-deprem-aniti-ve-park-yapilacak-haber-1514018>

URL-6:

https://adana.imo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=38061&tipi=1&sube=2

URL-7:

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Yalova_Deprem_An%C4%B1t%C4%B1#/medi](https://tr.wikipedia.org/wiki/Yalova_Deprem_An%C4%B1t%C4%B1#/media/Dosya:Yalova)
[a/Dosya:Yalova](#)

EarthquakeMonument_(4).JPG

OGUZ KAĞAN'IN MITİK SERÜVENİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: KAZAN OĞUZNÂMESİ ÖRNEĞİ

Tülin GÜMÜŞ

Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Doktora Öğrencisi. gumus24tulin@gmail.com

Özet

Türk destancılık geleneğinde önemli bir yer tutan Oğuz Kağan destanı sosyal, dini ve kültürel değişmelerin bir sonucu olarak nâmecilik geleneğine dönüşmüştür. İslamiyet'in etkisiyle şekillenen nâmelerden biri olan Kazan Oğuznâmesi'nde birden fazla kahramanın mitik serüveni söz konusudur. Bu çalışmada arketipsel bağlamda Kazan Oğuznamesi'ndeki Oğuz Kağan'ın erginlenme serüveni incelenecektir. İlk örnek anlamına gelen arketipler bilinçaltından simgeler/semboller aracılığıyla ortaya çıkar. Jung'a göre evrensel ve özdeş yapılar olan arketipler kolektif bilinçdışının ürünüdür. Kahraman, monomitin çekirdek birimleri olan ayrılma-erginlenme ve dönüşü tamamlarken kolektif bilinçaltının gölge, anima, animus, yüce birey gibi arketiplerle karşılaşır. Doğum öncesi süreçle ya da olağanüstü doğumla başlayan kahramanın bireyselleşme süreci sınavlar yolundan başarılı olarak döndüğü zaman tamamlanır. Bu bağlamda Oğuz Kağan'ın doğum öncesi süreçten itibaren başlayan serüveni yola çıkış, erginlenme ve dönüş aşamaları üzerinden incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Kazan Oğuznamesi, Oğuz Kağan, Arketip, Türk Destanları.

AN EVALUATION ON OGUZ KAGAN'S MYTHIC ADVENTURE: THE EXAMPLE OF KAZAN OGUZNAMESİ

Abstract

Oğuz Kağan epic, which has an important place in Turkish epic, has turned into a namecilik tradition as a result of social, religious and cultural changes. In Kazan Oğuznâme, which is one of the namelerden shaped by the influence

of Islam, there is more than one hero's mythical adventure. In this study, Oğuz Kağan's initiation adventure will be examined in the archetypal context. Archetypes, meaning the first example, emerge from the subconscious through symbols/symbols. According to Jung, archetypes, which are universal and identical structures, are the product of the collective unconscious. The hero encounters archetypes of the collective unconscious such as shadow, anima, animus, supreme individual while completing the separation-initiation and return, which are the core units of monomyth. The individualization process of the hero, which starts with the prenatal period or extraordinary birth, is completed when he successfully returns from the exams. In this context, the adventure of Oğuz Kağan, which started from the prenatal period, will be examined through the stages of departure, initiation and return.

Keywords: Kazan Oğuznamesi, Oğuz Kağan, Archetype, Turkish Epics.

Giriş

Toplumu derinden etkileyen tarihi, sosyal olayları konu alan olağanüstü anlatılar olarak tanımlanan destan Türk kültür tarihi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Çobanoğlu'na göre destan, bir toplumun hayatında önemli rol oynamış kahramanların kültleştirilmeleri ve onlarla ilgili ritüelistik fonksiyonlara haiz gerçekliğe inanılarak anlatılan anlatılardır (2003:17). Bu anlatılardan biri de Oğuz Kağan Destanı'dır.

Oğuz Kağan'ın destan kahramanı olarak karşımıza çıkması tesadüf değildir. Oğuz kelimesinin kökeni çok eskiye dayanmaktadır. Yenisey Nehri etrafından bulunan Orhun'daki yazıtlardan daha eski olduğu düşünülen Barlık Yazıtı'nda geçmektedir. Bu esere Oğuz kelimesinin anlamı çıkarılamamakla birlikte okunan kısmın çevirisi ise şöyledir: Barlık Yazıtı I: "1. *Er erdemi adımı taptım. Erdemi (için?)* 2. *Öz yiğen Alp Turan atlı Oğuz kavminden on üç (yaşımda) ayrıldım.* 3. *Beğlik nüfuzumdan, sizlerden ayrıldım.* Oğuz kelimesi İslami kaynaklarda ilk olarak *Belazuri'nin eseri Fütuhu'l Buldan'da* "Guzziye" olarak Horasan hâkimi Abdullah b. Tahir'in (828-844) oğlu Tahir'i buraya sefer için göndermesi nedeniyle geçmektedir. Orhun Yazıtlarında ise "Tokuz Oğuz Begleri" Tokuz Oğuz Kavmi", Dede Korkut hikâyelerinde ise "Taş Oğuz Begleri, Oğuz, Kalın Oğuz Begleri" olarak Oğuz kelimesi geçmektedir(Gümüş,2016). Mitik kökeni çok eskiye dayanan Oğuz Kağan,

ilkel bir dönemde halkına zenginlik, devlet kavramlarını yaşatması, Türk birliğini sağlaması ile yönetici kimliğinin yanında baba olarak da destanlaşmıştır. Ekonomik hayat tezahürlerinin değişmesiyle birlikte bu destancılık geleneği nâmecilik geleneğine dönüşmüştür. Bu bağlamda Türk mitolojik birikimini içinde barındıran Oğuznameler, Türk epik geleneğinin etno-kültürel sistemin taşıyıcısı (Alıç, 2013:29) olarak kabul edilmektedir. Bu gelenek içerisinde şimdiye kadar tespit edilen Oğuznameler ise şöyledir: *Uygur Harfli Oğuzname*, *Camiü't-Tevarih*, *Şecere-i Terakime*, *Tarih-i Cihanguşa Oğuznamesi*, *Tevārih-i Âl-i Selçuk*, *Manzum Oğuzname*, *Andalip Oğuznamesi* ve *Kazan Oğuznamesi*'dir. Bu çalışmada ise *Kazan Oğuznamesi*'ndeki Oğuz Kağan'ın mitik serüveni incelenecektir.

Kazan Oğuznamesi ve Oğuz Kağan

Fikret Türkmen tarafından tanıtılan *Kazan Oğuznamesi*, Oğuz Kağan Destanı'nın bir diğer İslami versiyonudur. Eser, *Kazan Fenler Akademisine* bağlı G. İbrahimov adına Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsünün El Yazmalar ve Tekstoloji Mirashanesinde 39 koleksiyonda 152 nolu kitap olarak bulunmaktadır. *Kazan Oğuznamesi*'nin giriş sayfası ya da sayfaları eksiktir. Toplamda 109 varak, yani 218 sayfadan oluşmaktadır. Metnin umumiyetle her sayfası 12 satırdan oluşmaktadır. Fakat 54. sayfa 13; 218. Sayfada 3 satır bulunmaktadır.

Kazan Oğuznamesi'nin kim tarafından hangi amaçla yazıldığı bilinmemektedir. Metin içerisinden yazılma amacının herkesin kendi soyunu bilmesi için kaleme alındığı söylenmektedir. Oğuzname kaleme alınırken “*Oğuzname ve Zafername*” adlı kitaplardan yararlanıldığından da bahsedilmektedir.

Eserin yazılış tarihi de belirsizdir. Yazar bir yerde Rum'a padişah olan Sultan Selim Han'dan bahsetmektedir. Rum diyarına padişah olan iki Selim bulunmaktadır. Birincisi Yavuz Sultan Selim (1512-1520), ikincisi II. Selim'dir (1566-1574). Bu tarihlere bakıldığında eserin 16. yüzyılın sonunda kaleme alındığı varsayılmaktadır. Eser dört ana bölüm ve alt başlıklardan oluşmaktadır. Oğuz Kağan ise *Yāfeś 'Aleyhi's-selām* ile başlayan dördüncü bölümün alt başlıklarında yer almaktadır.

Kaplan’a göre Oğuz Kağan Destanı tarihi bir hadiseden çok, atlı-göçebe medeniyetinin hayat karşısında aldığı tavrı, hayat felsefesini ve ideal insan tipini temsil eden bir eserdir (1979:27). Zira Oğuz Kağan, ava giden, at üstünde seferden sefere koşan yerleşik hayata geçmeyen, askerleri ile akına giden bir hükümdardır. Ayrıca Oğuz Kağan tarihi bir şahsiyet olmaktan çok, destanî alp tipinin ilk örneği; prototipi olarak kabul edilmiştir (Aça, 2011:22). Tarihi bir gerçeklikten oluşan ya da bir kahramana/olaya dayanan destanlarda zaman içerisinde bu gerçeklik ortadan kaybolur ve kültürel kimliğe yansıyan unsurlar kalır. Bu bağlamda Türk kültür tarihi içerisinde Oğuz Kağan sadece bir destan kahramanı olarak kalmamış aynı zamanda peygamber, ilk insan gibi benzetmeler kullanılarak anlatılarda yer almıştır.

Oğuz Kağan ve Mitik Serüveni

Jung tarafından, insanların bilinçaltında her zaman güçlü kalan derin ve daimi kalıplar olarak tanımlanan arketipler mitik yolculukta önemli bir yer tutmaktadır. 19. yüzyılda psikoloji bilimi Freud’un çalışmaları ile bir kimlik kazanmıştır. Oidipus kompleksi, libido, bilinçaltı, id, ego ve süperegö gibi kavramları psikolojiye kazandıran Freud psikanaliz yöntemini geliştirmiştir. Bu sayede birçok hastalığın kökenine inerek tedavi yöntemleri geliştirmiştir. Freud’un açtığı yolda öğrencisi Carl Gustav Jung yeni yaklaşımlar getirmiştir. Ege’ye göre Jung, Freud’un öğretilerini tam olarak yok saymamakla beraber tanımladığı kavramları daha da genişleterek kendi kuramsal yaklaşımını oluşturmuştur. Bu kuramsal yaklaşımın en önemli temellerinden biri libidonun niteliği olmuştur. Freud, libidoyu cinsel bir kavram olarak tanımlarken Jung, bir yaşam enerjisi olarak ele almaktadır (2016:21).

Jung’a göre insan ruhunun kendi tarihi vardır ve psike kendi önceki gelişiminden birçok izleri taşımaktadır (Jung, 2009:107). Bu doğrultuda geliştirdiği arketipsel sembolizme göre insan ruhu üçe ayrılır: *bilinç, kişisel ve kolektif bilinçdışı*.

Bireysel bilinçdışı bireyin kendisine özgüdür. Bireyin bastırılmış çocuksu dürtü ve arzularından, yüksek algılardan, sayısız unutulmuş deneylerden oluşur ve yalnızca ona aittir. (Fordham, 2011:25). Jung’a göre bilinçdışı sadece geçmiş olayların ruhsal deposu olmayıp, gelecekteki ruhsal

durumlarla düşüncelerin tohumlarıyla da dolu olduğunun keşfi, uzak bilinçli geçmişten anıların yanı sıra tümüyle yepyeni düşüncelerle yaratıcı fikirlerin de – o zamana kadar hiç bilinçlenmemiş düşünce ve fikirler- bilinçdışından gelişi, bir gerçek olarak durmaktadır. Bunlar ruhun karanlık derinliklerinden, lotus çiçekleri gibi yetismekte bilinçdışı ruhun son derece önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (2009:38). Jung’un sistemi içerisinde bulunan diğer arketiplerden bazıları şunlardır: Kahraman, gölge, persona, anima, animus, yüce birey/doğaüstü yardımcı...

Campbell, tarafından bilmeye gelen kişi olarak tanımlanan kahraman (2013:134) genellikle olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen, ruhunda en başından beri var olan temel tanrısal güçleri çıkarmak için monomitin çekirdek birimlerini tamamlamak zorundadır. Jung, gölge arketipini engellediğimiz her şeyi yapmak isteyen, olmadığımız her şey olandır şeklinde tanımlamaktadır. Kahraman eğer gölgesiyle bütünleşebilirse o zaman yeni bir boyut kazanır bireyliği azalırken insanlığı artar. İnsanın gölgesi olmasaydı, gerçek olmazdı, çünkü ancak hayaletlerin gölgesi olmaz (Jung, 2006:70). Persona ise insanın toplumun onayını almasına yardım eden onunla bütünleşmesini sağlayan maskeler olarak tanımlanmaktadır. Personanın işlevsel kompleksi, yalnızca nesne ile yani dış dünya ile olan ilişkiyle ilgilidir. Yani benin dış dünyaya dönük parçası (Jung, 2006:38) olan persona, çevrenin talepleri ile birey arasında bir uzlaşma sağlamaktadır. Bütünlüğü temsil eden bir diğer arketip ise anima ve animustur. Kadındaki erkek, erkekteki kadın olarak tanımlanan anima ve animus bireyin tamamlanması için karşılaşması gereken arketiplerdendir. Erkeğin bilinçdışında kadının kolektif bir imajı vardır ve o bu imaj yardımıyla kadının doğasını kavrar. En erkeksi erkek, çocuklara karşı nazik ve hassas; bazılarında ise şaşırtıcı sezgi yönü vardır (Fordham, 2008:66). Animus ise kadının içindeki gizli erkeksi kökendir. Animus’u etkin olan kadın; kendisine sürekli bu böyle olmalıdır ya da şunu yapmaları gerek diye seslenerek olayları olduğu gibi görmesini olanaksız kılan içindeki sese sürekli bekçilik yapmak zorundadır (Fordham, 2008:72). Jung’un “yaşlı adam” olarak tanımladığı bu yüce birey bir yandan bilgi, idrak, bilgelilik, akıllılık ve sezgi diğer yandan da iyi niyet ve yardımseverlik ve ahlaki özellikleri temsil eder ki bunlar onun “ruhsal” karakterini yeterince

ortaya koyar (Jung, 2006:91). Mit, destan ve halk masallarında karşımıza çıkan yüce birey kahramanın yola çıkışından itibaren yanındadır. Tek bir amaç vardır kahramanın ideal bir kişi olmasını sağlamaktır. Bu bağlamda Türk anlatı geleneklerinde Dede Korkut en güzel örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kahramanın kahraman olma, bireyselleşme sürecini anlatan mitik serüven Campbell'in sistemleştirdiği yola çıkış, erginlenme, dönüş çerçevesinde gerçekleşmektedir. Olağanüstü doğumla dünyaya ayak basan kahramanın yer aldığı Masal, destan gibi birçok anlatı metninde karşılaştığımız bu süreç farklılık gösterse de genel hatlarıyla aynıdır. Şayhan'a göre Türk sözlü anlatı geleneği göz önünde bulundurulduğunda bütünün bir parçasını teşkil eden destanlar da bu bitimsiz hazinenin dışavurumunu sağlayan açar metinlerdir. Bireysel anlamda destan kahramanlarının girmiş olduğu erginlenme/olgunlaşma süreci; yatay boyutta kahramanın geçirmiş olduğu bütünleşme sürecine işaret etse de dikey boyutta özelde kahramanın içinde doğup büyüdüğü toplumun daha genelde ise insanlığın geçirmiş olduğu aşamalara işaret eder (2015:208). Bu kısımda mitik bir kahraman olan Oğuz Kağan'ın doğum ile başlayan erginlenme serüveni örneklendirilecektir.

Olağanüstü Doğumu

Kahramanın kahraman olduğu doğum öncesinde/sırasında/sonrasında gelen işaretler ile de kendini göstermektedir. Anlatı geleneğinde genellikle kahraman, uzun süre çocuksuz kalan ve artık yaşlanmış olan soylu bir çiftin, yüce birey tarafından kendilerine verilen bir obje (genellikle elma) sayesinde armağan edilen çocuk olarak dünyaya gelir (Altınkaynak, 2015:12). Kazan Oğuznamesi'nde ise Oğuz Kağan'ın doğumu öncesinde herhangi bir olağanüstülüğe rastlanmaz. Diğerlerinden farklı olarak Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda doğum sonrası tasvirler fazladır. Doğumu ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmeyen Oğuz Kağan'ın babası Türkistan memleketine hâkim olan Kara Han'dır. “*Hanlar Hanı Oğuz Han'ın Dünyaya Gelmeksinin Zikri*” alt başlığı içerisinde Kara Han'ın büyük hatunundan doğduğu anlatılmaktadır. Oğuz Kağan'ın annesinin ismi bilinmemektedir. Sadece Kara Han'ın büyük eşi olmasıyla tanıtılmaktadır. Kahramanın kardeşi yoktur. Kendisinden sonra

da kardeşi olmaması (Altınkaynak, 2015:12) motifi Oğuz Kağan'da da karşımıza çıkmaktadır. Tek çocuk olarak dünyaya gelen Oğuz Kağan'ın başka kardeşi yoktur. Annesinin büyük hatunu olarak yer alması Kara Han'ın birden fazla eşinin olduğunu göstermektedir. Fakat destan boyunca diğer eşler ve bu eşlerden olan çocuklardan bahsedilmemektedir. Doğumdan sonra Oğuz Kağan'ın dış görünüşü ile kutlu bir kahraman olacağı anlaşılmaktadır. Zira *Oğuz Kağan, ay ve güneşten güzel* olarak tasvir edilmektedir. Türk mitolojisinde önemli bir yer tutan ve kutsal sayılan ay ve güneş Oğuz Kağan'ı tasvir etmede kullanılmıştır.

Göksel Tanrılardan biri olarak kabul edilen ay, Altay mitolojisinde önemli bir yer tutmaktadır. Dişil ya da eril olarak tanımlanan ay ile ilgili birçok efsane bulunmaktadır. Güneş tarafından yaratıldığı, ay ışığından gebe kalan kızlar, ay ışığından doğan kızlarla evlenen yiğitler bunlardan birkaçıdır. Bir diğer inanışa göre güneş ve ay bekçilik etsin diye Tanrı tarafından yaratılmıştır. Güneş karanlıktan korktuğu için geceyi bekleme görevi aya verilmiştir. Ayrıca ay, yaşam mağarasında yaratılan ilk erkeğin (Ay Atam) ve Oğuz Kağan'ın oğlanlarından birinin (Ay Han) adı olarak karşımıza çıkmaktadır. En yüce gök-tanrı olarak kabul edilen güneş ise ışık ve yaratma kaynağı olduğuna inanılmaktadır. Yakut mitolojisinde güneş, dünyayı temizlediğine, ısıttığına inanılan yaşamın sürekliliğini sağlayan en büyük Tanrı Ürün Aar Toyon'un karısı Kün Kübey Hotun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca doğayı dölleyen güç olduğuna inanılan güneş yine Altay mitolojisinde göğün yedinci katında bulunan ve dişil olduğu kabul edilen ışık kaynağı olarak kabul edilmektedir (İnan 2015; Bayat 2013). Mitik kahraman olan Oğuz Kağan'ın vasıfları, kutsallığı kolektif bilinçdışından süzülüp gelen güneş ve ay sembolleri ile anlatılmıştır.

“Oğuz Kağan, annesinin sütünü üç gece/gündüz emmedi. Her gece annesinin düşüne girip “Anne, Müslüman ol, eğer Müslüman olmazsan ölsem senin sütünü emmem” dedi. Annesi oğlunun sözüne kıyamayıp Tanrı'nın birliğine iman getirdi. Oğlan anasının sütünün emdi. Annesi gördüğü düşü kimseye söylemedi.” İçgüdüsel olarak anne, evladının her zaman yanında olmuş ve koşulsuz sevmiştir. Babanın sevgisine göre anne sevgisi çaba sarf edilmeden kazanılmaktadır. Ayrıca köklü bir otorite konumundaki “baba”

yerine annenin Oğuz’a tabi olması yeni bir anlayışı, yeni bir dini benimsemiş olduğunu göstermektedir. Oğuz Kağan, dünyaya geliş amacını doğar doğmaz annesini Müslüman etmesiyle göstermiştir. Zira Kazan Oğuznamesi’nde Alınca Han zamanından sonra devletin malı çok olunca Tanrı’yı unuttukları ve kâfir oldukları anlatılmaktadır. Oğuz Kağan, Kazan Oğuznamesi’ne göre atalarının gittiği yoldan gidecek ve İslam’ı yayacaktır.

Kahramanın Ad Alması

Türk kültür tarihi içerisinde kahramanın ad alması önemli bir yer tutmaktadır. Ad alarak bireysel kimliğini kazanmasının yanı sıra ait olduğu toplumun kültürel/dini/milli yapısının da temsilcisi haline gelir. Yeni doğan bir çocuğa farklı şekillerde isimler verilmektedir. Türk epik anlatı geleneğinde önemli bir yer tutan isim verme Kitab-ı Dede Korkut’da “*ol zamanda bir oğlan baş kesmese kan dökme ad komazlar idi*” (Ergin, 1997:118). olarak tanımlamaktadır. Bu ad verme çocukluk devrinden beylik devrine geçiş merhalesinin destan varyantıdır (Bayat, 2013:153). Kazan Oğuznamesi’nde ise Oğuz Kağan’ın ad alması şu şekilde anlatılmaktadır. O zaman Moğol’un töresiydi. Oğlan bir yaşına ulaşmayınca ona ad koymazlardı. Oğlan bir yaşına ulaştı. Kara Han ile haber saldı. Büyük meclis tertip etti. Toy günü oğlanı meclise getirdi. Kara Han beylere söyledi: “Bizim oğlumuz bir yaşına ulaştı, şimdi buna at koyun siz.” Beyler cevap vermeden önce Oğuz Han söyledi:

Benim adım Oğuz’dur

O oğlan dedi bir yaşında bu söz

Benim adım koyun sizler Oğuz

İşte bir yaşar oğlan orada revan

Gelip dile dedi biliniz ayan

Adımdır Oğuz hüsrev-i nam-ver

Biliniz yakın bütün ehl-i hüner

Ad verme geleneğini “Moğol töresi” olarak tanımlanması eserin yazıya geçirildiği dönemin etkisi olduğu düşünülmektedir. Zira metnin genel yapısında Ebülğazi Bahadır Han’ın şeceresinin etkisi görülmektedir. Geleneksel Türk töresinde kahraman düzenlenen toyda genellikle yüce birey olarak tanımlanan Dede Korkut (metinlerde aksakallı, beyaz saçlı vd. olarak tanımlanan kişi) vermektedir. Oğuz kavminin müşkilini hal eden Korkut Ata binlerce yıllık bir oluş deneyimine ait bilgi birikiminin insanlaşmış, kişileşmiş biçimidir ve dünyada var olmak isteyen Oğuz toplumu için yaşamsal öneme sahiptir (Korkmaz, 2014:24-25). Kahramana da ancak böyle donanımlı bir kişi isim verebilir. Fakat eserde Oğuz Kağan kendi kendine ismini vermektedir. Bayat’a göre Oğuz’un kendi kendine ad vermesi, onun Tanrıoğlu statüsüyle ilgilidir. Ad verme fonksiyonunu ilk çağlarda tayfa aksakallıları, İslamiyet’ten sonra da evliyalara yerine getirirler. Oğuz statüsü açısından onlardan üstün olduğu içindir ki kendi kendine ad verir (2013:153). İsmi alarak varlığını kabul ettiren Oğuz Kağan artık mitik yolcuğunun diğer aşamasına hazırdır.

Sınavlar Yoluna Çıkmadan Önce Anima ile Karşılaşma/Bütünleşme

Kahramanın tüm yolculuğu ruhsal manada bütünlüğe ulaşmasından başka bir şey değildir. Kahramana yardım eden doğaüstü yardımcı ya da yüce bireyden başka anima/animusu ile de birleşmesi gerekmektedir. Oğuz Kağan maceraya çıkmadan önce bu birleşmeyi evlenerek gerçekleştirir. Zira evlilik her kahraman için bir eşik niteliğindedir. Başka bir mitolojik deneyimdir. Doğru insanla evlenerek, Tanrı’nın ete kemiğe bürünmüş imgesini yeniden inşa ederiz ve evlilik de budur (Campbell, Moyer, 2013:25).

“Oğuz Han konuşmaya başlayınca “Allah Allah” diye söylerdi. Oğuz Han’ı dinleyenler konuşmayı tam öğrenemediği için ne söylediğini bilmediğini zannederler. Çünkü Allah, Arap dilindedir. Ve Moğol’un atalarından Arap dili bilen yok idi. Hâlbuki Allah, Oğuz Han’ı anadan doğma veli yaratmıştı. Onun özüne ve gönlüne ve diline adını salmıştı. Oğuz yiğit yetiştirdi.”

“Kara Han, kardeşinin kızını Oğuz’a alıp verdi. Oğuz Han kıza söyledi: “Âlemi, seni ve beni yaratan Allah var onu var ve bir bil. Onun buyurduğu işten başka iş yapma.” Kız bunu kabul etmedi. O zaman kızla konuşmadı, başka yerde uyudu. Kara Han’a söylediler: “Oğlunuz sevmemiştir ki aldığı gündün beri yerinde yatmıyor.” Kara Han bu sözü işittikten sonra bir kardeşi Köz Han’ın kızını alıp verdi. Oğuz Kağan yine söyledi: “Âlemi, seni ve beni yaratan Allah var onu var ve bir bil. Onun buyurduğu işten başka iş yapma.” Kız bu sözü kabul etmedi. Oğuz Han yine kızıdan ayrı yattı, gündüz konuşmadı. Bu olaydan nice yıllar geçtikten sonra Oğuz Han ava çıktı. Gördü ki suyun yakasında bir nice kızlar çamaşır yıkar. Atasının kardeşi Öz Han’ın kızları da bunların içindeydi. Kıza bir kişi gönderdi aşıkârda konuşmaktan utandı. Kızı تنها yere çağırıp söyledi: “Atam bana iki kız alıp verdi. Onlar Müslüman olmadığı için sevmedim. Müslüman olun dedim kabul etmediler. Eğer sen Müslüman olursan seni alırım.” Kız cevap verdi: “Sen ne yolda olursan ben o yolda olurum.” Oğuz Han atasına söyledi. Öz Han’ın kızını alıp, büyük toy kıldılar. Oğuz Han eşini çok sevdi.”

Oğuz Kağan’ın aşkı, düğün merasimi, evliliği ayrıntılı olarak tasvir edilmez. Atlı-göçebe toplumunda aşk, daha sonra İslamî devirde olduğu gibi, hayat boyu süren, duygu, hülya ve rüya dolu bir sergüzeşt değildir. Burada insan hayatının esasını “aşk” değil, savaş teşkil eder (Kaplan, 1979:31). Oğuz Kağan su kenarında gördüğü kızla gerçek bir evlilik yapmıştır. Yaradılışın kaynağı, evreni oluşturan unsurlardan en çok kirlenmeye müsait olan su Dünya ve Türk mitolojisinde önemli bir yer tutmaktadır. Suya, çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar, avının bereketli olmasını isteyen avcılar, kuraklığı dindirmek, yağmur yağdırmak için kanlı ya da kansız kurban sunulurdu. Günahlardan arındırma, vatan olarak kabul edilme, hayat kaynağı olarak görülme gibi birçok işlevi bulunmaktadır (İnan 2015; Bayat 2013). Bunlardan başka eşik atlamada da su önemlidir. Suya atılmış çocuklar, kurtulduktan sonra mucizevî varlıklara dönüşür. Suları geçerek ölümü geçmiş olurlar. Kentler kurabilir, halkları kurtarabilir, dünyayı yeniden yaratabilirler (Bachelard, 2006:88). Hayat verici ve hayatı yok edici özelliği olan suyu, geçmiş olan kahraman sınavlar yolunda daha da başarılı şekilde hareket

edecektir. Oğuz Kağan’da babasıyla mücadeleye girmeden önce animasıyla birleşmiş/tamamlanmıştır.

Sınavlar Yoluna Çağrı: Kara Han

Kahramanın kendilik değerleriyle bütünleşebilmesi, kahraman olabilmesi için içindeki ruhsal gücünü ortaya çıkarması gerekmektedir. Mitik serüveninin –maceraya çağrı olarak belirlenen- ilk aşamasında ve kahramanı çağıran ve onun ruhsal ağırlık merkezini toplumun sınırlarından bilinmeyen bir bölgeye çekilmiş olan kaderi belirler. Campbell’e göre bu önemli hazine ve tehlike bölgesi çeşitli biçimlerde sunulabilir; uzak bir ülke, bir orman, yeraltında, dalgaların altında ya da göğün üstünde bir krallık, gizli bir ada, sisli bir dağ tepesi ya da derin bir düş hali; fakat hep tuhaf biçimde akışkan ve çok biçimli varlıkların, hayal edilmez eziyetlerin, insanüstü görevlerin ve olanaksız zevklerin yeridir (2013:72). Kahramanın benliğinin uyanması için yeni bir maceraya/çağrıya ihtiyacı vardır. Kaynağı ne olursa olsun *çağrı her zaman* –tamamlandığında bir ölüme ve bir doğuma eşitlenen bir ruhsal geçiş anı ya da ayinin- gizemiyle perdeyi kaldırır. Alışılmış yaşam ufku genişlemiştir; eski kavramlar, idealler ve duygusal kalıplar artık yetmez; bir eşiği aşma zamanı gelmiştir (Campbell, Moyer 2013:66). Gökeri, çağrının mitoslarda ve edebiyatta beliren simgesel ifadelerinin çok çeşitli olduğunu ifade eder. Campbell’in bu çağrıyı üç grupta topladığını belirtir ve bu grupları şöyle sıralar: Kahraman bir gereksinme ile zorlanıp kendiliğinden yola düşebilir. Bir otorite figürü tarafından yollanabilir. Rastlantı ya da yanlışlık sonucu kendini serüvene atılmış bulabilir (Gökeri, 1979’ dan Akt, Işık, 2009:71). Kazan Oğuznamesi’nde ise kahraman dıştan gelen bir çağrı ile maceraya başlamaktadır.

Evlendikten çok yıllar sonra Oğuz Han uzak bir yere ava gitti. Kara Han tüm hizmetlilerini ve gelinlerini çağırıp söyleştiğinde Hatununa sordu: “Oğuz son aldığı hatunu diğerlerinden daha çok sever. Bunu sebebi nedir?” Hatunu gelinlere sorar. Gelinler gerçeği anlatır: “Oğlunuz bize Müslüman ol dedi. Biz kabul etmedik. Küçük gelininiz Müslüman oldu. Onun için daha çok sever.” Kara Han bu sözü işittikten sonra beylerini çağırıp danıştı. Oğuz Han’ı av

sırasında öldürmeye karar verdi. Bu sözü küçük gelini duydu. Oğuz Han’a haber saldı.

Dünyanın kraliçe tanrıçasıyla mistik evlilik kahramanın tam bir yaşam ustalığını temsil eder; çünkü kadın yaşamdır, kahraman onun bilen ve efendisidir (Campbell ve Moyers, 2013:138). Dönüştüren, olgunlaştıran bir kadın olarak karşılaştığımız eşi, Oğuz Kağan’ı babasının hazırladığı tuzağa düşmekten kurtarır. Ona, hazırlıklı olması konusunda haber verir. Animasıyla bütünleşen Oğuz Kağan babasıyla çıkacağı macerada daha güçlü konumda olacaktır.

Oğuz Kağan ve Kara Han yani baba-oğul mücadelesine geçmeden önce “kara” kelimesinin Türk kültür tarihi içerisindeki yerinden bahsetmek gerekir. Zira Oğuz Kağan sadece babası ile mücadele etmez babasının temsil ettiği her şeye karşı savaş açmıştır. Kara kelimesi, karanlıklar Tanrısı Erlik’i, kuzey yönünü, yeraltı tasarımı ve kara şamanı (Korkmaz, 2008:93) simgeler. Ayrıca *Altay Türklerinin kozmogonisinde “iptida, hiçbir şey yokken, yalnız Kara Han’la Su vardı.”* (Gökalp, 1976:40). Yine Altay Türklerine göre Kara Han, yerin göbeğinde dokuz dallı bir ağaç yaratmış ve her dalın altında bir adam halk etmiş. Bütün insanlar bu dokuz atadan vücuda gelmişler (Gökalp, 1976:66). Bayat’a göre Kara Han ilkel mitolojide bir tanrı figürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Işık ve karanlık zıtlığı birçok mitolojik sistemde mevcuttur. “Oğuz Kağan” destanında Oğuz’un atası, Reşidüddin’in ve Hive Hanı Ebulgazi’nin versiyonuna göre Kara Han’dır. Öyle ki Kara Han vaktiyle karanlığın başlangıcı imiş, sonraları insanlaştırılmıştır. Işığın gelmesini haber veren Dan (Işık Tanrısı), yani Oğuz, karanlıktan (Kara Han’dan) yaratılmıştır. Kara Han yalnız karanlık değil, hem de ışık yaratır (Bayat, 2013:62). Sonuç olarak Kara Han ilkel, çoktanrılı mitolojinin bütün özellikleri barındırmasının yanı sıra Tanrı olması, gücüyle ve çocukları olması ile ön plana çıkmıştır.

Oğuz Kağan için çağrı babasının savaşma istediğidir. Oğuz Kağan’ın yani kahramanın bu çağrıyı kabul ya da red hakkı bulunmaktadır. Fakat çağrılarının reddi macerayı olumsuzla çevirir. Sıkıntıyla ağır çalışmayla ya da kültür ile kaplanan özne, belirgin olumlu eylem gücünü kaybeder ve kurtarılabilecek bir kurban olur (Campbell ve Mayers 2013:73). Epik nitelikli

ürünlerde kahramanlar yaşadıkları dini dünyaya yaymak ve cihanı bu düşünce tarzıyla doldurmak ideali güderler. Anlatım esasına dayalı ürünlerin muhtevaları birbirlerinden farklı olsa da iskelet itibariyle birbirinin aynıdır (Altınkaynak, 2015:20). Oğuz Kağan da ailesinin tek çocuğu olarak İslamiyet’i yaymak için gelmiştir. Fakat amacını gerçekleştirmek için aşması gereken bir eşik vardır. Bu eşikte de bekçi olarak babası bulunmaktadır. Campbell ve Moyers’e göre babanın bulunmasının sizin kendi karakterinizi ve kaderinizi bulmanızla ilgisi var. Karakterin babadan, vücut ve çoğu zaman da zekânın anneden alındığına dair yaygın bir kanı vardır. Ama esrarlı olan şey karakterinizdir ve karakteriniz ise kaderinizdir. Yani babayı arayış ile sembolize edilen şey kaderinizin keşfidir (2013:216). Oğuz Kağan için iki seçenek vardır: Babasını yok etmek ya da babasının söylediklerini kabul etmek.

Oğuz Han, küçük hanımının saldığı haberi işittikten sonra illere haber gönderdi. “Atam asker toplayıp beni öldürmeye geliyor. Beni diyenler bana, atamı diyenler ona gitsin” dedi. (...)İlinin çoğu Kara Han yanına gitti. Azı kendi tarafına geldi. Kara Han ile Oğuz Han çarpıştılar. Allah’ın izniyle Oğuz Han galip geldi. Kara Han’ın başına ok değdi. Kimin attığını bilmediler. Ve Kara Han o yaradan öldü. Baba ve anne eşik muhafızları olarak durur ve birtakım cezalardan korkan ve çekingen ruh, kapıdan geçmeyi ve dışarıdaki dünyaya doğmayı başaramaz (Campbell ve Mayers, 2013:77).

Oğuz destanında söylenen Kara Hanla oğlu Oğuz arasındaki “dini mücadele” motifi de Şamanizmi ıslah teşebbüsü gibi bir olayın yankısı olabilir. Han Hakanı Tuman ile oğlu Motun (Mete) arasında cereyan eden kanlı siyasî mücadelenin de böyle bir dinî ideolojiye dayanması mümkündür (İnan,2015:201). Yukarıda bahsettiğimiz gibi Kara Han eski Türk inanç sisteminin bir temsilcisidir. Onun öldürülmesi sadece fiziksel ölüm olarak algılanmamalı aynı zamanda kültürel belleğe vurulmuş bir darbe olduğu düşünülmelidir. Zira çocuk nasıl gelecek ile özdeşleştirilirse baba da geçmiş ile özdeşleştirilir. Geçmişi temsil etmesinin yanında onu, soyunu devam ettirecek oğluna aktarmakla da sorumludur. İslamiyet etkisi ile yazılmış olan Kazan Oğuznamesi’nde Kara Han, oğlu Müslüman olduğu için öldürmeye teşebbüs etmiştir. Metin içerisinde baba-oğul mücadelesinin tek kaynağı

ideolojiktir. Savaş oğlunun Müslüman olduğunu öğrendikten sonra başlar (Gümüş, 2016:64).

Freud, baba-oğul mücadelesini Oedipus kompleksi olarak açıklamaktadır. Fakat Oğuz Kağan'ın babası Kara Han ile olan mücadelesi sadece bir kompleks ile açıklanamaz. Türk tarihinde baba-oğul arasındaki anlaşmazlık, çatışma hatta öldürme vakalarına rastlamak manalıdır. Bir atasözü “Türk’e beylik vermişler, önce babasını asmış” sözü eski Türk toplumunun bu yönü ile ilgili olmalıdır. Türklerde beylik, iktidar çok üstün bir değer taşır. “Ya devlet başa ya kuzgun leşe” atasözü de bu sosyal gerçeği ifade eder. Eski Türk toplumunda çok kuvvetli olan baba otoritesi oğullarda başkaldırma ihtirasını beslemiş olabilir. Bu durumun beye büyük sorumluluk yükleyen atlı göçebe medeniyeti ile ilgili olması da mümkündür (Kaplan, 1979:48). Ekonomik hayat tezahürleri insanların hayatı algılamalarında, karakterleri üzerinde büyük rol oynamıştır. Atlı-göçebe kültürün temsilcisi olmak demek her zaman hareket halinde olmak demektir. Büyük sürülerle, kervanlarla göç eden bir toplum önünü görmeden, arkasını sağlama almadan yola çıkması, yolda telef olması an meselesidir. Düşman sadece insan olarak karşlarına çıkmaz, tabiat da her an onların yoluna engel olabilir. Böyle bir toplumun kahramanı da av sırasında kendini öldürmeye kalkan, arkasından ordu toplayan babaya karşı düşman olması kaçınılmazdır.

Oğuz destanında söylenen Kara Hanla oğlu Oğuz arasındaki “dini mücadele” motifi de Şamanizmi ıslah teşebbüsü gibi bir olayın yankısı olabilir. Han Hakani Tuman ile oğlu Motun (Mete) arasında cereyan eden kanlı siyasî mücadelenin de böyle bir dinî ideolojiye dayanması mümkündür.(İnan,2015:201) Yukarıda bahsettiğimiz gibi Kara Han eski Türk inanç sisteminin bir temsilcisidir. Onun öldürülmesi sadece fiziksel ölüm olarak algılanmamalı aynı zamanda kültürel belleğe vurulmuş bir darbe olduğu düşünülmelidir. Zira çocuk nasıl gelecek ile özdeşleştirilirse baba da geçmiş ile özdeşleştirilir. Geçmiş temsil etmesinin yanında onu, soyunu devam ettirecek oğluna aktarmakla da sorumludur. İslamiyet etkisi ile yazılmış olan Kazan Oğuznamesi’nde Kara Han, oğlu Müslüman olduğu için öldürmeye teşebbüs etmiştir. Metin içerisinde baba-oğul mücadelesinin tek

kaynağı ideolojiktir. Savaş oğlunun Müslüman olduğunu öğrendikten sonra başlar.

Baba-oğul mücadelesinin temelinde, yaratılış mitlerinden gelen Tanrıoğlu Şamanla veya gök Şamanı ile Tanrı arasındaki münakaşa durur. Altay Sibiryaya yaratılış mitlerinde Tanrı'nın yardımcısı G. Potanin'in ispat ettiği gibi onun kendi oğludur. Oğul, babadan kendi bilgisi, kabiliyeti ile farklılaşır. Tanrı tek başına dünyayı yaratamaz. Bu sebeple de oğlundan, toprağı getirmesini ister. Oğlu da ördeğe çevrilerek okyanusun dibinden ona balçık getirir. Buna rağmen yaratılış süreci bittikten sonra Baba Tanrı veya demiurg, yardımcının, yani oğlunun veya anti-demirurğun rolünü küçültür. Altay Buryat mitlerinde yardımcı-oğul, babadan kendi hakkını talep eder. Baba itiraz edince de mücadele ya güçle ya da bilgiyle kazanılır. Her iki halde gökler babaya, yeryüzü ise oğul'a denk gelir. (...) Tanrı'nın göğe kalkması oğlunun ise yerde kalması (hatta Altay mitlerinde erlik yeraltı dünyasına gönderilir) ilk varyantta oğul'un, babayı yerden kovması şeklinde tasvir edilir.(Bayat, 2013:168)Bu mücadele Alman Bet Destanı'nda da karşımıza çıkar. Kara-Han'ın oğlu Alman-Bet babasını Müslüman olmağa davet eder ve Müslüman olmayınca onu da öldürür.(Ögel, 2014:328) Müslüman olmayan babanın Kara Han şeklinde karşımıza çıkması aslında bu savaşın ideolojik olduğunu göstermektedir.

Dede Korkut hikâyelerinde de baba-oğul motifini görmekteyiz. Dirse Han ile oğlu Boğaç Han arasında da bir ölüm kalım mücadelesi olur. Annenin şefkati ve anlayışı olayların büyümesini engeller. Deli Dumrul ise yaşlı babasından kendisi yerine Azrail'e canını vermesini ister. Burada da baba oğlunu reddeder.

Erginlenme: Fetihler

İlkel erginlenme seremonisi ritüellerinin hepsinin de temelleri mitolojiktir ve hepsi de çocuk egosunun öldürülüp ister kız ister erkek olsun bir yetişkin meydana getirilmesini konu alır. (Campbell, Moyer, 2013:180). Oğuz Kağan ne kadar ad alsa, evlense, ava gitse de asıl eşiğı aşmadığı için hep babasının ardında ikinci planda idi. Oğuz Kağan babası ile mücadelesini kazandı ve eşiğı aştı.

Oğuz Han atasının tahtına oturdu. Bütün hâkimler ve müneccimler toplandı. Onun adına kura çektiler. Ve kurası iyi çıktı. Müneccimler gökbilim ile açıkladılar: “Büyük zatınız, çok yıl hilafet makamında sağlam olursunuz. Hükümet zamanınızın sonuna kadar ve büyük zatınızdan sonra hilafet tahtı oğlanlarınıza ait olup, dünyanın sonuna kadar sizin neslinize irsiyet yolu ile hanlık ve reislik yadigâr kalacak.” Oğuz Han bu manaya sevindi. Büyük ve küçük tüm halkı yığıp toy verdi.

Eşik bekçisi olan babasını alt ettikten sonra saltanatını ilan eden Oğuz Kağan, cihan hâkimiyeti için seferlere çıkar. Oğuz bir yerde durmayan zamanı ve mekanı süratle aşan insandır. O, ikinci medeniyetlerde görülen “durgun”, “içe dönük” insan tipinin tam zıttıdır. Oğuz tamamıyla dışa dönük bir tiptir. Bütün varlığından taştan kuvvet onu dışa iter. Dışı, kâinatı ele geçirmek onun en büyük idealidir.(Kaplan, 1979:34)

Bu seferler esnasında da karşılaştığı kavimlere adlarını vermektedir. Yukarıda ad almanın Türk töresinde taşıdığı değerden bahsetmiştik. Seferler sırasında da yaptığı marifete göre başarılı komutanlara isimler verilmektedir. Doğumunda kendi adını veren Oğuz Kağan, alp tipi olması yanı sıra bu özelliğiyle de Türk kültürünün “yüce bireyi” olarak karşımıza çıkmaktadır (Gümüş, 2016:67).

O vakit ki isteğine ulaşmış Oğuz Han hilafet tahtında sağlam idi. Bütün yeryüzünü iman nuruyla aydınlattı. Halkının tamamı iman şerefiyle şerefledi. Oğuz Han’ın şerefli fikirleri çok zamanlar Türk kabilesinde kabul edildi. Hükümdarlık ve yöneticilik onun yolu ile oldu. Bütün halkı saygı gösterirdi. Her vakit hükümdarlık yolu ile bir halk onunla kavga ederdi. Allah zafer ve başarıyı ona nasip etmişti. Nimetinin çokluğundan ve ihsanından bütün halkı memnundu. Moğolistan ve Türkistan vilayeti Semerkant ve Buhara’yı ele geçirmişti. Ve Oğuzname’de bu söz açıktır ki Oğuz Han Amu deryasından gayret kılıp İran vilayetinde galiplik bayrağını dalgalandırdı. En çok eseri Moğol ilindeki Türk halkı olacak. Bilinir ve meşhurdur ki Oğuz Han icat etti. Maiyetinde hizmetçi tutmak ve maaş vermek ve binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı etmek Oğuz Han’dan yadigâr kaldı. Yetmiş üç yıl hilafet tahtında sağlam ve doğruydı.

Oğuz Kağan'ın Uygur Adını Vermesi, Oğuz Han Yönetimi, Oğuz Han'ın Müslümanlığa Daveti, Oğuz Han'ın Kanglı Adını Vermesi, Oğuz Han'ın Seferleri, Oğuz Kağan'ın Kalaç Adını Vermesi, Oğuz Han'ın Kıpçak'a Ad Vermesi, Oğuz Kağan'ın Karluk'a Ad Vermesi, Hitay'ın Manası adlı bölümlerde Oğuz Kağan'ın erginlenme yolculuğunda yaptığı fetihler, dünyada düzeni sağlaması, İslamı yayması dolayısıyla görevini tamamladığı anlatılmıştır.

Dönüş

Monomit ölçütü olan tam çevrim, kahramanın, ödülün, topluluğun, ulusun, gezegenin ya da on bin dünyanın yenilenmesiyle sonlandırabileceği bilgelik tılsımlarını, Altın Post'u ya da uyuyan prensesini insanlar dünyasına geri getirmesi gerekmektedir.(Campbell ve Mayers, 2013:222) Oğuz Kağan, seferi boyunca pek çok şehri görmüş, bu bağlamda pek çok insanla temas halinde olmuştur. Ufkunu genişletmiş, kavmine adlar vermiş ve en son başladığı yere geri dönmüştür. Yaptığı sürekli savaşlar sonunda her insan gibi Oğuz da yaşlanır. Bu hakikati gören Oğuz, yaptığı bir merasimle kazandığı toprakları oğulları arasında bölüştürür ve onlara savaşa devam etmesini vasiyet eder. Hayatının hiçbir anında geçmişe dönmeyen, bilakis ondan uzaklaşan Oğuz'da oğullarının gerçekleştireceği bir ideal, bir gelecek fikri vardır: O da cihanın ele geçirilmesidir (Kaplan, 1979:31). Oğuz Kağan aldığı *bilgelik tılsımlarını* dönmeden önce düzenlediği toyda dağıtacaktır.

Oğuz Han Şam vilayetinde dururken gizli bir kölesinin eline bir altın yay, üç altın ok verdi. Ve söyledi: “Yayı gün doğusuna koy ve okları gün batısı tarafına götür. Yayı nasıl koyduysan oku da öyle koy” dedi.

Oğuz, çocuklarına ülkesini teslim ederken, sembolik, manalar taşıyan gümüş oklar verir ve onlara “ok gibi olun” der. Burada başka medeniyetlerde de kendini gösteren “kullandığı vasıta ve aletle aynileşme” adı verilen bir hadise ile karşılaşırız. Bunun sosyolojik manası, insanoğlunun hayatına, düşüncesine, hatta rüyasına bile içinde yaşadığı hayatın, kullandığı alet ve vasıtaların şekil vermesidir. Oğuz'un şahsiyetine, kendi ehlileştirdiği at, yaptığı ve kullandığı ok şekil vermiştir (Kaplan, 1979:35). Bu olaydan bir yıl geçtikten sonra üç büyük oğlu Kün, Ay ve Yıldız'ı çağırdı. Ve söyledi: “Ben

artık çok ava çıkamam. Güneşin doğduğu tarafta filan çölün avı çok imiş diye işittim. Kendi nökerleriniz ile orada varıp çok av tutun gelin.” Sonra Kök, Tağ ve Teniz’i çağırıp, ağabeylerine söylediği sözü söyledi. Birkaç günden sonra üç büyük oğlu altın yay ve çok av ile üç küçük oğlu üç altın ok ve çok av ile Han’ın huzuruna geldiler. O avın etleri çok idi. Türlü aşlar ile yapıp halkını çağırdı. Yayın ve okun bulunmasını yorumlayıp kendi yerlerine döndüler. Üç büyük oğlu yayı kırıp paylaştılar. Üç küçük oğlu her biri bir oku aldı. Vilayetlerde çok yıl oturup düşmanlarını yok edip dostlarını sevdiler. Başlı Sayram sonu Mısır’a kadar aldığı vilayetlerin hepsine hâkimler koyup kendi yurduna döndüler.

“Oğlanlarım ve halkım ile sağlıklı ve güvenli geldim” deyip büyük toy verip saray yaptırdı. Bütün ağaçlarının başını altın ile kapladı. Yakut, zümrüt ve firuze ve inci ile süsledi. O evin vasfını şöyle söylerler.

Bir ev dikti altından ol şehriyâr

Kim ol öy felek öyindin kıldı ‘âr

Dokuz bin koyun ve dokuz bin at öldürdü. Bunlardan doksan dokuz havuz yaptı. Dokuza içki ve doksanına kımız doldurdu. Ve tüm hizmetlileri çağırıp getirdi. O altı oğluna çok nasihatlar öğretip yurtlar ve şehirler ve nimetler verdi. Bu beyit onun vafındadır.

Oğuz kıldı ol toyda cırgamış

Bu altı oğlunu surgamış

Bular körsetip irdi merdânelik

Ata birler köp türlü ferzânelik

Atağa besi kıldılar yârlık

Uruş künde barcası barlık

Ondan sonra tüm nökerlerinin kıldığı hizmete layık şehirler, sınırlar, kaleler verdi. Ve oğlanlarına söyledi: “Siz üç büyüğünüz altın yay bulup geldiniz. Ve paylaştınız. Sizin adınız Bozok olsun ve kıyamete kadar sizden olan oğlanlara Bozok desinler.” Üç ok getiren üç küçük oğluna söyledi:

“Sizden olan oğlanlarınıza kıyamete kadar üç ok desinler.” Yay ve oku bulup getirdiniz. O sizden olmadı. Tanrıdan oldu. Bizden önce geçen halklar yayı padişahın tahta oturma işareti olarak bilirdi. Oku, il içi yerinde oturan olarak bilirdi. Onun için ok yayı ne tarafa atıp gönderse ok ona uyardı. Ben öldükten sonra Kün benim tahtıma otursun. Ondan sonra Bozok neslinden her kim olsa halk onu padişah kılsınlar. Ve dünyanın sonuna kadar Bozokların iyisi padişah olsun kendi evinde otursun. Üçoklar sol tarafta otursunlar. Dünya sonuna kadar nökerliğe razı olsunlar.

Oğuz Kağan Irgıl Hoca eşliğinde evlatlarına pay ev ülüş dağıtır. Oğuz Han yüz on altı yıl ömür gördükten sonra fani dünyadan öbür dünyaya göçtü. Ölümü ile ilgili bilgi verilmeyen Oğuz Kağan, gelen ilahi emre razı olur. Erginlenip, kutlu bir devlet bıraktıktan sonra ebedi yere döner.

Sonuç

Ekonomik hayat tezahürlerinin değişmesiyle birlikte epik destan kahramanı olan Oğuz Kağan, namecilik geleneğinde yer almaya başlamıştır. Bu namelerden biri de Kazan Oğuznamesi’dir. Birden fazla kahraman hakkında bilgi veren eserin asıl yazılış amacı Oğuz Kağan’ı ve yaptığı işleri ölümsüzleştirmek, öğüt vermek ve Türklerin tarihi hakkında bilgi vermektedir. Fakat Oğuz Kağan ve Hz. Adem dışında çağrı-yola çıkış ve dönüşü tamamlayan kahraman yoktur. Oğuz Kağan ise dünyaya İslam’ı yaymak ve cihan hakimiyetini sağlamak için gelmiştir. Annesi Müslüman olmadan sütünü emmemiştir. Kendi adını kendisi vermiştir. Bu onun “yüce birey” statüsü ile ilgilidir. Babası ile mücadeleye başlamadan önce aminosıyla yani Müslüman olmayı kabul eden eşiyle evliliğini gerçekleştirmiş ve tamamlanmıştır. Babasıyla olan savaşını kazanır. Sadece babasını yenmekle kalmaz aynı zamanda babasına ait hangi değer varsa onu da ortadan kaldırmıştır. Eşiği aşip ilk sınavını kazanan Oğuz Kağan fetihler gerçekleştirerek görevini tamamlar. Mitik serüvende yola çıkmak kadar dönüşü tamamlamak da önemlidir. Oğuz Kağan bu aşamayı da başarılı şekilde tamamlar. Büyük bir toy düzenler. Ülkesini oğulları arasında paylaştırır ve artık görevini tamamlamıştır.

Campbell'in sistemleştirdiği çağrı-yola çıkış-dönüş aşamaları masal, destan gibi birçok anlatı türünde karşımıza çıkmaktadır. Fakat destanların yapısı itibarıyla masal ve hikâyeden farklıdır. Olaylar uzun uzun tasvir edilmez. Kahramanın kişisel yolculuğundan çok nasıl kahraman olduğu ve ülkesi için nasıl mücadele ettiğine yer verilmektedir. Metnin yapısından kaynaklanan bu ve bunun gibi birçok özellik destanlarda daha az arketip olmasına sebep olmaktadır. Ayrıca her kahramanın yolculuğunun tamamlayacak kadar hacimli değildir. Fakat genel hatları ile mitik yolculuğu burada da görmek mümkündür.

Not: Bu çalışma *Kazan Oğuznamesi'nin Arketipsel Sembolizm Bağlamında İncelenmesi* adlı yüksek lisans tezinden geliştirilmiştir.

Kaynakça

Aça, M. (2011). *Oğuznamecilik Geleneği ve Andalıp Oğuznamesi*. Kömen Yayınları. Konya.

Alıç, S. (2013), *Oğuznamelere Göre Türk Toplumunda Kadın*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ağustos.

Altınkaynak, E. (2015), *Anlatım Esasına Dayalı Metinler ve Din*. Ardahan Üniversitesi Yayınları. Ardahan.

Bayat, F. (2013), *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Korkmaz, R. (2014), *İkaros'un Yeni Yüzü* Cahit Sıtkı Tarancı, Akçağ, Ankara.

Bachelard, G. (2006), *Su ve Düşler*, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Campbell, J., Moyers, B. (2013), *Mitolojinin Gücü Kutsal Kitaplardan Hollywood Filmlerine Mitoloji ve Hikâyeler*, Mediacat Kitapları, İstanbul.

Çobanoğlu, Ö. (2003), *Türk Halk Kültüründe Memoratlar*, Akçağ Yayınevi, Ankara.

Ege, F. (2016). Masallarda Bilincin Dönüşümü ve Dönüştürülmesi (Kuzeydoğu Anadolu Masalları Örnekleminde). Atalay Matbaası, Ankara.

Fordham, F. (2008), Jung Psikolojisinin Ana Hatları, Çev. Aslan Yalçın, Say Yayınları, İstanbul.

Jung, Carl G. (2009), İnsan ve Sembolleri, Çev. Ali Nahit Babaoğlu, Okyanus Yayınları, İstanbul,.

Jung, Carl G. (2006), Analitik Psikoloji, Çev. Ender Gürol, Payel Yayınevi, İstanbul.

Işık, N. (2009) Türk Masallarının Sembolik Açısından Çözümlemesi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

İnan, A. (2015), Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Gökalp, Z. (1976). Türk Töresi. Haz.: Hikmet Dizdaroğlu. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.

Gümüş, T. (2016). Kazan Oğuznamesi'nin Arketipsel Sembolizm Bağlamında İncelenmesi. Ardahan Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ardahan.

Korkmaz, E. (2008), Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimler Sözlüğü, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Kaplan, M. (1979), Oğuz Kağan Destanı, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Ögel, B. (2014), Türk Mitolojisi I. cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Şayhan, F. (2015). Altay Destan Kahramanlarının Mitik Serüveni (Erginlenme-Olgunlaşma). Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ardahan.

EVİMİZDE, KAHVEHANEDE VE CEBİMİZDEKİ OYUN: OKEY

Üzeyir IŞIK

*Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD
Yüksek Lisans Öğrencisi /Türkiye sk.uzeyir@gmail.com*

Özet

Çalışma kahvehane kültüründen gelen ve grup oyunları arasından sadece 101 Okey oyununu kapsamaktadır. Okey oyununun düz okey ve 101 çeşitleri vardır. Biz sadece 101 oyununu çalışmaya alacağız. Bu kapsamda mekan olarak sadece kahvehaneler değil, kahvehanelere ek olarak; kafe, sahil, bahçe ve balkon gibi mekanlar da dâhil edilmiştir. 101 oyununun kahvehanelerden çıkıp yavaş yavaş ev, bahçe, kafe, sahil ve balkon gibi yerlerde oynanmasının ne gibi farklar doğurduğu oyun ve oyuncu üzerinden araştırılması amaçlanmıştır. Bu çalışmamızda yaş ortalaması 20 ile 50 dolaylarında oynanan Okey (101) oyunu ve bu oyunun günlük hayatta tuttuğu yeri, önemi ve teknolojiyle birlikte değişen ve dönüşen tarafları incelenecektir. Hem gözlemci hem de katılımcı gözlemci yoluyla masa etrafında gelişen folklorik unsurlar toplanacaktır. Okey oynayan oyuncularla birinci ağızdan görüşmeler gerçekleştirilecektir. Sosyal medyadan yararlanarak oyun hakkında kayda değer yorumlar toplanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Okey, kahvehane, oyun

THE GAME IN OUR HOMES, IN OUR COFFEE HOUSES AND IN OUR POCKETS: OKEY

Abstract

The study covers only '101 Okey' from coffeehouse culture and group games. The Okey game has a flat okey and 101 variants. We're just going to get the 101 game to work. In this context, in addition to not only coffee shops as a place, but also coffee shops; cafés, beaches, gardens and balconies are also included. It is aimed to investigate the differences of playing 101 games from

coffee shops in places such as houses, gardens, cafes, beaches and balconies. In this study, the Okey (101) game, which is played with an average age of 20 to 50 years, and its place in daily life, its importance and its changing and transforming sides along with technology will be examined. Folkloric elements developing around the table will be collected through both observer and participatory observer. First-hand interviews will be held with players who play Okey. Using social media, significant comments about the game will be collected.

Keywords: Okey, coffee shop, game

Giriş

Her milletin kendine özgü değerleri, gelenek-görenekleri ve kültürleri vardır. Bu unsurlar milletleri birbirinden ayırma noktasında belirleyici özellik gösterirler. Kültür Türk Dil Kurumu'na göre: 1. Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratma (TDK) olarak tanımlanmaktadır.

Milletler farklı kimlikler ve farklı kültürler üretmişlerdir. Bir kültür için vazgeçilmez kıymetler arz eden unsurlar, diğer bir kültür için hiçbir kıymet taşımayabilir veya teferruat kabul edilebilir. Bir toplumda hoş karşılanan bir durum başka bir toplumda çok kötü karşılanabilir. Dolayısıyla dünyadaki insan topluluğu sayısınca kültür ve kültür tanımlarının mevcut olduğu görülüyor. Probleme bu noktadan baktığımızda, kültürün, kimliğini temsil ettiği bir topluluğun yaşadığı şartlar içerisinde yapısını ve muhtevasını oluşturduğu düşüncesine varırız. Dünyanın mozaik halindeki milletler görünümü de bu farklı kimlikleri temsil eden kültürlerden ortaya çıkar. Milletleri birbirinden ayıran ve birbirleriyle olan ilişkilerin düzenleyen kültür, bu niteliğiyle millilik taşıır (Yıldırım, 2016:65).

Milli bir toplumda var olan yapım teknikleri, renkleri, kullanılan malzeme ve işlevleriyle önemli belge niteliği taşıyan maddi kaynakları iki grupta değerlendirmek mümkündür. Taşınabilir ve taşınamaz maddi kaynaklar olarak gruplara ayrılan bu kaynaklardan taşınabilir maddi kaynaklar arasında, etnografik eser dediğimiz tarım araç-gereçleri, el sanatları, giyim-kuşam, günlük yaşamda kullanılan maddi malzemeler (Karadağ, Kaya:1995) yer almaktadır. Bu taşınabilir maddi kaynaklara oyunları da ekleyebiliriz.

Kimi oyunlarda kullanılan gereçler geçmişten günümüze taşınarak varlıklarını sürdürmektedir.

Masa başı oyunlarından birisi olan Okey, gerek kahvehanede gerek bir evin bahçesinde hatta okey takımının olduğu birçok yerde oynanabilir. Çeşitli renklerde ve sayılarda olan taşların istekaya dizilmesiyle birlikte belli kurallar çerçevesinde oyun sürdürülür. Oyun Boratav'ın kitabında yer alan üç büyük kategoriden “zihin gücüne ve becerisine dayanan davranışlar” (Boratav, 2013:270) kümesine girmektedir. Okey oyununun kumar olup olmadığı tartışmaya çık bir konudur. Oyunu oynayan bireyler ortaya iddia koyabilmekte veya hesabı kendi aralarında bölüşebilmektedir.

Çok farklı türlerde kumar oyunları olduğu gibi bu oyunları oynama amaçları da bazı noktalarda çeşitlenebilmektedir. Kumar çoğu zaman oynayan kişinin ruh sağlığını, sosyal ilişkilerini, ekonomik durumunu olumsuz etkiliyor olsa da sadece eğlence için oynanan çok fazla kazanca bağlı olmayan durumlarda bulunmaktadır. Arkadaş gruplarının bazı zamanlar hesabına oynadığı oyunlar da olabilmektedir. Bu ayrımı “Masum Kumar” ve “Marazi Kumar” şeklinde yapabiliriz.

Toplumsal kumar diye de anılan masum kumar, hangi oyun aracıyla oynanırsa oynansın, kazanç amacının bulunmadığı oyunlardır. Kazanmak ya da kaybetmek onlar için çok önemli değildir, amaç bir eğlenceden ibarettir. Çünkü ortada büyük miktarda para yoktur.

Bu tür oyuna katılanlar hiçbir zaman kazanç hırsına kapılmazlar. Şanslarının iyi gitmesi durumunda yüzlerinde bir memnuluk ifadesi vardır. İyi gitmemesi durumunda ise kaybedilen önemli bir şey yoktur. Oynayanlar arasında kumara, hoşça vakit geçirmek için düzenlenmiş bir eğlence gözüyle bakılır. Oyunda sonucun aleyhe dönüşmesi çok önemli değildir. (Çabuk, 2009'dan aktaran: Bayındır, 2018:63).

Kanun, “bar, pavyon, gazino, meyhane gibi içkili yerler ile kıraathane ve oyun oynatılan benzeri yerlere yanlarında veli ve vasileri olsa bile on sekiz yaşını doldurmamış küçüklerin girmesini men eder.” (P.V.S.K., Madde: 12). Bu sebepten on sekiz yaşından büyük olmayan çocuklar kahvehanelere girememektedir. Buna karşılık on sekiz yaşını dolduran bireyler istedikleri

gibi kahvehanelere girebilmekte ve oyun oynayabilmektedir. Çocuğun toplumda kendine ait bir yer kazanmasında kahvehaneler bir etken olabilmektedir. Ergin bireylerin bulundukları ortama giren çocuğun artık yavaş yavaş büyüdüğü ve sınıf atladığı söylenebilir. Kahvehanede masada okeyini oynayan çocuk kahvehanedeki diğer bireyler tarafından toplumda kabul edilebilmektedir. Dolayısıyla kahvehaneler erginleşme sürecinde bir eşik görevi gördüğü söylenebilir.

Kahvehanelerin ortaya çıkış tarihi olarak karşımıza 1551 yılı çıkmaktadır. İlk olarak bir caminin yanında Mekke'de ortaya çıkan kahvehaneler Kahire'ye 16. yüzyılın ilk 10 yılı içerisinde, İstanbul'a ise 16. yüzyılın ortalarında ulaşmış ve Batıya doğru yayılmıştır (Georgeon & Gregorie, 1999'dan aktaran: Özkök, 2019: 31). Osmanlı İstanbul'unda ilk kahvehane 1554 yılında Tahtakale'de açılmıştır (Bingöl, 2013'ten aktaran: Özkök, 2019). Kahvehane ilk ortaya çıktığında eğlence ve oyundan ziyade daha çok konuşma alanıydı. Konunun ciddi ya da önemsiz oluşu çok önemli değildi. Sık sık küfürlü ve argo konuşmalar yapılıyordu (Alkum, 2018:47).

Oyun oynamak günlük iş stresinden uzaklaşma, eğlenceli vakit geçirme ve bir kafa dağıtma aktivitesidir. Türk Dil Kurumu'na göre: yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yarayan eğlence, kumar, hile, düzen olarak tanımlanmaktadır

Türk toplumunda oldukça geniş kitlelerce oynanan okey oyunu büyük oranda eğlenmek ve arkadaşlar ile hoşça vakit geçirmek için oynanmakta genellikle kaybedenin bir bedel ödememesi okey oyununun kumara göre daha masum (KK.1) olarak algılanmasına sebebiyet vermektedir. Kadın ve erkek ayrımı yapılmaksızın oynanan bu oyunu ağırlıklı olarak erkeklerin oynadığı görülmektedir. Bu durum kadınların kahvehanelere erkeklerden daha az gitmesi ve neredeyse hiç gitmemesiyle açıklanabilir.

Kahvehanenin diğer bir görüntüsüne baktığımızda, kahvehanelerin Türk toplum yapısındaki cinsiyet kalıplarını yansıtmakta olduğunu görmekteyiz (Hattox, 1998'den aktaran: Çağlayan, 2012:104). Bir kadının bu mekânlara girmesi toplum tarafından damgalanıp dışlanması için gayet makul bir sebeptir. O kadının diğer tüm 'normal' erkekler gibi muamele görmesi

gerekirken istenmeyen kişi ilan edilmektedir. Cinsiyet farklılığından kaynaklanan bu ayrımcılık, dışlama, aşağılama, hor görme, yok sayma, şaşkınlıkla karşılama ve ayıplama gibi davranışlar bu süre içerisinde görülmesi olası davranışlardır. Erkekliğin yeniden üretilmesi için sadece erkekler için erkek merkezli üretilen bu mekânların bir diğer cinsin oraya girmesi, yasaklanan birisinin girmiş olması, mahreminizin ortaya dökülmesi ile eş değer tutulmaktadır. Sadece erkeğe ait olduğu düşünülen o mekâna ait olmayan bir öznenin orada bulunması bir tehdit unsuru olarak görülmektedir (Alkum, 2018:40). Ancak internet sayesinde okey oyununa her zaman ve her yerde erişim sağlanabildiği için kadınlar da bu sayede okey oyununu sanal ortamda rahatlıkla oynamaktadır.

Plastik, tahta, mika vb. maddelerden yapılmış taşlarla oynanan ve konkene benzeyen bir oyun türü (TDK) olarak tanımlı yapılan okey; dikdörtgen taşlar, taşları dizmek için istekalar ile oynanan bir şans, mantık ve hafıza oyunudur. Okey sözcüğü, aynı zamanda oyundaki joker taşının adıdır. Oyunda her oyuncu elinde bulunan taşları oyun kurallarına göre dizerek belirli setleri tamamlamaya çalışır (Vikipedi). 101 Okey, Okey oyununun bir benzeri olan, 21 taşla oynanan ve elindeki perlerin toplamı en az 101, çift olan taşların sayısı ise en az 5 çift olacak şekilde elini yere açarak bitirilmeye çalışılan bir oyundur. Soldan sadece eli açmak veya zaten açıksa işler yapmak için taş alınabilir.

Cezalar: işler veya okey taşının yere atılması ve açmayan elin yere açılması vb. durumlarda 101 puan ceza verilir. Bazı mekanlarda yerdeki okey başkası tarafından alınırsa ve başkasının istekasına bakılırsa (KK.2) yine 101 puan cezası verilir. Taşların yan yana dizilmesine “per”, başkalarının açtığı taşların yanına işlenebilecek taşlara “işler”, masada dağıtılmak üzere yedişerli sayılar şeklinde üst üste dizilen taşların her destesine “balya”, joker taşının sayısını üstlenen numarasız taşa “sahte okey” oynanan her oyuna ise “parti” adı verilmektedir. Masaya taşları kimse açmadan birisi biterse buna “elden bitme” veya “kafadan bitme” denir ve iki kere bitmiş gibi -202 siler yazılır, açamayanlar 404 puan ceza alır. Okey taşıyla bitilirse -404 puan silme alınır, diğerleri ise 808 puan ceza alırlar.

1. Kişilerin Tayini

Oyun, bireylerin rollerini belli bir süreliğine eline alarak oyuncuları kendi dünyasına çekmektedir. Örneğin bir asistan, bir güvenlik ve bir hademe aynı masada oyunu birlikte oynayabilmektedir. Bu durumdan ne oyun arkadaşları rahatsız olur ne de oyunun genel akışı bozulur. Amaç beraber eğlenmek olduğu için birlikte olmaktan mutluluk duyan bireyler rol ve statülerini oyuna karıştırmamaktadırlar. Fakat oyunun kurallarını ve püf noktalarını iyi bilen oyuncunun statüsü her zaman diğerlerinden farklıdır. Yukarıdaki meslek ve ekonomik statü ile buradaki oyun stratejisi ve becerisi yüksek olan oyuncunun statüsü arasındaki farkı karıştırmamak gerekmektedir.

Okey oyununda kişilerin oyuna başlamaları belli bir düzen dahilinde gerçekleşir. Kalabalık bir grupta herkes masaya oturup oyuna başlama iznine sahip değildir. Burada saygı, ekonomik durum, ortak akran gruplarının varlığı, misafirler ve oyunu bilme derecesine göre oyuncular masaya oturmaktadırlar. Genelde oyunu en iyi bilen oyuncular ilk oturarak oyunda ağırlıklarını belli etmektedirler. Burada doğal bir hiyerarşinin olduğu göze çarpmaktadır. En iyi ve en güçlü bireyin öncelikli olmasını, vahşi hayatta en güçlü olan erkek aslanın ilk olarak avını yemeye oturması ve bir evde aile içinde sofranın başına ilk olarak aile liderinin yani ailede en güçlü bireyin oturmasına benzetebiliriz.

En az dört kişi ile oynanan okey oyununda seyirci bulunabilmektedir ve dışarıdan seyredenlere “yancı” denilir. Yancı oyuna müdahale edemez, sadece masaya ait hesap üzerinden yer içer ve gider. Bu bağlamda yancı masaya rastgele oturmamakta, o, oyunu en iyi bilen liderin yanına geçerek orada oyunu seyretmektedir. Lider ise burada bilgi aktarım görevi görerek yancıyı kendi stratejisiyle adeta donatmaktadır. Oyunun kurallarını, püf noktalarını ve kritik hamleleri yancıya söyler ve uygulamalı olarak gösterir. Bu sayede yancı, bir çıraklık eğitimi görmüş olmaktadır. Burada âşık edebiyatında sıkça rastlanılan usta – çırak ilişkisinden söz edilebilir. Lider kendi bildiklerini yancıya aktarmakla tıpkı anne veya babanın çocuğuna hayat dersi aktarması gibi ebeveyn rolü üstlenir. Bu bağlamda okey masasına ikinci aile de diyebiliriz. Yancı hem oyuna hem de oyun üzerinden hayattaki çıkmazlarla

mücadele, stratejik düşünme ve zamanı iyi kullanma gibi durumlara hazırlanmış olacaktır.

Yancı olarak masaya oturmak öğrenme açısından bir hiyerarşik düzen izlenimi vermektedir. Bu açıdan bakıldığında kahvehane özelinde erkeklığe giden yol yancı olmaktan geçmektedir. Erkeklik yolunda seviye atlamak için masayı erginlenme yolundaki bir basamağa benzetebiliriz. Kahvehane masasına “oyuncu” olarak oturabilmek için önce “yancı” olarak oturmayı kabullenmek ve oyun için “pişmek” yani hazır olmak gerekmektedir (Özök, 2019:55,56).

Masanın etrafında duran sandalyelere oyuncular rastgele oturmamaktadırlar. Yukarıda bahsettiğimiz lider olan kişi ortama en hâkim olan sandalyeye oturur. Lidere rakip olan kişi ona taş atmak için onun soluna oturarak rakibini yenmeye çalışır. Liderin karşısında olan oyuncu ise en güçsüz olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel itibariyle bakıldığında grup lideri diğer üyelerinin hepsini görebilmek için en uygun pozisyonda bekler. Örneğin kurt sürülerinde de bu kanun geçerlidir, lider olan alfa kurt diğer sürü üyelerini görebilmek için en arkadan yürür. Burada da okey masasına otururken ortama hâkim konumda olması, oyuncunun liderlik vasıflarından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

2. Okey Oyununda Zaman ve Mekân

Okey oyunu gün, ay ve mevsim ayırt edilmeden her zaman oynanabilmektedir. Ancak iş günlerinin fazlalığı nedeniyle hafta sonları, kış günlerinin soğukluğu nedeniyle de yaz aylarında daha çok tercih edilmektedir (KK.3). Görüşme yöntemiyle kaynak kişiler tarafından edinilen bilgilere göre gün içerisinde kabul gören zaman dilimi ise akşama yakın yani ikindi ve akşam sonrasdır (KK.4). Dolayısıyla iş saatlerinin bu durumda etkili olduğu söylenebilir. Zira ikindi sonrası ve akşam birçok insanın ortak boş zamanları olarak görülmektedir. Aynı kaynak kişiden edindiğimiz bilgilere göre okey oynayan oyuncular zamanın nasıl geçtiğini anlamamakta, tabiri caizse artık istekaya taş dizmekten yoruldukları için oyunu bırakmaktadırlar. Kahvehanelerde sınırlı zaman dilimleri içerisinde oyun oynanmaktadır. Sabah saatlerinde çok tercih edilmeyen okey, akşam kahvehane mesaisi bitip

kapanana kadar sürmektedir. Hatta bazen hızını alamayan oyuncular kahvehanenin anahtarını alarak sabaha kadar orada okey oynadıkları görülmektedir (KK.5). Kahvehanelerde oynanan okey zamanla sınırlarını genişleterek kafelerde, evlerde, bahçelerde hatta okey takımının olduğu birçok yerde oynanmakta ve sanal ortama taşınan okey artık her zaman ve her yerde oynanan bir oyun haline gelmiştir.

3. Sanal Ortama Taşınan Koskoca Bir Masa

“Kültürü meydana getiren gelenekler, insanlık tarihinin yaşadığı üç kültür sürecinde; sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamlarında değerlendirildiğinde, farklı sosyo-kültürel bağlamlarda, yeni yapılanmaların ortaya çıktığı görülecektir. İnsanlığın geçirdiği evrim boyunca, sözlü ve yazılı kültür arasındaki ayrım, ancak elektronik çağda algılanmaya başlanmıştır” (Eker, 2014: 403).

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte sanal aleme okey oyunu da taşınmıştır. Kahvehanede, veya evde masa başında oynanan oyundan, sanal ortamda göz teması, el işaretleri, vücut hareketleri vb. olmadan duygusuz bir şekilde online olarak icra edilen bir oyun haline gelmiştir. Gerçek hayatta masa başında oynanan oyunda konuşulan kelimelerin ancak yüzde onluk bir kısmı (KK.6) sanal oyun esnasında konuşulmaktadır. Çünkü oyuncular klavyeden bir şeyler yazmaya üşenmekte veya tanımadığı insanlara karşı sessiz kalmayı (KK.7) tercih etmektedir. Oyun içinde bazı kalıplaşmış “selam”, “el nasıl”, “tebrikler”, “bol şanslar”, “seri lütfen”, “teşekkürler” vb. birçok kelime gönderilmek üzere hazır beklemektedir. Görüldüğü gibi otomatik hazır cevaplar soru sorma, emir verme ve herhangi bir eylem yapmaya yöneltmeyecek kelimelerden oluşmaktadır. Sohbet etmeye meyletmeyecek derecede sade, kullanışsız ve yavan olan bu kelimeler koskoca sözlü kültüre kelepçe vurularak küçücük sanal kalıplara hapsedmekte oyun kültürüne, oyun diline ve halk bilimine vurulan bir darbeyi gözler önüne sermektedir. Bu da göstermedir ki sanal ortamda oynanan okey oyunu insanları sanal dünyanın vatandaşı yapmakta, bireyler arasındaki iletişimi azaltarak adeta oyun oynamaya odaklanmış bir makine haline getirmektedir. Masa başında sözel olarak ifade edilen “taş çek, taş düş, okeyi indir, okeyi sat,

taş işle, işler taş atma, bit, okeye dön” vb. sözlerin sanal ortamda konuşulmadığı, konuşulsa bile çok az konuşulduğunu söyleyebiliriz. Bu da sözlü kültürün yaşatılması adına olumsuz bir gelişme olmaktadır.

Gerçek masa başında okey oynarken oyuncular birbirlerine işaretler yaparak (KK.8) oyunun gidişatına yön verebilmektedirler. Bu sayede oyuncuların birlik ve beraberlik duyguları güçlenmektedir. Ancak telefonda veya tableten oynanan okeyde ise bu durum –sanal ortamda oynayıp gerçek hayatta yan yana olmadıkları sürece- söz konusu değildir. Bu durum oyun içindeki duygu faktörünün önüne bir set çekmektedir. Oyunların sanal aleme taşınması beraberinde birçok değişikliği de beraberinde getirmiştir. Sanal ortamda taşlar çok daha hızlı dağıtılıp dizildiği için gerçek ortama nazaran daha hızlı oyun oynanmaktadır. Bu da her parti oyununun zamanını kısaltarak daha fazla parti oynanmasını sağlamaktadır. Sanal okey bir yardımcı zekâ görevi görerek yanlış yapma ihtimalini bir hayli zayıflatmaktadır. Çünkü sistem yere işler olan taşı otomatik işaretlemekte ve okey olan taşı otomatik ters çevirmektedir. Bu durum ayarlardan kapatılabilir fakat görüşme yapılan kaynak şahısların çoğu yardımcı ayarı seçerek kolay oyunu tercih etmektedirler. Bunun gibi birçok yardımla beraber hata yapma olasılığı en aza indirilmiş olmaktadır. Masada hile ile taş çalınmakta veya istekada işe yaramayan fazlalık eden taş bir şekilde çıkarılabilmektedir. Bu şekilde taş çalma işlemi kimse görmeden yapıldığı zaman bir sorun teşkil etmemekte fakat taş çalarken yakalanırsa 101 puan ceza almaktadır. Sanal ortamda okey oynanması bu taş çalma işlemini rafa kaldırmıştır. Fakat yine de oyuncular yan yana gelip ortak hareket ederek hile yapabilmektedirler.

4. Yazboz Kâğıdı

Oyunda bir yazboz kâğıdı bulunmaktadır ve bu kâğıt, oyuncuların aldıkları sayıların tutulduğu ve oyun sonunda birincinin ve sonuncunun tayin edildiği kâğıttır. Oyunun daha zevkli ve daha eğlenceli geçmesi için masada bir liderin olması gerekmektedir. Lider oyunun kontrolünü elinde tutmakta, kargaşalara izin vermeyerek oyunun akışını kesintiye uğratmadan sürdürmektedir. Oyun baskın birey sayesinde daha sevimli ve daha rekabetçi bir ortamda icra edilmektedir. Bahsi geçen yazboz kâğıdı genel itibariyle

liderin elinde (KK,9) olmaktadır. Onun sözü dinlenmektedir ve adeta bir yönetici rolüne bürünmektedir. Bu olayı bir devleti veya bir aileyi ya da bir sürüyü yönetmeye benzetebiliriz. Ailenin ve devletin de bir lideri, sözü geçen ve kural koyan bir yöneticisi olmazsa bu yönetimlerin ömrü de kısa olacaktır. Tıpkı bunun gibi okey oyununda da bir liderin olmaması oyunun gürültülü, disiplinsiz, yavan ve kısa süreceğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla yazboz kâğıdını bir paraya, mülke ve güce benzetmekte bir sakınca görülmemektedir. Zira o kâğıt kimin elindeyse yönetim ve güç de onun elinde demektir.

Bir oyun masasında yazboz kâğıdını sürekli aynı bireyin yazmak istemesi ve yazması, evinde kendinden başka lider olan babasının veya başka bir büyüğünün olması ya da başka ortamlarda liderliği diğer bireylere kaptırdığı için kaybettiği tahtını okey masasında bulmak istemesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Liderin yazboz kâğıdını kimseye vermemesi de kontrolü eline almak istemesi liderlik çatışmasının bir sonucu olarak ortaya çıkması şeklinde yorumlanabilir.

5. Okey Masasında Sözlü Kültür

Okey oyunu sırasında, sözlü kültürün bir parçasını oluşturan kalıp sözlerin halk biliminin bir parçası olması nedeniyle bu sözlerin araştırılması ve anlamlandırılması faydalı olacaktır. Yöreden yöreye bölgeden bölgeye değişiklik gösteren bu sözlerin ortak noktası okey masasında söylenmiş olmalarıdır. Yazılı olmayan ve ağızdan ağıza geçmek suretiyle yayılan söylemler sözlü kültürün içine girmektedir. Okey oyununda da bu ağızlarda dolaşan sözlü kültürü bulmak mümkündür. Örneğin tecrübesiz ve oynamaya yeni başlayan oyuncular için “hızlı oyna yanlış oyna” (KK.10) tabiri kullanılmaktadır ve bu tabir ile oyuncunun zaaflarından yararlanarak hataya zorlamak amaçlanmaktadır. Dolayısıyla baskı altında kalan ve eziklik hissinden kurtulmak isteyen, kendini bu yetersizlik ve beceriksizlik durumundan kurtarmak isteyen oyuncu hızlıca düşünmeden oynayacak ve neticede yanlış hamle yapacaktır. Masada en baskın birey tarafından kullanılan bu tabir (KK.10) onun kendini üstün göstermesi ve liderlik vasıflarını ön plana çıkartmak istemesiyle açıklanabilir. “Tek taşayım”, oyunun kazanılması için tek taş ihtiyacı vardır. Tek taş kalan oyuncu tek

taşayım diye açık çağrıda bulunabilir. Bu söz diğer oyuncuları tedirgin etmekte ve oyunun heyecanını da yükseltmektedir.

Zar atılırken zara “münafık” (KK.11) gibi isimler de verilebilmektedir. Sözlük anlamı olarak arabozucu, karıştırıcı, İslam’a inanıyormuş gibi yapan ama inanmayan, ikiyüzlülük eden insan (TDK, Sami, 1317:1409) olarak açıklanmaktadır. Burada geçen arabozucu ve karıştırıcı anlamları ile dağıtılacak olan taşların rastgele karışmasını, oyunda joker taşı olan okeyin iyice karışmasını sağlaması ve herkesin kanaat göstermesi için atılan zara münafık denilmesi arasında bir bağlantı kurulabilir. Okey masasına yukarıdan bakıldığında zar dönerek hangi sayılarda durursa baştan sayılır ve gelen sayıdan itibaren balyalar sırayla dağıtılmaya başlanır. Okeyin hangi taş olduğunu belirlemek için ikinci defa zar atılır ve gelen sayı ne ise tek balyadan aşağıdan yukarıya sayılarak gelen taş okey taşı ilan edilir. Dolayısıyla zar hem balyaların arasını açmış hem de okey taşını karıştırmış olmaktadır. Bu sonuca göre masadaki zar ile münafık arasında bir bağlantı olduğu göze çarpmaktadır. Kurulan bu bağlantı ile dini öğelerin okey oyununa yansıdığını söyleyebiliriz.

Okey oyunu kahvehanelerden çıkarak evlerde, kafelerde ve sahillerde oynanmaya başlanmasıyla kendisine çok geniş bir oyun ağı oluşturmuştur. Evlerinden çıkmak istemeyen bireyler okey oynamak için dışarıdan daha cazip gelen evleri (KK.12) veya daha çekici ve cezbedici ortamlardan sahil kenarları ve kafeleri tercih etmektedirler. Kahvehanelerdeki yaş aralığının 35 – 55 olduğu göz önüne alınırsa sahil ve kafeler okey oynanmak için daha alternatif mekanlar olabilmektedir. Okey kahvehane ve kafelerde evlere nazaran daha uzun süreler oynanmaktadır. Evde ortalama 3 parti oynanan okey bahsi geçen mekânlarda ortalama 5 parti oynanmaktadır (KK.13). Bunun sebepleri arasında toplumsal bir varlık olan insanın toplum içinde bulunduğu ortama daha çok uyum sağlamasını ve ortamla bütünleşmesini, her evde masa ve sandalyenin bulunmaması ve otururken vücudun ağırlaşıp yorulmasını, kahvehanede veya kafede içeceklerin başkası tarafından servis edilmesi ve daha rahat ve iştahla oyun oynanmasını, evlerde bu imkânların kısır olmasından dolayı oyuna odaklanamama gibi birçok etkeni sayabiliriz. Bu sebeplerden dolayı kahvehane ve kafelerde evlerden daha uzun oyun süre okey oynanmaktadır.

Sonuç

Türk toplumunda zevk ve heyecan içinde oynanan oyunlar arasında yer alan okey mekân sınırlarını aşarak ev, bahçe, balkon gibi birçok yerde oynanmaktadır. Bu mekanlara ek olarak en büyük etki internet sayesinde olmuş ve okey sanal alemde milyonlarca kişi tarafından oynanan bir oyun haline gelmiştir. Mekânların çoğalması birçok değişikliği de beraberinde getirmiştir. Bu değişiklikler arasında oyun süresi, oyunun oynanma sıklığı ve oyun içinde konuşulan sözlü kültür gibi birçok olguyu sayabiliriz. Kahvehanelerde okey oyunu uzun süreler oynanarak bireyler arasındaki muhabbeti arttırmakta ve masa etrafında sözlü kültür yaşatılmaktadır. Okeyin evlere giriş yapmasıyla oyunun süresi kısalmış sanal aleme taşınmasıyla da sözlü kültür yok olma eşiğine gelmiştir. Öte yandan kahvehanelere sadece erkeklerin girip oynadığı okey oyunu sanal aleme taşınmasıyla birlikte kadınların da rahatlıkla oynayabileceği bir oyun haline gelmiştir,

Günümüzde online olarak milyonlarca kişi tarafından oynandığı gözlenmektedir. Dolayısıyla okeyin sanal ortama taşınmasıyla birlikte oyun oynayan birey sayısında patlama olduğunu öte yandan internetin yaşayan kültüre bir darbe vurduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

Alkum, Ö. (2018). *Bir “İdeal” Erkeklik Biçimi Olarak Hegemonik Erkeklik Bağlamında Mekânsal Davranış: Erkek Kahvehaneleri – Batman Örneği*, Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD YL Tezi.

Bayındır, G. (2018). *Kumar ve Şans Oyunlarının Bir Bakış: Niğde Örneği*, Niğde: Millî Kültür Araştırmaları Dergisi. Cilt: 2- Sayı: 2.

Boratav, P. N. (2013). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, Ankara: BilgeSu Yayınları.

Çağlayan, S. (2012). *Anadolu’nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane*, Güz 2012 Sayı 29. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

Eker, G. Ö. (2014). *Gelenekten Geleceğe Halk Edebiyatı*, (Ed: Öcal, M. Öcal), Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları.

Karadağ, M. ve Kaya, A. (1995). *Halkbilimine Giriş*, Balıkesir: Balıkesir Akademi Dergisi Yayınları

Özkök, E. (2019). Bir Erkeklik Mekanı Olarak Kahvehanler, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD, YL Tezi.

Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu (kbl. 1934). 2559 sayılı kanun, www.mevzuat.gov.tr

Sami, Ş. (1317). *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Yıldırım, D. (2016). *Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Türk Dil Kurumu. tdk.gov.tr

<https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Okey>

Kaynak Kişiler

KK.1: Mustafa Çetin (1994). Üniversite mezunu, Özel Güvenlik, Gümüşhane

KK.2: Salih Balkan (1992). İlkokul mezunu, minibüs şoförü, Bayburt

KK.3: Mehmet Ali Güçlü (1995). Üniversite mezunu, Tokat

KK.4: Fırat Yazıcı (1995). Lise mezunu, Belediye çalışanı, Gümüşhane

KK.5: Zeynel Abidin Işık (1995). Üniversite mezunu, taksi şoförü, Bayburt

KK.6: Arif Işık (1992). Üniversite mezunu, ilaçlama firması çalışanı, Bayburt

KK.7: Ömer Çalışkan (1993). Üniversite mezunu, öğretmen, Konya

KK.8: Veysel Işık (1993). Üniversite mezunu, Bayburt

KK.9: Cansu İrmak (1995). Üniversite mezunu, Ardahan

KK.10: Hayrettin Işık (1992). Üniversite mezunu, çiftçi, Bayburt

KK.11: Abdalbaki Işıık (1997). Üniversite mezunu, Bayburt

KK.12: Berna Büşra Kolot (1993). Üniversite mezunu, Trabzon

KK.13: Recep Gün (1994). Üniversite mezunu, emniyet amiri, Aksaray

KİMLİK VE KÜLTÜR BAĞLAMINDA ŞEKER AHMET PAŞA

Asuman AYPEK ARSLAN - Tarık DEMİR

Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi.

asuman.aypek@hbv.edu.tr

Sanatta Yeterlik Öğrencisi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. demir771@gmail.com

Özet

Batılı Resmin Osmanlı sanat ve kültür hayatına girmesinde katkıları ve öncülüğü olan Şeker Ahmet Paşa, asker olmasına rağmen sivil kalmayı başarması ve akademik sanatı öğrenmesine rağmen kendisine özgü doğa ve eşya anlayışını geliştirmesiyle modern Türk resminin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Sanatçı Paris'teki atölyelerden klasik-akademik üslubun inceliklerini kavrayıp tablolarına aktarsa da, İstanbul'a döndükten sonra yaptığı resimlerinde, içinde yetiştiği kültürün ve yaşam biçiminin değerlerini de gözden uzak tutmamıştır. Batı'yı tanımış, Batı'yı anlamış, Batı'dan istifade etmiş; ancak kendi kültürel kodlarını unutmamış ve kimliğini muhafaza edebilmiştir. Paris'te gördüğü eğitimin ardından İstanbul'da dönerek, modern resmin ilk sergilerinin düzenlenmesinde aktif rol alarak Osmanlı Sarayı başta olmak üzere tüm kamuoyunun dikkatini resme çekmeyi başarmıştır. Minyatür geleneğinin asırlardır devam ettiği bir sanat atmosferinde nesneleri ve doğayı perspektif kurallarına göre işlemeye, yağlı boya ve sulu boya resimlerle Avrupa tekniğine uygun resimlerin tanıtılmasına hizmet eden Şeker Ahmet Paşa, Doğulu bir ressam kalmayı başarmıştır. Bu çalışmada Paşa'nın gençlik yıllarından Avrupa tecrübesine, Saray hayatından natürmortlarına kadar sanat çizgisi, gelişimi, değişimi ve özüne dönüşü orman tablosu bağlamında incelenmiştir. Çalışma, asker ressamlar kuşağını ve özelde Şeker Ahmet Paşa'yı kimlik ve kültür bağlamında ele almasıyla önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Modern Resim, Asker Ressamlar, Osmanlı Mektebi.

ŞEKER AHMET PAŞA İN THE CONTEXT OF IDENTITY AND CULTURE

Abstract

Şeker Ahmet Pasha, who contributed and led the way in the introduction of Western Painting into Ottoman art and cultural life, contributed greatly to the development of modern Turkish painting by developing his unique understanding of nature and objects, despite being a soldier, succeeding in remaining a civilian and learning academic art.

Although the artist grasped the subtleties of the classical-academic style from the workshops in Paris and transferred them into his paintings, he did not ignore the values of the culture and lifestyle in which he grew up in the paintings he made after returning to Istanbul. He knew the West, understood the West, benefited from the West; however, he has not forgotten his own cultural codes and has been able to preserve his identity.

After his education in Paris, he returned to Istanbul and took an active role in the organization of the first exhibitions of modern painting, and succeeded in attracting the attention of the public, especially the Ottoman Palace. Şeker Ahmet Pasha, who served to process objects and nature according to the rules of perspective in an artistic atmosphere where the tradition of miniature had been going on for centuries, and to promote paintings in accordance with the European technique with oil and watercolor paintings, managed to remain as an Eastern painter. In this study from his youth years to his European experience, from his palace life to his still life paintings, the line of the art of Pasha, his development, change and return to his essence have been examined in the context of his works. The study is important as it deals with the generation of military painters and in particular Şeker Ahmet Pasha in the context of identity and culture.

Keywords: Culture, Modern Painting, Soldier Painters, Ottoman School.

Giriş

Osmanlı Devleti 18.yüzyılın başına kadar çeşitli çalkantılar yaşamıştır. 18. Yüzyılın başında, Osmanlı İmparatorluğu'nda, batıya karşı bir merakın oluşması sanat ve kültür ortamındaki çeşitli gelişmelerle beraber zaten var olan ilginin resim sanatı üzerinde tekrar yoğunlaşmaya başlamasını sağlamıştır. Batılılaşma hareketleriyle beraber orduda teknik bir yenilenme

ihtiyacı hasıl oldu. Topçuluk, istihkam ve haritacılık konularında ordunun yenilenmesi gereği ortaya çıkmış, bu çerçevede Avrupa'dan getirtilen hocalardan yararlanabilmek için resim dersi, askeri okullarda okutulmaya başlanmıştır. 1773'te faaliyete geçen Mühendishane-i Bahri Hümayun'da okuyan öğrencilerin resim dersini aldıkları bilinmektedir.

19. yüzyılın başında, askeri okullarda resim dersi okutulmaya başlaması ile birlikte, bu açıdan yeni bir döneme girilmiştir. Yurt dışından gelen hocalar okullarda, sanatçılar ise sarayda çok farklı sanatsal bir ortamın doğmasına yol açmışlardır. Batılı resim anlayışının en önemli göstergelerinden olan Perspektif dersi, ancak 1847'de okutulmaya başlanabilmektedir. (Baloğlu, 2006)

Bu dönemden sonra Avrupa'ya giden öğrenci sayısında artış olması, buradaki öğrencileri düzen içinde tutmak gerekliliğini doğurmuştur. Bu amaca hizmet için Paris'te 1860-61'de kurulan Mekteb-i Osmani, 1874 yılına kadar görevini yerine getirmiştir. Paris'te sanat eğitiminin serbest atölyelere kaymasını önlemek amacıyla açılan güzel sanatlar okuludur. Osmanlı sanatçılarını kontrol altında tutmak ve birlikte hareket etmelerini sağlamak amacıyla kurulmuş bir mekteptir.

Şeker Ahmet Paşa ve Sanatı

Doğuş tarihi 1841 olarak tespit edilen Şeker Ahmet Paşa 1862'de Mekteb-i Tıbbiye resim muallim muavini iken Sultan Abdülaziz'in iradesiyle Paris'e gönderilmişti. Bulanger ve Gerome atölyelerinde sekiz sene kadar çalışarak 1870'de İstanbul'a döndü. Yüzbaşı rütbesiyle Tıbbiye Mektebine resim muallimi tayin edildi. Aynı zamanda Bayazıt, Zeyrek, Kaptan İbrahim Paşa Rüştîyelerinde ders alarak kol ağalığa terfi ve yaver mesleğine dahil oluncaya kadar tedris vazifesi gördü. Ahmet Ali Paşa 1875'te binbaşı, 1877'de kaymakam, 1880'de miralay, 1844'te ferik olmuştur. 1892 tarihinde ecnebi misafirler teşrifatçılığına dahil edildikten sonra onu B. Hamdi'nin Sanayi-i Nefise Mektebi müsabakalarında jüri azası olarak görürüz. (Yetik, 2016)

Paris'te eğitim alan Şeker Ahmet Paşa Paris'te her ne kadar Gerome ve Boulanger'nin atölyelerinde eğitim alsa da Barbizon ressamlarından daha çok etkilenir. Paşa'nın doğa resimlerine bakıldığında Barbizon ressamlarından François Millet'den atkilendiği açıkça fark edilebilir. Şeker Ahmet Paşa,

Osman Hamdi Bey’le aynı dönemde Paris’te resim eğitimi alan isimlerden biri. O da Gerome ve Boulanger’nin öğrencilerindendir. Ancak Şeker Ahmet, Osman Hamdi Bey gibi Batılı ressamın oryantalist anlayışlarının izinden gitmez. “Her ne kadar akademik eğitim olsa da, akademiden bağımsız toplulukların sanatına ilgi duyar. Bunlardan biri de Güney Fransa’daki Barbizon’da bir araya gelen ve adı sonradan Barbizon Okulu olarak tanınacak olan izlenim öncesi ve realizm karışımı bir doğa anlayışı güden sanatçılar topluluğudur. Özellikle François Millet ve realist akımın güçlü isimlerinden olan Courbet, Şeker Ahmet Paşa’nın örnek alacağı ressamlardır.” (Akbulut, 2009)

Harbiye’de Gues desen ve yağlı boya, Schranz suluboya derslerine girmiştir. Asker ressamın yetişmesinde her ikisi de büyük çaba harcamışlardır. Resim sergileme işini de ilk defa Türkiye gündemine getiren onlar olmuştur. 1849 yılında okulda düzenledikleri sergiye padişah Abdülmecit de katılmıştır.

1851’den itibaren özel ve resmi bütün Türk okullarında resim dersleri asker öğretmenler tarafından verilmiştir. Avrupa’da batılı anlamda resim sanatını öğrenip İstanbul’a dönen Osman Hamdi, Şeker Ahmet Paşa gibi sanatçılar, rüştiyelerde ders vermeye, resim dersini verecek hocalar yetiştirinceye kadar asker öğretmenler, batılı anlamda resim sanatının ilk öğreticisi olmuşlardır. Askeri okullar, asker ve komutan yetiştirmenin yanında güzel sanatlar dalında da görevini yerine getirmiştir.

Tanzimat döneminde, artık Türk ressamı eski minyatür geleneklerinden tamamen ayrılarak, doğa ve nesneleri gözle görüldüğü gibi perspektif kurallarına uygun bir şekilde resimlemeye ve renkleri de aldıkları ışığın etkilerine göre yarım tonlar ve gölge ışıklarla işlemeye başlamışlardır. Bu tarihten itibaren, artık Avrupa tekniğinde yağlı boya ve sulu boya resimlere ilgi artmış ve Türk resmi yeni bir döneme girmiştir. Batılılaşma dönemi ressamı bilinçli olmadan halkın ve üst sınıfların paylaştığı tasavvuf ruhunu Batı üslubu ile birleştirmeye çalışmışlardır. Minyatür, halk resimleri ve dini resimlerde gö- rülen fantastiklikten daha gerçekçi üsluba geçi- şin ilk aşaması

olan bu resimlerin yansıttığı kozmos, tümüyle geleneksel ahlak anlayışını ifade etmektedir (Duben, 1983).

**"Otoportre" 116x85 cm. Tuval üzerine yağlıboya
İstanbul Resim Heykel Müzesi**

Şeker Ahmet Paşa'nın bütün kaynaklarda 27 Nisan 1873 tarihinde Darülfünun'da açtığı sergi Türkiye'de açtığı ilk sergi olarak bilinir. Türkiye'deki ikinci sergi de yine Şeker Ahmet Paşa'nın uzun bir hazırlık safhasından ve ertelemelerden sonra 1 Temmuz 1875 yılında açılmıştır. Gayrimüslim ve yabancı sanatçıların kurduğu Elifba Club'un sergileri kamuoyunu etkilemesi bakımından önemlidir. Bu sergilere Osman Hamdi, Süleyman Seyyid ve Şeker Ahmet Paşa da katılmışlardır. (Başkan, 2009). Paris'te iken yaptığı resimler 1869 ve 1870 yıllarında düzenlenen milletlerarası sergide teşhir edildi. Bir Türk ressamının bu başarısı büyük ilgi gördü. (İslam Ansiklopedisi, 2010)

Saraydaki yaverlik görevine getirildikten sonra, yabancı devlet elçilerini karşılama ve Padişahla yakın çalışma ortamının getirdiği yoğunluktan manzara resimleri yapmaya zaman bulamayan Şeker Ahmet Paşa, Mercan'daki konağında resim yapmak için kurduğu atölyesinde daha çok ölüdoğa resimlerine yönelmiştir. Natürmortlarında da titiz bir kompozisyon hassasiyeti gösteren Paşa, bu gruba giren çalışmalarında cansız nesne görüntülerini, kavun ve karpuz dilimlerini, üzüm salkımlarını, sepet

içine yerleştirilmiş meyveleri, vazoda çiçekleri gerçekçi bir biçimde resmetmiştir.

***Şeker Ahmed Paşa, “Ayvalı Manzara”, Tuval üzerine yağlı boya,
129 x 89 cm., Türkiye İş Bankası Koleksiyonu***

***“Karpuzlu Natürmort”, Tuval üzerine yağlı boya, 63 x 105 cm,
İstanbul Resim ve Heykel Müzesi***

“Şeker Ahmet Paşa peyzaj ve natürmortlarıyla eski bir geleneğin malzemelerini kullanıyordu belki de. Ancak aynı malzemeden yarattığı dil, öykü ya da mimari, onu diğerlerinden ayırır. Şeker Ahmet Paşa’nın elinden çıkan aynı doğa, hiç durmadan deviren, bazen ürküten, her anlamda ayrı bir varlığı ve var oluşu yansıtır. Ve tüm bu etkiyi, düşünce sıçramalarını sıradan bir doğa parçasının suretinde vermek, hiç şüphesiz ressamını da sağlam bir yere oturtur. Bu haliyle Şeker Ahmet Paşa, sosyal hiçbir yaraya parmak

basmamış, hiçbir gündelik yaşam aktivitesi resmetmemiş olsa da, Türk resminin en büyük öncülerinden biridir.” (Akbulut, 2009)

Kimlik ve Kültür Bağlamında Şeker Ahmet Paşa ve Orman Toblosu

***“Ormanda Oduncu” 140 x 180 cm. Tuval üzerine yağlıboya
İstanbul Resim ve Heykel Müzesi***

Batılı Resmin Osmanlı sanat ve kültür hayatına girmesinde katkıları ve öncülüğü olan Şeker Ahmet Paşa, asker olmasına rağmen sivil yapı içinde görünüyor olması, sanat anlayışını doğrulayan ve mensup olduğu kültürle örtüşen bir tavrı yansıtır.

Sanatçı Paris’te eğitim gördüğü atölyelerden klasik-akademik üslubun inceliklerini kavrayıp tablolarına aktarmakta titiz davranmış olsa da, özellikle İstanbul’a döndükten sonra yaptığı resimlerinde, içinde yetiştirdiği kültürün ve yaşam biçiminin kendisine telkin ettiği değerleri de gözden uzak tutmamıştır. Batı’yı tanımış, Batı’yı anlamış, Batı’dan istifade etmiş; ancak kendi kültürel kodlarını unutmamış ve kimliğini muhafaza edebilmiştir.

Şeker Ahmet Paşa, Orman tablosunda Paris’te aldığı eğitimin etkisi altında bir nevi Avrupa manzara resmi görülmektedir. John Berger’in ifadesiyle, resimdeki renkler ve boya dokusu Rousseau, Courbet’yi ve Diaz’ı çağırıştırıyor. Uzaklık ve yakınlık algıları tabloda değişkenlik gösterebiliyor. Paşa’nın asker ve bürokrat kişiliğinin yansıması olduğu

düşünülen kompozisyon fikri; oduncu, katır, ağaçlar ve yolların fotoğrafı andıran birlikteliğinden açıkça görülmektedir. “Şeker Ahmet Paşa’nın orman temalı resimlerinde sık kullandığı bir yöntem de, bakışı resmin gerilerine, çerçeveyi sağ üst ya da sol üstten diyagonal kesecek şekilde yönlendirmesi.” (Akbulut, 2009) Şeker Ahmet Paşa’yı Barbizon ressamlarından ve Paris’te birlikte eğitim aldığı Osman Hamdi Bey’den ayıran en önemli özelliği oryantalist yaklaşımdan uzak olmasıdır. Bilindiği gibi oryantalist yaklaşım Batı’nın Doğu’yu algılayış biçimini yansıtan Batılı bir yaklaşımdır. Şeker Ahmet Paşa orman tablosunda yer verdiği ormanda odun toplayan köylü, odunlarını toplamış ve katıra yüklemiştir. Kıyafetleri itibarıyla dönemin yaşam özelliklerinden izler taşıyan oduncu, geleneksel kıyafetiyle özgün bir duruşu sergilemektedir. Tablodaki bu ayrıntı, Paşa’nın milli kültür hassasiyetini ele vermektedir.

Sonuç

Kişisel ve aynı zamanda toplumsal ortak bir yaratım olan sanat aracılığıyla geçmişimize ve günümüze yapılan ve bize sıradan gelen göndermeler, kültürel kodlarımız olup yaşamımızı ve kimliğimizi biçimlendirmektedir. Resim sanatında betimleme mantığını belirleyen temel dinamik felsefi ve epistemolojik bir arka plan ile ilintilidir. Görünen dünyayı kullandığı göstergeler dizgesi ile betimleyen Şeker Ahmet Paşa’nın ifade dilini belirleyen temel zihniyet, gerçekliğin/ dış dünyanın algılanması ve görsel imgeler dönüştürülmesi ile ilgilidir. Sanatçının resimlerinde tinsel bir atmosfer ve doğaya yaklaşım söz konusudur. Şeker Ahmet Paşa’nın resimlerindeki sessizlik ve atmosfer dışı bir uzam, dış dünyanın yansıtılmasında mistik, hüznü ve zaman dışı bir boyutu bize taşır. Dönemin düşünsel ve toplumsal yapısı sanatçının eserlerinde ifade bulurken, kendi kimliği ve ait olduğu kültür hakkında da önemli göstergeler barındırmaktadır.

Kaynakça

- Akbulut, D., (2009), Türk Resminin Öncüleri, Etik Yayınları, İstanbul
- Avni Baloglu, H. A., (2006), Şeker Ahmet Paşa’nın Sanatı ve Sanatçı Kişiliği, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale

Başkan, S., (2009), Başlangıcından Cumhuriyet Döneminde Kadar Türklerde Resim, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara

Duben, İ.A., (1990). 1873–1908 Pera [Beymen Ser- gi Kataloğu], İstanbul.

Tollu, C., (1967), Şeker Ahmet Paşa, MEB Basımevi,

İslam Ansiklopedisi, Şeker Ahmed Paşa maddesi, 38. Cild, İstanbul, 2010

Özsezgin, K., (2014), Doğu'nun Penceresinden Doğaya Bakış Şeker Ahmet Paşa -Resim Ustaları Dizisi, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Yetik, S., (2016), Ressamlarımız, Sanayi-i Nefise'den Asker Ressamlara Modern Türk Resminin İlk Ustaları, Gram yayınları, İstanbul

SEYİTBEK DESTANI'NDA HALK HUKUKU UNSURLARI

Harun AKÇAM

*Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü*

Özet

Destanlar, toplumun “milli hafızası” diyebileceğimiz birer “sözlü kütüphane” özelliği gösteren halk edebiyatı ürünleridir. Epik karakterli destanlarda, yalnızca bir mücadele değil aynı zamanda sosyal yaşama dair izler de görülmektedir. Bu açıdan destanların sosyokültürel boyutta da okunması ve araştırılması, sosyal yapının izlerini ortaya çıkaracaktır.

İnsanlar topluluklar halinde yaşamaya başladıktan itibaren sosyal yapıyı düzenlemek için birtakım kurallar oluşturmaya ve geliştirmeye başlamışlardır. Her toplumun kendi yaşantısına göre düzenlediği bu kurallar, hukuki sorumlulukları da düzenler nitelikte oluşabilir. Türk kültüründe bu nitelikteki kurallar genellikle sözlü olarak gelişir ve bu kurallar, işlevsellikleri sayesinde modern hukuk kuralları içinde de kendilerine yer bulabilirler. Halk hukuku kavramı halkbilim açısından genellikle sözlü kültür ortamında uygulanagelen kurallar bütünü olarak değerlendirilir ve pozitif hukuk sistemlerinin yanında gelişmiştir. Ancak pozitif hukuk sistemlerinin bilinmediği ya da tespit edilmesi mümkün olmayan sözlü verimlerdeki hukukî işleyişin anlaşılabilmesi halk hukuku kavramının anlaşılması ile mümkün olabilir.

Kırgız Destanlarından Seyitbek Destanı, sosyal düzenin sağlandığı geleneksel hukuk kurallarını içeren bir yapıdadır. Bu çalışmada Seyitbek Destanı'ndaki bu unsurlar belirlenecek ve halk hukuku bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Halk Hukuku, Pozitif Hukuk, Töre, Destan, Seyitbek Destanı.

FOLK LAW ELEMENTS IN SEYİTBEK EPİC

Abstract

Epics are folk literature products that feature an "oral library" that we can call the "national memory" of the society. In epics, not only a struggle but also traces of social life are seen. In this respect, reading and researching epics in socio-cultural dimension will reveal the traces of social structure.

Since people started to live in communities, they have started to create and develop some rules to regulate the social structure. These rules, which each society regulates according to its own life, can also be formed in a way that regulates legal responsibilities. Rules of this nature in Turkish culture generally develop verbally and these rules can find a place for themselves in modern legal rules thanks to their functionality. The concept of folk law is generally considered as a set of rules applied in the oral culture environment in terms of folklore and has developed alongside positive legal systems. However, it is possible to understand the legal process in oral outputs, where positive legal systems are not known or cannot be determined, by understanding the concept of folk law.

Seyitbek Epic, one of the Kyrgyz Epics, has a structure that includes traditional legal rules that ensure social order. In this study, these elements in Seyitbek Epic will be determined and evaluated in the context of folk law.

Key Words: Folk Law, Positive Law, Custom, Epic, Seyitbek Epic.

1. Giriş

Kırgız Türkleri, tarihi süreçleri içinde gerek farklı devletlerin himayesinde gerekse bağımsız devletler kurarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu tarihi süreç içinde pek çok farklı kültür ile karşılaşmış olan Kırgız Türkleri; hem bu kültürlerden etkilenmiş hem de onları etkilemişlerdir. Kırgız Türklerine ait, ulaşılabilen yazılı belgeler kısıtlıdır. Bu sebeple yapılacak çalışmalarda toplumsal hafızaya kodlanmış birtakım özellikler incelenip değerlendirilerek Kırgız Türkleri hakkında detaylı bilgiler, çeşitli metinlerin alt metinlerinde bulunabilir. Bu açıdan insanların en eski yaratmalarından birisi olan destanlar değerlendirildiğinde bu bilgiler gün ışığına çıkarılabilir. Kırgız Türklerinin oldukça geniş bir destan külliyatı vardır. Sosyal ve beşeri hayata dair pek çok unsur destanlarda kodlanmıştır. Destanlar ile ilgili

yapılacak çalışmalar, sosyal yaşantının ortaya koyulması açısından önem taşır. Dolayısıyla halk kültürü ile ilgili çıkarımlar için destan metinleri önemli kaynaklar olarak görülür. Zira destanlar sadece bir olayın anlatılması değil; aynı zamanda metinlerde kodlanmış olarak bulunan kültürel ve toplumsal yapıların izlerinin tespit edilebileceği bir halk edebiyatı türüdür. Bu çalışmada, Seyitbek Destanı, halk hukuku açısından değerlendirilecektir. Destandan hareketle halk hukuku kavramı ve Kırgız Türklerini hukuki verileri ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

2. Sosyal Normlar

İnsanlar topluluklar halinde yaşamaya başladıklarından itibaren topluluğun bir arada yaşayabilmesi için birtakım kurallar geliştirmişlerdir. Bu kurallara özelde hukuk adı verilir. Hukuk kavramı, bir toplumda uyulması gereken kuralların bütünüdür karşılamak için kullanılmaktadır. Uluslararası ortak bir hukuk algısından bahsetmek mümkün olmasa da bazı evrensel kaideler etrafında sabit olan hukuki yapılar mevcuttur. Bu hukukî yapılar, pozitif hukuk olarak adlandırılır ve ilgili toplumun resmi hukukî sistemlerini belirtmek üzere bu isimlendirme kullanılır. Resmi/pozitif hukuk sistemlerinin haricinde, hukuki değerler her toplumun kendi dinamikleri uyarınca değişkenlik göstermektedir. Resmi/pozitif hukuk sistemlerinin yanında gelişen ve genellikle de bölgesel özellik gösteren bu kurallara da halk hukuku adı verilmektedir.

Çalışmanın teorik zemini, sosyal normların hukuki konumları üzerine kurulduğu için bu terimlerin tanımlarını vermek gerekmektedir. Her kültürde sosyal normlar vardır ve sosyal normlar, bireyin toplum içindeki davranışlarını denetler ve destekler özelliktedir. Sosyal normlar, emredici güçte yazılı olmayan sözlü kurallardır. Norm, pek çok disiplin ve sosyal/kültürel yapıda uyulması gereken kurallardır. “Latince, ‘marangoz gönyesi’ anlamına gelir. Kelime dönüşen haliyle (norm), düzgü, kural veya ölçü anlamına gelmektedir. Buna göre insanların birbirlerine karşı nasıl ve ne şekilde davranacaklarını düzenleyen kurallar bütününe ‘norm’ denilir” (Ersoy, 2014: 93). Latince düz/doğru çizgi çizmeye yarayan aletler için kullanılan bu kelime, toplumsal yapı uyarınca *düz/doğru davranışlar*

belirlemek için meydana gelen kurallar soyutlamasıyla sosyal bilimlerde kullanılmaktadır. Normlar, insanların doğru davranışlar sergilemesi için gelişmiş kalıp düşüncelerdir.

Normlar emredici bir yapıya sahiptir. Toplum, bireylerinin kendi rolleri içinde ilgili normlara uyması için emir dili kullanılmaktadır. Bu emir dili, zorunluluk olarak düşünölmeli ve uyulmaması halinde yaptırıma maruz kalınması ile ilgilidir. Çünkü normlar güçlerini yaptırımlardan almaktadırlar. “Yaptırımlar, = (müeyyideler), sosyal denetimi sağlamak ve sosyal normların etkinliğini ayakta tutmak için bireylerin, grupların, cemaatlerin ve topluluğun üzerinde zorlayıcı, kınayıcı ya da özendirici, ödüllendirici teklilerini ve baskılarını işletirler” (Örnek, 1977: 121). Normlar sürekliliğini de yaptırım gücünden almaktadır. Bu açıdan sosyal normların yaptırım güçleri üzerinde durulması gereken bir husustur. Zira halk hukuku da sosyal normlar gibi yaptırım gücüne sahip bir olgudur.

Sosyal normlar, toplumsal yapıdaki işleyişin sürdürölmesine yarayan birimlerden meydana gelir. Türk kültüründe sosyal normlar, toplumsal yapının işleyişi açısından önem taşımaktadır. Bu birimler, töreler, örfler, gelenekler, âdetler, görenekler, teamüller ve modadır.

2.1. Töre

Töre kelimesi kural, kanun, düzen, gelenek gibi anlamlarla geçmişten beridir kullanılagelmektedir. Kelime; anlam boyutu, kullanım alanı, sıklığı ve sürekliliği açılarından geniş bir yelpaze oluşturmaktadır.

Töre, genel olarak düşünöldüğünde Türk kültüründeki emir ve yasaklardır diyebiliriz. Gerard Clauson kelimeyi, geleneksel, alışılagelmiş, yazılmamış hukuk (1972: 531) olarak tanımlamıştır. Orhon Yazıtlarında kelime, törü olarak bulunmaktadır ve Talat Tekin tarafından sözlü yasa, töre; tören, merasim (1988: 174) olarak tanımlanmıştır.

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan töreler, sosyal yapının içindeki en önemli mekanizmadır. Değişmez nitelikte değil, özellikle de farklı durumlarda düzenlenebilir, kaldırılabilir veya yeni bir uygulama olarak ortaya çıkabilir özelliktedir. Törenin eski Türk toplumlarında uygulanması veya

değiştirilmesi, töreyi iyi bilen ve kengeş/kurultay olarak adlandırılan meclisler tarafından gerçekleştirilirdi. Bu açıdan töre, diğer sosyal normlar göre daha sistematik bir yapıdadır ve düzenlenebilir niteliği ile de canlılığını korur.

2.2. Örf

Örfler de diğer sosyal normlar gibi toplumsal yaşantıyı düzenlemeye yöneliktir. Ancak örf, diğer sosyal normlardan farklı olarak hukukî bir özellik de kazanmıştır. Özellikle Osmanlı hukuk sistemi içinde “Örfî Hukuk” uygulaması ile resmi/pozitif nitelikli bir hukuk sistemi olmuştur denilebilir. “Örfî hukuk hukukçuların ilmî içtihatlarıyla değil, padişahların koyduğu kanunlarla teşekkül etmiştir” (Aydın, 2015: 67). Bu durumda örf kavramının İslamiyet ile birlikte Türk-İslam devletlerinde töre yerine geçtiği ifade edilebilir.

2.3. Gelenek

Sosyal normlardan bir diğeri olan gelenek, uzun yıllar süregelen davranışların kalıplaşması sonucu oluşmuştur. Bir sosyal norm olan geleneğin farklı tanımlarına bakıldığında, *düzenli olarak yapılagelen davranışlar* vurgusu öne çıkmaktadır. Toplum tarafından belli durum ve/veya zamanlarda yapılan davranışlar, bir süre sonra kültürel bellekte bir birim olarak varlıklarını sürdürürler. Bu açıdan gelenek, her dönemde ortaya çıkarak toplum yapısında veya daha küçük gruplarda, yaptırım gücüne sahip bir norm haline gelebilir.

2.4. Âdet

Türkçeye, Arapçadan girmiş olan âdet kelimesi, genel olarak alışlagelmiş, alışkanlık anlamları taşımaktadır. Çeşitli sözlüklerde benzer anlamlarla tanımlanmıştır. Yaptırım gücüne göre âdetler, emredici bir yapıda değil daha çok yapılması gereken, uyulması gereken kurallar niteliğindedir.

2.5. Görenek

Görenek, yaptırım gücü açısından töre, gelenek ve âdetten sonra gelen ancak modaya göre daha güçlü olan sosyal normdur. “Örf ve âdetten hiç bir yaptırıcı gücü olmaması, yahut karşı konduğu zaman çok zayıf yaptırıcı gücü

bulunmasıyla ayrılan sosyal davranış tipidir” (Ülken, 1969: 119). Ancak göreneklerin, yaptırım gücü açısından zayıf ya da tamamıyla güçsüz olmadığını da belirtmek gerekir. Zira görenekler daha küçük gruplar içinde güçlü yaptırımlara sahip olabilirler. Edward Thopson’a göre kimi zaman yalnızca yaşlıların uyguladığı bazı görenekler, yazılı hukuk tarafından doğrudan hükümsüz kılınmadığı sürece yasa etkisine sahipti (Thompson, 2006: 16). Ancak daha küçük gruplar bazında değil, toplum yapısı açısından değerlendirildiğinde görenekler, “ülkeden ülkeye değiştiği gibi, bir ülkenin çeşitli yörelerine ve sınıflarına göre de ayrımlar gösterirler” (Örnek, 1977: 127). Yaptırım gücü açısından değerlendirildiğinde görenekler, bölgesel değişiklikler de göstermesi sebebiyle töre, gelenek ve âdetlerden sonra gelir.

2.6. Teamül

Teamül de diğer sosyal normlardan âdet gibi örf ile ilişkilendirilerek kullanılmaktadır. Teamül geçmişten beri yapılan işlerin bir düzene oturması ve rutin olarak kullanılmasıdır. Hilmi Ziya Ülken kavramı kullanış olarak almış ve “hiçbir yaptırım gücü olmaması veya yalnız gevşek bazı yaptırıcı güçleri bulunmasıyla âdetten ayrılan kullanışın örf ve âdetlerde olduğu gibi ahlaki temeli yoktur” (Ülken, 1969: 182). Ülken ayrıca kavramın görenek ile karşılaşmasının daha uygun olduğunu da belirtmiştir.

2.7. Moda

Sosyal normlar arasında yaptırım gücü en düşük kuvvete sahip olan kurum modadır. “Göreneğe bakarak daha kısa süreli olan, çabuk değişebilen, öykünme yoluyla yayılan, temelinde değişiklik ve özgünlük dürtüsü yatan geçici davranış biçimi” (Örnek, 1977: 128) olarak tanımlanır. Yaptırım gücü olarak en alt kademede bulunmasına rağmen yayılım gücü olarak en üst kademede olduğu söylenebilir. Ancak etkisi uzun süreli olmayabilir.

3. Halk Hukuku

İnsanlar topluluk halinde yaşamaya başladıklarından itibaren kültürel gruplar meydana getirmişlerdir. Bu gruplar çeşitli sebeplerle bir arada yaşama fıkırını sağlamlaştırmak gelişmişler ve varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bir arada yaşamın düzenini belirlemek adına ise birtakım kurallar

gelişmiş/geliştirilmiştir. Basit, ilkel ya da yabancı olarak adlandırılan toplumlardan karmaşık yapılardaki toplumlara kadar tüm organizasyonlar, toplumsal yapılarını, kültürel gereksinimler gereği sözlü ya da yazılı kurallar ile güvence altına almışlardır. Bahsedilen kurallar, toplum yapısına göre şekillenmiş; aynı zamanda toplumun yapısını da muhafaza etmek üzere gelişmiştir. Yazılı olmayan hukuk kuralları, özelde örf-âdet hukuku olarak adlandırılmaktadır. Pozitif hukuka kaynaklık eden bu örf ve âdetler, bölgesel bir özellik gösterir ve halk hukuku kavramına da yakın bir kullanıma sahiptir, ancak örf ve âdet hukukuna halk hukuku demek yeterli gelmemektedir. Halk hukukunun çeşitli araştırmacılar tarafından tanımları yapılmıştır.

Alan Dundes, halk hukuku kavramını, toplumsal olarak tanımlanmış bir grubun, bireylerin (aile, klan vb.) cezalandırma ve el koyma yaptırımları altında bağlanması; bu grup tarafından onaylanmış veya gerekli görülen, sözlü olarak aktarılan geleneksel yükümlülükler ve yasaklar bütünüdür (Renteln-Dundes, Dundes, 1994: viii) şeklinde tanımlar. Ali Rıza Önder, halk hukukunun toplum içinde gayri resmî hukuk sistemi olduğunu belirtmiş ve “halk arasında devlet buyrukları ve yasakları dışında kendiliğinden bilinegelen ve uygulanan bir takım eski ve köklü hukuk kuralları” (Önder, 1975: 20) olarak tanımlamıştır. Fikret Türkmen, halk hukukunun resmi hukuk dışında kalan hukukî uygulamalar olduğunu belirtmiştir. “Bir toplulukta aynı veya benzer davranışlar ve ortak tutumlar, ortak bir kural haline gelir. Fertler bu kuralları benimser ve bununla ilgili davranışları tekrarlar. Böylece gittikçe genişleyen bir çevrede bilinçli veya bilinçsiz tekrar edilen bu ortak davranışlar örf ve âdet kuralı niteliği kazanır. Halk hukuku da denilen bu kurallar, etnik grupların tarihinden, dinî özellik ve emirlerden de etkilenecek tarihin derinliklerinden süzülerek gelmişlerdir ve o toplumu temsil ederler” (Türkmen, 2011: 246). Türkmen’e göre, halk hukuku, halk arasındaki sorunları çözmek üzere geliştirilmiş ve resmî hukuka da kaynaklık edebilir nitelikte olan örf ve âdetlerdir. Mahmut Tezcan, halk hukukunu “halkın geleneksel olarak yaşadıkları toplumda yaşattıkları uyguladıkları, gayri resmi hukuk kuralları” (Tezcan, 2000: 95) olarak tanımlamıştır.

Tanımlara bakıldığında, halk hukukunun resmi hukuk sisteminin yanında gelişen bir sistem olduğu dikkati çekmektedir. Ancak bu çalışmada,

resmi hukuk sisteminin nasıl bir yapıda olduğu bilinmeyen metinlerdeki hukuki yapılar halk hukuku olarak adlandırılmıştır. Halk hukukunun temel kaynağını sosyal normlar oluşturmaktadır. Akçam, sosyal normlara dikkat çekerek halk hukukunu şu şekilde tanımlamıştır. “Bir bölgede yaşayan halkın, birbirleriyle veya yöneticilerle; sorunlarını gidermek, toplumda ihtilafa sebebiyet vermiş olayları çözmek, yönetimi denetlemek, toplumsal uzlaşmayı sağlamak gibi amaçlarla, toplumsal yapıyı denetleme ve destekleme işlevleri ile yapının sürdürülmesini sağlayan ve ortadan kalktığında yapıda değişime sebebiyet verebilen, topluluk içinde sözü dinlenen ve Türk kültüründe genellikle Aksakal olarak tanınan yaşlı bilge kimselerin, devlet/boy/kabile yöneticilerinin veya özel olarak kurulan kurultayların töre, örf, gelenek, görenek gibi sosyal normlara dayanarak genellikle sözlü, bazen de yazılı olarak, aldığı kararlar ve uygulamalara halk hukuku adı verilir” (Akçam, 2021: 60).

Halk hukukunun, pozitif hukuk sistemlerinden ayrılan ve pozitif hukuk sistemleriyle örtüşen yanları vardır. İki sistemin farklılaştığı noktalar iki sistemin kaynakları ile ilgilidir. Pozitif hukukun kaynaklarının uluslararası kabullere uygunluk göstermesi beklenirken halk hukukunun kaynakları daha yerel özelliklerle şekillenir. Benzerlik gösterdiği noktalar ise toplumsal düzeni sağlamaya yönelik işlevsel etkileridir. Levy-Bruhl’a göre yaptırımların hukuksal olmaları için, etkilerini bu dünyada ve toplumsal açıdan göstermeleri, kişilerin durumunu ya da onların maddi- manevi varlığını değiştirmeleri gerekmektedir (1991: 24). Benzer şekilde halk hukuku da yaşanılan dünya ile ilişkili sorunlar ve çözümleri içermektedir.

Çalışmada halk hukukunun incelenmesi için pozitif hukukun belirlediği tasniften yola çıkılarak ilgili destan metnindeki yaptırımlara göre bir tasnif belirlenmiş ve bu tasnife göre değerlendirilme yapılmıştır. Buna göre halk hukukunun temel bölümleri şu şekilde belirlenmiştir.

- a. İdare Hukuku
- b. Ceza Hukuku
- c. Mülkiyet Hukuku

d. Savaş Hukuku

e. Ant Hukuku

4. Seyitbek Destanında Halk Hukuku Unsurları

Seyitbek destanı, Kurmanbek destanının devamı ve “Teyitbek – Kurmanbek - Seyitbek trilogyasının” (Köse, 2000: 18) sonuncusudur. Destanın iki varyantı vardır. Bunlar Oruzbay Urmanbetov varyantı ve Nurdin Adiyev varyantlarıdır. Destanda temel olarak Kurmanbek’in ölümünden sonra oğlu Seyitbek’in Kalmuklardan babasının öcünü alması işlenmektedir. Oruzbey Urmambetov varyantına göre destanın konusu şu şekildedir (Mukasov, 2013):

Seyitbek destanı Kurmbanbek destanının kaldığı yerden devam eder. Kurmanbek’in yoldaşı Akkan, Seyitbek’i kendi öz evlatlarından ayrı tutmadan yetiştirir. Kurmanbek’in kırk yiğidinden birisi olan ve ona ihanet eden Zayırbek bir gün Seyitbek ile karşılaşır ve ona babasından bahseder. Akkan da babasının öcünü alması gerektiğini söyler. Yiğit olarak yetişen Seyitbek ve Zayırbek, Kalmuklar tarafından vergiye bağlanmış olan yurduna gider ve bir ordu kurarak Kalmuk kağanı Dölön Han’ı savaşta öldürür. Daha sonra Kalmuklar ve Kırgızlar arasındaki savaşı bitirerek iki halka barış getirir. Seyitbek de Möl hatun ile evlenir ve Şırdakbek adında bir çocuğu olur.

4.1. İdare Hukuku İle İlgili Değerlendirmeler

İdare hukuku, devlet yönetimi ile ilgili kararları bağlayan bir yapıdadır. Bu noktada Seyitbek Destanında yöneticinin durumu ile ilgili olarak hanın belirlenmesi ve hanın yönetimdeki sorumluluğunu belirten unsurlar tespit edilmiştir. Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki Türk kültür yapısında hanın belirlenmesindeki temel kıstas kuttur. Ancak kut tek başına yeterli değildir. Hanın belirlenmesi ile ilgili olarak sıklıkla kuta dayalı seçimler için kurultay kurulduğu görülmektedir.

Han olmada kut özelliğinin gözetildiği Seyitbek Destanının girişinde Kurmanbek’in ölümünden sonra toplanan halk, dağılmamak için bir han seçmek durumundadır. Bu destanda hanın belirlenmesindeki “kut” kıstası açık bir şekilde görülmektedir.

Seyitbek'in dedesi, Kurmanbek'in babası olan Teyitbek, Kırgızların hanıdır. Kurmanbek Destanında anlatılan dağılma süreci bu destanda bir toparlanmaya dönüşür. Bunun için de yönetici seçilmelidir. Burada yönetici olarak Teyitbek'in amcasının oğlu olan Teyiş, han seçilir. Yine kut algısı gözetilmiş ve kurultay toplanarak Teyiş'i han ilan etmiştir. Teyiş'in han ilan edilmesinden sonra tahtın varisi olarak Seyitbek gelmiştir. Seyitbek'in han olabilmesi için yine kurultayın kararı gerekmektedir. “Geride kalan Kıpçak, Çoñbağış, Sayak, Saruu, Kuşçu ve başkaları boz kısarak kurban kestirerek, ak keçeye oturarak halkın geleneği, baba yadığarı, diye, Seyitbek'i han ilan ettiler” (Mukasov, 2013: 50). Destanda, kut gereği öncelikle Teyiş, han ilan edilir ancak daha sonra tahtın birinci varisi olarak görülen Seyitbek geri geldiğinde Kurultay, Seyitbek'in han olmasına karar verir. Burada Kurultay'ın emredici bir özellik gösterdiği görülmektedir. Bu açıdan töre, onu iyi bilen bir meclis tarafından yorumlanmış ve sonuçlandırılmıştır.

Seyitbek Destanında halkı derinden ilgilendiren bir konu olan savaş hazırlıkları ile ilgili olarak benzer şekilde halk meclisine danışma durumu söz konusudur. “Seyitbek bahadır: “Halkım, akrabalarım, sizler uygun görürseniz geldiğimden beri düğün eğlence olmaktadır. Benim aklıma bir şey takıldı ve sizlere danışmazsam olmayacak gibi. Sana bilgenin dediği gibi, Dölön han şimdi rahat gözüküyor. Eğer biz toy eğlenceye dalarsak ona bu haber de ulaşır. Etraftaki Kalmukları toparlayıp güçlenir mi diye düşünüyorum. En iyisi hazırlanıp, yaz sıcakları geçtikten sonra serin günlerde savaş için yola çıksak. Sağ salım döndükten sonra eğlenceleri düzenlesek iyi olmaz mı? Toy eğlence hazırlıkları her zamanki işler değil mi, karşımızda duran düşmanı yok ettikten sonra eğlence yine olur” dedi. “Bu dediklerin çok doğru”, diyerek halk Seyitbek'in sözünden çıkmadı. Ayrıca halk arasında içinden çıkılmayan pek çok dava ve şikâyet vardı. Onlar da her şeyi söylediler ve davalar bitip halkın işi tamamlandı. Herkes hanına dua ederek evlerine dağıldı” (Mukasov, 2013: 61).

Türk kültüründe kut olgusu ve kurultay sistemi, kağanın belirlenmesindeki önemli iki husustur. Bu noktada, yaptırım gücü en yüksek sosyal norm olan töre gereği kağan belirlenmesinde kut ve kurultay geleneklerinin vazgeçilmez birer kaynak olduğu belirlenmiştir.

4.2. Ceza Hukuku İle İlgili Değerlendirmeler

Ceza ve cezalandırma hukuk sistemlerinde diğer hukuk dallarının işlevleri gibi toplumsal yapıyı sürdürülebilmekle ilişkilidir. Toplumsal yapının devamlılığını sağlayabilmek için suçların cezaları caydırıcı nitelikte olmalıdır. Zira hukukun temel işlevi toplumdaki uzlaşmayı ve toplum kurumlarının devamlılığını sağlamaktır.

Seyitbek Destanında cezalandırma işlevinin en fazla işletildiği durum olarak, öç alma ile ilgili pratikler görülmüştür. Babası Kurmanbek'in ölümünden sonra Han seçilen Seyitbek, babasının öcünü almadan han olarak yapması gereken pek çok şeyi yapmak istemez. Dolayısıyla burada, ata kültürü ile ilişkili bir cezai yaptırımdan çekinme söz konusu olabilir. Zira kanı yerde kalmış olan babanın hakkını almamaktan ilahi bir çekinti destanın alt metnine işlemiştir. Seyitbek de babasının öcünü alarak huzura ermek ister. “Toparlasam ben halkımı. / Erlerden toptasam kırk yiğidi, / Han Kurmanbek babam gibi / Kalmukların yolunu keseyim. / Kemiklerimi sızlatan, / Eski öcümü alayım” (Mukasov, 2013: 31).

Seyitbek, halka danışarak evlilik, toy ve eğlenceleri babasının öcünü alana kadar durdurmaya karar verir. Bu kısımda yine halkın fikrini alır. “Kırk yiğit alıp yanıma, / Baba geleneğini sürdürüyüm, / Makul görürseniz kardeşler, / Düşmanı aramaya gideyim. / Yazsıcağı geçince, / Serinlikte yola çıkayım. / Geri dönünce savaştan, / Güzelini kızların alayım, Sözümde durmazsam, / Kurban olayım halkım” (Mukasov, 2013: 55).

Halk hukukunun işleyiş mekanizmasında göksel yapının işleticileri töreyi iyi bilen bilginler ve hanın kendisidir. Dolayısıyla Seyitbek de atalar kültürü ve töre uyarınca öncelikle ceza sistemini çalıştırarak öcünü alma fikriyle hareket etmektedir.

Suçlar, cezai yaptırıma maruz kalmadığında toplumda huzursuzluk ve kargaşaya sebebiyet verebilir. Dolayısıyla halk hukukunun temel kodları uyarınca cezanın işlevi, toplumsal yapının işleyişini sürdürür niteliktedir. Bu işleyiş yapısında oluşan bir aksaklık toplumda huzursuzluğa yol açacaktır. Huzursuzluk ve kargaşanın hâkim olduğu toplumlarda ise yapının sürekliliği ile ilgili sorunlarla karşılaşılabilir. Dolayısıyla Seyitbek Destanında ceza

hukukunun, toplumsal yapının sürdürülmesi işlevine hizmet ettiği söylenebilir.

4.3. Mülkiyet Hukuku İle İlgili Değerlendirmeler

Orta Asya Türk boylarında mülkiyet önemli bir konu olarak görülmektedir. Atlı göçebe kültür geleneğinde göç eden boyların belli bir taşınamaz mülkiyeti (gayrimenkul) oluşmamış olduğu düşünülebilir. Aktaş, avcı-toplayıcı ve göçebe çoban toplumlarının ilkel komünal toplum aşamaları olduğunu belirterek mülkiyet kavramının oluşmadığını ve mülkiyet kavramının toprağa yerleşme ile başladığını söyler (2017: 339). Bu genel kanının aksine göçer Türk boylarında gerek taşınamaz (gayrimenkul) gerek taşınır (menkul) mülkiyetin geliştiği görülmektedir.

Seyitbek Destanında da hanın özel mülkiyetinin belirlendiği bir veri vardır. Destanda halk içindeki sorunların çözülmesi için bir kurultay toplanmaktadır. Halk arasındaki sorunlardan birisi de mülkiyet sınırlarının belirlenmesi ve hanın özel mülkiyetinin neresi olduğuna karar verilmesidir. “Halk arasında toprak ve su konusundan gelen şikâyetler vardı. Bu meseleyi halk başı, toprak başı, subaşı seçerek hallettiler. Kavgasız gürültüsüz her boyun payına düşeni verecek oldular. Seyitbek’in payına da toprak, su ve mal ayırdılar. ‘Han yaylası’ diye adlandırarak korumaya aldılar” (Mukasov, 2013: 61).

Destanda halk arasında taşınamaz malların mülkiyet haklarının olduğu, bunların belirlenmesi için ise yönetici huzurunda bir kurultay toplandığı görülmektedir.

4.4. Savaş Hukuku İle İlgili Değerlendirmeler

Atlı göçebe kültürde konargöçer olarak yaşayan Türk boyları arasında savaş, coğrafi şartlar sebebiyle sıklıkla karşılaşılan bir olgu idi. Ordu-millet fikri etrafında “askerliğe hususi bir meslek gözü ile bakılmadığından” (Kafesoğlu, 2009: 281) savaşa her zaman hazır olunduğu bilinmektedir.

Seyitbek Destanında halkının onayıyla savaş kararı alan Seyitbek, düşmanı olan Dölön Han’a kendisiyle savaşmak istediğini ve savaşılacak yeri de görmesini istediğini belirten bir haber göndermiştir. “Geçmiş öç ve

intikamım, / Padişahım Dölön sende dedi. / İsteddiği kadar hazırlanıp, / Önümden karşılayıp gelsin, dedi. / Kadere boyun eğip, / Çarpışacak yeri görsün, dedi. / Bizde gelenek böyle, / Dediklerimi yapsın dedi” (Mukasov, 2013: 75). Görüldüğü üzere savaşmanın bir geleneği olduğu ve savaşılacak yeri düşmanın görmesi gerektiği destanda işlenmiştir.

Ayrıca Destanda, savaş meydanında uyulması gereken kurallar da belirtilmiştir. Savaş meydanında savaşmadan önce her iki ordudan güçlü yiğitlerin çıkıp savaştan önce dövüşmeleri hukukî bir kural olarak destanda işlenmiştir. “Mızrak alıp cenk için / Kendiniz geliveriniz!? / Bırakmadan, kendin çık, / Erke ile Torko’ya. / Teke tek savaşarak / Her şeyi ortaya koyalım. / Devrilip attan düşeni, / Kılıçla başını kesmek var, / Binddiği atını da / Alarak gitmek var. / Bu bir halk geleneğidir, / Savaşana ant olur” (Mukasov, 2013: 85-86).

Savaşa dair kurallar, savaştan önce belirlenmiş ve karşı tarafa iletilmiştir. Bu noktada, bu kuralların genel geçer kurallar olmadığı, savaştan önce belirlenerek sunulduğu düşünülebilir. Dolayısıyla diğer hukuk unsurları gibi kalıcı veya bağlayıcı özelliklerde olmadığı uyulup uyulmaması ile ilgili herhangi bir yaptırım olmadığı görülmektedir. Ancak bu veriler farklı destan veya anlatılar vasıtasıyla genişletilerek geçerlilik alanı ve sürekliliği ortaya koyulabilir.

4.5. Ant Hukuku İle İlgili Değerlendirmeler

Türk kültüründe ant önemli bir yere sahiptir. Ant, iki veya daha fazla kişi arasında yapılan bir sözleşmedir. Eski Türk boylarından günümüze kadar ant ile ilgili pratik ve inanışlarla karşılaşılmalıdır. Bilinen en eski ant töreni milattan önce birinci yüzyıla rastlar. İnan, Hun Kağanı Huhanye ile Çin elçileri arasında bir ant içme töreninin Çin yıllıklarında yer aldığı bilgisini vermektedir (1998: 317).

Ant pratikleri genellikle bir ritüel halinde törenler eşliğinde yapılmaktadır. Bu pratiklerin törenler üzerinden gelişmiş olması, şahitlik ile ilişkilidir. Şahit eşliğinde yapılan bu ritüeller ile yeminin gücü artırılmakta ve yeminden dönülmesi karşısında yaptırım hakkının doğmasını sağlamak amaçlanmaktadır. Ant etmiş iki kişi arasında ihtilaf çıkması veya anda

uyulmaması durumunda ceza mekanizmasının geliştiği görülmektedir. Cezaların iki şekilde olduğu söylenebilir, birincisi toplum tarafından cezaya maruz kalma ikincisi ise göksel bir cezaya maruz kalma.

Seyitbek Destanında andını bozan Zayırbek’in halk tarafından nasıl sürgün edilerek cezalandırıldığı hususu işlenmiştir. Kurmanbek’in kırk yiğidinden birisi olan Zayırbek, Kurmanbek ile birlikte savaşağına söz vermesine rağmen onu yalnız bırakmış ve Kurmanbek’in ölmesinden dolayı halk Zayırbek’i lanetlemiştir. “Ben Zayırbek lanetliyi, / O zaman Allah şaşırtmış, / Destek olup bahadıra, / Lanetlenip gitmedim, / Ben yanlışlık yaparak / Bahadır sözünü dinlemedim. / ... / Savaş zamanı gelince, / Kara oldu yüzümüz, / Lanetlenen bu başı / İstiyorsan Akkan kes” (Mukasov, 2013: 34).

Daha sonra bunun sonucunda nasıl bir yaptırıma uğradığını da Zayırbek kendisi anlatmaktadır.

“Yüzü kara, hain, / Zayırbek benim gerçekten. / Ak çelik kılıcım pas tutup, / Aklım başımdan gidip, / Yiğit adımı silerek / Köyümde “hain” diye anıldım. / Gök çeliğim pas tuttu, / Aklım başımdan gidip / “Bey” adımdan ayrıldım. / “Yüzü kara” diye anıldım. / Keskin çeliğim pas tuttu, / Yersiz davranışta bulunup, / “Kaplan” adım silinip / “Nankör” diye anıldım” (Mukasov, 2013: 33).

Seyitbek Destanında görülen yaptırım gücü halkın cezalandırma pratikleri ile ilişkilidir. Andına uymayan Zayırbek, toplum tarafından lanetlenmiş ve sürgün edilmiştir. Bu durum toplumsal bir ceza pratiğı olarak görülmektedir. Farklı destanlarda anda uymamanın göksel cezalar yaptırıma maruz kalındığını gösteren örnekler vardır.

5. Sonuç

İnsan, topluluklar halinde yaşayan sosyal bir varlıktır. Bir arada yaşayabilmek için ise birtakım kurallar üretmiş ve geliştirmiştir. Bu kurallar her toplumda farklılıklar göstermektedir. Genel olarak bu kurallara hukuk kuralları adı verilir. Hukukî yapılar, kültürün ihtiyaçlarına göre şekillenir ve bu ihtiyaçlara göre farklı özellikler gösterir. Örneğın hapis cezasının, göçer yapıdaki toplumlarda olmaması ya da çok az olmasına karşın hapis cezası,

yerleşik toplumlarda sık görülen bir yaptırımdır. Dolayısıyla bir toplumun hukukî yapılarıyla ilgili olarak yapılacak çalışmalarda kültürel yapılarının tespit edilebilmesi ve çalışmalarda kültürel yapıların gözetilmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada güçlü bir destancılık geleneğine sahip olan Kırgız sahası metinlerinden Seyitbek Destanı değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Seyitbek Destanındaki hukuki yapılar ortaya koyulmuş ve bu hukuki yapılar yaptırımlar gözetilerek değerlendirilmiştir. Destanda, dört farklı hukuki yapı tespit edilmiş ve bu yapıların toplumsal işlevleri ortaya koyulmuştur. Farklı halk edebiyatı metinleri ile daha geniş bir halk hukuku tasnifi elde etmek mümkündür. Çalışmada bildiri sürelerine riayet etmek için yalnızca bir metin işlenmiştir. Tek bir metinden çıkarılacak sonuçlar farklı metinler ile birleştirilerek Türk kültür yapısına dair halk hukuku verilerinin genişletilmesine olanak sağlayacaktır.

Kaynakça

Akçam, H. (2021). Kırgız Destanlarında Halk Hukuku. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Aktaş, Y. (2017). Toplumbilimin ABC'si. İstanbul: Hiperyayın.

Aydın, M. A. (2015). Türk Hukuk Tarihi. İstanbul: Beta Yayınları.

Clauson, G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford. Oxford University Press.

Ersoy, İ (2014). Kültüriçi Bir Değerlendirme: Toplumsal Normlar Ekseninde Müziksel Tercih. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 7/30. ss. 90-100.

İnan, A. (1998). Makaleler ve İncelemeler I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (2009). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Köse, N. (2000). Kurmanbek ve Seyitbek Destanları. Milli Folklor. 48. ss. 18-23.

Levy-Bruhl, H. (1991). Hukuk Sosyolojisi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mukasov, M. (2013). Kırgız Destanları 12 Seyitbek. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Önder, A. R. (1975). Geleneksel Halk Hukuku (1). Yargıtay Dergisi. 1/3. ss. 19-37.

Örnek, S. V. (1977). Türk Halkbilimi. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Renteln-Dundes, A. ve Dundes, A. (1994). Folk Law: Essays In The Theory And Practice Of Lex Non Scripta Volume 1. London and New York: Garland Publishing.

Tekin, T. (1988). Orhon Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tezcan, M. (2000). Türk Ailesi Antropolojisi. İstanbul: İmge Kitabevi.

Thompson, E. P. (2006). Avam ve Görenek İngiltere’de Geleneksel Popüler Kültür Üzerine Araştırmalar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkmen, F. (2011). Dede Korkut’ta Halk Hukuku Unsurları. Bilig. Yaz. 58. ss. 245-256.

Ülken, H. Z. (1969). Sosyoloji Sözlüğü, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

KEMAL TAHİR'İN *RAHMET YOLLARI KESTİ* ROMANI ÜZERİNDEN EŞKİYALIK KAVRAMINA TARİHSEL BİR BAKIŞ VE KARA MİZAH OKUMASI

Özlem MECEK ÇEVİK - İsmail Can ÇEVİK

Antalya AKEV Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Öğretim Görevlisi

Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Öğrencisi

Özet

Bu çalışmanın amacı eşkıyalık kavramının çeşitli varyantlarını göstermek ve bu varyantların edebiyata ve sanata yansımaları yorumlamaktır. Tarihsel bir çizgi ile işlenecek farklı eşkıyalık tutumlarının değişik coğrafya ve tarihlerde gözlemlerini yapmak ve nihayetinde ulaştığı yeri göstermektir. Takip edilecek tarihsel süreçte; eşkıyalık kavramı, kovboy, süper kahramanlar ve mafyalara da değinilerek bu kavramların ortaya çıkış sebepleri karşılaştırılacaktır.

Aynı zamanda edebiyatımızın nadir ve güçlü karşı duruşlarından biri Kemal Tahir'in *Rahmet Yolları Kesti* isimli eseri ile ortaya koyduğu tutum, romantik olarak yorumlanan "soylu eşkıya" karakterine karşı ancak kara mizah ile cevap vermektir. Bu tavır ile hem bizim edebiyatımızda sıkça karşılaşılan eşkıya övgüsüne hem de dünya edebiyatında gördüğümüz farklı örneklerine karşı durup aynı zamanda ciddi bir sistem eleştirisi yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eşkıya, Kovboy, Süper Kahramanlar, Mafya, Kara Mizah

A HISTORICAL PERSPECTIVE ON THE CONCEPT OF BANDITRY AND DARK HUMOR READING THROUGH KEMAL TAHIR’S NOVEL RAHMET YOLLARI KESTİ

Abstract

The goal of this study is show and interpret to bandity and it’s different versions and reflected all of this in the literature and other fine arts. It is to make observations of different bandity attitudes to be processed with a historical line in different geographies and dates, and to show the place where it finally reached. In the historical process to be followed; The concept of bandity, cowboys, superheroes, and mafia will also be mentioned and the reasons for the emergence of these concepts will be compared.

At the same time, one of the rare and strong stances of our literature, Kemal Tahir's attitude with his work called *Rahmet Yolları Kesti* (*Rain blocked the roads*), is to respond only with black humor to the noble bandit character interpreted as romantic. With this attitude, he stands against both the praise of the bandit, which is frequently encountered in our literature, and the different examples we see in world literature, and at the same time makes a serious system criticism.

Keywords: Bandits, Cowboys, Superheroes, Mafia, Dark Humour

Giriş

Eşkıyalık kavramı, insanlık tarihi boyunca türlü sebepler ile ortaya çıkan ve dünyanın her yerinde, türlü güzel sanatlar üretimlerinden gözlemleyebileceğimiz bir olgudur. Suçlunun övülmesi kanunları bütünü ile işletilen ve yaşanan çağa ayak uydurmakta gecikmeyen toplumlar için suçun kendisinden daha tehlikeli görülmektir çünkü suçun ve suçlunun propagandasını yapmak suçun kendisinden daha tehlikeli ve kaotik olayların ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Bununla birlikte sadece edebi metinler değil zaman içinde görsel sanatlarda da görülen belli başlı durumlardan biri suçluların, kendilerine göre adaletsiz bir ortam oluştuğuna dair ispatlar öne sürdükten sonra adaleti kendi vicdan muhakemeleri sonucunda sağlamalarıdır.

Tarih biliminin ilgi alanının dışına çıkan bu kulvarda yani edebi metinlerde sıkça karşılaştığımız bu tür anlatıların dolaşım serüvenlerinin

başlangıçlarını kontrol ettiğimiz zaman genellikle benzer sonuçlara ulaşırız; siyasi rejimin tıkanması, ekonomik darboğaz ve ortaya koyulan yasaların demode olması ya da doğru şekilde uygulanmaması. Bu durumlar zaman içinde farklı coğrafyalarda, farklı zamanlarda, farklı isimlerle ve tutumlarla eşkıyalık kavramının gözlemlenmesine ve bu oluşumların olumlanarak metinlere girmesine sebep olmuştur.

Bu anlatıların en meşhur ve en eskilerinden biri olan *Robin Hood* hikâyesine bakarsak yukarıda özetlenmeye çalışılan bilgi daha rahat idrak edilecektir. *Robin Hood*, İngiltere’de, 13. yüzyılda, I. Richard (Aslan Yürekli Richard) zamanında geçmektedir. Bu süreç İngiltere için özellikle ekonomik ve siyasi anlamlarda oldukça zorlu geçmiş, Papalık’ı arkasına almaya çalışan I. Richard, III. Haçlı Seferi’ne bizzat komuta etmiş ve önemli zaferler kazanmıştır. I. Richard aynı zamanda oldukça otoriter ve güçlü bir liderdir. Ancak kendisinin ölümünden sonra tahta geçen kardeşi John (Evsiz John), onun kadar güçlü bir lider olarak görülmez. Zaten tahta geçmek onun için de bir sürpriz gibi durmaktadır. Öte yandan Robin Hood anlatılarına baktığımızda metin içinde birçok kez Richard ile karşılaşırız. Robin Hood zenginden çalan ve fakire veren iyi niyetli bir “hırsız”dır. Robin Hood’a bakarsak İngiltere’de o sırada bir gelir adaletsizliği ve işletilemeyen kanunlar yığını görebiliriz. I. Richard’ın ölümü ile ortaya çıkan otorite boşluğu Kral John ile dolmayınca zaten bozuk olduğunu anladığımız ekonominin üzerinde bir de siyasi bir kaos ortaya çıkar ve bu süreç tarihin en ünlü antlaşmalarından biri ile sona erer; Magna Carta. Bu antlaşma ile birlikte kral yetkilerini ve gücünü baronlar ile paylaşmayı kabul etmiştir. Mutlak monarşi için endişe verici olan bu durum Fransız İhtilali’ne kadar gidecek sürecin ilk adımını oluşturacaktır.

İngiltere’de geçen bu yardımsever “hırsız” karakteri gibi Anadolu’da da asil bir “eşkıya”ya rastlayabiliriz. Zalimlikte kantarın topuzunu kaçırın Bolu Beyi’ne karşı dağa çıkarak verdiği mücadele nesilden nesillere aktarılan *Köroğlu* anlatısı da aslında sadece bir zulme karşı dik duruşun değil aynı zamanda merkezi otoritenin sorunlarını gösteren eleştirel bir metindir. Yine Anadolu’da ortaya çıkan Celali İsyanları ile ilişkilendirilebilecek bu metin aslında bizi Celali İsyanlarını da anlamaya iter. Tımar sisteminin yetersiz

kaldığı durumlarda paralı askerler ile sorununu çözen Osmanlı İmparatorluğu, savaşlardan sonra işinin bittiği bu paralı askerleri bir sonraki savaşa kadar tamamen bırakıyordu. Bu maliyet açısından oldukça verimli gözükürken düzen kısa bir süre sonra Anadolu'nun ortasında biriken ve git gide bir orduya dönüşen paralı asker yığınları oluşturdu. Yarattıkları isyanın etkisi oldukça büyük ve uzun süreli olmuş, payitaht en sonunda bu durum için çok sert önlemler almak zorunda kalmıştır (Kuyucu Murat Paşa). Bu kalabalık eşkıya grubu ciddi bir süre halk tarafından da desteklenmiş ancak daha sonra aşağıda da açıklandığı gibi sert önlemler ile bastırılmalarına göz yummak zorunda kalmışlardır. (İnalçık, 2019: 123-128)

Görüldüğü gibi birbirine oldukça uzak iki coğrafyadan verilen iki örnekte açıkça ortaya çıkmaktadır ki toplumlar için şartlar değişim adına kaçınılmaz olduğunda eğer bunu yapabilecekleri bir silahlı güçleri yoksa anlatılar ile yapmaya çaba göstermektedirler. Bu anlatılar ise zamanla metinlere dönüşerek sadece bir güzel sanat eseri olarak değil aynı zamanda tarihin gözükmeyen tarafına da ışık tutan anlatılara dönüşür.

Nasıl ki eşkıyalığın farklı tarihlerde, farklı coğrafyalarda, farklı varyantları oluşmuştur, aynı şekilde bu soylu eşkıyalarında farklı zamanlarda, farklı sanatlarda karşımıza çıktığı görülmektedir. *Robin Hood* masalsı bir anlatımken *Koroğlu* bir efsane, Kovboy anlatıları önce çizgi roman daha sonra sinema filmleri, süper kahramanlar yeni nesil çizgi romanlar, çizgi filmler ve son olarak sinema filmleri, mafyalar biyografiler ve sinema filmleri olarak karşımıza çıkarken, *İnce Memed* ve *Rahmet Yolları Kesti* de birer roman olarak belirmiştir.

Çalışmanın devamında önce Eşkıyalık kavramı üzerine yapılan araştırmalardan hareket ederek eşkıya ve eşkıyalık kavramı açıklanacak daha sonra ise dünya üzerinde görülen farklı eşkıyalık varyantları gösterilerek ortaya çıkış sebepleri incelenip benzerlikler bulunmaya çalışılacaktır. En sonunda ise Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'ine değinilerek daha sonra ona bir cevap niteliğinde Kemal Tahir tarafından kaleme alınmış *Rahmet Yolları Kesti* hakkında bilgiler verilecek ve eserin kara mizahi yönü gösterilecektir.

Eşkîya ve Eşkîyalık

Eşkîya kelime anlamı olarak Ferit Devellioğlu'nun *Lügat*'ine göre “talihsiz, bedbaht, yolkesen, haydut” anlamlarına gelen “şaki” kelimesinin çoğuludur. TDK'ye göre eşkîya “...” anlamına gelmektedir.

Eric J. Hobsbawm ise *Eşkîyalar* isimli çalışmasında “şiddet kullanarak gasp eden devlet dışındaki bütün örgütlü oluşumları” (39) eşkîya olarak tanımlamaktadır fakat Hobsbawm bunu yaparken eşkîyaları ikiye ayırır; “toplumcu olmayan ve toplumsal olan”. Hobsbawm bu sınıflandırmayı biraz daha ileri götürür ve karşımıza “soylu eşkîya” kavramını çıkarır. Adnan Yağız “Sosyal hayduttan mafyaya kahramanın dönüşümü: Yavuz Turgul'un Eşkîya filmi” isimli tezinde Hobsbawm'ın bu tutumunu “romantik” olarak niteler ve *Eşkîyalar* isimli çalışma boyunca Hobsbawm'ın eşkîyaları “soylu eşkîya” olarak tanımladığı Robin Hood üzerinden okuduğunu belirtir (25).

Bu noktada Eric J. Hobsbawm'ın eşkîya sınıflandırmasına bakmamız gerekmektedir. Ahmet Özcan *Ama Eşkîyalık Çağı Kapandı! Modern Türkiye'de Son Kürt Eşkîyalık Çağı* isimli çalışmasında Hobsbawm'ın kitabından yaptığı çıkarımlarla üç farklı soylu eşkîya türüne erişir;

- (i) Soylu soyguncu ya da Robin Hood; yani asli kişiliğini insanların zihnindeki ahlaki onayda bulan halkın savunucusu, yanlışların düzelticisi, adaletin ve sosyal eşitliğin taşıyıcısı; (ii) dehşet saçan intikamcı; yani, zayıfın da korkunç olabileceğini gösteren azgın zalimliğiyle öcün ve yıkımın vekili; (iii) haydut ya da Balkan eşkıyası; yani ne soylu soyguncu gibi toplumun onayını arayan ne de intikamcı gibi gaddarlığı asli kişiliği olan yine de gayri-ahlaki eylemleri, yalnızca halkına sunduğu hizmetlerin hatırına hoş görülen ilkel direnişçi. (22)

Buradan da anlaşılacağı gibi Hobsbawm'a göre soylu eşkıyalığın her türü, ne kadar zorba ve sebepsiz olursa olsun çeşitli nedenlerle halk tarafından desteklenmekte ya da belli bir noktaya kadar hataları görmezden gelinebilmektedir.

Yağız, bu “romantik” tavrın temelini ise mantıklı bir okuma ile ortaya çıktığına da dikkat çekerek Hobsbawn’ın bu soylu eşkıya tipinin köklerini tarım toplumlarında bulduğunu belirtir ve derebeyleri, lordlar vb. alan yöneticilerine karşı kamuoyu desteğine sahip asilerin soylu eşkıyalar olarak isimlendirilmelerini en azından anlamlı bulduğunu belirtir. (26)

Karen Barkey ise *Eşkıyalar ve Devlet* isimli çalışmasında Hobsbawn’a açıkça karşı çıkarak bu tarımsal toplum ve soylu eşkıya tezinin temelsiz olduğunu ve tarımsal toplumların en büyük zorbalarının eşkıyalar olduğunu belirtir (22). Hobsbawn bu yoruma karşılık kendi tezinin romantik olmadığını yine Barkey’den yaptığı bir alıntı ile açıklamaya çalışır ve Celali İsyanları sırasında eşkıyaların devletin mutlak otoritesini güçlendirdiğini söyler. Oysa burada bir yanlış yorumlama ortaya çıkar çünkü Hobsbawn bu durumu eşkıyaların bilinçli bir şekilde gerçekleştirdiği gibi bir yanılgıya düşmüştür. Berkey ise devletin orantısız güç kullanabilmek adına bu duruma belli bir süre göz yumduğunu söylemektedir.

Adnan Yağız, yukarıda bahsi geçen tezinde bu iki araştırmacının ortak bir soruya cevap aradığını söyler; “eşkıyalığın bir toplumsal başkaldırı sayılıp sayılamayacağı” (27). Bu soruyu cevaplayabilmek adına da “eşkıya – köylü – devlet” üçgenine bakılması gerektiğini söyler ve bu üçluden en çok kaybedenin köylü, en çok kazananın devlet ve kısa vadedeki kârını zamanla nötrleyen eşkıya olduğunu söyler (28).

1970’li yıllara kadar Türkiye’de eşkıyalık kavramı varlığını devam ettirmiştir. İsmail Cem bu durumun nedenlerini “yoksulluk, kazançlı bir iş olarak kaçakçılık, aşiret kavgalarında eli silah tutan insan sayısı” gibi nedenlere bağlar ancak en önemli sebep olarak “doğulu gençlerin eşkıyalığı bir suç değil bir şeref olarak görmesidir” der.

Bugün eşkıyalık farklı adlar ve tartışmalar ile varlığını sürdürmektedir ve anlaşılan o ki devletler hükmettiği sürece her politik ve ekonomik krizde eşkıyalar yeni isim ve çağa ayak uydurmuş yeni işleyişler ile rejimleri sarsmayı deneyecektir.

Kovboyar ve Vahşi Batı

Sadece Yeni Dünya'ya ait ilk eşkıyalar kovboylardır. Kovboyar vahşi batının adalet ve güvenlik boşluğunu doldurmak adına ortaya çıkmış bir tür eşkıyalardır ve esasen var oluş şekilleri ile eşkıyalık kavramının coğrafyaya uyum sağlamış halini göstermektedirler. Özellikle Amerikan iç savaşı sırasında oluşan otorite boşluğunu iyi değerlendirmiş ve köklerini aldıkları Batı Avrupa kültürünü içinde bulundukları coğrafyada yeniden yorumlayarak eşkıyalık kavramını kendi kültür ve siyasi hayatlarına uyarlamışlardır.

Adalet sisteminin tam oturmadiğı, yasaların işletilemez halde olduğı ve kolluk kuvvetlerinin güçsüz kaldığı, suçlu olmanın dürüst vatandaş olmaktan daha çok kazanç sağladığı bir ortamda eşkıyalık kavramının kendini var etmemesi mümkün değildir. Özellikle 1900 yılından sonra Amerika Birleşik Devletleri bu sorun için özel önlemler almak ve yasaları ile kolluk kuvvetlerini bu duruma göre düzenlemek zorunda kalacaktır. Kısa bir süre içinde ise kovboyar edebi metinler ve sonrasında sinemada kendine yer bulabilecektir. Anlatılarda kovboyar, genellikle olması gerektiğı gibi gösterilirken bizim hikâyesini izlediğimiz kahramanlarımız her zaman onlardan ayrılarak iyi olanlar ya da bu işlere bir şekilde son vermiş kişilerden seçilir. Halk kovboyarları asla sevmey, çoğı zaman ise halkın bu anlatılarda en ufak bir yeri yoktur. Kasabanın bir parçası, bir dekor olmaktan ileri gidemezler. Bu durum aslında metinlerin artık mantıksal çerçevede böyle isimleri aklamakta gösterdiği zorluğu ortaya koyar ki kısa sürede kovboyar yerlerini var oluşları ile mantık kurallarının dışına çıkan süper kahramanlara bırakacaklardır. (Yaşayan, 2020: 43 – 49)

Süper Kahramanlar

İki cihan harbi arası Amerika Birleşik Devletleri büyük bir ekonomik buhranın içine düştü. Bu buhran o kadar etkili ve derindi ki sadece dünyayı etkilemek ile kalmadı aynı zamanda kapitalist rejimlerin ekonomik yapılarını kökünden değiştirmesine neden oldu. Ayrıca Birinci Cihan Harbi'nden mağlubiyetle ayrılmış olan Almanya'nın yeni bir cihan harbine girişmesine neden olan gerekçeleri de hazırladı. Bu buhran sırasında Amerika Birleşik Devletleri yeni bir tür eşkıyalık kavramı üretti. Her derin rejimsel çalkantıda

olduğu gibi Büyük Buhran da kendi devrimsel eşkıyalık kavramını ortaya koymuştur; Süper Kahramanlar. Süper Kahramanlar, eşkıyalık kavramının çağdaştırılmış ve akıl süzgecinden geçmiş bir versiyonu olarak tanımlanabilir çünkü artık kendileri çalmıyor, gasp etmiyor, çırpıyor ama kolluk kuvveti olmadıkları yani yasalar onlara bu hakkı vermediği halde adaletin sağlanmasına yardımcı oluyordu. Bu ütöpik kavram kısa bir süre içinde kendi çok daha gerçekçi başka bir kavrama; Mafyaya bırakacaktı.

Süper Kahramanlar ↕	Çıkış yılı ▼
Blade	Temmuz 1973
Daredevil	Nisan 1964
Hulk	Mayıs 1962
Kaptan Amerika	Mart 1941
Fantastik Dörtlü	Kasım 1961
Superman	Haziran 1938
Örümcek Adam	Ağustos 1962
Demir Adam	1963
X-Men	1963
Wonder Woman	1942
Yeşil Fener	1940
Batman	1939

Süperman ile başlayan süper kahraman furyası günümüze kadar ulaşmıştır ancak artık bütünü ile ilkel görevlerinden kurtulmuş ve artık sırasıyla önce sanatsal daha sonra ise popülist bir işlev ile varlığını sürdürmektedir. Bu süreç içerisinde önce sayıları ve türlü açıdan çeşitlilikleri artmış (kültürel, etnik ve cinsiyet) daha sonra ise var olduklarına inanılan evrenler artmıştır. Bugün artık her açıdan ulaştıkları tepe noktasında ise tamamen maddi ve popülist kaygılar ile üretilmektedirler.

Başka gezegenlerden gelmek, bir şekilde özel yeteneklere sahip olmak ya da sadece kendini dövüş ve benzeri alanlarda geliştiren sıradan insanlar ile birlikte tüm süper kahramanlar içerisinde kendisinin bir kurmaca karakteri olduğunu bilen ve inatla dördüncü duvarı yıkan bir karakterin popülerleşmesi

ile aslında işlevini tamamen yitirdiği ve misyonunu bütünü ile tamamladığı görülmektedir.

Mafya

1929 yılında başlayan büyük buhran ile ortaya çıkan bir diğer eşkıyalık oluşumu da mafyalardır. İlk olarak Sicilya’da ortaya çıkan bu oluşumlar zaman içinde büyük İtalyan topluluklarına sahip Amerika Birleşik Devletleri’nde de görülmeye başlanmıştır. Mafyaların diğer eşkıyalık düzenlerinden en büyük farkı ise farklı grupların birbirlerine entegre şekilde kurallar bütünü oluşturmalarıdır. Bu sistem özetle; farklı mafya gruplarının kendi içlerinde ortak kurallar koyarak bu kurallar üzerinden bir alt sistem oluşturmaya dayanır. Kendi kurallarına sahip bu alt kol alanların paylaşıldığı birden fazla mafya organizasyonunun bir bütünlük üzerinde kendilerine devlet gibi bir yapı oluşturmaları ile ortaya çıkar.

Mafya kelimesi Arapça “Mafia” kelimesinden türer ve sığınılacak yer ya da kişi anlamına gelir. Kelimenin ortaya çıktığı anlam bile aslında bu grupların halkın ihtiyacı neticesinde ortaya çıktığını göstermektedir. Zaman içinde hızla büyüyen bu oluşum yine kovboylar gibi yok edilmek adına özel yasaların ve kolluk kuvvetlerinin devreye girmek zorunda kaldığı güçlü bir alt organizmaya dönüşecektir. Bugün “batı dünyası” olarak tanımlayabileceğimiz ülkeler için güçlü yapısını kaybetse bile özellikle Orta Doğu ve civarında ve dünyada belli başlı büyük yasa dışı işlerin, özellikle maddi getirisi çok olan, yapılmasında devletlerin kullandığı etkili bir alt koldur. Önce edebiyatta daha sonra sinemada oldukça çok sayıda esere konu olan mafyalar, son dönemde özellikle ülkemizde televizyon dizilerinde çok defa karşımıza çıkmış ve izlenme rekorları kırmıştır.

Kara Mizah

Kara mizah; satirden, parodiden, hicivden, ironiden bir uzantı olarak yola çıkan ya da bu terimlerden beslenen günümüz edebiyat ve sanatının önemli unsurlarından birisidir. Kara mizah, insan yaşamının korkunç unsurlarını umursamazlıkla birleştirerek duygusuz bir şekilde ortaya koyma sanatıdır. İnsanların çaresizliklerini saçma konularla bütünleştirip, bunu bazen komik bir hale getirip sunmak ya da mizahı araç olarak kullanıp acı

gerçeklerle okuyucuyu/ izleyiciyi vurmayı hedeflemek kara mizahçının önemli özelliklerindendir. Bir amaca, kurtuluşa veya umutsuzluğa çare bulmayı düşünmeden, gördükleri acı gerçekleri yansıtmak ve acı bir gülüşle bunu birleştirmek sanatlarının önemli bir parçasıdır. Bu tür eserleri ortaya koyan isimler, tanımlamanın karmaşasının farkındadır ve açıklama yapmaktan kaçınmışlardır çünkü onların amacı tanımlama ya da insanlığı aydınlatma değildir; bütün bir amaçsızlıkla eserlerini ortaya koymak ve dünyanın gerçeklerini kendi gözlerinden sanatlarına yansıtmak yola çıkış sebepleridir. “Kara mizahın eşsizliği ve belirsizliği belki de birbirinden farklı ve karşıt ruh hallerinin aynı anda manipüle edilmesinde yatmaktadır.” (Walsh, 1982: 4) Bu karmaşık tanım kara mizahın özeti olarak İkinci Dünya Savaşı’ndan itibaren eleştirmenlerin tartıştığı bir konu olmuştur. Bu terimin kasıtlı olarak tanımlanamaz halde bırakıldığı, etrafındaki sırrı korumanın daha kabul edilebilir olduğu da söylenmiştir:

Friedman, kara mizahın tanımlanmasında çeşitli girişimlere girilmesine rağmen sonuçların genellikle anlaşılması zor ve saçma olduğunu savunmuştur. Yani herhangi bir özlü formülün umutsuzluğunu ortadan kaldırmak için, insan zihninin geleneğe karşı duyulan kaşıntıyı gidermek için, arkasındaki anlamı çekip çıkarmak ve kimsenin umurunda olmadığı düşünceleri düşünmek, sorgulamak yerine etrafındaki gizemi tercih eder (Schulz, 1973: 4).

Değişime uğrayan, sosyal yaşamın bir parçası ve sonucu olarak görülen kara mizah; insanların kalabalık içinde yozlaşmasını, savaşların ve ölümlerin getirdiği duygusuzlukları, yalnızlaşan bireyleri temsil etmektedir. Sanayileşmenin zararları arasında, kırsal yaşamda var olan samimiyyetin şehirleşme ve kalabalıklaşmayla birlikte son bulduğunu, mizahın artık güldürmek için var olmadığını belirten Knickerbocker, insanların ruhlarının giderek karardığından ve bunun yansıması olarak terimin ortaya çıkışından bahsetmektedir. Kara mizahın altında yatan nedenler “kendinden nefret etmenin spazmları” ve uygarlığın getirmiş olduğu aşırılıklar ile insanlığın değişimini göstermektir. Bunun için de intihar etme amacıyla pencere

kenarına çıkmış bir adama aşağıdan “atla!” diyerek gaddarca bağırın insanların varlığının çoğaldığını işaret etmiş ve örnek göstermiştir (akt. Davis, 1967: 303).

Rahmet Yolları Kesti

Yaşar Kemal’in *İnce Memed*’inin yarattığı muazzam etki sadece Türk edebiyatında değil dünya edebiyatında da kendini göstermiştir. 2006 yılında, Orhan Pamuk Nobel Edebiyat Ödülü aldığı zaman dahi tartışılan konulardan biri de bu ödülü çok daha önce Yaşar Kemal’in kazanması gerektiğidir. Bu eserin toplum üzerinde yarattığı etkiyi gözlemleyen Kemal Tahir ise olayı kurmaca bir metin olmaktan uzaklaştırıp bir eşkıya güzellemesi olarak görür ve bu “soylu eşkıya”ya karşı kendi eşkıya karakterlerini yazmaya başlar. *Rahmet Yolları Kesti* Türk edebiyatında yer alan birçok “soylu eşkıya”ya karşı neredeyse tek başına duran bir eşkıya eleştirisidir. Kemal Tahir bu eserle eşkıyanın “aslında ne olduğu”nu anlatmaya çalışır. Hobsbawm’ın “soylu eşkıya”sının romantik bir okuma olduğundan daha önce bahsetmiştik. Bu durum edebiyatta üretilen bütün soylu eşkıyaları romantik okuma zorunluluğu doğurmasa da karakterin ancak bu şekilde mantıklı bir tarafa çekilebildiği görülmektedir. Bu romantik okumaya karşı da Kemal Tahir, Uzun İskender’i ile bizleri Kara Mizahi bir okumaya muhtaç kılar çünkü karşımızdaki karakter baştan sona bir hiçtir. Bu hiçlik öyle boyutlara ulaşır ki bu karakteri bir anti-kahraman olarak bile okumamıza engel olacaktır.

Rahmet Yolları Kesti, üç bölümden oluşan ve eşkıya eskisinin çocuk denebilecek yaşta kızla evlenmek için verdiği çabayı gösteren bir romandır. Roman temelinde klasik anlatım tekniklerine bağlı kalmış ve kahramanının istediğine ulaşmak için verdiği mücadeleyi gösteren bir yol hikâyesine dönüşmüş gibidir ancak ne kahramanımızın amacı romanın içinde asıl olan unsurdur ne de kahramanımız bir şövalyedir. Şövalye olmayan bir kahramanın aslında bizim için önemli olmayan hedefine ulaşma çabası daha en başında bu romanın sıradan bir okuma ile açıklanamayacağını göstermektedir.

Yazar birinci bölümde, bir işret meclisinde bize karakterlerini tanıtmaya başlar. Daha şaraplar konulmaya başlamadan Uzun İskender’in kim olduğunu öğrenmeye başlarız. Uzun İskender bir eşkıya eskisidir. Bu eşkıya

eskisi ortamda sakilik yapan genç çocuğa kim olduğunu anlatmaya başlayınca onun anılarında, yanında yetiştiği eşkıyaların ve yaptıkları baskınların ne kadar da cesaret! gerektirdiğini görürüz. Karakterlerin geçmişlerine indikçe aslında bunların Kurtuluş Savaşı sırasında askerden kaçan ve bu sırada yakalanmamak adına dağa çıkan, kısa süre sonra da oluşan otorite boşluğunu değerlendiren bir avuç korkak olduklarını anlarız. Kısa bir süre sonra Uzun İskender’e ağılık eden büyük eşkıyalar da savaş sonu otoritesini tekrar kurmaya çalışan devletin altında ezilmişler ve ya öldürülmüşler ya da teslim olup bu işleri bırakmışlardır. Uzun İskender de teslim olmuş ve önce hapis yatıp ki belli bir sürede orada çektiği acılara nasıl kahramanca dayandığını dinleriz, sonra serbest kalmış ve bu işlere tövbe ederek hayali anıların üzerine kurulmuştur.

Aynı kısımda Çerçi karakteri ile tanışırız. Ticaretle uğraşan ve durmadan Uzun İskender’i öven bu kişi aslında bütün hikâye boyunca olayları tasarlayıp planını işleten bir ticaret erbabıdır.

Hikâye istediği kızı alamayan İskender’in Çerçi tarafından yapılan bir planla hem intikam hem de istediği kızı alacak olmasını sağlayan bir soygundur ancak Çerçi İskender ve arkadaşlarının aptallık ve yeteneksizliklerini bildiğinden böyle bir planı ortaya koymuş ve hikâyenin sonunda istediği her şeyi alan kişi olmuştur. Bu noktada Çerçi nedir, Anadolu köylerinde ne iş yapar bilmek gerekir ki Kemal Tahir’in aslında burada yapmak istediği şeyi yakalayabilelim.

Çerçi, köylerde her türlü maddeyi alıp satan ve bu sayede kâr elde eden bir ticaret erbabıdır. Bu noktada kârın büyüklüğünü sağlayan şey Çerçinin ticaret ağı ile kurduğu iletişim öbekleridir. Ne kadar çok ve önemli kişi tanırsa al sattan kazandığı para da o kadar büyük olur. Bu iletişim ağı ve Çerçilerin maddi gücü öncelikle onları bulundukları alanlarda söz sahibi insanlar yapmıştır ki bu durum sanırım kansız bir Fransız İhtilali’ne benzetilebilir. Sonrasında ise kapitalist ve liberal düzene bir eleştiri olarak aslında Çerçi karakteri her şeyi planlayan ve asla ön planda durmayan modern kapitalist bir eşkıya olarak görülmektedir ki bu sayede Kemal Tahir sadece eşkıyalığı değil aynı zamanda kapitalist düzene karşı da gerçekçi bir eleştiri

ortaya koymuştur. Yukarıda saymış olduğumuz tüm eşkıyalık varyantları içerisinde Kemal Tahir’in dikkat çektiği bu nokta aslında en tehlikelinin sisteme karşı duran değil sistemi işleten varyantı olduğunu bizlere göstermektedir.

Günümüzde kara mizah sanat eserlerinin en önemlilerinden biri olarak görülen Cohen Kardeşlerin *Fargo* (1995) isimli filminden neredeyse kırk yıl önce basılan *Rahmet Yolları Kesti* (ilk basım: 1957) aslında aynı fikri temel üzerinde şekillenmiştir. Cohen Kardeşlerin bu kitabı okuduğuna dair elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır lâkin iki eseri de tüketen herkes mantıksal benzerlikleri görebilecektir.

Kemal Tahir eserinin başına koyduğu alıntı ile niyetini belli eder. André Mourois’in İngiliz Tarihi üzerine söylemiş olduğu “Ahlak düzeni sağlam olmayan ve soyguncuları ile başa çıkamayan bir toplum, -ruhunda artakalmış barbarlık duygusunun da baskısıyla- soyguncularına karşı hayranlık duyar.” alıntılaman Tahir aslında okuyacağımız karakterlerin bazılarına karşı almamız gereken tavrı bize bildirmektedir.

Uzun İskender karakterini ise tanımlarken kullandığı cümleler bize bu eşkıya eskisinin kişiliği hakkında önemli bilgiler verir; “Uzun İskender, Çerçi’nin tuttuğunu koparmasına eskiden beri inanırdı. Zaten herkese inanırdı; laf arası sık sık; “Ben pek safımdır, yüreğim temiz olduğu için biri kuşağından bir kâat çıkarsa da gündüz güneşinde, ‘Şimdi gecenin tam yarısı,’ dese inanırım. Çünkü biz avanağız yahu!” dediği halde inanırdı.” (Tahir; 2006: 68). Daha karakterin ismi iki kişi arasında ilk defa geçtiğinde bile gıyabında onun için “Bırak şu namussuzu” (18) denilmektedir. Daha sonrasında ise Uzun İskender’in yeni bir hanım alacak olmasını Bektaş Emmi ki kendisi köyün yaşlılarından biridir eski karısının kaçmamasının mucize oluşuna, o adamın altına yatılmayacağına dair sözler ile geçirir (33).

Uzun İskender önce kızı alacağına inanır ve daha sonrasında kızı almak, zengin olmak için yanında büyüdüğü dedesine ihaneti kafaya koyar. Bir soyguna girişir ancak tabii ki başaramaz ve af dileye dileye teslim olup köy köy gezdirilerek rezil edilir. Oysa aynı zamanda canını kurtardığı için şükretmektedir. Yanında getirdiği arkadaşları da yakalanmış hatta genç bir

çocuk onun yüzünden ölmüştür. Kahramanlıkları ile övünen İskender ise rezil olduğu ile kalır.

Aynı sırada Çerçi ise zaten kendi kişiliği ile nam salmış, çıkarı olmayan hiçbir işe karışmayan çıkarı varsa eğer planını işleten bir ticaret adamıdır. İskender’e yaptırdığı iş de aslında her şekilde ona yaramaktadır. Çerçi modern bir eşkıya okumasıdır en başından. Kendini hiç riske sokmadan hatta yerinden kımıldamadan insanları yaptıkların işin kendi menfaatleri doğrultusunda olduğuna ikna ederek her işini yaptırmaktadır.

Eser kısım kısım değil bir bütün olarak okunduğu zaman ne kadar başarılı bir Kara Mizah örneği olduğu görülmektedir. Yapılan planlar, uygulama şekilleri ve gözlerine baka baka yapılan hainlikleri bile anlayamayan bir zamanların “yaman haydutları” bize başarılı bir kara mizah örneği oluşturur.

Sonuç

Eşkıyalık kavramı aslında evrenseldir ve tüm dünyada farklı tarih ve coğrafyalarda farklı varyantlar ile karşımıza çıkmıştır. Bu kadar evrensel ve güçlü bir kavram elbette edebiyat ve diğer sanat eserlerinde de işlenmiş ve çoğu zaman bu romantik bir biçimde soylu eşkıyalık kavramı üzerinden yapılmıştır.

Bu karakterlerin ortaya çıkış hikâyeleri de benzerlikler göstermekte, ortaya çıkış şartları da birbiri ile uyushmaktadır. Belli kriz dönemlerinde otorite boşluğundan faydalanan bu kanunsuz kanunlular kendilerine, kendi alanlarında, baskı ve zorbalığa dayanan küçük devletler kurma şansı bulmuş ancak sistem kendini düzenlediğinde derhal yok edilmiştir.

Anlatılardaki eşkıyalar da tip ve tavır olarak birbirine benzemiş, halkın yararına devlete karşı halkı koruyan romantik kahramanlara dönüşmüşlerdir. Oysa çoğu zaman, tarihten görebildiğimiz kadarı ile bu karakterlerin ezilmesi için onlara göz yumulmuş ve sonunda halkı da karşılarına aldıkları zaman tamamen kökleri kurutulmuştur.

Yaşar Kemal’in *İnce Memed* romanı da böyle bir fikir ile ortaya çıkmış ve romantik bir eşkıya anlatısına dönüşmüştür. Buna karşı Kemal Tahir

Rahmet Yolları Kesti isimli eseri ile edebiyatımızda nadir görülen bir tavırla bu tutumu eleştirmiş hatta kara mizah yolu ile alay etmiş ve ilerisine giderek buradan başarılı bir sistem eleştirisi çıkarmıştır.

Eşkıyalar her zaman bir şekilde var olmaya devam edecek ve anlatıları da onlarla beraber üretilecektir. Burada önemli olan buna karşı alınacak tavır değil edebi üretimin kalitesini doğru şekilde yorumlayabilmektir.

Kaynakça

Berkley, K. (2011). *Eşkıyalar ve Devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Davis, D. M. (1967). *The World of Black Humor - An Introductory Anthology of Selections and Criticism*. New York: Dutton Paperback Original.

Hobsbawm, E. J. (2011). *Eşkıyalar*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

İnalçık, H. (2019). *Devlet-i Aliye – Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Mecek, Ö. (2018). *Türk öyküsünde kara mizah (1950-1980)*. (Yayımlanmamış yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi.

Özcan A. (2018). *Ama Eşkıyalık Çağı Kapandı! Modern Türkiye’de Son Kürt Eşkıyalık Çağı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tahir, K. (2006). *Rahmet Yolları Kesti*. İstanbul: İthaki Yayınları.

Schulz, M. F. (1973). *Black humor fiction of the sixties;: A pluralistic definition of man and his world*. Athens: Ohio University Press.

Walsh, U. T. (1982). *The Role Of Black Humour In The Plays Of George F. Walker*. (Yayımlanmamış lisans tezi). University of British Columbia, Vancouver.

Yağız, A. (2019). *SOSYAL HAYDUTTAN MAFYAYA KAHRAMANIN DÖNÜŞÜMÜ: YAVUZ TURGUL’UN EŞKIYA FİLMİ*. (Yayımlanmamış yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Van Yüzüncüyıl Üniversitesi.

Yaşayan, V. (2020). *Where's The All-American Cowboy?": The Demythologization of American Masculinity in Cormac Mccarthy's Western Novels*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

https://www.britainexpress.com/History/Richard_the_Lionheart_and_King_John.html (15.09.2021)

https://tr.wikipedia.org/wiki/I._Richard (15.09.2021)

[https://tr.wikipedia.org/wiki/John_\(%C4%B0ngiltere_kral%C4%B1\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/John_(%C4%B0ngiltere_kral%C4%B1)) (15.09.2021)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Magna_Carta (15.09.2021)

https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCper_kahraman (15.09.2021)

LATİFE TEKİN’İN *SEVGİLİ ARSIZ ÖLÜM* ESERİNDE KADININ KONUMU VE ÇOKSESİLİK

Mehmet EREN

*Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, doktora öğrencisi*

Özet

Latife Tekin, 1983 yılında yazdığı *Sevgili Arsız Ölüm* adlı eseriyle roman dünyasına girer ve bu eserini herhangi bir topluluğun gölgesi altında kalmadan kaleme alır. Eser, bir ailenin köyden kente göçüyle birlikte yaşadığı maddî ve manevî yoksunluğun izlerini dramatik bir şekilde anlatır. Yeni bir yer edinme çabasında olan Tekin, bu eserinde gözlemlenen mistik ve fantastik ayrıntılarla hem büyülü gerçekçi akımdan hem feminist söylemden hem de çoksesli söylemden yararlandığı görülür. Alışılan ve alışılmamış olanı folklorik öğelerden yararlanarak büyülü bir gerçekçilikle ortaya koyan Tekin, toplum içindeki kadına olan bakış açısını da Dirmit karakteri üzerinden okuyucuya aktarır. Eserin başkahramanı Dirmit’in sorgulayan, düşünen ve başkaldıran tavrı, aile ve çevresine gösterdiği tepki ve davranışları “kadının konumunu” göstermesi açısından dikkate değerdir. Tekin’in yaşamıyla da paralellik gösteren bu otobiyografik eserin olay örgüsünde sık sık iç konuşmalara yer verilmesi eseri M. Bahtin’in “çokseslilik” kavramı etrafında çözümlemeye olanak verir.

Bu çalışma, Latife Tekin’in *Sevgili Arsız Ölüm* adlı eserinde gözlemlenen feminist söylemden hareketle kadının konumunu ve çoksesli söylemin esere nasıl yansıdığını incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Latife Tekin, *Sevgili Arsız Ölüm*, kadının konumu, çoksesli söylem.

The Position of Women and Polyphony in Latife Tekin's Dear Shameless Death

Abstract

Latife Tekin enters the world of novels with her work, Dear Shameless Death, which she wrote in 1983, and writes this work without being under the shadow of any society. The work dramatically narrates the traces of material and moral deprivation that a family experiences with its migration from the village to the city. In an effort to find a new place, it is seen that Tekin has benefited from both the magical realist movement, the feminist discourse and the polyphonic discourse with the mystical and fantastic details observed in this work. Tekin, who presents the usual and the unconventional with a magical realism by making use of folkloric elements, conveys his perspective on women in society to the reader through the character of Dirmit. The inquiring, thinking and rebellious attitude of Dirmit, the protagonist of the work, his reaction and behavior to his family and environment are remarkable in terms of showing the "position of women". This autobiographical work, which is parallel to Tekin's life, frequently includes internal conversations in the plot, and the work allows analysis around the concept of "polyphony" by M. Bahtin.

This study aims to examine the position of women and how polyphonic discourse is reflected in the work, based on the feminist discourse observed in Latife Tekin's Dear Shameless Death.

Key Words: Latife Tekin, Dear Shameless Death, position of women, polyphonic.

Kuramsal Çerçeve

A. Kadını Konumlandırmak: Feminist Söylem

18. yüzyıldan sonra kadınların toplumsal, siyasal ve sosyal alanda görülen eşitsizliklere karşı bir mücadeleye giriştikleri görülür. Bu mücadelecî tavır kadının toplum içindeki rolünü belirlemede de etkin rol oynamıştır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren kadınların erkeklerle eşit statü, eşit haklar ve özgürlükler için verdikleri mücadeleler feminizm kavramını ortaya çıkarmıştır. Feminizm, temelde cinsiyet ayrımcılığına karşı tavır alan, kamu ve özel bütün alanlarda kadınların maruz kaldığı baskıların ve denetimlerin ortadan kaldırılmasının gerekliliğini savunan ve ataerkil yapılanmaların önüne

geçerek kadınların meşru haklarına ulaşmada mücadele eden bir yaklaşımdır (Taş, 2016: 3). M. Humm’a göre; kadınlar, kadınların sembolik olarak yanlış tasvir edilmelerinin gücünün bilincine vararak ve bunu eleştirerek feminist olmuşlardır (Humm, 1994: 19). Feminist söylemin başlangıcı olarak kabul edilen bu yorum, feminist edebiyat eleştirisinin de kadın hareketiyle birlikte geliştiğini ifadeler.

Feminist eleştirinin ne anlama geldiğini tanımlamada pek çok eleştirmen üç temel varsayım üzerinde görüş geliştirmişlerdir. Bu varsayımlardan ilki, cinsiyetin dil yoluyla kurulduğu ve yazı üslubunda görünür hale geldiği; bu yüzden, üslubun da cinsiyet ideolojilerinin ifade edilmesini temsil etmek zorunda olduğu görüşüdür. Kadınlar, kendileriyle ilgili olarak erkeklerin sahip olduklarından çok daha fazla kafa karıştırıcı imgelerle donatıldıklarından, kadınların ideolojileri erkeklerin ideolojisine göre içlerinde kaçınılmaz olarak daha fazla zıtlık barındırmaktadır. İkinci temel varsayım ise cinsiyet-bağıntılı yazı stratejilerinin bulunmasıdır. 19. yüzyılda orta sınıftan kadınların toplumsallaşması ve önemsenmemeleri, kendilerini ifade hakkına erişmelerini ve ifade araçlarını sınırlandırmıştır. Ancak Robin Lakoff’tan (1975) bu yana dilbilim araştırmaları yapan kadınların ve erkeklerin dili farklı şekillerde kullandıkları ifade edilmiştir. Erkeklerin ve kadınların farklı bir söz dağarcığına sahip oldukları ve bu söz dağarcıklarından değişik türlerde cümle kurdukları söylenmektedir. Son varsayımda ise edebiyat eleştirisi geleneğinin, parçası olduğu ekonomik ve toplumsal gelenekler gibi, kadınların eserlerini ya da eğitimlerini dışarıda bırakmak ya da değerini takdir etmemek için eril normlar kullandığıdır (Humm, 1994: 21-22).

Yukarıda bahsedilen önemli üç varsayım feminist eleştiriye yeni bakış açıları kazandırmıştır. Bu varsayımlarla kadınların tarihteki konumu ve içinde yaşadığımız zaman itibarıyla nasıl bir yön izlenilmesi gerektiği hakkında da yeni yorumlar getirdiği söylenebilir. Bunun yanında kadınlar üzerine yeni bakış açıları kazandıran feminist eleştirinin ifadeye çalıştığı amaçları da söz konusudur. Maggie Humm, feminist eleştirinin edebiyat eleştirisi içinde dört sorunla ilgilendiğini ifade eder: İlki, eril edebiyat tarihi konusunun, eril metinlerin yeniden incelenmesi, bunların ataerkil varsayımlarının saptanması

ve bu metinlerde kadınların toplumsal, kültürel ve ideolojik normlara göre nasıl temsil edildiğinin gösterilerek konumlandırılmasıdır. İkincisi, kadın yazarların görünmezlikleri ele alınır. Burada, eleştirmenler göz ardı edilen kadınların metinlerine ve sözlü kültüre önem veren edebiyat tarihi oluşturmaya çalışmışlardır. Üçüncü olarak, feminist eleştiri okur kitlesine yeni yöntemler ve farklı bir eleştiri pratiği sunmakla ‘feminist okur’ sorunuyla karşı karşıya gelmiştir. Bu pratik hak edildiği kadar değerlendirilmeyen annelerle kızların metinsel anlarının yansıtılması üzerine odaklanır. Dördüncüsü de feminist eleştirinin yeni bir yazı ve okuma bütünlüğü yaratma yoluyla feminist okurlara edimde bulunma amacı taşımasıdır (Humm, 1994: 26).

Feminist eleştirinin sorguladığı sorunlar, bu alana yeni bakış açıları kazandırmıştır. Feminist eleştiri, kadın gözüyle okuduğu her metne toplumsal ve tarihi bir boyut kazandırmanın yanında yeni yorumlamaları da beraberinde getirmiştir. Sibel Irzık ve Jale Parla, feminist eleştirinin temelinde olan amacı şöyle açıklarlar: “Feminist eleştirinin amacı, cinsiyet rollerinin doğal farklılıkların gerektirdiğinden de öte farklılaştırılmasında erkek egemen ideolojilerin belirlemelerini saptamaktır.” (Irzık-Parla, 2017: 21). Geniş bir eleştirel hareket olan feminist eleştiri, sosyolojik bir tartışmayı eleştirme ve değiştirme amacı güder.

Türkiye’de kadın hareketini 19. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Özellikle II. Meşrutiyet (1908) döneminde kadınların öncülüğünde kurulan dernek, yayın vs. uygulamalar Osmanlı’nın kadına olan bakış açısını ve aile kavramları içinde kadının konumuna kaynak oluşturduğu söylenebilir. 1950-1970 yılları arasında kadın, kadın hakları ve kadın sorunları gibi konuların tartışıldığı dernekler veya yayınlar göze çarpar. Türkiye’de, 1990’larda kadın incelemeleri alanında yeni araştırma imkânları doğdu; oysa 1980’li yıllarda, bu alan, yalnızca, tartışma grupları, yayınlar ve Batı kaynaklarından çeviriler yoluyla kadın konusunu popülerleştiren birkaç feminist grubun gündemiydi (Durakbaşı, 2017: 13). Tanzimat dönemi eserlerine bakıldığında olay örgüsü içerisinde kadın kahramanların elinde bir kitap olduğu görülür. Ahmet Midhat’tan Yakup Kadri’ye, Hüseyin Rahmi’den Halid Ziya’ya, Nabizade Nazım’dan Peyami Safa’ya yarım yüzyılı aşkın bir süre boyunca yayımlanmış

romanların birçoğunda kadın kahramanın elinde bir roman vardır. Kadın, okuduğu romanlardan etkilenen bir konumdur. Ahmet Midhat Efendi'nin *Müşahadat* eserinde Agavni, Nabizade Nazım'ın *Zehra* eserinde Zehra, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mürebbiye* eserinde Anjel kitap okuyan ve okuduklarından etkilenen örneklerden bazılarıdır. (Gürbilek, 2016: 19).

Değişen, gelişen ve sorgulayan bir dünyada sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan kadına verilen değer ya da kadın hakları, içinde yaşadığı tarihsel seyre göre şekillenmiştir. İçinde bulunduğu şartlara göre bakış açısı kazanan bu harekette kadının konumu, bazen arka planda görünen, bazen hayatı şekillendiren, bazen de hayatı yöneten şeklinde okura yansımıştır. Latife Tekin, eserlerinin çoğunda ana karakter kadındır. Kadın, toplum içinde ezilen ya da ötekileştirilen görünümüyle olay örgüsünde yer alır. Ancak bu ötekileştirilen kadın; sorgulayan, itiraz eden, düşünen ve haksızlığa karşı bir tavır ortaya koyan kişi konumundadır. Özellikle *Sevgili Arsız Ölüm* eserinde Dirmit karakterinin başkaldıran tavrı, toplumsal cinsiyet rollerine hapsolmak istemediğinin bir göstergesidir. Dirmit, feminizm kavramı etrafında değerlendirilebilecek bir kadın kahraman konumundadır.

B. Kahraman, Yazarın Konumu ve Çoksesli Söylem

Mihail M. Bahtin'e göre, kurmaca bir yapıtta karakterin temel niteliği “dünyaya ve kendisine yönelik bir bakış açısı” ile kahramanın özgül varoluşunu sağlamasıdır. Kahraman, kendisini çevreleyen gerçekliği ve kendi benliğini değerlendirip yorumlamasını olanaklı kılan konumdur (Bahtin, 2015: 97). Yazar, “kahramanın dünyada nasıl görüldüğünü değil, öncelikle dünyanın kahramanın gözünde nasıl görüldüğünü ve kahramanın kendi kendisine nasıl görüldüğünü” okura açık bir şekilde sunmalıdır (Bahtin, 2015: 97). Bahtin, bu yaklaşımı kurmaca bir karakterin algılanma şeklini önemli ve temel bir özellik olarak görür. Yazar, kahramanın tek bir özelliğine yönelmeden bütüncül bir yaklaşımla hareket etmelidir. “Bir kahramanın bütün değişmez ve nesnel nitelikleri –toplumsal konumu, sosyolojik olarak veya karakterolojik olarak tipik olma derecesi, mizacı, manevi profili ve hatta fiziksel görünüşü- yani, genellikle sabit ve değişmez bir kahraman imgesi yaratmada yazara yardımcı olan her şey... kahramanın içebakışının nesnesi

haline gelir (Bahtin, 2015: 98). “Kahraman kimdir? sorusundan hareketle Bahtin’in bulmak istediği cevap “kahramanın kim olduğu değil, kendi kendisinin nasıl bilincinde olduğu(dur) (Bahtin, 2015: 99).

Çokseslilik, yazarın kendisini veya kendi bilincini terk etmesini gerektirmez, ama başkalarının özerk bilinçlerini kendisinde barındırabilmek için yazar bu bilinci, olağanüstü ölçüde genişletmeli, derinleştirmeli ve yeniden düzenlemelidir (Bahtin, 2015: 123). Bahtin, kahramanı nesneleşmiş bir imge olarak değil, özerk bir söylem, bir saf ses olarak ifade eder. Kahramanın söylemi dışında gördüğümüz ve bildiğimiz her şey önemsizdir (Bahtin, 2015: 105). Bahtin, roman türünü “bir bütün olarak biçim/üslup bakımından çok-biçimli, söz ve ses bakımından da çeşitlilik sergileyen bir fenomen” (Bahtin, 2001: 36) olarak görür. Ayrıca; romanı, “sanatsal olarak düzenlenmiş bir toplumsal söz tipleri çeşitliliği ve bireysel sesler çeşitliliği” (Bahtin, 2001: 37) olarak tanımlamanın mümkün olabileceğini ifade ederek roman kahramanını da çok yönlü ve çok sesli olarak türün yapı özelliklerine göre şekillendirir.

Sevgili Arsız Ölüm eserinde kahraman ya da yazarın konumuna bakıldığında Bahtin’in kuramlarından çoksesliliğin bir kahraman üzerinde şekillendiği görülür. Eserin ana karakterlerinden olan Dirmit’in sorgulayıcı ve başkaldıran tavrı, eser içerisinde yoğun iç konuşmaların geçmesi çiftsesliliği/çoksesliliği ifade eder. Eser içerisinde söz konusu tekniğin kullanılmasıyla ona bir çiftseslilik kazandırılması işlevi, yazarın metni tek bir monolojik fikre indirgemek yerine farklı görüş ve fikirleri de okuyucuya duyurabilme, dolayısıyla gerçekliğin birden fazla cephesine metin içinde yer açma yetkinliği sağlamasıdır. (Baş, 2019: 53) Eser, bu çokseslilik tekniğiyle değerlendirildiğinde karakter üzerinde çok boyutlu bir bakış açısı sunduğu görülür.

Başkaldıran Kadının Çoksesli Dünyası: Dirmit

Latife Tekin, romanlarında, bazen bir meddah, bazen halk hikâyecisi, bazen de destan veya masal anlatan bilgili bir kişidir. Bunun yanında Latife Tekin’in anlatılarında dilin esas olarak eril bir alan olduğunu, Tekin’in, yazarın ya da bir biçimde dilin büyüüne kapılan kadınlarının bu yabancı alana adım

atmanın tedirginliğini taşıdığını gösterir (Irzık-Parla, 2017: 205). *Sevgili Arsız Ölüm* eserinde yazarın sesi diyebileceğimiz Dirmit karakterinde yabancı alana adım atan birinin hem tedirginliği hem de kararlılığı görülür. Eserin ilk bölümünde geçen köy mekânı, Dirmit üzerinde baskı kurar, böylece labirente dönüşen mekân ve insan yazarın iç sesine dönüşerek anlatıda yer bulur.

Eserde geçen Alacüvek Köyü, birçok açıdan kapalı bir mekân özelliği gösterir. Bu köyün dışı kapalılığı romanın başında “O zamana kadar Alacüvekliler bir yerden bir yere eşek sırtında gitmeye bile pek alışık değillerdi. Gidip geldikleri yerler kasaba dışında iki adımlık yoldu. Kasabaya da öyle sık gidip geldikleri yoktu zaten.” (Tekin, 2019: 11) ifadeleriyle okuyucuya sunulur. Kapalı bir mekân olan bu köyün dışı açılan kapısı Huvat Aktaş’tır. Köye getirmiş olduğu soba, otobüs, su tulumbası, dikiş makinesi ve radyo gibi nesneler, yeniliğe açılan ilk pencereler olarak nitelendirilir. Bunun yanında Huvat Aktaş’ın tüm bu yeniliklerin dışında köye getirdiği “yüzü alev alev yanan, başı kıcı açık, süt gibi beyaz bir kadın” (Tekin, 2019: 12) olan Atiye, eleştirilen ve yadırganan bir kahraman haline gelir. Yazarın romanın başından sonuna kadar satır aralarına işlediği batıl inançlar, Huvat’ın Atiye’yi köye getirmesiyle birlikte yine devreye girer. Yaşanan bazı olumsuz durumların sebebini Atiye ile bağdaştırmaları, Atiye’yi dışlamalarına neden olur. Ancak dışı ve dışarıdan gelen her şeye kapalı olan köy yaşamı, Atiye’yi kendi özelliklerine göre “kuzu emiştirme, ekmek pişirme, koyun kırkma, tezek yapma vb.” şekillendirir. Atiye’nin dört çocuğu olur. Çocukları arasında küçük kız Dirmit, bazı olağanüstü durumlarla doğar. Hatta doğmadan önce anne karnında “Ana! Ana!” diye çağırır. Bu durum “Ak-Köbök Destanı”nı anımsatır. Vaktinden önce konuşmanın örneğini oluşturan bu destanda “Ak-Köbök, ben annemin karnını yırtarak doğacağım.” der. Dirmit, doğduktan sonra özellikle davranışlarıyla gerek köylünün gerek aile içinde özellikle Atiye’nin farklı yaklaşımlarıyla karşı karşıya kalır.

Eserde Dirmit karakterinin sıra dışı davranışları açık bir şekilde sunulur. Onun canlı ve cansız varlıklarla arkadaşlık kurması hem köylüler tarafından hem de annesi Atiye tarafından garip bir durum olarak karşılanır. Dirmit’in garip davranışlara yönelmesinin nedeni kendisinin toplum içinde yer edinmemesindendir. Dirmit, çevresiyle iletişimsizlik yaşar. Kendini bir

yere konumlandırıamaz. Bazen dama çıkarak merakını giderir, bazen de karşısına çıkan zorluklarla baş etmek için farklı yollar dener. Kuşlarla, rüzgârla konuşur, güneş ve ayla yarışa girer, su tulumbası ve kuşku otu ile konuşarak dertleşir. Latife Tekin’in yaşamıyla paralel bir çizgide ilerleyen Dirmir’in yaşantısı romanın otobiyografik bir metin olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Nurdan Gürbilek, *Sevgili Arsız Ölüm*’ün bağımsız bir bilinçle değil, evin sesiyle anlatılan bir büyüme hikâyesi olduğunu ifade eder:

İki süreçten söz ediyoruz. Birincisi sesin, mırıltının dünyasından sözcüklerin, beyaz kâğıt üstünde beliren sözcüklerin, yani yazının dünyasına geçiş; aynı zamanda da köyden şehre, sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş. İkincisi, çocukluktan yetişkinliğe geçiş, yani büyüme; evin ev olmaktan çıkışı, annenin ölümü, ailenin dağılması... Bu iki süreç, yani göç ve büyüme; sestten yazıya, çocukluktan yetişkinliğe geçiş tek bir deneyim olarak, aynı deneyimin farklı yüzleri olarak girmiştir Tekin’in anlatılarına (Gürbilek, 2019: 43).

Nurdan Gürbilek, bu ikili süreci cinsiyetle ilişkilendirerek, Latife Tekin’in anlatılarında dilin eril bir alan olarak kullanıldığını, dilin bünyesine kapılan kadınların bu alana tedirginlikle yaklaştığını ifade eder. Tekin, hayat içerisinde kendisine bir yer edinme ve kimliğini inşa etme çabasında olan bir yazardır. Yazar, hem gerçek yaşamında hem de eserin kurmaca dünyasında hayata karşı mücadeleci bir tavır takınır. Dirmir’in doğumuyla birlikte gerçekleştirdiği tüm eylemler bir başkaldırıdır. Toplum içinde dışlanması, kız olduğu için birçok şeyden mahrum kalması, erkek kardeşleri sınırsız özgürlüğe sahipken kendisinin sürekli kısıtlanması onu “çatı” mekânına itmiştir. Mekân, biçimlendirme aracıdır. (Tepebaşı, 2012: 76). Mekânın bu özelliği “çatı” mekânının Dirmir açısından hem biçimlendirici hem de bir kaçış yeri olduğunu ifade eder. Dama çıkan Dirmir’in “Şimdilik bizim sokaktaki evlerin içini görüyorum ama yakında, tüm evlerin içini görecekmişim ha” (Tekin, 2019: 180) ifadesi başkalarının görmediğini görme ve bilmediğini bilme arzusu anlamına gelir. Dam mekânına çıkmak bir büyüklenme, tepeden bakma gibi anlamlara gelir. Bunun yanında kendini korumasız hissetme ve yalnızlaşma gibi anlamlara da gelir.

Tekin'in yaşamında çektiği zorlukların benzerini yaşayan Dirmir'in yazdığı defterler yırtılır, yazdığı şiirler ev içinde okunup alay konusu edilir. Ancak abisinin askerlikte yazmış olduğu şiirler büyük bir yetenek olarak görülür. Dirmir'in yazdığı şeyler üzerinden yapılan kısıtlamalar bedeni üzerinden de yapılır. "Beden ve yazı" sorunsalı Dirmir'in yaşamının acı gerçekleridir. Abisinin kadınlara gitmesini ben de erkeklere gitmek istiyorum diye söylemesi bedeni üzerindeki sınırları yok etmek istemesindendir. Burada bir kadının yazarlığa soyunmasının uygunsuz olarak nitelendirilmesinin nedeni kendini ortalığa çıkarmak, varlığını insanlığa açmak ve başkaları tarafından takip ediliyor olmasıdır. Dirmir, hem konuşmanın hem de konuşamamanın sıkıntısını yaşar.

Sevgili Arsız Ölüm eseri, Tekin'in gerçekleştiremediği düşlerini, köyden kente göçle birlikte kente ayak uydurma çabasını ve kendilik değerlerini koruma adına direnişini anlatır. Bir direnişten doğan eserin odak noktası Dirmir, Bahtin'in ortaya atmış olduğu çoksesli sanatsal düşünce biçiminin açımlayıcısı konumundadır. Bu düşünce biçimi, bir insanın ve her şeyden önce de düşünen insan bilincinin ve varoluşunun diyalojik alanının, monolojik konumlardan yapılacak sanatsal özümsemeye tabi olmayan yönlerine erişilmesini sağlar (Bahtin, 2015: 355). Latife Tekin, otobiyografik bir türde yazdığı bu eserinde kendi iç dünyasına erişilmesini ister. Bu erişim, Dirmir karakterinin eylemleriyle sezdirilmektedir.

Tekin, Dirmir'in canlı ve cansız varlıklarla olan diyaloglarını gelişigüzel ifade etmez. Dirmir, özellikle annesi tarafından her sınırlandırılmasında iç dünyasındaki sıkıntılarını oyuncaklarına açar. Okulda arkadaşlarından öğrendiği kötü şeylerden dolayı konuşması da yasaklanır. Onlarla sürekli diyalog halindedir. Bu diyaloglardan Tekin'in yaşamına inmek mümkündür. Kendi yaşamsal deneyiminde yaşadığı her olumsuz durum Dirmir karakterinde bir çoksesliliğe dönüşür.

Dirmir, köyde; tulumba, rüzgâr, kar, kuşkuş otu ve ağaç gibi nesnelerde dertleşir. Bu dertleşme sorgulamaların, kuşkuların ve sessiz direnişin dışı vurumudur. Huvat Aktaş'ın Atiye'ye şehre göç edeceklerini söylemesi

üzerine ev içinde yaşanan sevinç ve kargaşa Dirmit’in dışında gelişir. Tüm bunlar yaşanırken Dirmit bunu tulumbayla paylaşır:

- Tulumba, duydun mu babam bizi götürecekmiş.
- Duydum Dirmit kız, duydum.

Sen camdan bakarken, ağzımı aya dikip

Onun için itler gibi uludum.

- Üzülme seni de götürürüm yanımda.
- Götürmezsin Dirmit kız.
- Götüremezsen gitmem (Tekin, 2019: 71).

Dirmit’in olay örgüsü içerisinde yaptığı bu konuşmalar aslında kendi kendine konuşmadan öte bir şey değildir. Çoksesli romanda bulunan ana öğelerinden biri de, yukarıdaki alıntıda olduğu gibi başkalarına ait seslerin kahramanın sesine eşlik etmesidir. Kahramanın sesi kendisine diyalojiyi sağlayacak bir eşlik kurar. Roman biçeminde yer alan bu ikinci ses, çoğu zaman kahramana yakın bir tip olarak ya da anlatıcının eş benliği olarak biçime yerleşir. Dirmit, kuşkuşotu ile yaptığı sohbette yine iç sesiyle bir diyalog gerçekleştirir. Çıkmazlar içinde bulunan Dirmit, sabah olur olmaz hemen kuşkuşotunun yanına varır:

- Kuşkuşotu,

Kızların oğlanlara haber göndermesi ayıp mı?

- Ayıp değil.
- Yine oğlanlara haber göndereyim mi?
- Sevdiğin oğlanlara gönder (Tekin, 2019: 93).

Tekin, sık sık Dirmit’in bu konuşmalarına yer verir. Yeri geldiğinde içini oyuncaklarına döken Dirmit, yeri geldiğinde de iç çekişmelerini, ev içindeki bunalımlı günlerini ikinci bir sese dönüştürür. Kendini evden, doğadan ve toplumdan koparılmış hissedenden Dirmit, bu ikinci sesle birlikte kendilik değerlerini, kökten gerçekliğini ve anlam arayışını bulmaya çalışır.

Dirmir karakteri, toplumdan dışlanan bir karakterdir. Bu durum sadece Dirmir'i değil, onun ailesini de olumsuz anlamda etkiler. Köylüler sürekli olarak Atiye ve Huvat'a tehditler savururlar: "Ya kızıını eve kapatır bir direğe bağlarsın ya da alıp bu köyden gidersin." diye baskı yaparlar. Dirmir bu durumda bile ailesiyle değil tulumba ile dertleşir:

- Ah Dirmir kız! Ah Dirmir kız!
- Ne olursun tulumba, ağlama.
- Nasıl ağlamam, Dirmir kız (Tekin, 2019: 66).

Dirmir, köylülerin baskısı yüzünden dışarıya adımını atamaz. Sürekli bir mekân ve insan arasında ezilme yaşayan Dirmir, i  dünyasında kendine yoldaş hissettiği canlı ve cansız varlıklara sığır. Aslında bu durum onun i  beni ile yaptığı konuşmalardır.

Atiye, kızı Dirmir'in eğitim almasını ister. Ancak çevresindeki arkadaşlarının onu bozduğunu düşünerek hem onlarla konuşmasını yasaklar hem de ders dışındaki kitapları okumamasını söyler. Dirmir'in içindeki merak, öğrenme ve öğretme arzusu hiç bitmez. Bunu kuşkuotuna açar:

- Kuşkuotu, anneme bir kızıyorum.
- Kızma.
- Bildiklerini  ğretme diyor ama.
- Bildiğin ne?
- Bilmiyorum.
- Ne bildiğini bilmiyor musun şimdi sen?
- Ne bildiğimi bir bilsem!
- Ne yapardın?
- Annemden gizli yayardım! (Tekin, 2019: 124).

Dirmir, yaşadığı tüm olumsuzlukları, tüm özlemleri ve tüm sevinçleri çevresinde bulunan bazı canlı cansız nesnelere anlatır. Kahramanın bu durumu Bahtin'in çok seslilik kavramına örnek oluşturur. Kahramanın kendi içinde

barındırdığı düşünceleri öteki bene dönüştürerek dışa vurması çok sesliliği imler. *Sevgili Arsız Ölüm* eserinde bu sadece Dirmit karakteri üzerinde görülür.

Latife Tekin’i Okumak

Latife Tekin, ilk olarak *Sevgili Arsız Ölüm* (1983) eserini yazar. Daha sonra yazın serüvenini *Berçi Kristin Çöp Masalları* (1984), *Gece Dersleri* (1986), *Buzdan Kılıçlar* (1989), *Aşk İşaretleri* (1995), *Ormanda Ölüm Yokmuş* (2001) ve *Muinar* (2006) eserleriyle devam ettirir. Tekin, özellikle *Sevgili Arsız Ölüm* ve *Berci Kristin Çöp Masalları* romanlarında modern roman tekniklerini ve geleneksel anlatı türlerine ait unsurları kullanır. Bu açıdan bakıldığında yazarın eserlerinde halk hikâyesi, destan, masal gibi geleneksel yazın türlerinden örnekler bulunur. Eski gelenek ve göreneklerin ışığında köyden kente göçün doğurduğu sonuçları açık bir şekilde olay örgüsüne işler. Yazarın yaşamıyla paralel ilerleyen olay örgüsü, eserdeki başkahramanları çok sesli konuma sokar. Tekin’in romanlarında sıklıkla gözlemlenen köy, kent, aile, kadın, gecekondü, toplumsal cinsiyet, yoksulluk, büyü, masallar, ölüm, kardeşlik gibi vb. kavramlar olay örgüsü içerisinde kahraman/yazar ekseninde ilerler. Tekin, yazmaya yoksulların hikâyesini anlatarak, sorgulayarak ve düşünerek başlayan bir yazardır. Özellikle ilk beş romanında en çok üzerinde durduğu konu yoksul kadınların hayatta kalma mücadelesidir. Bu kadın karakterlerin kendilerine biçilen rollere göre hareket ettikleri, bu role hapsoldükleri görülür.

Tekin, yeni ve özgün bir yer edinme çabasında olan bir yazardır. Eserlerini yazarken kurguya dâhil ettiği her içerik onu özgün kılar. Eserlerinde kendi yaşamından izler bulmak mümkündür. Bunların yanında yazdığı eserlerin satır aralarına gizlediği toplumun sorunları dönem-edebiyat ilişkisi içerisinde değerlendirildiğinde önemli tespitler sunar. 1980 sonrası Türkiye’sinin siyasi, sosyal ve ekonomik durumlarına kurgu içerisinde yer veren yazar, kültürel iklimin izlerini de sunar. Birçok eserinde kolektif bilinçaltının özellikleri görülür. Özellikle masal, efsane, halk hikâyeleri ve destan gibi folklorik öğelerden yararlanarak kurguyu şekillendirmesi birçok eserini metinlerarasılık bağlamında değerlendirmeye olanak sağlar. Bunun

yanında çevreci bir duyuş tarzını olay örgüsü içerisinde mekânların tahribi olarak sunan Tekin, ekoeleştiri, ekofeminizm kavramlarını da satır aralarına işler.

Sonuç

Latife Tekin’in anlatıları, dönem-edebiyat ilişkisi içerisinde değerlendirildiğinde özellikle 1960-1980 arası Türkiye’nin siyasi, sosyal ve kültürel konjonktürü hakkında genel bir görüş sunar. Çalışma da yer alan *Sevgili Arsız Ölüm* eseri, otobiyografik bir kurguyla yazıldığından dolayı roman kahramanı Dirmiş’in yaşamı ile Tekin’in yaşamı benzerlik göstermektedir. Kadın yazar olmanın sıkıntısını yaşayan Tekin, bu eserinde de yazı konusunda sıkıntılar yaşar. Evden ve toplumdan dışlanması, annenin bedeni üzerindeki baskısı onu hem yalnızlık mekânlarına hem de oyuncaklarıyla dertleşmeye itmiştir. Canlı ve cansız varlıklarla yaptığı dertleşmeler, yaşam içerisinde kendisine yer edinmeye ve kimliğini inşa etmeye çalışan bir kahramanın kendiliğine gönderme yapar. Bu dertleşmeler, Bahtin’in ortaya attığı çokseslilik kavramının örneklemelerini oluşturur. Kimseyle iletişim kuramayan, köyün içinde yalnızlık çeken Dirmiş, iç sorgulamalar yapar. Bu sorgulamalarla birlikte kahramanın iç dünyasında gerçekleşen olaylardan hem kahramanın hem de yazarın yaşamına ilişkin ipuçları elde edilmektedir. Gerçekleştiremediği düşlerinden, aralarında doğup büyüdüğü insanları param parça eden duygularından ve kente ayak uydurabilmek için boğuşmalarından; kısaca bir direnişten doğan eser, “Büyülü Gerçekçilik” akımı özelliği taşıdığı ifade edilir. Gerçek bir yaşamın izleri, dilin büyüğü gücüyle birleşerek hem kolektif değerleri hem de öz yaşamı içine alan bir anlatıya dönüşür.

Sevgili Arsız Ölüm eseri, bir kadın kahramanın yaşamına eşlik eden bir metin olarak değerlendirilebilir. Eserde iki kadın karakterin ön plana çıktığı görülür. Bunlardan birincisi Atiye, ikincisi de Dirmiş’tir. Aile içindeki yasaklardan ve cezalardan en fazla Dirmiş payını alır. Onun sorgulaması, şüpheleri ve başkaldırıları alışılmışın dışında gerçekleşir. Dirmiş karakterinde, hem kendi kendisini konumlandırmaya çalışan hem de toplum içinde kendisine biçilen rolleri kabul etmeyip “bildiğini okuyan” kadının mücadelesi

görlür. Kitaplara, yazılara, şiirlere düşmesi, bir kız olarak akıllı söylemlerde bulunması, hayal kurması gibi durumlar Dirmit için sürekli olarak tepkiyle ve engelle karşılanır. Bu durum onun çevresiyle olan iletişimsizliğini göstereceği iç dünyasındaki isyan ve başkaldırısı onu başka varlıklarla iletişim kurmaya iter.

Tekin'in yaşamını açımlayan bu eser, feminist bir yaklaşımla incelendiğinde gerek köylü kadınların gerek şehirli kadınların cinsiyet rollerine hapsediği görlür. Köye dışarıdan gelen Atiye özellikle yine köylü kadınların gözünde eksik, iş bilmez ve uğursuz olarak görlür. Şehre göçle birlikte bir odalı evde yaşam mücadelesi veren aileyi yönlendiren Atiye'dir. Atiye de Dirmit gibi kendi kendisini konumlandıran bir karakter olarak değerlendirilebilir. Azrail'le olan diyalogları, Dirmit'in bedeni ve yaşamı üzerindeki baskıları baskın bir kadın karakteri simgeler. Ancak anlatıya genel bir çerçeveden bakıldığında kadınların her anlamda sıkıntılar yaşadığı, erkeğe göre etrafında yıkılmaz duvarlarla bir duvar örüldüğü görlür. Toplum içinde hem konuşmak hem de konuşamamak kadının konumunu belirleyen unsurlar olur. Bir kadının yazar olması, kendinden söz ettirmesi, varlığını görünür kılması uygun görölmez. *Sevgili Arsız Ölüm* eseri de bu görüşü eleştiren, cinsiyet rollerine hapsedilip ötekileştirilen kadınların sesi olarak nitelendirilebilecek en dikkate değer eserlerden biridir.

Kaynakça

Durakbaşı, A. (2017). Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm. İstanbul: İletişim Yayınları.

Baş, M. K. (2019). Kimlik Arayışından Bireyselleşmeye: Cihan Aktaş'ın Seni Dinleyen Biri Romanında Çiftsesli Söylem. *Erdem*, (76), 47-64.

Tepebaşı, F. (2012). Roman İncelemesine Giriş. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Tekin, L. (2019). *Sevgili Arsız Ölüm*. İstanbul: Can Yayınları.

Humm, M. (1994). Feminist Edebiyat Eleştirisi. (Yay. Haz.: Gönül Bakay). İstanbul: Say Yayıncılık.

Bahtin, M. M. (2001). “Romanda Söylem”, Karnavalıdan Romana-Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar. (Çev: Cem Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bahtin, M. M. (2015). Dostoyevski Poetikasının Sorunları. (Çev: Cem Soydemir). İstanbul: Metis Yayınları,

Gürbilek, N. (2019). Ev Ödevi. İstanbul: Metis Yayınları.

Gürbilek, N. (2016). Kör Ayna, Kayıp Şark. İstanbul: Metis Yayınları.

İrızık, S., Parla, J. (2017). Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet, İstanbul: İletişim Yayınları.

Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi. Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3 (5).

BİRGÜL OĞUZ’UN *HAH* (2012) YAPITINDA MEKÂNIN POETİKASI

Ayşe Duygu YAVUZ

Doğuş Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Doktor Öğretim Üyesi
ayavuz@dogus.edu.tr

Özet

Edebî bir eserde mekân, bellekten süzülen kişisel tarihin toplumsal etnografi ile karıştığı bir bellek haritası olarak konuşlandırılabilir. Bu özelliğiyle Gaston Bachelard’ın *Mekânın Poetikası*’nda sözünü ettiği gibi: “Hayal gücünün kavradığı mekân, geometricinin ölçümüne ve düşüncesine teslim edilmiş kayıtsız bir mekân olarak kalamaz. Yaşanmış bir mekândır bu. Yalnızca pozitifliğiyle değil, hayal gücünün tüm taraflılıklarıyla yaşanmıştır” (Bachelard, 2017: 28). Böylelikle hayal gücünün salt olumladığı anlar yerine; zihinde melâl ve acıyı duyumsatan anı zerrecikleri de poetik süzgeçten geçirilerek mekânla özdeşimsel biçimde sunulabilmektedir. Yas söz konusu olduğunda ise mekân “yas evi”nin de dışına taşarak anıların gölgesinde şimdiki zamanda yeniden biçimlendirilen bir uzama işaret eder. Birgül Oğuz’un *Hah* (2012) isimli öykü kitabına nüfuz eden yas temi ise şiirsel bir dilde ifadesini bulurken mekân-bellek ilişkisi okurun zihninde ayrılmaz bir bütün olarak canlanır. Bu çalışmada, başta Gaston Bachelard’ın adı geçen kitabı üzerinden, anlatıcının belleğinden toplumsal belleğe sıçrama tahtası olarak mekânın edebi imgelemde sunulma biçimleri üzerinde durulurken somut olandan soyut olana geçişin dilsel evrendeki karşılığını aydınlatmak amaçlanacaktır. Mekânın, bireysel ve toplumsal belleğin izdüşümünü taşıyarak dilsel olarak yeniden üretilme imkânı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birgül Oğuz, Mekânın Poetikası, Bellek, Yas

THE POETICS OF SPACE IN BIRGUL OGUZ’S WORK: *HAH* (2012)

Abstract

In a literary work, space can be deployed as a memory map where personal history filtered from memory is mixed with social ethnography. With this

feature, as Gaston Bachelard mentions in *The Poetics of Space*: “The space grasped by the imagination cannot remain indifferent as a space surrendered to the measurement and thought of the geometer. This is a lived place. It was lived not only with its positivity, but with all the biases of the imagination” (Bachelard, 2017: 28). Thus, instead of the moments where imagination only affirms; Momentum particles that make sense of malal and pain in the mind can also be presented in an identification way with the space by passing through a poetic filter. In the case of mourning, the space also extends beyond the “house of mourning”, pointing to a space reshaped in the present in the shadow of memories. The mourning theme, which permeates Birgöl Oğuz’s story book *Hah* (2012), finds its expression in a poetic language, while the space-memory relationship is revived as an inseparable whole in the mind of the reader. In this study, primarily through Gaston Bachelard’s aforementioned book, while focusing on the ways in which space is presented in literary imagination as a springboard from the narrator’s memory to the social memory, it will be aimed to illuminate the equivalent of the transition from the concrete to the abstract in the linguistic universe. The possibility of linguistic reproduction of space by carrying the projection of individual and social memory will be discussed.

Key Words: Birgöl Oğuz, Poetics of Space, Memory, Mourning.

Giriş

Birgöl Oğuz, alaylı olmayan; bizzat işin kaynağında; karşılaştırmalı edebiyat alanında akademik eğitimini tamamlamış olduğundan anlatı stratejilerini edebiyat metinlerine ve kuramlarına hâkim olarak belirleyen bir yazardır. *Fasülyenin Bildiği* (2007) ile Yaşar Nabi Nayır Gençlik Ödülü’nü kazanmasıyla yazın hayatına adım atan Birgöl Oğuz’a Avrupa Birliği Edebiyat Ödülü’nü kazandıran ikinci yapıtı *Hah* (2012) olmuştur. Son kitabı *İstasyon* (2020) ise yine Metis Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Söyleşilerinde de dildeki mükemmeliyetçiliği ve titizliğini açık eden Birgöl Oğuz’un kelimeleri ekonomik ve derinlikli kullanmasında, başka bir deyişle bir sözle anlatı ormanlarında bin kapı açmasında akademik birikim ve okur rolündeki dikkatinin de payı olmalıdır. Bu çalışmada yazarın modernist romandaki yetkinliğinin kendine özgü bir üslupla öne çıktığı ikinci yapıtı olan *Hah*’tan hareketle, yas ve travma izleğinin modernist üsluba ve türe etkisi

üzerinde durulacak, poetik mekânın edebî dildeki karşılığı bellek ve yas odağında incelenecektir.

Birgül Oğuz’un *Hah* (2012) İsimli Yapıtında Yasla Harmanlanmış Şiirsel Dil

Irmak Zileli, 7 Aralık 2007’de *Radikal Kitap*’ta yayımlanan yazısında Birgül Oğuz’un ilk öykü kitabı *Fasülyenin Bildiği* ile Yaşar Nabi Nayır Gençlik Ödülü’nü almasını, ödülün özellikle genç yazarların önünü açma hedefini barındırması bakımından anlamlı bulur. Irmak Zileli, Birgül Oğuz’un bu ilk öykülerini değerlendirirken “küçük sözcükler-büyük anlamlar” ifadesini kullanır. Böylelikle Birgül Oğuz yazınında, gündelik olanın içinde sakladığı anlamın, edebî değerine dikkat çeker. İlginçtir ki Irmak Zileli, bu saptamasından önce 11 yaşındayken yazdığı bir şiire dair Cemal Süreya’nın verdiği geribildirimden söz etmiştir. Cemal Süreya genç Irmak Zileli’ye mektubunda makbul şiiri şöyle tarif eder:

Daha küçük şeyler söyle. Hayat felsefesinden biraz kaç, hayatın, olağan olayların, küçük durumların içinde dön, uç, hareket et. Bir kuşu anlat sözgelimi. Ama sadece bir tek kuşu. Cam silen bir kadını, bir not defterini, yere düşmüş bir elli lirayı... Bu tür şeyleri çok yaza yaza, daha büyük şeyleri de daha iyi anlatma gücü kazanacaksın. Bütün bir hayatı da anlat tabii, ama bir tek günü, bir tek dakikayı, bir bakışı anlattırsan daha da özlü bir şiir kıvamı yakalarsın (Zileli 2007).

Irmak Zileli, Birgül Oğuz’un öykülerini okuduğunda Cemal Süreya’nın verdiği adeta makbul şiir reçetesine uyan bir dil ve estetikle karşılaştığını düşünür. Birgül Oğuz’un her hikâyesinde bu görüşe sadık kalındığını, varoluşsal meseleleri felsefe yapmadan aktarma başarısı gösterdiğinden söz eder. Esasen burada şiire dair bir tavsiyenin öyküde tatbiki söz konusudur. Nitekim Birgül Oğuz’un özellikle ikinci öykü kitabı olan *Hah*’da yazın karakteristiği addedilecek denli şiirsel bir dil öykülerine hâkim olmuştur. Hatta şiirsel olmakla kalmayıp şiirin dâhil olduğu bir nesirle karşılaşılır. Birçok dile çevrilen ve otoritelerce beğenilen bu eseriyle Birgül Oğuz, Irmak Zileli’nin sözünü ettiği az sözle çok şey söyler ve âdeta imge üreticisi bir şairmişçesine öyküde türsel ihlali sezdirir. Bir bakıma Nazım Hikmet’in şiirde yaptığını; Birgül Oğuz öyküde gerçekleştirmiş gibidir. *Radikal Kitap*’taki,

"Gölge, ağacın yere düşen düşüncesidir" başlıklı yazısında Asuman Kafaoglu-Büke "Oğuz'un öyküleri de tüm bağlardan kopartılmış, salt dilsel bir haz için kurgulanmışlar. Şiir olarak okunacak metinler"dir tespitine yer verir (Kafaoglu-Büke, 2013).

Kemal Varol ise otobiyografik yası, yazınsallaştıran yazarın konumuna değinir ve *Hah*'taki öyküleri "öyküleme tekniğine fazlasıyla başvurmuş bir şiir olarak" değerlendirir. Kemal Varol: "Şiirde karşılık bulmuş yas meselesine öykü üzerinden yapılmış ciddi bir katkı Birgül Oğuz'un öyküleri. Hatta, çoğu yerde şiirle atbaşı gitmekten geri kalmıyor bu öyküler" tespitini şiirsel öykü estetiğinin yetkin bir örneği olarak Birgül Oğuz'dan şu alıntıyla destekler:

Babalarsa sevlmeye gelmiyor. Babalar bir kere sevildi mi kısıлып ölüyor. Buna önce yas, sonra yasa deniyor. Böyle oluyor: Çocuk tüfeği eline alıyor. Namlunun ucunda okunaksız bir baba. Sonra korkunç şeyler oluyor. Kırık cıncık ve leke. Saçma ve kül. Ve bir de bakmışsın, baba gökte soğuk bir amblem. Tedavülden kalkmış delik para. (Oğuz, 2014: 26).

Birgül Oğuz'un son kitabı *İstasyon*, *Hah* gibi şiirsel dilin öne çıktığı bir dile sahip değildir. "Yazar, diyalogları doğrudan vermek yerine, [ana karakter] Deniz'in onları anladığı ve belirtmek istediği noktalarla iletir" (Aydoğan, 2021). Kimi araştırmacılar bu iki eseri "anlatı veya novella" (Varlık 2021) türü içinde değerlendirmiştir. Birgül Oğuz kendisiyle yapılan söyleşilerde eserlerinde nasıl bir anlatı ortaya koymak istediğini, poetik tavrını açıkça belirtir. *Hah* ile ilgili Nurduran Duman'ın gerçekleştirdiği bir söyleşide ikinci yapıtında düzyazı ve şiirin karışımından oluşmuş melez bir tür ortaya koyulamayacağını, aksine, öyküyü düzyazıyla şiir arasında mutant bir mekân ve imkân olarak gördüğünü, her öykünün yeni bir öykü tanımını beraberinde getirdiğini vurgular (Duman 2015). Bu türsel seçimde yas izleğinin de payı vardır. Babasını kaybeden genç kadın anlatıcının perspektifiyle yas sürecinin toplumsal ritüellerle "âh u vâh" hayıflanmasına dönüşmesinin karşısında beylik sözleri, dilek ve hayıflanmaları aşan bireysel, biricik bir acının olduğu aktarılır. Birgül Oğuz'un ifadesiyle "kaybın biricikliği"nin ifadesi de biriciktir. Bu nedenle "dilnin bildik sentaksı, grameri, noktalaması, tipografik

düzeniyle temsil etme imkânsızlaşır”; bunun yerine “dili eğip bükene, yazın türünün sınırlarını zorlayan, temsil kapasitesini içerden çoğaltan bir dil” gerekmektedir. Nitekim kitaba adını veren “Hah” ile kastedilen de kaybın karşısında benliğinin parçalarını yeniden bir araya getirip o zamana kadar ölüm ve yaşama dair tüm ezberleri bozmak ve kaybın farkına varmaktır. Birgül Oğuz “Hah”ın anlamını “idrak ünlemi” diye açıklar. Bir bakıma benliğin, yaşamla kurulan ilişkinin muhasebesini içeren bir aydınlanmadır “Hah”. Birgül Oğuz Nurduran Duman’la söyleşisinde “Hah”la dile gelen acıdaki anlam yolculuğunu şöyle ifade eder:

Yas, insanı çokça hahlatan bir süreç. Kayıp anına dek hayata dair kurulmuş cümleleri geçersizleştirebiliyor mesela, o cümleleri söküp yeniden dokuyabiliyor; ama hepsinden de önemlisi hayata ve ölüme dair kanaatlerin dokunabilir ve sökülebilir şeyler olduğunu söylüyor. Her dokuma ve her söküş “hah” dedirtir kişiye. “Hah! Bu değişmiş! Hah, buymuş! Hah... bu da değişmiş. (Duman 2015).

Yas sürecini göğüslerken önce yıkılıp sonra kendini yeniden inşa etme babalar ve oğulların Freudyen kavgasına belki de babanın yerinde hiç gözü olmayan, iktidardan çoktan vazgeçmiş sağduyulu kızı yerleştiren Birgül Oğuz anlatısında kolektif yas kültürü kadar, yası tutulmanın da, devrin belleksizliğini ve içi boşaltılmış yaşam mottolarını ironiyle eleştirir. Bu dil işçiliğinin sonucunda ürettiği mekâna da poetik bir anlam giydiren Birgül Oğuz’un ikinci kitabındaki şiirsel nitelikli öyküleri yas izleğinin dilsel mekândaki izdüşümü açısından incelenmeye değer bir konudur. Epistemoloji alanındaki görüşleriyle bilinen Fransız filozof ve yazar Gaston Bachelard, öne çıkan çalışmalarından Türkçe çevirisiyle *Mekânın Poetikası*’nda tam da bu konuyu aydınlatacak edebî analizi olanaklı kılar. Bachelard’a göre poetik mekânı yeşerten dil, özellikle geometrik mekânı geçersiz kılan, düşsel mekân üretmede okurun da iştahını kabartan, yazmaya teşvik eder nitelikleri barındırır. Bachelard söz konusu çalışmasında: “Şair, yarattığı hayallerin yeniliği ile dil yetisinin kökenidir hep” ifadesine “hayalin düşünceden önce geldiği[ni] ve şiirin bir zihin değil, ruh fenomenolojisi olduğunu” ekler (Bachelard, 2017: 11). Bachelard, mekân analizinde öncelikli yerin ev olduğu fikriyle evin poetik temeline anılardan çok, şiirle dokunduğumuzu belirtir.

Birgöl Oğuz da son kitabı hakkındaki bir söyleşide otobiyografik deneyimlerden –Bachelard’ın tabiriyle anılar”dan- çok; dille ilgili bir derdi olduğunu şöyle ifade eder: “[M]etinlerimde kişisel tarihimin çok önemli bir yeri var mı emin değilim. *İstasyon* ve *Hah*’ta hemen her metinde bulacağımız kadar otobiyografik öge var. Ama bu onları ne kişisel tarihimin uzantısı kılıyor ne de onun temize çekilmiş bir versiyonu” (Varlık, 2021).

“Yas Evi” Merceğinde Mekânın Poetikasına Bakış

Evin kurgulanışında *Hah*’ta mekâna dair poetikanın nasıl işlediğine temas edecek olursak Bachelard’ın üzerinde önemle durduğu Avrupa edebiyatlarından örnekler paylaştığı “ev” bize zengin veriler sunacaktır. Üç öykü öncesi ve son öykü bitiminde yas odaklı epigraflar paylaşarak metinlerarası bağlarla da bu izleğin düşsel temsilde okuruna bir harita sunan Birgöl Oğuz, “yas evi”ni şöyle sunar:

Ama Gül hiçbir şeye aldırış etmiyor. Taze mezara sırtını dönüyor. **Yas evi**¹ni başımıza yıkıyor. Battaniye altlarına saklanıp oradan canımıza tıshıyor. Bedenini **kara ev** gibi bırakıp ardında, çekip gidiyor. Gittiği tenhada, hışım ile bilenen ruhunu seyrediyor. Gül’e bir تنها! Gül’e bir تنها! Tenhaya suret, tenhaya gölge, tenhaya vaha! [...] Başka ne diler acaba? Onda ne hatır kalmış ne yasa. Ağlıyor zehir zehir ve damlaya sıçrata. Biz harapmışız. Biz hiç olmamalıymışız. Biz eski bir hataymışız. **Yas evine mi doğdu** da Gül böyle yapıyor? Sahi, Gül ne biliyor? Kavrulmuş irmiği, kül ve dumanı. **Gece gündüz kendi içine ağlayan evi**, kimselere görünmeden düştüğüm balkonu, yürünerek geçtiğim incirli yolu, uzun çayırı-(Oğuz, 2014: 17)

Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*’nda anılarımızda doğduğumuz evin betimlenmediğini; bunun yerine mahremiyetine uygun şiirsel bir dil derinliği ve kapalılığıyla ifade edildiğini belirtir. Ev, içsel olanın taşındığı sınırları belli bir sığınak olduğundan dilsel olarak kendini ortaya seren, dışsallığı ihtiva etmez. Ev ile içeri, içsel olanın şiir alanının kapsamında yansıtılabileceğinin bir kanıtı da “yas evi”, “kara ev” olarak betimlenen alanda

¹ Kalın ile yazılmış ifadelerdeki vurgu bana aittir. Bu yazımla makale boyunca alıntılanan kesitteki bağlamı göz ardı etmeden seçilen kelime öbekleriyle taşınan anlama dikkati çekmek hedeflenmiştir.

“tenha”lığa, yalnız kalmaya duyulan içsellik vurgusudur. Bachelard insan ve evin dinamik birlikteliği içinde “dünyaya rağmen dünyada oturmayı mümkün kılanın ev” olduğunu (Bachelard, 2017: 79), bu “içsellik mekânında” “akılsallık yerine düşsellik alanı[nın] açıldığı[nı]” “manzaradan çok bir ruh hâli”ni (Bachelard, 2017: 103) dışa vurma vasfına sahip olduğunu ileri sürer. Yas evinin “kara ev” diye geçmesi aslında ölenin ardında bıraktıklarının ruhsal karanlığa bürünmesinin bir işaretidir. Yas evini terk ediş ise gevşeme ve içsellik mekânının davet ettiği içsel travma ve yükün ağırlığından kaçıştır. Ev tıpkı içindekilerin ağılayışıyla içine ağlar. Bu yolla içsel nitelikli mekân, barındırdıklarının ruh hâlinin rengine bürünür. Evle insanın arasındaki bu dinamik ilişkinin ardından şu alıntıyı inceleyelim:

Ne olduysa onu söylüyorum. Yaprak fırtınası mıydı, bir kuzgun mu havalandı. Baktım, dört kürek. Beni, baktım, kazımışlar. Neydim ki ben artık, bir neydim. Baktım, **akasyasız bir gölge**. Baktım, **yerkabukta bir sıyrık**. Derken, dört kişiydi, omuzlamış **ben gölge öldüsünü**. Sonra bakmamışım. Ben Gül (Oğuz, 2014: 26)

Bu kesit ölenle öldüğünün, varlığı silinenin gölgesinin de silindiğinin şiirsel karşılığıdır. Babanın kaybıyla geride kalanın gölgeleşmesi, gölgesinin ölüsünün kaldırılmasını hayal ederken babasıyla adeta öldüğünü, varlığının silindiğini, diğer yandan da gölgesi olmayan bir ağaç betimlemesiyle varlığın dış gerçeklikteki konumunu da sorguladır. Hasan Ali Toptaş’ın *Gölgesizler* (1993) romanındaki gibi gölgesi olmayan dünyada kitlesi olmayan, varlığı silinmiş, başka bir deyişle yok olandır. Ruhsal acıyla fiziksel yok oluşun birleşmesi ise ağaçsız gölgenin naaşının kaldırılması sahnesiyle okura sunulur. Peki yerkabukta bir sıyrık nedir? Yerin kabuğu, yüzeyinde bir sıyrık oluşması kazılacak olan mezarın habercisi gibidir. Baba yaşadığında gölgesi vardır. Öldüğünde gölgesi nasıl yok olduysa kızı da ağaçsız gölgenin ne anlamı var diye düşünür. Bachelard ilginç bir teoriyle, ağaçla göksel olan dünyayla yukarı doğru yükselmeden ötürü bir bağ kurar. Akasya ağacı yukarı doğru yükselirken geride kalanı da yanına çağırır. Ölenle ölme isteğinin karşılığıdır bu. Evin temeli toprağa sıkı sıkıya bağlıdır. Ah u vah edişler eşliğinde ölenin göksel olanla, ağaçla temsil edilmesi ve dinsel yas

ritüellerinin naaşı yer altına teslim edilmek üzeredir. Yine ağaçla Bachelard terminolojisine göre ev-evren diyalektiği de işlerlik kazanır.

Yas tutan evde duramaz, artık var olmadığını kabullenemediği ağacı aramak için evin dışına çıkar. Bunda evin mutlu çağrışımının eksilmesinin de payı vardır. Gaston Bachelard’a göre evin varlığının dışına atılma ile içerideki varlığın durumu arasında olumsuz-olumlu çağrışım zıtlıkları vardır. Evin dışındalık, varlığı içeride karşılayan sıcaklıktan mahrum kalma deneyimini içerir. Bachelard: “Ev olmasa insan dağılmış bir varlık olurdu. Ev hem beden hem de ruhtur. İnsan varlığının ilk dünyasıdır” (Bachelard, 2017: 37) der. Bachelard’ın Batı edebiyatlarından örneklerle izah ettiği poetik mekân olarak evin, beden ve ruhla örtüşmesi meselesi Birgül Oğuz’un *Hah* yapıtındaki bir öyküde insanın ruhen ve bedenen yasa gark olmasının eve de yansması, mekânın yaşayan bir organizma mertebesinde bir koşutlukla içinde yaşayanlar gibi adeta gözyaşı döküp dağılması aktarımında karşımıza çıkar:

“Kendi içinde ağlayan ve sabah akşam uğuldayan bu evi bir arada tutmaya çalışıyordu Rû’yâ. [...] Ama ne yaparsa yapsın ıslak bez ve bayat su kokan ev her akşam daha da dağılgan bir yüzle karşılıyordu onu” (Oğuz, 2014: 70).

Böylelikle ev, yasa ev sahipliği yaptığından insanla ağlar, dağılır ve ontolojik olarak Bachelard’ın sözünü ettiği ılık, korunaklı, olumlu alan işlevini yitirir. Tıpkı travmatize olmuş insanlar gibi ev de bu anlatının ağırlığı altında ezilir. Artık ev de insanın ağıtına eşlik eden nesneliliği insan belleğiyle silikleşen bir yapıdadır. Şiirsel dilde ise insanın ruh aynası olan bir mecaz özelliği arz eder. Bazen de ev kaçılacak alan olma özelliğiyle öykülere sızar. Yahut insan ölümü kabul edemeyişle ölenin her an bıraktığı gibi karşılanacağı bir alandır. Ev, ölenin geri dönüşüne hazır hâlde kaybı unutturmaz ya da ölenin dönüşü gibi nafil bir beklenti ile kaybın inkârına işaret eder. Şu ifadeleri bu bağlamda gözden geçirebiliriz:

Yas kalabalığı dağıldığında, veraset evraklarının hıştırtısı dindiğinde, evde akşamları yalnızca bir odanın ışığı yanmaya başladığında; kapıdaki her tak sanki o gelmiş, meğerse ölmemiş gibi olduğunda; belki de bu yüzden, yani ölü baba eve döndüğünde ceketini, sigarasını, gözlüğünü bıraktığı yerde bulabilsin diye hep derli toplu tutulan evde

baş başa kaldıklarında **"unutma anne" demişti, "sen ve ben havuç ve bezelye gibiyiz."** İşte o zaman anne, Rû'ya'nın sesini ilk kez duyuyormuş gibi gözlerini kocaman açıp **bir kuyuya bakar gibi bakmıştı ona.** Derken çatlayıp kırılmıştı yüzü, biriktirdiği gözyaşlarını bir anda azat etmişti. Annenin terli avuçlarında sıkıldığı çay bardağını, tabladaki küllere diktığı bakışsız gözünü, sarsılan omuzlarını, sapır sapır dökülen ıslak yüzünü unutmuyor Rû'ya.” (Oğuz, 2014: 69-70).

Sonuç olarak yasla harmanlanmış mekânın poetikasında insanla özdeşleşen ev, bazen de unutulmak istenmeyeni hapsederek bellek bekçisi olma işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Birgül Oğuz’un şiirsel anlatımı bir yönüyle alımlama estetiği üzerinden de değerlendirilebilir. Buna göre okurun üreteceği anlamlara kucak açan bir dil örgütlenmesi biricik olan yas deneyimini okurun kendi deneyimi ile ortaklaştırarak okumasının önünü açar. *Mekânın Poetikası*’nda Gaston Bachelard da bu ilişkiye da değinmeyi ihmal etmez. Şiirsel anlatıyı kucaklayan bir kültürel üretmenin okurunun da bilincine sızan düşsel bir ortaklık oluşacağını şu sözlerle ifade eder:

Okuduğumuz bir şiirin bize sunduğu bu hayal, gerçekten bizim olup çıkar. İçimize kök salar. O hayali dışarıdan almışızdır ama onu bizim de yaratabileceğimiz, yaratmış olmamız gerektiği izlenimine kapılırız. Kendi dilimizin yeni bir varlığı hâline gelir, bizi ifade ettiği şeye dönüştürerek bizi ifade eder, başka bir deyişle bu hem ifadenin hem de kendi varlığımızın oluşumudur. Burada ifade varlığı yaratır. (Bachelard, 2017: 15).

Birgül Oğuz da ikinci kitabına dair bir söyleşisinde Roland Barthes’ın tabiriyle “yazarın ölümü”nden edebî üretmelerde yazarın niyetinden çok; okurun çıkarsadıkları olduğunu belirtmiştir. “Metinler tamamlandıklarında yazarlarını bir kenara tükürüp atar. Okurlar eline aldığı metni ister yutar ister satar. Varsa bir iletişim, bu okurla metin arasındadır; metnin hayal ettiği okur ve okurun hayal ettiği metin arasında” (Duman, 2015). Dolayısıyla belki de Birgül Oğuz’un ikinci kitabının Avrupa’da da kucaklanması, pek çok dilde ifadelerinin karşılık bulması, okurla poetik mekândaki duygudaşlığı tahsis

edebilmesinden ileri geliyordur. Bu yolla bir gün herkesin deneyimleyeceği, kaçınılmaz son, kaçınılmaz yasayı mekâna da taşıyarak acının ve travmanın kendi otantikliği, biricikliği içinde başka yaslar devşirmeye edebiyatla ortak oluruz. Dilin gücü de onu duyumsayan imge mühendisi şairin, yahut öykücünün diyelim, düşlerine yenilerini katarak yolculuğunu sürdüren okurun alımlama pratiğinde belirginleşecektir. İnsanla özdeşleşen ev anlatısını okuyan okur bu kendine özgü dilin, biricik yas deneyiminin ortağı olmak üzere anlam üretmeyi metnin dışına taşır. Bu da Birgül Oğuz’un epigraflarla bizi yönlendirdiği, ilham kaynağını açık eden edebî geleneğe alımlama estetiği düzleminde de eklemlendiğinin bir göstergesidir.

Kaynakça

- Aslankara, M. S. (2015). “Kitaplar Adası. *Cumhuriyet Kitap*. s. 18.
- Aydoğan, B. (13 Mayıs 2021) “Nerdesin anne?”. *Birgün Kitap*.
- Bachelard, G. (2017). *Mekânın Poetikası* (çev. A. Tümertekin,). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Duman, N. (2015). “Birgül Oğuz ile Söyleşi”. *Artfulliving*.
<https://www.artfulliving.com.tr/edebiyat/birgul-oguz-ile-soylesi-i-2650>
- Varlık, M. (11 Şubat 2021)“Kaygı ve umut birbirine çok benziyor.”. *K24*.
- Varol, K. (2013). “Vah Yerine Hah!”.
<http://kemalvarol.blogspot.com/2013/08/vah-yerine-hah.html>
- Kafaoğlu-Büke, A. (18 Ocak 2013). "Gölge, ağacın yere düşen düşüncesidir", *Radikal Kitap*.
- Oğuz, B. *Hah*. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- _____. *İstasyon*. İstanbul: Metis Yayınları, 2020.
- Zileli, I. (2007). “Kelimelerden Sandallar”. *Radikal Kitap*.
<http://www.irmakzileli.com.tr/2008/12/26/kelimelerden-sandallar/>

BİYOĞRAF KİMLİĞİYLE AHMET MİDHAT EFENDİ: TERCÜME-İ HALDEN BİYOĞRAFIYE

Tuğba ÖZKAN

*Dr. Arş. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili
ve Edebiyatı Bölümü*

Özet

Bu çalışma, Ahmet Midhat Efendi'nin kaleminden çıkan biyografik metinlerin değerlendirilmesi üzerine kurulmuştur. Yazarın *Dağarcık*, *Kırkanbar* ve *Tercüman-ı Hakikat* gibi mecmua ve gazetelerde yayımlanan biyografik içerikli makale ve seri makaleleri üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra Fatma Aliye hakkındaki *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmaniyenin Neşeti* isimli biyografik çalışması, Beşir Fuat hakkındaki müstakil biyografik eseri ve Voltaire hakkında yazdığı biyografik anlatı olan *Voltaire Yirmi Yaşında yahut İlk Muaşakası* eseri ele alınmıştır. Çalışma kapsamında biyografik metinler, biyografi türünün imkânları, türün özellikleri ve kurmaca sanatıyla ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Süreli yayınlarda seri halinde çıkan makalelerde Batı dünyasından siyaset, felsefe, edebiyat alanlarından şöhretli isimlerin ve Doğu toplumundan meşhur âlimlerin biyografisine yer verildiği görülmüştür. Bu noktada yazarın biyografisine yer verdiği isimleri neden seçtiği de sorgulanmıştır. Müstakil kitap olarak yayımlanan biyografilerinde Fatma Aliye ve Beşir Fuat gibi kendisinin de şahsen bağ kurduğu Osmanlı tarihine mal olmuş önemli şahıslardan bahsetmektedir. Edebiyat tarihinde roman türü içinde anılan *Voltaire Yirmi Yaşında yahut İlk Muaşakası* başlıklı eser de biyografik roman türüyle ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Bir erkek yazarın kaleminden çıkan kadın biyografileri olması dolayısıyla Fatma Aliye biyografisi ile süreli yayınlarda yer verilen kadın hükümdarların biyografileri de toplumsal cinsiyet çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra biyografiye yakın metinler olan yazarın meşhur kişilerle olan mektuplaşmalarından ve “hikemiyat, menakıp, tarih” başlıklarıyla çıkan yazılardaki biyografik içeriklerden de biyografi türüne katkıları bağlamında ayrıntılara girilmeden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Midhat Efendi, biyografi, biyografik anlatı, süreli yayınlar, biyografi yazarlığı

**AHMET MİDHAT EFENDİ AS A BIOGRAPHER:
FROM LIFE HISTORY TO BIOGRAPHY**

Abstract

This study is based on the evaluation of the biographical texts written by Ahmet Midhat Efendi. It examines the author's biographical articles and serials published in journals and newspapers such as *Dağarcık*, *Kırkanbar* and *Tercüman-ı Hakikat*. It also analyzes the author's biographical work *Fatma Aliye Hanım or The Birth of an Ottoman Woman Writer* about Fatma Aliye, his separate biographical work about Beşir Fuat and his biographical narrative about Voltaire, *Voltaire Twenty Years Old or First Love Affair*. It evaluates the biographical texts in the context of the qualities and characteristics of biography genre and its relationship with the art of fiction. It shows that the articles published in series in periodicals include the biographies of famous names of the Western world from the fields of politics, philosophy and literature and famous schoolmen from the Eastern societies. At this point, it questions why the author chose certain names for his biographies. It has seen that, in his biographies published as a stand-alone book, Ahmet Midhat mentions important people of the Ottoman history such as Fatma Aliye and Beşir Fuat, with whom he had closely acquainted. The work titled *Voltaire Twenty Years Old or First Love Affair*, which is mostly known as a novel in the histories of literature, has also been evaluated by relating it to the biographical novel genre. Fatma Aliye's biography and the biographies of female rulers published in periodicals have also been examined within the framework of gender issues as they are female biographies written by a male author. In addition, the letters from the author's correspondence with famous people, which are regarded as biography-like texts, and the biographical contents of the articles published under the headings of "wise words, heroic and religious tales, history" are also slightly mentioned in the context of their contributions to the biography genre.

Keywords: Ahmet Midhat Efendi, biography, biographical narrative, periodicals, biography writing

Giriş

Biyografi türü, yazınsal türler arasında tarih içindeki seyri ve diğer alanlarla ilişkisi ve işbirliği dolayısıyla özel bir yer bulmaktadır. Biyografi, yazarının konuyla ilgili araştırmalarına ve/veya şahsi tanıklıklarına dayanılarak oluşturulmuş bir kimsenin hayat hikâyesinin daha çok kronolojik bir biçimde şekillendirilmiş hali olan bir yazın türüdür. “Bütün biyografilerin ortak alanı kişinin doğum ve ölüm arasındaki kronolojik hikâyesidir. Böylece tarihi ve biyografiyi aynı çizgiye yerleştiren faktörün de kronoloji olduğu görülüyor. Kısa ve yalın bir tarifle, ilki bir dönemin ve o dönemdeki olayların, bir devletin ya da devletlerarası ilişkilerin kronolojisi, ikincisi ferdin kronolojisi.” (Okay, 2019a: 125). Biyografi aynı şekilde “kronolojik ve mantıklı” olması bakımından tarih yazıcılığının bir parçası (Wellek ve Warren, 2005: 57) olarak kabul edilmektedir. Biyografi türü edebiyat araştırmaları içinde de vazgeçilmez bir kaynak olarak görülmekte ve “[...] edebî eserin yazarın hayatı ve kişiliğiyle açıklanması, edebiyat incelemesinin en eski ve en yerleşmiş yöntemlerinden biri ol[arak]” (Wellek ve Warren, 2005: 57) kabul edilmektedir. Wellek ve Warren’ın belirttiği gibi bir yazarın biyografisi, onun eserinin meydana çıkışını aydınlatması ve açıklaması bakımından en temel kaynak olarak görülmektedir.

Biyografi, Türkçedeki karşılığı olan yaşamöyküsü kelimesinden de hareketle ve metinde ele alınan malzemenin öyküleştirilmesi dolayısıyla doğal olarak kurmacayla ilişkilendirilmektedir (Tekcan, 2014: 146). Bu durum, türün doğası gereği ortaya çıkar. Bir biyograf için eserin yazım süreci daha çok “seçme” eylemiyle ifade bulmaktadır. Biyograf kimin biyografisini yazacağını, araştırmasını hangi yöntemle yapacağını, topladığı belgeleri nasıl yorumlayacağını seçer (Tekcan, 2014: 146). “Biyografi her şeyden önce bir belge toplama işidir.” (Çetindaş, 2016: 92). Bu yüzden biyografiler toplanan belgelerin tasnifi, seçilmesi, ayıklanması, sıralanması ile kurgulanan, gerçeğe dayalı metinlerdir. (Şen-Sönmez, 2019). Biyografi, yöntem bakımından edebiyattan çok tarih biliminin yöntemlerini kullanıyor gibi görünmektedir. Bununla beraber biyografin problemleri de tarihçinin problemleriyle benzerdir. “O belgeleri, mektupları, yazarı tanımış kimselerin sözlerini, hatıraları, otobiyografik açıklamaları yorumlayacak ve doğruluk, tanıyanların

güvenilirliği ve benzeri meseleleri bir karara bağlayacaktır. Biyografiyi yazarken de o, kronolojik olarak verme, seçme, fikrini apaçık söyleme veya meskût geçme gibi problemlerle karşılaşır. Bir tür olarak biyografi konusunda yapılmış oldukça geniş kapsamlı çalışmalar, hiçbir zaman özel bir şekilde edebî olmayan bu gibi meselelerle uğraşırlar.” (Wellek ve Warren, 2005: 57). Bu yüzden biyografik metnin kurmacaya dayanan özellikleri dolayısıyla edebiyat bilimine yakın dursa da biyografi, kullandığı yöntem bakımından da tarih bilimi ile ilişkilendirilecektir.

Dünya tarihinde Antik dönemlere kadar uzanan eski bir biyografi yazıcılığı söz konusudur. Biyografi, “eski bir edebî tür” (Wellek ve Warren, 2005: 57) olarak değerlendirilmektedir. Antik Roma ve Yunan medeniyetinde yoğun bir yaşamöyküsü yazımı faaliyeti görülmektedir. Buna rağmen klasik biyografiden modern biyografiye uzanan çizgide asıl gelişme Plutarkos’un *Paralel Yaşamlar* başlığıyla kırk altı düşünür ve devlet adamının biyografisini karşılaştırmalı usulle yazmasıyla gerçekleşmiştir. Bu biyografilerde, onu modern usule yaklaştıran hususlar, tarihsel malzemeyi merkeze almadan bireyi esas alması ve insanın gerçekliği ve değeri ekseninde tarihî malzemeyi dönüştürmesidir. Ortaçağ’la birlikte azizlerin yaşamöykülerine odaklanan, dinî şahısların hayatının yazıldığı metinler görülmekle beraber “hagiography” türünde metinler belli başlı bir tür olarak belirir. On yedinci yüzyılda John Dryden, “biyografi” kelimesinin tanımını yaparak bu kelimenin terim olarak kullanılmaya başlanmasına vesile olmuştur. Dryden gibi bu türe katkı sağlayan diğer isim ise on sekizinci yüzyılda Samuel Johnson olmuştur. Johnson, biyografi türüne dair açmazlar hakkında ilk kez eleştirel bir yaklaşım getiren isim olur. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıldan itibaren günümüze dek biyografi türünün çeşitli değişkenlerle beraber dönüştüğü görülmektedir (Çetindaş, 2016: 28-38). Türk ve İslâm geleneği içinde de Göktürk Kitabeleri ile başlatılabilecek kadar eski olan; din büyüklerinin ve toplumun önde gelenlerinin hayat hikâyelerinin sunulduğu çeşitli anlatı türleri, şair tezkireleri başta olmak üzere biyografi türüne yakın duran ve hayat hikâyelerine odaklanan geleneksel bir yazım tarzı söz konusudur. “Biyografi, İslâm milletlerinin, dolayısıyla Osmanlı’nın da, Batı’dan almadığı, kendi öz malı bir bilim alanıdır. Bu türün adı, bir kişi için “tercüme-i hâl”, birden fazla kişileri

ihativa edenler için “teracim-i ahval” olmakla beraber, Şark zevki hemen bütün kitap adlarında olduğu gibi bu alanda da zengin bir başlık koleksiyonu sergiler. Peygamber’in hayatı olan siyer’lerden başlayarak tabakat, vefeyat, tezkire, esami, sicil, şecere, sefine, mecalis, hadika, ravza, riyaz, gülzar, gülşen gibi olağanüstü sayıda kitap adı, zengin muhtevalarıyla kütüphanelerde bulunmaktadır.” (Okay, 2019a: s. 126). Tanzimat dönemiyle beraber ise bir yanda bu geleneksel tarz devam ederken diğer taraftan Batılı anlamda biyografi türüne yaklaşan eserlerin yazılmaya başladığı görülür. *Evrak-ı Perişan* başta olmak üzere birçok biyografik içerikli metin yazan Namık Kemal, bu konuda önde gelen isimlerden biri olurken Beşir Fuat, Fatma Aliye Hanım, Ebüzziya Tevfik gibi isimler modern anlamda biyografiler yazarak Osmanlı’da bu türün gelişimine katkı sağlamıştır.

Biyografik metinleri üzerinde durulacak olan Ahmet Midhat Efendi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı düşünce ve edebiyat dünyasında yer edinmiş çok yönlü bir aydındır. Şiir türü dışında bütün edebî türlerde eser veren, hemen her konuda kalem oynatan yazar, romancı ve gazeteci kimliğiyle öne çıkmıştır. Türk edebiyatında roman türünün yerleşmesini sağlamış ve Osmanlı toplumunda roman okuyan kitleyi yaratarak yazdığı sayısız romanla Osmanlı okurunu beslemiştir. Yazarlığının erken dönemlerinden itibaren sayısız mecmua ve gazetede yazmış ve bizzat kendisinin çıkardığı mecmua ve gazeteler ile yayıncılık dünyasında yer bulmuş, bu yerini uzun yıllar boyunca çıkardığı Osmanlı basınının önde gelen gazetelerinden biri olan *Tercüman-ı Hakikat* ile de sağlamlaştırmıştır.

Gazete ve mecmualarda yer alan makaleleri ile yazdığı kitaplarda fen bilimlerine ve beşerî bilimlere büyük bir ilgi gösteren Ahmet Midhat Efendi için tarih bilimi her zaman özel bir konumda bulunmaktadır. Hayatının sonlarında Darülfünun’da genel tarih, felsefe ve eğitim tarihi dersleri de veren yazar, tarihe merakını ve tarihî bilgiyi okuruna aktarma gayesini yazarlığının her döneminde ön planda tutmaktadır. Onun biyografiye ve biyografik bilgiye olan merakı biraz da bu tarihe olan ilgiyle beraber ilerlemektedir. Tarih içinden seçtiği önemli şahsiyetleri okuruna tanıtmak isteyen yazar, özellikle mecmualara eklediği “tercüme-i hal” ve “teracim-i ahval” başlıklı tefrika metinler ile bunu gerçekleştirir. Biyografik malzemenin tarih içinden alınması

yanında kendisiyle aynı dönemde yaşamış kimselerin hayatına odaklanan, bizzat kendi tanıklıklarından yola çıkarak yazdığı biyografi metinleri de göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir.

Tanzimat dönemi yazarlarından olan Ahmet Midhat Efendi'nin biyografi türüne dair ilk girişimleri ise *Dağarcık* mecmuasında yer alan metinlerdir. Zafer Toprak, “Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı” başlıklı makalesinde *Servet-i Fünun* dergisine kadar çıkan mecmuaları “Osmanlı dergiciliğinin ansiklopedist çağı” (Toprak, 1983: 13) olarak değerlendirir. Ahmet Midhat Efendi de bu doğrultuda çıkardığı *Dağarcık* (1871-72) ve *Kırkanbar* (1873-76) mecmualarında ansiklopedist anlayışına uygun olarak her konuda ve her türde daha çok okurunu bilgilendirmeyi amaçlayan yazılara yer verir. Bu yazılar arasında biyografik içerikli metinler de öne çıkmaktadır. *Dağarcık* mecmuasının mukaddimesi niteliğindeki “İfade-i Meram” yazısında “vüsat-ı efkârına ve vefret-i kuvvet ve iktidarına cihanı hayran etmiş olan zevat-ı meşhûrenin tercüme-i hâlleri[ne]” (Ahmet Midhat, 1871a: 2) yer vereceğini dile getirerek biyografik metinler de yayımlayacağına işaret eder. Bu mecmuada Yunan filozof Diogenes, Fransız düşünür Voltaire ve İslam âlimi İmam Fahreddin Razi'nin biyografilerine yer verir.

Dağarcık mecmuasının devamı niteliğinde olan ve aynı tarzda içeriğe sahip bulunun *Kırkanbar* mecmuasında da biyografik yazı dizileri yayımlamaya devam eder. *Kırkanbar* mecmuasında sayı ve çeşitlilik bakımından *Dağarcık* mecmuasına göre daha fazla yazı bulunmaktadır. *Kırkanbar* mecmuasının otuz dört sayılık yayın hayatı boyunca birçok tarihî şahsiyetin hayat hikâyesine yer verilmiştir. Bu biyografik yazılarda felsefe, sanat, edebiyat, siyaset dünyasından önemli isimlerin hayatı okura sunulmaktadır: Kadın hükümdarlardan İskoçya Kraliçesi Mary Stuart, Rus imparatoriçesi Katerina ve Mısır kraliçesi Cleopatra'nın biyografileri. Batı edebiyatı ve felsefesinin önemli isimleri Yunan filozof Aristo, Alman şair ve filozof Schiller, Alman idealist düşünür Schelling. Amerika Birleşik Devletleri'nin kurucusu ve siyasetçi George Washington. İslam âlimleri İmam-ı Azam Ebu Hanife, İmam Ebu Yusuf, İbn-i Rüşd. İranlı şairler Hoca Hafız-ı Şirazi ve Şeyh Sadi-i Şirazi. Bu doğrultuda yazarın müstakil kitap halinde yayımlanan biyografik metinleri ve biyografi türüne yakın metinleri

de mecmualardaki bahsi geçen biyografik metinlerle beraber şu şekilde ele alınacaktır: Voltaire hakkındaki biyografik metinler, kadın biyografileri ve toplumsal cinsiyet, Beşir Fuat hakkındaki biyografik eseri, mecmualarda yer alan biyografik metinler, biyografiye yakın metinlerdeki biyografik içerik.

Voltaire Hakkındaki Biyografik Metinler

Dağarcık mecmuasının altıncı ve yedinci nüshalarında tefrika edilen Voltaire biyografisi, Ahmet Midhat Efendi'nin Voltaire ve onun düşünce dünyasına olan ilgisinin ilk yansıdığı metindir. Voltaire'in hayatını "Feylesof-ı Meşhur Voltaire" başlığıyla tefrika eden Ahmet Midhat Efendi, düşünüre olan ilgisini eserlerini tercüme ederek veya fikirlerini derleyerek yayımlamakla sürdürmüştür. Voltaire hakkındaki düşüncelerini Beşir Fuat'a yazdığı mektupta belirtmiş, bu mektubu *Musahabat-ı Leyliye* eserinde yayımlamış ve nihayetinde Voltaire'in hayat hikâyesine yaslanan kurmaca bir anlatı olan *Voltaire Yirmi Yaşında yahut İlk Muaşakası* eserini yazmıştır. *Dağarcık* mecmuasında yer alan Voltaire'in hayatını anlattığı tefrika metni yazarken doğumundan ölümüne ve sonrasında na'shının Panteon'daki anıt mezara taşınışına kadar geçen olayları aktarır. Yazarın diğer biyografik metinlerine göre çok da uzun sayılamayacak bu metinde, Voltaire'in hayatının önemli olaylarına yer verirken eserlerinin adını zikrederek onları nasıl yazdığına değinmektedir. Öznesinin hayatını aktarırken okurunun ilgisini metnin üzerinde tutmak isteyen Ahmet Midhat Efendi, daha çok ilginç olayları aktarmayı ve bahsi geçen isimleri metin içinde kendi sesleriyle konuşturmayı tercih eder. Bu anlamda biyografi metninin içinde diyaloglara yer verir ve bu usulü sonradan birçok biyografik yazısına tatbik eder. Bu metinde, Voltaire hakkında nesnel bilgiler aktarılması yanında zaman zaman biyograf olarak Ahmet Midhat Efendi'nin sesini de metinde duymak mümkündür. Buralarda öznesi hakkında şahsi kanaatlerini ortaya koyarken özellikle fikirleri itibariyle Voltaire'in İslâm dinini takdir etmiş olduğunu söyler. Hristiyan dünyasını çokça eleştirmiş olan Voltaire hakkında böyle bir detaya yer verse de dindeki vahiy olgusunu reddetmesi sebebiyle İslâm dininin kendisini kabul etmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, Voltaire'in *Dağarcık* mecmuasındaki biyografisinde onun on dokuz-yirmi yaşlarında başından geçen bir aşk hikâyesinden hiçbir şekilde bahsetmez. Sonradan bu hikâyeyi bir roman formunda yazarak *Voltaire Yirmi Yaşında yahut İlk Muaşakası* (1884) ismiyle yayımlayacaktır. Beşir Fuat'ın Voltaire biyografisinde okurlarını *Voltaire Yirmi Yaşında* eserini okumaya yönlendirmesi dolayısıyla Ahmet Midhat Efendi, memnuniyet duyduğunu belirttikten sonra bu eseri hangi usulle yazdığını da ortaya koyacaktır. Eseri yazarken tuttuğu yol Voltaire'in kaleminden çıkan mektupları tercüme etmek ve olayları birbirine bağlamak için “tarihten alarak” bazı açıklamalar eklemek şeklindedir. Eserde bundan başka bir şey yapmadığını belirtirken gayesinin “güzel olan bir şeyi tamamlarken bozmak korkusu” (Ahmed Midhat, 2002: 338) olduğunu söylemektedir. Ayrıca eserin Beşir Fuat tarafından hayalî bir eser olarak değil de bir tercüme-i hal parçası olarak takdir edilmesi kendisini memnun etmiştir. Hayal ürünü olarak yazılan eserleri roman ve gerçek olayların aktarıldığı eserleri tarih başlığı altında değerlendiren Ahmet Midhat Efendi, *Voltaire Yirmi Yaşında* eserin girişinde bu metnin de kurmaca-gerçek düzleminde muhakemesini yaparak okuruna sunar. *Emanetçi Sıdkı* hikâyesinin ön sözünde roman/tarih ayrımını yapan Ahmet Midhat Efendi, *Ahbar-ı Asara Tamim-i Enzar* eserinde de daha geniş olarak aynı konuya temas ederek roman, kurmaca ve gerçeklik konusundaki görüşlerini detaylandırmaktadır. Eserini sıradan bir roman olarak telakki etmemesini okurundan en başta rica eden yazar, kendisi dâhil daha önce kimse tarafından yazılmamış bir tarihî hikâye ortaya koyduğunu iddia etmektedir. Voltaire'in hayatındaki ilk aşk macerasına temas ederek biyografik bir kurmaca eser ortaya koymak isteyen yazarın işinin kolay olduğunu ve bu yüzden bu eseri yazmaya giriştiğini belirtecektir. Bu kolaylığın kaynağı ise Voltaire'in hislerini tasvir eden, aşk hikâyesinin detaylarını ortaya koyan on dört mektubun mevcut olması ve daha önce yazılmış bazı biyografilerde de bu aşk hikâyesine temas edilmesidir. Eserinin kaynaklarını bu şekilde ortaya koymuş olan Ahmet Midhat, Voltaire'in aşk hikâyesindeki olayların sadeliğini ve masumiyetini kaybettirmeden birbirine bağlanmasıyla mükemmel bir eser ortaya konulacağını söylemektedir. Yazarın böyle söylemesine karşın

Voltaire'in biyografileri üzerine yapılan incelemelerde Voltaire'in on dört mektubu dışında bu aşk hikâyesine tanıklık eden hiçbir kaynağın bulunmadığı ortaya konmaktadır (Bezci, 2021: 150). Ayrıca Bezci, Ahmet Midhat'ın bu eseri hakkında yazdığı makalesinde eserin yazıldığı tarih olan 1884 yılından önce yayımlanmış Voltaire hakkındaki Fransızca biyografik eserleri tarayarak Ahmet Midhat'ın eserini yazarken yararlandığı kaynakları tespit etmeye çalışmıştır (Bezci, 2021: 147). *Voltaire Yirmi Yaşında* eseri, dokuz bölümden oluşur. Bu eser, tam anlamıyla bir Voltaire biyografisi değildir ancak yazar, Voltaire'in aşk hikâyesini anlatmaya başlamadan önce onun on dokuz yaşına gelene kadar başından geçenlerden, âşık olduğu kadının hayatından ve ailesinden kısaca bahseder. Eserin başlarında bölümler aşkın başlangıcı ve sonrasında yaşanan zorlukların tasvir edilmesi şeklinde kurgulanırken dördüncü bölümden itibaren Voltaire'in yazdığı aşk mektubunun tercüme metni birebir esere alınır ve eserin anlatıcısı olayların gidişatı hakkında veya mektupta dile getirilen duygular hakkında daha çok şahsi yorumlarını ortaya koyar. Klasik Ahmet Midhat Efendi eserlerinin anlatıcısının üslubuna çok benzeyen bu usul, eserin sonuna kadar bu şekilde devam etmektedir. Bu eserin, hangi tür içinde konumlandırılacağı konusunda farklı görüşler bulunsada metnin ilk biyografik roman olduğu görüşü de gündeme alınmıştır. Apaydın, Türk edebiyatında biyografik roman türünün ilk örneklerinin Cumhuriyet döneminde verildiğini, 1990'lı yıllarda ise bu türdeki romanların önemli bir sayıya ulaştığını belirtmektedir (Apaydın, 2002: 166-167 ve 168). Bu bağlamda Ahmet Midhat Efendi'nin *Voltaire Yirmi Yaşında* eseri, Türk edebiyatında biyografik romanın yerini araştıran bu çalışmada anılmamıştır. Bu eserin roman türüne uymayan yapısı, romanın önemli unsurlarından olan diyalog ve karakter yaratmak konusunda başarısız olması (Bezci, 2021: 156) onun ne roman ne de biyografik roman sayılamayacağı hakkındaki düşünceleri haklı çıkarmaktadır.

Voltaire hakkında kendi yazdığı biyografik metinlerden sonra Ahmet Midhat, Beşir Fuad'ın yazdığı Voltaire biyografisi için bir “intikad metni” yazar. Bu yazıda öne sürdüğü fikirler, biyografi türüne bakış açısını yansıttığı ve bu türe ait nazari görüşler öne sürdüğü için önemlidir. Daha önce tercüme ettiği eserler dâhil birçok metni veya edebî türü yerleştiren Ahmet Midhat

Efendi biyografi türünün de tercüme kokan metinlerden sıyrılması ve Osmanlıya has bir yapıya sahip olması gerektiğini belirtmektedir. “Bunun Osmanlılar için yazılmış olmasını beğendim. Bugün Voltaire’in olsun, sâ’ir meşâhirin olsun tercüme-i hâllerini yazmaktan kolay hiçbir şey yoktur. Michaud’yu açtığın gibi bin kişinin tercüme-i hâlini yalnız Fransızcadan Türkçeye tercüme ediverirsin bitti gitti. Hatta Fransızca bilmeyen bazı mü’elliflerimiz gibi Ermeni’den, Rum’dan kimden olursa olsun bir mütercim bulup tercüme ettirdikten sonra bir de kalemden geçirdin mi işte bir tercüme-i hâl yazıldı.” (Ahmed Midhat, 2002: 168). Bu sözleriyle Fransız tarihçi ve gazeteci Michaud’un ismini anan yazar, biyografik metinlerine kaynaklık eden bir eseri, biyografi sahasında muteber saydığı bir seriyi işaret etmiş olur. Beşir Fuat’ın yazdığı Voltaire biyografisi ile kendisinin Fuat’tan on dört sene önce *Dağarcık* mecmuasına yazdığı Voltaire biyografisini kıyaslayan Ahmet Midhat Efendi, bu konu hakkındaki yorumuyla dönemin okurlarının tutum ve yaklaşımlarını da ortaya koymaktadır: “[...] ben o zaman seninki kadar mufassal yazsa idim, kâri’ler okumaya üşenirler idi.” (Ahmed Midhat, 2002: 167). Ahmet Midhat Efendi o tarihlerde Osmanlı toplumunun henüz okuma alışkanlığı bakımından geride olduğunu belirtip biyografik metinleri kurarken toplumun bu özelliğine binaen daha kısa metinler yazmayı tercih ettiğini belirtmektedir. Onun bu tutumu biyografik metinlerine kronolojik olarak bakıp metinlerin hacimleri üzerinde bir değerlendirme yapmaya da imkân tanımaktadır.

Kadın Biyografileri Ve Toplumsal Cinsiyet

Biyografi türü içinde kadınları konu eden metinlerin son derece az olduğunu tarih boyunca yazılmış bu türdeki eserler incelendiğinde görmek mümkündür. Bu durum, belli bir tutumu ve zihniyeti işaret etmekle birlikte yazılan biyografilerin de daha çok “öbür dünyaya ait kutsal azizeler” ile Kraliçe I. Elizabeth gibi “erkek kadınların” yaşamöykülerinden ibaret olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan çağdaş biyografinin temel özelliklerinden olan “iç çelişki, çatışma, hesaplaşma yaşayabilecekleri, belli bir şablona sığmayacak kadar karmaşık olabilecekleri düşüncesi” kadın yaşamöykülerinin kuruluşunda göz ardı edilmektedir (Tekcan, 2014: 145). Dünya yazınında yakın tarihe kadar kadın biyografi yazarları tarafından

yazılan kadın yaşam öyküleri dahi “ünüyle kendisini kabul ettirmiş, rahat işlenir kadınları” eserlerine konu etmişlerdir. “Bu gibi kişileri konu olarak seçmek, hiçbir tehlikeli sorun yaratm[az]; bu kişilerin tipik olmayan yaşamları, başka kadınların olası yazgıları için rahatsız edici bir model oluşturm[azdı].” (Heilbrun, 1992: 15) Bu doğrultuda Ahmet Midhat Efendi’nin portresini ortaya koyacağı kadınların yaşamları da, kadın okurlarına model oluşturmak noktasında ölçülü davranmayı gerektirecektir. Yaşam öyküleri aktarılan kadın hükümdarların, kadın okurlara sıra dışı hayat tarzları dolayısıyla kötü model oluşturmak noktasında bir tehlike arz etmediği düşünülmektedir. Bu kadınların hayatı, eğlence tarzında sunulduğundan her türlü aşırılıkları öne çıkarılarak anlatılır ve okurun ilgisini çekmek temel amaç olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra bu kadınların olumsuz ve özellikle gayriahlaki bulunan davranışları ve yaşam tarzları ise eleştirilerek ve kötülenerek okura sunulur. Bu noktada bir kötü emsal teşkil etmeleri tehlikesi söz konusu olmayacak ve yazar bu konuda herhangi bir endişe taşımayacaktır. Buna karşılık Fatma Aliye Hanım’ın yazı hayatının ve yazar olarak yetişmesinin öne çıkarıldığı biyografi metni ise, Osmanlı kadınlarına bu yolda emsal teşkil edecek doğrultuda bir eser olarak yazılmıştır. Eserde sunulan Fatma Aliye Hanım portresi, zekâsı, çalışkanlığı ve eğitim uğrunda gösterdiği gayret ile entelektüel bir Osmanlı kadını olarak bütün Osmanlı ve İslâm kadınlarına örnek olacaktır. Bir noktada söz konusu edilen kadınların biyografileri “ataerkil toplumların onlara biçtiği kadınlık rollerine uyumları ölçüsünde” (Adak, 2006: 201) anlatılmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi tarafından kaleme alınan kadın biyografileri İskoçya kraliçesi Mary Stuart, Rus İmparatoriçesi Katerina ve Mısır kraliçesi Cleopatra gibi kadın hükümdarlar ile Fatma Aliye Hanım hakkındadır. Bu biyografilere *Kırkanbar* mecmuasında İskoçya Kraliçesi Mary Stuart’ın tercüme-i halini tefrika ederek başlamaktadır. Mary Stuart’ın henüz sekiz günlük bebekken tahta geçtiğinden, hayatının Katolikler ve Protestanlar arasındaki mücadelenin gölgesinde şekillendiğinden, siyaset kaygısıyla bebek denecek yaşta evlendirildiğinden, Fransa’ya gitmek zorunda kaldığından ve buradaki yetişme sürecinden ayrıntılarıyla bahsedilmektedir. Fransa’da veliaht prensle evlendiğinden nihayetinde Fransa kraliçesi unvanına da sahip

olan Mary Stuart, kocasının ölümüyle İskoçya'ya geri döner ve sonrasında hayatı mücadele içinde geçecektir. İngiltere tahtında bulunan Elizabeth ile arasındaki İngiltere tahtı varisliği dolayısıyla var olan çekişme de metinde öne çıkarılan hususlardan biri olur. İskoçya kraliçesinin hayatının büyük kısmını zindana hapsedilmiş şekilde geçirdiği ve mahkemelerde sorgulandığı anlatılırken sorgulayan kişi ve Mary arasında geçen konuşmalar okura diyaloglar halinde sunulmaktadır. Ahmet Midhat Efendi, bir biyograf olarak metnini yazarken Mary Stuart'ın hayatının renkli detaylarını canlı bir üslupla ve yeri geldikçe ele aldığı şahısları konuşturarak ele almıştır. Metnin sonlarında faydalandığı kaynakların ismini de zikreden yazar, öznesinin hayatı ve akıbeti hakkında şahsi kanaatlerini dile getirmiştir.

Mary Stuart'tan sonra Mısır kraliçesi Cleopatra hakkında uzun bir biyografi kaleme alır ve bu metni de *Kırkanbar* mecmuasında tefrika eder. Cleopatra'nın hayatını aktarmaya babasının ölümüyle on sekiz yaşında iken kardeşi ve aynı zamanda Mısır kanunlarına göre kocası olan Ptolemaios ile Mısır tahtına geçmesiyle başlar, sonrasında kardeşiyle taht mücadelesindeyken Sezar'dan yardım alması, önce Sezar'la sonrasında Antonius'la yaşadığı aşk öne çıkarılır. Yazarın nadir olarak biyografi metinleri yazarken kaynaklarının ismini veya yazarını zikrettiği görülür ancak burada Plutarkos'un adını anarak onun *Paralel Yaşamlar* şeklinde tercüme edilecek biyografik metinlerinden alıntılar yaptığı görülmektedir. Plutarkos'un Sezar ve Antonius hakkında yazdıkları Cleopatra hakkındaki metni kurarken yol göstericisi olmuştur. Cleopatra, okura aşk ve şehvet duygularına gem vuramayan, tanrıça Venüs'le eşdeğer tutulan güzelliğini kullanarak siyasi hamlelerini gerçekleştiren, tüm bunlara rağmen hükümdarlık mesleğinde başarıya ulaşamamış bir kadın olarak yansıtılmaktadır. Biyograf Ahmet Midhat, metnin sonlarına doğru öznesi hakkında acımasız eleştirilerde bulunmaktan geri durmaz ve hayatında gerçekleşen olaylarda yaptığı hataları ayrı ayrı sayarak göstermek ister. Ahmet Midhat Efendi'ye göre Cleopatra'nın biyografisini okumaktan yalnızca güzel ve fethat bir kadının hayat hikâyesi olduğu için lezzet alınmaz, ayrıca dünyaya hükmeden hükümdarların onun gibi bir kadın karşısında gösterdikleri zaafın politika ve dünya siyaseti bakımından ne gibi tesirleri olduğu da görülmektedir. Bu anlamda

Cleopatra'nın kendi çağında son derece etkili bir kadın olduğu gösterilmektedir.

Bundan sonra *Kırkanbar* mecmuasının üç farklı sayısı boyunca tefrika edilen uzun bir II. Katerina biyografisi yazan Ahmet Midhat Efendi, “Rusya İmparatoriçesi Meşhur Katherina” başlığını verdiği bu diziye onun Alman aile köklerinden ve Rus prensi Petro ile evlenmesinden söz ederek başlar. Katerina'yı okuruna tanıtırken dikkat çektiği husus onun hem siyaset bakımından yaşadığı yüzyılın önemli bir siması olduğu hem de Rus milletinin maddi ve manevi bakımdan ilerlemesi için gösterdiği çabalarıdır. Katerina'nın kocası III. Petro'yu devirerek tahttan indirmesi ve onun yerine hükümdar olması sürecinde yaşanan olayların merkezde olduğu bu biyografide, olaylar ilginç detaylarla süslenerek ve diğer biyografilerde olduğu gibi biyografi öznesi ve etrafındaki kişiler diyaloglar ile konuşturularak okurun ilgisi canlı tutulur. Katerina'nın hem askerî hem de siyasi anlamda doğru hamlelerle ve başarılı isimlerle işbirliği yaparak hükümdarlığını başarıyla yürüttüğünden bahsedilmesi yanında onun özel hayatında serbest davrandığından ve birçok sevgili ile adının anıldığından da bahsedilir. Ancak biyografi yazarı burada Cleopatra'ya getirdiği eleştiriler kadar sert bir tutum göstermez ve Katerina'nın gösterdiği davranışların insani duygulardan kaynaklandığına değinerek bir erkek hükümdarın bu konuda eleştirilmemesinin normal olması gibi Katerina'yı da bu konuda eleştirmenin lüzumsuz olduğunu ortaya koyacaktır. Katerina'nın hükümdarlığı kadar takdir edilen yönlerinden biri Avrupa toplumundaki gelişmeleri takip etmesi özellikle Diderot, Voltaire, d'Alembert gibi Fransız düşünürleri ve ansiklopedistleri ile görüşmesidir. Ahmet Midhat Efendi, özellikle Buffon ve d'Alembert ile Katerina arasında yazılan mektupları tercüme ederek mecmuasında bunlara yer verdiğini belirterek okurunu o metinlere sevk eder. Mecmuanın onuncu nüshasında “Rusya İmparatoriçesi Meşhur Katerina'nın Meşahir-i Hükemadan d'Alembert'e Kendi İnşası ve Hatt-ı Destiyle Yazmış Olduğu Bir Mektubun Harfîyen Tercümesidir” başlığıyla bu metinleri yazmış bulunmaktadır.

Yazarın, *Kırkanbar* mecmuasındaki bu metinlerinden sonra kadın biyografilerine dair önemli bir eseri de kadın romancımız hakkında yazdığı *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti* eseridir.

Fatma Aliye Hanım, Tanzimat dönemi âlimlerinden Ahmet Cevdet Paşa kızı olarak dünyaya gelmiş, Osmanlı entelektüel kadınlarının önde gelenlerinden biridir ve ilk kadın romancımız olarak kabul edilmektedir. Ahmet Midhat, manevi baba-kız ilişkisi kurduğu Fatma Aliye Hanım’a “[...] sana hediye olarak yine senden başkasını bulamadım.” (Ahmet Mithat Efendi, 1998: 35) diyerek onun hakkındaki biyografik eseri yazmıştır. “Tufuliyet” “Sabavet” “Şebabet” “Genç Zevce” “Tekemmül” şeklinde bölümlendirilen eser, Fatma Aliye’nin hayatının farklı devirlerinde yaşanan olayların aktarılmasıyla oluşturulmuştur. Yazar, bu eseri yazmakla Fatma Aliye’yi okura tanıtmaktan çok onun bir Osmanlı kadın yazarı olarak matbuat âleminde ortaya çıkışını açıklamak ve onun yazarlığının gelişme devrelerini ortaya koymak ister. Bu anlamda eserde daha çok Fatma Aliye’nin eğitim hayatı ve düşünsel gelişimi ön plana çıkmaktadır. Bununla beraber Adak (2006: 205), eser hakkındaki değerlendirmesinde bu biyografinin Fatma Aliye’nin yazarlık serüveninden çok onun okur olarak deneyimlerine odaklandığını belirtmekte ve eserin adına gönderme yaparak “Fatma Aliye yahut Bir Osmanlı Kadın Okurunun Neşeti” şeklinde bir başlık açmaktadır. Eserin biyografik bir metin olarak öne çıkan özelliği, biyograf Ahmet Midhat’ın biyografî öznesinin hayatını yazarken eserinin bazı bölümlerini Fatma Aliye’nin bizzat kendi ağzından anlattırmasıdır. Bu metinleri derlerken de Fatma Aliye Hanım’a hayatına dair yönelttiği sorulara aldığı yanıtları içeren mektuplardan parçaları yayımlamak yolunu tutmuştur. Bu özelliğiyle metin yarı otobiyografi ve yarı biyografi şeklinde oluşturulmuş bir melez metindir (Adak, 2006: 203). Bu yüzden eser, hem özgün bir metin olarak hem de o dönemde bir kadın yaşamöyküsüne yer vermesi bakımından öncü bir metin olarak değerlendirilmektedir. Ahmet Midhat Efendi de eserinin bu vasfından emin olarak okuru için bu hususu eserin girişinde vurgulayacaktır: “[...] bu tarz-ı nevide bir eser Osmanlı lisanıyla henüz yazılmış olmadığı gibi, lisan-ı Osmaniden başka bir lisanla dahi yazılmamış olmasından emin bulunarak bunu karilerimize öyle bir itimad-ı kalple bittakdim mütalaasından hem müstefit ve hem pek mütelezziz olacaklarını bilahavf u latereddüt temin eyleriz (Ahmet Mithat Efendi, 1998: 35). Eser, böyle bir orijinallik iddiasıyla ortaya çıkmıştır.

Ahmet Midhat Efendi'nin, Fatma Aliye'nin edebî hamisi olduğu yadsınamaz bir gerçek olduğu gibi onun romancı, makale yazarı ve biyograf olarak yetişmesinde (Uğurcan, 2012: 2) de rolü büyüktür. Fatma Aliye Hanım, *Namdarın-ı Zenan-ı İslamiyan* (1899), *Teracim-i Ahval-i Felasife* (1899), *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* (1913) gibi biyografik eserler yazmıştır. Bu metinlerin bazılarının yazılış sürecinde Ahmet Midhat Efendi ile işbirliği halinde çalıştığını ve daha ziyade Ahmet Midhat Efendi'nin teşvik ve yönlendirmelerinin etkili olduğu açıktır. Fatma Aliye Hanım'a yazdığı mektuplardan detaylı bir şekilde gözlemleyebileceğimiz bu durum, biyografi metinlerine dair kaynakların belirtilmesi ve tavsiye edilmesiyle ortaya çıkar ve gelişir. İtalyan tarihçi Cesare Cantù'nun yazmış olduğu Ahmet Midhat Efendi'nin “Tarih-i Umumi ciltleri” olarak zikrettiği eser, onun tarih metinlerini ve tarihî şahsiyetler hakkındaki tercüme-i hallerini yazarken en çok faydalandığı eserlerden biridir. Fatma Aliye'ye de kadınlarla ilgili biyografik eserini yazma sürecinde, Cantù'nun eserinin kadınlarla ilgili maddelerini okumasını, kitabı tedarik edene kadar kendisinde bulunan ciltleri ona göndereceğini belirtmektedir. “[...] edvâr-ı tarihiyece milel-i muhtelif nezdinde kadının ne ahkâm ile telakki olunduğunu görmek ister iseniz Sezar Kantu Tarih-i Umûmî'sinin her cildinde femmes kelimesiyle işaret olunan bendleri okuyunuz.” (Ahmed Midhat Efendi, 2011: 248). Cantù gibi yazarın muteber tuttuğu bir başka yazar da tarihçi ve biyografi yazarı Joseph François Michaud'dur. Onun yazdığı metinlerden sık sık biyografilerinde yararlandığı ve yazarın ismini andığı bilindiği gibi Fatma Aliye Hanım'a da onun eserlerinden parçaları okumasını salık verdiği yazdığı mektupta görülmektedir. “Ben ise bu sabah yalından çıkar iken Mişo Terâcim-i Ahvâli'nden Montegü bendinin münderiç olduğu cildi ayırıp derûnuna bir kâğıt koyup Melek'e vermiş idim ki siz erkence gelerseniz iştigâl edesiniz diye!” (Ahmed Midhat Efendi, 2011: 313). *İbn-i Battuta Seyahatnamesi*'nin iki cildini okuduktan sonra orada Türk kadınlarıyla ilgili hususlardan ve meşhur Türk kadınlarından özellikle birinin adı Vezire olan iki müderris kadından seyahatnamede bahsedildiği bilgisini Fatma Aliye ile paylaşır. Kaynakların taranması ve bilgi paylaşımı noktasında manevi kızı Fatma Aliye'nin yazdığı kadın biyografileri kitabı için işbirliği halinde çalıştıklarını

görmek mümkündür. Ahmet Midhat, seyahatnameyi okurken Fatma Aliye'nin işine yarayacak bilgileri saklamaya gayret ettiğini de mektuplarda belirtmektedir: “[...] nisvan makalesi için işe yarayabilir mutâla’asıyla bazı meşâhîr-i nisvânla öyle kadınlığa âid yerlerinin sahifeleri kenârını kırdığım gibi bir de pusula lef eyledim” (Ahmed Midhat Efendi, 2011: 267-268). “‘Nisvân’ makâlesine yarayacak esâmî için bir pusula yaptığım gibi o sahifelerin kenarını da kırdım” (Ahmed Midhat Efendi, 2011: 266). Meşhur İslâm kadınları hakkında Ahmet Midhat'ın Fatma Aliye Hanım'a işaret ettiği diğer eserler de Zihni Efendi ve Hasan Çelebi'nin eserleridir. Mehmet Zihni Efendi'nin *Meşâhirü'n-Nisâ'sı* on dokuzuncu yüzyılda hazırlanmış meşhur kadınlar hakkında bilgiler içeren bir ansiklopedidir. Hasan Çelebi'nin eseri ise içerisindeki kadın şairlere yer vermesi bakımından dikkate alınması tavsiye edilir. “[...] Zihni Efendi'nin *Meşâhirü'n-Nisâ'sı* size hizmet edemez mi? Yoksa malûmunuz mu değildir? Arabdan, Acemden, Türkten yüzlerce nisvân-ı meşhûreyi hâvîdir. Ona müracaat edebilirsiniz. Bir de Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-Su'arâ'sında* her harfin erkek isimlerinden sonra kadın isimleri dahi gelir. Onlara da müracaat edebilirsiniz.” (Ahmed Midhat Efendi, 2011: 273). Bu şekilde biyografi yazıcılığının kaynak toplama ve derleme aşamalarına dair yöntemleri bildiren ve bu konularda tavsiye veren Ahmet Midhat Efendi, sonraki aşama olan toplu biyografilerin tasnif edilmesi konusunda ortaya çıkan meselelere ve sorunların nasıl ortadan kaldırılacağı konusuna da temas etmiş olur. Zihni Efendi'nin kitabını okuduktan sonra kadınları “Zeki, vatanperver, şâ'ir, muhaddis, fam dö mond, siyâsî ve entrigant, âlim, hakîm, kahraman, veliye, mûsikî[şinâs], moralist, galant, fakihe, hükümdâr, sâhibe-i hayrât ve müşevvik-i ulûm.” (Ahmed Midhat Efendi, 2011: 277) şeklinde sınıflandırmıştır. Ancak bu tasniften sonra her bir sınıfa mensup meşhurenin hakkında ayrı bir defter tutulması karşılaşılan bir zorluk olarak görülür. Ayrıca bunların yaşadıkları asra göre mi yoksa alakaları bulunan alana göre mi ayrılacağı konusunda güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bunları Fatma Aliye Hanım ile fikir alışverişiyle aşmaya çalışırken yine tahakküm eden tarafın Ahmet Midhat Efendi olduğu ve “manevi ve edebî baba” figürü olarak Fatma Aliye'nin takip etmesi gereken yolları belirttiği görülmektedir. Böylece kadın biyografilerini derleyip yazarken hangi

kaynakları kullanması, hangi isimleri seçmesi ve hangi hususları ön plana çıkarması noktasında yol göstermiştir. Tüm bu hususlar aynı zamanda Midhat Efendi cephesinde biyografi yazımının arka planında gerçekleşen derleme, ayıklama, tasnif etme, düzenleme gibi safhaları ortaya koyması bakımından değerlidir.

Beşir Fuat Biyografisi

Fatma Aliye Hanım biyografisi yanında edebiyat tarihine mal olan Ahmet Midhat Efendi kaleminden çıkmış bir başka önemli biyografik eser de Beşir Fuat hakkındadır. Yazar, yakından tanıdığı Beşir Fuat’ın ölümünden duyduğu teessürle bu kitabı kaleme almıştır. Eser, sırasıyla “Beşir Fuat’ı Nasıl Tanıdım?”, “Beşir Fuat Nasıl Bir Adamdı?”, “Suret-i İntihar”, “Bana Yazdığı Mektup”, “Muahezat”, “Materyalizmin Reddiyle İntihar Hakkında Muhakeme” ve “Bu Faciadan Alınacak İbret” başlıklı bölümlerden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları hem eserin içeriğine işaret ederken bir yandan da Ahmet Midhat Efendi’nin bu eseri yazmaktaki maksadını ve okuruna vermek istediği mesajı da ortaya koymaktadır. İslâm dininin akidelerine son derece bağlı olan Ahmet Midhat, Beşir Fuat’ın düşüncesinin aldığı istikameti ve intihar eylemini tasvip etmemekte, bir yandan da başarılı bulduğu bir gencin ölümü karşısında üzülmektedir. Bu üzüntüsünü eserinin girişinde vurgulamaktan geri durmazken, eserin intihar hadisesinin hemen akabinde kaleme alındığını da belirtmektedir. Bu eseri biyografi formuna yaklaştıran özellikleri esasında eserinin tamamına yayılan bir yapı arz etmez. Eserin bazı bölümleri daha çok Beşir Fuat’ın hayatına odaklanırken bazı bölümler Ahmet Midhat Efendi’nin şahsi görüşlerini ve yorumlarını içermektedir. Beşir Fuat’ın kendisine yazdığı mektuptaki fikirlerine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan Ahmet Midhat, Beşir Fuat’la ilgili birçok hususu çürütmeye çalışacaktır. Bu tavrını eserin sonuna doğru materyalizme karşı durarak ve intihar hakkındaki genel görüşlerini ortaya koyarak sürdürür. Sonunda klasik Ahmet Midhat Efendi üslubunun hakkını vererek okurlarına Beşir Fuat’ın hayatından alınacak ibreti ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Beşir Fuat kitabı, içinde Beşir Fuat’ın hayatından bahsetmesi ve onun adıyla eserin isimlendirilmesi sebebiyle genel kanaate göre biyografik eser

olarak kabul edilirken bir yandan da eserin içinde Ahmet Midhat'ın Beşir Fuad'la ilgili anıları ve onunla nasıl tanıştığı ve onun nasıl bir kişiliğe sahip olduğu hakkındaki şahsi izlenimlerine yer verilmesi, Beşir Fuat'ın birçok kimseye yazdığı mektupların eserin içine alınması ve Ahmet Midhat Efendi'nin intihar ve materyalizm felsefesi hakkındaki görüşlerini sunması bakımından melez bir metin olarak düşünülebilir. Böyle bir yapıya sahip olmasıyla beraber Ahmet Midhat'ın bu eseri, Beşir Fuat'ın hayatı hakkında birincil kaynaklar arasında görülmektedir. Orhan Okay'ın Beşir Fuat hakkındaki monografik çalışması *Beşir Fuad İlk Türk Pozitivisti ve Natüralisti* kitabında, yazarın hayatı hakkındaki hususlarda büyük ölçüde bu eserden yararlanılmaktadır. Beşir Fuat'ın aile şeceresi, hayatı, evliliği ve aile hayatı, tahsil hayatı ve kültür çevresi, okuduğu eserler ve yazarlar ile etkilendiği kaynaklar, yazarlık hayatı, beden yapısı ve karakteri, intiharı ve intiharının etrafında gelişen hadiseler hakkında yazılan kısımlarda büyük ölçüde Ahmet Midhat Efendi'nin eserine atıflar yapılmaktadır. Ahmet Midhat'ın eseri bu anlamda Beşir Fuat'ı tanımak için önemli bir kaynaktır. Bu eser özellikle intihar etmeden hemen önce Beşir Fuat'ın Ahmet Midhat'a hitaben yazdığı “Mezardan Bir Sada” ifadesiyle şöhret bulan mektup dolayısıyla değer bulmaktadır. “Mezardan Bir Sada” ifadesi aslında Beşir Fuat tarafından zekice yapılmış bir göndermedir. Ahmet Midhat'ın gençlik dönemlerinde Darwinist felsefeden bahsettiği “Duvardan Bir Sada” başlıklı yazıyı hatırlatmaktadır. Bu mektuplarda Beşir Fuat, hayatının en çok dillendirilen hadisesi olan intiharının nedenlerini kendi ağzından anlatmaktadır.

Mecmualarda Yer Alan Biyografiler

Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti, *Beşir Fuad ve Voltaire Yirmi Yaşında yahut İlk Muaşakası* eserleri yanında Ahmet Midhat Efendi *Dağarcık* mecmuasında Diogenes, Voltaire, Hekim el-Razi'nin biyografilerine yer vermiştir. *Kırkanbar* mecmuasında ise Mary Stuart, Cleopatra, İmam-ı Azam (Ebu Hanife), Ebu Yusuf, Schiller, Aristo, G. Washington, Katerina, Hoca Hafız, Sadi-i Şirazi, Schelling, İbn-i Rüşd gibi isimlerin biyografilerini yazmıştır. Bu bölümde bu biyografiler ele alınacaktır. Daha önce *Dağarcık* mecmuasında yer alan Voltaire biyografisi *Voltaire Yirmi Yaşında* eseriyle ve Voltaire hakkındaki diğer metinlerle birlikte

değerlendirildiğinden tekrar bahsedilmeyecektir. *Dağarcık* mecmuasındaki biyografi serilerine filozof Diogenes’le başlayan Ahmet Midhat Efendi, Batı ve Doğu medeniyetine ait birçok isme ait biyografilere mecmualarındaki tefrika halinde veya tek parça olarak yayımladığı yazılarıyla devam etmiştir. Diogenes’in hayatını doğumundan ölümüne kadar sistematik bir çizgide anlatırken onun felsefesini ve hayat tarzını yansıtacak hayatından olayları ve sözlerini aktarmaktadır. Diogenes’in doğum tarihi hakkındaki ihtilaflardan bahsederken muteber tuttuğu tarihi aldığı eser olarak Beaulieu’nün “Kamus-ı Tevarih’ini” gösterirken kaynaklarından birini de ortaya koymuş olur. Osmanlı basınında ve kültür dünyasında o devirlerde *Diyojen* isimli mizah dergisinin varlığıyla da görüleceği üzere Diogenes ve onun felsefesi, son derece popülerdir. Ahmet Midhat Efendi de onun Osmanlı kültür çevrelerindeki popürlüğünden mülhem ilk biyografisini onun hakkında kaleme almıştır.

Ahmet Midhat Efendi’nin yazdığı biyografik metinler arasında bahsi geçen bir başka filozof Aristo olur. Antik Yunan filozoflarına ve özellikle Diogenes, Sokrates, Platon ve diğer isimlere büyük önem veren Ahmet Midhat Efendi’nin Aristoteles’e ve onun felsefi dünyasına kayıtsız kalmasının mümkün olmadığı görülecektir. Aristo, Büyük İskender ve Platon gibi isimlerle ilişkilendirilen tarihî şahsiyeti dolayısıyla bu isimlerle beraber sıkça anılmış ve dolayısıyla müstakil olarak onun hal tercümesinden bahsedilmesi de söz konusu olmuştur. *Kırkanbar* mecmuasının on yedi numaralı nüshasında Aristo’nun hayat hikâyesini eğitim sürecini merkeze alarak anlatan yazar, yeri geldikçe onun kişilik özelliklerini belirginleştiren görünüşünden ve olaylar karşısındaki tutumundan yola çıkarak psikolojik bir cepheden de filozofu ele almaya çalışacaktır. Bahsedilen olaylar arasında özellikle gittiği okullarda onu yetiştiren filozoflar, Platon’un akademisindeki eğitimi sırasında başından geçenler, Büyük İskender ile olan dostluğu ve yaşadıkları gibi detaylar, hayatı hakkında anlatılanlar arasında öne çıkmaktadır. Aristo’nun hayatını çok sade ve detaylara inmeden anlatan Ahmet Midhat Efendi, okurlarına bu konuda teminat vermek adına yazarın eserleri ve diğer hususlar hakkında sonradan yazmaya devam edeceğini belirtir: “Şu verdiğimiz malumat hakîm-i müşarünileyhin hulasa-i tercüme-i hali olup bazı asarıyla fûnundan mertebe-i

behresini inşallah bundan böyle başkaca bir fıkra-i mahsusa olarak derç edeceğiz.” (Ahmet Midhat, 1874e: 532). Bunun dışında Aristo’nun hayatını yazarken kendisine kaynak olarak aldığı bir eser olduğunu “İşbu tercüme-i hali tahrir hususunda mehazımız bulunan eserin muharriri Eflatun ile Aristo’yu şu suretle mukabele ve mukayese ve muhakeme eyler” (Ahmet Midhat, 1874e: 530) sözleriyle belirtmiş olsa da bu ismi veya eserini anmadığı görülmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, Alman şairi Schiller’in biyografisini yazarken İngiliz ve özellikle Fransız dili ve kültürünün Osmanlı yazın dünyasında hâkim kültürler olması dolayısıyla Alman dilinin, edebiyatının ve felsefesinin Osmanlı toplumunda henüz bilinmediğini veya tanınmadığını ortaya koyarak kendisinin bu yolda Osmanlı okuruna olan hizmetlerini vurgulayacaktır. Osmanlının son döneminde İngiliz ve Fransız dillerinde eğitim veren kurumlar vasıtasıyla Osmanlı bireyleri arasında bu lisanlar bilinir hale geldiğinden İngilizce ve Fransızca eserlerin okunması ve tercüme edilmesi vasıtasıyla bu toplumların önemli şahsiyetleri de tanınır hale gelmiştir. “[...] şimdiye kadar hemen aleliltak Fransa eazımından bir haylisinin tercüme-i halleri yazılmış olduğu halde milel-i saire hikemiyat ve medeniyetine dair bir şey ve eazımından birisinin tercüme-i hali yazıldığı görülmemiştir” (Ahmet Midhat, 1874d: 494). Dolayısıyla Schiller’in biyografisini yazmak Ahmet Midhat’ın şimdiye kadar yapılmamış olanı yaptığı ve henüz Osmanlı toplumunda tanınmayan bir Alman edebiyat dehasını okuruna tanıttığı için önemli bir olay olarak görülecektir. “Binaen ala zalik şair-i müşarünileyhin tercüme-i halini erbab-ı mütalaanın nazar-ı kabulüne yeni bir şey gibi arz edebileceğiz itikadındayız. Zira henüz medeniyet ve hikemiyatı bizce meçhul olan bir millet eazımının tercüme-i hali dahi yenilik hükmünde tutulabilir.” (Ahmet Midhat, 1874d: 495). Çocukluğundan ve eğitim sürecinden başlanarak anlatılan Schiller’in hayatı, ruhî haline dair detaylarla birlikte sergilenecek onun meslek seçimi ve bununla ilgili aldığı eğitimler hakkında yaşadığı gelgitleri göstermektedir. Nihayetinde tıp hekimi olarak mesleğini sürdüren Schiller, hayatının bir noktasında tamamen edebî faaliyetlerine ağırlık vermiş olarak görünür. Schiller’in biyografisi yazılırken onun tiyatro yazarlığı ve şairliği kadar edebî tercüman kimliğinin de hatırı sayılır bir

özelliği olduğu belirtilir ve bu özelliğiyle biyografisi daha çok edebî şahsiyetinden ve eserlerinden bahsedilen bir metin haline gelir.

“Fransa’nın pek çok meşahirini tanımakta isek de Almanya’nın meşahiri bizim indimizde adeta meçhul olduğu” (Ahmet Midhat, 1875d: 731) gerekçesi yazarca belirtilerek Schiller gibi Almanya’nın bir diğer önemli ismi olan Schelling’in hayatı da ele alınır. Schelling, “mütefekkir” olarak okura tanıtılırken onun eğitim süreci ve düşünce dünyasının şekillenmesi aktarılırken Hegel, Kant, Fichte gibi Almanya’nın meşhur filozofları da Osmanlı okurunun dikkatiyle buluşturulur. Yakın zamana kadar kendisinin de Alman yazarlardan habersiz olduğunu belirten Ahmet Midhat, bunları okudukça daha önce okuduğu tüm eserlerden özellikle Fransızca yapıtlardan üstün bulduğunu belirtecektir. Schelling’in Almanya dışında birçok ülkede önem verilen bir isim olduğunu anlatırken bunu, onun siyaset ve politika meseleleriyle ilgilenmemesine bağlamaktadır. Ona göre Alman filozoflar, Fransızlardan farklı olarak şöhret kazandıklarında da kesinlikle siyaset meselelerinden uzak durmaktadırlar. Bu anlamda Ahmet Midhat’ın Schelling’de değer verdiği noktalardan biri de onun her şeyin ıslahının halk kitlesinin eğitimi ve terbiyesiyle mümkün olacağı hakkındaki görüştür ki bu görüş aynıyla Ahmet Midhat’ın savunduğu başlıca toplum reformu vasıtasıdır.

Dağarcık ve *Kırkanbar* mecmualarındaki yazıları içinde siyaset dünyasından Büyük Frederick, Sezar gibi isimlerin tercüme-i hallerini yazacağını okuruna vadetse de Ahmet Midhat Efendi, bu isimlerden sadece George Washington’un biyografisini yazmıştır. *Kırkanbar* mecmuasının on sekiz numaralı sayısında yayımlanan bu yazı, “Teracim-i Ahval: Asr-ı Cedidin Ferîdi Washington” başlığıyla çıkacaktır. George Washington’a “asr-ı cedidin ferîdi” (Ahmet Midhat, 1874f: 561) denmesinin “bir milletin bütün bütün inkılap ettirilmesi” (Ahmet Midhat, 1874f: 562) gücüne sahip olan bir isim olması dolayısıyladır ve bu tabir sadece Ahmet Midhat tarafından belirtilmemiştir, bütün biyografların söz birliği edercesine kullandıkları bir tabir olmuştur. George Washington, biyografisine yer verilen isimler arasında Yeni Dünya’ya ve Amerika toplumuna ait tek isimdir. Dolayısıyla yazar, ondan bahsederken çoğu zaman Yeni Dünya’nın temsili olarak “asr-ı cedide” mensubiyetini vurgular ve kadim asırları temsil eden Avrupa medeniyetine

karşılık yeni olanın en büyük temsilcilerinden biri olduğunu ortaya koymak ister. Washington’un doğumundan ölümüne değin bahsedilen hayat hikâyesinde öne çıkan unsurlar Amerika’nın özgürlük mücadelesinde konumu ve vatansever gayretleriyle kazanılan başarılarıdır. Bu yüzden hayatı ele alınırken adeta Amerika Birleşik Devletleri’nin tarihi de okura yansıtılmış olur. Siyasetçi, devlet adamı ve kumandan kimliğiyle kazandığı zaferler yanında çiftçi kimliğiyle elde ettiği servet de vurgulanır ve maddi zenginliğe sahip olan Washington’un hiçbir vakit devlet hazinesinden bir maaş almadığı veyahut bu önerildiği vakit kabul etmediği onun en büyük erdemlerinden biri olarak gösterilir. O hem bir kumandan olarak savaşlarda hem de devlet adamı olarak mecliste ve kanunların belirlenmesinde bir vatansever olarak gönüllü hizmet etmiştir. Dolayısıyla erdemli bir kahraman olarak sunulan Washington’un hayatı örnek bir devlet adamı olarak seçilmiş ve milletin hayatı ve istikbalinde yarattığı dönüşümler ile dünya siyasetinde yeri doldurulmaz bir isim olarak Osmanlı okuruna tanıtılmıştır.

Ahmet Midhat Efendi, çıkardığı mecmualarda ilim ve fenne Avrupalılar kadar İslâm âlimlerinin de katkısı olduğunu belirtmek adına bu âlimleri tanıtmak ve isimlerini yâd etmek gayesiyle biyografilerine yer verir. Doğu medeniyetine ve İslam âleminde ait tarihî şahısların tercüme-i hallerini yazmaya *Dağarcık* mecmuasında başlayan Ahmet Midhat, bunlardan ilkinde İmam Fahreddin Razi’den bahsetmiştir. Mecmuanın sekiz numaralı nüshasında “Meşahir-i Fudala-yı İslâmiyyeden İmam Fahreddin-i Razi Hazretleri” başlığıyla bu tercüme-i hal yayımlanır. Ancak Ahmet Midhat bu yazıda bir bilgi hatası yaparak İmam Fahreddin Razi başlığı altında Hekim el-Razi’nin hayat hikâyesinden bahsetmektedir. Bu biyografiyi yazarken kusuru bulunabileceğini aslında kendisi de mecmuasında belirtip okurunun affına sığınmış olsa bu denli büyük bir hata olduğunu farkında olmadığı ortadadır. Bu hususta da olası bir hatanın kaynağı olarak muteber tuttuğu kaynak metinlerdeki eksikliklere işaret etmektedir. “Meşahir-i İslâmiyyeden en çoğunun terâcim-i ahvali birçok rivayât-ı muhtelifi içinde kaybolup gitmekte olduğundan İmam Razi’nin tercüme-i halinden şu kadarını dahi en ziyade tet[k]ikatta bulunmak davasına düşen muharrirlerin kitaplarından hulasa eyledik. Binaberin işbu icmalde eksik ve ziyade olan hususattan mesul

olamamakta haklıyız.” (Ahmet Midhat, 1871d: 234) Hekim ve kimyager kimliğinin öne çıkarılarak aktarıldığı Hekim Razi’nin hayatı hakkında fazla bilgi olmadığı için çok bilinen kıssalar okurun ilgisini çekmek adına diyaloglar ile hikâyeleştirilmiştir. Sohbet üslubunun en çok öne çıktığı biyografilerden biri de bu metindir. Özellikle metni yazarken kaynak aldığı Ebul Ferec’in aktardığı bir hikâyeyi yazdıktan sonra burada geçen konuşmalara “Ben olsa idim böyle bir latifeye şu cevabı verir idim” (Ahmet Midhat, 1871d: 233) diyerek yazısına devam etmiştir.

Sonrasında İslam âlimleri hakkındaki serilere *Kırkanbar* mecmuasında İmam-ı Azam, İmam Yusuf, İbn-i Rüsd ile devam eder. Doğu medeniyetine ait isimlerin biyografileri arasında Osmanlı denizcileri Barbaros Kardeşler ile İranlı şairler Hoca Hafız-ı Şirazi ve Sadi-i Şirazi de yer almaktadır. Onun İslam için övünç kaynağı olarak saydığı bu isimlerin biyografilerine mecmuasında yer verme gayesi *Dağarcık* mecmuasını çıkardığı zamanlardan itibaren bulunmakta ve bu teşebbüsünü gerçekleştirmek için girişimlerde bulunacağını da bu mecmuada yazdığı satırlarla belirtmektedir: “Vakıa hükema-yı Efrenc en kadim zamanlarda Hindistan’dan Suriye ve Mısır’a ve oradan Yunanistan’a ve Yunanistan’dan Arabistan’a intikal eden ve her intikalinde bir dereceye kadar ikmal olunan fûnunu bir kat daha ikmal ve tashihle derece-i kemale îsâl emiş olduklarından şimdi bizim için fûnun hususunda Avrupa’nın kütüb-i cedidesine müracaat lazım ise de meşahir-i İslâmiyye’yi unutmak dahi reva görülmediğinden *Dağarcık*’ımızda bunların esami-i âliyesini de neşir cümle-i âmâlımızdandır. Binaberin sair efâzıl-ı İslâmiyye’nin dahi bundan böyle mümkün mertebe tercüme-i hallerini derc ve iş’ardan geri durmayacağız.” (Ahmet Midhat, 1871d: 234). Bu teşebbüs *Dağarcık* mecmuasında sekteye uğrasa da “Teracim-i Ahval: Hazret-i İmam-ı Azam (Radyallahu anh)” başlığıyla Ebu Hanife’den, “Teracim-i Ahval: İmam Yusuf Rahmetullah” başlığıyla da Ebu Hanife’nin talebesi olan Ebu Yusuf’un tercüme-i hallerini *Kırkanbar* mecmuasına yazacaktır. İmam-ı Azam’ın hayatını yazarken “Tezkiretü’l-hükm fî tabatakül-ümem ile sair asardan hulasadır.” kaydını düşerek metnin kaynağını ortaya koyar. Hem Ebu Hanife’nin hem de Ebu Yusuf’un hayatı menkıbevi bir tarzda anlatılmıştır. Sonrasında “Eazım-ı Hükema-yı İslamiyeden” biri olduğu

belirtilen İbn-i Rüşd'ün hayatına yer verilir. İbn-i Rüşd'ün Batı dünyasında bulunduğu şöhret kadar kendi toplumunda tanınmadığını bildiğinden onun hayatını yazarken “[...] tercüme-i halini kariin-i kiram hazeratına her yerde tesadüf edemeyecekleri bir şey olmak üzere arz edebiliriz” (Ahmet Midhat, 1875e: 936) demekle biyografik metnin yenilik iddiasını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda İbn-i Rüşd'ün hayatını araştırırken Fransızca kaynaklardan faydalandığı için önemli tarihleri belirtirken diğer Doğulu âlimlere dair metinlerden farklı olarak burada miladi tarihleri esas aldığı hatırlatmasını yapmaktadır. İbn-i Rüşd'ün hayatı ve felsefesinden bahsederken onun yetişmesinde aile ve çevresinin ilmi ve kültürel ortamının etkisinden, özellikle Endülüs'ün Kordoba şehrindeki kültürel ve bilimsel ortamdaki bahsederek onun şahsiyetinde ve yetişmesinde çevrenin etkisine vurgu yapmaktadır. Aristo ve diğer isimlerin eserlerinin Avrupalılarca yeniden değerlendirilmesine vesile olması dolayısıyla İbn-i Rüşd'ün, Avrupa'nın düşünce dünyasında büyük etkiler yapmış bir isim olduğunu dile getiren Ahmet Midhat, buna rağmen kendi toplumunca yeterince tanınmasını ve değer bulmamasını esefle karşıladığını belirtmektedir. İslâm medeniyetine mensup isimlerin tercüme-i halleri yazılırken onların idealize edilerek portrelerinin çizildiği ve yüceltilerek anlatıldığı en dikkat çeken özelliklerindendir.

İranlı şairler Hoca Hafız-ı Şirazi ve Sadi-i Şirazi'nin biyografileri, *Kırkanbar* mecmuasında yer bulmaktadır. Ahmet Midhat Efendi, Hafız'ın hal tercümesini yazmaya bu kadar ehemmiyet verme sebebinin bu kadar şöhretli bir şairin hayat hikâyesinin şöhretine nazaran bilinmemesi olduğunu dile getirir: “[...] bu kadar meşhur bir zatın tercüme-i hali kendi güftarı kadar ta'ammüm etmeyip Hoca Hafız'ın bir gazelini veya bir beytini bilen yüz kişi içinde tercüme-i haline vakıf dört kişi görülememekte bulunmuştur” (Ahmet Midhat, 1875b: 657). Bununla beraber biyograf Midhat Efendi, Hafız'ın hayatını araştırmak noktasında kaynak sıkıntısı yaşamış ve Konevî ve Sûdî gibi isimlerin muteber şerh kitapları da dâhil birçok eseri taramasına rağmen Hafız hakkında hatırı sayılır bir bilgi bulamamıştır. Nihayetinde çabaları sonucu bazı kaynaklardan edindiği bilgileri okuruna sunduğunu belirtmektedir: “[...] tevarih-i umumiyenin edebiyat-ı Farisiye kısmında ve

divanın şerhlerinde verilen malumat-ı müteferrikayı cem ederek şu muhtasarı bit-tertip ol kâmil-i bî-misalin ruhaniyetinden teberrüken mecmuamıza derç eyledik” (Ahmet Midhat, 1875b: 658). Burada Hafız’ın doğduğu şehir olan Şiraz’daki hayatından ve bu coğrafyanın Hafız’ın şahsiyeti üzerindeki etkisinden, Hafız’ın rind-meşrep kişiliğinden, sanatından, yaşadığı bölgeyi ve Doğu medeniyetini aşarak Avrupa’ya yayılan şöhretinden ve eserlerinin Avrupa dillerine çevrilmesinden bahsedilmektedir.

Bir sonraki *Kırkanbar* nüshasında ise Ahmet Midhat Efendi, bir diğer İranlı şair Sadi’nin özellikle hikemî yönünden bahsetmeyi arzu ettiğini dile getirerek *Gülistan* eserinin etrafında Sadi’nin felsefesinden ve etkilerinden bahsedecektir. Bu kısmı yazarken birçok kaynağa başvursa da bunların çoğunun malumat bakımından tek bir kaynağı işaret ettiğini, onun da Sadi’nin *Gülistan* eserinde kendisi hakkında verdiği malumat olduğunu belirtmektedir: “ [...] kitab-ı *Gülistan*’da kendi sergüzeşt-i ahvaline dair hazret-i şeyhin verdiği malumatı bu bend-i mahsus kaleme almak için me haz edindiğimiz eserlerin cümlesinde münderiç bulduk” (Ahmet Midhat, 1875c: 680). Sadi’nin edebî şahsiyetini aktarılırken dikkat çekilen hususlardan biri onun fabl türüne olan katkılarıdır. La Fontaine’nin, Ezop ile birlikte Sadi’nin eserlerini taklit ettiği belirtilen hususlardan biridir. *Gülistan*, Sadi’nin en şöhretli eseri olarak birçok Avrupa diline tercüme edilmiştir ve biyografisinde bu eserinin çevrildiği diller ve basıldığı şehirler dahi bu şöhreti vurgulamak için derlenmiştir. *Gülistan* yanında *Divan-ı Sadi* ve *Pendname-i Sadi* gibi eserleri de anılır ve bunların da Avrupa dillerine tercüme edildiğinden bahsedilmektedir.

Biyografiye Yakın Türdeki Metinlerde Biyografik İçerik

Ahmet Midhat Efendi’nin biyografiye yakın türdeki metinleri ifadesiyle kastedilen yazarın *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde çıkan biyografi iddiası taşımayan ancak meşhur ve tarihî şahsiyetlerden bahseden yazıları ile edebî mektuplarıdır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde çıkan yazılarında bahsettiği isimler edebiyat ve felsefe dünyasından isimlerle meşhur hükümdarlar ve tarihteki meşhur Fransız kadınlardır. Bu metinler, telif veya tercüme olarak yazılmakla beraber mektup, vasiyetname, “fıkra-i muhayyile”,

“kıssa-i tarihiye”, nutuk türleri içinde vasıflandırılmıştır. Bahsi geçen meşhur Fransız kadınlar on yedinci yüzyıldan Mademoiselle Ninon de l’Enclos ile on sekizinci yüzyıldan Mademoiselle de Lespinasse’tir. Bu iki isim, yaşadığı dönemde edebiyat, sanat ve bilim dünyasından isimlerle yakın temaslarda bulunan, onları himaye eden, “salonlarında” bu isimleri bir araya getiren maddi bakımdan güçlü kadınlardır. Bu özellikleriyle haklarında muhayyel veya tarihi metinler yazarak Ahmet Midhat, gazetesinde onları Osmanlı okuruyla buluşturmuştur. M. de Lespinasse, d’Alembert ile münasebeti dolayısıyla ele alınmıştır. Bunun gibi yine *Tercüman-ı Hakikat* sayfalarında “fıkra-i muhayyile” olduğu belirtilen Katerina ve filozof Diderot arasındaki münasebetten bahsedilmiştir ki bu hadiseye yazar Katerina’nın biyografisini yazarken de göndermede bulunarak onun Fransız filozoflarını yakından takip ettiğini belirtmiştir. Daha önce *Kırkanbar* mecmuasında Katerina’nın d’Alembert’e yazdığı mektubun tercümesi yayımlanmış ve bu metne yeniden *Tercüman-ı Hakikat*’te de yer verilmiştir. Yunan filozoflarının biyografilerini veya başka metinlerini yazarken sıklıkla Büyük İskender’in yaşamından parçalara da temas eden Ahmet Midhat Efendi, onun bir biyografisini kaleme almaya fırsat bulamasa da *Tercüman-ı Hakikat*’te onun hakkında nutuk, mektup ve diğer tarzda metinler kaleme almıştır. “İskender-i Kebir’in Vefatından Evvel Validesine Bir Mektubu” ve “İskender-i Kebir’in Son Nefesinde Validesine Yazdığı Mektup” başlıklarıyla iki kez benzer yapıdaki mektuplar yayımlanır. Bunun dışında “İskender-i Kebir’in Mezarı Üzerinde Hükemanın Söyledikleri Nutuklar” ve “İskender’in Karneyini” başlıkları altında Büyük İskender’den bahsedilmektedir. Telif veya tercüme olarak “Hayata Doymayan Bir Hakîm ‘Theophraste’ ”, “Hakîm Aristo’nun Vasiyetnamesi”, “Fontenelle’in Bir Mektubu”, “Voltaire’in Bir Latife-i Hikemiyesi”, “İki Filozof Arasında Mükatebe (Buffon’dan Voltaire’e)” başlıklarıyla yazdığı metinlerde ise felsefe dünyasından isimler yer almaktadır.

“Kadim Latin Üdebasından Catullus”, “Şair-i Meşhur Lamartine’in Çobanlığı”, “Victor Hugo’nun Henüz Neşrolunmamış Asarına Dair Terk Ettiği Vasiyetnamedir”, “Vergilius, Dante, Shakespeare”, “Corneille, La Fontaine, Racine ” yazıları da edebiyat dünyasından isimlerin hayatına temas

etmektedir. Bununla beraber daha önce bahsi geçtiği şekilde *Dağarcık* ve *Kırkanbar* mecmualarında da Diogenes, Büyük Frederick, Katerina ve d’Alembert hakkında bu tarzda metinlere yer verilmiştir.

Tercüman-ı Hakikat gazetesindeki bu yazılar dışında Ahmet Midhat Efendi, *Tarık* gazetesinde “Garibaldi’nin Bir Teehhülü” ile “Victor Hugo ve Matmazel Klarin” başlıklı biyografik içerikli iki tefrika metin yayımlamıştır (Durgun, 2008: 42-43). 1828-1831 yılları arasında İstanbul’da yaşayan ve Casa Garibaldi İstanbul adıyla anılan İtalyan İşçi Birliği Derneğini kuran Guiseppe Garibaldi, İtalya birliğinin kurulmasına öncülük eden general ve yurtseverdir. Ahmet Midhat, *Voltaire Yirmi Yaşında* eserinde benzer şekilde Voltaire’in gençlik aşkını anlattığı gibi burada da öznesinin özel yaşamını merkeze alarak Garibaldi’nin Anita ile evliliğine odaklanmaktadır. Anita ve Garibaldi Brezilya’da karşılaşmış ve Anita aşkı uğruna kocasını terk ederek Garibaldi ile yeni bir hayat kurmuştur. 1898-99 tarihli bu tefrika metnin önemi yazarın, tarihî roman türü hakkındaki görüşlerine yer vermiş olmasıdır. Burada tarihî romanın asıl tarihten farklı olduğunu söyleyen yazar, *Garibaldi’nin Bir Teehhülü* eserinin hayal değil hakikat üzerine kurulduğunu bu yüzden tarihî roman olarak değerlendirilemeyeceğini ancak “romanesk tarih” olabileceğini ortaya koyar. Romanesk tarih ile kastettiği ise esasî tarih olması ve romanın tarih gibi yazılmış olmasıdır. Bu eserde Garibaldi’nin evliliği hakkında yazarken metni romanesk haline getirmenin de olayların hakikatinden ve aslından sapmak olacağını düşündüğü için metnin vasıflandırılmasını okuruna bırakarak (Durgun, 2008: 43) işin içinden çıkmayı tercih edecektir.

1899 yılında tefrika ettiği “Victor Hugo ve Matmazel Klarin” metninde ise metne ismini veren iki şahsın arasında geçen tarihî vakaları hikâye edeceğini belirterek yine romanesk tarih meselesine temas eder. Bu hikâye hakkındaki birkaç metni gazetede okuduğunu hatta metinleri keserek sakladığını belirten Ahmet Midhat Efendi, diğer yazarlar gibi hikâyeye kendi perspektifini kattığından olayların birebir tarih olmaktan çıkıp romanesk haline geldiğini dile getirir. Ancak yine de tarihî gerçeklere dayandığı için roman olamayacağını; romanın hayal ürünü olması gerektiğini söyler. Neticede Ahmet Midhat Efendi’nin hayalî olanı roman, gerçeğe dayanan

hikâyeyi tarih olarak vasıflandırması burada da öne çıkmaktadır. “Victor Hugo ile Matmazel Klarin arasında güzârını hikâyeye edeceğim hal vakayi-i tarihiyedendir. Bunu birkaç gazetede okumuş ve hatta okuduğum gazetelerden o fıkraları kesip saklamış idim. Fakat o fıkrayı yazarların her biri kendi hüsn-i tabiatlarına göre tasvir etmişler. Bu da an-asıl ayn-ı tarih iken onu kendi tab-ı musavviranelerine tabi kılmak suretiyle “romanesk” haline koymuşlar. Biraz da ben kendi tabıma tevfiğ eyledim. O halde tarihiyyet-i hakikiyyesinden bi’l-küllîye çıktı. Ama roman olmadı. Çünkü her zaman dediğim veçhile romanın mutlaka esası hayal olacak. Bunun ise esası hakikattir. Tarihtir. Fakat roman gibi yazılmış olduğu için bu manaya delalet eden kelime ile “romanesk” olmuştur. Ümit ederim ki karilerim bu fıkrayı dahi layıkı olduğu ehemmiyet ile telakki eylerler.” (Ahmet Midhat’tan aktaran Durgun, 2008: 43-44).

Edebiyat tarihimiz içinde Fatma Aliye Hanım, Şair Fıtnat Hanım ve Muallim Naci başta olmak üzere birçok isimle olan yazışma metinleri günümüze kadar ulaşan Ahmet Midhat Efendi’nin edebî mektup türüne mühim bir katkısı olmuştur. Fatma Aliye Hanım ile Ahmet Midhat yazışmaları önce *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi yazıları şeklinde başlamıştır ve sonra mektuba dönüşmüştür. Ahmet Midhat bu mektupları *Muhaberat-ı Fatma Aliye ve Ahmet Midhat* veya *Müntehabat-ı Fatma Aliye* başlığıyla yayımlamayı planlasa da (Uğurcan, 2012: 2) bu mektuplar 2011 yılında neşredilerek edebiyat dünyasına kazandırılmıştır. Mektuplarda Fatma Aliye Hanım’ın edebî gelişimi ve eserlerinin seyri hakkında önemli detaylar yer alması yanında entelektüel bir Osmanlı kadınının yaşam tarzı ve sosyal hayatı hakkında detaylar da yer almaktadır. Fatma Aliye Hanım hakkındaki biyografik eser yanında bu mektuplar da onun nasıl yetiştiği ve nasıl bir eğitime tâbi tutulduğunu göstermesi açısından önemlidir ve iki metin birbirini tamamlar niteliktedir. Bu mektuplar bir kadın yazar olarak Fatma Aliye Hanım’ın dünyasına ışık tutarken dönem şartlarını, sosyal ve siyasi olayların Fatma Aliye Hanım’ın hayatı üzerindeki etkisini de gözler önüne sermesi açısından önemli bir kaynaktır.

Şair Fıtnat Hanım ile Ahmet Midhat Efendi arasındaki mektuplar da edebiyatımızda önemli bir yer tutan metinlerdir ve bu metinler 1948 yılında Hakkı Tarık Us tarafından *Ahmet Midhat Efendi ile Şair Fıtnat* adıyla kitap

haline getirilir. 1878 yılında tanışarak aşk yaşadıkları belirtilen iki ismin mektupları Ahmet Midhat'ın oğlu Galip Bey tarafından derlenerek saklanmıştır. Mektuplar, Şair Fıtnat'ın hayatına dair detayları aktarması yanında Ahmet Midhat Efendi'nin sanat ve edebiyat görüşlerine, hayatının farklı cephelerine de ışık tutmaktadır.

Muallim Naci, Ahmet Midhat'ın mektuplaştığı isimler arasında bir diğer öne çıkan kişidir. Ahmet Midhat Efendi ve Muallim Naci arasında hem akrabalık ilişkisi hem de edebî ortaklık bulunmaktadır. *Muhaverat* ve *Muhaberat* (1884, tefrika ve 1895, kitap) başlığıyla müstakil olarak yayımlanan Midhat Efendi-Naci mektuplaşmaları, ikili arasındaki münasebetin asıl belgeleri (Uğurcan, 2018: 30) sayılmaktadır. Mektuplarıyla aralarında git gide samimi bir lisan kurulan iki isimden özellikle Muallim Naci'nin hayatına dair detaylar bu mektuplar vasıtasıyla gözlenebilmektedir. Memuriyet hayatından, karşılaştığı olaylardan ve yaşadığı zorluklardan Ahmet Midhat Efendi'ye bahseden Muallim Naci, çalışkanlığı vesilesiyle yazarın takdirini kazanmıştır. Bunun yanında Muallim Naci'nin edebî gelişimi ve kendisini bu anlamda nasıl yetiştirdiği de mektuplardan edinilebilecek bilgiler arasında yer alır. Burada ayrıntılara girmeden söylemek gerekirse bu mektuplar, Naci'nin hayatının bir devresine ışık tutması anlamında edebiyat tarihimiz için önem taşımaktadır.

Sonuç

Biyografi, yaşamöyküsüne odaklanan yapısıyla hemen her çağda ve her coğrafyada farklı suretlerde görünür olmuştur. Eski çağlardan beri varlığı gözlenen bu türün, Türk edebiyatının farklı dönemlerinde ilk yazılı ürünlerden itibaren izlerini görmek söz konusudur. Edebiyatımızda yaşamöyküsünün klasik örneklerinden modern çizgideki örneklerine geçişte Tanzimat döneminin öne çıktığı görülecektir. Ahmet Midhat Efendi de eserlerini aynı dönemde yazdığı diğer isimler gibi bu tür üzerine hassasiyetle eğilmiş, farklı mecralarda ve farklı yapılar arz edecek şekilde yaşamöyküsü anlatıcılığı yapmıştır. Ahmet Midhat Efendi'nin biyografi yazarlığı biraz da tarih yazıcılığı ile omuz omuza ilerlemektedir. Tarih içinden seçtiği şahısların hayatını okura tanıtırken tarihî metinleri kaynak edindiğini belirtmekte ve

biyografik içerik kadar tarihî bilgiyi de okuruna aktarmaktadır. Cesare Cantù, Michaud, Plutarkos gibi isimlerin eserlerini kaynak tutan yazar, biyografi metinlerini yazma sürecinde kaynak toplama, derleme, ayıklama, seçme ve metnini oluşturma gibi süreçlerle ciddi bir çalışma yürütmüştür. Daha çok şahsi tanıklıklarına dayanarak yazdığı Fatma Aliye ve Beşir Fuat hakkındaki metinlerde ise, kendi gözlem ve deneyimlerini aktarmış, bunun yanında biyografi öznelinin kendisine ulaştırdığı mektupların tamamını veya bir kısmını metninde yayımlayarak hem metnin melezleşmesine hem de metne belgesel bir değer atfedilmesine yol açmıştır. Bu anlamda onun biyografik metinlerinin belli bir tür kalıbına sokulamayacak kendine has bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Fatma Aliye Hanım'ın *Kırkanbar* mecmuası hakkındaki düşüncelerinden ve hem *Dağarcık* hem de *Kırkanbar* mecmuasına gelen okur mektuplarından anlaşıldığı üzere bu mecmualar yayımlandığı dönemde hatırı sayılır bir okur kitlesine ulaşmış ve halkı eğlendirerek eğitmek yolunda önemli bir rol üstlenmiştir. Bu mecmualarda yer alan “tercüme-i hal”, “teracim-i ahval” gibi başlıklarla çıkan biyografik metinler de Osmanlı okuruna her ne kadar eski ismiyle anılan bir başlık altında sunulsa da Batılı tarzda yazılmış biyografiye yakın türde metinler sunmuş ve okurun bu türe yakınlık duyması anlamında önemli bir adım olmuştur. Ahmet Midhat Efendi, yazdığı biyografik içerikli metinlerde biyograf kimliği ile eserin içinde sesini belirgin bir şekilde duyurmaktadır. Bu özelliği ile o, biyografisinin öznesini veya onun etrafındaki diğer şahısları davranışları, yönelimleri ve tutumları nedeniyle eleştirilebilmekte ve okuruna onların hayatı üzerinden bir ahlak dersi sunmayı hedeflemektedir. Beşir Fuat hakkındaki metninde de benzer bir tutumla öznesinin hayat felsefesini ve düşünce dünyasını eleştirmekten geri durmamıştır. Biyografide böyle bir öznellik gözlemek mümkünken bir yandan da biyografi öznesinin yüceltilmesi ve emsal şahıs olarak sunulmasının söz konusu olduğu da görülecektir. Fatma Aliye Hanım, örnek şahıs olarak övünç kaynağı bir kadın olarak gösterilirken aynı şekilde İslâm âlimlerinin biyografilerini yazarken de onların İslâm medeniyetine hizmetleri dolayısıyla yüceltilerek anlatıldığı görülmektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin yazdığı biyografik metinlerin birçoğunda bir yenilik iddiası ve orijinallik kaygısı göze çarpmaktadır. Osmanlı toplumunda tanınmayan şahısların hayatına mecmuası

sayfalarında yer vermeyi gaye edinen yazar, özellikle Alman milletine mensup isimlerin Osmanlı toplumunda tanınmadığını düşünerek bu halka mensup şair ve filozoflardan bahsetmeyi tercih etmektedir.

Kaynakça

Adak, H. (2006). Biyografide Toplumsal Cinsiyet: Ahmet Mithat ya da Bir Osmanlı Erkek Yazarın Kanonlaşması. Editör: Esen, N. ve Köroğlu, E., *Merhaba Ey Muharrir!-Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar* (ss. 201-213). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Ahmed Midhat. (2002). *Voltaire*. (Haz.: E. Erbay ve A. Utku). Konya: Çizgi Yayınları.

Ahmed Midhat Efendi (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*. (Haz.: F. S. İnceoğlu ve Z. S. Berktaş). İstanbul: Klasik Yayınları.

Ahmet Midhat. (1871a). İfade-i Meram. *Dağarcık*, 1, ss. 2-3.

Ahmet Midhat. (1871b). Diyojen'in Tercüme-i Hali. *Dağarcık*, 1, ss. 10-15.

Ahmet Midhat. (1871c). Feylesof-ı Meşhur Voltaire. *Dağarcık*, 6, ss. 188-192 ve 7, ss. 194.

Ahmet Midhat. (1871d). Meşahir-i Fazıla-yı İslamiye'den İmam Fahreddin Razi Hazretleri. *Dağarcık*, 8, ss. 229-234.

Ahmet Midhat. (1873). İskoçya Kraliçesi Mary Stuart'ın Tercüme-i Hali. *Kırkanbar*, 1, ss.15-25 ve 2, ss. 49-64 ve 3, ss. 83-84.

Ahmet Midhat. (1874a). Cleopatra'nın Tercüme-i Hali. *Kırkanbar*, 7, ss. 209-223 ve 8, ss. 226-239.

Ahmet Midhat. (1874b). Teracim-i Ahval: Hazret-i İmam-ı Azam. *Kırkanbar*, 11, ss. 325-330.

Ahmet Midhat. (1874c). Teracim-i Ahval: İmam-ı Yusuf Ramallah. *Kırkanbar*, 12, ss. 364-369.

Ahmet Midhat. (1874d). Teracim-i Ahval: Almanya Meşahir-i Şuarasından Schiller. *Kırkanbar*, 16, ss.494-501. İstanbul.

Ahmet Midhat. (1874e). Teracim-i Ahval: Hakîm-i Meşhur Aristo. *Kırkanbar*, 17, ss. 527-532.

Ahmet Midhat. (1874f). Teracim-i Ahval: Asr-ı Cedidin Ferîdi Washington. *Kırkanbar*, 18, ss. 561-570.

Ahmet Midhat (1875a). Teracim-i Ahval: Rusya İmparatoriçesi Katerina. *Kırkanbar*, 21, ss. 653-657 ve 26, ss. 815-826 ve 29, ss. 919-921.

Ahmet Midhat. (1875b). Tercüme-i Hal: Hoca Hafız-ı Şirazi. *Kırkanbar*, 21, ss. 657-661.

Ahmet Midhat. (1875c). Teracim-i Ahval: Sa'di-i Şirazi. *Kırkanbar*, 22, ss. 679-683.

Ahmet Midhat. (1875d). Teracim-i Ahval: Almanya Meşahir-i Ukelasından Schelling. *Kırkanbar*, 23, ss. 730-733 ve 24, ss. 751-754.

Ahmet Midhat. (1875e). Teracim-i Ahval: Azam-ı Hükema-yı İslamiyeden İbn-i Rüşd. *Kırkanbar*, 30, ss. 936-944.

Ahmet Mithat Efendi. (1996). *Beşir Fuad*. İstanbul: Oğlak Yayınları.

Ahmet Mithat Efendi. (1998). *Fatma Aliye Hanım veyahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti*. (Haz.: L. S. Blake ve M. Galin). İstanbul: İsis Yayıncılık.

Apaydın, M. (2002). Biyografik Roman Türünün Türk Edebiyatındaki Gelişimi Üzerine Bazı Dikkatler. *Hece (Türk Romanı Özel Sayısı)*, 65, ss. 165-175.

Bezci, E. (2021). Kayıp Romanın İzinde... Ahmet Mithat Efendi'nin Voltaire Yirmi Yaşında Romanı Üzerine Bir İnceleme. *Frankofoni*, 38, ss. 145-160.

Çetindaş, Dilek (2016). *Türk Edebiyatında Biyografik Anlatı ve Romanlar*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Durgun, H. (2008). *Ahmet Mithat Efendi'nin Edebiyat Teorisi, Tarihi ve Eleştirisine Dair Görüşleri Üzerinde Bir İnceleme*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

Heilbrun, C. G. (1992). *Kadının Özyaşamını Yazarken....* (Çev.: Y. Salman ve G. Aygen). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kaygın, Ş. (2018). *Bir Biyografik Roman İncelemesi: Daniel Kehlman'ın "Dünyanın Ölçümü" Adlı Romanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Okay, O. (2019a). *Kâğıt Medeniyeti* (4. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Okay, O. (2019b). *Beşir Fuad İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti* (4. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Şen-Sönmez, Ü. (2019). Orhan Veli'den Bir Roman Kahramanı Yarat(ama)mak. *Roman Kahramanları*, 39, ss. 47-58.

Tekcan, R. (2014). Sessiz Sedasız Yaşayanlar: Biyografide Kadın. Editör: İrzık, S. ve Parla, J. *Kadınlar Dile Düşünce-Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet* (5. Baskı) (ss. 145-156). İstanbul: İletişim Yayınları.

Toprak, Z. (1984). *Türkiye'de Dergiler, Ansiklopediler: 1849-1984*. İstanbul: Gelişim Yayınları.

Uğurcan, S. (2018). Edebiyatımızda Akrabalıklar: Ahmet Midhat Efendi ve Muallim Naci. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, 6, ss. 29-52.

Uğurcan, S. (2012). *Ahmet Midhat Efendi'nin Romancı Kızı Fatma Aliye*. Türk Kültüründe İz Bırakanlar: Fatma Aliye Hanım Paneli, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 27 Mart 2012.

Us, H. T. (1948). *Ahmed Midhat Efendi ile Şair Fıtnat Hanım*. İstanbul: Vakıf Matbaası.

Wellek, R. ve Warren, A. (2005). *Edebiyat teorisi*. (Çev.: Ö. F. Huyugüzel). İzmir: Akademi Kitabevi.

TÜRKÇEYİ YABANCI DİL OLARAK UZAKTAN ÖĞRETENLERİN KONUŞMA BECERİSİNE YÖNELİK UYGULAMALARI

İsmail Aydoğdu

Erdem Hamarath

*Öğr. Gör., Sakarya Üniversitesi, iaydogdu@sakarya.edu.tr, Orcid:
<https://orcid.org/0000-0002-2368-7517>*

*Öğr. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, erdemhamaratli@uludag.edu.tr,
Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-1191-7124>*

Özet

Dünyayı etkisi altına alan Koronavirüs salgını eğitim de dâhil olmak üzere hayatımızda birçok şeyin değişmesine neden olmuştur. Salgının başlamasıyla tüm eğitim öğretim faaliyetlerinde olduğu gibi Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi de uzaktan eğitim platformları aracılığıyla çevrim içi olarak yapılmaya başlanmıştır. Her ne kadar uzaktan eğitim uygulamalarına geçiş için birtakım çalışmalar olsa da bu zorunlu geçiş; kurumların, eğitimcilerin ve öğrencilerin hazırlıksız yakalanmalarına sebep olmuştur. Bu bağlamda düşünüldüğünde uzaktan eğitimde üretici dil becerilerinden olan konuşma becerisinin olumsuz anlamda daha çok etkilendiği düşünülmektedir. Bu çalışma ile Türkçeyi yabancı dil olarak uzaktan öğretmenlerin konuşma becerisine yönelik yaptıkları uygulamaları saptamak amaçlanmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın verilerini Türkçeyi yabancı dil olarak uzaktan öğretmenlerin görüşleri oluşturmaktadır. Öğreticilerin görüşleri yarı yapılandırılmış görüşme soruları ile alınarak içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre konuşma becerisi açısından yüz yüze eğitim ile çevrim içi eğitimin karşılaştırılması istenildiğinde yüz yüze eğitimin daha etkili ve verimli olduğu savunulmuştur ancak çevrim içi eğitimde istekli ve çekimser olmayan öğrencilerin yüz yüze eğitimde olduğu kadar başarılı olunabileceği savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: konuşma, uzaktan eğitim, Türkçe öğretimi, eğitim araçları

APPLICATIONS OF TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE ON THE SPEAKING SKILLS OF DISTANCE TEACHERS

Abstract

The coronavirus pandemic, which has affected the world, has caused many things to change in our lives, including education. With the onset of the pandemic, the teaching of Turkish as a foreign language, as in all educational activities, began to be done online through distance education platforms. Although there are some studies for the transition to distance education applications, this compulsory transition; This has caused institutions, educators and students to be caught unprepared. When considered in this context, it is thought that speaking skill, which is one of the productive language skills in distance education, is affected more negatively. With this study, it is aimed to determine the practices of those who teach Turkish as a foreign language from a distance, for speaking skills. In this study, the case study method, one of the qualitative research designs, was used. In this context, the data of the study consists of the opinions of those who teach Turkish as a foreign language in distance. The opinions of the teachers were taken with semi-structured interview questions and analyzed by content analysis method. According to the results of the study, when face-to-face education and online education are compared in terms of speaking skills, it is argued that face-to-face education is more effective and efficient, but it is argued that students who are willing and not abstaining can be as successful in online education as in face-to-face education.

Key Words: speaking, distance education, Turkish teaching, educational tools

1. Giriş

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine olan ilgi son on yılda oldukça artmıştır. Artan bu ilgi ve ihtiyaca bağlı olarak da Türkçenin öğretimine dönük kitaplar, materyaller ve dijital platformlar geliştirilmeye başlanmıştır. Günümüzde birçok üniversitede TÖMER'ler kurulmuş ve bu birimlerde alan mezunu, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sertifikasına sahip öğretim elemanları görev yapmaktadır. Ankara Üniversitesi TÖMER'in kuruluşundan

bu yana alanda birçok gelişme yaşanmış; ilk zamanlar kaynak kitap bulunamazken günümüzde birçok kurum veya özel teşebbüslerin kaleme aldıkları öğretim setleri bulunmaktadır. Özellikle Yunus Emre Enstitüsünün kurulmasıyla da sürecin yurt dışına taşınması, dışarıdaki ihtiyaçlara cevap verilebilmesi ve insan kaynağının yetiştirilmesi anlamında önemli adımlar atılmıştır.

Dil, öğretiminin temel amacı hedef dilde/dille iletişim kurabilmektir. Dil, bir iletişim aracı olmakla birlikte aynı zamanda bir öğrenme, zihin geliştirme ve sosyal gelişim aracıdır (Güneş, 2019: 24). Bu anlamda dil öğretimi çalışmalarının sistematik ve doğru yöntem ile doğru araçlarla yürütülmesi önem taşımaktadır. Bilindiği üzere dil öğretiminde okuma ve dinleme anlama; konuşma ve yazma anlatma becerileri olarak ele alınır. Elbette bu beceriler birbiri ile ayrılmaz derecede ilişkili ve birbirini destekleyen durumdadır. Konuşma, duygu, düşünce, tasarım ve isteklerin zihinde tasarlandıktan sonra karşdakine sözle iletilmesidir (Sever, 2004: 22). Anlatma becerilerinden olan konuşma becerisi bireylerin iletişimde en ön plana çıkan yetisidir denebilir. Ana dilinde olduğu gibi yabancı dil öğreniminde de konuşma becerisi üzerinde dikkatle durulması ve geliştirilmesi gereken bir beceri alanıdır.

Türkçeyi gerek akademik amaçla gerek ekonomik amaçla, gerekse de hobi amaçlı yabancı dil olarak öğrenenlerin konuşma becerisinin geliştirilmesi dil öğrenen kurumların önünde duran ilk görevlerden biridir. Birey hangi amaçla olursa olsun, hedef dille kendini ifade edemezse o dili bilmiyor olarak kabul görür. Başka bir deyişle, bir dili bilmek o dili konuşmak ile eşdeğer görülür. Bu sebeple, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen kurumların ve öğreticilerin konuşma becerisini geliştirmek adına belli bir programlarının olması, mevcut durumlara/sorunlara dönük çözüm geliştirme yeteneklerinin bulunması gerekir.

Konuşma becerisinin kazandırılması ve geliştirilmesinde işlenecek konunun içeriği, öğrencilerin seviyeleri, sınıf ortamının uygunluğu vb. özelliklere bakarak en uygun yöntem ve tekniklerin kullanılması gerekir (Göçer, 2015: 24). Ancak içinde bulunduğumuz dönemde, Koronavirüs

şartları altında gerçekleştirilen uzaktan eğitimde kullanılan materyaller, teknik altyapı ve yöntemlerin konuşma becerisini geliştirmek için uygun olmadığı açıktır.

2020 Mart ayında Türkiye’de ilk vakaların görülmesiyle beraber dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de eğitimin uzaktan/çevrim içi şekilde yürütülmesi kararı alındı. Bu süreçte “Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi uzaktan eğitim sistemleriyle yapılmaya başlanmıştır. Daha önceki dönemde, yüz yüze eğitime bir seçenek olarak görülen uzaktan yabancı dil öğretimi, COVID-19 salgınıyla birlikte bir zorunluluk hâline gelmiştir” (Güngör, Çangal & Demir, 2020: 1183). “Acil uzaktan eğitim” sloganıyla girilen bu yolda ilk zamanlara göre olumlu anlamda yol alınmış gibi görünse de sürecin birçok sorun ve eksiklik taşımaya devam ettiği ifade edilebilir.

Birçok üniversite bu süreçte yeterli altyapıya sahip olmadığından süreci nasıl yürüteceklerini bilememiştir. Bir süre eğitime ara veren kurumlara da rastlanmıştır. Uzaktan eğitim kapsamında yabancı dil dersleri, eşzamanlı (senkron) ve eşzamanlı olmayan (asenkron) sistemlerle üniversitelerin sahip oldukları öğrenme yönetim sistemleri (learning management systems–LMS) aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla eğitim teknolojileri ve uzaktan eğitim deneyimi olan ve olmayan bütün eğitimciler ve öğrenenler, üniversitelerin sunduğu uzaktan eğitim platformlarını kullanmak durumunda kalmıştır (Bay, Karataş & Üstün, 2021: 188).

Uzaktan eğitim, bilgi ve iletişim teknolojilerinin insana sağladığı olanaklarla eğitimdeki yerini almıştır. Bu eğitim televizyon, bilgisayar, tablet, cep telefonu gibi araç gereçler vasıtasıyla, fiziki etkileşim olmadan eğitim öğretim faaliyetlerinin yürütülmesidir (Karakuş vd., 2020: 222). Ancak fiziki etkileşimin olmaması Türkçenin yabancı dil öğretiminde en çok konuşma becerisinin geliştirilmesini engellemiştir. Okuma, dinleme ve yazma dijital platformlarda bir şekilde yapılabilse de konuşma becerisinin bu yolla geliştirilmesinin önünde birçok sorun ortaya çıkmıştır. Çünkü konuşmanın birçok bileşeni vardır. Ses, telaffuz, sözcük dağarcığı, duygusal bağ, göz teması, jest ve mimikler gibi birçok etken konuşmayı meydana getirir. Dolayısıyla konuşmada diksiyonun etkili kullanılabilmesi de, bunu direkt

olarak etkileyen çevresel pek çok iletişim unsuru ile konuşma kalitesini arttırıcı öğelerin bir arada bulunması vesilesiyle sağlanabilir (Zeyrek, 2021: 98). Uzaktan eğitim araçları bu etkenlerden bazılarını aktarma açısından yetersiz kalabilmektedir. Farklı bir deyişle “Öğrenen ve öğreten bireyler arasındaki etkileşimin kısıtlı kalması, bu sorunların başında gelmektedir” (Karakuş vd., 2020: 223).

Uzaktan eğitimin öğrenci ve öğreticilere sağladığı kolaylıklar olduğu gibi öğretimin verimli bir şekilde gerçekleşmesine olanak tanımayan tarafları da vardır. Barış ve Çankaya (2016: 409) yaptıkları çalışmada uzaktan eğitimin olumlu yönleri olarak zaman ve mekândan bağımsız olması, tekrar imkânı sunması ve zengin içerik sunulması temaları öne çıkarken ve olumsuz yön olarak etkileşim eksikliği, derse katılımın az olması ve öğrencilerin gözünde dersin önemini azaltması sonuçlarını elde etmişlerdir. Yapılan çalışmalardan ve sahada elde ettiğimiz gözlemlerden yola çıkarak teknik sorunların yanı sıra öğrenci profili de uzaktan eğitimin verimini doğrudan etkilemektedir. Özellikle uzaktan eğitime olumsuz tutum besleyenler ve bu tutumunu kıramayanların sorun yaşadıklarını söyleyebiliriz. Bu bireyler dil öğrenirken iletişim kurmakta güçlük çekmekte, kendilerini yeterince sürece ait hissedememektedirler.

Uzaktan eğitimde Türkçe öğretimini zorlaştıran ana sebeplerden biri de mevcut ders kitaplarının buna uygun olmamasıdır. Şu anda hazırlanan kitaplarının çoğu Koronavirüs salgını ortaya çıkmadan önce hazırlanmış olduğundan kurumların ve ders kitabı yazarlarının böyle bir ihtiyacı öngörebilmesi mümkün değildi. Dolayısıyla yüz yüze dersler için hazırlanmış olan ders kitapları uzaktan eğitimde kullanıldığından öğrencilerin daha da sıkıldığı ve konuşmaktan çekindikleri görülmektedir. Bu sebeple Türkçeyi yabancı dil olarak öğreten kurumların ve öğreticilerin süreci nasıl yönettikleri üzerinde durulması gereken bir durumdur.

Bu çalışmada Türkçeyi uzaktan yabancı dil olarak öğreten öğreticilerin konuşma becerisini geliştirmek için hangi uygulamaları gerçekleştirdikleri, ne tür materyaller kullandıkları, karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara ne şekilde çözümler ürettiklerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Uzaktan eğitim yoluyla Türkçeyi yabancı dil olarak öğretenlerin dört temel dil becerisinden biri olan konuşma becerisini geliştirme aşamasında hangi uygulamaları gerçekleştirdikleri, kullandıkları materyaller, karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara yönelik ürettikleri çözümleri ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması tercih edilmiştir. Creswell (2020: 99), durum çalışmasının sınırlı bir sistemin derinlemesine incelenmesi olduğunu ifade eder. Nitel araştırma yöntemlerinin doğası gereği durum çalışmalarında amaç niceliksel bir veriye ulaşmak değil, karşılaşılan bir durumun detaylarına ve neden/nasıl gibi sorularla altında yatan etkenlere ulaşabilmeyi amaçlar. Akar’a göre (2019: 140) durum çalışması ise güncel bir olayı derinlemesine ve bütünsel olarak gerçekçi dünya perspektifinden incelemeyi gerektirir.

Bu bağlamda bu çalışmada Türkçeyi uzaktan yabancı dil olarak öğreten öğretmenlerin konuşma becerisini geliştirmek için hangi uygulamaları gerçekleştirdikleri, ne tür materyaller kullandıkları, karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara ne şekilde çözümler ürettikleri öğretmenlerin görüş ve verilerinden yararlanılarak derinlemesine incelenmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Sakarya Üniversitesi TÖMER ve Bursa Uludağ Üniversitesi ULUTÖMER’de Türkçeyi yabancı dil olarak öğreten 7 öğretim elemanı oluşturmaktadır. Katılımcıların alan tecrübeleri 3-5 yıl, yaşları ise 27-30 aralığındadır. Türkçe Öğretmenliği ve Türk Dili ve Edebiyatı bölümü mezunu olan katılımcılar ayrıca Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sertifikasına da sahiptirler.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Türkçeyi yabancı dil olarak uzaktan öğreten öğretmenlere uygulanan görüşme formu 9 açık uçlu sorudan oluşmaktadır.

Tablo 1: Görüşme Formu

1. Derslerinizi hangi platform üzerinden işliyorsunuz? Bu platform dışında derse yardımcı olması açısından başka kullandığınız web araçları var mı?
2. Konuşma becerisini geliştirmek için kullandığınız kitaplardaki konuşma etkinliklerini çevrim içi eğitimde nasıl uyguluyorsunuz?
3. Konuşma becerisini geliştirmek için ders kitabında olmayan fakat ders içinde uyguladığınız etkinlikler var mıdır?
4. Konuşma becerisini geliştirmek için ders dışı hangi etkinlikleri yapıyorsunuz?
5. Çevrim içi eğitimde konuşma becerisine yeteri kadar yer ayırabildiğinizi düşünüyor musunuz? Cevabınız hayırsa sebeplerini açıkla mısınız?
6. Konuşma becerisine dersin hangi aşamasında yer ayırıyorsunuz? Özel bir zaman dilimi belirliyor musunuz ya da bütünleşik bir öğretim mi takip ediyorsunuz? (Bu etkinlikleri dersin içinde dersin bir parçası olarak mı yoksa ayrı bir bölüm olarak mı işliyorsunuz?)
7. Sesletim çalışmaları yaptırıyor musunuz? Anlatır mısınız?
8. Çevrim içi eğitimde konuşma becerisi etkinliklerinde ne gibi sorunlarla karşılaşyorsunuz? Bu sorunları gidermek için ne gibi yöntemlere başvuruyorsunuz?
9. Online eğitim ile yüz yüze eğitimi konuşma becerisi açısından nasıl değerlendirirsiniz?

2.4. Verilerin Analizi

Görüşme formları ile elde edilen veriler içerik analizi yoluyla çözümlenmiştir. İçerik analizi, toplanan verilerin derinlemesine analiz edilmesini gerektirir ve önceden var olmayan yeni temaların, kategorilerin ve boyutların ortaya çıkmasına olanak tanır. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Bu amaçla içerik analizinde birbirine benzeyen veriler, belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilir ve okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlanır (Yıldırım & Şimşek, 2011: 227).

3. Bulgular

Bu bölümde çalışmanın verilerini oluşturan yarı yapılandırılmış görüşme formunda bulunan sorulara verilen cevaplar bulunmaktadır. Sorular ve sorulara verilen cevaplar ile yorumları şu şekildedir:

1. Derslerinizi hangi platform üzerinden işliyorsunuz? Bu platform dışında derse yardımcı olması açısından başka kullandığınız web araçları var mı?

Pandemi döneminde Türkçe dersleri çevrim içi olarak en çok “Google Meet Video Meetings, Zoom ve Microsoft Teams” üzerinden işlenmiştir. Bunların yanı sıra “Perculus+, Bigbluebutton” gibi alt yapılarda kullanılmıştır.

Konuşma becerisi açısından düşünüldüğünde “Perculus+ ve Bigbluebutton” sisteminin diğer sistemlere göre daha dezavantajlı olduğu katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Buna karşın zoom ve Google meet uygulamaları internete bağlı olarak yabancı dil olarak Türkçe derslerinde konuşma becerisi için daha elverişli platformlar olarak görülmektedir.

Çevrim içi Eğitimde Kullanılan Platformlar

Google Meet Video Meetings

Zoom, Zoompro

Microsoft Teams

Perculus +

Bigbluebutton

K4’e göre kurumların kullandıkları yerel sistemlerdense çevrim içi eğitimde Zoom ve Google Meet programlarının daha kullanışlı olduğu belirtilmektedir. Kendi kurumlarında önce Perculus+ ile başlayıp sonrasında Zoom ve Google Meet programlarına dönüş yapıldığı belirtilmektedir.

K1 ders işledikleri platformlar dışında konuşma etkinliği için sınıftaki öğrencilerden dörder, beşer kişilik gruplar oluşturup Whatsapp aracılığıyla bu öğrencilerin birbirleri ile görüntülü bir şekilde konuşmalarını sağladığını ifade etmiştir. Öğrencilere daha önceden belirlediği bir konuyu vererek o konu hakkında öğrencilerin birbiriyle konuşmasını sağlayıp zaman zaman da

kendisi de görüşmelere katılarak pasif bir şekilde sohbetlere dâhil olduğunu belirtmiştir.

K1 Perculus+ platformu ile ders işlerken Discord uygulamasını kullanarak öğrencilerle iletişim kurduğunu ve böyle öğrencilerin konuşmasını sağladığını ifade etmiştir. Fakat Google meet ve Zoom gibi platformlarda öğrencilerin de konuşabilmesi için bu programa ihtiyaç olmadığı da yarıca belirtilmiştir.

2. Konuşma becerisini geliştirmek için kullandığınız kitaplardaki konuşma etkinliklerini çevrim içi eğitimde nasıl uyguluyorsunuz?

Ders kitabındaki konuşma etkinliklerinin yüz yüze eğitimde olduğundan çok da farklı uygulanmadığı tespit edilmiştir. Yüz yüze eğitimde olduğu gibi çevrim içi eğitimde de konuşma soruları öğretmenler tarafından biraz daha açılarak, farklı sorular eklenerek uygulanmıştır. Fakat öğrencilerin çevrim içi eğitimde zaman zaman kamerayı kapatıp interneti de bahane ederek konuşmalara katılım sağlamadığı belirtilmiştir. Yüz yüze eğitimde sorulan sorunun muhatabı varken uzaktan eğitimde bazen soruların havada kaldığı ve cevap bulmadığı ifade edilmiştir.

3. Konuşma becerisini geliştirmek için ders kitabında olmayan fakat ders içinde uyguladığınız etkinlikler var mıdır?

Yapılan görüşmelerde ortaya çıkan genel yargı öğretmenlerin ders kitaplarındaki konuşma sorularını yeterli bulmaması, bu nedenle de derslerde farklı etkiler yaptıkları noktasında beyanlar olmuştur. Ders kitabında belirtilen konuşma sorularının yanında farklı başlıklar, sorular, metinler, hatta kelime ve kelime grupları üzerinden konuşmalar yapıldığı belirtilmektedir.

Ders kitabında olmayan fakat öğretmenlerin uyguladığı mikrofon sende, öğretmen sensin, soru-cevap etkinlikleri ve ülke sunumları, bölümlerin ya da mesleklerin tanıtımı gibi hazırlıklı konuşmaların yaptırılması söz konusudur.

Yazma ve konuşma becerisi arasındaki ilişkiden faydalanarak önce yazdırıp sonra aynı konuda konuşturma yapma gibi etkinliklere yer verilmiştir. Bunun dışında “hikaye tamamlama, diyalog oluşturma tarif etme,

ah bir zengin olsam, yerine geçme (Ben olsaydım), dedikodu” gibi oyunların konuya ve seviyeye uygun olarak oynatıldığı ifade edilmiştir.

Yukarıda belirtilen konuşma etkinliklerinin dışında öğretmenlerin çeşitli internet sitelerinden faydalandığı görülmüştür. K2 ve K3 özellikle başlangıç seviyelerinde öğrencilerin motive olması ve konuşması için çeşitli internet sitelerinden faydalandıklarını belirtmişlerdir. Bu siteler şunlardır:

1. <https://www.storyjumper.com/>
2. <https://kahoot.com/>
3. <https://wordwall.net/tr>
4. <https://edpuzzle.com/>
5. <https://quizlet.com/>
6. <https://padlet.com/>
7. <https://www.popplet.com/>
8. <https://www.quizalize.com/>
9. <https://v3.globalgamejam.org/>

Katılımcılara göre konuşma becerisini geliştirmek için sadece bu web sitelerini düşünmemek gerekiyor. Çünkü bazı öğretmenlerden aldığımız cevaplarda Google arama motorundan buldukları bir resimle bile konuşma yapıldığından söz edilmiştir. “Bu resimde neler var? Ne yapıyor olabilirler?” gibi sorularla öğretmenlerin konuşma yapıldığı belirlenmiştir.

Seviyeye uygun olarak öğrencinin ilgisini çekebilecek her türlü konu konuşma pratiği olarak derste konuşulabileceği öğretmenlerin ortak kararı olarak ifade edilmiştir.

4. Konuşma becerisini geliştirmek için ders dışı hangi etkinlikleri yapıyorsunuz?

Bu soru genellikle ödevlendirme ile ilgili olduğundan ders dışında verilen görevleri kapsamaktadır. Bu bağlamda öğretmenlerin genellikle sesli mesajlardan faydalandığı anlaşılmıştır. Yapılan görüşmelerde başlangıç

seviyelerinde kendini sesli mesaj ile tanıtıp hocasına gönderen öğrenci, ilerleyen seviyelerde bir hazırlıklı konuşma için çalışıp derste bunu anlattıkları öğreticilerden elde edilen verilerden olmuştur.

Yukarıdakilerin dışında K4 ve K6 Türk dizi ve filmleri aracılığıyla da konuşma etkinlikleri yaptırdığını ifade etmiştir. Dizi ve filmde geçen ve öğrenci için güzel, anlamlı ya da beğendiği cümleleri sesletmesini istemiştir.

K1 öğrenciler arasında mikro whatsapp grupları kurarak oradan görüntülü konuşma yapmalarını sağladığını ifade etmiştir.

5. Çevrim içi eğitimde konuşma becerisine yeteri kadar yer ayırabildiğinizi düşünüyor musunuz? Cevabınız hayırsa sebeplerini açıklar mısınız?

Bu soruya verilen cevaplarda öğretmenler genel olarak konuşma becerisine yeteri kadar zaman ayırdıklarını düşünmekle birlikte çevrim içi eğitimde istedikleri eğitimi tam olarak veremedikleri öğrencilerin olduğunu da ifade etmektedirler. Özellikle kamerası ve mikrofonu kapalı olup soru sorulduğunda dersten çıkan ya da interneti kötü olduğu için (bahane ya da ülkesindeki durumlar sebebiyle) tam olarak iletişim kuramadıkları öğrencilerin de olduğu ifade edilmiştir. Teknik ve internet problemlerinin yanı sıra kendini eğitime kapatan bireylere çevrim içi eğitimde yüz yüze eğitim kadar dokunamadıklarını ifade etmektedirler. Öğrencileri sınava yetiştirme, dil bilgisi konularını, kitaptaki konuları yetiştirme, tekrar yapmaya zaman ayırma ve bütün bunları belirli bir saatte yapma gibi nedenlerden dolayı öğretmenlerin her zaman bir zaman problemi olduğu belirlenmiştir.

6. Konuşma becerisine dersin hangi aşamasında yer ayırıyorsunuz? Özel bir zaman dilimi belirliyor musunuz ya da bütünsel bir öğretim mi takip ediyorsunuz?

(Bu etkinlikleri dersin içinde dersin bir parçası olarak mı yoksa ayrı bir bölüm olarak mı yapıyorsunuz?)

Katılımcılar konuşma becerisini hem dersin içinde devam eden süreç içerisinde hem de dersin belli bölümlerinde yaptıklarını ifade etmişlerdir. Dersin belli bölümünde konuşma yaptıran öğretmenler genelde dersin başında

ya da sonunda belli bir bölümünü alarak konuşma etkinliklerini yaptıklarını söylerlerken rutin olarak dersin ilk 10-15 dakikasını konuşma becerisine ayıran öğretmenler bu yolla geçmiş dersi de tekrar ettiklerini belirtmişlerdir. K2 ayrıca kur sonlarında, kur sınavından hemen önce konuşma sınavı gibi öğrencilerle tek tek konuşma pratiği yaptığını belirtmiştir.

7. Sesletim çalışmaları yaptırıyor musunuz? Anlatır mısınız?

Sesletim çalışmaları özellikle başlangıç seviyelerinde daha çok yaptırılırken orta ve ileri seviyelerde ancak konuşma sırasında yapılan telaffuz hatalarını gidermek için kullanıldığı ifade edilmiştir. Başlangıç seviyesinde çeşitli sesletim çalışmaları yapıldığı ifade edilmiştir. Harfleri seslendirme, heceleri seslendirme, tekrar etme ve dikte çalışmaları özellikle A1 seviyesinde oldukça kullanılmıştır.

Belli dil ailelerinden gelen öğrencilerin bazı harfleri sesletirken yaşadıkları problemler bilinen bir gerçektir. Özellikle Arap öğrencilerin “p” harfini, Endonezyalı öğrencilerin “ş-s” harfleriyle olan problemleri için toplu olarak bu harflerin geçtiği kelimelerin telaffuz çalışmaları yapıldığı belirtilmiştir.

8. Çevrim içi eğitimde konuşma becerisi etkinliklerinde ne gibi sorunlarla karşılaşıyorsunuz? Bu sorunları gidermek için ne gibi yöntemlere başvuruyorsunuz?

Bu soru için gelen cevapların büyük bir kısmını teknik problemler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra öğrenciye dokunup samimiyet kuramama ve bu yolla iletişim kuramamadan bahsedebiliriz. Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin ülkelerinde olan teknik problemlerin dışında Türkçe konuşamayan öğrenciler neler yapılabileceği noktasında: öğrencilerle özel iletişim kurularak derse katılmalarını sağlama ve derse katıldıklarında onları motive edecek davranışlarda bulunma, önce yazdırıp sonrasında yazdıklarını söyletme... sıralanabilir.

9. Online eğitim ile yüz yüze eğitimdeki konuşma becerisini karşılaştırın.

Konuşma becerisi açısından düşündüğümüzde yüz yüze eğitimin daha faydalı olduğu noktasında ortak bir görüş çıkmıştır. Bunun nedeni olarak sınıflarda etkileşimli oyunların, diyalogların ve yüz yüze eğitimin vermiş olduğu samimiyetin daha etkili olduğu savunulmuştur. Bununla birlikte uzaktan eğitimde derslerine gereken önemi veren ve istekli öğrencilerin konuşma becerisi açısından düşünüldüğünde yüz yüze eğitimde olduğu gibi başarılı olabileceklerini savunan öğretmenler de olmuştur.

4. Tartışma Ve Sonuç

2020 yılı mart ayında mecburi olarak çevrim içi eğitime geçilmesi birçok problemi de beraberinde getirmesine neden olmuştur. Bu hazırlıksız yakalanmada en büyük pay şüphesiz e-materyallerin eksik olmasıdır. Bunun dışında da Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde ders kitaplarının ve etkinliklerinin uzaktan eğitime uygun olmaması da eklenebilir. Bu eksiklikler de becerilerin tam kazandırılmasının önüne geçmiştir.

Yukarıda bahsedilen çevrim içi eğitim için ders kitabı, ders materyali, etkinliklerin eksiliği öğretmenlerin bireysel olarak bu problemleri çözme uğraşı içine itmiştir. Bu da her öğreticinin kendisine göre çeşitli siteler, oyunlar vs. kullanmasını sağlamıştır

Yapılan görüşmelerde çevrim için kullanılan eğitim platformlarının dil eğitimine daha özeldir dil öğretiminde konuşma becerisine uygun olmadığı görüşlerinde birleşildiği ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni olarak aynı anda aynı soruya paralel bir şekilde birden çok öğrenenin sorulara cevap verememesi, diyaloglara, konuşmalara, tartışmalara çok yüz yüze eğitimde olduğu olanak sağlamaması ile açıklanabilir.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde ders içerisinde yapılan konuşma etkinliklerinin her dersin başında (K2), son dakikalarında (K4, K5) ve dersin farklı bölümlerinde bütünlük olarak işleyen öğretmenlerle (K1, K3) tamamen ayrı bir günde farklı bir derste işleyen öğretmenler bulunmamaktadır.

Genel değerlendirme olarak konuşma becerisi açısından yüz yüze eğitim ile çevrim içi eğitimin karşılaştırılması istenildiğinde yüz yüze eğitimin daha etkili ve verimli olduğu savunulmuştur ancak çevrim içi eğitimde istekli ve çekimser olmayan öğrencilerin yüz yüze eğitimde olduğu kadar başarılı olunabileceği savunulmuştur. Yüz yüze eğitimin konuşmak istemeyen utangaç öğrenciler için daha faydalı olunacağı belirtilmiştir.

Kaynakça

Akar, H. (2019). Durum Çalışması. Saban, A. & Ersoy, A. (Ed.). Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri. (ss. 139-177). Ankara: Anı Yayıncılık.

Barış, M. F., & Çankaya, P. (2016). Akademik Personelin Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüşleri. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 399-413. DOI: 10.14687/ijhs.v13i1.3378.

Bay, B., Karataş, F. & Üstün, B. (2021). Yabancı Dil Hazırlık Sınıfı Öğrencileri Perspektifinden Pandemi Sürecinde Uzaktan Eğitim: Fenomenolojik Bir Çalışma. *Diialog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, 9 (1), 184-203. DOI: 10.37583/diialog.958496

Creswell, J. W. (2020). Nitel Araştırma Yöntemleri, Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma Ve Araştırma Deseni [Qualitative Research Methods, Qualitative Research And Research Design According To Five Approaches]. (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Göçer, A. (2015). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Konuşma Becerisinin Kazandırılması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2), 21-36. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/trakyasobed/issue/30209/32607>
5

Güneş, F. (2019). Türkçe Öğretimi Yaklaşımlar ve Modeller. Ankara: Pegem Akademi.

Güngör, H., Çangal, Ö. & Demir, T. (2020). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Uzaktan Öğretimine İlişkin Öğrenci ve Öğretici Görüşleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(3), 1163-1191.

Karakuş, N., Ucuzsatar, N., Karacaoğlu, M. Ö., Esendemir, N. & Bayraktar, D. (2020). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Uzaktan Eğitime Yönelik Görüşleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (19), 220-241. DOI: 10.29000/rumelide.752297

Sever, S. (2004). *Türkçe Öğretimi ve Tam Öğrenme*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri [Qualitative Research Methods In The Social Sciences]*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Zeyrek, S. (2021). Diksiyon ve Güzel Konuşma Üzerine Teorik Notlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, C: 14 S: 79, SS. 97-109.

OSMANLI-TÜRK MODERNLEŞMESİ VE MODERNLEŞME AŞAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. Dr. Mustafa MALHUT

*Akdeniz Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve
Uygulama Merkezi*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu 1299 tarihinde kuruldu ve ilk iki yüzyıl boyunca hem teritoryal hem de yönetim-idari ve sosyo-ekonomik açıdan genişledi ve gelişti. 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ'ın zirvesini yaşadı. Ancak Kanuni Sultan Süleyman'ın iktidarından sonra ulaşılan zirveden zamanla uzaklaşıldı. Avrupa'da meydana gelen değişim Osmanlı'yı derinden etkiledi. 17. yüzyıldan itibaren başlayan askeri yenilgiler ve toprak kayıpları Avrupa'nın/Batı'nın üstünlüğünün kabulüne uzanan süreci başlattı. 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Modernleşme/Batılılaşma yönünde adımlar atıldı. Lale Devri ile başlayan bu süreç imparatorluğun sonuna kadar devam etti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilen miraslardan biri oldu.

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçerken Osmanlı-Türk modernleşme çabaları kuramsal bir temelde ve aşamalar halinde ele alınacaktır. Öncelikle modernleşme ve Osmanlı-Türk modernleşmesi ya da kısaca Batılılaşma hakkında bilgi verilip ardından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme aşamaları açıklanacaktır. Osmanlı-Türk modernleşme aşamalarını temsil eden Lale Devri, III. Selim, II. Mahmut, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemleri, Modernleşme/Batılılaşma çerçevesinde birbirleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınıp bir bütün olarak değerlendirilecektir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla başlatılan köklü modernleşme hamlelerinin alt yapısı, her ne kadar yetersiz düzeyde kalsa da Osmanlı'nın son iki yüzyılında giderek artan/genişleyen modernleşme çabalarıyla temellendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme/Batılılaşma, Osmanlı İmparatorluğu, Lale Devri, III. Selim, II. Mahmut, Tanzimat ve Islahat Fermanı, I. ve II. Meşrutiyet.

Ottoman-Turkish Modernization and Evaluation of the Modernization Stages

Abstract

The Ottoman Empire had been founded in 1299 and during the first two centuries she expanded and developed as both territorially and administratively and socio-economically. In the 16th century, the Ottoman Empire experienced the peak of its Classical Age. However, the decline started in the peak reached during the sovereignty of Sultan Suleyman. The changes occurring in Europe deeply affected the Ottoman Empire. The Ottoman suffered from military defeats and territorial losses from the 17th century. Thus, initiated the process leading to the acceptance of European/Western supremacy. Modernization/Westernization began with the Tulip Era in the first quarter of the 18th century. This process continued until the end of the empire and became one of the legacies transferred to the Republic of Turkey.

In this study, Ottoman-Turkish modernization efforts in the transition from the Ottoman Empire to the Turkish Republic will be discussed a theoretical basis and in stages. First, information will be given about modernization and Ottoman-Turkish modernization, or simply Westernization, and then the stages of modernization in the Ottoman Empire will be explained. Ottoman-Turkish modernization stages consist of Tulip Era, Selim III, Mahmut II, Tanzimat Edict, Reform Edict of 1856, the First and Second Constitutional Era. These stages will be compared with each other within the framework of Modernization/Westernization and evaluated as a whole. Thus, the background of the radical modernization moves that started with the establishment of the Republic of Turkey will be based on the increasing/expanding modernization efforts in the last two centuries of the Ottoman Empire, albeit insufficient.

Keywords: Modernization/Westernization, The Ottoman Empire, Tulip Era, Selim III, Mahmut II, Tanzimat Edict, Reform Edict of 1856, The First and Second Constitutional Era.

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu kurulduktan sonra izlediği gaza ve fetih politikası sayesinde bir dünya gücü olmayı başardı. 16. yüzyıla gelindiğinde üç kıtaya yayılarak Orta Avrupa'dan Kuzey Afrika'ya Balkanlar'dan Arabistan'a ve Mezopotamya'ya kadar sınırlarını genişletti. İncalcık'ın *Klasik Çağ* olarak adlandırdığı 1300-1600 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu, sınırlarının genişliği haricinde kurduğu idari, ekonomik ve askeri yapısı ve müesseseleriyle çağının önde gelen güçlerinden biriydi (İncalcık, 2005). Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemi pek çok açıdan Osmanlı için zirveyi temsil ediyordu. Ancak sonrasında Avrupa'nın hızlı gelişimi ve yenilikleri, üstünlüğün ibresinin yer değiştirmesine yol açtı. Osmanlı'nın peşi sıra aldığı yenilgiler içeride ve dışarıda Osmanlı aleyhine bir şeylerin ters gittiğinin somut göstergesi oldu. 17. yüzyıldan itibaren başlayan askeri yenilgiler ve toprak kayıpları Avrupa'nın/Batı'nın üstünlüğünün kabulüne uzanan süreci başlattı. 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Modernleşme/Batılılaşma yönünde adımlar atıldı. Lale Devri ile başlayan bu süreç imparatorluğun sonuna kadar devam etti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilen miraslardan biri oldu.

Bu çalışmada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan modernleşme süreci ele alınacaktır. Ancak çalışmanın amacı son iki yüz yılda Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşmeye dair ortaya çıkan gelişmeleri derinlemesine incelemek ve açıklamak değildir. Bu minvalde yapılmış değerli ve detaylı çalışmalar mevcuttur. Hem genel olarak hem de belli konu veya zaman aralığını içine alan spesifik boyutluyla Osmanlı-Türk modernleşmesine ilişkin pek çok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada diğerlerinden farklı olmak üzere Osmanlı'da yaşanan modernleşme süreci, modernleşme kuramı çerçevesinde oluşturulan bir modelle aşamalar halinde sınıflandırılarak/dönemlendirilerek genel olarak değerlendirilecektir.

2. Modernleşme ve Osmanlı-Türk Modernleşmesi

Modern kelimesi Latince modo kökünden türeyen modernus sözcüğünden gelir ve şimdi, henüz, güncel olan gibi bir anlam taşır. Modern kelimesi 5. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmasına rağmen bugünkü

anlamına yakın şekilde kullanımı daha yakın tarihlidir. Modern düşünce ve modern insanın doğuşunun başlangıcı olarak çoğunlukla Avrupa'daki Aydınlanma dönemi, Rönesans ve Reform hareketlerinin yaşandığı 15. yüzyıl sonrası öne çıkar (Kınlı, 2006: 20, 36-37; Kongar, 1981: 217-218). Wallerstein'ın üzerinde çok konuşulan *Modern Dünya Sistemi* isimli eserindeki kurgunun başlangıcı 16. yüzyıldır (Wallerstein, 2004). Modernleşme kuramcılarının başlangıç olarak daha çok üstünde durdukları tarih ise 17. ve 19. yüzyıl arasındır. Eisenstadt, “Tarihsel olarak modernleşme, on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki toplumsal, ekonomik ve politik sistemlerde meydana gelen değişimin bir ürünü olarak gelişen ve sonra diğer Avrupa ülkelerine, ardından da on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına yayılan bir süreçtir.” demektedir (Eisenstadt, 2007: 11). Black de benzer şekilde modernleşmenin kökeninin ve ilk etkilerinin Avrupa'da görüldüğünü ama 19. ve 20. yüzyılda bütün toplumlara uzandığını belirtir (Black, 1989: 18).

Modern kavramı bir olgu olarak modernite/modernlik, bir süreç olarak modernleşme olarak açıklanır (Çetin, 2003: 97). Geleneksellikten kopuş ve sürekli olan bir değişimi ifade eden modernleşme, gelişmeyi ve ilerlemeyi temel alan dinamik bir süreçtir. “Toplumlarda modernliğe doğru yapılmakta olan yolculuk biri dizi evrelerden geçmektedir.” (Eisenstadt, 2007: 17). Bu evreler siyasi, kültürel, ekonomik, demografik, toplumsal alanlar gibi çeşitli güzergahlarda kendisini gösterir.

Modernleşme; sanayileşme, kentleşme, demokratikleşme, akılcılaşma, bireyselleşme vs. gibi büyük çapta bir değişim sürecidir. “Sanayileşme ile birlikte aynı zamanda artan kentleşme; büyü ve dinin gerilemesi; düşünce ve eylemlerin aşırı derecede akılcılaşması (rationalisation); gittikçe ilerleyen demokratikleşme ve azalan toplumsal farklılıklar; aşırı bireycilik ve daha pek çok ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel değişimleri içine alır.” (Solmaz, 2011: 37, 45). Black, “yenileşme sürecinin aldığı dinamik bir biçim” olarak gördüğü modernleşmeyi şu şekilde tanımlar: “tarih boyunca gelişmiş kurumların insanın bilgisindeki görülmemiş artışı yansıtan ve hızla değişen işlevlere uyarlanması sürecidir.” (Black, 1989: 18).

Modernleşmeye ilişkin 1960’li yılların başından itibaren üretilen kuramlar, Batı-Merkezli (euro-centric) bir çıkış noktasıyla temellendirilmişti. Endüstrileşmiş ve kentleşmiş Batılı toplumların kendi tarihsel dönüşümleri Batı-dışı toplumlar tarafından da aynı şekilde izlendiği vurgulanır (Solmaz, 2011: 43). Kongar da bu noktaya işaret eder: “Modernleşme, batılı toplumsal bilimciler tarafından, bütün gelişmekte olan toplumların, batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayıştan hareketle oluşturulmuş bir kavramdır.” (Kongar, 1981: 217).

Modernleşmenin genel olarak teknolojik, siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmede en ileri ülkelerin ortak özelliklerini belirtmek üzere oldukça yaygın biçimde kullanılması sonucu azgelişmiş ülkeler için modernleşme tanımı genel olarak “Avrupalılaşma” veya “Batılılaşma” olarak kabul gördü. Bu anlayışa eleştiri getiren Black, “bu durum, çok önemli olsa da, sürecin sadece bir parçasıdır ve ne gelişmiş ülkelerin kendi ilk dönüşümlerini ne de azgelişmiş ülkelerin kendilerinden daha az gelişmiş olanlar üzerindeki etkisini dikkate almaktadır.” demektedir (Black, 1989: 17). Levy’e göre de modern toplumlarda görülen nitelikler veya sonradan modernleşmeye başlayan ülkelerdeki modernleşmenin ön koşulları ile modernleşmiş ülkelerde gerekli olmuş olan ön koşullar aynı olmayabilir. (Kongar, 1981: 222). Bu da genellemeyi zorlaştırır ve hepsinin aynı şekilde modernleşmeyeceği anlamına gelir.

Kongar, modernleşmenin kendisinde olduğu gibi tanımlanmasında da Batı merkezliliği şu nedene dayandırır: “Bilimi de ideolojiyi de genellikle teknolojisi en ileri ve en güçlü olan ülke ya da ülkeler topluluğu tekelinde tutar. Tekelinde tutmakla da kalmaz, bütün öteki toplumlara kendi bilimini ve kendi ideolojisini yayar. Hıristiyanlıktan Müslümanlığa, Fransız İhtilali’nden Marxisme kadar, hep böyle olmuştur.” (Kongar, 1981: 303).

Durağan ve sabit olmayan modernleşmenin çok bileşenli ve karmaşık yapısı nedeniyle farklı tanımlamalarla açıklanmaya çalışılması doğaldır. Bu çalışma çerçevesinde tarihsel boyutuyla modernleşmeye kısaca şöyle bir tanım yapılabilir: Modernleşme bilim, teknik ve sanayi alanındaki gelişme ve ilerlemedir. Bu siyasi, sosyal, ekonomik ve hatta kültürel yapıyı etkileyen bir

değişimdir. Daha detaylı olarak: Modernleşme, mevcut araç-gereçleri, kurum-kuruluşları, düşünce yapılarını, yönetim, idare ve üretim sistemlerini hayatı kolaylaştıracak ve ihtiyaçları karşılayacak şekilde geliştirmek ya da yeniden oluşturmaktır.

Yukarıda belirtildiği üzere gelişmiş ve geri kalmış devletler açısından modernleşme farklı olarak algılanır. Gelişmiş devletler için modernleşme, çağı yaratma ve mevcut durumu daha ileri taşımaktır. Geri kalmış devletler için ise çağını yakalamaktır. Eski gücünü kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti Batı'nın/Avrupa'nın gerisinde kaldığı için çağını ve doğal olarak çağın modern yapısının temsilcisi Batı'yı örnek aldı. Bu nedenle Osmanlı-Türk modernleşmesi Batılılaşma olarak da anılmaktadır.

Osmanlı Devleti modernleşme sürecinde Batı'nın üstünlüğünü kabul etti, Batı'daki yenilikleri izledi ve birçoğunu taklit ederek uygulamaya/uyarlamaya çabasıyla çeşitli alanlarda Batı'nın ulaştığı seviyeyi yakalamaya çalıştı. Son iki yüzyılda meydana gelen modernleşme çabalarının altında yatan temel neden ise ayakları üstünde duran güçlü bir Osmanlı Devleti'ydi. Doğal olarak Osmanlı'nın modernleşmesi kendi iç dinamiklerinin etkisiyle şekillendi ve kendisine özgü yapısıyla farklı aşamalardan geçen bir güzergâhta ilerledi.

3. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Uzanan Modernleşme Aşamaları

Osmanlı-Türk modernleşmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlayıp kesintisiz bir süreç olarak Türkiye Cumhuriyeti ile devam etmiştir. Bu çalışmada sadece Osmanlı'daki modernleşme aşamaları dikkate alınmış olmakla birlikte konu hakkında alanında tanınmış yazarlar tarafından yapılan çalışmalarda bu süreç bir bütün halinde incelenmiştir. Ancak yapılan çalışmalarda genellikle modernleşme kuramı bağlamında veya Osmanlı modernleşme aşamalarının sistematik bir sınıflandırma/dönemlendirmeye sunulduğu söylenemez. Yine de öne çıkan eserlere değinmek ve eserlerin Osmanlı dönemi modernleşme süreçlerini nereden başlattıklarını incelemek faydalı olacaktır.

Bunlardan birincisi, 1961'te ilk baskısı yapılan ve defalarca basılarak konu hakkında başvuru kitaplarından biri haline gelen Lewis'in *Modern*

Türkiye'nin Doğuşu adlı eseridir. Lewis eserini Lale Devri'nden başlatıp 1950'lere kadar getirir (Lewis, 2000). Benzer şekilde konu hakkında en önemli ve detaylı çalışmalardan birine imza atan Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adlı eseri 1964'te ilk defa basılarak Lale Devri'nden başlayıp Cumhuriyet devrimleriyle devam eder (Berkes, 2002).

1990'ların başında önce Ahmad'ın *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (1991) ardından Zürcher'in *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (1993) isimli eserleri literatüre adlarını yazdırdı. Bu iki eserde de Lale Devri pek dikkate alınmayıp Osmanlı son dönemindeki modernleşme sürecinden başlayan zaman aralığı basıldıkları zamana kadar getirildi (Ahmad, 2002; Zürcher, 1995). 2010 yılında basılan *Modern Türkiye Tarihi* kitabında Findley'in seçtiği zaman aralığı 1789-2007'dir (Findley, 2011). Anlaşın son üç yazar tarafından Lale Devri Osmanlı-Türk modernleşme sürecinde yeterince dikkate değer görülmemiştir. Sözü edilen eserlerin en önemli ortak noktası ise Türkiye'nin modernleşmesinin Osmanlı zamanında başlayıp Cumhuriyet ile artarak devam ettiğidir.

Tekeli ve İlkin'in *Cumhuriyetin Harcı* adlı üç ciltlik eserleri genel itibarıyla Osmanlı-Türk modernleşmesini bir bütün olarak incelememekle ve yazarların farklı zamanlarda yazdığı makalelerinden oluşmakla birlikte yazarlar eserlerinin giriş kısmında geneli içine alan mantıklı ve tutarlı bir dönemlendirme yapmışlardır. Buna göre: 1. 1839-1923 yılları arası “*Utangaç Modernite Projesi*”, 2. 1923-1950 yılları arası “*Köktenci Modernite Projesi*”, 3. 1950-1980 yılları arası “*Popülist Modernite Projesi*”, 4. 1980 ve sonrası “*Modernite Projesinin Aşınması*” (Tekeli ve İlkin, 2003-2004). Bu dönemlendirmede Lale Devri ve III. Selim Dönemi dikkate alınmayıp Osmanlı dönemi modernleşmesi bir bütün halinde *Utangaç* olarak isimlendirilmiştir.

Son olarak 2020 yılında yapılan *Hariciye Teşkilatı; Türk Kamu Yönetiminde Bir Modernleşme Modeli* başlıklı bir doktora tezinde Osmanlı modernleşmesi dönemlere ayrılmış ve şu isimler verilmiştir: 1. Modernleşme Sürecinde İlk Adımlar: İstikrarsız Modernleşme Dönemi [Lale Devri]. 2. Yeniçerilerin Gölgesi Altında Bilinçli/Yukarıdan Modernleşme Girişimleri

[III. Selim]. 3. Modernleşme Sürecinde Kritik Bir Eşik: II. Mahmud. 4. Modernleşmede Zorunlu Tercih: Batı Tipi Reform (Tanzimat). 5. Modernleşmede Artan Batı Etkisi: Islahat Fermanı Dönemi (Ezici, 2020). Ancak her nedense dönemler Islahat Fermanı ile son bulmuş ve ne Meşrutiyet dönemleri ne de Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilen miras mevcut dönemlere dahil edilmiştir.

Bu çalışma çerçevesinde Osmanlı dönemi modernleşme aşamaları şu şekilde ele alınmaktadır:

1. Lale Devri (1718-1730)
2. III. Selim Dönemi (1789-1807)
3. II. Mahmut Dönem (1808-1839)
4. Tanzimat Fermanı (1839)
5. Islahat Fermanı (1856)
6. I. Meşrutiyet (1876)
7. II. Meşrutiyet (1908)
8. Türkiye Cumhuriyeti (1923)

Bu modernleşme aşamaların dönemlendirilmesi ise şöyledir: 1. Başlangıç ve Gelişme (Lale Devri, III. Selim ve II. Mahmut), 2. Olgunlaşma ve Formalleşme (Tanzimat ve Islahat Fermanları), 3. Yaygınlaşma ve Demokratikleşme (I. ve II. Meşrutiyet) olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme temelini ifade edebilir. Türkiye Cumhuriyeti'ni kendi içinde dönemlere ayırmak mümkün olmasına rağmen bu sınıflandırma özelinde Türkiye Cumhuriyeti için genel olarak Tekeli ve İlkin'in Radikal/Köktenci Modernleşme tabiri uygun düşmektedir.

4. Modernleşme Aşamalarına Kısa Bir Bakış

4. 1. Başlangıç ve Gelişme (Lale Devri, III. Selim ve II. Mahmut)

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Lale Devri ile başlayıp Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan süreçte ortaya çıkan modernleşme aşamalarına Modernleşme/Batılılaşma açısından bakıldığında ön plana çıkan

bazı yenilikler görülmektedir. Daha önce belirtildiği üzere çalışmanın amacı söz konusu modernleşme aşamalarını detaylı şekilde açıklamak değildir. Bu nedenle aşamaların Batılılaşma yani Batı'nın üstünlüğünün kabul edilerek Batı'nın takip ve taklit yoluyla Osmanlı'daki yansımalarına kısaca değinilecektir.

Birinci aşama Lale Devri'dir. 1718 yılında uzun zamandır Avusturya ile devam eden savaşı sonlandıran Pasarofça Antlaşması ile başlayıp 1730'da Patrona Halil İsyanı ile son bulan döneme Lale Devri denmektedir. Lale Devri'nin sonunda Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa hayatını Padişah III. Ahmet ise tahtını kaybetmiştir (Özcan, 2003: 81-84). Lale Devri yakıştırmaları çok daha sonra II. Meşrutiyet döneminin ürünüdür. Ahmed Refik Altınay'ın 1915 yılında basılan kitabının başlığı Lale Devri'dir ve bu yakıştırma Osmanlı tarih literatürüne zamanla yerleşmiştir (Altınay, 2020).

Yukarıda değinildiği üzere konu hakkında yapılan bazı çalışmalarda Lale Devri, Osmanlı modernleşmesinin çıkış noktası olarak gösterilmese de bu dönem bir başlangıcı ifade eder. Lale Devri'ne fazla anlam yüklemek de doğru değildir. Ama Batılılaşma şayet Batı'nın üstünlüğünün kabulü ve onun izinden gitme kararının bir sonucu ise sonraki aşamalarla bağlantılı yeniliklerden bazılarının başlangıcına Lale Devri'nde rastlanır. Bu yenilikler büyük bir imparatorluk için basit ve alelade gibi gözükmesine rağmen sonrasındaki gelişmelerin yolunun açılması sağlanmıştır. Mesela bunlardan en önemlisi Osmanlı-Türk matbaasının kurulması ve Paris, Viyana ve Moskova gibi Avrupa'daki bazı başkentlere geçici elçiler gönderilmesidir.

Sonraki aşamalarda matbaa ile bağlantılı basım-yayım işleri genişleyerek farklı boyutlara taşınacaktır. Elçilikler de önce sürekli hale gelip ardından Hariciye Nezareti bünyesinde kurumsallaşacaktır. Matbaa gibi Batı'daki bir yeniliğin aynen alınıp uygulanması ve daha öncekilerden farklı olmak üzere gönderilen elçilerden sadece diplomatik ve ticari antlaşmalar imzalamaları değil de Avrupa diplomasisi ve askeri gücü hakkında bilgi edinmeleri istenmesi dikkate alınması gereken gelişmelerdir. Bunların haricinde Lale Devri'nde çiçek aşısının kullanılması ve Tulumbacı Ocağı'nın açılması diğer yenilikler olarak belirtilmektedir. Ayrıca resmi bir tercüme

heyeti kurulup Doğu'dan ve Batı'dan önemli eserler Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu dönemde yazarı bilinmeyen bir *Islahat Takriri*'nde ilk defa ciddi bir şekilde yenileşme meselesi tartışılmıştır (Aydüz, 1977; Berkes, 2002; Özcan, 2003; Unat, 1941).

1730'da çıkan yeniçeri isyanı sonucu Lale Devri son bulmuş ama başlayan modernleşme örnekleri tamamen bitmemiştir. Matbaada bir süre daha kitap basılmış, 1729'da Osmanlı'ya sığınan Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa) ve 1769'da Osmanlı ordusunda görevlendirilen Baron de Tott, gibi yabancı askeri uzmanlar Osmanlı ordusunun modernleşmesine katkı sağlamışlardır. 1773'te Deniz Mühendishanesi ile Türk eğitim tarihinde modern tarzda ilk defa bir okul açılmıştır.

Osmanlı modernleşmesinde bir aşama olarak bahsedilebilecek diğer dönem 1789'da tahta çıkan III. Selim ile başlamış ve 1807'de tahtan indirilene kadar sürmüştür. Reformist bir padişah olan III. Selim zamanında özellikle askeri yenilgilerin yarattığı bunalımdan kurtulmanın yolları aranmış ve çözüm olarak Batı'nın izlediği yola başvurulmaya karar verilmiştir. Bu amaçla Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) adıyla Batı tarzında yeni bir askeri sınıf oluşturulmuş ve yeniçerilere talim ve eğitim zorunlu kılınmıştır.

Modernleşme çabalarının ilk aşamalarında toprak kayıplarının engellenmesi ve yenilgilere son verilmesi amacıyla askeri yenilikler ön plana çıkmaktaydı. Rustow'un belirttiği üzere, XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı padişahları, Romalıların "*Fas est ab haste doceri*" (Düşmanından ders almayı bileceksin!) ilkesine göre hareket etmeye başlamışlardı (Rustow, 2007: 372).

Yenilikler bununla sınırlı kalmamış, Lale Devri'ndeki ilk Osmanlı-Türk matbaası bir adım ileri taşınarak ilk resmi matbaa açılmıştır. Diğer önemli bir gelişme ise geçici elçilikler sürekli hale getirilmiştir. Bu Batı ile entegrasyonun kesintisiz olmasının zorunluluğundan kaynaklanmıştır. Bu dönemde 400 kadar çevrilmiş, yabancı uzmanlar getirilmiş ve Avrupa'ya gençler gönderilmiştir. 1773'te açılan Deniz Mühendishanesi'ne 1793'te Kara Mühendishanesi de eklenmiştir.

III. Selim Dönemi de Lale Devri'nde olduğu gibi bir isyanla son buldu. Modernleşme karşıtı Kabakçı Mustafa İsyanı sonrasında III. Selim hayatını

kaybetti ve yerine IV. Mustafa geçti. Bir yıl kadar sonra Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelmesi sonrasında tahta II. Mahmut çıktı. Bir yıllık kesintiden sonra Osmanlı modernleşmesi II. Mahmut ile birlikte artık sürekli hale gelecektir. Ancak 1808'de tahta çıkan II. Mahmut 1826 yılına kadar geçmişten ve büyük kuzeni III. Selim'den aldığı dersler sonucu merkezi otoriteyi yani iktidarını kuvvetlendirmek için uğraşacak ve 1826'da Vakay-i Hayriye olarak tarihe geçen yeniçerilerin kaldırılması olayı ardından Osmanlı modernleşmesine ivme kazandıracaktır.

Lale Devri ve III. Selim Dönemi'nde görüldüğü üzere Osmanlı modernleşmesi önündeki en önemli engellerden biri olan yeniçeriliğin kaldırılması Osmanlı Modernleşme sürecini hızlandırdı ve II. Mahmut Dönemi'ni ayrı bir modernleşme aşaması konumuna getirdi. Bunun haricinde yapılan yenilikler artık parmakla sayılamayacak kadar çoğalacak ve Osmanlı modernleşmesi bu dönemden itibaren boyut değiştirecektir. Artık Osmanlı modernleşme aşamaları padişahların hükümdarlık süreleri ile belirlenmeyecek, diğer bir değişle modernleşme çabaları reformist padişahların tekelinden çıkarak yavaş yavaş tabana doğru yayılmaya başlayacaktır. Bu nedenle modernleşme aşamalarında bundan sonra padişah isimleri değil Osmanlı'nın değişimine yön veren spesifik olaylar yer alacaktır. II. Mahmut dönemi gelişmelerinin alt yapısını oluşturduğu ve Osmanlı'nın yeni bir medeniyet dairesine girişini simgeleyen Tanzimat Fermanı bunlardan ilkidir. II. Mahmut Dönemi'nin öne çıkan yenilikleri ise aralarındaki yoğun ilişkinin ve gelişiminin gösterilmesi amacıyla Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın ardından karşılaştırılmalı bir tablo ile gösterilecektir.

4. 2. Olgunlaşma ve Formalleşme (Tanzimat ve Islahat Fermanları)

Sözlükte “düzenlemek, sıraya koymak, ıslah etmek” anlamındaki tanzim kelimesinin çoğulu olan Tanzimat literatürde “*mülkî idareyi ıslah ve yeniden organize etme*” manasında kullanılır, ayrıca bu düzenlemelerin yapıldığı dönemi nitelendirir (Akyıldız, 2011: 1).

1 Temmuz 1839'da Sultan II. Mahmut'un ölümü üzerine yerine 17 yaşındaki oğlu Abdülmecid geçti. Tahta çıktıktan sonra adet olduğu üzere bir Hattı Hümayun (padişah yazısı) hazırladı. Tanzimat Fermanı olarak bilenen

bu Hattı Hümayun Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin başlangıcıydı. II. Mahmut zamanındaki yeniliklerin bir devamı veya sonucu olduğu kadar Osmanlı modernleşmesinde açılan yeni bir kapıydı (Abadan, 2012: 60).

Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1839 tarihinde dönemin Hariciye Nazırı (daha sonra sadrazam) Mustafa Reşit Paşa tarafından İstanbul Gülhane Köşkü'nde okundu. Bu nedenle Gülhane Hattı Hümayunu olarak da bilinir (Engelhard, 2017: 52). Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat Fermanı'nın hazırlanması ve uygulanmasında önemli rolü vardı (Lewis, 2000: 106-107). Sultan Abdülmecid babasının yürüttüğü modernleşme çabalarını devam ettirmeye kararlı olduğunu Tanzimat Fermanı ile gösterdi.

Tanzimat Fermanı'nın İçeriği:

- Osmanlı tabasının can, mal ve namus güvenliği güvence altına alınacak.
- İltizam ve ona ilişkin sorumluluk ortadan kalkacak. Vergide düzenleme yapılacaktır.
- Yargılamada açıklık ve eşitlik olacaktır.
- Müsadere usulü kaldırılacak ve mal-mülk sahibi olma, miras bırakma gibi özel mülkiyet hakları getirilecek.
- Orduya sürekli ve düzenli asker alınacak (4 yıllık zorunlu askerlik).
- Padişahın garantisi ile Müslüman ve gayrimüslim tüm tebaayı kapsayacaktır.

Tanzimat Fermanı'nın Özellikleri:

- Tanzimat Fermanı şekli anlamda anayasal bir nitelik taşımamaktadır. Ama demokrasi ve anayasal düzene yönelik atılan bir adımdır.

- Tanzimat Fermanı ile padişahın yetkileri sınırlandırılmıştır. Padişahın yetkilerini sınırlandıran kanunların üstünlüğünün kabulüdür. İlk kez bir padişah bunu kabul etmiştir.

- Fermanın ilan edilmesinde halk baskısı ya da tabandan gelen bir zorlama yoktur.

- Padişah tarafından tek taraflı sunulan bir lütuftur. Padişahı denetleyecek bir zümre ya da kurum yoktur.

- Tanzimat Fermanı ile Osmanlı yeni bir medeniyet dairesine girmiştir.

- II. Mahmut'un açtığı yeniliklerin bir sonucu olan Tanzimat Fermanı, Osmanlı modernleşme sürecine önemli katkı sağlamıştır. Islahat Fermanı ve Meşrutiyet dönemlerinin önünü açmıştır.

- Yapılan yeniliklerde Avrupa takip edilmiştir. Reformcu üst düzey bürokratik sınıf (Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa gibi) yabancı dil biliyor, Avrupa'yı görmüş ve Avrupa medeniyetini tanımış kişilerdir. Onların çabaları ve girişimleri yapılan reformlarda etkili olmuştur (Ortaylı, 2001: 124-125).

- Tanzimat Fermanı, devam eden yenilik sürecine resmi bir bildiriyle hukuki biçim verilmesidir. Bu dönemde yeni kurum ve kuruluşların oluşturulmasıyla Kurumsallaşma ve Bürokratikleşme görüldü. Ayrıca bu dönemde pek çok Nizamname ve Kanunnameler (Vilayet, Arazi, Eğitim, Ticaret yasaları vs.) çıkarıldı.

Islahat kelimesi de Tanzimat kelimesinde olduğu gibi benzer bir anlam taşır. Arapça ıslah kökünden gelen kelime “*iyi bir duruma getirmek, iyileştirmek, düzelme (reform)*” anlamı taşır. Islahat Fermanı, Sultan Abdülmecid zamanında Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa tarafından hazırlandı ve yürürlüğe kondu (18 Şubat 1856). Tanzimat'ın ilanından sonraki uygulamaları yeterli bulmayan Batılı devletlerin özellikle gayrimüslim Osmanlı tebaasına yeni haklar talep etmeleri sonrasında hazırlandı. Islahat Fermanı'nın ortaya çıkmasındaki belirleyici olay Kırım Harbi'ydi.

Osmanlı ile Rusya arasındaki Kırım Harbi'nin (1853-1856) görünürdeki sebebi, Rusya'nın Osmanlı Ortodoksları ile ilgili olarak resmen himaye hakkı istemesi ve red cevabı almasıydı. Bu süreçte Batılı devletler Osmanlı yönetimine reformlar konusunda baskılarını arttırdılar (Gülsoy,

1999: 185-186). Ama Osmanlı'nın geleceğini Rusya'nın eline bırakmamak için bu savaşta özellikle İngiltere ve Fransa, Osmanlı yanında Rusya'ya karşı savaştı. Savaş sonucunda imzalanan Paris Barış Antlaşması ile İngiltere ve diğer devletler, Osmanlı'nın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü garanti altına aldılar (Anderson, 2010: 147-160). Ancak barış sürecinde Osmanlı Devleti'ne Islahat Fermanı'nın kabulünü zorunlu şart olarak sundular (Lewis, 2000: 116). Bu ferman Osmanlı'daki Hristiyanlar için çıkarılmıştır demek yanlış olmaz (Berkes, 2002: 217).

Islahat Fermanı'nın İçeriği:

- Osmanlı tebaasının can, mal ve namus güvenliği güvence altına alınacak.
- Kanun önünde eşitlik sağlanacak.
- Gayrimüslimlere ve yabancılara küçük düşürücü sözlerle hitap edilmeyecek
- Gayrimüslimler bütün devlet memurluklarına girebilecek.
- Gayrimüslimlerin askerlik yapma zorunluluğu kaldırılacak ve askerlik için bedel ödemeleri kabul edilecek.
- Gayrimüslimlerden alınan Cizye vergisi kaldırılacak.
- Gayrimüslimler şirket kurabilecek, mal-mülk edinebilecek.
- Mahkemelerde herkes eşit kabul edilecek ve herkes kendi dinine göre yemin edecek.

Islahat Fermanı'nın Özellikleri:

- Tanzimat Fermanı'nda olduğu gibi yabancı etkisi söz konusudur. Halk tabanından gelen bir zorlama yoktur. Padişahın yetkileri kanun üstünlüğü ile sınırlandırılmıştır. Şekli olarak anayasal bir metin olmamakla birlikte demokrasi ve anayasal düzene bir adım daha yaklaşmıştır.

- Tanzimat'ta olduğu gibi Milliyetçi akıma karşı Osmanlıcılık (İttihad-ı Anasır) anlayışıyla Osmanlı üst kimliğiyle tüm Osmanlı tebaasını bir

çatı altında ve bir arada tutmak istenmektedir. Bu nedenle Osmanlı tebaası arasında eşitlik ve birlik sağlanmaya çalışılmıştır.

- Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı üzerine inşa edilmiştir.
- Islahat Fermanı’ndan ön planda olan kesim gayrimüslim Osmanlı tebaasıdır.

- Islahat Fermanı’nın ilanı sonrasında 1856 Paris Barış Antlaşması imzalandı ve 7. maddesi uyarınca Osmanlı Devleti, Avrupa sistemine kabul edilip Osmanlı iç işlerine karışılmaması garanti altına alınmıştır (Armaoğlu, 2010: 372-375).

- Bu dönemde yüksek okullar açılmaya devam etti. Mekteb-i Mülkiye, Galatasaray İdadisi, Ziraat, Orman, Baytar mektepleri ve kadın erkek öğretmen okulları açıldı.

- Basın, edebiyat, kitap basımı ivme kazandı.
- Islahat Fermanı’ndan sonra yeni bir entelektüel sınıf oluşmuş (Jön Türkler) ve bu sınıf Osmanlı modernleşmesine özellikle demokrasi ve anayasal anlamda yön verecektir.

- Avrupa’daki fikir akımlarının benimsenmeye başlandığı bu dönemde ilk yazılı anayasa olan Kanun-ı Esasi’nin temelleri oluşturuldu (Davison, 2005: 7).

Milliyetçi akımın yıkıcı etkisini azaltmak ve Batılı devletlerin Osmanlı iç işlerine müdahalesinin önüne geçmek istense de bu konuda tam anlamıyla başarı sağlanamadığı ilerleyen yıllarda görülecektir. Yine de Islahat Fermanı Osmanlı modernleşmesinin bir parçasıdır ve modernleşme çabaları çeşitli alanlarda artarak devam etmiştir.

Tanzimat Dönemi Yenilikleri									
1826-1839 arası	Muhtarlıklar (yerel yönetim)	Bakanlıklar (Dâhiliye, Hariciye, Maliye)	Gazete (1831 Takvim-i Vekayi)	Seraskerlik	Yeni okullar 1827 Tıbbiye, 1834 Harbiye	Kolluk kuvvetleri	Yerel Meclisler açıldı	Avrupa'ya öğrenci gönderiliyor	İlk Posta 1834
1839 sonrası	Devam Valilikler	Devam (Eğitim, Bayındırlık, Posta vs)	Devam 1840 Ceride-i Havadis 1860 Tercüman-ı Ahval	Zorunlu askerlik ve eyalet orduları kuruluyor	Devam 1859 Mülkiye Galatasaray Baytar Ziraat Sanayi Öğretmen okulları vs	Zaptiye Nezareti (1845 Polis teşkilatı)	Devam Meclis-i Vala, Şura-yı Devlet vs	Devam	1855 Telgraf 1856 tren 1881 Telefon

Yukarıdaki tablo Tanzimat Fermanı'ndan önce ve sonrasındaki yenilikleri özet olarak göstermektedir. II. Mahmut'un saltanatı sırasında 1826'da yeniçeri ocağı kapatıldı ve Vaka-yı Hayriye olarak anılan bu olayın ardından modernleşme yönünde ciddi adımlar atıldı. 1826'dan sonra başlayan yenilikler ilerleyen süreçte de bağlantılı bir şekilde artarak devam etti. Bu nedenle tarih sınırlaması 1826-1876 olarak verildi.

II. Mahmut'un getirdiği yeniliklerin çoğu Tanzimat Fermanı sonrasında devam etti ve ileri boyuta taşındı. Mesela II. Mahmut zamanından yerel yönetime ilişkin yapılan yeniliklerden biri muhtarlıkların açılmasıdır. Bu uygulama Tanzimat Fermanı'ndan sonra devam etmiş ayrıca buna ek olarak Valilikler kurulmuştur. Yani yerel yönetimdeki reformlar artarak devam etmiştir. Tabloda benzer şekilde önce II. Mahmut zamanında yapılan yenilikler verilmiş altında ise Tanzimat ile bu yeniliklerin artarak devam ettiği gösterilmiştir. Tabloda Tanzimat Fermanı'nın devamı olarak kabul edilebilecek olan Islahat Fermanı ve sonrasındaki yenilikler de yer almaktadır. Ayrıca, 1831'de ilk nüfus sayımı yapıldı ve 1821'de Tercüme Odaları açıldı. Tanzimat ile birlikte müsadere ve iltizam usulü kaldırıldı. İlk modern bütçe yapıldı ve ilk kâğıt para (kaime) basıldı. Tanzimat Döneminde basım-yayın ve edebiyat alanında önemli ilerleme yaşandı.

4. 3. Yaygınlaşma ve Demokratikleşme (I. ve II. Meşrutiyet)

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde meşrutiyetin tanımı şöyledir: *“Hükümdarlıkla yönetilen bir ülkede hükümdarın başkanlığı altında parlamento yönetimine dayanan hükûmet etme biçimidir.”* Aynı sözlükte şu bilgi de verilmektedir: *“Osmanlı Devleti'nde 1876 Anayasa'sıyla başlayan ve*

1918 Mondros Mütarekesi'ne kadar süren, I. ve II. Meşrutiyet dönemi adlarıyla anılan süre.” (<https://sozluk.gov.tr/>, son erişim 10.08.2021).

Osmanlı Devleti, yüzyıllarca padişahın mutlak idaresi altında yönetildi. Son söz padişaha ait olduğu için bu yönetimin adı mutlak monarşiydi. Osmanlı modernleşme aşamaları sırasında padişahın mutlak yönetimi azalmaya başladı. 1808 tarihli Sened-i İttifak'ta ilk kez padişahın yetkileri sorgulanmıştı. Senet-i İttifak padişahın yetkilerinin hatırlatıldığı ve Sultan II. Mahmut'un ayanların haklarını tanıdığı bir belgeydi. Mutlak monarşiye karşı atılmış ilk adımdı. Tanzimat'ın ilanı ile padişahın yetkileri açıkça kısıtlandı. Burada padişahın yetkilerini kısıtlayan, kanunun üstünlüğünün kabulüydü. Meşrutiyet döneminde ise Osmanlı tarihinde ilk defa hazırlanan bir anayasayla (Kanun-i Esasi) padişahın yetkileri resmen, yazılı bir metinle kısıtlanmış oldu.

Kanun-i Esasi 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edildi. Kanuni Esasi'nin kabul edilmesinde Osmanlı modernleşme aşamalarının çoğunda görüldüğü üzere yabancı baskısı, etkisi, yönlendirmesi veya Batılı devletlerle iyi geçinme, onları memnun etme isteği yer almaktadır. Bu nedenle Kanun-ı Esasi'nin ilanı, milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlerin yükseldiği 1876 yılında Balkanlarda ard arda patlak veren olayların ardından meydana geldi. Bosna ve Hersek ile başlayan olaylar Bulgar İsyanı, Sırbistan ve Karadağ Savaşları ile devam etti. Kanunu-i Esasi bu olayların masaya yatırılacağı İstanbul Konferansı'nın başladığı gün ilan edildi. Bu bir tesadüf değildi. Ama devletler arasında beklenen etki yaratılamadı. Konferansın dağılmasından bir süre sonra mevcut durumu bahane eden Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti ve 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) başladı (Malhut, 2019). Tüm bunlara rağmen Osmanlı modernleşmesinde yeni bir dönem başladı. Bu dönem I. Meşrutiyet Dönemi olarak tarihteki yerini aldı.

Bu dönemde halk tarafından seçilen mebuslardan oluşan Meclis-i Mebusan ile padişah tarafından atanan üyelerden oluşan Meclis-i Ayan'dan meydana gelen bir Meclis-i Umumi kararlaştırıldı. 25 yaşından büyük, Türkçe bilen, ağır bir suça karışmamış, az çok emlak sahibi olan Osmanlı tebaası 130 mebus ile Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarına başlaması planlandı. Mebusların

80’i Müslüman ve 50’si gayrimüslimlerden olup mebusların seçimi iki dereceli yöntemle belirlenecekti.

Kanuni Esasi’ye göre bir yasanın kabul edilmesinde izinden onaya kadar Padişah belirleyiciydi. Şöyle ki, bir yasa önce padişahın izniyle onaya sunulur. Padişah istemezse yasa meclise giremez. Eğer bir yasa tasarısı izinden geçip meclise girerse son olarak yine padişahın onayıyla kabul edilirdi. Yani alınan hiçbir karar padişahın isteğine aykırı olamazdı. Zaten padişahın kontrolü altında bulunan ve tüm üyelerini padişahın seçtiği Ayan Meclisi’nin üyelerinin yeminlerinden biri de padişaha olan sadakatlerini sunmalarıydı (Tanör, 2006: 149-150).

Halk tarafından seçilmiş 116 mebus ile Meclis-i Mebusan 19 Mart 1877 tarihinde açıldı. Toplam 86 toplantı yapan meclis, Kanuni Esasi’nin 7. maddesinde yer alan padişahın meclisin tatiline karar verme yetkisi uyarınca ve 93 Harbi sebebiyle Sultan II. Abdülhamit tarafından tatil edildi. (13 Şubat 1878) (Us, 1954). Böylece ilk anayasal girişim 30 yıl kadar kapalı kaldı.

Anayasanın en tartışmalı ve en zayıf noktası 113. maddeydi. Bu madde ile padişah, tehdit oluşturan ve tehlikeli gördüğü kişileri polis soruşturması sonucu mahkeme kararı olmadan sürgüne gönderebilecekti (Karal, 2011: 222). Anayasanın yürürlüğü girmesinde büyük çaba harcayan Midhat Paşa, Anayasa’nın ilanından çok kısa bir süre sonra bu maddeye dayanılarak sürgün edildi.

I. Meşrutiyet Dönemi’nin Özellikleri:

- Osmanlı tarihinde ilk defa yazılı bir anayasa kabul edilmiştir.

- Anayasayla birlikte Osmanlı tebaası kısıtlı haklara sahip olsa da ilk defa seçme seçilme hakkı kazanmış ve ilk defa ülke yönetimine katılmıştır. Ancak Tanzimat döneminde kurulan taşra idare meclislerinde ve vilayet meclislerinde deneyim kazanmış birçok mebus için yeni sisteme uyum sağlamak zor olmamıştır (Ortaylı, 2001: 161-162).

- Meşrutiyet dönemi Tanzimat döneminin bir getirisidir. Tanzimat dönemindeki gelişim Meşrutiyet döneminin yolunu açmıştır.

- Tanzimat döneminde yetişen entelektüel sınıf Meşrutiyet'in ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

- *Yeni Osmanlılar*: 1865 yılında bir piknikte bir araya gelerek önce İttifak-ı Hamiyyet olarak adlandırılan cemiyet sonraları Mustafa Fazıl, Ziya Bey, Namık Kemal, Nuri, Ali Suavi, Mehmet Bey, Reşad ve Rifat Bey'den oluşan Yeni Osmanlılar adıyla ün yaptı (Mardin, 2002: 28-68). Yeni Osmanlıların çoğu yabancı dil biliyor, basın yayın faaliyetleri ile uğraşıyor ve Batı siyasetine vakıftılar. Eleştirilerinin odağında mutlakiyetçi kötü yönetim bulunuyordu. Ortaya koydukları fikirler ve eleştirileriyle Tanzimat'tan Meşrutiyet'e geçişin tohumlarını ektiler.

- Meşrutiyet'in ilanında Midhat Paşa'nın başı çektiği reformist üst düzey bürokratlar yönlendirici oldu. Hatta Midhat Paşa, şehzade Abdülhamit ile görüşüp Kanun-i Esasi'yi ilan etmesi sözüyle tahta çıkmasında etkili oldu (Berkes, 2002: 316-317). Midhat Paşa, Kanun-i Esasi'yi hazırlayan komisyonun başkanlığını yaptı ve sadrazamlığı zamanında Kanun-i Esasi ilan edildi. Bu nedenle Midhat Paşa, Kanun-i Esasi'nin mimarı olarak tanımlandı (Karpas, 2006: 374).

- Kanun-i Esasi'nin ilanı Avrupa'da beklenen tesiri yapamadı ve 93 Harbi'nde Rusya'ya karşı Avrupa'nın desteğini sağlanamadı (Malhut, 2021).

- Osmanlı modernleşmesinin kaçınılmazı olan düalizm (ikicilik, zıtlık) bu dönemde de bulunmaktadır. Yani modernleşme taraftarları olduğu gibi bunun karşısında yer alanlar da vardır. Ancak Modernleşme karşıtları Lale Devri ve III. Selim zamanında olduğu gibi süreci kesintiye uğratacak veya başlayan süreci durduracak güçte değildirler.

- Meşrutiyet ile Osmanlı'da mutlakiyetçi yönetim son bulmuş, halkın da yönetime dâhil olduğu meşrutiyeti monarşi yönetimi başlamıştır. Ancak I. Meşrutiyet dönemi kısa sürmüş, Sultan II. Abdülhamit 93 Harbi'nin sonlarına doğru anayasanın kendine tanımış olduğu meclisi tatil etme yetkisini kullanarak parlamenter sürece 30 yıl kadar ara vermiştir. Yine de farklı alanlarda başlayan modernleşme çabaları devam etmiştir.

II. Meşrutiyet dönemi 23 Temmuz 1908 yılında İttihat ve Terakki adıyla örgütlenen grup tarafından II. Abdülhamit'in yönetimine yönelik baskısı sonucu Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesiyle başladı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de okuyan bir avuç genç tarafından gizli bir şekilde başlatıldı. Genişleyerek Paris, Londra, Cenevre ve Mısır gibi çeşitli merkezlere yayıldı ve sonunda Balkanlar'daki 3. Ordu içindeki askerlerin katılımıyla örgütlenmesinin son halini aldı. II. Abdülhamit'in yönetimini istibdat olarak niteleyen muhalefet, özgürlük, adalet ve meşrutiyetin getirilmesini arzuluyordu (Ahmad, 2004; Akşin, 2006; Hanioglu, 1986; Mardin, 2007).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 23 Temmuz'da ilan ettiği Meşrutiyet'i Padişah II. Abdülhamit, ertesi gün resmi bir İrade ile kabul etti. Kanun-i Esasi uyarınca Meclis-i Mebusan'ın açılacağı tüm imparatorluğa ve dünyaya duyuruldu (Kansu, 2002: 134). II. Meşrutiyet Dönemi, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürdü. Jöntürkler iktidara geldikten sonra laiklik ve pozitif düşünce (bilim) ile harmanlanmış milliyetçiliği kullandılar. Cumhuriyette ise bu tümüyle devlet politikası haline geldi (Karpas, 2006: 444).

Meşrutiyet'in ilanı, halen tahtta oturuyor olmasına rağmen Sultan II. Abdülhamit'in iktidarı için hızla yaklaşan sonun başlangıcı oldu. 31 Mart Ayaklanması sonucunda II. Abdülhamit'in tahtını kaybetti. O dönem kullanılan takvimlerden biri olan Rumi takvime göre 31 Mart 1325'te (Miladi 13 Nisan 1909) Taşkışla'da bulunan Avcı Taburu'ndaki askerlerin ayaklanarak “*şeriat isteriz*” sloganlarıyla harekete geçip Meclis-i Mebusan'ı kuşatmasıyla başlayan olaylar Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesiyle 2 hafta içinde kontrol altına alındı. Sultan II. Abdülhamit, 27 Nisan'da tahttan indirildi ve ertesi gün Sirkeci Garı'ndan trenle Selanik'te bulunan Alatini Köşkü'ne sürgüne gönderildi (Akşin, 1994; Georgeon, 2012: 577-583).

31 Mart Ayaklanması'nın ardından 8 Ağustos 1909 tarihli kanunla Kanun-i Esasi büyük ölçüde değiştirildi. 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte anayasa tekrar aynı haliyle yürürlüğe girmişti. Bu anayasada değişiklik yapılması zorunluluğu sonucu 1909 yılında

anayasada önemli değişiklikler yapıldı. Toplam olarak 21 madde değiştirildi. Anayasanın en tartışmalı maddesi olan 113. madde kaldırıldı ve üç yeni madde eklendi (Gözler, 1999: 30-63). Yapılan değişiklikler sonucu anayasaya “1909 Anayasası” da denildi (Tanör, 2006: 192). 1909 değişiklikleri ile Osmanlı rejimi meşruti parlamenter bir monarşi haline geldi. Böylelikle daha demokratik bir siyasal yönetim yapısına geçildi. Yasama yetkisi halkın temsilcilerinden oluşan yasama organına devredilirken, yürütme yetkisi ise yasanın güvencesi altındaki hükümet tarafından kullanılmaya başlandı. Padişahın gerek yasama ve gerek yürütme alanındaki yetkileri sembolik düzeye indirildi.

Egemenlik yine saltanat makamında olmasına rağmen egemenliğin kullanılmasına halk ortak olmaya başladı. Padişahın yetkileri daha da kısıtlandı. Padişah artık anayasaya bağlılık yemini edecek, istediğini sadrazam yapamayacaktı. Meclis padişahın izin almadan yasa önerebilecekti ve Ayan Meclisi görüşmeleri açık yapılacaktı (Tanör, 2006: 193-194). Sonuç olarak, Kanun-i Esasi’ye bakıldığında, yönetimin başında halen bir padişah olmasına ve tam anlamıyla bir anayasal düzen sağlanamamasına rağmen yine de Cumhuriyet Dönemi ile gerçekleştirilecek yeni anayasal düzenlemelerin önü açıldı ve onlara bir temel oluşturuldu. Demokratikleşme yönünde önemli yol alındı. Ayrıca II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan’daki görüşmeler ve tartışmalar incelendiğinde parlamenter bir olgunluğun ve gelişmişliğin izleri kendisini göstermekteydi (Malhut, 2011).

II. Meşrutiyet döneminde 1909 yılında Kanun-i Esasi’de yapılan değişikliklerle Osmanlı tebaasının temel hak ve hürriyetleri de düzenlendi. Kişi hürriyeti, basın hürriyeti, şirket kurma hürriyeti, kişi güvenliği gibi birçok alanda yapılan düzenlemelerle sosyal ve kültürel yaşamda bir değişim meydana geldi. Siyasi partiler, sosyal nitelikli cemiyetler, sivil toplum kuruluşları, örgütler, dernekler, sendikalar açıldı (Tunaya, 1984). II. Meşrutiyet döneminde milli iktisat politikası gelişti (Toprak, 2012) ve milliyetçi merkezli bir siyasetle Türk-Müslüman unsurunu egemen kılmaya yönelik girişimler Türkçülük’ün etkin bir görüş olarak yer edinmesini sağladı (Gökalp, 1987).

Demokratikleşme Açısından I. ve II. Meşrutiyet Dönemlerinin Farkları	
I. Meşrutiyet Dönemi	II. Meşrutiyet Dönemi
Oluşumunda küçük bir entelektüel grup (Yeni Osmanlılar) ve üst düzey bürokratlar etkili (Midhat Paşa vs.)	Daha geniş katılım var. Tabana yayılmaya başlıyor: Aydın kesim, askeri öğrenciler, subaylar ve memurlar etkili (İttihat ve Terakki)
II. Abdülhamit Kanun-i Esasi'yi ilan etme şartıyla padişah oldu.	II. Abdülhamit baskı sonucu meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı.
Padişahın yetkileri kısıtlandı ama yetkisi halen çok.	Padişahın yetkileri daha çok kısıtlandı.
Meclisin yetkisi az.	Meclisin yetkisi daha çok.
Kısa sürüyor. (Bir yıl kadar)	Daha uzun sürüyor. (On yıl kadar)
Siyasi parti yok.	Siyasi partiler, cemiyetler, dernekler kuruluyor.

II. Meşrutiyet döneminde modernleşme yönündeki tüm önemli gelişmelere rağmen Osmanlı Devleti'nin uğraşmak zorunda kaldığı zorluklar da peşi sıra ortaya çıktı. 1908'te Bulgaristan bağımsızlığını ilan ederken Avusturya-Macaristan Bosna ve Hersek'i ilhak etti. Yunanistan Girit'i kendi topraklarına kattı. 1911 yılından itibaren patlak veren savaşlar Osmanlı'nın sonunu hazırladı. 1911-1912'de İtalya ile Trablusgarb Savaşı; 1912-1913 yılında Balkan devletleriyle Balkan Savaşları; 1914-1918 yılları arasındaki Dünya Savaşı Osmanlı'nın içinde yer aldığı ve hepsinde yenilgi yaşadığı savaşlar oldu. Bu savaşların Osmanlı aleyhine sonuçlanması bir anlamda Osmanlı'nın modernleşme çabalarının imparatorluğu kurtarmaya yetmediğini gösterdi. Ama bu çabaların tamamen semeresiz kalmadığının bir göstergesi olarak Mondros Mütarekesi'nin ardından başlayan Kurtuluş Savaşı ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Mustafa Kemal Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan hemen sonra ve hızlı bir şekilde, Osmanlı'da başlatılan ve geliştirilmeye çalışılan birçok alandaki modernleşme çabalarına yenilerini de ekleyerek köklü bir değişimi hayata geçirdi.

Aşağıdaki tabloda Osmanlı modernleşme dönemlerinde ve aşamalarında meydana gelen yenilikler ve modernleşme serüveni farklı alanlar halinde kategorize edilmeye çalışılmıştır. Böylece Lale Devri ile başlayan modernleşme sürecinin sürekliliği ile gelişim ve ilerlemesi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Modernleşme Aşamalarındaki Yeniliklerin Gelişimi						
	Diplomasi	Basım Yayın	İletişim Ulaşım	Eğitim	Mantaliyet Yapı (Yeniliklerin Seyri)	Demokratikleşme
1. Başlangıç ve Gelişme	Lale Devri (1718-1730)	Geçici elçilik	Matbaa	Batı tarzı okul 1773 Deniz Mühendishanesi	Askeri yenilikler ön planda	
	III. Selim (1789-1807)	Sürekli elçilik Avr. gençler gönderiliyor	Resmi matbaa	1793 Kara Mühendishanesi	Nizam-ı Cedit + Yeniçerilerin kaldırılması	
	II. Mahmut (1808-1839)	Avrupa'ya Öğrenci gönderiliyor	İlk gazete (1831 Takvim-i Vekayi)	Tıbbiye (1827) Harbiye (1834)	Yeni askeri düzenlemeler	1808 Sened-i İttifak (Padişahın yetkileri sorgulanıyor)
					Padişahın çabaları	
2. Olgunlaşma ve Formalleşme	Tanzimat Fermanı (1839)	Diplomatik yapı geliştiriyor +	İlk yarı özel gazete + Edebi Yayınlar	Mülkiye (1859) Galatasaray İdadisi Darülmualimin Darülmülîmat	Tabana Doğru Yayılma Bürokratik sınıf + Entelektüel sınıf (Yeni Osmanlılar)	Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu) (Padişahın yetkileri sarsılıyor)
	Islahat Fermanı (1856)	Diplomasi etkin şekilde kullanılmıyor	Basının gücü + Yayınlar artıyor	Ziraat, Baytar, Sanayi okulları Rüştiyeler vs	Kanunnameler + Bürokratik yapı	Islahat Fermanı

Sanat ve Sosyal Bilimler Sempozyumu – Tam Metin Bildiri Kitabı

3. Yayınlaşma ve Demokratiikleşme									
I.Meşrutiyet (1876)				Telefon + Otomobil	Rüştiyeler 250'den 600'e İdadi 5' den 104'e İbtidai 200' den 4- 5 bine	Yeni nesil (Jön Tükler) + Halka inmeye başlıyor (az)	Yönetim Sisteminin değiştirilmesi + Halkın yönetime katılması (Meşrutı yapı)	Kanun-i Esasi 1876 (ilk anayasa, padişah yetkileri kısıtlamıyor)	Padişahın yetkisi daha az, Meclisin çok + Siyasi Partiler, Cemiyetler, Dernekler
II.Meşrutiyet (1908)									
		Basın patlaması		yaygınlaşıyor	Eğitimin yaygınlaştırılması				

5. Sonuç

Osmanlı-Türk modernleşmesi Lale Devri ile başlayıp Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini oluşturan bir süreçtir. Her aşama bir öncekini ileriye taşımış ve Osmanlı Devleti her adımda modernleşme çabalarına daha fazla ağırlık vermiştir. İlk çabalar daha çok askeri ve diplomatik alanlara ilişkindir.

II. Mahmut'a kadar modernleşme sürecinde bazı kesintiler meydana gelmiştir. Bu modernleşme karşıtlığı ile alakalı isyanların sonucudur. II. Mahmut'tan sonra kesintisiz ve farklı alanları da içine alarak genişleyen bir süreç başlamıştır.

Osmanlı modernleşmesi tavandan başlayıp tabana doğru yayılmıştır. Diğer bir ifadeyle padişahın ve üst düzey devlet adamlarının çabaları ile başlayan süreçtir. Tanzimat döneminde yeni entelektüel sınıfın oluşması ile (Jön Türkler) modernleşme tabana doğru yayılmaya başlamıştır. İstek ve ihtiyaçlar tabana yayıldıkça padişahın yetkileri kısıtlanmıştır. Meşrutiyet dönemlerinde halk yönetime katılmış, kısıtlı da olsa bir olgunluk sağlanmıştır.

Osmanlı modernleşmesi her adımda Osmanlı'yı ileri taşıyan bir süreçtir. Başarı sağlayan pek çok gelişme olmuştur. Ama Osmanlı'nın yıkılması engellenememiştir. Yine de Osmanlı modernleşmesi pek çok açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini oluşturmıştır. Bugün Türkiye Cumhuriyetindeki köklü kurum ve kuruluşların birçoğunun temeli Osmanlı modernleşmesi zamanında atılmıştır. Örneğin: Polis Teşkilatı, İtfaiye Teşkilatı, Ziraat Bankası, PTT, TCDD, Kızılay, İstanbul Üniversitesi (Darülfünun), Galatasaray Lisesi, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mektebi Mülkiye) vs. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin kadroları Osmanlı eğitim kurumlarında yetişmiş ve kendilerini geliştirmişlerdir.

Son olarak, Osmanlı modernleşmesi sürecinde fabrikalar açılmış, bayındırlık hizmetleri ve ticaret artmış ama ekonomide dışa bağımlılık en büyük handikap olarak varlığını sürmüştür. Osmanlı kendine yeterli ve sanayileşmiş bir yapı oluşturamamıştır. Askeri alanda başlayan yeniliklerin artarak devam etmesine rağmen askeri yapı yeterince modernize edilememiş, siyasi konular askeriye'nin içine kadar girmiş, kişisel çıkarlar ve liyakat sahibi

olmayan insanlar rüşvet ve adam kayırma usulü ile görevlere gelmeye devam etmiştir. Kültürel, demokratik, ekonomik ve sosyal değişimlerin yetersizliği dönemin gelişmiş devletlerini yakalamaya engel olmuştur. Her aşamada biraz daha gelişip çeşitli alanlarda artarak devam eden Osmanlı modernleşmesi Osmanlı'nın çehresini değiştirmiştir. Tekeli ve İlkin'in sınıflandırdığı üzere Osmanlı modernleşmesi Utangaç bir modernleşme olarak tarihteki yerini alırken pek çok açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nde başlatılacak olan köklü dönüşümlerin temelini oluşturmuştur.

Kaynakça

(<https://sozluk.gov.tr/>, son erişim 15.08.2021)

Abadan, Y. (2012). Tanzimat Fermanı'nın Tahlili. *Tanzimat*, Editör: İncalcık H. V

Seyitdanlıoğlu M., İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, ss. 57-88.

Ahmad, F. (2002). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çev.: Y. Alogan), İstanbul: Kaynak Yayınları

Ahmad, F. (2004). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. (Çev.: Yavuz N.), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akşin, S. (1994). *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*. Ankara: İmge Kitabevi.

Akşin, S. (2006). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi.

Akyıldız, A. (2011). Tanzimat, *İslâm Ansiklopedisi*. C.40, ss. 1-10.

Altınay, A. R. (2020). *Lale Devri*. Konya: Palet Yayınları.

Anderson, M. S. (2010). *Doğu Sorunu (1774-1923) Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*. (Çev.: İ. Eser), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Armaoğlu, F. (2010). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.

Aydüz, S. (1977). Lâle Devri'nde Yapılan İlmî Faaliyetler. *Divan*, 2/3, ss. 143-170.

Berkes, N. (2002). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

C. E. Black (1989). *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*. (Çev.: M. F. Gümüş), Ankara: Verso Yayıncılık.

Çetin, H. (2003). *Türkiye’de Modernleşme ve Modernleşme Krizleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Davison, R. H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856-1876*. (Çev.: O. Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı.

Engelhardt, E. P. (2017). *Türkiye ve Tanzimat*. (Çev.: A. Reşad), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Ezici, E. (2020). *Hariciye Teşkilatı; Türk Kamu Yönetiminde Bir Modernleşme Modeli*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Findley, C. V. (2011). *Modern Türkiye Tarihi*. (Çev.: G Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları.

Georgeon, F. (2012). *Sultan Abdülhamid*. (Çev.: Berkay A.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Gökalp, Z. (1987). *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Gözler, K. (1999). *Türk Anayasaları*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
<https://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>, son erişim 10.08.2021).

Gülsoy, U. (1999). Islahat Fermanı, *İslâm Ansiklopedisi*, C.19, ss. 185-190.

Hanioğlu, M. Ş. (1986). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

İnalcık, H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*. (Çev.: R. Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi*. Cilt:VIII, Ankara: TTK Yayınları.

Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. (Çev.: D. Özdemir), Ankara: İmge Kitabevi.

Kınlı, O. (2006). *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Kongar, E. (1981). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev.: Kırıatlı M.), Ankara: TTK Yayınları.

Malhut, M. (2011). *Meclis-i Mebusan'da İmtiyaz Sorunu ve Tartışmaları (1908-1914)*. Antalya: İlkin Ozan Yayınları.

Malhut, M. (2019). *I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1876-1914)*. Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Malhut, M. (2021). Odyan Efendi ve Gizli Görevi: Midhat Paşa'nın Talimatıyla Kanun-i Esasi ve İstanbul Konferansı İçin Paris ve Londra'da Destek Arayışı. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 7/1, 99-129.

Mardin, Ş. (2002). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2007). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ortaylı, İ. (2001). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özcan, A. (2003). Lâle Devri. *İslâm Ansiklopedisi*, C.27, ss. 81-84.

Rustow, D. A. (2007). Askerî Miras. *İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*. Der.: Brown L. C., (Çev.: G. Ç. Güven), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 360-380.

S. N. Eisenstadt (2007). *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*. (Çev.: Çoşkun U.), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Solmaz, B. (2011). Modernlik ve Modernleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, ss. 35-58.

Tanör, B. (2006). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2003-2004). *Cumhuriyetin Harcı, 3 Cilt*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Toprak, Z. (2012). Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918. İstanbul: Doğan Kitap.

Tunaya, T. Z. (1984). *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt:I, İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Unat, F. R. (1941). III. Ahmed Devrine Ait Bir Islahat Takriri. *Tarih Vesikaları*, 1/2, ss. 81-160.

Us, T. H. (1954). *Meclis-i Meb ’usan 1293-1877*. Cilt:II, İstanbul: Vakıf Gazete-Matbaa Kütüphane.

Wallerstein, I. (2004). *Modern Dünya Sistemi Cilt:1 Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl’da Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri*. (Çev.: L. Boyacı). İstanbul: Bakış Yayınları.

Zürcher, E. J. (1995). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (Çev.: Y. S. Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul.

GÖZETİM KAPİTALİZMİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME: SOSYAL İKİLEM (BELGESEL)

Sibel TAŞKIN

Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi

Özet

Günümüzde gelişen teknoloji, akıllı telefonlar ve internet yoluyla kullanımı artan sosyal medya gibi yeni medyalar bakıldığında fayda sağlayacak bir değişime yol açacağını düşündürse de geldiğimiz noktada iktidar ya da yönetici güçlerin toplumu ele geçirmesine neden olabilecek niteliktedirler. Bu gizli güç gözetim kapitalizmidir ve yeni medya araçları yoluyla adeta bir sihirbaz gibi insanları manipüle ederek onlar üzerinde zararlı etkileri olmaktadır. Bu çalışmada literatürde yer alan gözetim toplumu ve gözetim kapitalizmi dinamiklerine odaklanılmıştır. Sonrasında konuyla ilintili Jeff Orlowski tarafından yönetilen Sosyal İkilem (Social Dilemma) (2020) belgesel filmi ele alınmıştır. Kaynak taraması ile çalışmanın temeli oluşturularak, içerik analizi yöntemi ile belgesel film incelenmiştir. Üçlü bir yapıya sahip olan belgesel filmde, başta Google'ın eski Tasarım Etikçisi Tristan Harris olmak üzere, teknoloji yaratıcıları ile yapılan röportajlar, kurgusal bir aile yapısı ve akademisyen, yazar ile uzmanlar tarafından bilimsel örneklerin yer aldığı değerlendirilmeler anlatılmaktadır. Çalışmada literatürde yer alan panoptik gözetim kavramının, film bağlamında değerlendirmesine yer verilerek, söz konusu gözetim kapitalizmi içerisinde sosyal medya uygulamalarının gözetim toplumu ile ilişkisinin ne olduğu irdelenmektedir. Günümüzde sosyal medya uygulamaları gözetime hizmet etmektedir. Bu doğrultuda; çalışmada gözetim, panoptikon ve modernite kavramları açıklanmış, sonrasında gözetimin son evresi: akışkan gözetim ve süperpanoptikon kavramlarına değinilmiş, dijitalleşme ve kültür ile değişen mahremiyet ve demokrasi algıları ve sosyal medya bağımlılığı başlıklarıyla konunun temellendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın konusu dahilinde incelenen, belgesel film, bahsi geçen bu kavramların sosyolojik etkilerini göstermeye çalışmaktadır. Bu bağlamda yapılan belgesel film incelemesi

sosyal medya uygulamalarının gizli gözetim pratiklerinin varlığını kendi yaratıcılarının itirafları ile doğrular niteliktedir.

Anahtar Sözcükler: Gözetim Toplumu, Gözetim Kapitalizmi, Panoptik, Sosyal Medya, Belgesel Film.

An Evaluation In The Context Of Surveillance Capitalism: Social Dilemma (Documentary Film)

Abstract

Although today's developing technology, smart phones and new media such as social media, whose usage is increasing through the internet, suggest that they will lead to a beneficial change, at the point we have come, they may cause the ruling or ruling powers to take over the society. This hidden power is surveillance capitalism and it has a detrimental effect on people by manipulating them like a magician through new media. In this study, first of all, the dynamics of the surveillance society and surveillance capitalism are explained. Afterwards, the related documentary Social Dilemma (2020) directed by Jeff Orlowski was discussed. The basis of the study was established with the literature review, and the documentary film was analyzed using the content analysis method. The documentary film, which has a triple structure, describes interviews with technology creators, especially with former Google Design Ethics Tristan Harris, a fictional family structure, and evaluations of scientific examples by academics, authors and experts. In this study, the concept of panoptic surveillance in the literature is evaluated in the context of film, and the relationship between social media practices and surveillance society within the said surveillance capitalism is examined. Today, social media applications serve surveillance. In this direction; In this study, the concepts of surveillance, panopticon and modernity are explained, then the last phase of surveillance: liquid surveillance and superpanopticon concepts are mentioned, it is aimed to base the subject with the titles of digitalization and culture, changing perceptions of privacy and democracy, and social media addiction. The documentary film, which is examined within the scope of the study, tries to show the sociological effects of these concepts. The documentary film analysis made in this context confirms the existence of secret surveillance practices of social media applications with the confessions of their creators.

Keywords: Surveillance Society, Surveillance Capitalism, Panoptic, Social Media, Documentary Movie.

1. Giriş

Gözetim olgusu geçmişten bu yana dayatma yoluyla ya da talep edilerek aslında hep var olmuştur. Başlangıçta güvenlik amacıyla devletçe yapılan gözetim uygulamaları, kapitalizmle birlikte sermayenin de devlete ortak olmasıyla tehlikeli bir hal almıştır. İletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ile akıllı telefonlar ve internet yoluyla çevrimiçi insan kişisel hesaplarıyla kendi gözetiminin aracı olarak çevrimiçi toplumlar yaratmıştır.

21.yüzyıl öncesinde panoptikon hapisane modelinden hareketle üretilen gözetim pratikleri, 21. yüzyıl sonrasında gelişen teknolojiler ile değişmiştir. Günümüzde sosyal medya uygulamaları gözetime hizmet etmektedir. Kendisini bir eğlence ve sosyalleşme aracı olarak tanıtan ve karşılığında bireylerin tüm gizli bilgilerini elde eden sosyal medya, bireyler tarafından rıza gösterdikleri bir gözetim aracı haline gelmiştir.

2. Gözetim, Panoptikon Ve Modernite

Lyon gözetimi, “hakkında veri toplananları etkileme veya idare etme amacıyla tanımlanmış ya da tanımlanmamış herhangi bir kişisel veri toplanması ve işlenmesi” olarak tanımlamaktadır (Lyon, 2006: 12).Jeremy Bentham’a göre ise gözetim, “bugüne kadar örneği olmayan, zihin üzerinde zihinsel iktidar elde eden yeni bir yöntem” dir. (Bentham’dan akt. Mattelart, 2012: 13).

Modern toplumun bireyi öne çıkaran yapısı ile bireyselleşme kavramı ön plan çıkmış ve gözetim, yeni bir boyut kazanmıştır. Kapitalizm ve ulus devletin yükselişi demokratik düzene özgürce katılımı arttırmıştır. Ancak buradaki bireysellik, yaşam tarzlarının kurumsallaşmasını ve standartlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bireyler, emek piyasasına, eğitim, tüketim, toplumsal-yasal düzenleme ve yardımlar, trafik planlaması, tüketim önerileri ile tıbbi, psikolojik, pedagojik danışma ve bakım imkânlarına bağımlı hale gelmiştir (Beck, 2011: 136).

Bu da bireyler üzerinden bilgi toplamayı gerekli kılmıştır. Kişiler bireysel kimlikleri belirlendikten sonra benzersiz oldukları kadar kontrol

edilebilir hale gelmişlerdir. Önceleri tanışıklıkla elde edilen bilgi, tanımlamayla elde edilen bilgiye dönüşmüştür (Lyon, 2006: 44).

Bireylerin modernite ile belirlenen birçok hakka sahip olabilmeleri için kayıt altına alınmaları, kişisel detaylarının gözetim için dosyalanması gerekmiştir. Yirminci yüzyılın sonuna doğru büyük çaplı toplu gözetim sistemleri, her biri bireylerin kimliklerinin belgelenmesine bağımlı bütün liberal kapitalist toplumlarda uygulanmıştır (Lyon, 2006: 147).

Modern anlamda, devlete en az maliyet ile en fazla verimi sağlayacak hapishane mimarisini oluşturan kişi Jeremy Bentham’ dır. Kardeşi Samuel Bentham ile beraber 1785 yılında Panopticon adını verdikleri hapishaneyi tasarlamışlardır. Yönetime fayda sağlamaya çalışmış ve modern anlamda gözetime kaynaklık etmişlerdir. Kelime anlamı pan yani bütün anlamına gelen ve opticon yani gözlemlemek anlamına gelen kelimelerin bileşiminden oluşmaktadır. Oluşturulan modele Panoptikon adı verilir (Özdel,2012: 23).

Modele göre, ortada bir kule ve çevresinde halka şeklini alan bir bina bulunmaktadır. Gözetimi kolaylaştırması amacıyla binalar büyük değildir. Az sayıda gözetmenle, çok sayıda mahkûmun denetlenmesi hedeflenmiştir (Orhan,2010:141). Çevredeki binalar hücrelere ayrılmıştır ve hücrelerin her birinde toplam iki pencere bulunmaktadır. Pencerelemin bir tanesi gözetleme kulesine diğeri ise dışarıya bakmaktadır. Panoptikon hapishanesinin gözetlenme felsefesi gereği pencereleri arkasına alan dolayısıyla ışığı arkasına alan mahkûmun her hareketi silüet biçiminde yansımakta ve kendisinin gardiyan tarafından gözetlenip gözetlenmediğini anlayamamaktadır (Orhan,2010:141).

3. Gözetimin Son Evresi: Akışkan Gözetim ve Süper-Panoptikon

Gözetimin modernitenin temel boyutlarından biri olarak görülmesi söz konusudur. Elbette ki modernite kavramı da durağan bir kavram değildir. Modernite sürekli değişip gelişmektedir.

Modern öncesi gözetim toplumu modern gözetim toplumuna dönüşürken öncelikle duyularımızla nesneleri kayıt altına alma konusunda önemli bir rol oynayan yazı ön plana çıkmaktadır. Kitap, gazete, dergi, afiş

vb. gibi basın yayın organları da bunun önemli bir aracı konumunda yer almaktadır. Yazıdan sonra ortaya çıktığı dönemde yeni olarak ele alınan telgraf, telefon, fotoğraf, radyo, televizyon, sinema ve film gibi farklı medya araçları görülebilen ve duyulan her şeyi kayıt altına da alabilmektedir. Bu bağlamda da modern gözetim toplumu ortaya çıkmaktadır (Uysal, 2019:247).

Günümüzde, özellikle iletişim alanında yaşanan gelişmeler gözetimi tek taraflı olmaktan çıkarmıştır. Bir taraftan gözetleneni de gözetleyen konumuna yerleştirirken diğer taraftan dolaşıma giren her verinin kayıt altına alınması ve koruma altına alındığı iddia edilse de bu verilerin birçok paydaşa ulaşması gözetimi akışkan hale getirmiştir. Elde edilen veriler küresel, yerel ve bireysel hedefler için kullanılmaya başlanmıştır. Hükümetler, istihbarat servisleri ve küresel şirketlerin elde ettiği veriler gözetimin küresel ölçeğini oluştururken, kişilere ait tüketim davranışlarının öğrenilmesi amacıyla bireysel ölçekte elde edilen veriler de gözetimi iç piyasalara yöneltmiştir (Dolgun, 2008: 263).

Akışkan modernite dünyasında kişiler cep telefonu kullanımı, alışveriş, seyahat, eğlence ve hatta basit bir internet gezintisi aracılığıyla verilerini organizasyonlara kendileri teslim etmektedir. Böylece her bir birey kendi gözetlenme ve gözetleme araçlarını üstlerinde taşımaktadırlar. Bauman bu durumu panoptikon ve sinoptikon bağlamında tartışırken tıpkı salyangozların evlerini sırtlarında taşımaları gibi akışkan modern dünyanın çalışanlarının da kendi panoptikonlarını kendi bedenleri üzerinde büyüttüğünü belirtir (Bauman & Lyon, 2013: 73). Daha önceki dönemlerde panoptikon gardiyanının bir yerlerde hazır bulunduğu varsayılırken, bugünün güç ilişkileri içinde iktidar mekanizmalarını elinde bulunduranlar ortalıkta görünmemekte ve bütünüyle ulaşılamaz hale gelebilmekte hatta hiç görünmemektedirler (Bauman & Lyon, 2013: 23).

Kapitalizmin, gelişen teknolojinin bireylerin yaşamlarının her ayrıntısına dahil olması ile birlikte panoptikon kavramı var olan süreci anlatmakta yetersizleşmiştir. Örneğin Poster (1990) interneti, duvarların, pencerelerin, kulelerin, gardiyanların olmadığı bir alan; toplumsal denetimin tahayyül edilemeyen olanaklarını açığa çıkaran bir “süper-panoptikon”

olarak, gözetimin aşırılaştırılmış, uç ve marjinal ortamı olarak değerlendirmektedir. Bu ifadeler de panoptikonun genişletilmiş bir yorumudur. Mark Poster; şebekeler, veritabanları, enformasyon koridorları içine çekilen bedenlerimiz için enformasyon depolayan bu yerlerden hiçbirinin gözetimden kaçabileceğimiz bir sığınak sunmadığını, bunun da nihayetinde gözetim altındakilerin, gözetimin birincil ve gönüllü unsurları olduğu “süper-panoptikon”u ortaya çıkardığını belirtmektedir (Bauman, 2016: 59).

Panoptikonda az sayıda kişinin çoğunluğu izlemesi mümkünken, çoğunluk azı izleyememektedir. Süper-panoptikonda ise her ikisi de mümkündür. Örneğin interneti kullanan bir kişi sitelerden mal veya hizmet satın alabilir. Bu durumda iktidar odakları kullanıcılar üzerinde ekonomik hakimiyet kurma yoluyla kişilerin tercihlerini izler, tanımlar, sınıflandırır ve değerlendirir. Diğer yandan internet kullanıcıları sosyal medyada diğer kişileri görebilir, izleyebilir ve ayrıca kendisini ve paylaşımlarını gösterir. Böylelikle bir paylaşım ağı gelişir. Herkes birbirini görür, izler, okur, işitir. Göstermek ve görülmek temel bir davranış haline gelir (Öztürk, 2013: 140).

4. Dijitalleşme Ve Kültür

21. yüzyılda internet aracılığıyla sunulan medya hizmeti, geleneksel medya olarak da tanımlanan televizyon, radyo, gazete gibi medya araçlarının verdiği hizmetlerin birçoğunu bünyesine dâhil ederek oldukça büyümüş, internet medyası ve geleneksel medya araçları enformasyon, iletişim, ticaret, eğlence, eğitim, kimlik inşası gibi kategorilerde birbirine entegre olmuştur (Dijk, 2016: 317). Dijital medya araçlarıyla, yaratıcı bir süreç ve bir dizi ürünle ortaya çıkan dijital kültür, modern kültürü bir bütün olarak şekillendirmektedir. Dijital medya aracılığıyla hızlı, ekranların her an her yerde kullanıldığı, medya kullanıcılarının içerik ürettiği bir kültür yaratılmıştır (Dijk, 2016: 343-342). Yeni bilgi teknolojileri, yeniliği, prosedürleri ve protokolleri, artık mobil olarak algılanacak yeni bir topluma uyacak şekilde yeniden etkinleştirmeyi olası kılmaktadır (Mattelart, 2012: 281).

Tıklama akışının takibi ile veri tabanındaki bir profille diğeri karşılaştırılarak kişisel zevkler, hoşla gitmeyen şeyler ya da ilgiler hakkında

tahminlerde bulunan ‘ortak süzgeç’ ile beraber güçlü yeni piyasa araçları yaratılmaktadır (Lyon, 2006: 209).

5. Değişen Mahremiyet Ve Demokrasi Algıları

Günümüzde sosyal medya kanalları ile bireylerin kendi istekleri ile gözetim halini kabullenmesi gözetimin farklı bir boyut olarak tartışılması gerektiğini göstermektedir. Gelişen iletişim teknolojileri, yaşamlarımızın da sınırlarını kaldırmış adeta küreselleştirmiştir. Bu toplumsal evrimle özel ile kamusal alan arasında bir ayrım kalmamış gibi görünmektedir. Yeni iletişim teknolojileri ile donatılan dünyada özel ve kamu tanımlarının tekrar yapılması gerekmektedir. Mahremiyet kavramı da sorunsallaşmıştır.

Modern anlamda mahremiyet kavramından ilk kez 1890 yılında Amerikalı bir yargıç olan Brandeis tarafından bahsedilmiştir. Mahremiyeti bireyin “yalnız bırakılma hakkına sahip olması ve hakların en kapsamlısı” olarak değerlendiren Brandeis özgür insanlar için en değerli olgunun mahremiyet olduğunu belirtmiştir. Toplumdan topluma ve kültürden kültüre farklılık gösteren mahremiyet kavramı özel alan ile kamusal alanın farklılaşmasından doğmaktadır. Teknolojinin devamlı gelişimi ile toplumsal hayat ve mahremiyet de yeniden şekillenmeye başlamıştır (Türkoğlu,2018: 169-170).

Günümüzde mahremiyet hakkımızın ihlal edilmesine bilinçli olarak rıza göstermekteyiz. Hepimiz bize sunulanlar karşılığında ödenecek bir bedel ödemekteyiz. İnsanların neyin mahrem neyin kamusal olması gerektiği konusundaki anlayışlarının değişmesi nedeniyle mahrem olan her şey artık kamunun tüketimine açık haldedir. Her yere yayılmış olan sosyal medya hizmetleri, cep telefonları ve bunların kameraları, internetteki ücretsiz fotoğraf ve video uygulamaları internet yoluyla sonsuza kadar ulaşılabilir olarak kalacaktır (Bauman & Lyon, 2013: 35).

Gözetimin çağdaş versiyonu ile ne zaman beden izlendiğimizi asla bilemediğimiz ve dolayısıyla zihnimize sürekli izlendiğimiz, asla yalnız olmadığımız duygusunu barındırdığımız eski panoptik tuzak bir yandan durdurulamaz bir şekilde genel uygulama halini alırken diğer yandan asla yalnız kalmama, terk edilmeme, görmezden gelinmeme, ihmal edilmeme

umuduna dönüşmektedir. Fark edilme hazzı, ifşa edilme korkusunun önüne geçmektedir (Bauman & Lyon, 2013: 36).

Bu görünür olarak var olma anlayışı da geleneksel dünyadan kopuşun önemli göstergelerinden biridir. Çünkü geleneksel kültürde gören ve görünen ilişkisinde üstünlük “görünen”de değil, “gören”dedir (Barbarosoğlu, 2016: 10). Barbarosoğlu, görünür olarak var olma isteğinin başlangıcını fotoğraf makinesinin icadına kadar götürür. Fotoğraf makinesinin objektifinin, hafızası olan ve hatıra toplayan bir göz olarak ortaya çıkışıyla birlikte geleneksel dünyadaki gören ve görünen hiyerarşisi bozulmuştur. Bundan böyle var olma biçimi “görünme”dir. Post modern insan için kendi dünyası içinde, mümkün olduğunca az insana görünerek yaşamak olumsuzdur. Post modern insan var olmayı başkalarının dünyasında yer etmekle ya da başkalarının kendisini seyretmesiyle ilişkilendirmektedir.

İnternet ve akıllı telefonların her an her yerde kullanımı ile sosyal medya uygulamalarını kullanmanın yaygınlığı tüm hayatımıza yayılmış ve gözetim olgusunu daha da arttırmıştır. Modern toplumda bireylerin özel yaşamlarının sınırlarını ortadan kaldırıp evlerinin kapısını diğerlerine açmaları ve kendilerini gönüllü teşhir etmeleri mahremiyet kavramını sorunsallaştırmıştır (Kodak,2018:91).Artık bizi korkutan şey mahremiyetimizin ifşası ya da ihlal edilmesinden ziyade kendimizi gösterecek çıkış kanallarının kapanmasıdır (Bauman & Lyon, 2013: 41).

Sosyal medyada doğrudan katılma ve içerik üretebilme özgürlüğü mevcuttur. Demokrasi açısından da oldukça tartışmalıdır. Bir yandan bireylerarası eşitsizlikleri yok ediyor gibi görünmekte bir yandan da toplumsal çatlaklar oluşturmaktadır. Literatürde sosyal medyanın demokrasiyi geliştirdiği vurgusu temelde sosyal medya bağımlılığının başladığı yerdir. Kişilerin dolaysız olarak katılım gösterebilmesine karşılık, nefret ve kin söylemleriyle birlikte demokrasiyi oldukça zayıflatabilen bir platformdur (Vardal, 2015:132).

6. Sosyal Medya Bağımlılığı

Sosyal medya bağımlılığının ölçütleri arasında sürekli olarak internette olanları düşünmek, keyif alabilmek için giderek internete daha da ihtiyaç

duyulması, internet kullanımını azaltmaya yönelik irade gösterememek, internet kullanımı olmadığında huzursuzluk ve sıkıntı, internette geçirilen zamanı sınırlayamama, internetin fazla kullanımına bağlı sosyal sorunlar, başkalarına internette geçirilen zaman ile alakalı yalan söylemek ve interneti günlük duygu değişimlerinden (depresyon, huzursuzluk gibi) kaçma sebebi ile kullanmak bulunmaktadır. İnternet kullanımının yaygınlaşması ile günümüzde birçok birey için bu ölçütlerden söz etmek mümkündür ve en az beş ölçütü taşımak sosyal medya bağımlılığının göstergesidir (Bozkurt vd., 2016:236).

Andreassen ve diğerleri (2014) sosyal medya bağımlılığını, sosyal medya mecralarıyla aşırı derecede meşgul olma, sürekli bağlantıda kalmak için önüne geçilemez istek duyma ve bu mecralarda sosyal hayattaki diğer aktiviteleri, öğrencilik ve iş hayatını, kişilerarası iletişimi ve duygusal dünyamızı zedeleyecek kadar çok zaman harcama olarak tanımlamıştır.

Sosyal medya uygulamalarının iyi niyetli bir tutumla politik katılım, kendini iyi hissetme, sosyalleşme gibi amaçlarla kullanımının dışında, maksadını aşacak şekilde sosyal ağlara aşırı bağlılık geliştirme yoluyla sosyal medya bağımlılığını beslemesi de mümkündür (Babacan, 2016). Sosyal medya uygulamalarının halkla ilişkiler, pazarlama, alışveriş, reklamcılık, habercilik, siyasi kampanya, sivil toplum örgütü çalışmaları gibi çok çeşitli alanlarda işlevsel bir konumda olduğu da yadsınamaz bir gerçektir (Başol ve Çömlekçi 2019;175).

7. Gözetim Kapitalizmi Bağlamında Bir Değerlendirme: Sosyal İkilem Belgesel Filmi Analizi

İçerik analizi, metinlere ve kullanıldıkları bağlamlara yönelik anlamlı ve geçerli çıkarımlar yapabilmek için kullanılan bilimsel bir araştırma yöntemidir (Krippendorff 2004: 18). İçerik analizinin öznesi her türlü iletişim biçimi olabilmektedir. Bu bağlamda içerik analizi, malzemenin salt görünen içeriğini değil, arka planını da inceleme konusu yapmaktadır (Mayring 2008: 2).

8. Sosyal İkilem: Özet Ve Değerlendirme

Analizin amacı, belgesel filmde gözetim olgusunun sosyal medya yaratıcılarının kendi gözünden eleştirel bir yaklaşımla sunulması ve kurgusallaştırılmış anlatımının da gözetim pratiklerini analiz açısından dikkat çekici olmasıdır. İncelememizin odak noktası olan Sosyal İkilem belgesel filmi, Sofokles’in bir sözü ile başlamaktadır. Aslında bu söz bile filmin arketipi hakkında bir fikir vermektedir.

9. “Ölümlülerin Hayatına Giren Tüm Büyük Olaylar Beraberinde Lanet Getirir.” - Sofokles

Film, çeşitli sosyal medya yöneticilerinin kendisini tanıtmasıyla başlamaktadır. Bu çalışanların hepsi de Facebook, Instagram, Google, Youtube, Apple, Twitter, Palm, Mozilla, Firefox gibi şirketlerin eski çalışanlarıdır ve hepsi de başkan, genel müdür, direktör gibi üst düzey yöneticilerdendir. Dahası hepsinin ortak noktası da çalışmaya ilk başladıklarında yaptıkları şeyin özünde iyilik getirecek olmasını düşünmeleridir. Hepsi de artık bunun böyle olmadığını düşünmektedirler. Artık hiçbiri bu şirketler adına çalışmamaktadırlar ve hepsi de ortak kaygılarla işlerinden ayrılmışlardır. Tüm sektöre yönelik “etik bir kaygı” konusunda hemfikirdirler. Eski çalışanların tümü de bu platformların başlangıçta anlamlı sistemsel değişimler yarattığına inanmaktadırlar. Artık kullanıma sunduklarını düşündükleri şeyle kullanılan şeyin farklı olduğunu düşünmektedirler. En iyimser haliyle de kimsenin başlangıçta şu an yaşanan duruma niyet etmediğini düşünmektedirler.

Film, dev teknoloji şirketlerinin giderek artmakta ve büyümekte olduğu, yapılan araştırmaların ruh sağlığı ve sosyal medya kullanımı arasında bir bağlantı bulunduğu, elektronik cihazlara bağımlılığın arttığı, sahte haberlerin toplumsal hayatı tehdit ettiği gibi temaların yer aldığı medya haberleriyle devam etmektedir. Kurguda üç ergen çocuğu olan bir aile akşam yemeğine hazırlanmaktadır ve annesinin akşam yemeğinin hazırlanmasında yardımını istediği ailenin en küçük üyesi kız, cep telefonu ile ilgilenmektedir. Ailenin büyük kızı annesine küçük kız kardeşine almış olduğu cep telefonundan ötürü eleştiride bulunurken annesi tüm sınıf arkadaşlarında

olduğu savunmasını yapmaktadır. Ortanca erkek kardeş ablasını sen istediğin kadar “bağlantısız” kal şeklinde eleştirmektedir. Kurguda bu diyaloglar geçerken tekrar medya haberlerine geçilir ve internetin toplumun dezenformasyonuna ilişkin etkisini veren haberler akmaktadır.

Tristan Harris (Google Eski Tasarım Etikçisi) ile yapılan röportajda teknoloji endüstrisindeki sorunun ne olduğuna yanıt aranmaktadır. Eski Google çalışanı, bu sorunun tek bir kaynağı olmadığını insanların kullandıkları teknolojinin arkasında ne olduğunu düşünmeleri gerektiğini savunmaktadır. Çalıştığı dönemde teknoloji sektörüyle ilgili genel bir huzursuzluk olduğunu dile getirmektedir. Harris bu noktada harekete geçmesinin gerekli olduğuna karar verdiğini belirtmektedir. Harris, bu kararı aldıktan hemen sonra şirket çalışanlarına farkındalık yaratacak bir sunum hazırlayarak e-postalarına gönderdiğini belirtmektedir. Sonrasında herkes bunu destekler gibi geri dönüşler yapar fakat sonuçta hiçbir şey olmaz.

Belgesel kurgusal olarak devam ederken, ailenin büyük kızı ve ortanca oğlu arasında sosyal medyanın yararlı mı zararlı mı olduğu konusunda karşıt fikirler içeren bir diyalog geçmektedir. Jaron Lanier (Sosyal Medya Hesaplarınızı Derhal Silmek için On Sebep) adlı yazarın görüşleriyle belgesel devam etmektedir. Yazarın dev teknoloji şirketlerinin finansmanının nasıl sağlandığı konusunda görüşlerine yer verilmektedir. Bir teknoloji yatırımcısının görüşüne göre silikon vadisi başlangıçta donanım ve yazılımlarını müşterilerine sattıkları basit bir sistemken son on yıldır bu yöneticiler “kullanıcılarını” satmaktadırlar. Sonra başka bir eski teknoloji şirketi çalışanının destekleyici görüşlerine yer verilmektedir. O da kullandığımız ürünlerin parasını reklam verenlerin ödediğini, müşterinin reklam verenler olduğunu satılanın ise “biz” olduğumuzu ifade etmektedir. Harris de durumu “Ürüne para ödemiyorsanız, ürün sizsinizdir” cümlesiyle özetlemektedir. Tüm sosyal medya şirketlerinin esas amacının bizleri ekran başında tutarak dikkatimizi çekmek olduğunu da söylemektedir.

Shoshhana Zuboff (The Age of Surveillance Capitalism Yazarı), teknoloji şirketlerinin elde edilen büyük veriler yoluyla çok büyük öngörülere sahip olabildiklerini söylemektedir. Artık bu yeni piyasada “insan vadeli”

işlemler yapılmaktadır. Harris de, bu noktada “gözetim kapitalizmi” kavramına değinmektedir. Ona göre, kapitalizm ana hedefi olan karı herkesi her yerde takip ederek gerçekleştirmeye devam etmektedir. Bunu da artık teknoloji şirketleriyle yapmaktadır.

Jeff Seibert (Twitter Eski Yöneticisi) “katılım süresi” kavramına değinmektedir. İnternette yaptığımız her hareketin izlendiği, ölçüldüğü gerçeğini aktarmaktadır. Yalnız hissedilen, depresif olunan, hangi duyguyla hangi resimlere ne kadar süre bakıldığı hepsi kayıt altına alınmaktadır. Buradan ulaşılan ruh halleri hatta karakter analizleri mevcuttur. Sonuçta ne yapacağımız ve kim olacağımız konusunda giderek artan verilere dayalı tahminler olanaklı hale getirilmektedir. Hareketlerimizi öngören modeller oluşturarak şirketler en iyi modele sahip olmayı amaçlamaktadırlar. Belgesel film, bu noktada kurgulanmış ailenin ortanca çocuğunun sosyal medyada baktığı resimlere odaklanmaktadır. Anlatım aynı adamın sarı, mavi ve yeşil renkleriyle giyimli üç ayrı versiyonunun bu çocuğu farklı videolara yönlendirmek için gösterdiği çaba ve araya reklam yerleştirmeleri şeklinde kurgusallaştırılarak devam etmektedir. Meşguliyet hedefi mavi giyimli adam, büyüme hedefi yeşil giyimli adam, reklam hedefi sarı giyimli adam sembolüyle temsil edilmektedir. Harris, gözetim pratiklerini oluşturanların hedefleri olduğunu ve bu hedefleri kullanıcıya ne gösterilmesi gerektiğini söyleyen algoritmalarla desteklediklerini ifade etmektedir.

10. “Yeterince Gelişmiş Her Teknoloji, Sihirden Farksızdır” - Arthur C. Clarke

Bu bölümde Harris, “İkna Teknolojisi” kavramından söz etmektedir. Ve kurguda ailenin teknoloji bağımlısı ortanca çocuğunun sınıfta dersteyken bile sıranın üzerinde duran cep telefonuna bakmak için ne çok sebebi olduğunu anlatacak şekilde telefonuna sosyal medyada “etiketlendiğine” dair bildirimler geldiği görülmektedir. Harris, Facebook’un bu özelliği aktiviteyi arttırmak için bir yol olarak bulduğunu söylemektedir. Kurguda ise mavi giyimli adam devreye girer ve “etiketleme”ye karşı koyamayan sosyal medya bağımlısı gencin yorum yazmasıyla birlikte aktivite sayısını arttırmak için onu

yönlendirmektedir. Harris bu noktada “büyüme korsanlığı” kavramından da bahsetmektedir.

11. “Müşterilerine Kullanıcı Diyen Sadece İki Sektör Var: Yasa Dışı Uyuşturucu Ve Yazılım Sektörleri” - Edward Tufte

Pinterest eski başkanı, Firefox eski çalışanı, Facebook eski çalışanı Harris hepsi de kendi yarattıkları teknolojiye kendi bağımlılıklarının olduğu dönemlerden bahsederken nasıl bir ironi yarattıklarına anlam veremediklerini söylemektedirler. Kurguda bunu anlatmak için tekrar üç çocuklu ailenin bir gününe geri dönülmektedir. Anne akşam yemeğinde buluşan aile üyelerinden cep telefonlarını bırakmalarını istemektedir. Ve yemeğin sonuna kadar çocuklarının telefonlarını mutfak kasası adı verilen kilitli kavanoza koymaktadır. Kavanozdan ışığı yanan cep telefonunu gören küçük kız çatal alma bahanesiyle masadan kalkar ver telefonundan bildirim gelmeye devam ettiğini görünce iradesine engel olamayıp kavanozu kırar. Sonrasında da büyük kız kardeş ve erkek kardeşi arasında tartışma çıkar ve erkek kardeşi ile telefonsuz bir hafta geçiremeyeceği konusunda iddiaya girerler. Telefonsuz zaman 3 saat 4 dk. 28. saniyede iken ergen genç, telefonunun ekranında beliren ışığa ve gelen bildirimlere kayıtsız kalamaz ve eski kız arkadaşının “ilişkide” bildiriyle telefonu elinden bırakamayacak noktaya gelir. Kurguda mavi giyimli adam sarı ve yeşil giyimli arkadaşlarına “para kazanmaya devam çocuklar” diyerek durumu özetlemektedir.

12. “Ütopya İle Tarihe Karışmak Arasında Son Ana Dek Kıl Payı Farkla İlerleyen Bir Bayrak Yarışı Olacak..” - Buckminster Fuller

Son bölümde teknoloji yaratıcıları ve eski sosyal medya uygulamaları çalışanları yarattıklarını nasıl değiştirebilecekleri konusuna kafa yormaktadırlar. Kurguda sosyal medya bağımlısı gencin hapsediği gerçek dışı dünyasından kurtulma çabası yer almaktadır. Nihayetinde mavi, yeşil ve sarı giyimli adam tek bedende birleşerek beyaz giyimli bir adama dönüşmektedir. Beyaz rengin saflık ve temizlik gibi anlamlarından yararlanılarak da güven verici ve destekleyici bir şekilde sosyal medya uygulamalarının gözetiminden kurtulmak için bir umudun var olduğunun vurgusu yapılmaktadır. Süper-panoptikonun izlediği sosyal medya bağımlısı

gencin etrafını saran tüm pencerelerden kurtulması ve ayaklarının yer basması tüm gözetim pratiklerinden kurtularak özgürleşmesi anlamına gelmektedir.

13. Sonuç

Kapitalizmin meşhur çarklarını döndürmek için günümüzde teknolojiyen de yararlanılmaktadır. Kapitalizm artı değer kazanma amacıyla sömürmeye devam etmektedir. Gözetim kavramı da kapitalizmle beraber dönüşmektedir. Başlangıçtakinden çok daha tehlikeli hale gelen içerisinde gözetilenin rızasını da içeren ama bir yandan da gizliliğini koruyan bu gözetim şekli yaratıcıları tarafından bile eleştirilmekte ve toplumu farkındalığa çağırmaktadır.

Çalışmanın konusu dahilinde incelenen, belgesel film, gözetim kapitalizmi, panoptikon ve süper-panoptikon, dijitalleşme, değişen kültür, demokrasi ve mahremiyet algıları, gibi kavramların sosyolojik etkilerini göstermeye çalışmaktadır. Gelişen bilgi teknolojileri iktidarların sahip olduğu sınırsız güç ile birleşince geleneksel panoptik pratikleri süper panoptiklere evrilmiştir. Amacından uzaklaşmış sosyal medya uygulamaları bireyleri özellikle de gençleri kendilerine yabancılaştırmaktadır. Olumlu yönlerinden çok olumsuz yönleri ağır basmakta toplumsal bir hastalığı tetiklemektedir. Sanal dünya gerçeklikten uzaklaşmamıza neden olmakta hızla modernleşen toplumlar aynı hızla mahremiyet kavramını yitirmektedirler. Panoptikonun meşhur gözetleme kulesinin yerini bireylerin sanal avatarları almakta ve gözetleyen ile gözetlenen ilişkisi de giderek karmaşılaşmaktadır. Çünkü bireylere birer haz nesnesi olarak sunulan sosyal medya uygulamaları bireylerin kendi gözetim hapishanelerini oluşturarak gözetim döngüsünü giderek arttırmaktadır. Bu bağlamda yapılan belgesel film incelemesi sosyal medya uygulamalarının gizli gözetim pratiklerinin varlığını kendi yaratıcılarının itirafları ile doğrulamaktadır.

Belgesel film, görsel ve kurgusal yönden de güçlüdür. Kurgudaki karakterlerin üstlenmiş olduğu kişiliklerle vermek istediği mesaja ilişkin ilişkisel bir bağ bulunmaktadır. Öte yandan tüketici kitleye verdiği mesaj açısından bakıldığında filmde etkileyici sosyal medya uygulamalarının gözetim pratikleri açısından renklerden yararlanılarak temsil edilmesi dikkat

çekmektedir. Filmin bölüm başlıklarını oluştururken yapılan alıntılar anlatılacak olana işaret etmesi açısından iyi seçilmiş metaforlardır.

Modern toplumda bilgi ve güç ilişkisi yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu bağlamda modern birey de üretilen bilginin sonucu iktidar tarafından kontrol edilmeye açık, denetlenmeye, gözetlenmeye hazır bir bireydir. Teknolojik gelişmeler interneti yaratmıştır, internet de sosyal ağlar yoluyla bize sunulmuş olan verileri oluşturmaktadır. Günümüzde bundan özellikle çocuklar ve gençler etkilenmektedir. İnternetin özellikle gençleri hedef aldığı, iletişim ve kültür manipülasyonu ile çevrilmiş bir dünya yaratılmaktadır. Sanal beğenileri gerçek dünya ile bir tutuyoruz ve beğenilmezsek de gerçek değerimizi yitirdiğimizi düşünüyoruz. Distopik gibi görünen ama gerçek bir gözetim kapitalizmi baskısı altında yaşadığımız modern dünyada tehlikelere odaklamak ve bizi manipüle eden her türlü bilgiye farklı bir bakış açısıyla bakmak geleceği yaratacak olan distopyalardan kurtulmamızı sağlayacak değişimler yaratabilmek hepimizin sorumluluğu olabilir.

Kaynakça

Andreassen, C. S., Torsheim, T., & Pallesen, S. (2014). Predictors of use of social network sites at work-a specific type of cyberloafing. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19(4), 906-921.

Barbarosoğlu, F. (2016). Şov ve Mahrem. İstanbul: Profil Yay.

Başol O., Çölekçi F.M. (2019). Gençlerin Sosyal Medya Kullanım Amaçları ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.17 (4); 173-188.

Bauman, Z., & Lyon, D. (2013). Akışkan Gözetim. (E. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yay.

Bauman, Z. (2016). Küreselleşme. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yay.

Beck, U. (2011). Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru. (Özdoğan, & B. Doğan, Çev.), İstanbul: İthaki Yay.

Bozkurt, H., Şahin, S. Ve Zoroğlu, S. (2016). İnternet Bağımlılığı: Güncel Bir Gözden Geçirme, Çağdaş Tıp Dergisi, 235-247.

Dijk, J. V. (2016). Ağ Toplumu. (Ö. Sakin, Çev.) İstanbul: Kafka Yay.

Dolgun, U. (2008). Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu. İstanbul: Ötüken Yay.

Kodak,D. (2018). Düşümsel Modernitede Mahremiyeti Yeniden Tanımlamak: Kuşaklararası Bir Araştırma. Istanbul University Journal of Communication Sciences, s.85-116.

Krippendorff, K. (2004). Content Analysis: An Introduction To Its Methodology. New York: Sage Publication.

Lyon, D. (2006). Gözetlenen Toplum Günlük Hayatı Kontrol Etmek, (G. Soykan, Çev.) İstanbul:Kalkedon Yayınevi.

Mattelart, A. 2012, “Gözetimin Küreselleşmesi: Güvenlileştirme Düzeninin Kökeni”, İstanbul:Kalkedon Yayınları.

Mayring, P. (2009). Qualitative Content Analysis. Forum Qualitative-Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research. Art. 20 1(2).

Orhan,K. (2010). Modern Zamanlar Filmi ve Dönemsel Bir Çalışma İlişkileri Yorumlaması. Çalışma ve Toplum Dergisi, s.133-152.

Özdel G. (2012). Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve “Panoptikon” ile “İktidarın Gözü” Göstergeleri. The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC.

Öztürk, S. (2013). Filmlerle Görünürlüğün Dönüşümü: Panoptikon, Süperpanoptikon, Sinoptikon. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı 36, s.133-151.

Türkoğlu, H. S. (2018). Sosyal Medya Üzerinden Mahremiyet Farkındalığı ve Değişimin Ölçülenmesine Yönelik Bir Araştırma. Istanbul University Journal of Communication Sciences, s.163-189.

Uysal D. (2019). Patrick Brosini’ nin “Der Blogger” adlı Polisiye Romanında Yeni Medya Bağlamındaki Gözetim Olgusu, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:12, Sayı:62.

Vardal, B. Z. (2015). Nefret Söylemi ve Yeni Medya. Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi 2(1), s.132-156.

MESLEK LİSELERİNDE ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN OKULDAN MEMNUNİYET DÜZEYLERİ

Ümran TURAN

Kemal KAYIKÇI

Öğr. Gör., Antalya AKEV Üniversitesi, umran.turan@akev.edu.tr

Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, kemalkayikci@akdeniz.edu.tr

Özet

Çağdaş yönetim anlayışlarının hem insan kaynaklarına ve ilişkilere hem de örgüt amaçlarına önem verdiği söylenebilir. Dolayısıyla klasik kuramcılarının sadece performansı ve üretimi ele alan yaklaşımının aksine, çağdaş yönetim anlayışları olan İnsan Kaynakları Yönetimi ve Toplam Kalite Yönetiminde çalışanların motivasyonu ve iş doyumu gibi insan boyutunu temsil eden unsurlar ön plana çıkmaktadır. Bir ülkede eğitimin amaçlarının gerçekleştirilmesinde en önemli yapı taşı okullardır. Okulların varoluş nedeni olan öğrenciler ise, okulun en önemli iç paydaşları olarak görülmektedir. Bu nedenle okullarda kaliteyi artırmanın en etkili yollarından birisi öğrencilerin memnuniyetini artırmaktır.

Bu çalışmanın amacı, meslek lisesi öğrencilerinin okuldan memnuniyet ve memnuniyetsizliklerine neden olan unsurları belirlemek ve olumsuz unsurların ortadan kaldırılması için eğitim üst yöneticilerine bilimsel öneriler sunmaktır. Bu amaçla çalışmada Meslek liselerindeki öğrencilerin memnuniyet algıları okulun boyutları açısından incelenmiş ve öğrencilerin memnuniyet algılarının cinsiyet, sınıf düzeyi, okul büyüklüğü ve okulun bulunduğu bölgenin sosyo-ekonomik durumuna göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Nicel yöntemin kullanıldığı bu çalışmada betimsel tarama modelinde hazırlanmıştır. Araştırmanın evrenini Antalya ilinde bulunan üç merkez ilçedeki on beş meslek lisesi; örneklemini ise bu ilçelerdeki meslek liselerinden tabakalı küme örnekleme yöntemiyle her sınıf

düzeyinden seçilmiş olan öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışma sonucunda, öğrencilerin okuldan genel olarak memnuniyet algılarının “Memnunum”; okulun fiziksel yapısı ile okulun ders içerik, program ve materyallerinin öğrencilere uygunluğu boyutlarındaki görüşlerinin “Orta Derecede Memnunum” düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin memnuniyetini artırmak için ağır sınav yükünün hafifletilmesi için tedbirler alınmalıdır. Okullarda sosyal ve sportif faaliyetlerinin artırılması; sınav kaygısı konusunda rehberlik servislerinin çalışmalarının daha etkili kılınması ve okulların fiziki şartlarının iyileştirilmesi sağlanmalıdır.

Anahtar Sözcükler: *Meslek Lisesi, Öğrenci Memnuniyeti, Toplam Kalite Yönetimi*

SCHOOL SATISFACTION LEVELS OF STUDENTS IN VOCATIONAL HIGH SCHOOLS

Abstract

It can be said that contemporary management approaches give importance to both human resources and relations and organizational goals. Therefore, contrary to the classical theorists' approach that only deals with performance and production, the human dimension such as the motivation and job satisfaction of the employees comes to the fore in the modern management approaches, Human Resources Management and Total Quality Management. Schools are the most important building blocks in the realization of the aims of education and students are seen as the most important internal stakeholder. For this reason, one of the most effective ways to increase quality in schools is to increase student satisfaction.

The aim of this study is to determine the factors that cause school satisfaction and dissatisfaction of vocational high school students and to present scientific suggestions to the top education administrators in order to eliminate the negative factors.

For this purpose, answers to the following questions were sought:

1. What is the level of satisfaction perceptions of the students in vocational high schools in terms of the dimensions of the school?
2. Does satisfaction perceptions of students in vocational high schools show a significant difference according to:

a) their gender,

- b) class levels,
- c) the size of the school,
- d) the socioeconomic status of the region where the school is located?

This study is in quantitative method and descriptive survey model. The population of the research is fifteen vocational high schools in three central districts in Antalya; The sample consists of students selected from each grade level from vocational high schools in these districts by stratified cluster sampling method. As a result of the study, the general satisfaction perceptions of the students from the school were “I am satisfied”; It has been determined that the physical structure of the school and the school's course content, program and materials' suitability for students are at the "Moderate Satisfaction" level. Increasing social and sports activities in schools in order to increase student satisfaction; Suggestions such as the more active work of guidance services and the improvement of the physical conditions of the schools, especially on test anxiety, were presented.

Keywords: *Vocational High School, Student Satisfaction, Total Quality Management*

Giriş

Örgüt ve yönetim kuramları tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde, örgütte insana ve insanın memnuniyetine verilen önemin gittikçe arttığı görülmektedir. Okul örgütünü diğer bazı örgütlerden ayıran kendine has özellikleri bulunmaktadır. Eğitim örgütleri girdisi ve çıktısının insan olması ve bulunduğu çevrede insanların ilgi alanına girdiği için diğer örgütlere oranla toplumsal yanı daha ağır basan örgütlerdir. Öğrenciler ise okulun varlık nedeni ve bu örgütün(okulların) temel paydaşı olarak kabul edilmektedir.

Çağdaş yönetim anlayışları, örgütte üretime ve örgütün amaçlarına verdiği önem kadar aynı zamanda örgütteki insan kaynaklarına ve örgütteki insan ilişkilerine de önem verir. Dolayısıyla, klasik kuramcılarının yalnızca örgüt performansı ve üretimi ele alan yaklaşımının aksine, çağdaş yönetim anlayışları olan İnsan Kaynakları Yönetimi ve Toplam Kalite Yönetiminde örgütün insan boyutunu temsil eden unsurlar arasında yer alan çalışanların morali, motivasyonu, iş doyumunu ve paydaşların memnuniyeti gibi unsurlar büyük önem taşımaktadır. Feigenbaum'a (1956) göre Toplam Kalite Yönetimi

(TKY) kullanılmakta olan ürünün ya da hizmetin paydaşların beklentilerine yanıt verebilmesini sağlayan pazarlanabilir, üretim ve bakım özelliklerinin toplamıdır. Günümüzde kalite okullarının en önemli göstergelerinden birisinin öğrenci memnuniyeti unsuru olduğu düşünülmektedir. Eğitimin amaçları ise okullar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla okullardaki kalite arayışlarının eğitim sisteminin kalitesini de etkilemesi beklenir. Dünya Bankası ile yapılan ikraz anlaşması sonucunda Türk Eğitim Sistemi’nde Müfredat Laboratuvar Okulları (MLO) yoluyla Türkiye’de kalite çalışmaları başlamış ve günümüze kadar sürmüştür. Bu okulların dikkat çeken önemli özelliği, öğrenci merkezli bir okul modeli olmasıdır. “Öğrenci merkezli eğitim”, öğrencilerin ilgilerini, isteklerini, becerilerini ve ihtiyaçlarını dikkate alacak biçimde öğretim yaşantılarının düzenlenmesidir (MEB, 1997). Öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine uygun olarak yapılan eğitim öğrencilerin sadece başarılarını yükseltmekle kalmaz aynı zamanda okuldan memnuniyetlerini de arttıracaktır.

Kalitenin en önemli ölçütlerinden biri olan ‘*paydaşların memnuniyeti*’ ve mutluluğu okulların temel hedeflerden biri olduğu halde OECD ülkeleri arasında en mutsuz çocukların Türkiye’de olduğu saptanmıştır (URL-1). Oysa öğrenciler okulun varlık nedeni ve okulların en önemli iç paydaşları olarak görülmektedir. Bu sebeple okullardaki kaliteyi artırmanın en etkili yollarından birisinin öğrencilerin okul memnuniyetini artırmak olduğu kabul edilmektedir. Glasser (1999), kalite okulunun öğrenciler tarafından “*okulu seviyorum, her gün okula gitmeyi dört gözle bekliyorum*” şeklinde ifade edilen okullar olduğunu belirtmektedir. Yaşam kalitesi iyi olan bir okulun, öğrenciler için çekiciliği artacağından, okul yaşam kalitesi iyi olmayan okullara göre öğrencileri memnun etmekle kalmaz, aynı zamanda akademik başarılarını da arttırabilir.

Yönetim biliminde insan doğasına ilişkin görüşlere göre insan haz aldığı şeylere karşı bir yönelme ve ızdırap duydukları şeylerden uzaklaşma eğiliminde olurlar (Schein, 1990). Buna göre öğrencilerin okula giderken yavaş davranışları, okula geç gelme, gelmek istememe, devamsızlık yapma, disiplin sorunlarının yaşanması gibi davranışları öğrencilerin okuldan uzaklaşma eğilimlerini gösteren davranışlardır. Araştırmalar, sosyal,

ekonomik ve çevresel faktörlerin öğrencilerin akademik ürününün %80'nini sağladığını göstermiştir (Balcı, 2002). Yaşam kalitesi ve eğitim hizmetinin kalitesi yüksek bir okulun, öğrencilere çekici gelmesi ve öğrencilerden daha yüksek performans sağlaması beklenir. Ayrıca, okul ortamının öğrencinin aidiyet duygusunu etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Aidiyet duygusu, öğrencinin bir okulda kabul gördüğü, saygı duyulduğu ve desteklendiğini hissetmesidir (Goodenow ve Grady, 1993). Araştırmalar aidiyet duygusu ile akademik başarı ve memnuniyet arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir (Ma, 2003). Öğrenci memnuniyetinin sağlanmasında öğrencinin karara katılması önemli bir etken olarak kabul edilmektedir. Okul yönetiminde alınacak kararlara ilişkin görüş ve önerilerinin alınması öğrenciler tarafından önemli görülmektedir. Yönetim bilimleri açısından bakıldığında da örgütün iç paydaşlarından karara katılma kavramının örgüt yönetimine olumlu katkısı yadsınamaz niteliktedir. Bu durumun çalışanların örgüte aidiyet duygularını kuvvetlendirdiği hatta alınacak yeni kararlara direnç eğilimlerinin düşmesi beklenmektedir. Aynı zamanda, öğrencinin yönetim kararlarına dahil edilmesi; öğrencilerin gereksinimlerini saptamak, özgüvenlerini yükseltmek ve sosyalleşmelerini sağlamak açısından katkıda bulunduğu varsayılmaktadır. Bu görüşü destekleyen Kayıkçı ve Sayın'ın (2010) araştırmasında okula dayalı yönetimin en önemli başarılarından birisinin öğrencinin eğitim ve öğretim çevresinin geliştirilmesi ve bunun öğrenci performansındaki olumlu etkisinin olduğu belirtilmektedir. Amerika'da yapılan diğer bir araştırma sonucuna göre, kendini okula bağlı hisseden, okula yönelik olumlu algı geliştiren öğrencilerin okulu bırakma eğilimlerinin daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür (Christle, Jolivette & Nelson, 2007).

Öğrencinin içinde bulunduğu okul ortamında memnuniyetini etkileyen birçok unsurdan söz edilebilir. Örneğin, okullardaki sınıf mevcudu, derslik ve sıraların öğrencilere uygunluğu, bahçenin kullanılabilirliği, okul kültürü, güvenlik, öğretmenlerin mesleki bilgi düzeyi ve kullandıkları öğretim yöntemleri, okul yönetiminin yapısı ve okuldaki iletişim ortamı bunlardan bazılarıdır. Mert (2004)' in araştırmasında, öğrencilerin çoğunluğunun okuldan memnun oldukları tespit edilmiştir. Memnuniyetsizliklerini

belirttikleri konular ise; teneffüslerin yetersizliği ve ders aralarında dinlenememeleri, okul kararlarında görüş sahibi olmamaları, yönetim ile olan diyaloglarının yetersizliği, öğrenci işleri, yemekhane ve servisler hakkındaki sıkıntıları ve not dağıtımının objektif olmayışı gibi hususlar olduğu saptanmıştır. Bazı araştırmalar; öğrencilerin uygun olmayan fiziki okul koşullarında bulunmalarının, sıkça uygulanan ve erken yaşlarda başlayan sınav baskısının (Kayıkçı ve Sayın, 2010) uygulamadan uzak, öğrenci ilgi ve zevklerine hitap etmeyen eğitim programlarına devam etmek zorunda kalmalarının, hayattan uzak, ezberci programların okullarda yer almasının yanı sıra sosyal, sanatsal etkinliklerden uzak, sıkıcı ortamlarında bulunmalarının, öğrencileri mutsuz eden en önemli unsurlar arasında olduğunu göstermiştir (https://www.ntv.com.tr/egitim/en-mutsuz-ogrenciler-turkiyede,DC8oXX_4UkiOzu3eYiFn1A). Bir araştırmada lise öğrencileri irdelenmiş, öğrencilerin okul algılarının '*koruma-geliştirme yeri*', '*baskı yeri*' ve '*yuva*' alt boyutlarında, gelir ve cinsiyet durumuna göre farklılaştığını belirlemiştir. Yazar *sınıf düzeyi artıkça olumlu okul algısının azaldığını, ailenin gelir düzeyi artıkça da olumlu okul algısının azaldığını* ortaya koymuştur (Özdemir, 2012).

Bazı araştırmalarda gerek lise öğrencilerinin (Kayıkçı ve Sayın, 2010), gerekse üniversite öğrencilerinin (Şencan ve Ordun, 2000) okullarının son sınıflarına doğru yükseldikçe memnuniyet düzeylerinin azalmakta olduğu saptanmıştır. Bu durumda, lise öğrencilerinin yaklaşan üniversite sınavları ile strese girdiklerinden, üniversite öğrencilerinin ise, okulu bitirince iş bulma kaygısını yaşamaya başlamalarından memnuniyetlerinin düştüğü söylenebilir.

Bu çalışmanın amacı, meslek liselerinde öğrenim gören öğrencilerin okul memnuniyet ve memnuniyetsizliklerine neden olan unsurları belirlemek ve memnuniyetsizliklerine neden olan unsurların ortadan kaldırılması için eğitim üst yöneticilerine bilimsel öneriler sunmak suretiyle öğrenci memnuniyetini artırarak okullarda kalite yönetimine ve çağdaş bilimsel yönetim anlayışının okullarda yerleşmesine katkıda bulunmaktır.

Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Meslek liselerindeki öğrencilerin memnuniyet algıları okulun boyutları açısından ne düzeydedir?

2. Meslek liselerindeki öğrencilerin memnuniyet algıları;

a) öğrencilerin cinsiyetlerine göre,

b) öğrencilerin sınıf düzeylerine göre,

c) okulun büyüklüğüne göre,

d) okulun bulunduğu bölgenin sosyoekonomik durumuna göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Nicel araştırma yöntemiyle yapılan bu araştırmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modeli bir vaka ya da olaya yönelik katılımcıların görüşlerinin, ilgi, yetenek ve tutum gibi özelliklerinin incelendiği çalışmalar olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008).

Evren ve Örneklem

Verilerin toplandığı 2020-2021 eğitim öğretim yılı içinde Antalya İli Merkez Konyaaltı, Kepez, Muratpaşa ilçelerindeki meslek liselerinde öğrenim gören 5000 öğrenci araştırmanın evrenini oluşturmuştur. Bu 3 ilçede bulunan 15 meslek lisesi örnekleme alınmıştır. Çalışma grubunun seçiminde tabakalı küme örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Kümelerin çok sayıda alınması örnekleme aşırı büyütüyorsa seçilen her küme içinden de küme ya da eleman örneklemesine gidilebilir buna kademeli örnekleme denir (Karasar,1998). Bu bağlamda Antalya'nın kolay ulaşılabilirlik metoduyla seçilen 3 ilçesinden her biri bir tabaka olarak kabul edilmiş ve her ilçeden o ilçede öğrenim gören öğrenci sayısının 3 ilçedeki toplam sayıya oranı dikkate alınarak, belirlenen yeterli sayıda meslek lisesinin her sınıf düzeyinden (9-10-11-12.sınıf) 5 şer öğrenci olmak üzere her okuldan 20 öğrenci tesadüfi (random) yöntemle seçilerek örnekleme alınmıştır. Sonuç olarak 3 ilçedeki 18 meslek lisesindeki 361 öğrenciye COVID19 salgını nedeniyle internet anketi yoluyla ulaşılmış

ve yanıtlanan anketler değerlendirilmiştir. Buna göre tolerans gösterilebilir hata (%5) için gerekli örneklem (Balcı, 2009) sağlanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmada, meslek liselerinde öğrenim gören öğrencilerin memnuniyet düzeylerini ölçmek için Kayıkçı ve Sayın (2010) tarafından geliştirilen “Öğrenci Memnuniyeti Ölçeği” nden de yararlanılarak yeni bir “öğrenci memnuniyet ölçeği” geliştirilerek kullanılmıştır. Literatür taraması, uzman görüşü ve öğrenci görüşlerine dayalı olarak oluşturulan soru havuzu benzer ifadelerin birleştirilmesi ve sadeleştirilmesiyle 60 maddelik bir ölçek oluşturulmuş ve pilot uygulama sonucunda yapılan Faktör analizi sonucunda madde sayısı 54’ e indirilmiştir. 5li likert ölçeğinin derecelendirmesinde memnuniyet derecesinin eşit dağılımını sağlamak ve sistematik bir değerlendirme yapabilmek için seçenekler “Çok memnunum” (5), “Memnunum” (4), “Orta derecede memnunum” (3), Memnun değilim (2) ve “Hiç memnun değilim” (1), şeklinde sınıflanarak sayısal niteliğe dönüştürülmüştür. Likert modeli beş seçenek ve dört aralıktan oluşan $4/5=0,80$ ’lık bir fark aralığı değeri hesaplanmış; bu aralıklar temel alınarak elde edilen aritmetik ortalamalar yorumlanmıştır.

Bu araştırmada ana probleme ilişkin olarak oluşturulan alt problemlere yönelik olarak anket yoluyla elde edilen verilen çözümlenmesinde SPSS paket programı kullanılmış; aritmetik ortalama, frekans, bağımsız iki grup ortalamasının karşılaştırılmasında t-testi, ikiden fazla grup ortalamasının karşılaştırılmasında Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmıştır. İstatistiksel işlemlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Ölçme aracının güvenilirliği değerlendirilirken iç tutarlılık ölçütüne başvurulmuştur. Ölçme aracı yeter sayıda uygulanmış ve faktör analizine tabi tutulmuştur.

Faktör analizi yapmadan önce, maddelerin analiz için uygun olup olmadığını belirlemek için KMO ve Bartlett Testleri yapılmıştır. Test sonuçlarına göre, KMO değeri: ,985 (.60 ve üzeri olması istenilir) Bartlett Test

of Sphericity: 40174,70; df:1431, $p=.000$ bulunmuştur (p 'nin .05'ten küçük olması gerekir). Değişkenlerin ortak varyansı (maddelerin faktör yükleri) ise, .386 ile .863 arasında dağılım göstermektedir. Değişkenlerin ortak varyansının 0,50 ve üzerinde olması beklenir. Bu durum, örneklem değerinin çok iyi olduğunu ve normal dağılım ($p=0.00$) gösterdiğini ve bu faktör analizinin uygun değerlerin olduğunu göstermektedir (Seçer,2015). Yapılan Açıklayıcı Faktör Analizinde (AFA), ölçeğin 4 faktörden oluştuğu görülmüştür (1. faktör 19; 2. faktör 14; 3. faktör 9; 4. faktör 12 madde). Ölçeğin yapıları arasında ilişki olduğu düşünüldüğünden Rotasyon yöntemi kullanılarak eğik döndürme yaklaşımlarından Promax döndürme yöntemi kullanılmış, faktör adları, madde sayıları ile her bir faktörün Alfa güvenilirlik katsayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1. Faktörlere Göre Cronbach's Alpha Değerleri

Faktör	Faktör Adı	Maddeleri	f	Cronbach's Alpha Değeri
1.	Okulun Yönetsel Yapısı ve İşleyişi	16,19,20,21,22,23,24,25,26,27,28,29,31,32,34,35,36,37,38	19	.97
2.	Okulun Fiziksel Yapısı ve Bölümlerinin Yeterliği	1,2,3,4,5,7,8,9,10,11,12,13,14,15	14	.94
3.	Okulun Ders içerik, Program ve Materyallerinin Öğrencilere Uygunluğu	50,51,52,53,54,55,56,57,58	9	.93
4.	Okulun Eğitim Öğretim Çalışmalarının Niteliği	33,39,40,41,42,43,44,45,46,47,48,49	12	.96
Toplam			54	.98

Ölçeğin alt boyutları ve tümü için güvenirlik hesaplamada Alfa güvenirlik katsayısını (iç tutarlılık) hesaplama yoluna gidilmiştir. Faktörlerce toplam varyansın %62,20'sini açıklanmaktadır. Tablo incelendiğinde değerlerin .93 ile .97 arasında olduğu görülmektedir. 54 maddeden oluşan ölçeğin toplam Cronbach Alpha değeri (.98) ile ölçeğin mükemmel derecede iç tutarlılığa sahip olduğunun göstergesi kabul edilmektedir. Cronbach Alpha değerinin $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Kalaycı, 2008).

Bulgular

Araştırmaya katılan meslek lisesi öğrencilerinin demografik özelliklerine göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri

DEĞİŞKEN		N (361)	%
Cinsiyet	Kız	98	29
	Erkek	263	71
Sınıf Düzeyi	9.Sınıf	76	21
	10.Sınıf	100	28
	11.Sınıf	77	21
	12.Sınıf	108	32
Okul Büyüklüğü (Mevcudu)	500'den az	93	26
	501-1500 arası	241	67
	1500'den fazla	27	7
Okulun Bulunduğu Bölgenin Sosyoekonomik Durumu	Düşük	86	24
	Orta	210	59
	Yüksek	65	17

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, meslek liselerinde öğrenim gören 361 öğrenciden

98'i kız ve 263'ünün erkek olduğu anlaşılmaktadır. Sınıf düzeyleri açısından 9.sınıf düzeyinin 76; 10.sınıf düzeyinde 100; 11.sınıf düzeyinde 77 ve 12.sınıf düzeyinde ise 108 öğrencinin katılımcı olduğu görülmektedir. Okul büyüklüğü boyutunda ise mevcudu 500'den az 93 öğrenci; 501-1500 arası mevcuda sahip 241; 1500'den fazla 27 öğrenci olduğu; son olarak, Okulun Bulunduğu Bölgenin Sosyoekonomik Durumu boyutu incelendiğinde ise düşük düzeyde 86; orta düzeye sahip bölgede 210 ve yüksek düzeydeki bölgede 65 öğrencinin öğrenim gördüğü saptanmıştır.

Araştırma verilerinin istatistiksel bulguları ve yorumları şu şekildedir:

1. Meslek Lisesi Öğrencilerinin Okulun Boyutlarına İlişkin Memnuniyet Algılarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde araştırmaya katılan öğrencilerin okulun boyutlarına ilişkin memnuniyet düzeylerine yer verilmiş ve Tablo 3'te sunulmuştur:

1. AP. Tablo 3. Meslek Lisesi Öğrencilerinin Okulun Boyutlarına İlişkin Memnuniyet Algı Düzeyleri

BOYUTLAR	N	X	S
Okulun Yönetsel Yapısı ve İşleyişi	361	3.54	1.09
Okulun Fiziksel Yapısı ve Bölümlerinin Yeterliği	361	3.29	1.02
Okulun Ders içerik, Program ve Materyallerin Öğrencilere Uygunluğu	361	3.39	1.13
Okulun Eğitim Öğretim Çalışmalarının Niteliği	361	3.54	1.10
Toplam		3.44	.95

Tablo 3 incelendiğinde, meslek lisesi öğrencilerinin okulun boyutlarına ilişkin memnuniyet algıları incelendiğinde, Okulun Yönetsel Yapısı ve İşleyişi boyutu ile Okulun Eğitim Öğretim Çalışmalarının Niteliği boyutuna ilişkin memnuniyet algılarının “Memnunum” düzeyinde ($X=3.54$) olduğu görülmektedir.

Yine tabloda Okulun Fiziksel Yapısı ve Bölümlerinin Yeterliği ile Okulun Ders içerik, Program ve Materyallerin Öğrencilere Uygunluğu boyutlarına bakıldığında ilişkin görüşleri ise “Orta derecede Memnunum” düzeyindedir ($X=3,29/ 3.39$). Öğrencilerin okuldan genel olarak memnuniyet algıları ise $X=3.44$ ile “Memnunum” şeklindedir.

1.a. Meslek Lisesi Öğrencilerinin Cinsiyetleri Bakımından Memnuniyet Düzeylerine İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde araştırmaya katılan meslek lisesi öğrencilerinin cinsiyetleri bakımından memnuniyet düzeylerine yer verilmiş ve Tablo 4’te sunulmuştur:

II. AP. Tablo 4a. Meslek Lisesi Öğrencilerinin Memnuniyet Düzeylerinin Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı ve t Testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N	X	S	sd	t	p
Okulun Yönetsel Yapısı ve İşleyişi	Kız Erkek	98 263	3.32 3.66	1.17 1.05	359	2.67	0.08*
Okulun Fiziksel Yapısı ve Bölümlerinin Yeterliği	Kız Erkek	98 263	2.95 3.45	1.05 .97	359	4.23	0.00*
Okulun Ders içerik, Program ve Materyallerin Öğrencilere Uygunluğu	Kız Erkek	98 263	3.08 3.54	1.15 1.10	359	3.44	0.01*
Okulun Eğitim Öğretim Çalışmalarının Niteliği	Kız Erkek	98 263	3.26 3.69	1.15 1.06	359	3.2	0.01*
Toplam *p<0.05	Kız Erkek	361	2.95 3.33	.99 .91	359	3.40	0.01*

Tablo 4’te meslek liselerinde öğrenim gören öğrencilerin memnuniyet düzeylerinin öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı ve “t” testi sonuçları görülmektedir. Buna göre araştırmaya katılan 361 öğrenciden 98’inin kız öğrenci, 263’ünün erkek öğrenciler olduğu anlaşılmaktadır. Meslek liselerinde öğrenim gören kız öğrencilerin memnuniyet düzeylerine ilişkin aritmetik ortalama $X=2.95$ ’tir. Erkek öğrencilerin memnuniyet düzeylerine ilişkin aritmetik ortalama ise $X=3.33$ ’tür. Yapılan istatistikî çözümlemede “t” değeri 3.40’tır. Meslek liselerinde öğrenim gören kız ve erkek öğrencilerinin memnuniyet düzeylerine ilişkin “p” değeri ,01 olup, $p<,05$ ’tir. Bu nedenle meslek lisesi öğrencilerin memnuniyet düzeylerine ilişkin olarak cinsiyet değişkenine göre aralarında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

*Aynı tabloda cinsiyet değişkenine göre hangi grup öğrencilerin memnuniyet düzeyinin düşük veya yüksek olduğu ise aritmetik ortalamalarına baktığımızda anlaşılmaktadır. Buna göre, **erkek öğrencilerin** tüm boyutlarda okuldan memnuniyet düzeylerinin kız öğrencilere göre **daha yüksek olduğu** görülmektedir. Kız ve erkek öğrencilerin ortak anlamda buluştukları okuldan memnuniyet algılarının en düşük düzeyinin ise Okulun Fiziksel Yapısı ve Bölümlerinin Yeterliği boyutunda ($X=2.95/3.45$) olduğu tespit edilmiştir.*

Tablo 2 incelendiğinde “Okulun yönetsel yapısı ve işleyişi” boyutu haricindeki tüm boyutlarda öğrencilerin görüşleri arasında cinsiyetleri bakımından anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir.

2.b. Meslek Lisesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Memnuniyet Düzeylerinde Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına İlişkin Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan meslek lisesi öğrencilerinin sınıf düzeyleri (9.-10.-11.-12.sınıf) bakımından memnuniyet algılarına yer verilmiş ve Tablo 5’te sunulmuştur.

II. AP. Tablo4b. Meslek Liselerindeki Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Memnuniyet Algılarına İlişkin Yapılan ANOVA Testi Sonuçları

BOYUTLAR	SINIF DÜZEYİ	N	X	S	F	p	Fark (LSD)
Okulun Yönetsel Yapısı ve İşleyişi	9. sınıf(a)	76	3.89	.91	7,27	.000*	a-b
	10.sınıf(b)	100	3.79	1.06			a-c
	11.sınıf(c)	77	3.34	1.15			a-d
	12.Sınıf(d)	108	3.30	1.10			
	toplam	361	3.57	1.09			
Okulun Fiziksel Yapısı ve Bölümlerinin Yeterliği	9. sınıf(a)	76	3.67	.94	11.3	.000*	a-b
	10.sınıf(b)	100	3.60	.97	81		a-c
	11.sınıf(c)	77	3.39	1.00			a-d
	12.Sınıf(d)	108	3.02	1.00			
	toplam	361	3.32	1.02			
Okulun Ders içerik, Program ve Materyallerin Öğrencilere Uygunluğu	9. sınıf(a)	76	3.66	.94	8.44	.000*	a-b
	10.sınıf(b)	100	3.75	1.13			a-c
	11.sınıf(c)	77	3.13	1.08			a-d
	12.Sınıf(d)	108	3.14	1.16			
	toplam	361	3.42	1.13			
Okulun Eğitim Öğretim Çalışmalarının Niteliği	9. sınıf(a)	76	3.88	.94	8.31	.000*	a-b
	10.sınıf(b)	100	3.85	1.06			a-c
	11.sınıf(c)	77	3.31	1.12			a-d
	12.Sınıf(d)	108	3.29	1.11			
	toplam	361	3.57	1.10			

*p<0.5

Tablo 4b’de meslek lisesi öğrencilerinin sınıf düzeylerine göre memnuniyet algılarına ilişkin yapılan ANOVA Testi sonuçları incelendiğinde, tüm alt boyutlarda öğrencilerin okuldan memnuniyetlerinin sınıf düzeyleri bakımından anlamlı farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Sınıf düzeylerine göre hangi gruplar arasında farkı olduğunu tespit etmek için aritmetik ortalamaları incelenmiştir.

Tabloda okulun tüm boyutlarına göre bakıldığında, 9.sınıfta öğrenim gören öğrencilerin okuldan memnuniyet düzeylerinin diğer sınıf düzeylerindeki öğrencilere göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Okulun Yönetsel Yapısı ve İşleyişi boyutunda 9.sınıf öğrencilerinin memnuniyet düzeyi

$X=3.89$ iken aynı boyutta sınıf düzeyleri yükseldikçe memnuniyetin de düştüğü tespit edilmiştir. Okulun Fiziksel Yapısı ve Bölümlerinin Yeterliği boyutunda 9.sınıf öğrencilerinin memnuniyet algısı $X=3.67$ iken 12.sınıf öğrencilerinin ortalamasının $X=3.02$ olduğu görülmektedir. Yine Okulun Ders içerik, Program ve Materyallerin Öğrencilere Uygunluğu boyutunda da 9. Sınıf öğrencilerinin memnuniyet düzeyi $X=3.66$ iken sınıf düzeylerinin yükseldikçe 11 ve 12.sınıflar düzeyinde memnuniyet algısının $X=3.13$ - $X=3.14$ bandına indiği gözlemlenmektedir. Ve son olarak, Okulun Eğitim Öğretim Çalışmalarının Niteliği boyutunda da diğer sonuçlara paralel olarak 9. Sınıf öğrencilerinin memnuniyet düzeyleri $X=3.88$ iken 12.sınıf öğrencilerinin memnuniyetleri $X=3.29$ 'a gerilemekte olduğu saptanmıştır.

II.AP.Tablo4c. Meslek Liselerindeki Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Okulların Büyüklüğüne Göre Memnuniyet Algılarına İlişkin Yapılan ANOVA Testi Sonuçları

BOYUTLAR	OKUL BÜYÜKLÜĞÜ	N	X	S	F	p
Okulun Yönetsel Yapısı ve İşleyişi	500'den az	93	3.56	1.04	.04	.95
	501-1500	241	3.56	1.11		
	1501'den fazla	27	3.63	1.09		
	Toplam	361	3.57	1.10		
Okulun Fiziksel Yapısı ve Bölümlerinin Yeterliği	500'den az	93	3.47	.86	1.54	.21
	501-1500	241	3.25	1.06		
	1501'den fazla	27	3.39	1.08		
	Toplam	361	3.23	1.02		
Okulun Ders içerik, Program ve Materyallerin Öğrencilere Uygunluğu	500'den az	93	3.38	1.01	.56	.57
	501-1500	241	3.41	1.17		
	1501'den fazla	27	3.63	1.10		
	Toplam	361	3.42	1.13		
Okulun Eğitim Öğretim Çalışmalarının Niteliği	500'den az	93	3.61	.95	.10	.90
	501-1500	241	3.55	1.17		
	1501'den fazla	27	3.61	.96		
	Toplam	361	3.57	1.10		

Yapılan varyans analizi sonucunda, meslek lisesi öğrencilerinin öğrenim gördükleri okulun büyüklüğü değişkenine göre okuldan memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Okul büyüklüğüne ilişkin

memnuniyet düzeyi en yüksek olanlar ($x= 3.63$) okulun yönetsel yapısı ve işleyişi ile Okulun Ders içerik, Program ve Materyallerin Öğrencilere Uygunluğu boyutlarında 1501'den fazla mevcuda sahip okullardaki öğrenciler iken; memnuniyet düzeyi en düşük olanlar ise ($x= 3.25$) Okulun Fiziksel Yapısı ve Bölümlerinin Yeterliği boyutunda 501-1500 arası mevcuda sahip okuldaki öğrencilerdir. Meslek lisesi öğrencilerinin memnuniyet düzeyleri okulun tüm boyutları açısından incelendiğinde okulun büyüklüğüne göre anlamlı bir farklılık bulunmadığı saptanmıştır ($p>.05$).

II.AP.Tablo4d. Meslek Lisesi Öğrencilerinin Okulun Bulunduğu Bölgenin Sosyoekonomik Durumuna Göre Memnuniyet Algılarına İlişkin Yapılan ANOVA Testi Sonuçları

BOYUTLAR	SOSYOEKONOMİK DÜZEY	N	X	S	F	p	Fark (LSD)
Okulun	Düşük (1)	86	2.74	1.02	43.17	.000*	1-2
Yönetsel	Orta (2)	210	3.73	.98			2-3
Yapısı ve	Yüksek (3)	65	4.12	.91			1-3
İşleyişi	Toplam	361	3.57	1.10			
Okulun	Düşük (1)	86	2.57	.93	40.04	.000*	1-2
Fiziksel Yapısı	Orta (2)	210	3.48	.94			2-3
ve	Yüksek (3)	65	3.79	.84			1-3
Bölümlerinin	Toplam	361	3.32	1.02			
Yeterliği							
Okulun Ders	Düşük (1)	86	2.67	1.01	31.07	.000*	1-2
içerik,	Orta (2)	210	3.57	1.04			2-3
Program ve	Yüksek (3)	65	3.90	1.10			1-3
Materyallerin	Toplam	361	3.42	1.13			
Öğrencilere							
Uygunluğu							
Okulun	Düşük (1)	86	2.80	1.12	37.27	.000*	1-2
Eğitim	Orta (2)	210	3.74	.97			2-3
Öğretim	Yüksek (3)	65	4.09	.98			1-3
Çalışmalarının	Toplam	361	3.57	1.10			
Niteliği							
*p<0.5							

Tabloya göre, okulun bulunduğu bölgenin sosyoekonomik durumuna ilişkin memnuniyet düzeyi en yüksek olanlar ($x= 3,97$) yüksek sosyoekonomik düzey bölgede öğrenim gören öğrenciler iken; memnuniyet düzeyi en düşük olanlar ise ($x= 2,69$) düşük sosyoekonomik düzey bölgede öğrenim gören öğrencilerdir. Bunun nedeni; düşük sosyoekonomik düzey bölgede öğrenim gören öğrencilerin öğrenim gördükleri okulların fiziki, yönetsel ve eğitim öğretim çalışmalarının yeterliği açısından gereksinimlerini yeterli derecede karşılamada kaygı yaratıyor olması ve bu kaygının memnuniyet düzeyini olumsuz yönde etkilediği şeklinde açıklanabilir.

Varyans analizi sonucunda farkın kaynağını bulmak için LSD testi kullanılmıştır. Buna göre $P= ,00$ ($p<,05$) olduğundan “okulun bulunduğu bölgenin sosyoekonomik durumuna” göre meslek lisesinde öğrenim gören öğrencilerin memnuniyet düzeyleri arasında ,05 düzeyinde anlamlı bir farklılık vardır. Okulun Yönetsel Yapısı ve İşleyişi boyutunda, düşük sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrenciler ($x= 2,74$) ile orta sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrenciler ($x= 3,73$) memnuniyet düzeyleri arasında, anlamlı bir farklılık vardır. Yine orta sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrenciler ($x= 3,73$) ile yüksek sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrenciler öğrencilerinin ($x=4,12$) memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Okulun Fiziksel Yapısı ve Bölümlerinin Yeterliği boyutunda, orta ve yüksek sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrenciler düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin memnuniyet düzeyi, düşük sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrencilerin memnuniyet düzeyinden yüksektir. Orta sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrenciler ($x=3,48$) ile yüksek sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrenciler ($x=3,79$) memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır. Düşük sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrenciler ($x=2,57$) ile orta sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrencilerin ($x=3,79$) memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Okulun Ders içerik, Program ve Materyallerin Öğrencilere Uygunluğu boyutunda, düşük sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrencilerin okul

memnuniyet düzeyleri ($x=2.67$) iken; orta sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrencilerin ($x=3.57$); yüksek sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrencilerin ise $x=3.90$ olduğu görülmektedir. Buna göre, meslek lisesi öğrencilerinin okuldan memnuniyet düzeyleri düşük sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrencilerin memnuniyet düzeyleri ile orta ve yüksek sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrencilerin algıları arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır; orta ve yüksek sosyoekonomik bölgelerde öğrenim gören öğrencilerin okul memnuniyetleri, düşük sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrencilerin memnuniyet algılarından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Okulun Eğitim Öğretim Çalışmalarının Niteliği boyutunda ise, düşük sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrencilerin okul memnuniyet düzeyleri ($x=2.80$) iken; orta sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrencilerin ($x=3.74$); yüksek sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrencilerin ise $x=4.09$ olduğu görülmektedir. Buna göre, meslek lisesi öğrencilerinin okuldan memnuniyet düzeyleri düşük sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrencilerin memnuniyet düzeyleri ile orta ve yüksek sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrencilerin algıları arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır; orta ve yüksek sosyoekonomik bölgelerde öğrenim gören öğrencilerin okul memnuniyetleri, düşük sosyoekonomik bölgede öğrenim gören öğrencilerin memnuniyet algılarından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Sonuç Ve Tartışma

Meslek lisesi öğrencilerinin memnuniyet algıları okulun boyutlarına göre incelendiğinde, genel olarak değerlendirildiğinde öğrencilerin memnun oldukları; Fiziksel yapı ve bölümlerinin yeterliği boyutunda ise diğer boyutlara göre orta derecede memnuniyet gösterdikleri görülmektedir. Bu durum okulların fiziksel yapılarının öğrenci ihtiyaçlarına, gelişimsel özelliklerine ve fiziki standartlara göre hazırlanmasını gerektirmektedir. Okul binalarının öğrenci artışlarına paralel olarak ek binalarla düzensiz ve plansız bir şekilde genişletilmeye çalışılması eğitim standartlarının düşmesine neden olabilir. Örneğin okul bahçelerine ek bina yapılması öğrenci başına düşen

oyun ve sosyal etkinlik alanını küçülterek öğrenci gelişimini olumsuz etkilemesi öğrencinin memnuniyetini olumsuz etkileyecektir. Okul binalarının okul iklimine etkisi üzerine yapılmış olan araştırmanın sonucuna göre okul bina kalitesinin ıııklandırma ve okul yerleşkesi boyutları okul ikliminin yüzde yirmi düzeyinde etkilemekte olduğu tespit edilmiştir (Şahin, 2020).

*Meslek lisesi öğrencilerinin memnuniyet algılarının cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde, gruplar arasında anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır. Bu farkı, erkek öğrencilerin okulun tüm boyutlarındaki (Okulun Yönetsel Yapısı ve İşleyişı, Fiziksel Yapısı ve Bölümlerinin Yeterliğı, Ders içerik, Program ve Materyallerin Öğrencilere Uygunluğu, Okulun Eğitim Öğretim Çalışmalarının Niteliğı) memnuniyet düzeylerinin **kız öğrencilere göre daha yüksek olduğu** görölmüştür. Yapılan araştırmalardan bazıları, kız öğrencilerin okulu, erkek öğrencilere göre daha fazla kendilerini koruyan ve geliştiren bir yer olarak algıladığını göstermektedir. Örneğın, okuldan kaçma eğilimi olan öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiş bir araştırmada, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre okulu daha az olumsuz bir yer olarak algıladıkları saptanmıştır (Zieman ve Benson, 1981). Bu görüşü destekleyen bir araştırmada lise öğrencileri irdelenmiş, öğrencilerin okul algılarının cinsiyet durumuna göre farklılaştığını belirlemiştir (Özdemir, 2012).*

*Sınıf düzeylerine göre okuldan memnuniyet düzeyleri incelendiğinde, 9.sınıftaki öğrencilerin memnuniyet algılarının, diğerk büyük sınıflardaki (10./11./12.sınıf) öğrencilerin memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır. Nauta (2007), tarafından yapılan araştırmada da, üst sınıflarla karşılaştırıldığında öğrencilerin memnuniyet düzeyleri arasında farklılık tespit edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, öğrencilerin sınıfları yükseldikçe memnuniyet algı düzeylerinin düşmekte olduğu görölmüştür. Kayıkçı ve Sayın'ın (2010), araştırmasında da lise öğrencilerinin sınıf düzeyi yükseldikçe okuldan memnuniyet düzeylerinin düştüğü, bunun en önemli nedeninin ise sınav kaygısı olduğu saptanmıştır. Bu görüşü destekleyen bir araştırmada lise öğrencileri irdelenmiş, *sınıf düzeyi artıkça olumlu okul algısının azaldığını, ailenin gelir düzeyi artıkça da olumlu okul algısının azaldığını* ortaya koymuştur (Özdemir, 2012). Türkiye'de öğrencilerin geleceğinin lise mezuniyetinden sonra yapılan bir sınava bağılı olması ve bu*

sınav yarışını sürecinin çok zorlu ve stresli olması öğrencilerin “ileride ne yapacağım kazanamazsam ne olur?” yönündeki soruların yanıtlarını düşünmeleri onları giderek mutsuz etmekte ve bu durum öğrencilerin memnuniyet düzeylerinin azalmasına neden olmaktadır.

Öğrencilerin memnuniyet algıları okulun büyüklüğüne göre incelendiğinde ise, anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Okulun tüm boyutları açısından incelendiğinde, okulun büyüklüğü değişkeni gruplarında bulunan 500’den az – 501-1500 arası ve 1500’den fazla mevcuda sahip okuldaki öğrencilerin memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Son olarak *öğrencilerin memnuniyet düzeyleri ile okulun bulunduğu bölgenin sosyoekonomik durumu* incelenmiştir. Okulun boyutları dikkate alındığında okulun bulunduğu bölgenin sosyoekonomik durumlarına göre öğrencilerin memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmuştur. Buna göre, sosyoekonomik durumu düşük bölgedeki öğrencilerin, orta ve yüksek durumdaki bölgelerde öğrenim gören öğrencilere göre okuldan *daha memnuniyetsiz* oldukları görülmüştür. Bu durum sosyoekonomik yapısı düşük bölgelerdeki öğrencilerin eğitimde imkân ve fırsat eşitliği açısından diğer bölgelerdeki öğrencilere göre daha dezavantajlı olduğunu göstermektedir.

Öneriler

Araştırmada meslek lisesi öğrencilerinden sağlanan bulgular doğrultusunda okul memnuniyet düzeylerini artırmak amacıyla şu öneriler geliştirilmiştir:

Millî Eğitim Bakanlığı, öğrencilerin okuldan memnuniyetsizliklerine neden olan ağır sınav stresi ve yükünü azaltmak için okullardaki mesleki, kişisel ve eğitsel rehberlik çalışmalarını daha etkin kılmalıdır. Okul yönetimleri, akademik başarı hedefi ile öğrenci memnuniyetini de hedef alacak şekilde çalışmalarını yürütmelidir. Liselerde öğrenim gören öğrencilerin sınav zamanı yaklaştıkça artan gerilimlerini azaltmak için rehberlik servisleri daha aktif çalışmalı; sınav ve gelecek kaygılarını önleyici tedbirler alınmalıdır. Okullarda sosyal ve sportif faaliyetler artırılmalı ve öğrencilerin bu faaliyetlerden faydalanmaları özendirilmelidir. Okulun ve dersliklerin ısı, ışık ve havalandırma gibi fiziksel koşullar öğrenci

ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yeniden düzenlenebilir. Okulların fiziki yapıları öğrencilerin ihtiyaçları dikkate alınarak belli standartlarda olmalı ve bu standartların okul bahçelerine ek binalar yapılarak bozulmasına izin verilmemelidir Her bölgede açılacak okullar, nüfus hareketleri ve okullaşma oranları dikkate alınarak uzun vadeli planlarla belirlenmeli ve sınıf mevcutlarının belli sayıları (30 kişi) aşmasına izin verilmemelidir. Özellikle sosyoekonomik düşük bölgelerdeki okulların donanım ve personel ihtiyaçlarının karşılanmasında merkezi bütçeden daha fazla pay ayrılabilir. Ders kitapları, öğrencilerin ilgisini çekecek ve onların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde hazırlanmalıdır. Son olarak, okul yöneticileri öğrencileri karara katarak, onlardan öneriler alınması yoluyla öğrencilerin aidiyet duygusu kazandırabilir. Bu sayede ılıman bir okul iklimi yaratabilir.

Kaynakça

- Balcı, A. (2002). Etkili Okul. Ankara: Pegem A Yayıncılık. 3. Baskı.
- Balcı, A. (2009). Sosyal Bilimlerde Araştırma. Yöntem, Teknik ve İlkeler. Ankara: Pegem A yayıncılık. 7. baskı.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). Bilimsel Araştırma Yöntemleri (14. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları
- Christle, C. A., Jolivette, K., & Nelson, C. M. (2007). *School Characteristics Related to High School Dropout Rates*. Remedial and Special Education, 28(6), 325–339.
- Feigenbaum, A.V., 1956; “Total Quality Control”, Harvard Business Review, 34, 93-101.
- Glasser, W. (1999). Okulda Kaliteli Eğitim (U. Kaplan Çev.). İstanbul: Beyaz Yayınları 1. Basım.
- Goodenow, C., & Grady, K. (1993). *The relationship of School Belonging and Friends' Values to Academic Motivation Among Urban Adolescent Students*. Journal of Experimental Education, 62, 60-71.

Kalaycı, Ş. (2008). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Karasar N. (1998). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayınevi.

Kayıkçı, K. ve Sayın, Ö. (2010). *Ortaöğretim Kurumlarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Okuldan Memnuniyet Düzeyleri*, Millî Eğitim Dergisi, sayı 187.

Ma, X. (2003). *Sense of belonging to school: Can schools make a difference?*, Journal of Educational Research, 96(6), 340-349.

MEB. (1997). Okul Gelişim Modeli: Planlı Okul Gelişimi, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Mert O. T. (2004). “Sakarya Üniversitesi Vakfı Kolejinde Öğrenci Memnuniyetinin Ölçümü ve Analizi”, <http://tez2.yok.gov.tr/tezjic/tez.htm>, sayfa 01.12.2020 tarihinde ziyaret edilmiştir.

Nauta, M. (2007). “Assessing College Students’ Satisfaction With Their Academic Majors”, Journal of Career Assessment, Vol. 15, No. 4, 446-462.

Özdemir, M. (2012). *Lise Öğrencilerinin Metaforik Okul Algılarının Çeşitli Değişkenler Bakımından İncelenmesi*. Eğitim ve Bilim, Cilt 37, Sayı 163

Şahin, S. (2020). *Okul Binalarının Okul İklimine Etkisi*. Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi, 6(12), 28-46.

Schein, E. (1990). *Organizational culture*. American Psychologist Published, 45 (2), 109- 119.

Seçer, İ. (2015). Psikolojik Test Geliştirme ve Uyarlama Süreci. Ankara: Anı Yayıncılık.

Şencan, H. ve Ordun G. (2000). “İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Öğrencilerinin Üniversiteye Giriş Sınav Tercihleri ile Derslerden Duydukları Memnuniyet ve Mesleki Yönelimlerine İlişkin Göstergeler”,

http://www.isletme.istanbul.edu.tr/surekli_yayinlar/dergiler/nisan2000/5.htm, sayfa 10.12. 2020 tarihinde ziyaret edilmiştir.

URL-1: https://www.ntv.com.tr/egitim/en-mutsuz-ogrenciler-turkiyede,DC8oXX_4UkiOzu3eYiFn1A (20.04.2017 tarihli haber)

Zieman, G. L. & Benson, G. P. (1981). School Perceptions of Truant Adolescent Girls. *Behavioral Disorders*, 6(4), 197-205.

HELİKOPTER EBEVEYNİN YENİ NESİL ÇOCUKLARI

Cansu DURSUN

*Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji
Anabilim Dalı, cansu1@gmail.com*

Özet

Değişimi ve dönüşümü içinde barındıran aile kurumu, sosyalizasyon sürecinin ilk basamağı olma noktasında önemlidir. Değişen toplum ebeveyn-çocuk ilişkisini de etkilemektedir. Çocuk ve çocukluk kavramlarına bakış, bu kapsamda değişime uğramıştır. Bu noktada ebeveyn olma ve ebeveynlik tutumları değişmiş, farklı ebeveynlik modelleri ortaya çıkmıştır. Aile kurumu da bu değişimden etkilenen ve akla ilk gelen temel kurumdur. Çocuk ve çocukluk kavramlarına bakışın farklılaşmasından ziyade ebeveyn(lik) kavramına bakışın ve tutumun farklılaşması da söz konusudur. Sağlıklı çocuk yetiştirmede anahtar kavram ebeveynlik stilidir. Ebeveynin çocuğa karşı tutumu çocuk yetiştirme noktasında önemlidir. Her ebeveynin çocuğuna karşı tutumu farklıdır. Helikopter ebeveynlikte yaşam şartları, eğitim politikaları, sınav sistemleri ve gelecek kaygısı gibi faktörler; çocukları için aşırı derecede endişe eden kontrolcü, mükemmeliyetçi ve müdahaleci aile bireylerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Helikopter ebeveynler, özellikle anneler çocukları ile ilişkilerinde daha kontrolcü olurken ebeveyn-çocuk ilişkileri farklılık göstermiştir. Bu çalışmanın amacı son dönemde adını sık sık duyuran ve bir çocuğun annesini tanımlamasından etkilenilen helikopter ebeveynlik kavramının analizi, ebeveynlik özellikleri ve ebeveyn-çocuk ilişkilerinin etkilerini anlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocukluk, Ebeveyn-Çocuk İlişkisi, Ebeveynlik, Helikopter Ebeveynlik.

NEW GENERATION CHILDREN OF HELICOPTER PARENTS

Abstract

Family, as an institution, involves change and transformation and is the first step of socialization. Social changes also affect parent-child relationships.

How people view the concepts of children and childhood has also changed in this context. Parenting attitudes have changed, and different parenting models have emerged. Family is one of the fundamental institutions affected by this change. How people have perceived the concept of parents and parenting have undergone transformation rather than how they have perceived the concepts of children and childhood. Parenting style is key to raising healthy children. Parents' attitudes towards their children play a critical role in child-rearing. Every parent treats their children differently. Living conditions, education policies, examination systems, and anxiety for the future turn parents into individuals who are extremely worried about their children, controlling, perfectionist, and intrusive, which is referred to as helicopter parenting. While helicopter parents, especially mothers, develop more controlling relationships with their children, parent-child relationships differ. Helicopter parenting has become widely discussed in recent years. This paper analyzed the concept of helicopter parenting, parenting characteristics, and effects of parent-child relationships.

Keywords: Child, Childhood, Parent-Child Relationship, Parenting, Helicopter Parenting

Giriş

Çocukluk fikri ve çocukluğa bakışın farklılaşması, beraberinde çocuğa atfedilen anlam ve önemde de değişimi doğurmuştur. Ebeveynlik biçimlerinin değişimi ve farklılaşmasıyla farklı ebeveynlik stilleri ortaya çıkmıştır. Yeni bir ebeveynlik türü olan helikopter ebeveynlik stili son zamanlarda artış göstermiştir. Yapılan araştırmaların genelinde helikopter ebeveynlik bir yara bandı rolü görmektedir. Kısa vadede çocukları sorunlardan koruyan, önlerine çıkan engelleri yok eden bir model olarak görülse de uzun vadede çocuğun gelişimi ve ayakta durabilmesi noktasında handikapları doğurmuştur. Helikopter ebeveynlik esasında bir stil değil, bir ebeveynlik modeli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihsel Olarak Çocuk Ve Çocukluk Kavramlarının Değişimi

Tarihsel süreç içerisinde çocukluk değişik kültür ve toplumlarda farklı anlamlarda kullanılmıştır. Çocuğa atfedilen anlam, önem ve değerler gün geçtikte değişmekte, toplumdan topluma farklılaşmaktadır. Antik Çağdan günümüze kadar değişen çocukluk, geleneksel aileden modern aileye,

çekirdek aileden geniş aileye farklılık göstermekte ve çocuğa bakışta bu noktada farklılaşmaktadır. Elkind (1999: 35) çocukluğu “Çocuk, doğanın bir armağanıyken, çocuk imgesini ise insanın yarattığı bir şey” olarak nitelemektedir. Bu noktada ebeveynliği de küçük çocuk eğitimcisi olarak görmektedir. Antik dönemde çocukluk konusuna eğilim görülmemektedir. Sadece eğitilmesi gereken bir şey olarak tasvir edilir. Ortaçağ’a gelince çocukluk hakkında tartışmaların yapıldığını söyleyebiliriz. Tarihsel şerit olarak çocuk ve çocukluk kavramlarına baktığımızda, bizim için temel kaynak Philippe Aries’in çalışmalarıdır.

Philippe Aries “*Centuries of Childhood A Social History of Family Life*” isimli kitabının ilk bölümü “*The idea of Childhood*” kısmında çocukluğun keşfinden bahseder. Çocukluğun 16. yüzyıldan önce keşfedilmediğini, 13. ve 14. yüzyılda çocukluk fikri yokken, 14.yüzyılda “Kutsal Çocukluk” kavramını öne sürer (Aries, 1962: 36).

Postman; “çocukluk fikrini Rönesans’ın en büyük icatlarından birisi” olarak ifade eder. Çocukluk kaçınılmaz biçimde kültürel bir ürün olarak değil, biyolojik bir kategori olarak tanımlanmaya başlamıştır (Postman, 1995: 8, 89).

Ortaçağ çocukluk anlayışı, Hristiyanlığın “insanın günahkâr olarak doğduğu” fikri üzerinde biçimlenmişti (Güçlü, 2016:4). J.J. Rousseau “Emile- Çocuğun Eğitimi Üzerine” adlı eserinde, “Eğitim, çocuğun organik ve doğal gelişimini bozmayacak biçimde verilmelidir” (Güçlü, 2016: 6) şeklinde ifade eder.

Postman; “çocukluk fikrini Rönesans’ın en büyük icatlarından birisi” olarak ifade eder. Ortaçağ’da ayıp ve günah kavramları ile anılan çocukluk Locke’un “her yeni doğan çocuğun zihninin boş bir levha ya da balmumu olduğunu” (Öztürk, 2017: 266) savından faydalanılarak çocuk suçlu konumundan arındırılmıştır.

Ortaçağda belirgin hale gelen çocukluk, ilgi gören bir alan olarak 1980’lerde çocukluk sosyolojisi başlığıyla (Mayall, 2018: 9) ivme kazanmıştır. Her dönemde farklı bir çocukluğa rastlamak mümkündür. İlk dönemlerde ayıp günah kavramlarıyla tanımlanan çocukluk, günümüzde korunmaya muhtaç, gözetilen, takip edilmesi gereken bir birey olarak yerini

almıştır. Değişen çocuk ve çocukluk algısıyla birlikte, çocukluk aracılığıyla değişen sosyal ilişkiler ebeveynlik pratiklerini de değiştirmiştir. Bu noktada her dönemde farklı bir çocukluk algısı ortaya çıkmaktadır.

La Fontaine bireycilik teorisi 1980’lerde çocuklarla ilgili yeni fikirleri tartışma noktasında kullanmış ve çocuk kavramının ilişkiselliği üzerine vurgu yapılmıştır. (Mayall, 2018: 23).

Çocukluk sosyolojisi geç tanışılan bir alan olmanın ötesinde, sosyolojinin ilk ortaya çıktığı dönemlerde daha çok makro konularla ilgilenmeye karşı bir eğilim varken; çocukluk üzerine derin çalışmaların yapılması güçleşmiş çalışmaların psikoloji disiplini şemsiyesi altında yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır (Başaran, 2021: 466).

Günümüzde çocuk ve çocukluk kavramları değişirken, atfedilen anlamlarda da değişkenlik göstermektedir. Özellikle 1980’lerden sonra çocukluk sosyolojisi çalışmalarıyla birlikte çocuğa bakış konusu da popüler hale gelmiştir. Bu noktada çocuğun ilk tanıştığı kişiler ebeveynleri ve onların tutumları olmuştur.

Anne Baba Tutumuna İlişkin Modeller

Baumrind’in ebeveynlik biçiminin kavramsallaştırılmasına dayanan araştırmaları, çocukların Amerika Birleşik Devletleri’nin baskın kültüründe başarılı bir şekilde sosyalleşmesine yardımcı olan ebeveynlik tipinin dikkate değer ölçüde tutarlı bir resmini çizmiştir. Örneğin, Baumrind (1972), Avustralyalı çocuklar arasında korkulu, ürkek davranışların otoriter ebeveynlikle ilişkiselliğine değinmiştir (Darling; Steinberg, 1993: 487).

Ebeveynlik modellerini Psikodinamik, Davranışçı, Baumrind Sınıflandırması ve Maccoby ve Martin’in iki boyutlu bakış açısı modeli şeklinde sınıflandırabiliriz.

Psikodinamik modelde gelişimin ana belirleyicisi sadece biyolojik değil, toplumsal beklentiler arasında yaşanan çatışma olduğunu söylemek mümkündür. Ebeveyn çocuk ilişkileri düşünüldüğünde, duygusal ilişkiler bir aileden başka bir aileye farklılaşmaktadır. Örneğin, çocuğun kişilik gelişimine ilişkin geniş kapsamlı ebeveynlik uygulamalarının etkisine ilişkin

araştırmaları gözden geçirdikten ve herhangi bir özel ebeveyn ve çocuk arasında esasen tutarlı bir ilişki olmadığı sonucuna vardıldıktan sonra, Orlansky (1949)’da şöyle yazdı;

Belli bir disiplinin çocuk üzerinde belirli bir değişmez psikolojik etki yaratmadığına ve bu etkinin yalnızca çocuğun yönlendirilmesiyle ilişkili ebeveyn tutumları üzerine yapılan çalışmadan kaynaklanabileceği inanırız (Darling; Steinberg, 1993: 488).

Davranışçı modelde ise davranışın tutumdan daha önemli olduğuna vurgu yapılmıştır. Çocuğun gelişiminde yaşanan kişisel değişimler, içinde bulunduğu öğrenme çevresindeki farklılıkları yansıttığı düşünüldüğü için, davranışçı bakış açısına sahip olanlara göre ebeveyn tutumu önem kazanmaktadır (Darling; Steinberg, 1993: 489).

Baumrind’in sınıflamasında, ilk açıklamalarında ebeveyn tutumlarını sınıflarken dört boyutu temele almıştır: sıcaklık, beklenti, denetim, iletişim. Bu dört boyut üç ebeveyn stiline şekillenmesinde rol oynamaktadır: İzin verici, otoriter ve açıklayıcı otoriter tarz şeklinde ifade edebiliriz (Ercan, 2019: 502).

Baumrind’e göre ebeveynlerden çoğu çocuklarıyla kurdukları iletişimlerde ebeveynlik sınıflandırmalarından birini daha çok benimserler. *Otoriter ebeveynler* bu noktada çocuklara kural koyan, koyulan kurallara itaat etmelerini bekleyen bir role sahiptirler. Bunun karşısında *demokratik ebeveyn* tutumu nispeten otoritere göre daha olgun davranış bekler ve çocuklarına karşı daha ilgilidir. “Bu tür ailelerde çocuk yetiştirmede akılcı ve demokratik bir yaklaşım izlenir. Hem ebeveynin hem de çocuğun hakları dikkate alınır” (Darling; Steinberg, 1993: 490).

İzin verici ebeveynde ise çocuklara verilen özgürlüğün sınırı sonsuzdur. “Çocuklarına karşı sıcak ve sevecendirler ve çocuklarının bütün kararlarını kendilerinin vermesini beklerler”(Darling; Steinberg, 1993: 490).

Maccoby ve Martin’in iki boyutlu bakış açısı modelinde ise, Maccoby ve Martin, Baumrind’den farklı olarak ana baba stilini duyarlılık (responsiveness) ve talep karlılık/kontrol (demandingness/kontrol) olmak üzere

iki boyut açısından ele almışlar ve bu iki boyutun kesiştiği noktada dört tür ana baba stili tanımlamışlardır. (Darling; Steinberg, 1993: 491).

Ebeveynlerin çocuk yetiştirme stilleri son elli yıldır pek çok araştırmaya konu olmuştur. Yapılan çalışmalar, ebeveynlerin çocuk yetiştirme tarzlarının çocukların fiziksel ve psikolojik açıdan sağlıklı gelişebilmeleri için büyük önem taşıdığına değinmişlerdir (Ercan, 2019: 502).

Ebeveyn-Çocuk İlişkisi

Ailenin sosyalizasyon sürecinin ilk basamağı olduğu savı üzerinden, çocuğu bekleyen rol ve sorumluluklara toplumun değer ve normlarını öğrenebildiği ilk yer olan ailede önemli görevler düşmektedir. Bu açıdan bakılırsa “sosyalizasyon sürecinin ilk basamağıdır” şeklinde ifade etmek yanlış olmayacaktır.(Adak, 2005: 52).

Sosyalleşen, sosyal hayat içerisinde belli bir kültürü edinen çocuğun hayatı boyunca karşılaştığı kişiler içinde belki en önemlileri, ona ana babalık edenlerdir. Ana babalık bir taraftan kültür ürünüdür, diğer taraftan da kültürü oluşturur. Uluslararası göç sonucu çok kültürlü toplumlar haline gelen Batı ülkelerindeki araştırmalar ana babalığa kültürleşme süreci içinde eğilmişlerdir (Kağıtçıbaşı, 2012: 61).

Kültürün ana baba denetimine yüklediği çocuğa etkileri de önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. ABD’de yapılan araştırmalarda sıkı ana baba denetiminin uzun vadeli etkileri incelenmiştir. Sıkı denetimin beyaz orta sınıf Amerikalı çocuk ve ergenlerde olumsuz sonuçlara yol açtığı (2003), ancak siyah Amerikalı çocuk ve ergenlerde böyle bir olumsuz etkinin görülmediği bulunmuştur. Ana baba denetiminin çocuk tarafından nasıl yorumlandığı, çevresel faktörlerin ötesinde kuşkusuz bu denetimin ne tür bir davranış içerdiği ile de ilgilidir. Lau vd. (1990). “baskıcı” ve “düzenleyici” ana baba denetimini ayırt etmişlerdir. Araştırmacılar baskıcı denetimle ana baba sevgisi arasında olumsuz bir ilişki, düzenleyici denetimle ana baba sevgisi arasında ise olumlu bir ilişki buldular. Bu bulgu Moos’un (1981) daha önceki “işlevsel” ve “işlevsel olmayan” denetim ayrımını ve Baumrind’in (1971, 1989) “yetkeci” ve “yetkeli” ana babalık tarzı kavramlaştırmalarıyla aynı çizgidedir (Kağıtçıbaşı, 2012: 64).

Ana babalık değerleri, ebeveynin bir sonraki nesle de aktarmak istediği düşünce, tutum ve davranışlara dair bilişlerin bütünüdür. Değerlerin, diğer bilişlerin temelini oluşturduğu kabul edilir. Ana babalık düşünceleri değerlere göre daha spesifikler. Ebeveynin, çocuğun edinmesini umduğu düşünce ve davranış örüntüleri, yani hedeflerde doğal olarak değerlerle yakından ilişkilidir (Yağmurlu; Yavuz, 2012: 150).

Ebeveyn çocuk ilişkisi çalışmalarının çoğuna bakıldığında çocuğun gelecekteki planlarını etkilediği görülmüştür. Örneğin Fallon ve Bowles (1997) ergenin demokratik ana baba tutumu ve ergenin ebeveyni ile geçirdiği zamanın niteliği arasında olumlu bir ilişki olduğunu vurgulamıştır.

Giddens, çiftler gibi, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin de “saf ilişki” idealine göre yeniden yapılandırıldığını iddia etmektedir. Samimiyet ve daha demokratik ilişkilere olan bu dönüşüm, çocukların “birlikteliğin koşullarını belirleme ve düzenleme” hakkı kazandıkları anlamına gelir (Giddens, 1992: 185).

Çocukların karar alma sürecine dahil olduğu bu koşullar altında, ebeveynler artık onlara karşı sorumlu olmalı ve saygı görmek için çocuklara saygı göstermelidir. Ancak, Lynn Jamieson (1998; 488) aynı zamanda bize, Giddens tarafından önerilen demokratik ahlakın, aile etkileşimlerindeki toplumsal cinsiyet ve kuşak güç ilişkileri tarafından baltalandığını hatırlatır. Annelerin genellikle ebeveynlik işleriyle babalara nazaran günlük olarak daha fazla meşgul olduğu bu çağda, ebeveynlik cinsiyet nötr değildir (Chambers, 2012: 81).

Ebeveynlik Stilleri

40 yıldan uzun bir süre önce, Diana Baumrind (1966) , ebeveyn davranışları alanında geniş kapsamlı üç ana ebeveynlik stili sunarak ebeveynlik alanındaki araştırma ve pratiğe yönelik önemli değişimleri ortaya koydu. Birkaç yıl sonra Maccoby ve Martin (1983) , Lamborn, Mounts, Steinberg ve Dornbusch (1991) için kavramsal olmayan, dördüncü bir stil ekledi. Bu ebeveynlik etiketleri - demokratik, otoriter, izin verici ve ihmalkâr – şeklindedir. Bu ebeveynlik stili etiketleri, ebeveynlik davranışları ve çocuk

yetiştirme hedeflerinin bir araya getirilmesi için önemli bir çerçeve sağlamıştır.

Bireyin içinde doğup, büyüdüğü ortamın özellikleri ile çevresindeki kişilerle kurduğu ilişkiler gelişimini etkilemektedir. Çevre koşulları bireyin gelişimi birçok yönden etkileyebilir. Özellikle bireyin yakın çevresiyle kurduğu ilişkiler onun dünyayı tanıyıp algılamasını da şekillendirmektedir. (Sezer, 2010: 2).

Baumrind'in seminal çalışması, ebeveynlerin davranışlarını ve çocuk davranışları hakkındaki tutumlarını incelemek amacıyla ebeveynlik uygulamaları için etiketler sunmuştur. Önemli bir motivasyon, ebeveynlerin disiplin uygulamalarının etkisini çevreleyen mitleri mahvettikleri ve ebeveyn kontrolünün çocuk yetiştirmede ideal olduğunu gösteren deneysel kanıtlar sunmaktı. İlginç bir şekilde, kanıtlarını sunarken Baumrind, gelecekteki araştırmalar için bir aşama oluşturdu ve klinik uygulamalar için açık önerilerde bulundu. Çocuk davranışlarının *doğrudan gözlemlendiği* 1966 tarihli makalesinin literatür taraması için yayınlanmış çalışmalarında ebeveynlerin davranışları ya görüşmelerle (anketler yerine) gözlemlenmiş ya da elde edilmiştir, böylece ebeveynlik araştırmasında gözlemsel verilerin önemi hakkında bir açıklama yapılmıştır. Dahası, ebeveyn sevgisinin ve saygının cezaları etkili hale getirmede güçlü değişkenler olarak hizmet ettiğini belirterek cezalandırmanın etkisiz kaldığını öne süren davranışsal araştırmaları somut bir biçimde bağlamsallaştırmıştır (Rodriguez; Donovick; Crowley, 2009: 197).

Afrika kökenli Amerikalılar, İspanyollar ve Asyalı Amerikalı lise öğrencileri de dahil olmak üzere çalışmalar, Baumrind'in ebeveynlik stilleri ve akademik başarıları arasında çok zayıf ya da tutarsız ilişkiler olduğunu göstermektedir, ancak Avrupalı Amerikalı öğrenciler için, yetkili ebeveynlerin tutarlı olumlu etkileri rutin olarak gösterilmektedir. Dahası, çalışmalarında Asyalı Amerikalı ergenler otoriter ebeveynlik stiline göre en yüksek düzeydeydi (Chao, 2000: 234).

Eğitim aynı zamanda ebeveynlik stilini değerlendirmek için kullanılan iki temel boyutla değerlendirilse de (yani, talep ve cevap verme), Baumrind'in

otoriter ve otoriter üsluplarına kıyasla, bu boyutların her ikisi de eğitim stili için nasıl tanımlandığı veya kavramsallaştırıldığı konusunda niteliksel ayrımlar vardır.

Ebeveynlik stilleri başlangıçta sosyal yetkinlikle ilişkili olarak işlemsel olarak kavramsallaştırılmıştır, ancak çalışmalar çoğunlukla ebeveyn-çocuk etkilerine odaklanmıştır. Örneğin, Çinli ebeveynlik çoğu zaman otoriter, cezalandırıcı ve Konfüçyüsçü, çocuk merkezli katı ve çocuk eğitimi ile ilgili kaygıları yansıtıyor olsa da Çinli anneler ayrıca, başarıyı ve gelişmeyi kolaylaştırmak için şiddetli disiplin uygulayan “kaplan anneler” olarak da popüler bir biçimde tanımlanmıştır (Smetane, 2017: 19, 20). Ebeveyn-çocuk ilişkisinin değişimi, çocuğun gelişim ve eğitimi noktasında farklılıklar ortaya çıkarmaktadır.

Ebeveynliğin çocuk gelişimi üzerindeki etkilerinin farklı inançlarla ve farklı kültürlerin, farklı kültürel bağlamlarda sahip olduğu farklı anlamlar aracılığıyla nasıl idare edildiği veya yönetildiği üzerine artan bir vurgu yapılmıştır (Smetane, 2017: 22). Ebeveyn olma ve ebeveynlik yapma noktasında farklı stiller, çocuğun gelişimine bakışını da değiştirmektedir.

Baumrind şöyle yazıyor: “Ebeveynlerin çocuklarını kontrol etme ve sosyalleşme çabalarında normal ilişkileri yakalamak için ebeveynlik tarzı kullanılıyor” (Baumrind, 1991 : 57). Bu tanımdaki çift odak da Eastin ve ark. (2006) : sosyalleşme-katılım ve kontrol-katılık: “Ebeveynlik tarzı, bir ebeveyn tarafından gençleriyle ilgilenmek için kullanılan katılım ve sıklık miktarını temsil eder” (Eastin ve ark. 2006 : 493).

Baumrind sonuç olarak, ebeveynlik sıcaklığı veya destekleyici olarak tanımlanan ebeveyn duyarlılığının, “ebeveynlerin, çocuklara uyum sağlaması, desteklenmesi ve onurlandırılması yoluyla bireysellik, öz-yeterlilik ve kendini kanıtlamayı bilinçli olarak teşvik ettiği anlamına gelir (Baumrind, 1991: 62).

“Ebeveyn sıcaklığı” kavramı bazı okuyucular için daha basit olsa da, orijinal yazarlar tarafından yazılan ifadelerle sadık kalmayı tercih ediyoruz. Anlayış kolaylığı için, okuyucular “ebeveyn katılımı veya ebeveyn desteği” kavramını benimseyebilirler (Valcke; Bonte; Wever; Rots, 2010: 455).

Dört İnternet Ebeveynlik stilini şöyle açıklarız:

- İzin veren ebeveynlik stili, açık sınırları öne sürmeyen ebeveynlere yansıtılmıştır. Çocuklarıyla yüzleşmekten kaçınırlar. Çocuklarının fikirlerini ve isteklerini sorup, onlara ne isterlerse verirler. Ebeveyn sevgisine yatırım yaparlar, ancak rehberlik etmezler.
- Laissez-faire ebeveynlik tarzı, düşük kontrol seviyeleri ve düşük katılım düzeyi ile yansıtılır. Çocuklarının İnternet kullanımına yönelik destekleyici veya kısıtlayıcı bir tutum sergilemezler.
- Yetkili ebeveynlik stili, açık kuralları belirleyen ebeveynlik tarzını yansıtır. Bu ebeveynler, davranışları açıkça sınırlandırmamakta, ancak çocuklarının sorumlu olmasını ve kendi kendini düzenleyen bir şekilde davranmasını beklemektedir. Pratik kuralları öne sürmeyi tercih ederler. Örneğin, İnternet zamanlaması ile ilgili olarak.
- Otoriter ebeveynlik tarzı, koşulsuz itaat istemek ve açıklama yapmadan kuralları takip eden ebeveynlik tarzını yansıtır. İnternet meselelerini çok az tartışır ve İnternet erişimi ile ilgili diyaloga açık değiller. (Valcke; Bonte; Wever; Rots, 2010: 456).

Alternatif olarak, otoriter ebeveynler çocuklarına itaat ve otorite saygısı ile daha fazla kontrol uygularlar (Gamble, Ramakumar, Diaz, 2007: 74).

Meksikalı ailelerde ebeveyn-çocuk etkileşimleri ve sonraki kültürler arası karşılaştırmalar üzerine yapılan gözlemsel bir çalışmada, Bronstein (1994), Baumrind'in (1971) bulgularını orta sınıf Anglo ebeveynleriyle kıyaslandı. Sıcak, destekleyici ebeveynlik davranışı olumlu olanlar çocuk davranışları ile pozitif; kontrol ve kısıtlayıcı ebeveynlik, bağımsız çocuk davranışı ile olumsuz; itaatkâr ve uyumlu çocuk davranışı ile pozitif; düşman ebeveynlik agresif çocuk davranışları ile ilişkiliydi. Bu çalışmanın sonuçları, farklı kültürel veya etnik gruplardan gelen ebeveynlerin farklı değerler ve sosyalleşme hedeflerine atfedilebilmelerine rağmen,

ebeveynlik davranışları ile çocuk tepkileri arasındaki ilişkilerin tutarlı olduğu gerçeğini vurgulamaktadır (Gamble, Ramakumar, Diaz, 2007: 74).

Helikopter Ebeveynlik

ABD'nin popüler medyası, çocukları üzerinde durma eğilimleriyle adlandırılan aşırı koruyucu “helikopter” ebeveynlerinin tartışmalarıyla doludur. Helikopter ebeveynlik İngiltere'den Çin'e kadar pek çok ülkede uluslararası tartışılmıştır (Bradley, Olson-Buchanan, 2014: 314).

‘Helikopter ebeveyn’ kavramını 1990 yılında ilk kez Cline ve Fay’ın çalışmalarında, Y kuşağının üniversite ve işe başlama yaşına ulaşması ve aşırı ilgili ebeveynlerinin de onlarla beraber iş yerleri ve üniversite sınıflarında bulunması durumuna dikkat çekmek için kullanmıştır (Odenweller, Booth-Butterfield ve Weber, 2014).

Helikopter ebeveynlik son yıllarda ebeveynlik tutumu olarak tanımlanmıştır (Yardım vd., 2021: 19).

Daha önceki nesillerdeki çocuklar ailelerinin erişemeyeceği bir yerde bisikletleriyle gezip, arkadaşlarıyla dışarıda oynayıp vakit geçirirken, bugünün ebeveynleri, elektronik göbek bağı (umbilikol cord) olarak adlandırılan cep telefonunu e-posta, anlık mesajlaşma ve sosyal ağ sitelerinden çocuklarının nerede olduğunu sürekli kontrol etmektedirler. Popüler basın, bu tür ebeveynleri “helikopterler”, “hovercraftlar”(hem havada hem denizde giden taşıt), “sinek kuşu” ve “aşırı gizli savaşçılar” ve “siyah şahinler” olarak etiketledi (Lemoyne, Buchanan, 2011: 400).

Helikopter ebeveynlik tarzında çocuğu yetiştirirken, aşırı koruyan ve rekabete eğilimli bir çocuk prototipi ortaya koymakta; çocuklarının problemlerini onlar adına çözmeye çalışıp, oldukça geç başladıkları yetişkinlik hayatlarına da müdahil olmaya iten bir ebeveynlik tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan araştırmalarda bu tutumun çocukların ergenlikten yetişkinliğe geçişini ve buna bağlı olarak hayatta karşılaştıkları problemleri çözmekteki becerilerini olumsuz etkilediği görülmüştür (Odenweller, Booth-Butterfield ve Weber, 2014).

Helikopter ebeveynlik noktasında farklı ebeveynlik modelleri ve farklı çocukluk değerlerine rastlamak mümkündür. Her ebeveynin çocuğa attığı anlam, önem ve ilgi şiddeti farklı farklıdır.

Buna karşın, Padilla-Walker ve Nelson (2012) duygusal destek (örneğin, kabul, şefkat, katılım, fiziksel veya duygusal doyum), davranışsal kontrol (örneğin, sınır belirleme, denetleme, sonuçlara ilişkin akıl yürütme) ve özerklik verme (örn. çocuklara kural koyma, fikirlerin özgürce ifade edilmesine izin verme, müdahaleci davranışlardan kaçınma). Shoup ve meslektaşları (2009) iki farklı davranış kategorisi kullanarak iletişim kurarak ve ebeveyn müdahalelerinin sıklığını kullanarak 'helikopter ebeveynliğini' devreye sokmuştur (Pautler, 2017: 9).

Bağımsız genç yetişkinler olmaya çalıştıkça, çocukların özerklik ihtiyacı zamanla artmaktadır. Ebeveynler katılım düzeylerini ve kontrollerini çocuğun gelişim düzeyine göre ayarlamalıdır. Ebeveynlerin bu gelişim düzeyini ayarlayamamaları ve kolej çağındaki çocuklarını kontrol etmeye çalıştıkları yönünde artan bir endişe vardır; Örneğin, bazı ebeveynler yetişkin çocukları adına kolej yöneticileriyle (öğretmen/müdür ile) konuşur. Fay ve Cline göre bu fenomen görüş “Helikopter ebeveynliktir”. Bununla birlikte, helikopter ebeveynliğinin üniversite öğrencileri üzerindeki etkisini objektif olarak ölçmek için sınırlı sayıda araştırma yapılmıştır, bu yüzden etkisi açık değildir. Bazı araştırmalar, yüksek oranda (helikopter) ebeveynleri olan üniversite çağındaki öğrencilerin; kolejle daha fazla meşgul olduklarını ve memnun olduklarını, ancak daha az ilgili ebeveynleri olan öğrencilerin daha düşük notları olduğunu tespit etmişlerdir. Buna ek olarak, aşırı ebeveynleri olan (helicopter) kolej öğrencileri daha fazla yetkinlik, kişisel ve sosyal gelişimi artırdığını bildirmişlerdir (Shoup ve ark. 2009) ve ayrıca yaşam ve psikolojik uyumla daha memnun olmuşlardır (Schiffrin, Liss, McLean, Geary, Erchull, Tashner, 2013: 549).

Bununla birlikte, yüksek öğrenim sektöründe, popüler medyanın “helikopter” ebeveynlerini tanımlaması ve öğrencilerin gelişimi üzerindeki olası olumsuz etkileri hakkında endişeler nedeniyle, bazı yazarlar topluluk oluşturma, ortaklıklar kurma, iletişim ve ebeveynlerle programlama

kavramlarını vurgulamaktadır. Gerçekten de, kolejler ve üniversiteler, aileleri için bu geçiş döneminde onlara bilgi sağlamak için 1970'lerden beri ebeveynleri oryantasyon programlarına dahil etmişlerdir. Bu geçişi hayatlarında önemli bir olay olarak gören kurumun yaklaşımı, üniversiteye giren bir öğrencinin ve ebeveynlerin sorunları ve kaygıları konusunda duyarlılık kazanmıştır (Shoup, Gonyea, Kuh, 2009: 10).

Jill ve Julia'nın çalışmasından aktarıldığı üzere; “helikopter ebeveynlere dair bir diğer araştırmada, eğitimli ebeveynlerin aşırı ilgili olma ihtimalinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca ilginin kız çocuklara ve daha küçük kardeşlere karşı daha fazla olduğu da görülmektedir. Aynı evde yaşama durumuna bakıldığında ise karşılıklı bir etkileşim bulunmuştur. Aşırı ilgili ebeveynler çocuklarının kendileri ile beraber yaşamasını desteklerken, ailesi ile beraber yaşamaya devam eden bireylere de aşırı ilgi gösterildiği bulunmuştur” (Okant Yaşın, 2018: 28).

Psikiyatri Uzmanı Dr. Orhan Karaca'ya göre; “çocuklar izlendiğini ve takip edildiğini bildikleri zaman gerçek benliğini ortaya koymadığını” ifade etmiştir. (<https://www.haberturk.com/saglik/haber/884022-anne-babalar-dikkat>). Helikopter ebeveynlerde çocukla ilgili hemen hemen tüm konuda inisiyatifler ebeveynin elindedir. Özellikle eğitim, sağlık, kültürel ve mesleki gelişmelerinin yanı sıra ne yiyeceğine karar vermeden, ödevlerini yapmaya kadar korumacı ve baskıcı bir tutum sergileyen evhamlı bir ebeveynlik modeli ortaya çıkmaktadır.

Yoğun ebeveynlik kültürünün aşırılıklarına karşı son yıllarda ortaya çıkan tepkiyi helikopter ebeveynlik içerisinde tartışacak olursak, çocukların bağımsızlığı geliştirmede riskten kaçınması ve odak noktaları ebeveyn kaygısı üzerine olma eğilimindedir (Bristow, 2014: 200).

Helikopter anne babalar, çocuğun başından ayrılmayan, etrafında pervane olan, çocuğun her şeyine yetismeye çalışan, çocuğun hayatına ve kişiliğine müdahale eden, yorulmak bilmeyen anne babalardır. Batı ülkeler bu ailelerin "baby boomer" kuşağından, yani II. Dünya Savaşının hemen ardından doğan (1946-1964) kuşaktan geldiğine inanmaktadır. Son yıllarda bu terim Avrupa ve ABD gazetelerinde çokça söz edilmekte ve bir psikolojik,

sosyolojik sorun olarak ele alınmaktadır. (<https://www.haberturk.com/saglik/haber/884022-anne-babalar-dikkat>).

Özellikle son dönemlerde gelecek kaygısının baskın olduğu Türkiye’de helikopter ebeveynlik çok fazladır.

Çocuklarından yüksek akademik başarı bekleyen, sürekli çocuklarının etrafında pervane olan ebeveyn tutumu olarak karşımıza çıkan “helikopter ebeveynlik” çocukların, aileleri tarafından aşırı derecede ilgi görüyor olmasıyla birlikte zaman zaman olumsuz sonuçları da doğurmaktadır. Bu tarz ebeveynlik modelinde sadece bireyi değil; tüm aileyi etkileyen bir ebeveynlik kalıbı ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Helikopter ebeveyn, 1969 yılında Psikolog Haim Ginott' un, literatüre kazandırdığı bir kavramdır. Bu kavramın ilk ortaya çıkışı küçük bir çocuğun annesini helikoptere benzetmesi nedeniyle literatürde yerini almıştır. Helikopter ebeveynlerin, 5 tane belirgin özelliği var: Çocuklarının üzerinden ayrıl(a)mazlar, helikopter ebeveynler çocuklarının yapabileceği sorumlulukları, kendisi gerçekleştirir, Çocuğuna aşırı odaklıdır. Sürekli çocuklarını düşünüp kaygılanırlar. Aşırı korumacı ve kontrolcüdürler (<http://www.hurriyet.com.tr/helikopter-ebeveynlerin-5-ozelligi-36734224>).

1965-1980 arasında doğan X kuşağı aslında helikopter aile modelini sergileyen kuşaktır. Bu kuşağın ardından 1981-1999 arasında doğan kuşak gelmektedir. X kuşağının sorumluluk duygusu çok yüksekken; ardından gelen Y kuşağı daha toplumcu, idealist bir nesildir. “Y Kuşağı”nın ise başarı ve para elde etme gibi kavramları ön plana çıkardığı ve aile arasındaki bağların çok güçlü olduğu görülür. Milenyum kuşağında yer alan anne babaların başarıya verdiği önem, helikopter ailelerin çocuklarına karşı yüksek akademik başarı beklentisi içinde olmalarını açıklar niteliktedir. Milenyum çağı çocukları üzerindeki etkileri araştıran bir çalışmada; bu çocukların, başkalarının onayına ve desteğine göre şekillendikleri ve baş etme becerilerinde eksiklikler olduğu görülüyor. Bununla birlikte bu çocukların yetiştiği dönemde yaşanan terör olaylarının ve bazı savaşların (İran-Irak, Körfez, Afganistan, Bosna Hersek Savaşları gibi): bu insanların

daha endişeli ve geleceğe kaygıyla bakan insanlar haline getirdiği söylenebilir. Dönem özellikleri de dikkate alındığında bu tutumla yetişen çocukların ileriki hayatlarında helikopter tutum benimseyen bir aile oluşturmaları muhtemel olarak karşımıza çıkar” (Duygulu, 2018: 84, 85).

1925 itibariyle kuşakları düşünecek olursak; 1925-1945 arasında dığan ve 2.Dünya Savaşı’nın yarattığı olumsuz durumdan nasibini alan ekonomik, psikolojik sorunlara maruz kalan bir “sessiz kuşak” oluşturuyor. 1950’lerden sonra değişmeye başlayan dünyada savaşın ardından yaşanan doğum oranlarındaki artış ile birlikte bir BB yani Baby Boomers kuşağı ön plana çıkıyor. Bu kuşak daha bireysel ve 68 kuşağı olarak da tarihe adını yazıyor. Ardından 1965-1979 yılları arasında doğan X kuşağı; 1980-1994 yılları arasında doğan Y kuşağı yeni bir nesli oluşturuyor. 2000’li yıllardan sonra doğan kuşak Z kuşağı olarak tarihe adını dijital harflerle yazdırıyor. Bu dönemden sonra pek çok isim veya harfle kuşaklar anılıyor. Örneğin K kuşağı dijitalden önceki kuşağı dahi anımsamayan bir tablo çiziyor. Bu kuşak daha tüketici bir kuşağı oluşturuyor.

Psikolog Dr. Michael Carr-Gregg’e göre helikopter ebeveynlik; daha ileri bir versiyonu olan ve çocuklarının önüne çıkan her tür zorluğu yok eden “kar küreyici” ebeveynlik olduğunu ifade ediyor. Çocuklarını el üstünde tutan, onların önüne çıkan tüm engelleri temizleyen bir ebeveynlik modeli sunuyor (<https://www.egitimpedia.com/simartilan-cocuklar-agir-bedeller-oduyor/>). Helikopter ebeveynlik ya da kar küreyici ebeveynlik çocuğun kişilik oluşumuna izin vermeyen bir ebeveynlik modelidir.

Annelerin iş hayatında ciddi anlamda yer almaya başladıktan sonra geleneksel aile yapısında yer alan ev işi ve çocuk sorumluluklarından geri adım atmayan ve yüklerini paylaşmayan bir tutum içine girdiler. Anneler giderek sertleşen bir tutum geliştirirken, babalar daha ılımlı ve olumlu bir tutum izliyor ve çocuklarıyla daha yakın ilişkiler kuruyorlar. Duygulu ebeveynleri şu şekilde tasvir etmiş: “Pamuk Şekeri Babalar, Demir Ökçeli Anneler” .geleneksel aile yapısında mutlak otoritenin baba olduğu, annenin çocuklarla baba arasındaki ilişkiyi düzenlediği yıllarda çocuklar ailenin merkezi değil, birer parçasıydılar (Duygulu, 2018: 16). Günümüzde bu algı

değişmiş, çocuğu yaşamın tam merkezi haline getirmiştir. Helikopter ebeveyn kavramı denildiğinde ise ilk akla gelen ebeveyn anne olmuştur.

Sonuç

Çalışma kapsamından bakıldığında; değişimi ve dönüşümü içinde barındıran aile kurumu, sosyalizasyon sürecinin ilk basamağı olma noktasında önemlidir. Değişen toplum ebeveyn-çocuk ilişkisini de etkilemektedir. Çocuk ve çocukluk kavramlarına bakışın farklılaşmasından ziyade ebeveyn(lik) kavramına bakışın ve tutumun farklılaşması da söz konusudur. Sağlıklı çocuk yetiştirmede anahtar kavram ebeveynlik stilidir. Ebeveynin çocuğa karşı tutumu çocuk yetiştirme noktasında önemlidir. Her ebeveynin çocuğuna karşı tutumu farklıdır. Helikopter ebeveynlikte yaşam şartları, eğitim politikaları, sınav sistemleri ve gelecek kaygısı gibi faktörler; çocukları için aşırı derecede endişe eden kontrolcü, mükemmeliyetçi ve müdahaleci aile bireylerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Helikopter ebeveyn tutumu sergileyen anne babalar, çocukları üzerindeki aşırı koruyucu tutumları ve akademik başarıyı önde tutma noktasında gösterdikleri gayret ile sosyal ve psikolojik açıdan yoğun bir ilgi gösterme eğilimindedirler. Çocuklar üzerinde ebeveyn tutumlarının etkilerine bakıldığında, helikopter ebeveynlik çocukların gelişiminde yoğun bir etki bırakmaktadır. Çocukların iyi bir geleceğe sahip olmasını önde tutan bu ebeveynlik prototipi çocukları yerine kararlar alan bir model oluşturmakta, çocukları üzerinde aşırı hâkimiyet kurmaktadır. Çocuklar ilk olarak anne babaları ile özdeşim kurmaktadır. Bu açıdan çocuğun kişilik oluşumunda ebeveynleri başat roldedir. Helikopter ebeveyne sahip çocuklara bakıldığında, kendi düşüncelerinden ziyade ebeveynlerin düşünceleri çocukların yaşamında daha önemlidir.

Helikopter ebeveynler, özellikle anneler çocukları ile ilişkilerinde daha kontrolcü olurken ebeveyn-çocuk ilişkileri farklılık göstermiştir. Helikopter ebeveynlik ya da kar küreyici ebeveynlik çocuğun kişilik oluşumuna izin vermeyen bir ebeveynlik modelidir. Sürekli çocuk üzerinde bir “kalkan görevi” sunan bir ebeveynlik tutumu olmanın yanı sıra, takıntılı bir ebeveynlik modelidir.

Kaynakça

Adak, N. (2005). “Toplumun Temel Yapı Taşı: Aile”, Kurumlara Sosyolojik Bakış, (Ed. Sevinç Güçlü), Birey Yayıncılık, İstanbul.

Aktaş, G. (2015-2). “Türkiye’de Aile Sosyolojisi Çalışmalarına Genel bir bakış”, Sosyoloji Konferansları, No:52.

Başaran, E. (2021). “Çocukluk Sosyolojisi Tarihi”, SEFAD, (45): 465-470

Baumrind, D. (2005). “*Patterns of Parental Authority and Adolescent Autonomy*”, New Directions for child and adolescent development, no: 108, Summer.

Bradley-Geist, J. C. ve Olson-Buchanan, J. B. (2014). Helicopter Parents: An examination of the Correlates of Over-Parenting of College Students. Education + Training, 56(4), 314-328.

Bristow, J. (2014). The double bind of parenting culture: Helicopter parents and cotton wool kids. Lee, E., Bristow, J., Faircloth, C. ve Macvanish, J. (Ed.) içinde Parenting Culture Studies (ss. 200– 215). London: Palgrave Macmillan.

Canatan, K. (2013). Türk Ailesinin Tarihsel Gelişimi, (Ed. K. Canatan & E. Yıldırım), Aile Sosyolojisi, İstanbul: Açılım Kitap, 97-119.

Chambers, D. (2012). “*Change and Diversity in Intimate Relations*” A Sociology Of Family Life Change and Diversity in İntimate Relations, Polity Press.

Chao, R. (2000). “*The Parenting of Immigrant Chinese and European American Mothers: Relations Between Parenting Styles, Socialization Goals, and Parental Practices*” Journal of Applied Developmental Psychology 21(2): 233–248.

Darling, N. , Steinberg, L. (1993). “*Parenting Style as Context: An Integrative Model*”, Psychological Bulletin, Vol:113, No:3, 487-496.

Duygulu, S. (2018). Yeni Nesil Ebeveynlik ve Helikopter Aileler “K Kuşağı ve Tekno Dijital Kuşak”, Destek Yayınları.

Ercan, H.(2019). “Ergenlerde Yaşam Doyumunun Demografik Değişkenler, Ebeveyn Tutumları Ve Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi”, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19 (2), 501-516.

Gamble, W. , Ramakumar, S.; Diaz, A. (2007). “*Maternal and paternal similarities and differences in parenting: An examination of Mexican-American parents of young children*” Early Childhood Research Quarterly 22.

Giddens, A. (2005). Sosyoloji. Ankara: Ayraç Yayınevi.

Gökçe, B. (1991). *Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme, Aile Yazıları I*, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç, Bilim Serisi 5/I, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Günindi Y. & Giren S. (2011). Aile Kavramının Değişim Süreci ve Okul Öncesi Dönemde Ailenin Önemi, *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, S:31, 349-361.

Hançerlioğlu, O. (1976). *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1993). İnsan Aile Kültür. Ankara: Remzi Kitabevi.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2012). “Kültür ve Ana Babalık: Kuram ve Uygulama Çıkarımları”, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (Derleyen: Melike Sayıl & Bilge Yağmurlu), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kır, İ. (2011). “Toplumsal Bir Kurum Olarak Ailenin İşlevleri”, Sosyal Bilimler Dergisi Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:10, Sayı: 16, Bahar.

Lemoyne, T. ve Buchanan, T. (2011). “Does "Hovering" Matter? Helicopter Parenting and Its Effect on Well-Being”, *Sociological Spectrum*, 399-418.

Odenweller, K. G., Booth-Butterfield, M. ve Weber, K. (2014). Investigating Helicopter Parenting, Family Environments, and Relational Outcomes for Millenials. *Communication Studies*, 407-425.

Okant Yaşın, Ç. (2018). “Helikopter Ebeveyn Sahibi Y Kuşağının İş Ve Yaşam Tatmini Üzerine Sosyolojik Bir Analiz”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Okray, Z. (2016). “Helicopter Parenting and Related Issues: Psychological Well Being, Basic Psychological Needs and Depression on University Students”, *Curr Res Educ*, 2(3) · 165-173

Ozankaya, Ö. (1979). *Toplum Bilimine Giriş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.

Pautler, L. R. (2017). “Helicopter Parenting of College Students”, Eastern Illinois University, Masters Theses.

Rodriguez, M. , Donovanick, M.; Crowley, S. (2009). “Parenting Styles in a Cultural Context: Observations of “Protective Parenting” in First-Generation Latinos”, *Family Process*, Vol. 48, No. 2,

Schiffrin, H., Liss, M., Miles-McLean, H., Geary, K. A., Erchul, M. J. ve Tashnerl, T. (2013). Helping or Hoovering? The Effects of Helicopter Parenting on College Students' Well-Being. *The Journal of Child and Family Studies*, 548-557.

Sezer, Ö. (2010). “Ergenlerin Kendilik Algılarının Anne Baba Tutumları Ve Bazı Faktörlerle İlişkisi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, 1-19, Haziran.

Shoup, R., Gonyea, R.,Kuh, G. (2009). “Helicopter Parents: Examining the Impact of Highly Involved Parents on Student Engagement and Educational Outcomes”, Paper presented at the 49th Annual Forum of the Association for Institutional Research Atlanta, Georgia June 1.

Smetana, J. (2017). “Current research on parenting styles, dimensions, and beliefs” *Current Opinion in Psychology*.

Valcke, M., Bonte,S. ; Wever D, B. ; Rots, I(2010). “*Internet parenting styles and the impact on Internet use of primary school children*” Computers & Education.

Yağmurlu, B. , Yavuz, M. (2012). “Ana Babalığın Görünmeyen Yönleri: Bilişler”, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (Derleyen: Melike Sayıl & Bilge Yağmurlu), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Yardım, L., Okur, A., Yücelşen, N. ve Dhahi,A. (2021). “*Parenting Attitudes In Young Adult Novels*”, International Journal of Children’s Literature and Education Researches Volume: 5, Number:1, Page: 17-30

İnternet Kaynakları:

<https://www.haberturk.com/saglik/haber/884022-anne-babalar-dikkat>). (Erişim Tarihi: 03.06.2021).

<http://www.hurriyet.com.tr/helikopter-ebeveynlerin-5-ozelligi-36734224> (Erişim Tarihi: 04.07.2021).

<https://www.egitimpedia.com/simartilan-cocuklar-agir-bedeller-oduyor/>. (Erişim Tarihi: 04.07.2021).

TÜRKİYE’DE SALGIN DÖNEMİNDE UZAKTAN EĞİTİME GENEL BİR BAKIŞ: COVID-19 ÖRNEĞİ

Merve Harbelioğlu

Öğr. Gör. /Antalya AKEV Üniversitesi / Sosyal Hizmetler Programı

Özet

Eğitim, bireylerin doğumundan ölümüne kadar hayatın içinde olan ve ilk olarak aile içinde başlayan bir süreçtir. Bireylerin informel olarak aile içinde almaya başladığı eğitim, hayatı boyunca kendisine eşlik edecek bir temel oluşturmaktadır. Daha sonra bireyler okul ile formel olarak belli kalıpları ve sınırları olan bir kurum içine girmiş bulunur. Toplumun temel kurumlarından biri olan eğitim kurumu, ülkelerin milli eğitim politikaları doğrultusunda çeşitlilik göstermektedir. Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin hızı göz önünde bulundurulduğu zaman eğitim kurumunun da müfredat dışında gelişim ve değişim seyrettiği görülmektedir.

Eğitimde doğal süreçte yaşanan değişim ve dönüşümden farklı olarak 2019 yılında Çin’de başlayan COVID-19 salgının içlerinde Türkiye’nin de dâhil olduğu hemen her ülkeye yayılması ile ani ve plansız bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Türkiye’de 2020 yılının mart ayında görülen ilk vaka ile birlikte uzaktan eğitim süreci de başlamış oldu. Türkiye, zaten dünya genelinde kullanılan uzaktan eğitim kavramı ile ilk kez karşılaşmış değildir. Fakat yaygın eğitimde sıklıkla kullanılan bir eğitim anlayışının da olmaması sebebi ile uzaktan eğitime hazırlıksız yakalanmıştır.

Uzaktan eğitimin her düzeyde eğitim kademesinde uygulanmaya başlaması ile eğitim kurumunun işlevlerinde de aksamalar yaşanmıştır. Bu çalışmada COVID-19 salgının Türkiye’ye gelmesi ile uygulanmaya başlayan uzaktan eğitim modelinin eğitim kurumunun işlevlerine etkisi ve uzaktan eğitime geçişte yaşanan süreçleri genel bir perspektif sunarak açıklamaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Kurumu, Uzaktan Eğitim, Eğitimde Değişim, COVID-19, Türkiye

AN OVERVIEW OF DISTANCE EDUCATION DURING THE EPIDEMIC IN TURKEY: THE EXAMPLE OF COVID-19

Abstract

Education is a process that is in the life of individuals from birth to death and firstly starts in the family. Education, which individuals start to receive informally within the family, constitutes a basis that will accompany them throughout their lives. Later, individuals are formally entered into an institution with certain patterns and boundaries with the school. Educational institution, which is one of the basic institutions of the society, varies in line with the national education policies of the countries. Considering the speed of globalization and technological developments, it is seen that the educational institution also progresses and changes outside the curriculum.

Unlike the change and transformation experienced in the natural process in education, it is seen that there is a sudden and unplanned change with the spread of the corona virus (COVID-19) epidemic that started in China in 2019 to almost every country, including Turkey. With the first case seen in March 2020 in Turkey, the distance education process has started. It is not the first time that Turkey has encountered the concept of distance education, which is already used around the world. However, due to the lack of an understanding of education that is frequently used in non-formal education, it was caught unprepared for distance education.

With the implementation of distance education at all levels of education, there have been disruptions in the functions of the educational institution. In this study, the effect of the distance education model, which started to be implemented with the arrival of the COVID-19 epidemic in Turkey, on the functions of the educational institution and the processes experienced in the transition to distance education were tried to be explained by presenting a general perspective.

Key Words: Educational Institution, Distance Education, Change in Education, COVID-19, Turkey

1. Giriş

Eğitim, bir kurum olmanın çok ötesinde hayatın her anında bulunmaktadır. Öyle ki toplumda yaşanan her değişime de reaksiyon

göstermekte ve değişimi/dönüşümü kabul etme, uyum sağlama ya da reddetme gibi kendi doğasına uygun bir şekilde hareket etmektedir.

Olağan sürecinde eğitim kurumu işleyişini sürdürürken, dünya çapında yaşanan bir salgın olan COVID-19 sebebi ile eğitim kurumu da dahil olmak üzere toplumun geneline yayılan bir korku ve kaos havası oluşmuştur. Yüz yüze eğitimin yerini uzaktan eğitimin alması ile birlikte öğrenciler, veliler ve eğitimciler hem yaşam biçimlerini değiştirmiş hem de okulların süreçlerindeki belirsizliklerle mücadele etmişlerdir. COVID-19 salgını ile yaşanan uzaktan eğitim tecrübesi, teknolojinin önemini gösterdiği gibi bireylerle iletişimin de ne kadar önemli olduğunu fark ettirmiştir.

COVID-19 salgınının etki etmesi ile eğitim kurumu da içinde pek çok değişim yaşamıştır. Bu süreçte eğitim kurumunun işlevlerini yerine getirme konusu gündeme gelmiş olmasının yanı sıra bireylerin öğrenme modellerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Öyle ki ezberci sistem içinde kendi kendine öğrenme becerisini edinemeyen bireylerin uzaktan eğitim modelinde kendilerini kontrol etme ve hangi derse nasıl çalışacağını bilememe sorunsalı uzaktan eğitime uyum sağlama konusunda zorluk yaşamalarına sebep olmuştur.

2. Literatür Taraması

2.1. Eğitim Kurumu ve İşlevleri

Kurumların yaşayan bir unsur olduğunu dile getiren Güçlü (2012), durmadan değişen bu yapının toplumun dinamikleri birlikte bir dönüşüm içinde olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki bireylerin amaçları ile uyumlu olan kurumlar değişim noktasında daha yavaş bir eğilim göstermektedir. Savaş, keşifler, doğal kaynakların tükenmesi, göç ve iklim değişiklikleri gibi toplumu etkileyen olaylarla birlikte kurumlarda da değişim ve dönüşümün meydana gelmesi olasıdır (Güçlü,2012: 20-21). Değişen koşullar, toplumun hemen her kurumunda domino taşı gibi birbirini etkilemektedir. Gelişen ve değişen her ne olursa olsun, toplumun önemli bir kısmının tepki ve direnci ile karşılaşacaktır. Oluşan bu direnci, Güçlü (2012:21), çeşitli sebeplerle ilişkilendirmektedir. Bunlardan biri, bireylerin alışkın olduğu yaşam biçimini sürdürme isteğidir. Gelenekselin dışına çıkmayı tehdit olarak gören bireyler,

değişime direnç gösterme eğilimindedir. Bir diğer sebep ise kurumlarda oluşan değişimin içinde barındırdığı bireylerin eğilimlerinde de değişime sebep olmasıdır. Bu da o kurumdaki (din-eğitim-sile vs.) bireylerin tepkisine sebep olmaktadır.

Toplumun en önemli kurumlarından biri olan eğitim kurumunun anlam ve değeri de toplumdaki gelişmelerle birlikte değişim ve dönüşüm içerisine girmektedir. Bozkurt’a (2005: 278) göre eğitim bilgi ve becerinin nesilden nesile aktarılması ve bu bilgilerin bireylerde istendik davranış oluşturmalarıdır. Bu tanımdan da yola çıkarak eğitimin temelde bir sosyalleşme süreci olduğu görülmektedir.

2.2. Eğitim Kurumu ve Yaklaşımlar

Eğitim, kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan, bireye bir dünya görüşü, çevreye, topluma bakış açısı kazandıran, bireyin yeteneklerini geliştiren, ekonominin gereksinim duyduğu nitelikli insan gücünü yetiştirmede oldukça önemli olan toplumsal bir kurumdur. Eğitim, ekonomik kalkınmayı da beraberinde getirir. Hatta, eğitim ekonomik kalkınmanın hem nedeni hem sonucudur, diyebiliriz (Güçlü, 2012: 224). Tüm kurumlarla iç içe olan eğitim kurumundaki herhangi bir aksama ya da değişim bireyleri tedirgin etmektedir, buna paralel olarak diğer kurumlardaki değişimde eğitim kurumunun işleyişini tehdit edebilir. Güçlü’nün ifade ettiği gibi (2012), eğitim kurumunun bilinen ve beklenen birçok işlevi vardır, bunlar arasında toplumsallaşma, kültürel mirası aktarma, ekonomik gelişme, eş bulma, işsizliği azaltma, dikey hareketliliği artırma gibi örnekler sayılabilir. Bundan yararlanarak eğitim kurumundaki bir aksamının, bahsedilen işlevlerde de eksiklik yaşatacağını göstermektedir.

Eğitimin algılanışı ve uygulanışı toplumdan topluma, kültürden kültüre değişiklik göstermektedir. Bir toplumun gelenek, görenek, yeme biçimi, eğlence biçimi gibi özetle yaşama dair olan her türlü özelliği eğitim ile ilgili algıyı da yansıtmaktadır. Eğitimin ne olup olmadığı gibi felsefi bir tartışmaya girmeden, hemen herke için farklı anlamlar ifade ettiğini belirtmekle birlikte, bir toplumda yaygın bir uygulamaya sahip de bir kurumdur. Ele alınacak bazı yaklaşımlar, toplumların eğitime bakış açısını anlamaya yardımcı olmaktadır.

Toplumun her kurumunda olduğu gibi eğitim kurumunda da yaklaşımlar önem arz etmedir. İşlevselci, çatışmacı ve etkileşimci yaklaşımların ele alındığı bu çalışmada eğitimin toplumun işleyişindeki görevleri ve etkisine değinmek gerekir. İşlevselci yaklaşıma göre toplumun dinamikleri çerçevesinde bireyin toplumsallaşmasını sağlayan eğitim, bireylerin toplumsal normları öğrenme sürecini vurgulamaktadır. Eğitim bu işlevi sayesinde toplumsallaşmayı sağlamaktadır. Toplumsallaşmayı sağlamanın yanı sıra toplumdaki düzenin devamlılığı için de katkıda bulunmaktadır. Düzenin sağlanamadığı bir toplumda ise Durkheim’ın ifadesi ile “anomi” ortaya çıkmaktadır (Dinçer, 2003: 105). Bir diğer yaklaşım olan çatışmacı yaklaşım, toplumun sürekli bir denge halinde olmadığını, çatışmaların varlığının toplumsal düzen ve değişme için önemli olduğunu işaret etmektedir (Dinçer, 2003: 106). İşlevselci ve çatışmacı yaklaşımdan farklı bir perspektife odaklanan etkileşimci yaklaşım mikro konulara eğilerek eğitim konusuna gündelik yaşam faaliyetleri ile işaret etmektedir. Dinçer’e göre (2003: 107), etkileşimci yaklaşıma göre okuldaki öğrenci-öğretmen ilişkilerini makro sosyolojik yaklaşımlarla ele almak mümkün değildir. Bu sebeple gündelik yaşama ilişkin davranış kalıplarını anlamak ve anlamlandırmak, insanların birbirleri ile olan ilişkilerini çözmek için gereklidir.

Eğitime dair bahsi geçen birçok işlev yüz yüze eğitim olarak adlandırılan eğitim modelinde yıllardır uygulanmaktaydı. Fakat olağan dışı meseleler, durağan giden işleyişe müdahale edebilmektedir. Bunun bir örneğini salgın hastalıklar özelinde verebiliriz. Tüm dünyayı etkisi altına ala COVID-19 virüsü de salgın salgın hastalık olarak toplumun hem her kurumuna etki etmiştir. Bunlardan biri de eğitim kurumudur. Salgın döneminde bahsi geçen birçok işlevini yerine getirme noktasında sınırlılık yaşayan eğitim kurumu için her ülke kendi plan ve programını oluşturmuş ve bu yeni, bilinmeyen ve ne kadar süreceği belli olmayan salgın hastalık süresince uzaktan eğitimi kullanmaya başlamıştır.

2.3. Covid-19 ve Türkiye’de Uzaktan Eğitim

Çin’in Vuhan kentinde ortaya çıkan COVID-19 virüsü tüm dünyayı sosyal ve ekonomik anlamda etkisi altına almıştır. Ortaya çıktığı süreden bugüne hala gündemde olan ve insanların yaşam biçimini değiştiren bu virüsün etkileri hala devam etmektedir. Bireylerin birbirleri ile iletişiminden kullandıkları ortak alanlardaki davranışlara değin pek çok alanda değişim ve dönüşüme sebep olmuştur. TRT Haber’e göre (2020) Çin’den başlayarak tüm ülkelere yayılmaya başlayan COVID-19 virüsü Türkiye’de de ilk olarak 11 Mart 2020 de görülmüştür. Bununla birlikte birçok kurum ve işletme tedbir almaya başlamıştır. Bunların başında pek çok öğrenci, veli ve eğitmeniyi etkileyen okullar gelmekteydi.

Türkiye’de ilk vakanın görülmesi ile eğitimin nasıl devam edeceğine ilişkin toplantılar gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu toplantılardan birinde öğrenci, öğretmen ve velilerin sağlığı adına ülke çapında tüm okullar 16 Mart 2020’den 30 Mart 2020’ ye kadar iki hafta süre ile tatil edilmiştir. Buna paralel olarak da Milli Eğitim Bakanlığı’nın ücretsiz olarak sunduğu uzaktan öğrenme sistemleri ile hem televizyondan hem de internetten derse ilişkin paylaşımlar olacağı ile ilgili açıklamalarda bulunulmuştur. Bununla beraber Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk, iki hafta ara verilen okulların 23 Mart 2020’den itibaren uzaktan eğitim modeli ile eğitime devam edileceği bilgisini de paylaşmıştır (MEB,2020). Salgın hastalığın seyrine göre alınan kararlarda güncellemeler yapılmış ve akabinde Ziya Selçuk uzaktan eğitimin 31 Mayıs 2020 tarihine kadar devam edeceği bilgisini vermiştir (Anadolu Ajansı,2020).

Üniversitelerde de benzer durumlar görülmüştür. 23 Marttan itibaren uzaktan eğitime geçileceği bilgisi paylaşılmıştır. Bununla birlikte YÖK, Salgın Danışma Komisyonları ve **Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm Komisyonu** oluşturmuştur (YÖK,2020a). Salgın devam ederken uzaktan eğitime ilişkin çalışmalar da devam etmiştir. Buna yönelik olarak YÖK Dersleri Platformu herkesin erişimine açık hale getirilmiş ve materyale dayalı eksikliğin giderilmesi sağlanmıştır (YÖK,2020b).

Süreç uzaktan eğitim modelinde devam ederken, her değişim ve dönüşüm gibi sancılı durumlar yaşanmıştır. Öyle ki uzaktan eğitim modeli

bireylerin otokontrolünü sağlama becerileri ile de ilişkilidir. Pandemi sebebi ile uygulanmaya başlayan uzaktan eğitim modeli ilk günden beri yüz yüze eğitimin yerini tutmayacağı gerekçesi ile gerek veliler/öğrenciler gerekse eğitimciler tarafından eleştirildi. Otokontrolü sağlamaya dayalı öz-yönelim ve öz-yönetimli öğrenme gibi yeterliliklerin gerekliliğine sahip olan uzaktan eğitim, öğrencilerin alışılmışın dışında bir ders çalışma sürecine girmesine neden olmuştur. Okulun fiziksel anlamda da disipline eden bir yapısının olması sebebi, evde online (çevrimiçi) ders takibi öğrenciler için zorluk oluşturmıştır.

Online eğitimin temel materyallerinden olan internet bağlantılı elektronik cihazların (telefon, bilgisayar ve tablet) temini oldukça önemlidir. Fakat sosyo-ekonomik bağlamda her öğrencinin aynı imkanlara sahip olmadığı bilgisi ile, online eğitimin zorlukları baş göstermektedir. Bu sebeple devlet televizyon kanalı olan TRT-1’de ilk ve orta kademe için ders müfredatlarına uygun ders akışının yayınlanması sağlanmıştır. Bu sayede eğitimde kayıp en aza indirilmek istenmiştir. Hemen tüm ülkelerin böyle büyük bir online eğitim organizasyonuna hazırlıksız yakalandığı bir pandemi sürecinde Türkiye’de de olumlu olumsuz gelişmeler yaşanmıştır.

Pandemi sürecinde eğitimin online olması ve büyük çoğunluğu kapsayan sokağa çıkma yasakları ve işletmelerdeki kapanmalar, tüm aile bireylerinin evde uzun zaman vakit geçirmesine sebep olmuştur. Online eğitim, evde bireylerin rollerinde de karmaşa yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Kimi ebeveynler de online çalışmaya geçmiş ve evde işlerini yürütmeye başlamıştır. Bu sebeple günün her anı hem anne/baba hem de çalışan olarak ev ortamında farklı rollere bürünmüştür. Çocuklar için ise otokontrolü sağlama konusunda zorluklar yaşanmakla birlikte, uzun süren akran etkileşiminden uzak kalmak kendilerini ifade etmelerinin önünde bir engel olmuştur.

Pandemi döneminde oluşturulan uzaktan eğitimin, yaygın kullanılan uzaktan eğitimden farklı yanları mevcuttur. Bu konu ile ilişkili pandemi psikolojisinden söz etmek yerinde olacaktır. Korku, açıklama ve eyleme geçme olarak üç kısımda ifade edilen pandemi psikolojisinde yer alan eyleme

geçme planı “acil uzaktan eğitim” adı altında değerlendirilmektedir (Strong, 1990; Bozkurt, 2020:116).

Eğitim ve öğretimin mekân değiştirmesi ile birlikte okulların yalnızca bir bina olmadığı, öğrencileri motive etme ve disipline etme noktasında işlevsellik taşıdığı görülmüştür. Dijital eğitim, COVID-19 sürecinden önce de birçok ülkenin kullandığı ve gündeminde olan bir konuydu fakat Akbulut’un da (2020:50) aktardığı gibi ülkeler kısa zamanda tüm öğrencilerini kapsayacak şekilde bir plana ve alt yapıya sahip değillerdi.

Uzaktan eğitim faaliyetleri ile yürütülen eğitim-öğretim dönemi boyunca pek çok ebeveyn, çocuklarının ekran başında uzun süre bulunmasından tedirgin olmuştur. Normal koşullarda da telefon, tablet ve bilgisayar başında uzun zaman geçiren çocuklar, uzaktan eğitim sürecinde bu zamanı daha da attırdılar. Hemen hemen tüm zamanlarını gerek ders gerek sosyal medya hesaplarında gerekse bilgisayar oyunlarında geçiren çocuklar için sosyalleşmek ve fiziksel aktivite oldukça geri planda kalmıştır.

Eğitmciler öğrenciler ve velilerin uzaktan eğitim sürecinde zorluk yaşamasının temel sebeplerinden birini Uzaktan eğitim modelinin bireylerin otokontrolünü sağlama becerileri ile ilişkili olmasına bağlamak yerinde olacaktır. Pandemi sebebi ile uygulanmaya başlayan uzaktan eğitim modeli ilk günden beri yüz yüze eğitimin yerini tutmayacağı gerekçesi ile gerek veliler/öğrenciler gerekse eğitmciler tarafından eleştirildi. Her toplumsal değişim ve dönüşümün olası sancıları elbette eğitimde de yaşandı. Otokontrolü sağlamaya dayalı öz-yönelim ve öz-yönetimli öğrenme gibi yeterliliklerin gerekliliğine sahip bireyler ise uzaktan eğitimin olumlu yanlarına odaklanmışlardır. Mintz’e göre (2020’den aktaran Bozkurt, 2020: 117-118) bu durumun en iyi örneklerin biri olarak 13 yaşındaki sekizinci sınıf öğrencisinin uzaktan eğitimin daha verimli ve etkin bir öğrenim yöntemi olduğunu belirtmesini göstermektedir. Etkinlik ve verimliliğin yanı sıra öğrencinin güçlü ve zayıf yönlerinin farkına varmasını da sağlamıştır. Bu durumda uzaktan eğitim modelinin olumlu ve olumsuz yanlarının dışında bireylerin öğrenme biçimlerine odaklanmak yerinde olacaktır. Çünkü öğrenilen şeylerin aynı yalnızca mekânın farklı olması konunun uzaktan

eğitimden ziyade bireylerin bir dersi nasıl çalışacaklarını bilmeleri, planlama becerileri ve zaman kontrolü ile de ilişkilidir. Ezberci bir eğitim sistemi ve sistematik sınavları olan Türkiye'nin eğitim sistemi de bireylerin uzaktan eğitime uyum sağlamalarında zorluk yaşamalarının sebepleri arasında yer almaktadır. Mintz'e göre de (2020'den aktaran Bozkurt, 2020: 117-118) mevcut eğitim sistemlerinde problem bulunmaktadır. Buna ek olarak Venn'e göre (2007:2) eğitim sisteminde oluşan değişimler için, sosyo-kültürel, ekonomik ve teknolojik değişimler de belirleyici olmaktadır. Ortaya çıkan bir virüsün toplumun hemen her kurumunu domino taşı gibi etki göstermesi de hemen her sistemin birbiri ile olan bağlantısını ifade etmektedir. Salgının seyrine göre hareket eden ülkeler hala tam anlamıyla salgın öncesi eğitim sistemine dönüş yapmış değildir. YÖK'e göre (2021) üniversiteler dersleri veya herhangi bir dersi yüzde kırk oranında online şekilde verebilecektir. Bu durumda uzaktan eğitim modelinin eğitimin bir parçası olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Toplumda yaşanan hemen her değişim ve dönüşüm az ya da çok etkisini kalıcı şekilde devam ettirmektedir. Bazı etkiler zamanla geçse de bazıları yerleşik bir hal almakta hatta kültür haline gelmektedir. COVID-19 salgını da başladığı günden bugüne insanların yaşam biçimlerine etki etmiştir. Bunların başında selamlaşma biçimleri, çalışma koşulları, toplu taşıma kullanımları, eğitim biçimleri ve alış-veriş yapma biçimleri gelmektedir. Çalışmamız kapsamında ele aldığımız COVID-19 salgını boyunca eğitim kurumunun da birçok işlevini yerine getiremez hale geldiği görülmüştür.

Okulların yalnızca bir bina olmaktan çok öte işlevlerinin olduğu görülmüştür. Uzaktan eğitim modelinde eğitim kurumunun sosyalleşme işlevinin çok sağlıklı bir şekilde işlemediği görülmüştür. Nitekim ekran başında bulunan öğrencilerin derse sesli ve görüntülü katılım sağlama noktasında çekingen davranışları, derse katılmamaları hem akran iletişimlerini aksatmış hem de dersten yeteri kadar verim alamamalarına sebep olmuştur. Derse katılmayan öğrencileri derse çekme ve tüm öğrencilerin bu duruma adapte olması için çaba gösteren eğitimciler de bu sürece hazırlıksız

yakalanmışlardır. Yüz yüze dersler için hazırlanan eğitim planlarını uzaktan eğitim modeline uygun hale getirmeye çalışan eğitimciler de en az öğrenciler kadar adaptasyon sorunu yaşamıştır.

Uzaktan eğitim süreci başladığı günden bugüne yol kat etmiştir. Hem öğrenciler hem de eğitimciler bu sürecin ön görülmez şekilde devam etmesi sebebi ile kendilerini hem salgın döneminde yaşamaya hem de olası bir dönem daha uzaktan eğitime hazır hale getirme çabasında bulunmuşlardır. Hala belirsizliği devam eden salgın sürecinde pek çok yenilik yapılmış olmasına rağmen uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimin yerini tutması konusunda pek çok çekinceler bulunmakla birlikte, belli bir süre uzaktan eğitimin, hemen her kademedede aktif olarak kullanılacağı da ön görülmektedir.

Kaynakça

Akbulut, M.Ş. (2020). Dijital Teknolojilerin Eğitimde Etkin Kullanımı. *Bilim ve Teknik Dergisi*. 49-55.

Bozkurt, V. (2005). Değişen Dünyada Sosyoloji: Temeller, Kavramlar, Kurumlar. Aktüel Yayınevi: Bursa.

Güçlü, S. (2012). Eğitim Kurumu. (İçinde Kurumlara Sosyolojik Bakış). (Ed. Güçlü, S.). Kitabevi Yayınları: İstanbul.

Dinçer, M. (2003). Eğitimin Toplumsal Değişme Sürecindeki Gücü. *Ege Eğitim Dergisi*. (3), 1: 102-112.

Veen, W. (2007). Homo Zappiens and the Need for New Education Systems. <https://www.oecd.org/edu/ceri/38360892.pdf> internet adresinden 26.05.2021 tarihinde alınmıştır.

URL-1 Millî Eğitim Bakanlığı. (2020). Bakan Selçuk, koronavirüs'e karşı eğitim alanında alınan tedbirleri açıkladı. <https://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-koronaviruse-karsi-egitimalaninda-alinan-tedbirleri-acikladi/haber/20497/tr> adresinden 03 Nisan 2020 tarihinde edinilmiştir.

URL-2 Anadolu Ajansı. (2020). Milli Eğitim Bakanı Selçuk: Uzaktan eğitime 31 Mayıs'a kadar devam edilecek.

<https://www.aa.com.tr/tr/egitim/milli-egitim-bakani-selcuk-uzaktan-egitime31-mayisa-kadar-devam-edilecek/1822357> adresinden 09.09.2021 tarihinde alınmıştır.

URL-3 YÖK. (2020a). Basın Açıklaması. YÖK yks-ertelenmesi-basin-aciklamasi (yok.gov.tr) adresinden 09.09. 2021 tarihinde alınmıştır.

URL-4 TRT Haber. (2020) <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyede-ilk-koronavirus-vakasi-tespit-edildi-466216.html> adresinden 10.09.2021 tarihinde alınmıştır.

URL-5 YÖK. (2020b). Basın Açıklaması. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/universitelerde-uygulanacak-uzaktan-egitime-iliskin-aciklama.aspx> adresinden 10.09.2021 tarihinde alınmıştır.

URL-6 YÖK. (2021) <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2021/yok-baskani-ozvar-dan-yuz-yuze-egitime-iliskin-aciklamalar.aspx> adresinden 10.09.2021 tarihinde alınmıştır.

HEDONIC CONSUMER BEHAVIOUR IN SHOPPING

Researcher: Ahmed Cüneyd DENİZ

Phd Student at Yasar University Department of Business Administration

Abstract

This study aims to analyze contemporary marketing and examine the increasing consumption phenomenon and behaviors in detail, and to evaluate the shopping habits of consumers on the axis of pleasure from shopping. Consumers who make the pleasure of consuming the product or service a way of thinking are defined as “hedonic consumers”. The behavior that explains the pleasure and repetition of shopping is also called hedonism. Given the growing importance of entertainment as a retail strategy, this study describes a comprehensive inventory of consumers' hedonic shopping motivations. This research was based on an exploratory qualitative study consisting of consumer's motivations for adventure, satisfaction, role, value, social and exchange of ideas.

The research was carried out in the Ege Park Shopping Center and Bornova Forum Shopping Center near the Bornova district of the province of Izmir, in such a way that In this study, snowball sampling method was chosen because it is effective in detecting individuals and situations that can be rich sources of information about the problem through interviews and observations. As the process progresses, the names and statuses obtained will be able to grow like a snowball. In the interview, the participants were informed in advance about the interview, which will be recorded and used for academic purposes only. A sense of trust and confidentiality was created before the interview. The data collection process includes 28 open-ended questions. For the interviewed participants, in-depth semi-structured questions were asked about the reasons for purchasing using qualitative research methods. Interview questions were asked based on the shopping habits of consumers and each interview lasted approximately 10-15 minutes. Respondents were allowed to describe their experiences without imposing predetermined choices, and a richer and more accurate dataset was provided than a structured questionnaire. In the in-depth

interview, a brief explanation was given about the research to be interviewed, and the participants were asked to explain their thoughts and reasons for their shopping at the stores. By asking the interviewees comprehensive follow-up questions, the reasons for their purchases as well as their feelings and benefits were investigated in depth. The open coding technique was used, and a grounded approach was used by coding the answers to the open-ended questions and using the transcripts.

As a result, it is seen that female consumers are more satisfied with shopping than male consumers. The reason for this difference is that female consumers tend to more rational buying behaviors than male consumers in order to enjoy shopping. This situation makes it common for the change in the marketing environment to become more hedonic (hedonistic) buying behavior. It was determined that the changing economic conditions changed the hedonistic buying behaviors by changing the traditional beliefs. In the research, it is seen that hedonic consumption patterns change in the mature age consumer group. There is a relationship between age level and hedonic shopping behavior. Shopping malls are often considered the destination for fashion products. This also brings about hedonic buying behaviors. It has been concluded that older consumers prefer weekdays, while shopping time is more in the afternoon and non-crowded places. Future research is needed to develop a hedonic shopping model.

Keywords: Hedonism, Hedonic Shopping Motivations, Hedonistic Consumption Style, Factors Affecting Hedonistic Consumption, Consumption Phenomenon.

ALİŞVERİŞTE HEDONİK TÜKETİCİ DAVRANIŞI

Özet

Bu çalışma, çağdaş pazarlama analizlerini, ileri derecede artan tüketim olgusunun ve davranışlarının detaylı şekilde incelenmesini ve tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarını, alışverişten alınan haz ekseninde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ürün veya hizmete ait tüketme zevkini bir düşünce biçimi haline getiren tüketiciler, “hedonik (hazcı) tüketiciler” olarak tanımlanmaktadır. Alışverişten alınan hazı, sürekli tekrarlanmasını açıklayan davranış biçimine de hedonizm denir. Bir perakendecilik stratejisi olarak eğlencenin artan önemi göz önüne alındığında, bu çalışma tüketicilerin hedonik (hazcı) alışveriş motivasyonlarının kapsamlı bir envanterini tanımlamaktadır. Bu araştırma tüketicinin macera, tatmin, rol, değer, sosyal

ve fikir alışverişi motivasyonlarından oluşan keşfedici nitel bir çalışmaya dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırma, İzmir ili, Bornova ilçesi yakınlarındaki Ege Park Alışveriş ve Bornova Forum Alışveriş merkezlerinde alışveriş yapan tüketiciler örneklem olarak seçilirken, probleme ilişkin olarak zengin bilgi kaynağı olabilecek birey ve durumların görüşme ve gözlem yolu ile saptanmasında etkili olmasından dolayı kartopu örneklem metodu seçilmiştir. Süreç ilerlerken elde edilen isimler ve durumlar tıpkı kartopu gibi büyüyebilecektir. Araştırmada seçilen örneklem büyüklüğü iki kişidir. Mülakat, kaydedilecek ve sadece akademik amaçlı kullanılacak olan görüşme hakkında katılımcılara önceden bilgi verilmiştir. Görüşme öncesinde güven ve gizlilik duygusu oluşturulmuştur. Veri toplama süreci, açık uçlu 28 soru içermektedir. Görüşme yapılan katılımcılar için satın alma gerekçeleri nitel araştırma yöntemleriyle, derinlemesine yarı yapılandırılmış sorular sorulmuştur. Mülakat soruları tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarına dayalı sorulmuş ve her görüşme yaklaşık 10-15 dakika sürmüştür. Yanıtlayıcıların önceden belirlenmiş seçenekleri dayatmadan, deneyimlerini tanımlamalarına izin verilmiş ve yapılandırılmış bir anketten daha zengin ve daha doğru bir veri seti sağlanmıştır. Derinlemesine görüşmede mülakat yapılacak araştırma hakkında kısa bir açıklaması yapılmış ve katılımcılardan, mağazalardan alışverişleri hakkında düşüncelerini ve nedenlerini açıklamaları istenmiştir. Görüşmecilere, kapsamlı takip soruları sorularak alışverişleri konusunda nedenleri ile birlikte duygu ve elde ettikleri fayda derinlemesine araştırılmıştır. Açık kodlama tekniği kullanılmış hem transkriptler aracılığıyla hazırlık yapılmış hem de açık uçlu sorulara verilen yanıtlar kodlanarak temellendirilmiş bir yaklaşım kullanılmıştır.

Sonuç olarak, kadın tüketicilerin erkek tüketicilere göre alışverişten daha memnun oldukları görülmektedir. Bu farklılığın nedeni, kadın tüketicilerin alışverişten haz almak için erkek tüketicilere göre daha rasyonel satın alma davranışlarına yönelmesidir. Bu durum pazarlama ortamındaki değişimin daha hedonik (hazcı) satın alma davranışı haline gelmesini yaygın hale getirmektedir. Değişen ekonomik koşullar, geleneksel inançlarda değişime uğrayarak hazcı satın alma davranışlarını değiştirdiği tespitine varılmıştır. Araştırmada, Olgun yaşlardaki tüketici grubunda, hedonik tüketim kalıplarının değiştiği görülmektedir. Yaş düzeyi ile hedonik alışveriş davranışı arasında bir ilişki bulunmaktadır. Alışveriş merkezleri genellikle moda ürünlerinin varış noktası olarak kabul edilir. Bu aynı zamanda hedonik satın

alma davranışlarını da beraberinde getirmektedir. Daha ileri yaş düzeyindeki tüketicilerin hafta içi günleri, alışveriş zamanı olarak ise daha çok öğle sonrası saatleri ve kalabalık olmayan yerleri tercih ettikleri sonucuna varılmıştır. Hedonik alışveriş modeli geliştirmek için gelecekteki araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Hedonizm, Hedonik Alışveriş Motivasyonları, Hedonik Tüketim Tarzı, Hedonik Tüketimi Etkileyen Faktörler, Tüketim Olgusu.

1. Introduction

1.1. What is the Concept of Hedonic Consumer Behaviours?

Consumers who have made the pleasure of consuming a product a form of thought are defined as hedonic consumers. It is called hedonism in the way of behavior that wants to continuously repeat pleasure from shopping. Hedonic value is more subjective and personal than its utilitarian counterpart and results more from fun and playfulness than from task completion (Banin & Darden 1994). Hedonic shopping value reflects shopping's potential entertainment and emotional worth. It can influence unplanned shopping behaviour. Hedonic products have different levels of impact on consumer behaviours.

1.2. Objective and Importance of the Research

The purpose of this research is to show why people are doing hedonic purchasing behaviours in shopping? Several consumer behavior studies focus on a "shopping as work" theme, providing accounts of distressed consumers experiencing the "dark side of shopping. Consumers in other studies however, depict "shopping's fun side (Banin & Darden 1994). This contrast illustrates great diversity across consumers' evaluations of shopping experiences. Thus, the importance of identifying the hedonic shopping that consumers have made is increasing. It is necessary to define why consumers are behaving in a tendency to show hedonic shopping motives (Arnold & Reynold 2003).

2. Literative Review

In order to address these complex issues, deciding that only methodological triangulation represented a suitable approach. First of all, they conducted 15 semi-structured interviews to explore the existence of impulse buying behavior among Chinese consumers. Participants consisted of a convenience sample of consumers from a university community, with a student population representative of all demographic strata in China, for example gender, income, occupation and age brackets. All interviews lasted about 40 min. and full transcripts were recorded. (Hu & Jasper 2007)

To understand the motivations and needs of consumers will require an exploratory qualitative study to understand consumer attitudes, motivations, and values regarding retail mall shopping experiences. They conducted 30 in-depth personal interviews with consumers regarding their shopping habits. This allowed respondents to describe their experiences without imposing predetermined (and possibly biased) options, and provided a richer and more accurate data set than a structured questionnaire.

Again for depth interviews were used to uncover the hedonic reasons people shop. This method was based because it provides a deep understanding of a phenomenon from the consumer's perspective. Respondents were recruited on a referral basis 98 undergraduate students were asked to provide the name and demographic characteristics of a friend or family member who would be willing to participate in a depth interview. Strict guidelines were given to ensure a diverse sample of shoppers with regards to age, occupation, gender, income, and reasons for shopping. The students were instructed not to include other college students, and the initial list of respondents was pre-screened by the authors to ensure that the sample wouldn't include respondents with differing points of view and back- grounds. The final sample included 33 men and 65 women, ranging from 18 to 55 years of age. A variety of occupations and income levels were represented. The interviewers were given a discussion guide and very specific instructions as to how to conduct the interviews. Interviewers provided a brief description of the goal of the depth interview, and respondents were first asked to think about shopping in general,

in stores and/or malls and to describe reasons why they go shopping, how they felt when shopping, and benefits they received from shopping. The interviewers were instructed to probe the reasons, feelings, and benefits in depth by asking extensive follow-up questions. All depth interviews were tape recorded and transcribed. Each respondent's name and day time telephone number were recorded for research verification purposes, and each respondent was assured of his/her anonymity (i.e. no names were attached to the interview notes). To ensure data quality, a random sample of respondents was contacted to validate the interview.

Another study based upon a thorough review of qualitative studies published in the Journal of Consumer Research up to 2006, They found that in-depth interviews used in consumer research commonly involve 10 to 40 people. To achieve the demographic representation we desired, They decided to interview 30 consumers aged 55 or above. During the interview process, the research assistant read the introduction to the respondent that briefly describes the purpose of the project. After the respondent completed the “Informed Consent Form”, the interviewer began asking questions according to the interview sheet. Each interview was about 10-20 minutes in length. All audio-taped interviews were transcribed to facilitate data analysis, which resulted in about 200 pages of transcripts. A grounded approach using an open coding technique was employed, where both researchers read through the transcripts and coded the responses to the open-ended questions. During the process, they independently identified the themes for each question and then categorized these themes into meaningful groups. Once the categories were established, interview data was sorted into different categories for further comparison they compared their individual results and they discussed discrepancies until a consensus was reached.

2.1. Design of Interview Questionnaire

Researchers developed a list of interview questions based on a review of literature on shopping centers and consumers. The script which was used starts with a question asking respondents to describe what may come to their mind when thinking of the word “shopping centers. They are then asked to

elaborate on this choice of words. This question is intended to get the overall impressions and perceived image they have about shopping centers. The second set of questions consists of questions related to issues concerning with shopping behavior, such as:

-“How often do you visit a shopping center ?”

-“How long do you usually spend in a shopping center?”

-“How much do you spend on average when you visit a shopping center?”

-“What time of day do you usually go to the shopping center?”

-“What kind of stores (department) do you visit most often in shopping center. ?”

2.2. Qualitative results and Domain Definitions

Six broad categories of hedonic shopping motivations emerged from the literature review. Sample comments from informants for each of the six categories which we have labeled as the following: “adventure shopping,” “social shopping,” “gratification shopping,” “idea shopping,” “role shopping,” and “value shopping.” Each of these motivations is briefly defined and discussed in light of theoretical explanations of human motivation and prior research findings.

2.3. Sample of Respondent Comments From Qualitative Study

2.3.1. Motivations & Illustrative Comments

2.3.2. Adventure Shopping

It refers to shopping for stimulation, adventure, and the feeling of being in another world. A significant number of respondents reported that they go shopping for the excitement and adventure of the shopping trip. “It gets me all excited! So it’s kind of like exploring, only in a shopper’s world? In a shopper’s world. Right. What’s out there since I’d last been there? Okay. Well, that’s a type of adventure. Mm hm. It’s an adventure for me”. “I enjoy shopping. It brings me great excitement and sometimes suspense as to what I

am going to find”. “Oh yeah, I always think about other things when I am shopping. Being in a different place helps me get away from my everyday life. With clothes, I visualize where I would wear things. I think about where I will wear things and imagine how everyone will think I am really pretty”. “When I go to a store or mall, I am kind of in my own little “shopping” world. I don’t try to think of anything but what I like, what would I look good in, and what is eye catching enough for me to spend my money on”.

2.3.3. Social Shopping

A second category is labeled “social shopping,” refers to the enjoyment of shopping with friends and family, socializing while shopping, and bonding with others while shopping. Respondents mentioned quite frequently that shopping is a way to spend time with friends and/or family members. Some respondents stated that they just enjoy socializing with others while shopping and that shopping gives them a chance to bond with other shoppers.

Well, I shop because it gives me a chance to spend time with my friends and family. I do not always go shopping to buy things. I do a lot of shopping with my mom and my aunt and I feel it’s an excuse to spend the day together. I go with my mom, we use shopping as a bonding time together. The experience itself is kind of secondary unless I am out shopping with a friend or something. If you are with a friend then it is more like a social atmosphere where you are going shopping as just an excuse to hang out together and if you see something you want then you buy it. Shopping for fun to me means more of socialization, if I had to pick one. But mostly socialization with other people. I don’t like to shop for fun by myself; I have to go with someone else for it to be any fun. I usually don’t shop alone, so I socialize with the people I’m with, and sometimes I run into people I know while I’m shopping.

2.3.4. Gratification Shopping (Satisfaction & Shopping to Relax)

A third category is labeled “gratification shopping,” which refers to shopping for stress relief, shopping to alleviate a negative mood, and shopping as a special treat to oneself. Several respondents admitted that they go shopping to relieve stress or to forget about their problems. Other informants view the shopping experience as a way to wind down, relax, improve a

negative mood, or just treat themselves. Such as: “I love to go shopping. It is my biggest stress reliever”, “I like to go shopping when I’m stressed; to me it’s a way to get my mind off of what happens to be stressing me out that day”, “I also go a lot when I am depressed. It makes me feel good about myself like I’m doing something for myself. I go shopping when I want to treat myself to something special. When I feel I have put so much time into working that I need a reward”, I want to shop. Its like giving yourself a pat on the back and saying it was worth all the hard work to be able to shop.

2.3.5. Idea Shopping (Learning New Trends)

A fourth category we label “idea shopping,” which refers to looking for with trends and new fashions, and to see new products and innovations. A significant number of both females and males reported that they shop to keep up with the latest trends and fashions. Other informants describe shopping as a way to keep abreast with new products and innovations that are available. Sometimes “ I go to look just to get an idea. If I feel like or see a style in a magazine I might go to a store and try it out just to see how it looks. Its something new and something different and I just want to try it. “I like to shop because I like to see what the latest fashions are. Sometimes it’s so hard to keep up with the latest fashions are. I try my best and hope I stay as hip as possible.” I want to see the new things that come out on the market. It’s a way of staying in style. It also tells me if the clothes I have are out of date or not. “Yes, I thrive on being up on the latest fashions. I always have to make a fashion statement so I am continuously shopping to buy the new trends”.” I like new gadgets, new technology and see the new toys that are out there. It is kind of a hobby”.

2.3.6. Role Shopping

A fifth category of shopping motivations is labeled “role shopping” which reflects the enjoyment that shoppers derive from shopping for others, the influence that this activity has on the shoppers’ feelings and moods, and the excitement and intrinsic joy felt by shoppers when finding the perfect gift for others. Many respondents talked about the enjoyment they obtain from shopping for other people, explaining that shopping for their friends and

family is very important to them and that it makes them feel good. Some respondents described the positive feelings they get from finding the perfect gift for someone. Shopping for others I find to be much more pleasurable. The pleasure I find is trying to determine the needs of the person I'm buying for and then determining a gift that tailors to that person's needs. "I love giving gifts, especially if it something different and unique. It's not just something that you can get at any other store. I think people know when you spend extra time getting them something that you know that they really want. This is what I love to do, is give something to someone that you know they wouldn't purchase for themselves". "I shop more for others than for myself. I especially shop more for my grandchildren and my three sons. Having my oldest son married and on his own with two daughters, I love to help in anyway possible". "Shopping for others makes me feel good. It makes me feel good to see how I can help make them happy. To give someone happiness or to give them something they might not usually get for themselves make me feel really good. "I love to buy gifts for other people. It makes me feel good to buy something for someone that I know they are going to like. It is a satisfaction to me. I like to go shopping when it is for other people. I love that".

2.3.7. Value Shopping

The final category is labeled "value shopping," which refers to shopping for sales, looking for discounts, and hunting for bargains. Many of our respondents talked about how they enjoyed hunting for bargains, looking for sales and finding discounts or low prices, almost as if shopping is a challenge to be "conquered" or a game to be "won." "I like to turn it into a game, how cheap can I get it. My favorite thing to do is to find something I really like in the mall, like wet seal or something, that costs \$50, and then see how cheap I can find it somewhere else. I almost always find it for \$15 or so. What a feeling when that happens. I live for those days". "I look at sales and when I go shopping for fun I look at all the sale racks. I like to see what's on sale and I dig through things". "And it is just like pushing or stretching my money to the boundaries or right to the edge is exciting. It is exciting to see how much I can buy with what I have. "How is this experience exciting? It's exciting, because you feel like your winning. You feel like I have control over my money,

because I can buy 5 items for \$20, rather than 2 items for \$20. That's like the competitive part of shopping". "It's really fun when you come back with a bunch of goodies for a lot less money than you planned on spending. Two for ones.

3. Methodology

3.1. Interview & Observations

Conducting with two participants as consumers who behave as hedonic motives. Participants founded in shopping centers (Ege Park and Bornova Forum Shopping Center) are near Bornova province in a relaxed atmosphere. Because it is not weekend.

In this study, snowball sampling method was chosen because it is effective in detecting individuals and situations that can be rich sources of information about the problem through interviews and observations. As the process progresses, the names and statuses obtained will be able to grow like a snowball.) Snowball or chain sampling: The research process who can be knowledgeable? Who or who is dealing with this issue? would you recommend me to talk to you?» It starts with questions. (Patton, 1987,p.56)

Now starting to interview that our one of the participants is female with 39 years old who has phd. degree on chemistry and working as a quality director in a food company in İzmir. She is married and has a daughter. Other participant is male and 55 years old. He is a construction engineer who is working in his own company. He is twenty years married with two childs.

Participants were informed before about the interview that will be recorded and will be used for academic purposes only. The sense of trust and confidentiality was established before the interview. Data collection contains open-ended 25 questions were asked in depth semi-structured interviews with qualitative research methods for interviewed participants reasoning for their purchasing. Interview time was approximately 35-40 min. for each interviewee. Interview questions based on regarding consumers' shopping habits. This allowed respondents to describe their experiences without imposing predetermined options and provided a richer and get more accurate data set

than a structured questionnaire. This research explains depth interviews were used to uncover the hedonic reasons when people shopping because it provides a deep understanding of a phenomenon from the consumer's perspective. Providing a brief description of the goal of the depth interview, and respondents were first asked to think about shopping in general, in stores, internet and to describe reasons :

- why they go shopping ?
- how they felt when shopping ?
- which benefits they received from shopping?

Interviewers used to probe the reasons, feelings and benefits in depth by asking extensive follow-up questions.

3.2. Purposes of Questions (Styles)

These questions identify purposes of consumer behaviors of persons. It consist of mainly three types of question asking.

-Essential Questions like (“ In which mood do you usually go shopping? ”)

-Throw-away Questions. (” Which shopping centers do you go to? “)

-Probes (- “ How often? ”)

A grounded approach using an open coding technique is employed, where both preparing through the transcripts and coded the responses to the open-ended questions.

3.3. Design of Interview Questionnaire

Developing a list of interview questions based on a review of literature on hedonic shopping consumers behaviours.

Two sets of interview questions asked for respondents in order to describe what may come to their mind when thinking of the words “ hedonic shopping ”. The second set of questions consists of questions related to issues concerning with their shopping behaviors, such as:

- “How often do you go to shopping ?”
- “How long do you usually spend in a shopping center?”
- “How much do you spend on average when you visit a shopping center?”
- “What time of day do you usually go to the shopping center?”
- “What kind of stores (department) do you visit most often in the shopping center. ?”

3.4. Data Analysis

Interview and observation recorded and transcribed. During the interview taking mental and jotted notes. Taking full field notes for observation. (more detailed) Content analysis to find out emerging themes in order to analyze, categorize and summarize the transcripts codes (through categorization and the reduction of material)

3.5. Strenghts

Sample size was not enough to be searched and saturated. Finding randomly participant sample is not easy way for interview. Sample selection is intended to be appropriate consumers only one or two shopping center. Many possible participants has no more time for interview. So, the data collection peiod was being hard and stressful. Other important strengths from interviews as follows

Interview detected a variety of hedonic needs that appeared to motivate consumers in their impulse buying behaviour such as fun, enjoyment, novelty, and escapism. Intervewes reported that shopping experience is ensured social interactions with people. Shopping experiance is an oppurtinty for them to enhance further personal friendship. They are willingly go with close friends to shopping. It makes them so happy. Hedonic valeu for consumers identified: need for fun, novelty, escapism praise from others and social interactions. If someting is new, respondent buys it. Pervasiveness of product categories such as clothes, books and exercise equipment effected the buying behaviour of on impulse.

4. Result

As a result that women consumers are more satisfied with shopping than male consumers. The reason for this difference is that of female consumers; shopping, pleasure as a concept. That is to get pleasure from shopping men consumers tend towards more rational buying behaviors than female consumers. Changing in marketing environment becoming more hedonic buying behavior is becoming more pervasive and widespread. (attractiveness of shopping centers) Changing economic situations such as shift from traditional beliefs that increase hedonic purchasing behaviours.

Research indicates that hedonic consumption patterns change when consumers enter into the mature consumer groups. There is a relationship between age level and hedonic shopping behavior. Shopping center are generally regarded as the destination for fashion goods. This also entail hedonic purchasing behaviours. More age level consumers prefer not to buy at weekends. They want to go early afternoon. They do not like crowded place. Future research is needed to develop hedonic shopping model.

References

Altunışık Remzi, Coşkun Recai, Bayraktaroğlu Serkan, Yıldırım Engin. (2007). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Adapazarı: Sakarya Yayıncılık.

Arnold, Mark, J. Reynold & Kristy, E., (2003) . Journal Retailing, Hedonic Motivation. pp.-79

Barry J. Babin, William R. Darden, Mitch Griffin. (1994). Work and /or Fun: “Measuring Hedonic and Utilitarian Shopping, Value, Journal of Consumer Research” Vol. 20. pp 5-7

Chunling Yu, Mike Bastin. (2017). Hedonic Shopping Value and Impulse Buying Behavior in Transitional Economies: “A symbiosis in the Mainland China marketplace, Brand Management.” Vol. 18, 2, pp105–114

Haiyan Hu, Cynthia R. Jasper. (2007). A Qualitative Study of Mall Shopping Behaviors of Mature Consumers. Journal of Shopping Center Research 14, 1, pp. 17-38.

Mark J. Arnold, Kristy E. Reynolds. (2003). Hedonic shopping motivations, Journal of Retailing 79 pp77–95

Patton M. Quinni.(1987). How to Use Qualitative Methods in Evaluation. Sage Publications. p.56.

Pui-Lai Toa, Chechen Liaob, Tzu-Hua Linc. (2007). Shopping motivations on Internet: A study based on utilitarian and hedonic value, Technovation 27 pp.774–787

Özdemir Şuayip, Yaman Fikret, A Research on Differentiation of Hedonic Shopping According to Gender, Eskişehir Osmangazi University İİBF dergisi, pp 81-91, October 2007

Yıldırım Ali, Şimşek Hasan. (2016), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri pp.122, Seçkin Yayınları, Ankara.

Appendix I

Code And Definition List

Escapisim from stress

Stress is a psychological disorder and a bad mood that affects contemporary human life the most. It can trigger many diseases. In particular, it can impair cardiovascular health. People especially want to get away from the stress of heavy work life in order to also get away from their troubles. Hedonic consumer behavior is understood from interviews where shoppers are trying to get away from their stress by visiting shopping malls. It describes gratification shopping. An interviewee is inclined to hedonic shopping in order to find entertainment, to be more happy and to have a positive mood.

Gift for family members and friends

Hedonic shoppers stated that they did not end their shopping without getting a gift to their relatives when they visited stores. Here, the motivation

to shop for others is derived. This is defined as a role shopping. The birth days of their relatives or special occasions trigger this purchase.

Hedonic Products

They consist many products such as clothes, potteries, towels, home textile products, glassware products, socks and jewelery etc. products.

Seeking fun with friends during hedonic shopping

Besides the key dyadic relationships within a family the connection with close friends or partners have been indicated to have an impact for hedonic shopping behaviours during shopping. Asking their ideas of the products to be purchased. Visiting to shopping centers with friends shows that people have more social interaction among themselves. This is also defined as social shopping.

Discounts and Bargaining

Discounts and promotions in price of any products, which are very attractive even to those who shop for utility, also affect the behavior of hedonic shoppers. This is defined as value shopping in our concept.

Fashion as life styles

Looking new trends, technologies and trendy colors are concepts that encourage the hedonic shopping behaviors of consumers. It can also contain novelty that describes as idea shopping.

Time Span or vice versa

Some consumers prefer to shop from internet because of time span. On the other side, Some people may have more time for shopping. Time span can also effect the hedonic behaviours.

Unplanned Shopping

Hedonic shopping behavior is not a planned behavior. It is instantaneous. At the same time, it is a humiliating behavior and is acted by people's impuls.

Shopping for Happiness

People go shopping not only for their needs but also for feeling better. People who are looking for ways to get away from the strut and happily explain that they feel happier when they shop and enter a positive mood.

Who takes a decision for shopping

Although hedonic shopping is unplanned and momentary, people are still shopping, and when they buy a product, there are relatives or friends like their spouse who give them a reference for that product. There are other people out there who sometimes shop instead of people. Here is the decision to shop in this case they are at home giving at least the shopping guide.

Not Crowded Shopping Centers

In the interviews, it was determined that the shopping places who were selected by the people interviewed picked out different shopping places according to their characteristics of those places to shop. These places are not very crowded, but with more fresh air and quiet areas.

Comfortable and easy shopping

It is some of the criteria that people at the business exit of the shopping place are easily accessible to the locals and that the shoppers are also close to their homes. It is even more preferable to have a place where they can easily walk around, where they can drink and chat with their friends.

Selecting Shopping Centers

Near for home or proximity for work office to be accepted for encouraging to shop

Shopping Types and Intervals

Shopping malls or virtual environment. People are looking at the products on the internet, but they still come to the stores and check the prices of these products carefully, and if they are cheap, they decide to buy from there. On the other hand, shopping at shopping centers is actually a sign of

hedonic shopping. Frequently, frequent shopping centers describe consumers buying something.

Appendix II

Interview Questions & Answers

Questionnaire and Interview Guide of Shopping Hedonic Behaviours Answers of Mrs.

Q1- Hello, can you tell me a little about yourself? How old are you? (Warm-up Question)

A1- I am 39 years old. I have been working as a quality director in a private food company for about 5 years. My job is a very stressful and demanding job. It's stressful as well as tiring. Sometimes it requires me to be locked in the lab and work alone for hours. Because according to the quality reports, the company carries out its production. It is very costly to make up for the smallest mistake here.

Q2-What is your education status? Could you briefly describe where you worked before? (Warm-up Question)

A2- I graduated from Ege University, Faculty of Science, Department of Chemistry. After graduating, I couldn't find a job right away. For a couple of years, I went to various courses and tried to improve myself. Shortly after, I started working as a substitute teacher in a primary school in Izmir. In the meantime, I started my postgraduate education at Ege University. Then I graduated from the Chemistry department with a doctorate degree. The first private sector firm I worked for was a small family business. It was a very unprofessional company, actually I did not have much experience. Later on, I continued my job as a quality manager in an olive oil factory where my current company is a partner. When the partnership ended, my current boss offered me the position of quality control director in his new company, and I started this job right away.

Q3- Are you married? (Warm-up Question)

A3-I am married.

Q4- Do you have children? (Warm-up Question)

A4- Yes I have a daughter with nine years old.

Q5- How often do you go to shopping malls? (Essential Qs)

A5- Since I work in a very stressful job, I definitely go to shopping centers 1-2 times a week to relax.

Q6- Do you make a plan for what to buy before shopping? (Essential Qs)

A6- I don't have a plan because I come to the mall after work when I'm more bored.

Q7- What factors determine your pleasure and satisfaction while shopping? (Essential Qs)

A7- I feel very happy, especially when shopping. It is very nice to spend time here, I also enjoy shopping very much, it really relaxes me and takes me away from stress.

Q8- In what mood do you usually go to shopping malls? (Essential Qs)

A8- When I'm stressed, sometimes when working hours are long, even though I'm tired, I go shopping just for a change and to see different people. I feel more comfortable spending time here. I don't understand how time passes while shopping. I'm like in another time. I forget my stress.

Q9- Who in your family decides when shopping? (Essential Qs)

A9- I usually decide for myself. Sometimes I also ask my husband's opinion.

Q10- Will your spouse influence this decision? (Probe Qs)

A10- Sometimes when I come here with my wife, I get my wife's opinion while shopping. But I still make my own decision. I never ask my wife's opinion, especially when buying clothing and cosmetics.

Q11- Do you enjoy and have fun while shopping? (Essential Qs)

A11- I have fun and enjoy a lot. I shop a lot. Even if I don't buy anything while I'm walking around here, I don't go out without buying a sock form my husband.

Q12- What is the criteria of the place you shop for? (Essential Qs)

A12- I can find everything, including places in the brand, and since the shopping places are crowded on weekends, the criteria of being more secluded for comfortable shopping are important to me.

Q13- Which campaigns are effective in your visit to shopping malls? (Essential Qs)

A13- I follow the discount sales. I don't buy non-discounted items until they're on sale. I always expect 70% discount on İpekyol. They do it every time. When I buy food products, I also look at promotions. I'm following these.

Q14- Which products do you go to the mall to see and buy the most? (Essential Qs)

A14- Home textile products include bed linen, towels, bathrobes, flowers, glasses, plates, cutlery, and glassware.

Q15- Do these stores have an impact on your lifestyle? (Essential Qs)

A15- I am looking at new season clothing products. New fashion, different trends and colors always attract my attention. I was looking for a pair of brown pants while shopping the other day. But I couldn't find this color in the stores I looked at. Later I found it in a store in Forum Mall.

Q16- When visiting the mall, do you enjoy and have more fun when you are alone or when you have someone you know with you? (Essential Qs)

A16- It makes me happy especially when I have a close friend by my side. When I buy clothing products, I always ask her opinion. Sometimes I go alone, though not a lot. It's more fun when I have a friend with me.

Q17- How often do you buy gifts for your relatives and acquaintances at shopping malls? (Essential Qs)

A17- Not much. I usually buy gifts for birthdays 5-6 times a year. But every time I go shopping, I always buy socks for my husband.

Q18- Which type of gift do you prefer? (Probe Qs)

A18- Small kitchen appliances, towels, forks & spoons, glassware items like this. If the person to whom I will receive a gift is my close relative, I will receive more valuable gifts. Sometimes gold etc. as gifts for newborn babies. I get.

Q19- Do you follow discounts and promotions in shopping malls? (Probe Qs)

A19- A lot indeed. I shop so much, I buy so many products and items that I know the price of each product. If that item isn't on sale, I won't buy it. I'll definitely buy it when I see it's on sale. When it's on sale, I'll buy five, not just one. At Selwey outlet, for example, I find better quality and cheaper products.

Q20- Which mall do you go to? (Throw-away Q.)

A20- Selwey Outlet, Egs Park and Forum shopping are the shopping centers I go to the most. I definitely don't go to Blue Garden on weekends. I can't find a parking spot. Forum is my favorite shopping center when the weather is good. Being outdoors is more refreshing.

Q21- How often? (Probe Q.)

A21- I visit these places at least once or twice a month.

Q22- Do you shop online? (Essential Qs.)

A22- I don't shop online.

Q23- What is your reason for not shopping online? (Probe Qs.)

A23- I would like to touch the product I will buy. I do not buy a product that I have not touched. For example, if it's clothes, I try it on. I'll see if it suits me. If I have a friend with me, his opinion at that moment is important to me.

Q24- Do you bargain in stores in shopping malls? (Essential Qs.)

A24- If I don't buy a receipt while shopping at a regular store, I always ask how much the discount will be and I get a discount. I bargain.

Q25- How much and how often do you bargain? (Probe Qs)

A25- I always do it on the spot. For example, when buying a sweater from a store in Borrnova, the saleswoman said it was 45 TL, it was 40 TL. I asked if it would be ok and got the discount.

Q26- If you were earning more than your current income, would your consumption behavior be different from today? (Essential Qs)

A26- It wouldn't!

Q27- Why is that? (Probe Qs)

A27- I can already buy anything I want. This is enough for me. May be I would have gravitated more towards jewelry. More expensive gifts etc. I would buy.

Q28- What kinds of gifts? (Probe Qs.)

A28- Rings, bracelets, chokers, necklaces, etc.

Answers of Mister

Q1- Hello, can you tell me a little about yourself? How old are you?

A1- Hello, my profession is civil engineering. I have been practicing my profession for about 28 years. I currently have my own office. I draw projects there. Sometimes I do my job by taking small-scale contracting tenders from municipalities. Im 55 years old.

Q2- What is your education status?. Could you briefly describe where you worked before?

A2-I graduated from Dokuz Eylul University, Faculty of Engineering, Department of Civil Engineering in 1990. After graduation, after military service, I started to work in a construction company as a shift engineer in the construction of the Izmir-Aydin highway. The project lasted for ten years, then we established our current engineering office with a friend. Our partnership ended two years ago. I am currently running my own business by myself. A

job based on professional skills. It's not too stressful, but when I can't collect from my various creditors, I can get frustrated sometimes. This stresses me out sometimes.

Q3-Are you married?

A3- Yes I am 25 years old married.

Q4-Do you have children?

A4- Yes, I have a daughter and a son.

Q5- How often do you go to shopping malls?

A5- I go to shopping centers one or twice a month.

Q6- Do you make a plan for what to buy before shopping?

A6- I don't have a plan.

Q7- What factors determine your pleasure and satisfaction while shopping?

A7- There is a lot of variety in the mall. The products I buy from here are usually books and clothes. If these stores exist or sell, it is a pleasure for me. It would be nice for me to have bookstores as well.

Q8- In what mood do you usually go to shopping malls?

A8- I never shop when I'm stressed. I don't buy anything, even if it's necessary. When I feel more comfortable, I go shopping. I'd be happy with that too.

Q9- Who in your family decides when shopping?

A9- We are trying to make a joint decision. But when buying a gift, I say get this and get this. But then we decide at some point.

Q10- Will your spouse influence this decision?

A10- Yes, it happens sometimes. Especially when we buy clothes for me, my wife also approves.

Q11- Do you enjoy and have fun while shopping?

A11- I relax and have fun and enjoy it a lot.

Q12- What is the criteria of the place you shop for?

A12- I choose to go to malls that are open air. At least it should be well ventilated. There should be no noise, I can't stand it at all. Also, the places close to the metro are the places I prefer more.

Q13- Which campaigns are effective in your visit to shopping malls?

A13- Advertising and discount campaigns are effective.

Q14- Which products do you go to the mall to see and buy the most?

A14- I go to see books and outdoor products. Because I can't buy these products without reviewing them.

Q15- Do these stores have an impact on your lifestyle?

A15- I review and buy new books. I especially look for books about my profession. Since I do hiking, my outdoor clothes also have new fabrics or new technological accessories. I'm here to review them.

Q16- When visiting the mall, do you enjoy and have more fun when you are alone or when you have someone you know with you?

A16- I enjoy it more if my wife has a friend. I can't find many people to chat with when I'm alone.

Q17- How often do you buy gifts for your relatives and acquaintances at shopping malls?

A17- 2-3 times a year. My wife already thinks of them before me. She is buying.

Q18- Which type of gift do you prefer?

A18- Toys for children etc. I get. I prefer jewelry such as books and watches. I recently bought him a watch for my nephew's circumcision.

Q19- Do you follow discounts and promotions in shopping malls?

A19- I don't actually follow much. If it happens, I'll follow for the moment.

Q20- Which mall do you go to?

A20- I often go to Bornova Forum Mall.

Q21- How often ?

A21- I visit once or at most twice in fifteen days. I go because it's closest to where I live. There is a D&R book store there, Atasay jewelry shop and I go there more than that.

Q22- Do you shop online?

A22- Yes I do.

Q23- What is your reason for shopping online?

A23- I profit from time. All of my alternatives are on the screen. Time is important to me. Shopping is very easy without getting tired and without getting into traffic. It's also very exciting for me. When will the product arrive? When the product reaches me, it is nice to experience a little excitement while opening the package.

Q24- Do you bargain in stores in shopping malls?

A24- Yes. But mainly I'm also looking for discounted products.

Q25- How much and how often do you bargain

A25- Sometimes I see different products online, but I don't buy right away. I am comparing prices and products from the store. If the price of the product I have seen on the Internet before has dropped, I will buy it immediately from shopping stores or vs.

Q26- If you were earning more than your current income, would your consumption behavior be different from today?

A26- I guess it wouldn't.

Q27- Why is that?

A27- I think I would continue to shop in the same quantities and from the same centers. Because I have everything. I'm already getting what I need.

But maybe I could buy an electric car that I thought was different and more economical. Sometimes I can buy small gifts form y wife and also kids.

Q28- What kind of gifts?

A28-Jewelry.

Appendix III

Observation Exercise (Field Notes)

For this research, I observed hedonic shopping behaviours both in Ege Park Shopping Centers and Forum Bornova Shopping Centers (in open cafe) inside at two different days. You can find my observation notes and analytical insights below.

Ege Park Shopping Centers – March 9th 2020 – (6:30 – 8:00 pm.)

Ege Park shopping center is located near Bornova province that although it is dinner time, restaurants are not more crowded. Cafe is an open business located in the middle of the shopping center. Right next to the café there are fast food restaurants such as little pizza, lahmacun, döner kebab and a few eateries. There are people sitting on the chairs in front of these shops. People eat something here and about twenty tables full. In fact, even though it was time for dinner, I noticed that the restaurants were not full of tables. At the Cafe, all the tables were full, as opposed to the restaurants. I was sitting right next to the desk, where two small children were sitting with an adult couples, similar to a core family. There is a chair beside their desk, on which they have made shopping bags, on which the clothing brands are located, on which the names of the boxes and the stores are written. The people I perceive as husband and wife drink coffee while the children drink milkshake. The woman is quite talkative and expresses something important to her husband while sometimes throwing little laughter. The thin and short-tempered man smiled slightly, as if he did not listen to his wife very calmly, sometimes moving his head up and down, confirming her statements. The woman took a small gift box out of the bag and showed to thing inside for him. It was obvious from her smile that she was very happy at that moment. I think it was a gift box from a jewelery store. After a while, she warned her children that they

should finish their drinks quickly and visit shoe stores for themselves. After a while, they paid for the account and started to walk to the opposite "Altın Yıldız " store. I saw the store more and more detailing the shop window and then pointing to her finger by touching his shoulder with a hand on her shoulder. These shoes and those seemed very well.

At the entrance of the shopping mall, Filo and Boyner outlet stores displayed colorful 50% discount written on large cardboard papers with big font sizes and notes of seasonal discounts. The inside of the shops are quite crowded. I guess as of the beginning of the summer season and new fashion and trend products started to sell, I guess people came to shop with the discount. Because I noticed people waiting in line to pay with the products they bought in their hands at the front of the store. When a lady who tanned the clothes on the shelves that attracted the most attention in the Boyner shop left the product again, another lady immediately took the product itself and watched it as if she was lady next to her. But the shelves are full of clothes.

This shop, which sells cosmetic products in the back of the Watsons store, is completely filled with women. At the middle ages, carefully examining the makeup products, two ladies dressed in elegant clothes cautioned. When they were giving information about one of them about the product, I heard that the blonde lady bought same product for herself from Watsons shop two days ago and asked her girl friend to buy it as a gift to another girl friend and ask her whether it would be suitable as a gift for her.

Another store, Ruba outlet store cautioned. As I was looking at the showcase in front of this store, I noticed that a young couple was shopping in the store. This store sells clothes mostly for men. The young man tried pants and then told her that pants were suitable for him. Then the young man returned to the lady and asked if there would be a discount from those pants. The seller girl already said in this product campaign. He said he would pay half the price of the label for the second product when a pair of pants was bought. The dealer asked if there would be another discount if we had three pants. I got out of the store when the bearded man in the sitting cash desk interfered and told young man that if you get four pants you could pay half the

price of the second tag. Couples were smiling. As the least crowded store was Samsung store. It was taken my attention that store was been selling white goods and electronics home appliances. I could hardly see anyone in this store except the sellers. I started to wait in front of the store to wonder who did not enter the store. That's the discount I've seen at other stores. There seemed to be no such post. About 15-20 minutes later, while leaving, there was still no customer in the shop.

I tired back to the cafe again. There were people in the cafe who were still sipping their drinks and chatting happily with one another. Since tables were so close together that talks can easily heard by somebody. A young man inadvertently moved his hands, saying that this shopping center has not a soul. In this shopping mall, he was already stressed that his soul was bored and here he was telling the other person that he entered more stress.

Forum Bornova Shopping Center March 10th 2020 – (2:30-4:30 pm)

Forum Bornova Shopping Center has a larger area than Ege Park Shopping Center. The Ege Park Shopping Center is located in the covered area. The forum shopping center consists of open and more department stores. This is quite crowded because the weather is sunny and hot. I saw people sitting on benches or in cafés chatting with someone warmly and cheerfully. Almost everyone had a smile on their face. So the majority seemed happy. It was this happiness that came in the spring. I decided that the open air is also good for the soul.

The stores were often filled with customers. I've been firstly to the D&R bookstore in Bornova Forum Shopping Center. I have observed that. There are more young people and little children with their parents nearby. Young people were more concentrated in the new edition and the best seller sections of the book store. They were reviewing many books carefully. Some young people wear earplugs, listen to music by dancing around and gently passing through them in the rhythm of music. It is clear that there are hundreds of happiness. The younger children were looking at the toys section and watched them examining and testing the endurance of them. I have observed innocent

happiness of childhood on the faces of little adolescents. There was a long queue of customers in the safe to pay that I observed.

When I left, I came to the jeweler's store a little later. Not many people were here. I waited for a while, but I did not see anyone in the store. I moved to the side of the Hotiç shoe store without waiting a long time. I especially noticed that the ladies were looking the shoe-store. People did not come here alone. I did not observe people for shopping alone. People were shopping here with one or more friends. It was observed that the couples seemed to be more intense. The discount article that caught attention in the showcase of Hotiç store was written with a big font size.

Appendix IV

Major Concepts

I can summarize the major concepts that I found most important in my observation and which require further attention as follows:

People do not come shopping alone

The most striking issue I have observed in both shopping malls is that people are shopping, with friends, wives or children. As far as I can see, they have chosen to refer to the person next to them, especially when they buy something.

The discounts written on the showcase windows of stores are more attention

These stores attract more customers than other stores. It is full of customers inside of those stores. Happiness was observed in the faces of the people who came out of these stores

Negotiate for Bargaining

Consumers in hedonic shopping behavior were more likely to negotiate for bargaining. Hedonic shoppers tend to be a pleasure buyer. They tend to buy instantly rather than a planned purchase.

Outdoor shopping centers are attracting more attention.

Outdoor spaces are putting people into action to make shopping. This place is more crowded than closed shopping centers. I think the level of oxygen is also encourage the hedonic consumers to shopping. If the weather is sunny and seasonal conditions are good these can be trigger people to make hedonic shopping. On the other side, shopping in closed areas may affect people's mood and may put some people into a stress.

Stores in Shopping Centers

Clothing, footwear, cosmetics and gift shops were observed as places where hedonic shopping was made. In particular, female customers formed a majority in these stores for shopping. They often tend to visits shopping centers.

Non- Hedonic Products

Customers do not show hedonic shopping behavior in expensive items or large items that can not be transported at the moment such as branded durable products like white goods. It has been observed that these products have been received more planned.

Young people behaviors in shopping Centers

Young people spend more time in shopping malls, especially in book stores and cafes. This may mean that there may not be a lot of money to spend. I have observed that young people feel more free in these stores.

Branded Trade Marks

New fashion and trends can be an important reason to trigger hedonic buying. It is observed that seasonal changes triggered hedonic buying behaviors of consumers. I saw that the brand is more popular than the well-known and sold store hedonic consumers.

Feeling from my Observations

I actually felt a bit uncomfortable with my observations. Because our society was a closed society, it was not easy to follow people. It was a difficult

process to follow the ladies, especially as a male researcher. A woman could be easier for a researcher for these type of observations. At the same time it was excited. It was interesting to observe how people behave during shopping. The higher consciousness in our society may facilitate the expected work. By the way, Izmir is a bit more relaxed city in the west. It might be more difficult to conduct this research on the eastern cites of Turkey.

Appendix V

Sample Coding From Interview

Since I work in a very stressful job , I definitely go to shopping centers 1-2 times a week to relax.	Gratification Shopping Escapizm from stress
I don't have a plan because I come to the mall after work when I'm more bored.	Unplanned Behaviour
I feel very happy, especially when shopping. It is very nice to spend time here, I also enjoy shopping very much, it really relaxes me and takes me away from stress.	Shopping for Happiness
When I'm stressed, sometimes when working hours are long, even though I'm tired, I go shopping just for a change and to see different people. I feel more comfortable spending time here. I don't understand how time passes while shopping. I'm like in another time. I forget my stress.	Repetetions of Escapism from stress & Adventure Shopping
I have fun and enjoy a lot. I shop a lot. Even if I don't buy anything while I'm walking around here, I don't go out without buying a sock form my husband.	Shopping for Happiness, Unplanned Shopping, Gift for family members and friends Role Shopping & Stres
I can find everything, including places in the brand, and since the shopping places are crowded on weekends, the	Not Crowded Shopping Centers

criteria of being more secluded for comfortable shopping are important to me.	Comfortable and easy shopping
I follow the discount sales. I don't buy non-discounted items until they're on sale. I always expect 70% discount on İpekyol. They do it every time. When I buy food products, I also look at promotions. I'm following these.	Discounts and Bargaining, Repeat of Discount
Home textile products include bed linen, towels, bathrobes, flowers, glasses, plates, cutlery, and glassware.	Hedonic Products
I am looking at new season clothing products. New fashion, different trends and colors always attract my attention. I was looking for a pair of brown pants while shopping the other day. But I couldn't find this color in the stores I looked at. Later I found it in a store in Forum Mall.	Fashion as life styles, Selecting Shopping Centers and Repeat of New
It makes me happy especially when I have a close friend by my side. When I buy clothing products, I always ask her opinion. Sometimes I go alone, though not a lot. It's more fun when I have a friend with me.	Seeking fun with friends during hedonic shopping, Hedonic Products
Not much. I usually buy gifts for birthdays 5-6 times a year. But every time I go shopping, I always buy socks for my husband.	Gift for family members and friends, Unplanned Shopping, Hedonic Products

Small kitchen appliances, towels, forks & spoons, glassware items like this. If the person to whom I will receive a gift is my close relative, I will receive more valuable gifts. Sometimes gold etc. as gifts for newborn babies. I get.	Hedonic Products Gift for family members and friends
A lot indeed. I shop so much, I buy so many products and items that I know the price of each product. If that item isn't on sale, I won't buy it. I'll definitely buy It when I see it's on sale. When it's on sale, I'll buy five,	Selecting Shopping Centers, Discounts and Bargaining,

not just one. At Selwey outlet, for example, I find better quality and cheaper products.	
Selwey Outlet, Egs Park and Forum shopping are the shopping centers I go to the most. I definitely don't go to Blue Garden on weekends. I can't find a parking spot. Forum is my favorite shopping center when the weather is good. Being outdoors is more refreshing.	Selecting Shopping Centers, Comfortable and easy shopping,
I would like to touch the product I will buy. I do not buy a product that I have not touched. For example, if it's clothes, I try it on. I'll see if it suits me. If I have a friend with me, his opinion at that moment is important to me.	Seeking fun with friends during hedonic shopping, Who takes a decision for shopping
If I don't buy a receipt while shopping at a regular store, I always ask how much the discount will be and I get a discount. I bargain.	Discounts and Bargaining Repeat of Discount
I always do it on the spot. For example, when buying a sweater from a store in Bornova, the saleswoman said it was 45 TL, it was 40 TL. I asked if it would be ok and got the discount.	Discounts and Bargaining
I can already buy anything I want. This is enough for me. May be I would have gravitated more towards jewelry. More expensive gifts etc. I would buy.	Gift for family members and friends, Hedonic Products
Rings, bracelets, chokers, necklaces, etc.	Hedonic Products.

MUTFAK ŞEFLERİNE YÖNELİK TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Özlem ŞEN - Gaye KIZILCALIOĞLU

Dr. Öğretim Üyesi, Antalya AKEV Üniversitesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü

Araştırma Görevlisi, Antalya AKEV Üniversitesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü

Özet

Genel olarak Türkiye’de hemen her evde yemeklerin büyük çoğunluğunu kadınların yapmasına karşın, otel ve restoran mutfaklarında çalışan mutfak şeflerinin büyük bir oranı erkektir. Bu kapsamda mutfak şeflerine yönelik toplumsal cinsiyet algısını ölçmek araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Araştırma Nicel araştırma desenlerinden Tarama deseninde kurulmuştur. Tarama deseni bir olayın, olgunun veya durumun kendi haline müdahale edilmeden olduğu gibi aktarılmasıdır. Araştırma kapsamında Google Formlardan oluşturulduğu için olasılıksız örnekleme tekniklerinden Kartopu Örnekleme Yöntemi ile örnekleme ulaşılmıştır. Kartopu tekniğinde öncelikle bir kişiye ulaşip onun belirlediği kişilere de anket gönderilerek devam edilmiştir.

Araştırma kapsamında Google Formlardan oluşturulan anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket maddeleri çoktan seçmeli olarak oluşturulmuş ve kısa yanıtlar ile desteklenmiştir. Verilerin analizinde yanıtların frekans dağılımı irdelenmiştir.

Sonuç olarak katılımcıların büyük bir çoğunluğu yeteneğin cinsiyet ile ilgisi olmadığı yanıtını vermişlerdir. Bununla birlikte; kadın şeflerin erkeklere göre daha hijyenik, detaycı, doğuştan gelen bir yeteneğe sahip oldukları; erkek

şeflerin ise daha disiplinli ve hızlı oldukları; cinsiyetin yemek yapma ile ilgisi olmadığı, tecrübe ve işini severek yapmanın önemli olduğu bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Cinsiyet Ayrımcılığı, Kadın Şefler, Cam Tavan, Feminizm

A RESEARCH ON GENDER PERCEPTION OF KITCHEN CHEFS

Abstract

In general, although women make the majority of the meals in almost every household in Turkey, the majority of cuisine chefs working in hotel and restaurant kitchens are men. In this context, measuring the perception of gender towards cuisine chefs constitutes the purpose of the research.

The research was established in the Survey Model, which is one of the quantitative research designs. Survey Model is the transfer of a case, fact or circumstance as it is, without interfering with its own state. Since it was created from Google Forms within the scope of the research, the sampling was reached with the Snowball Sampling Method, one of the improbable sampling techniques. In the snowball technique, firstly, a person was reached and a questionnaire was sent to the people determined by them.

Within the scope of the research, the survey technique created from Google Forms was used. Questionnaire items were created as multiple choice and supported by short answers. In the analysis of the data, the frequency distribution of the responses was examined.

As a result, the majority of the participants answered that talent has nothing to do with gender. However; women chefs have a more hygienic, detail-oriented, innate ability than men; male chefs are more disciplined and faster; It has been found that gender has nothing to do with cooking, but it is important to enjoy work and experience.

Keywords: Gender, Gender Discrimination, Women Chefs, Glass Ceiling Syndrome, Feminism

1. Giriş

Toplumsal cinsiyet kavramının sosyolojik kapsamda değerlendirmesinin önünü açan Ann Oakley’in öne sürdüğü gibi “Kadın ve erkeğin birbirinden farklı olduğu herkes tarafından bilinmektedir; ancak ne kadar farklı oldukları; bu farkın boyutları ve kadın ve erkeğin toplumda nasıl davrandıkları ve onlara nasıl davranıldığı konusunda kadın veya erkek olmanın ne gibi bir önemi olduğu sorularının arkasında belli bir tedirginlik yatmaktadır. Oakley’e (1972) göre ilk sorular gerçek anlamda birer soru olsa da, sonuncusu bir değer sorusudur. Pratikte, elbette, gerçek ve değer her zaman ayrı değildir ve arasındaki karışıklık, cinsiyet farklılıklarıyla ilgili tartışmalarda çok önemli olmuştur. Bu çalışmada burada bahsi geçen “değer” üzerinden “şeflik” mesleğine dair toplumsal cinsiyet algısı değerlendirilecektir.

Meslek seçiminde kadınlara “yakıştırılan” ya da “uygun görülen” öğretmenlik, hemşirelik gibi mesleklerin daha çok kadınlar tarafından tercih edildiği görülmektedir. Buna karşın yine kadınlara daha uygun olduğu düşünülen “yemek yapma” faaliyetini kapsayan “aşçılık” mesleği için erkeklerin profesyonel mutfaklarda egemen olduğu mesleğe ilişkin yapılan akademik çalışmalarda da açıkça görülmektedir (Pekersen ve Aslan, 2019; Yılmaz ve Tanrıverdi, 2017; Çelik ve Şahingöz, 2018; Yılmaz ve Akay, 2020).

Cam tavan, kadınların bilgi ve becerileri bir erkek kadar yeterli olduğu halde yönetim kadroları belirlenirken daha çok erkek adaylara yer verilmesi ve bu nedenle kadın adayların önünde oluşturulan gözle görülmeyen engeller olarak tanımlanmaktadır. Her zaman cinsiyet üzerinde kendini göstermeyebilir. Örneğin etnik ayrımcılık için de benzer sonuçların olduğu literatürde görülmektedir (Kırpık, 2019; Karcıoğlu ve Leblebici, 2014).

Kadının yerinin mutfak olduğunun altını çizen, anne yemeği, babaanne tarifi gibi etiketlerle kültürümüzde yer alan bu vurgunun çalışma hayatına gelince kadının mutfakta yeri yok gibi eril ifadelere başvurduğu görülmektedir (Karaca ve Altun, 2017). Kadınların otel ya da restoran mutfaklarında üst veya orta düzey bir şef yerine daha pasif olan alanlarda düşünülmesi örneğin

pastacılık, tatlı yapımı, süsleme ve salata gibi ana yemek dışında ana yemeği çevreleyen departmanlara uygun olarak görülmesini pembe getto olarak kavramsallaştırılmıştır (Güldemir ve Akarçay, 2020).

Master Chef Türkiye ve Şef Akademi gibi yarışma programlarında jürilerin tamamının erkek olması, buna karşılık hiç profesyonellik gerektirmeyen evlerde yapılan Yemekteyiz, Zuhale Topal ile Sofrada gibi programların sunucularının kadın olması, geleneksel aile yapısı içerisinde genellikle kadınların ev yemekleriyle katıldığı yarışmalarda da ciddi ve profesyonel erkeklere nadir rastlanmaktadır. Benzer şekilde Master Chef USA, Kanada, Kolombiya, Çekya, Danimarka yarışmalarında da jüri üyeleri komple erkek şeflerden oluşmaktadır. Buna karşılık; Avustralya, Cezayir ve Brezilya’da yayınlanan Master Chef yarışmalarında ise jüriler 2 erkek ve 1 kadın jüriden oluşmaktadır.

Kutlu’nun (2010) yapmış olduğu yüksek lisans tezinde televizyon dizilerinde kadın sunumuna yer vermiştir. Kadınların reality showlarda evde yemek yapma, temizlik yapma gibi ev işleri yaparak altın vb ürünler kazandığı programlarda görülmesi, erkeğe hizmetle özdeşleştirilmiştir. Anneliğin kutsallaştırılması, kutsal olmayan anneliklerin kötü anne ve kötü eş damgası yemesi, dizilerde eşini aldatan tarafın çoğu zaman erkek olması ve kadınların yardıma muhtaç, çaresiz ve ailesinin varlığını korumak için her türlü fedakarlığı üstlenecek yapıda sergilendiği, bu şekilde var olmayan kadınlarında oldukça güzel ya da çekici olması nedeniyle reyting kaygısıyla televizyonda yer verildiği görülmüştür.

Kadının işgücüne katılımında OECD sonuncusu olan ülkemizde (OECD,2019); kadınların istihdam oranı %26,3 iken erkeklerde bu oran %58,9; ve çalışan erkeklerin çalışan kadınlara oranla %31,4 daha fazla gelire sahip olduğu görülmektedir (TÜİK, 2019). Bu veriler; kadınların daha istihdam aşamasında erkeklere göre geri planda kaldığını ortaya koymaktadır.

Özellikle Hegel ve Sartre etkisiyle ortaya çıkan ve Simon de Beauvoir’in katkılarının da bulunduğu “varoluşçu feminizm”in de vurguladığı gibi; ataerkil düzenin dayattığı erkeğin özne ve mutlak; kadının ise öteki olarak konumlandırıldığı ve kadının hayattaki yerini ev ve ev işleri olarak

görüldüğü düzen endüstriyel mutfaklarda da sürmektedir. Çalışma hayatının her alanında olduğu gibi erkek egemen toplum, kadınların yapması daha “uygun bulunan” aşçılık mesleğinde de profesyonel anlamda kadına yer vermemekte; bu işi ancak evde amatör olarak uygulamalarını uygun bulmaktadır (Özsoy, 2008).

Mesleki temsiliyet anlamında kadın şefler incelendiğinde ise; Türkiye’de 19 adet Aşçılık federasyonu bulunmaktadır ve sadece 4 tanesinin başkanı kadındır. Bu oran; kadın şeflerin sektördeki yerini ve yönetim kademelerinde yer alabilme olanaklarını değerlendirmek açısından çarpıcı bir orandır. Kadın/erkek başkan durumuna göre aşçılık federasyonlarının listesi Tablo1.’de sunulmuştur.

Tablo 1. Cinsiyete göre Aşçılık Federasyonlarının Başkanlarının Listesi

Federasyon Adı	Erkek Başkan	Kadın Başkan
Türkiye Lokantacılar ve Pastacılar Federasyonu		
Türkiye Aşçıları Federasyonu	x	
Türkiye Aşçıları ve Şefler Federasyonu	x	
Ulusal Aşçıları Federasyonu	x	
Aşçıları Eğitim ve Yardımlaşma Federasyonu		x
Mutfak Sanatları ve Gastronomi Federasyonu	x	
Uluslararası Gastronomi Federasyonu	x	
Avrasya Gastronomi ve Aşçıları Federasyonu	x	

Trakya Aşçılar ve Pastacılar Federasyonu	x	
Karadeniz Aşçılar ve Pastacılar Federasyonu	x	
Ege Aşçılar ve Pastacılar Federasyonu	x	
Akdeniz Aşçılar ve Pastacılar Federasyonu	x	
Marmara Aşçılar ve Pastacılar Federasyonu	x	
İç Anadolu Aşçılar ve Pastacılar Federasyonu	x	
Doğu Anadolu Aşçılar ve Pastacılar Federasyonu	x	
Güneydoğu Anadolu Aşçılar ve Pastacılar Federasyonu	x	
Genç Aşçılar ve Pastacılar Federasyonu		x
Girişimci Aşçılar ve Pastacılar Federasyon		x
Kadın Aşçılar ve Pastacılar Federasyonu		x

2. Literatür Tarama

Ulusoy (1999), plastik sanatlarda toplumsal cinsiyet üzerine yaptığı çalışmasında; her ne kadar toplumsal cinsiyet ideolojisinin yaygınlaşmasıyla alanda faaliyet gösteren ve profesyonelleşen kadın sayısında bir artış olsa da, günümüzde hala kadınların plastik sanatlar alanında kısıtlayıcı ve profesyonel seviyede kariyer sahibi olmaları konusunda kısıtlayıcı ve cesaret kırıcı cinsiyete dayalı farklılık örüntüleri olduğunu bulgulamıştır.

Gümüşoğlu (2008), cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze uzanan süreçte ders kitaplarında kadın ve erkek rollerinin ne şekilde yer aldığını incelemiştir. Çocukların geleceğin büyükleri olarak öğrencilik yıllarında normalleştirip kabul ettiği toplumsal rollerle gelecekteki ideolojilerini geliştirecekleri düşünüldüğünde; devlet kontrolünden geçerek onaylanan ders kitaplarındaki kadın ve erkek, anne ve baba rollerinin niteliği ve kapsamı büyük bir önem taşımaktadır. Ders kitaplarında erkeği etken kadını edilgen olarak tasvir eden metinler, görsel materyaller gibi örnekler yerine; Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ders kitaplarında olduğu gibi daha eşitlikçi örneklerin yer alması geleceğin toplumunun da toplumsal cinsiyet problemleri ile daha az mücadele etmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Parlaktuna (2010), Türkiye’de çalışan kadınların cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılık ile ilgili karşılaştıkları sorunları belirlenmek ve nedenleri araştırmak üzere yapmış olduğu çalışmasında ekonomik özgürlüğe sahip ve kendi hayatını kontrol edebilen kadınların oranının düşük olduğunu, toplumda eş ve anne olarak algılanan kadınların çoğunlukta olduğunu bulgulamıştır. Çalışmada ayrıca kadına verilen roller, kadınlara uygun görülen iş ve meslekler gibi konularda da toplumun geleneksel değerleri ile şekillenen toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün büyük bir rol oynadığı ileri sürülmektedir.

Goody (2013), mutfak hiyerarşisini anlattığı çalışmasında; sınıflı toplumlarda ortaya çıkan mutfak hiyerarşisinin aynı zamanda işgücünün de cinsiyete dayalı olarak ayırdığını anlatmaktadır. Bu ayrıma göre; domestik mutfaklar olarak da adlandırılan ev mutfaklarının sahibi olan kadın, kamusal-profesyonel mutfaklarda kendine yer bulamamaktadır.

Tekin ve Gençler (2016) Kadın çalışanların daha çok rağbet ettiği işlerin erkekler tarafından değerli görünmediğine, erkeklerin ağırlıklı olarak çalıştığı alanlarda bir süre sonra kendi alanlarını oluşturduklarını bildirmiştir.

Çelik ve Şahingöz (2018), yaptıkları çalışmada; turizm sektöründe çalışan kadın aşçıların yaşadığı sorunları belirlemek üzere Türkiye Aşçıları Federasyonu’na üye kadın aşçılarla yaptıkları çalışmanın sonucunda; sektörün kadın aşçılara karşı önyargılı olduğunu, kadın aşçıların işe alımlarda

ayrımcılığa maruz kaldığını ve yeteneklerine kıyasla daha düşük seviye işlerde çalıştırıldığını bulgulamışlardır. Benzer şekilde Keskin ve Kızılırmak (2020) endüstriyel mutfaklarda çalışan kadın şeflerin sorunlarını belirlemeye yönelik yapmış oldukları çalışmalarında; sektörde çalışan kadınların taciz, erkeklerden daha düşük ücret, arka planda görevlendirilmeler gibi çeşitli cinsiyet ayrımcılığı uygulamalarıyla karşılaştıklarını bulgulamışlardır.

Yılmaz ve Akay (2020) Gastronomi sektöründeki kadınların yerini ortaya koydukları çalışmalarında da benzer şekilde; henüz “iş insanı” sıfatıyla kadının yeni yeni özdeşleşebildiğini ancak hala olması gereken seviyede “üst düzey yönetici” pozisyonlarında olamadıklarını öne sürmüşlerdir. Türkiye Aşçıları ve Şefler Federasyonuna bağlı Aşçılık Milli Takımı kadrosunda da 8 erkek ve 5 kadın şef bulunmaktadır. Milli Takım Antrenörü ve Kaptanı da yine erkek üyelerden oluşmaktadır.

Eren (2020), aşçılıkta meslek etiği üzerine yaptığı çalışmasında kadın aşçıların mesleki etik kavramını cinsiyet eşitliği, fırsat eşitliği, adil olmak ve mobbing yapmamak ifadeleri ile tanımladıklarını bulgulamıştır. Çalışma ayrıca kadın aşçıların yaşadıkları mesleki zorlukları ortaya koyması açısından da önemlidir.

Güldemir ve Akarçay’ın (2020) yapmış oldukları çalışmada şeflere evde yemeği kimin yaptığını sormuşlar ve genel olarak şeflerin eve iş getirmedikleri, evde yemek yapma sorumluluğunun büyük bir kısmının kadınlarda olduğu ve nadiren evde yemek yaptıklarını belirtmişlerdir. Yazarlar bu durumu evde yemek hazırlamanın ücretsiz olması ve profesyonel olmaması gibi nedenlerle kadına bırakılabileceği ancak profesyonel olup bir ücret karşılığında çalışmaya döndüğünde erkeklerin bu durumu sahipleneceğini sosyolojik açıdan açıklamışlardır. Benzer şekilde İnce de (2016) kadının evde yaptığı yemeğin amatör ve ekonomik fayda yaratma amacıyla yapılmadan yalnızca ailesini beslemek amacıyla görüldüğü ancak profesyonel meslek olarak yapılan yemeklerin para kazanma ve güç ile direkt bağlantılı olduğundan erkeğe atfedilmesinden bahsetmiştir.

3. Yöntem

Genel olarak Türkiye’de hemen her evde yemeklerin büyük çoğunluğunu kadınların yapmasına karşın, otel ve restoran mutfaklarında çalışan mutfak şeflerinin büyük bir oranı erkektir. Bu kapsamda mutfak şeflerine yönelik toplumsal cinsiyet algısını ölçmek araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Araştırma Nicel araştırma desenlerinden Tarama deseninde kurulmuştur. Tarama deseni bir olayın, olgunun veya durumun kendi haline müdahale edilmeden olduğu gibi aktarılmasıdır.

Araştırma kapsamında Google Formlardan oluşturulduğu için Olasılıksız örnekleme tekniklerinden Kartopu Örnekleme Yöntemi ile örnekleme ulaşılmıştır. Kartopu tekniğinde öncelikle bir kişiye ulaşp onun belirlediği kişilere de anket gönderilerek devam edilmiştir.

Araştırma kapsamında Google Formlardan oluşturulan anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket maddeleri çoktan seçmeli olarak oluşturulmuş ve kısa yanıtlar ile desteklenmiştir. Verilerin analizinde yanıtların frekans dağılımı irdelenmiştir.

4. Bulgular

Araştırma kapsamında yapılan anketlerin cevapları incelendiğinde katılımcıların %57,5’i 119 katılımcı ile kadın; %41,5’i 86 katılımcı ile erkek ve %1’i ise 2 katılımcı ile kendini kadın ve erkek olarak tanımlamayan bireylerden oluşmaktadır. Çalışmaya katılanların cinsiyete göre dağılımı Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Cinsiyeti

Cinsiyet	Kişi Sayısı
Kadın	119
Erkek	86
Diğer	2
Toplam	207

Araştırma kapsamında yapılan anketlerin cevapları incelendiğinde katılımcılardan 70 kişinin 18-24 yaş aralığında, 32 kişinin 25-35 yaş aralığında, 48 kişinin 36-44 yaş aralığında, 29 kişinin 45-54 yaş aralığında, 20 kişinin 55-64 yaş aralığında ve 8 kinin ise 65 yaş ve üzerinde olduğu belirlenmiştir. Çalışmaya katılanların yaş dağılımlarına göre sayıları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Yaş Dağılımları

Yaş Aralığı	Kişi Sayısı
18-24	70
25-35	32
36-44	48
45-54	29
55-64	20
65+	8
Toplam	207

Araştırma kapsamında yapılan anketlerin cevapları incelendiğinde katılımcıların Türkiye'nin 30 şehrinde ve Azerbaycan'ın Bakü şehrinde 6 katılımcıdan oluştuğu görülmektedir. En çok katılımın sağlandığı iller sırasıyla Antalya, İstanbul, Ankara, Hatay ve İzmir'dir. Çalışmaya katılanların yaşadıkları şehirlere göre dağılımları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Yaşadığı Şehirler

Yaşanılan Şehir	Kişi Sayısı	Yaşanılan Şehir	Kişi Sayısı	Yaşanılan Şehir	Kişi Sayısı
Adana	4	Çorum	1	Karabük	1
Afyon	3	Denizli	1	Kayseri	2

Ankara	9	Diyarbakır	3	Kocaeli	1
Antalya	100	Gaziantep	3	Konya	2
Aydın	2	Hatay	9	Mersin	6
Bakü	6	Isparta	2	Muğla	2
Batman	1	İstanbul	26	Siirt	1
Bingöl	1	İzmir	6	Şanlıurfa	3
Bursa	2	Kahramanmaraş	1	Tokat	1
Çankırı	1			Trabzon	3
				Yalova	1
				Van	3

Araştırma kapsamında katılımcılara evde yemekleri kimin yapmasını istersiniz diye sorulmuştur. Yalnızca kadın ve erkek olarak iki şık verilmiştir. Bunun nedeni seçim yapmak zorunda kaldıklarında ev mutfağında yemek yapmanın hangi cinsiyet için daha uygun görüldüğünün saptanmasıdır. Toplamda 207 katılımcının 148'i evde yemek yapmak için kadın şefi, 59'u ise erkek şefi tercih etmiştir.

Tablo 5. Evde Yemek Yapma Tercihi

Evde yemekleri hangi şefin yapmasını istersiniz?	Kişi Sayısı
Kadın	148
Erkek	59
Toplam	207

Araştırma kapsamında katılımcılara bir restorana gittiğinizde hangi şefin size yemek yapmasını istersiniz diye sorulmuştur. Yalnızca kadın ve

erkek olarak iki şık verilmiştir. Bunun nedeni seçim yapmak zorunda kaldıklarında restoran mutfağında yemek yapmanın hangi cinsiyet için daha uygun görüldüğünün saptanmasıdır. Toplamda 207 katılımcının 111'i evde yemek yapmak için kadın şefi, 96'sı ise erkek şefi tercih etmiştir. Evde yemek yapmaya uygunluk bakımından kadın şefin tercih edilmesi, restoran mutfağından tercih edilmesinden fazladır. Bu durum literatür ile uygunluk göstermektedir.

Tablo 6. Restoranda Yemek Yapma Tercihi

Bir restorana gittiğinizde hangi şefin size yemek yapmasını istersiniz?	Kişi Sayısı
Kadın	111
Erkek	96
Toplam	207

Araştırma kapsamında katılımcılara izlediğiniz film ve dizilerde şef olarak hangi şefi görmek istersiniz diye sorulmuştur. Yalnızca kadın ve erkek olarak iki şık verilmiştir. Bunun nedeni seçim yapmak zorunda kaldıklarında ekranlarda yemek yapmanın hangi cinsiyet için daha uygun görüldüğünün saptanmasıdır. Toplamda 207 katılımcının 131'i ekranda yemek yapmak için kadın şefi, 76'sı ise erkek şefi tercih etmiştir. Ekranda yemek yapmaya uygunluk bakımından kadın şefin tercih edilmesi, restoran mutfağından tercih edilmesinden fazladır. Bu durum Türkiye'de yer alan dizi ve filmler ile benzerlik göstermemektedir.

Tablo 7. Ekranda Şef Görme Tercihi

İzlediğiniz film ve dizilerde şef olarak hangi şefi görmek istersiniz?	Kişi Sayısı
Kadın	131
Erkek	76
Toplam	207

Araştırma kapsamında katılımcılara Kadın şefler daha yeteneklidir çünkü... (lütfen boşluğu size uygun olan ifade ile doldurunuz) diye sorulmuştur. Kadınların erkeklere göre daha genç yaşta mutfağa girmeleri, doğuştan gelen yeteneğe sahip oldukları, daha detaycı, özenli ve dikkatli olmaları nedeniyle daha yetenekli oldukları vurgulanmıştır. Ancak 207 katılımcının 55'i cinsiyet ile yetenek arasında bir ilişki kurmamıştır.

Tablo 8. Kadın Şeflerin Daha Yetenekli Bulunma Nedenleri

Kadın şefler daha yeteneklidir çünkü... (lütfen boşluğu size uygun olan ifade ile doldurunuz)	Kişi Sayısı
Yetenek, cinsiyet ile ilgili bir şey değildir.	55
Daha uzun zamandır yemek yapma pratikleri var.	30
Doğuştan gelen yeteneğe sahiptirler.	23
Daha özenli ve dikkatli oldukları için	15
Erkeklere göre hijyene daha fazla önem veriyorlar.	14
Daha detaycı oldukları için	14
Erkek şefler daha yeteneklidir.	6
Sanatsal yönleri daha gelişmiştir.	6
Sevgi dolu olmaları	6
Anne oldukları için	4
Daha başarılı olmak istedikleri için	3
Damak tatları daha iyidir.	2
Kaosu daha iyi yönetebilirler.	2
Daha yaratıcılar	1

Araştırma kapsamında katılımcılara Erkek şefler daha yeteneklidir çünkü... (lütfen boşluğu size uygun olan ifade ile doldurunuz) diye sorulmuştur. Erkeklerin kadınlara göre daha disiplinli oldukları, ağır çalışma şartlarına daha uygun oldukları, hızlı ve pratik oldukları vurgulanmıştır. Ancak 207 katılımcının 86'sı cinsiyet ile yetenek arasında bir ilişki kurmamıştır.

Tablo 9. Erkek Şeflerin Daha Yetenekli Bulunma Nedenleri

Erkek şefler daha yeteneklidir çünkü... (lütfen boşluğu size uygun olan ifade ile doldurunuz)	Kişi Sayısı
Yetenek, cinsiyet ile ilgili bir şey değildir.	86
Erkekler daha disiplinlidir.	22
Erkekler daha pratik ve hızlıdır.	12
Erkekler, ağır çalışma şartlarına daha kolay uyum sağlarlar.	11
Sektörde uzun zamandır var oldukları için işin erkek işi olarak görülmesi onları motive eder.	9
Ev işi yapmadıkları için kendilerini geliştirmeye zamanları vardır.	7
Başarılı olmak zorunda oldukları için	5
Erkekler daha eğitilidir.	5
Erkekler ekip yönetme konusunda daha iyidir.	3
Erkekler daha rekabetçidir.	3
Erkekler daha soğukkanlıdır kadınlar ise duygusaldır.	3
Erkekler daha cesurdur.	3
Erkekler yemek yapmayı profesyonel meslek olarak görürler.	2
Erkekler stres yönetimini daha iyi yapar.	2
Erkekler risk yönetimini daha iyi yapar.	1

Araştırma kapsamında katılımcılara Cinsiyetin yemek yapma üzerinde etkisi yoktur çünkü... (lütfen boşluğu size uygun olan ifade ile doldurunuz)

diye sorulmuştur. Katılımcılardan 89'u yetenek ile cinsiyet arasında ilişki kurmadığını net olarak ifade etmiştir. Tecrübenin, işini severek yapmanın ve istek, heyecan sahibi olmanın önemi vurgulanmıştır. Katılımcılardan 17 kişi ise yemek yapmanın cinsiyete göre farklılaşacağını bildirmiştir.

Tablo 10. Cinsiyetin Yemek Yapma İle İlgili Olmadığını Düşünen Katılımcıların Belirlediği Nedenler

Cinsiyetin yemek yapma üzerinde etkisi yoktur çünkü... (lütfen boşluğu size uygun olan ifade ile doldurunuz)	Kişi Sayısı
Yetenek, cinsiyet ile ilgili bir şey değildir.	89
Tecrübe gerektirir.	38
İşini severek yapmak önemlidir	19
Cinsiyet yemek yapmada önemlidir.	17
İstek ve heyecan gerektirir.	13
Zeka ve çaba gerektirir.	8
Eğitim gerektirir.	5
Hijyen gerektirir	1

Araştırma kapsamında katılımcılara Kadınlar aşağıda belirttiğim nedenlerle daha iyi yemek yapamazlar çünkü... (lütfen boşluğu size uygun olan ifade ile doldurunuz) diye sorulmuştur. Katılımcılardan 109'u yetenek ile cinsiyet arasında ilişki kurmadığını net olarak ifade etmiştir. Kadınların mutfak işlerini profesyonel olarak ele almamaları, detaylara takılmaları ve duygusal yönleri nedeniyle erkekler kadar iyi yemek yapamadıkları vurgulanmıştır.

Tablo 11. Kadınların Yemek Yapmaya Uygun Görülmeyen Yönleri

Kadınlar aşağıda belirttiğim nedenlerle daha iyi yemek yapamazlar çünkü... (lütfen boşluğu size uygun olan ifade ile doldurunuz)	Kişi Sayısı
Bu konuda cinsiyetler arasında fark olduğunu düşünmüyorum.	109
Bu işi profesyonel bir iş olarak görmezler	11
Ayrıntılara takılırlar.	7
Titiz oldukları için yavaşlar	7
Duygusal ve hassaslar	7
Erkekler kadar boş vakitleri yoktur	6
Güç gerektirir.	5
Monotonluğu sevmezler.	5
Kendilerine daha az güveniyorlar	4
Dikkatleri çabuk dağılır.	3

Araştırma kapsamında katılımcılara Erkekler aşağıda belirttiğim nedenlerle daha iyi yemek yapamazlar çünkü... (lütfen boşluğu size uygun olan ifade ile doldurunuz) sorusu sorulmuştur. 97 katılımcı yemek yapma yeteneği ile cinsiyet arasında bir ilişki olduğunu düşünmediklerini ifade etmiştir. Bunun yanında erkeklerin daha az tecrübeli oldukları, daha az hijyenik oldukları, acele ve özensiz yemek yaptıkları da vurgulanmıştır.

Tablo 12. Erkeklerin Yemek Yapmaya Uygun Görülmeyen Yönleri

Erkekler aşağıda belirttiğim nedenlerle daha iyi yemek yapamazlar çünkü... (lütfen boşluğu size uygun olan ifade ile doldurunuz)	Kişi Sayısı
Bu konuda cinsiyetler arasında fark olduğunu	97

düşünmüyorum.	
Daha az tecrübeliler	21
Daha az hijyenikler	14
Acele ve özensiz yemek yaparlar.	8
Daha basit düşünürler.	6
Sanatsal yönleri daha zayıftır.	5

5. Sonuç

Araştırmanın sonucunda katılımcıların büyük bir bölümü evde yemek yapma söz konusu olduğunda kadın şefi tercih etmiştir. Katılımcıların yaklaşık %75'i kadınları ev mutfağında görmek istediklerini bildirmişlerdir. Katılımcıların %57,5'i kadınlardan oluşmaktadır. Kadınlar kadar erkekler de ev mutfağında kadınları tercih etmişlerdir. Ancak restoran mutfağında tercih yapacak olduklarında kadın şeflerin sayısı azalırken erkek şeflerin sayılarının arttığı görülmektedir. 37 kişi restoran mutfakları söz konusu olduğunda fikrini değiştirmiş ve erkek şef tercih etmiştir. Bunun nedenlerini öğrenmek için katılımcılara kısa yanıtlar verebilecekleri boşluk doldurma soruları sorulmuştur. Bu cevaplar doğrultusunda erkek şeflerin tercih edilme nedenleri arasında daha disiplinli olmaları 22 katılımcı ile en çok belirtilen nedenler arasındadır. Kadın şeflerin daha yetenekli bulunma nedenleri arasında ise ataerkil toplumlarda kadınların küçük yaşlarda mutfaka girmesinin onları daha tecrübeli yaptığı, doğası gereği ve annelik iç güdülerini nedeniyle yemek yapmaya daha yatkın oldukları bildirilmiştir. Erkek şefler ise kadınlara göre daha geç yaşlarda yemek yapmaya başladıkları ve kadınlar kadar hijyene önem vermedikleri için daha kötü yemek yapma potansiyellerinin olduğundan bahsedilmiştir.

Medya metinleri gerçekliği etkileyerek algıları biçimlendiren temsiller sunmaktadır. Bu kapsamda ekranda sürekli görülmeye alışkın olunan erkek şefler yerine araştırmaya katılanların %63'ü ekranda kadın bir şef görmeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bu bulgu; jürilerinin tamamının erkek olduğu yarışma programlarında kadın şeflerin de jüri olarak bulunmasının arzu edildiğini ortaya koymaktadır. Her ne kadar dünyadaki örneklerinde tamamı

erkeklerden oluşan jüriler var ise de; kadın jüriye yer veren programlar da bulunmakta ve aynı şekilde yüksek oranda izlenmektedir.

Çalışma sonucunda kadın şeflerin daha yetenekli bulunma nedenlerinde 55, erkek şeflerin daha yetenekli bulunma nedenlerinde ise 86 katılımcı yeteneğin cinsiyetle ilgili olmadığını belirtmişlerdir. Toplumsal cinsiyet olgusunun yemek kültürü içinde erkekler ve kadınlar tarafından farklı etkileri olduğunu bulgulayan Cairns ve ark. (2010); toplumsal cinsiyet kavramının yemek kültüründe sınıf ayrımcılığından farklı değerlendirilemeyeceğini öne sürmektedirler. Bu bulgu, Cairns ve ark. (2010) çalışmasını destekleyerek katılımcıları çoğunluğunun ayrımcılığa karşı olduklarını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Çelik, M., & Şahingöz, S. A. (2018). İş Yaşamında Cinsiyet Ayrımcılığı: Kadın Aşçılar Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 6 (3), ss:370-383.

Güldemir, O., & Akarçay, E. (2020). Koca Ustadan Issız Adama Türkiye’de Aşçılık Mesleğinin Değişimi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(2), ss:896-914.

Gümüšoğlu, F. (2014). Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2(4), ss:39-50.

Karaca, E., & Altun, İ. (2017). Toplumsal cinsiyetin geleneksel Türk mutfağına yansması. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 10(20), ss: 335-342.

Karcioğlu, F., & Leblebici, Y. (2014). Kadın yöneticilerde kariyer engelleri:" Cam tavan sendromu" üzerine bir uygulama. *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 28(4), ss:1-20.

Keskin, E., & Kızılırmak, İ. Mutfak departmanında çalışan kadınlar: cinsiyet ayrımcılığı üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (69), ss: 1210-1218.

Kırpık, G. Kadın Çalışanlarda Cam Tavan Algısı Kırıldı mı? Erkek Çalışanlar Halen Cinsiyet Ayrımcılığı Yapıyorlar mı?: Adıyaman Bankacılık

Sektörü Örneği. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 12, ss:341-372.

Kutlu, A. (2010). Televizyon Dizilerinde Toplumsal Cinsiyet Açısından Kadının Sunumu: Kanal D’de Yayınlanan Yaprak Dökümü Dizisinde Kadın Karakterler, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Oakley, Ann, (1972). Sex, Gender, and Society. New York:Harper and Row, ss:133-146.

Özsöz, C. (2008). Kültürel feminist teori ve feminist teorilere giriş. Sosyoloji Notları, 6, ss:51-55.

Parlaktuna, İ. (2010). Türkiye’de cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılığın analizi. Ege Akademik Bakış, 10(4), ss:1217-1230.

Pekerşen, Y., & Aslan, N. (2019). Aşçılık eğitimi ve sektör başarısı arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi: beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan aşçılar üzerine bir araştırma. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(2), ss:93-122.

Tekin, Ö. A., & Gençer, Z. (2016). Otel işletmelerindeki işlere ve pozisyonlara yönelik cinsiyet algısı. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(3), ss:495-521.

Ulusoy, D. (1999). Plastik sanatlarda toplumsal cinsiyet. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 16(2), ss:47-73.

Yılmaz, İ., & Akay, E. (2020). Gastronomi sektöründe kadınların durumunun değerlendirilmesi. International Journal of Social and Economic Sciences, 10(2), ss:81-86.

Yılmaz, A., & Tanrıverdi, H. (2017). Aşçıların meslek uyumu ve meslek algısı düzeyleri üzerine bir araştırma. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(2), ss:621-639.

KÜRESELLEŞMENİN AKILLI UZMANLAŞMA İLE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Mısra ÇAKALOĞLU - Pınar UÇAR

*Öğr. Gör., Antalya AKEV Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve
Sigortacılık Programı, e-posta: misra.cakaloglu@akev.edu.tr*

*Öğr. Gör., Antalya AKEV Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve
Sigortacılık Programı, e-posta: pinar.ucar@akev.edu.tr*

Özet

Endüstri 4.0, değer zinciri ve bilgi iletişim teknolojileri kapsamında yüksek katma değerli üretime olanak sağlayan bir kavramdır. Bu kapsamda akıllı uzmanlaşma stratejileriyle entegre olan Endüstri 4.0, üretim yapısında inovasyon yaratarak rekabet edilebilirlik açısından önem kazanmaktadır. Küreselleşme, sermaye birikimi ve teknolojik ilerlemeler nedeniyle Endüstri 4.0'ın bileşenleri tarafından oluşan küresel ölçekli bir kavramdır. Siber fiziksel sistemler (CPS), nesnelerin interneti (IoT), hizmetlerin interneti (IoS), bulut tabanlı imalat (CBM), büyük veri, yapay zeka gibi Endüstri 4.0 bileşenlerinin yarattığı teknolojik gelişmeler, akıllı üretim sayesinde insan kaynakları yönetiminin gelişimine katkı sağlamaktadır. İnsan kaynakları yönetimi, firmaların ve işletmelerin organizasyon amaçlarına ulaşmak için çalışanların yeteneklerini, davranışlarını, tutumlarını ve becerilerini şekillendirebilecekleri en önemli kaynaklardan biridir. Yöneticiler, insan kaynakları uygulamalarını bunlara göre tasarlayarak çalışanlar arasında yenilikçiliği ve bilgi yönetimi kapasitesini artırabilmektedir. Bunu sağlayabilmenin yolu, Endüstri 4.0'a geçmek ve bu kapsamda insan kaynakları yönetimi alanında dijital teknolojilere uyum sağlamaktır. İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları olan işe alım, eğitim, performans değerlendirme ve ücretlendirme başta olmak üzere firmalar ve işletmeler, Endüstri 4.0'dan yararlanarak dijitalleşmeye geçebilmekte ve rekabette üstünlük sağlayabilmektedir. Firmaların ve işletmelerin, bu insan kaynakları yönetimi uygulamalarını, organizasyonda yenilikçiliği ve öğrenmeyi teşvik

etmek amacıyla bilgi iletişim teknolojisi ve dijitalleşmeyi göz önünde bulundurarak hayata geçirmesi gerekmektedir. Küreselleşme sürecine uyum süreci ve bu süreçteki değişim düzeyi firmaların ve işletmelerin örgütlenme durumlarına göre farklılaşarak insan kaynakları yönetiminde de görülmüştür. Bu bağlamda çalışmada, küreselleşme ve akıllı uzmanlaşma sayesinde küresel ölçekteki firmaların ve işletmelerin insan kaynakları yönetimi sektörüne karşılaştırmalı olarak üstünlük sağlayacağı avantajlara vurgu yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Küreselleşme, İnsan Kaynakları Yönetimi, Akıllı Uzmanlaşma, Endüstri 4.0, Dijitalleşme

JEL Kodları: F61, O15, O31, M11, M21

EXAMINING GLOBALIZATION in TERMS of HUMAN RESOURCES MANAGEMENT with SMART SPECIALIZATION

Abstract

Industry 4.0 is a concept that enables high value-added production within the scope of value chain and information communication technologies. In this context, Industry 4.0, which is integrated with smart specialization strategies, gains importance in terms of competitiveness by creating innovation in the production structure. Technological developments created by Industry 4.0 components such as cyber physical systems (CPS), internet of things (IoT), internet of services (IoS), cloud-based manufacturing (CBM), big data, artificial intelligence contribute to the development of human resources management thanks to smart production. It is one of the most important resources where employees can shape their talents, behaviors, attitudes and skills in order to achieve their goals. Managers search for employees by designing human resources practices accordingly. The way to achieve this is to switch to Industry 4.0 and in this context, to adapt to digital technologies in the field of human resources management. Firms and companies, especially recruitment, training, performance evaluation and remuneration, which are human resources management applications, can transition to digitalization by taking advantage of Industry 4.0 need to implement these human resources management practices by taking information communication technology and digitalization into account in order to encourage innovation and learning in the organization. The process of adaptation to the globalization process and the level of change in this process differed according to the organizational status of the firms and companies and have also been seen in human resources management. In this context, the study emphasizes the advantages that global

firms and companies will provide comparatively to the human resources management sector, thanks to globalization and smart specialization.

Keywords: Globalization, Human Resource Management, Smart Specialization, Industry 4.0, Digitalization

JEL Codes: F61, O15, O31, M11, M21

1. Giriş

Küreselleşme, ülke ekonomilerinin teknolojik yapısının gelişimine ivme kazandıran ve bu ekonomilerin rekabet edilebilirliğinde inovasyon yaratan bir kavramdır. Endüstri 4.0, ileri bilgi iletişim teknolojileri ile sanayi üretimini geliştirmekte ve yüksek katma değerli üretime imkan sağlamaktadır. Siber fiziksel sistemler, nesnelerin interneti, bulut tabanlı imalat, hizmetlerin interneti, akıllı fabrikalar, büyük veri, yapay zeka gibi Endüstri 4.0 bileşenleri bulunmaktadır (Yin, Stecke ve Li, 2018: 858). Bu bileşenler ile firmalar, yüksek katma değerli ürünler üreterek rekabet güçlerini ve verimliliklerini artırma fırsatı bulmaktadır. Bu süreç, akıllı uzmanlaşma uygulamaları ile belirgin hale gelmektedir. Akıllı uzmanlaşma, bir bölgenin belirli faaliyetlerle ilgili araştırma ve yenilik faaliyetlerinde uzmanlaşmasıdır. Bu perspektifte, tüm bölgelerin diğer bölgelerden karşılaştırmalı olarak üstün olabileceği faaliyetlere yoğunlaşarak bundan avantaj sağlayabileceklerine vurgu yapılmaktadır. Akıllı uzmanlaşma stratejisi, global perspektifte olup, yatırımları bölgesel karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu alanlara yönlendirmektedir. Sektörler arası bağlantılar kurarak, daha yüksek katma değer sağlayan faaliyetlere odaklanan bu strateji, geleneksel sektörlerin yenilenmesine dayanmaktadır. Diğer taraftan, bölgenin kendi ekonomisinin dönüştürülmesini içermekte ve kendi kaynaklarını kapsamaktadır (Kumral ve Güçlü, 2015: 2-3).

Firmaların dijital zamana uyum sağlayabilmesi için teknolojiyi tüm süreçlerinde optimal olarak kullanmaları dijital dönüşüm olarak tanımlanmaktadır. Dijital dönüşüm ile küresel ekonomide verimlilik artışından yararlanarak Endüstri 4.0'ın ekonomik ve sürdürülebilir boyutları etkilenmektedir. Sürdürülebilir boyut özelinde akıllı uzmanlaşma stratejileri yoluyla bölgesel ve küresel fırsatlar ele alınarak, piyasadaki gelişmeler

hakkında bilgi edinilmektedir (Çakaloğlu, 2021: 46). Bu durum, piyasada sağlanan dijitalleşme süreci ve şeffaf bilgi sayesinde dijital yatırımları artırarak, ekonomik büyümeyi hızlandıracaktır (Toker, 2018: 60). Firmaların organizasyon amaçlarına ulaşmak için çalışanlarının yeteneklerini, davranışlarını, tutumlarını ve becerilerini şekillendirebilecekleri en önemli kaynaklardan biri insan kaynakları yönetimidir. İnsan kaynakları yönetimi alanında dijital teknolojilere uyum sağlanması ve Endüstri 4.0 bileşenlerinden optimal bir şekilde yararlanılması sektörün gelişimi açısından önem taşımaktadır. Bu kapsamda firmalar, işe alım, eğitim, performans değerlendirme ve ücretlendirme gibi insan kaynakları yönetimi uygulamalarında stratejik olarak daha güçlü konuma gelmektedir. Buradan hareketle çalışmanın amacı, küreselleşmenin akıllı uzmanlaşma faaliyetleriyle insan kaynakları yönetimi bakımından incelenerek sektörün karşılaştırmalı olarak üstünlük sağlayacağı avantajlara vurgu yapmaktır. Çalışmada, küreselleşmenin tanımı yapılarak, küreselleşmede insan kaynaklarının rolleri ve sorumluluklarına yer verilecektir. Daha sonra akıllı uzmanlaşma hedeflerinden bahsedilecek, akıllı uzmanlaşmanın sağlanmasında sektörlere, firmalara ve işletmelere düşen görevlerin neler olduğu ortaya konulacak ve son kısımda sektörel anlamda akıllı uzmanlaşmaya önemli katkı sağlayacağı düşünülen elektronik insan kaynakları yönetiminden bahsedilecektir.

2. Literatür Taraması

Kayode (2012), işgücünün yerel ve uluslararası düzeyde İnsan Kaynakları Yönetimi üzerindeki etkisini inceleyerek, işgücünde küreselleşmeyi yönlendiren çeşitli faktörleri ve küresel pazarlarda İnsan Kaynakları Yönetiminin karşılaştığı sorunları ve zorlukları ele almıştır. Ayrıca çalışmada, İnsan Kaynakları Bilgi Sisteminin, İnsan Kaynakları Yönetimine yönelik küreselleşmenin faydaları ortaya konulmuştur. Česnyienė (2008), küreselleşmenin insan kaynakları yönetimi için pratik sonuçlarını ele almıştır. Çalışmanın amacı, küreselleşme ve yerel kültürün etkisi gibi görünen karşıt güçleri dengeleme sorununu analiz etmek ve Birleşik Krallık, Fransa, ABD, Japonya ve Litvanya gibi ülkelerde İnsan Kaynakları Yönetimi eğilimlerini belirlemektir. Hope (2014), küreselleşmenin Nijerya Kamu Sektöründe İnsan Kaynakları Yönetimi üzerindeki etkisini Anambra Eyalet

Kamu Hizmeti referansıyla araştırmayı amaçlamıştır. Çalışmada, küreselleşmenin, insan kaynakları yönetimini olumlu ve olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Olumlu yönü; Nijerya kamu sektöründe, insan kaynakları politikalarında hızlı değişiklikler, gelir ve ücret yapısının yukarı doğru gözden geçirilmesi ve düzenli insan kaynakları eğitimi ve gelişimini beraberinde getirmesidir. Olumsuz yönü ise insan kaynakları yönetimi açısından yüksek vasıflı çalışanların yurtdışına taşınmasına yol açmasıdır.

Hecklau ve diğ. (2017), Endüstri 4.0 içinde devam eden dijitalleşmenin yanı sıra gelecekteki teknolojilerin etkisini ve sonuçlarını, çalışanların yetkinlikleri için inceleyerek on iki yakın tarihli çalışmanın analizine yer vermiştir. Çalışmanın sonuçları, geleceğin zorluklarına ve fırsatlarına hazırlanma sürecinin bir parçası olarak yansıma ve tartışmayı teşvik etmiştir. Shamim ve diğ. (2016), yöneticilerin ve işletmelerin Endüstri 4.0'ın hızına uymasını kolaylaştırabilecek ve büyümeleri için uygun yönetim yaklaşımlarını benimsemeleri için çıkarımlar sunmuştur. Aynı zamanda çalışma, gelecekteki araştırmalar için teorik bir çerçeve sunarak araştırmacılar için çıkarımlar sağlamıştır. Altunoğlu, Özpınar ve Ersöz (2009), küreselleşmenin insan kaynakları politikaları ile sendikalara etkisini incelemiştir. Çalışmada, sendikaların etkinliğinin küresel düzeydeki tüm iş kollarını kapsayan örgütlenme modeli sağlanabilirse artabileceği sonucuna varılmıştır. Filizöz ve Orhan (2018), insan kaynakları yönetimi kapsamında Endüstri 4.0'ı ele almıştır. Çalışmada, insan kaynakları yönetiminin ilgili sektörlerde Endüstri 4.0'ın teknolojik ve insanı esas alan bir konu olduğu zaman uzun vadeli olacağı sonucuna varılmıştır.

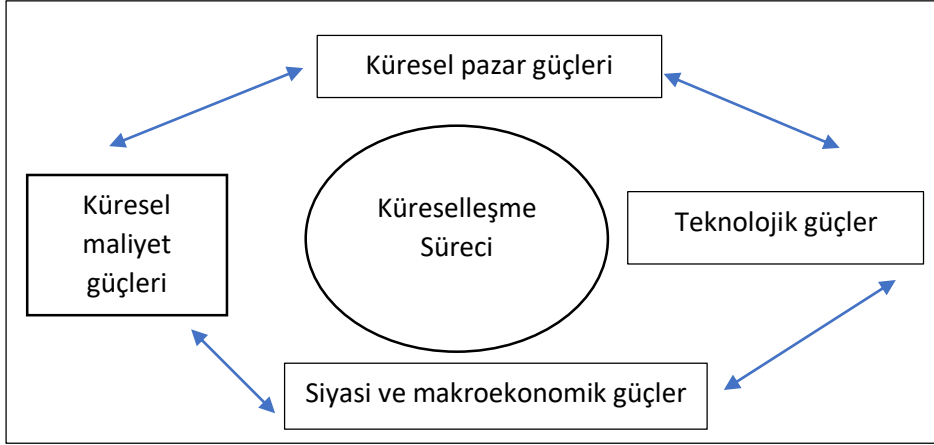
3. Küreselleşme

3.1. Küreselleşmede İnsan Kaynaklarının Roller ve Sorumlulukları

Küreselleşme, ulusal sınırlar süresince teknolojik ilerlemelerin, sermayenin ve insan kaynaklarının serbest dolaşımı ile bütünleşen global bir kavramdır (Cascio, 2003: 10). İnovatif bir dünya yapısında rekabet edilebilir bir ortamda gelişen küreselleşme, bilgi iletişim teknolojileri ile şekillenmektedir. Diğer taraftan, küreselleşme ile işgücünün milli gelirden aldığı pay artarak insan kaynaklarının önemi ifade edilmiştir. Teknolojik

gelişmeler, insan kaynaklarının etkinliğini artıran diğer bir faktördür. Küreselleşme ile teknolojik ilerlemeler arasında insan kaynakları yönetimi katalizör görevi niteliği taşımaktadır. Küreselleşme ve akıllı uzmanlaşma ile serbest ticaret ortamında bölgeler ve ülkeler, küresel ölçekte firmaların insan kaynakları yönetimi sektörüne karşılaştırmalı olarak üstünlük sağlamaktadır. Bu durumda bir bölgenin veya ülkenin karşılaştırmalı maliyetler çerçevesinde uzmanlaşması dış ticaretten avantaj sağlaması anlamına gelmektedir. Bu kapsamda insan kaynakları yönetimi küresel ticarete stratejik uyumun sağlanmasında kilit bir rol oynamaktadır. Ortak kurum kültürünün ve kurumsal değerleri geliştiren uluslararası ekibin kurulmasının insan kaynakları yönetimindeki rolü önem taşımaktadır. Bu kapsamda, yöneticilerin ortak kurum kültürünün köklerini ve küresel ticarete çalışanlarına nasıl davranmaları gerektiğini anlamaları gerekmektedir. İlk başta yöneticiler, küresel yeteneklerin geliştirilmesine odaklanarak çalışanlarına küresel değerlere bağlı olarak yönetilen İnsan Kaynakları süreçlerini tanıtmak zorundadır. Performans yönetimi ve yetenek yönetimi, genellikle küresel olarak yönetilen ilk İnsan Kaynakları süreçleridir (Kayode, 2012: 3). Performans yönetimi, bireylerin ve ekiplerin performansını geliştirerek örgütsel performansı iyileştirmeye yönelik sistematik bir süreç olarak tanımlanabilir (Armstrong, 2006: 1). Yetenek yönetimi ise, tüm insan kaynakları süreçlerinde yetenek optimizasyonunu içeren, işletmelerin ihtiyaçları doğrultusunda çalışanların zaman yönetimini doğru uygulamalarda yapabilmesidir (Mucha, 2004: 99). Şekil 3.1’de küreselleşme sürecinin dört itici gücü olan küresel pazar güçleri, teknolojik güçler, küresel maliyet güçleri ve siyasi ve makroekonomik güçlere yer verilmiştir. Küresel pazarlardaki büyüme potansiyeli, yerel pazarlarda yabancı rekabetin yoğunlaşmasından dolayı küçük ve orta ölçekli işletmelerin, ölçek ekonomilerini artırmasını gerektirmektedir. Bu durum küresel ticarete işletmelerin kaynak tahsisinde verimlilik prensibiyle pazar ağlarının genişletilmesini sağlayarak talep yanlı bir büyüme sağlamaktadır. Teknolojik güçler, teknolojik ilerlemelerin etkisiyle küreselleşme sürecinde rol oynayan faktörlerden biri olmuştur. Ürün yaşam döngülerinin kısalmasıyla ürün çeşitliliğin artması teknolojik bilginin

yayılmasını sağlamakta ve küresel ölçekte düşük maliyetli üretim yerlerinin varlığını gerektirmektedir.

Şekil 3.1. Küreselleşme Sürecinin Dört İtici Gücü

Kaynak: Dornier ve diğ., 2005

Küresel maliyet güçleri, küresel stratejilerle imalat sanayilerinde yeni rekabet üstünlükleri yaratan ürünlerin üretilmesini maliyet faktörlerinin önem derecesine göre sağlamaktadır. Küreselleşme sürecinin son itici gücü siyasi ve makroekonomik güçlerdir. Bu kapsamda, nominal ve reel döviz kurlarındaki herhangi bir değişikliği yönetebilir olmak, küresel operasyon yöneticisinin ustalaşması gereken bir görev niteliğindedir (Kayode, 2012: 2-3).

4. Akıllı Uzmanlaşma

4.1. Akıllı Uzmanlaşmanın Hedefleri

Akıllı uzmanlaşma, bilimsel araştırmaları ve yenilikleri desteklemek amaçlı ekonomik kalkınmaya yönelik stratejik bir yaklaşımdır. Akıllı uzmanlaşma, akıllı politikaların kullanımını içeren, her bölgenin stratejik önceliklerini tanımlayan, geliştiren ve bölgelerin rekabet avantajlarını belirleyen bir kavramdır (Terziev ve Bogdanova, 2019: 186). Ayrıca akıllı uzmanlaşma, Endüstri 4.0 bileşenlerini içeren, bölgelerin veya ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine odaklanmaktadır. Kaynakların girişimci odaklı tahsisini gerektiren akıllı uzmanlaşma hedefleri aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır (URL-2, 2013):

1. Bir şehir, bölge veya ülkedeki mevcut yeteneklerin, varlıkların, yeterliliklerin, rekabet avantajlarının dikkatli bir analizi yoluyla girişimcilik ve büyüme için en güçlü veya gelecek vaat eden alanların belirlenmesi,
2. Belirli bilgi veya uzmanlık alanlarına odaklanarak kamu kaynaklarının daha etkin harcanması,
3. Bilgi alanlarını ve inovasyon projelerini seçmek için kanıta dayalı izleme ve değerlendirme sistemleri,
4. Çok yönlü ve çok yönetimli etkileşimlere dayalı stratejik gelişmeyi sağlayacak mekanizmalar,
5. Kamu kaynaklarının israfına neden olabilecek politika müdahalelerinin parçalanmasının ve tekrarlanmasının ortadan kaldırılması,
6. Kilit aktörlerin rol ve etkisinin analizleri dahil olmak üzere kümelenmenin haritalanması ve kıyaslaması,
7. Ar-Ge ve yenilik, endüstriyel tanıtım ve eğitim kurumları için kamu destek mekanizmaları arasında sinerji yaratılması şeklindedir.

Tablo 4.1. Akıllı Uzmanlaşma Strateji Planı İçerisinde Hedeflenen Unsurlar

Akıllı (Smart)	Bölgenin kendi güçlü yönlerini ve karşılaştırmalı varlıklarını belirlemek
Uzmanlaşmış (Specialised)	Rekabet alanındaki araştırma ve yenilik yatırımlarına öncelik vermek
Stratejik (Strategic)	Bölgesel yenilik için ortak bir vizyon tanımlamak

Kaynak: URL-1, 2020

Bu unsurlardan hareketle akıllı uzmanlaşma aşağıdaki faktörler ile tanımlanmaktadır (Carayannis, Meissner ve Edelkina, 2017: 465):

- İnsan kaynakları,
- Ar-Ge ve Geliştirme (bilimsel) üstünlüğü,

- İnovasyon kültürü/yenilik bilinci/riske açıklık,
- Çerçeve koşulları,
- Ekipman/altyapıdır. Bu unsurların, küresel ölçekteki firmalarda varlığı, insan kaynakları yönetimi sektörüne karşılaştırmalı olarak üstünlük sağlamaktadır.

4.2. Akıllı Uzmanlaşma ve İşletmeler

Akıllı uzmanlaşma bölgenin kendine dair yerel kaynaklarının ve bilgisinin başka bölgelerden farklılaşmasını içermektedir. Ayrıca karşılaştırmalı üstünlük sağlamak amacıyla bölgede belirli bir faaliyet alanında yoğun araştırma-geliştirme çabalarına bağlı olarak uzmanlaşmaya gidilmektedir. Bunun sonucunda ortaya çıkan ekonomik revizyonu amaçlayan stratejilerin tümü akıllı uzmanlaşma olarak adlandırılmaktadır (Kutgi ve Maden, 2018: 144). Akıllı uzmanlaşma yaklaşımının ilk ayırt edici özelliği, yenilik sisteminin temel mantığı ile ilgilidir ve sistemin potansiyel teknolojik evrimi için bağlamın önemli olduğunu varsayar. Başka bir deyişle, bir inovasyon sisteminin potansiyel evrimsel yolları, sistemin adaptasyonu ve hatta radikal dönüşümü dahil olmak üzere miras alınan yapılara ve mevcut dinamiklere bağlıdır. Akıllı uzmanlaşma yaklaşımının ikinci ayırt edici özelliği, stratejinin işlediği algılanan mekanizmalarla ilgilidir. Akıllı uzmanlaşma teklifinde bulunanlar, potansiyel büyüme ve gelişme için bilgi yoğun alanların belirlenmesinin, belirli oyuncu sınıflarının (araştırmacılar, tedarikçiler, üreticiler ve hizmet sağlayıcılar, girişimciler, kullanıcılar) rolüyle ve kamu araştırma ve endüstrisiyle ilgili olduğunu öngörmektedir. Oyuncular, bilgi edinme kaynaklarını (insan sermayesi, fikirler, akademik ve araştırma iş birlikleri) mevcut yerel ekonomik ve pazar fırsatlarını taramak için kullanan araçlar olarak kabul edilir (McCann ve Ortega-Argilés, 2011: 2-3).

Akıllı uzmanlaşma, yenilikçi politika geliştirmede karar verme sürecinden sorumlu bölgesel ve ulusal makamlar ve bu sürece katılan uygun paydaşlar (kurumlar, sivil toplum kuruluşları, girişimciler, üniversiteler, araştırma görevlileri) arasındaki iş birliğini teşvik etmeyi amaçlayan her tür insan faaliyetinin benzersiz özelliklerinin ve varlıklarının belirlenmesi

anlamına gelir. Dikey ve yatay entegrasyonu yoğunlaştıran akıllı uzmanlaşma, merkezi hükümetin sanayi politikasının bölgesel politika ve iş girişimleri ile doğru koordinasyonunu şart koşar. Akıllı uzmanlaşma, akıllı büyümenin bilgi ve inovasyona dayalı bir ekonomi geliştirmek olarak belirlendiği Avrupa 2020 Stratejisinin önceliklerinden biridir (Sychevskiy ve diğ., 2020: 323). Avrupa'nın belirli bölgelerinde yenilikçi teknolojileri tanıtan çok sayıda araştırma kurumu bulunmaktadır; diğer bölgeler, yenilikçi odaklı endüstriyel kalkınma sağlayacak iyi gelişmiş bir üretim tabanına ve işgücüne sahiptir. Akıllı uzmanlaşma, Avrupa bölgelerinin ulusötesi bilgi ve deneyim ağlarına katılmasına ve ulusötesi ve makro-bölgesel değer zincirlerinin gelişimini teşvik etmesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır (Hegyi ve Rakhmatullin, 2017: 3-4). Akıllı uzmanlaşma uygulamasının amacı, küresel sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmakla ilgilidir. Bölgesel ekonomik büyümenin itici gücüdür ve bölgesel rekabet avantajları yaratarak, yerel fırsatları artırarak ve bilim, iş dünyası ve toplumun koordinasyonu altında sağlanan yenilikçi dönüşümleri hızlandırarak yerel toplulukların performansını artırmaya teşvik eder.

Akıllı uzmanlaşma stratejileri, işletmeler tarafından yeni Avrupa değer zincirlerinde teşvik edilen akıllı uzmanlık yatırımlarını uyumlu hale getirerek tüm bölgeler için sayısız yeni büyüme fırsatından yararlanabilir. Böylece, bu yatırım dinamiklerini destekleyen farklı kamu ve özel finansman mekanizmaları arasında sinerjiler ortaya çıkar. Bunda hem insan sermayesi hem de teknolojik ve yenilik sermayesi, oynayacağı temel bir role sahiptir (Krammer, 2017: 104). Teknolojik gelişmeler, son ekonomik krizlerle birlikte şirketlerin ve bölgelerin rekabet gücünde değişiklikleri tetikleyen sürekli bir uyum sürecini yönlendirmektedir. Bu arka plana karşı, yönetim otoriteleri, politikacılar, teknisyenler ve uzmanlar, bu büyük birey ve nesne konsantrasyonlarını yönetmenin en uygun yollarından birinin "nesnelerin interneti", robotik ve yapay zeka olduğunu kabul etmektedir.

Akıllı uzmanlaşmanın temel gerekçelerini gözden geçirdiğimizde politik tavsiyeler önemli bir yer tutmaktadır. Daha yüksek katma değerli ihracat için ilgili ürünlerde çeşitlendirmeyi teşvik etmek gerekmektedir. Yerel inovasyonu (yerli Ar-Ge için teşvik programları aracılığıyla) ve teknolojik

yükseltmeleri (yabancı teknolojilerin lisanslanması yoluyla) desteklemek gerekmektedir. Küçük deneysel inovasyon projeleri için KOBİ'lere finansal destek sağlamak gerekiyor. Mesleki eğitime, yaşam boyu öğrenme kurslarına ve diğer yetenek çekme planlarına yapılan yatırımlar yoluyla sektördeki mevcut insan kaynaklarını muhafaza etmek ve yükseltmek oldukça önemli bir konudur. Mevcut insan kaynaklarının kullanılabilirliğini ve becerilerini geliştirmek gerekmektedir. Ayrıca, daha fazla bilgi iletişim programı geliştirmek; uygulamalı bilgi iletişim eğitimine odaklanılmalıdır (Krammer, 2017: 102-103).

İstihdam ve yatırım açısından uygulamalar ve yeni teknolojilerin kapasitesi oldukça önemlidir. Her bölgedeki insan sermayesi düzeyi, kuşkusuz, toplumlarının yeni teknolojileri benimsemesinde kilit bir unsurdur. Bu bağlamda Capello (1999), Madon (2000), Duncombe (2001) ve Kenny (2002) bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağlık ve eğitimi iyileştirdiği için sosyal refahı iyileştirdiğini düşünmektedir. DiMaggio ve diğ. (2001) bilgi ve iletişim teknolojisinin sosyal sermayeyi, politik katılımı ve kültürü geliştirdiğini belirtmişlerdir. Samoilenko ve Ngwenyama (2011) insan sermayesini bilgi iletişim teknolojisinin genişlemesindeki kilit faktörlerden biri olarak ifade etmiştir.

Mekânsal-sektörel akıllı uzmanlaşma kavramının mekansal-bölgesel terimlere çevirmemiz gereken unsuru bağlantılılık meselesidir. Orijinal bağlantılılık fikri, ulusal inovasyon sisteminin bir dizi sektörel inovasyon sisteminden ve sektörler arası bağlantılardan ve bilgi yayılmalarından oluştuğu sektörel bir düşünce biçiminden ortaya çıkmıştır (McCann ve Ortega-Argilés, 2011: 16). Bölgesel farklılaşma yaratma adına sektörel inovasyonun sağlanması ve firmaların ve işletmelerin dijital dönüşümü entegre etmesi gerekmektedir. Burada sürece paydaşlar (girişimciler, üniversiteler, işletmeler, firmalar) katılmakta ve birbirlerine destek olmaktadır. Bu noktada akıllı uzmanlaşmayı sağlama anlamında işletmelere ve işletmelerin insan kaynakları birimlerine görev düşmektedir.

5. Endüstri 4.0 ve İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları

Yönetim açısından Endüstri 4.0, çalışanlara bir öğrenme ve yenilik ortamı sağlayan uygulamalar gerektirir. Dijital teknolojilere geçiş sürecinde yönetim uygulamalarında uygun değişiklikler önemli olacak ve firmanın verimliliğini artıracaktır. Şirketler, siber fiziksel sistemler (CPS) gibi teknolojilerle süreçlerini değiştirmeye karar verirse, akıllı çalışanlara ve uygun yönetim uygulamaları gerektiren öğrenme ve yenilik için ortama ihtiyaç duyarlar. Endüstri 4.0 ile şirketler, iş modelleri, ürün ve hizmet portföyündeki olası değişiklikler, pazar ve müşteri erişimi, iç değer zinciri, yasal riskler ve güvenlik ve organizasyon kültürü gibi farklı boyutlarda yetenekler geliştirmelidir (URL-3, 2016).

Endüstri 4.0'daki yönetim yaklaşımları içerisinde, insan kaynakları yönetiminden ve bunun dijital teknolojilere geçen işletmeler içindeki olası dönüşümünden bahsetmek gerekir. İnsan kaynakları yönetimi, şirketlerin organizasyon hedeflerine ulaşmak için çalışanlarının yeteneklerini, becerilerini, davranışlarını ve tutumlarını şekillendirebilecekleri birincil kaynaklardan biridir. Yöneticiler, İK uygulamalarını buna göre tasarlayarak çalışanlar arasında yenilikçiliği, bilgi yönetimi kapasitesini ve öğrenmeyi artırabilmektedir. Endüstri 4.0 için yararlı olan ana araçlar eğitim, personel, performans değerlendirme, ücretlendirme ve iş tasarımıdır. İşletmelerin, organizasyonda yenilikçiliği ve öğrenmeyi teşvik etmek amacıyla bu İK uygulamalarını tasarlaması gerekmektedir (Donate ve Sánchez de Pablo, 2015: 364-365).

Elektronik insan kaynakları yönetimi terimi ilk olarak 1990'da elektronik ticaret iş dünyasında kullanıldığı zaman kullanılmıştır. Elektronik insan kaynakları yönetimi, insan kaynaklarının interneti kullanmasını ve dijitalleşmeye geçmesini gerektirmektedir. İnternet, başlangıçta insan kaynakları bölümü yöneticilerine ve çalışanlarına ihtiyaç duydukları her zamanda ve istedikleri her yerde bağlı bir bilgisayara ulaşabildikleri takdirde bilgi sunma olanağı vermiştir. Ancak insan kaynakları yöneticileri interneti kullanmanın bütün olanağını keşfetmeye başlamıştır. Bugün artık toplam elektronik insan kaynakları sistemi; kurumsal kaynak planlama yazılımı

(ERP), interaktif sesli yanıt (IVR), insan kaynakları servis hizmetleri, web uygulamaları, ses tanıma sistemleri (VRS) ve yönetici ve çalışan portallarını kullanabilmektedirler (Lengnick-Hall ve Moritz, 2003: 365, Uçar, 2021: 88).

Elektronik insan kaynakları yönetimi uygulamaları; insan kaynakları uygulamalarını politikalarını ve stratejileri, web tabanlı olarak teknolojik kanalların tam kullanımı ve bunun yönlendirilmiş desteğiyle uygulamanın bir yoludur (Ruël, Bondarouk ve Looise, 2004: 368). Wright ve Dyer'e (2000) göre insan kaynakları hizmetlerini elektronik ortamda ya da yüz yüze sunmayı seçebileceği organizasyonların olduğu üç insan kaynakları yönetimi alanı bulunmaktadır: dönüşümsel, işlemsel ve geleneksel insan kaynakları yönetimi. Lepak ve Snell (1998) aynı ayrımı yapmaktadır ve insan kaynakları yönetimi türlerini ilişkisel, dönüşümsel ve operasyonel insan kaynakları yönetimi olarak üçe ayırmaktadır. Strohmeier ve Kabst (2014), üç kategorileşmenin, elektronik insan kaynakları yönetimi için öncül bir ayrım olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kapsamda bu çalışmada dönüşümcü, operasyonel ve ilişkisel elektronik insan kaynakları yönetimi açıklanacaktır.

Operasyonel Elektronik İnsan Kaynakları Yönetimi: İnsan kaynakları yönetim alanına odaklanmaktadır ve insan kaynakları yönetimi bölümünün verimliliğini ve etkinliğini artırmayı amaçlamaktadır. Ek olarak, süreci hızlandırmak ve maliyetleri azaltmak amacıyla idari insan kaynakları yönetimi görevlerinin otomasyonunu sağlamaktadır. Elektronik kayıt, bordro uygulamaları ve çalışan veri yönetimi örnektir (Bissola ve Imperatori, 2014: 376; Strohmeier ve Kabst, 2014: 335-336; Galanaki, Lazazzara ve Parry, 2019: 263).

İlişkisel Elektronik İnsan Kaynakları Yönetimi: Hizmet seviyesini ve iş birliği kalitesini artırmak için yöneticileri ve çalışanları bir araya toplamaktadır. Bilgi iletişim teknolojisinin iş birliği ve iletişim olanakları dolayısıyla yönetici ve çalışan ilişkilerini geliştirmektedir. Burada üzerinde durulan yönetim değil, ana işletme süreçlerine destek olan insan kaynakları araçlarıdır. Yetenek yönetim sistemleri, web tabanlı işe alma, bültenler, e-öğrenme, e-ücretlendirme, performans yönetimi, eğitim ve değerlendirme

örnektir (Bissola ve Imperatori, 2014: 378-379; Strohmeier ve Kabst, 2014: 336; Ruël, Bondarouk ve Looise, 2014: 368).

Dönüşümsel İnsan Kaynakları Yönetimi: Kuramsal değer yaratmak ve stratejiyi desteklemek için yönetimsel insan kaynakları yönetimi fonksiyonunu sağlamaktadır. İnsan kaynakları fonksiyonunu insan kaynakları yönetimine ilişkin stratejik yöneliminin gelişmesini sağlayarak dönüşüm yapmayı hedeflemektedir. Bilgi yönetim sistemi, stratejik yetenek yönetimleri, web topluluğu örnek olarak verilebilir (Gani ve Anjum, 2017: 425; Strohmeier ve Kabst, 2014: 339).

Endüstri 4.0'daki işe alım süreci, çeşitli becerilerin ve heterojen bilgilerin test edilmesine dayanmalıdır. Şirketler çok aşamalı sürece işe alımlarını iyileştirmek zorundadır çünkü doğru olmayan adayın hata maliyeti çok daha yüksek olacaktır. Seçim sürecinde psikometrik testlerle değerlendirilebilecek yenilikçi davranış ve deneyime açıklık için gerekli özelliklerin belirlenmesine odaklanılmalıdır. Şirketlerin görüşmelerde test etmesi gereken bir diğer özellik, aktif hayal gücü, içsel duygu ilgisi, çeşitlilik tercihleri, entelektüel merak, yaratıcılık ve esnek düşünme ile karakterize edilen yeni deneyime açıklıktır. İşe alma ve seçim sürecinde kuruluşlar, adayın öğrenme yönelimi ve performans yönelimi olabilen hedef yönelimini de değerlendirmelidir. Organizasyonda yeniliği ve öğrenmeyi teşvik etmek için işe alım görevlileri, yüksek öğrenme yönelimli adayları tercih etmelidir. Öğrenme hedef yönelimi, insanları zorlu görevlere dahil eder ve kendilerini geliştirmeye, yeni beceriler geliştirmeye ve ustalık kazanma eğiliminde olmaya motive eder (Ma Prieto ve Pilar Pérez-Santana, 2014: 203). Ayrıca örgütler işe alımı e-başvuru üzerinden yapabilirler. Günümüzde internet işletmelerin iş adaylarını bulmasını ve adayların iş aramasını sağlayan başlıca araçlardan biri olmuştur. E-işe alım yöntemleri; profesyonel kariyer web sitesi, iş panosu, işveren web sitesidir (Mamoudou ve Joshi, 2014: 38; Nenwani ve Raj, 2013: 425). Bir diğer işe alım yöntemi, e-çalışan profilidir. E-çalışan profili sayesinde web uygulamaları çalışanların iletişim bilgilerine kolaylıkla erişim sağlanmasına yardımcı olur ve çalışan yetenekleri, becerileri ve örgüt şemaları hakkında bilgi sağlayarak insan kaynakları yönetimi ve ekip oluşturmayı kolaylaştıran oldukça kapsamlı bir çalışan veri tabanı

sunmaktadır. E çalışan profili; onur, ödüller, sertifikalar, üyelikler, eğitim, geçmiş iş tecrübesi, görevlendirme yeteneği, iş bilgileri, yetkinlikler vb. kapsar (Deshwal, 2015: 608).

Kuruluşlar, çalışanlara çoklu görev yapabilmelerini sağlamak için farklı türde eğitimler sunmalıdır. Bu eğitimler, çalışanların günlük işleriyle alakalı olmak zorunda değildir, ancak çalışanın becerilerinin çeşitliliğini artırmak için gereklidir. Eğitimler ekip oluşturma ve ekip çalışması becerilerine odaklanmalı ve özellikle yeni gelenler için mentorluk sistemi iyi bir şekilde kurulmalıdır. Bu nedenle, problem çözme becerilerini geliştirmeye yönelik eğitimler, geleceğin çalışanları için de son derece önemlidir. Dijitalleşme sayesinde eğitim faaliyetleri elektronik ortamda gerçekleştirilebilir. E-eğitim ile kapsamlı olan eğitim programları daha az maliyetle, daha az zamanda ve daha az emek sarf edilerek sunumu gerçekleştirilmektedir. E- öğrenme; web tabanlı öğrenme, sanal sınıf odaları ve web tabanlı öğrenme gibi uygulamaları içermektedir (Yılmaz, 2007: 166).

Endüstri 4.0, şirketler tarafından farklı performans değerlendirme sistemi kurulmasını gerektirecektir. Bu yaklaşımlar öğrenmeyi ve yeniliği kolaylaştırabildiğinden, değişiklikler çalışan gelişimine, sonuca dayalı yaklaşıma ve davranışa dayalı yaklaşıma odaklanmalıdır. Önemli faktör, çalışanların performansları hakkında düzenli olarak almaları gereken geri bildirimler olacaktır. Bu nedenle, performansı nicel olarak değerlendirmek için tüm süreçler net hedefler ve matrislerle daha objektif olmalıdır. Değerlendirme süreci, performans standartlarını, iletilen beklentileri, ölçülen gerçek performansı ve daha sonra çalışanla değerlendirme hakkında tartışmayı ve gerektiğinde düzeltici eylem önerisini içermelidir (Odoardi, 2015: 556-557). Web tabanlı performans değerlendirme sistemi, internetin çalışanların yetenek, performans ve bilgilerini etkin olarak değerlendirmesidir (Nenwani ve Raj, 2013: 425). Böylece çeşitli yazılım programları, çalışanların performans standardını ve karşılamalarını sağlamak amacıyla insan kaynakları profesyonellerinin kıstaslarını kullanarak çalışan performansını incelemeleri için fırsat ve kolaylık tanımaktadır. Performans ölçümü yapılamayan çalışanlar ek eğitim alabilir (Selvan, 2015: 473).

Pandemi ve sonrasında örgütlerin yeni iş modelleri ve stratejileri geliştirdikleri yeniden yapılanma sürecine girmelerinin kaçınılmaz olacağı açıktır. Bu sürecin önemli unsurlarından birini de insan kaynakları yönetimine ilişkin çalışmalar oluşturacaktır. İşletmelerin yeniden yapılanma hedefi, yeni uygulamaları ve dijital dönüşüm beklentileri; yeni işleri ve yeni yetenek ihtiyaçlarını ortaya çıkaracaktır. Dolayısıyla bu işlerin yeniden gözden geçirilmesi, tasarlanması ve yeni yetkinlik modellerinin belirlenmesi insan kaynakları çalışmalarının başlangıcını oluşturacaktır. Endüstri 4.0 ve Dijital Dönüşüm alanlarında yaşanan gelişmelerin insan kaynakları planlamasını etkilemesi kaçınılmaz olacaktır. Daha az ama daha kalifiye işgücü ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Teknolojik gelişmelerle birlikte ve pandeminin yarattığı koşullar sebebiyle işe alımların daha çok dijital ortamda gerçekleştirilmesi beraberinde maliyetleri azaltacağı gibi uygun adaylara ulaşmayı kolaylaştıracaktır. Endüstri 4.0'ın etkisiyle birlikte işletmeler, daha fazla teknolojik yatırıma yönelecek ve insan kaynağı ihtiyacını en asgari seviyeye indirgemeyi amaçlayacaktır. Covid-19 pandemisi ile beraber Endüstri 4.0'a olan ilgi artmıştır. Ayrıca, üretimin durmaması için örgütler, tamamen robotlarla üretimin gerçekleştirildiği sistemlere geçiş yapacaktır. Bu durum üretimde ihtiyaç duyulan çalışan sayısını azaltacak ve işletmeler çalışan sayısında bir azalmaya gidecektir (Yirmibeşoğlu ve diğ., 2020: 8-27).

6. Sonuç

Akıllı uzmanlaşma, bölgelerin ulus ötesi bilgi ve deneyim ağlarına katılmasına ve ulus ötesi ve makro-bölgesel değer zincirlerinin gelişimini teşvik etmesine yardım etmeyi hedeflemektedir. Akıllı uzmanlaşma uygulamasının amacı, küresel sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmakla ilgilidir. Bölgesel ekonomik büyümenin itici gücüdür ve bölgesel rekabet avantajları yaratarak, yerel fırsatları artırarak ve bilim, iş dünyası ve toplumun koordinasyonu altında sağlanan yenilikçi dönüşümleri hızlandırarak yerel toplulukların performansını artırmaya teşvik etmektedir. Akıllı uzmanlaşma stratejilerinin uygulanmasında, araştırma kurumları, işletmeler, firmalar, endüstriyel işletmeleri, dernekler, sivil toplum kuruluşları, küçük ve orta ölçekli işletmeler rol oynamakta ve devlet kurumları, yerel makamlarla iş birliği yaparak destek sağlamaktadır. Akıllı uzmanlaşma, yenilikçi politika

geliştirmede karar verme sürecinden sorumlu bölgesel ve ulusal makamlar ve bu sürece katılan uygun paydaşlar (girişimciler, işletmeler, firmalar, üniversiteler, araştırma görevlileri) arasındaki iş birliğini teşvik etmeyi amaçlayan her tür insan faaliyetinin benzersiz özelliklerinin bir araya gelmesi anlamına gelir. Bu noktada akıllı uzmanlaşmayı sağlamak adına işletme ve firmalara, inovasyonu ve dijital dönüşümü sağlayacak birimlere büyük görevler düşmektedir. Burada dijitalleşmeyi sağlayacak birimlerden biri insan kaynakları yönetimi ve uygulamalarını harekete geçirecek olanlar ise yöneticileridir.

Elektronik insan kaynakları yönetimi, insan kaynakları yönetimi sürecini otomatikleştirmek ve destek sağlamak için web tabanlı bir araçtır. Elektronik insan kaynakları yönetimi uygulaması, çalışanlara veri girişlerinin devrini gerçekleştirmek için önemlidir. Elektronik insan kaynakları bir şirkette insan kaynaklarını yönetmek için gereken tüm faaliyetlerin, süreçlerin ve verilerin yönetiminde online destek vermektedir. Elektronik insan kaynakları yönetimi web tabanlı kanalların tam olarak kullanılması ve bilinçli destekle örgütlerde insan kaynakları politikalarını, uygulamalarını ve stratejilerini etkin olarak kullanmaktır. İnsan kaynakları yönetimi; eğitim ve öğretim, kariyer gelişimi, kurumsal organizasyon, iş tanımları, işe alım süreci, çalışanın kişisel sayfaları ve çalışanlarla yapılan yıllık görüşmeler gibi insan kaynakları yönetiminin tüm yönlerini kapsar. Elektronik insan kaynakları yönetimi, hem insan kaynakları yönetimi uygulamalarının (eğitim, performans değerlendirme, işe alım, ücret yönetimi vb.) desteklenmesi ve paylaşılması hem de ağ oluşturma için bilgi iletişim teknolojisinin uygulanması, hazırlanması ve işletilmesidir. Ayrıca elektronik insan kaynakları yönetimi; insan kaynakları yönetimi uygulamalarının daha verimli, farklı ve tutarlı, yüksek kalitede olmasını hedefleyen kullanıcılar için kurumlarda ve kuruluşlar arasında uzun vadede fırsatlar oluşturan bilgi teknolojileri aracılığı ile paylaşılan tüm insan kaynakları yönetimi içeriklerine odaklanmaktadır. Bu anlamda işletmelerin dijitalleşmeye geçmeleri birlikte sektörel anlamda bir farklılık ortaya çıkacak tüm bunlar da bölgesel farklılığın sağlanmasında etki yaratacaktır.

7. Kaynakça

Altunoğlu, A. E., Özpınar, Ö. ve Ersöz, H. Ö. (2009). Küreselleşmenin İnsan Kaynakları Politikaları ile Sendikalara Etkisi ve Türkiye. *Öneri Dergisi*, 8(32), 113-124.

Armstrong, M. (2006). Performance management. 3rd edition. London and Philadelphia: Kogan Page.

Bissola, R. ve Imperatori, B. (2014). The unexpected side of relational e-HRM: Developing trust in the HR department. *Employee Relations*, 36(4), 376-397.

Capello, R. (1999). Spatial transfer of knowledge in high technology milieux: Learning versus collective learning processes. *Regional Studies*, 33(4), 353–365.

Carayannis, E. G., Meissner, D. ve Edelkina, A. (2017). Targeted innovation policy and practice intelligence (TIP2E): concepts and implications for theory, policy and practice. *The Journal of Technology Transfer*, 42(3), 460-484.

Cascio, W. F. (2003). Managing human resources: Productivity, quality of work life, profits, International Edition, New York: McGraw–Hill/Irwin.

Česnyienė, R. (2008). Globalization and human resource management. *Ekonomika*, 82, 41-56.

Çakaloğlu, M. (2021). Marketing Innovations in Industry 4.0 and Their Impacts on Events Marketing. Editors: Birdir, K., Birdir, S., Dalgıç, A. ve Toksöz, D., In *Impact of ICTs on Event Management and Marketing* (pp. 33-52). Pennsylvania: IGI Global.

Deshwal, P. (2015). Role of E-HRM in organizational effectiveness and sustainability. *International Journal of Applied Research*, 1(12), 605-609.

DiMaggio, P., Hargittai, E., Neuman, W. R. ve Robinson, J. P. (2001). Social implications of the internet. *Annual Review of Sociology*, 27(1), 307–336.

Donate, M. ve Sánchez de Pablo, J. (2015). The role of knowledge-oriented leadership in knowledge management practices and innovation. *Journal of Business Research*, 68(2), 360-370.

Dornier, P. P., Ernst, R., Fender M. ve Kouvelis, P. (2005). *Global Operations and Logistics: Text and Cases*. New York: John Wiley & Sons.

Duncombe, R. A. (2001). Information, technology, and small, medium and micro enterprise development in Botswana. The University of Manchester Institute for Development Policy and Management, Doctoral dissertation, Botswana.

Filizöz, B. ve Orhan, U. (2018). İnsan Kaynakları Yönetimi Bağlamında Endüstri 4.0: Bir Yazın Çalışması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 110-117.

Galanaki, E., Lazazzara, A. ve Parry, E. (2019). A cross-national analysis of e-HRM configurations: integrating the information technology and HRM perspectives. In *Organizing for digital innovation* (pp. 261-276). Springer, Cham.

Gani, R. ve Anjum, D. (2017). e-Human Resource Management (e-HRM). *International Journal of Emerging Research in Management & Technology*, 6(6), 184-188.

Hecklau, F., Orth, R., Kidschun, F. ve Kohl, H. (2017). Human resources management: meta-study-analysis of future competences in industry 4.0. In *Proceedings of the International Conference on Intellectual Capital, Knowledge Management & Organizational Learning* (pp. 163-174).

Hegyi, F. B. ve Rakhmatullin, R. (2017). Implementing Smart Specialisation–Thematic Platform on Industrial Modernisation. S3 Policy Brief Series.

Hope, U. C. (2014). The Impact of Globalization on Human Resources Management in The Nigerian Public Sector: A Study of The Anambra State Civil Service (2000-2012). University of Nigeria Faculty of the Social Sciences, Master's Thesis, Nsukka.

Kayode, O. (2012). Impact of globalization on human resource management. *Science Journal of Business Management*, Article ID sjbm-219, Issue 3, doi: 10.7237/sjbm/219, 1-4.

Kenny, C. (2002). Information and communication technologies for direct poverty alleviation: Costs and benefits, *Development Policy Review*, 20(2), 141–157.

Krammer, S. M. (2017). Science, technology, and innovation for economic competitiveness: The role of smart specialization in less-developed countries. *Technological Forecasting and Social Change*, 123, 95–107.

Kumral, N. ve Güçlü, M. (2015). Akıllı Uzmanlaşmaya Yönelik Bölgesel Araştırma ve Yenilik Stratejisi Hazırlama Kılavuzu. *Çalışma Metni*, (15/01).

Kutgi, D. ve Maden, S. I. (2018). Bölgesel Yenilik Sistemlerinde Yeni Bir Yaklaşım: Akıllı Uzmanlaşma Stratejisi ve Teorik Temelleri, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), 142-156.

Lengnick-Hall, M. L. ve Moritz, S. (2003) The impact of e-HR on the human resource management function. *Journal of Labor Research*, 24(3), 365-379.

Lepak, D. P. ve Snell, S. A. (1998). Virtual HR: Strategic human resource management in the 21st century. *Human resource management review*, 8(3), 215-234.

Ma Prieto, I. ve Pilar Pérez-Santana, M. (2014), "Managing innovative work behavior: the role of human resource practices", *Personnel Review*, 43(2), 184-208. <https://doi.org/10.1108/PR-11-2012-0199>.

Madon, S. (2000). The internet and socio-economic development: exploring the interaction. *Information Technology and People*, 13(2), 85–101.

Mamoudou, S. E. Y. N. I. ve Joshi, G. P. (2014). Impact of Information Technology in Human Resources Management. *Global Journal of Business Management and Information Technology*, 4(1), 33-41.

McCann, P. ve Ortega-Argilés, R. (2011). Smart specialisation, regional growth and applications to EU cohesion policy. IEB Working Paper 2011/14.

Mucha, T. R. (2004), The art and science of talent management, *Organization Development Journal*, Winter, 22(4), 96-100.

Nenwani, P. J. ve Raj, M. D. (2013). E-HRM prospective in present scenario. *International Journal of Advance Research in Computer Science and Management Studies*, 1(7), 422-428.

Odoardi, C. (2015). The relationship between proactive goal generation and innovative behavior at work. *Journal of Management Development*, 34(5), 553-565.

Ruël, H., Bondarouk, T. ve Looise, J. K. (2004). E-HRM: Innovation or irritation. An explorative empirical study in five large companies on web-based HRM. *Management Revue*, 15(3), 364-380.

Samoilenko, S. ve Ngwenyama, O. (2011). Understanding the human capital dimension of ICT and economic growth in transition Economies. *Journal of Global Information Technology Management*, 14(1), 59–79.

Selvan, V. T. (2015). Study on role of technology in human resource management. *International Journal of Applied Research*, 1(7), 472-475.

Shamim, S., Cang, S., Yu, H. ve Li, Y. (2016). Management approaches for Industry 4.0: A human resource management perspective. In 2016 IEEE Congress on Evolutionary Computation (CEC) (pp. 5309-5316). IEEE.

Strohmeier, S. ve Kabst, R. (2014). Configurations of e-HRM—an empirical exploration. *Employee Relations*, 36(4), 333-353.

Sychevskiy, M., Deineko, L., Kushnirenko, O., Tsyplitska, O. ve Deineko, O. (2020). Implementation of Smart Specialisation for Regional Industrial Development. In III International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence 2020 (ISC-SAI 2020) (pp. 323-331). Kiev: Atlantis Press.

Terziev, V. ve Bogdanova, M. (2019). Science and education for smart growth in the context of the innovative strategy for intelligent specialization of the Republic of Bulgaria. *International E-Journal of Advances in Social Sciences*, 5(13), 185-194.

Toker, K. (2018). Endüstri 4.0 ve Sürdürülebilirliğe Etkileri. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 29(84), 51-64.

Uçar, P. (2021). Importance of ICT in Human Resources Management and Evaluation in Terms of Events. Editors: Birdir, K., Birdir, S., Dalgıç, A. ve Toksöz, D., *In Impact of ICTs on Event Management and Marketing* (pp. 86-104). Pennsylvania: IGI Global.

Wright, P. M. ve Dyer, L. (2000). People in the e-business: new challenges. new solutions. Working paper 00-11, Center for Advanced Human Resource Studies, Cornell University.

Yılmaz, Y. (2007). İnsan Kaynakları Yönetiminde E-Dönüşüm. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 159-168.

Yin, Y., Stecke, K. E. ve Li, D. (2018). The Evolution of Production Systems from Industry 2.0 Through Industry 4.0. *International Journal of Production Research*, 56(1-2), 848-861.

Yirmibeşoğlu, F., Çıraklı, M. Z., Özbay, A. Ş., Öge, E., ... ve Sezer, E. (2020). Covid-19 Pandemisi: İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından Olası Etkileri. Editör: Tutcu, A. ve Gün, S., *Covid-19 Süreci ve Örgütsel Yönetim Kitabı* (ss. 3-35). Ankara: İksad Yayınevi.

URL-1: İMMİB AB Projeler. (2020). Smart Specialization Strategy-Akıllı Uzmanlaşma Stratejisi. <https://eu.immib.org.tr/tr/InformationCenter/Article/5.html> adresinden 18.07.2021 tarihinde alınmıştır.

URL-2: OECD. (2013). Smart Specialisation. <https://www.oecd.org/fr/science/inno/smartspecialisation.htm> adresinden 10.07.2021 tarihinde alınmıştır.

URL-3: Schrauf, S. ve Berttram, F. (2016). Industry 4.0: How digitization makes the supply chain more efficient, agile, and customer focused. <https://www.strategyand.pwc.com/reports/industry4.0.html> adresinden 29.10.2017 tarihinde alınmıştır.

ESNEK PİYASALARDA KADIN EMEĞİ

Sibel TAŞKIN

Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi

Özet

Geçmişten günümüze kadınlar emek piyasasında her zaman ikincil işgücü olarak kalmıştır. Sanayi devrimi ile beraber iş bölümünde bir değişim kaçınılmaz olmuştur. İşgücünün çoğu kitlesel üretim için sanayiye kaymıştır. Kadınlar işgücüne önemli ölçüde katkı sağlamakla birlikte, sanayileşmenin başlangıcında hem düşük ücrete hem de kötü çalışma koşullarına maruz kalmıştır.

1970 yılındaki Petrol Krizi sonrasında küreselleşme ve neoliberalizm süreçleri yaşanmıştır. Bu süreçler atipik istihdam biçimlerini doğurmuştur. Esnek istihdam da kadın emeği için çoğu zaman tercih edilmesi gereken bir seçenek gibi sunulmuştur. Böylelikle kadın işgücü, düşük ücretlere, güvencesiz işlere ve kısıtlı kariyer olanakları ile atipik istihdama mecbur bırakılmıştır. Bunun yanı sıra kadınlara atfedilen toplumsal cinsiyet rolleri kadınların gönüllü ya da gönülsüz esnek istihdamı tercih etmelerine sebep olmaktadır.

Çalışmanın odağı, kadın emeği kullanımının esnekleşen piyasalardaki işgücü ile bağlantısıdır. Çalışmanın ilk bölümünde kadınların işgücü piyasalarına girişine tarihsel bir bakış yer almaktadır. İkinci bölümde, esnekleşen piyasalarda kadın işgücü ve esnekleşmenin avantaj ve dezavantajları ele alınmaktadır. Son bölümde ise kadın emeğinin durumu ve önündeki engellerin neler olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde görülmektedir ki esnek çalışma biçimleri istihdam edilen kadınların tercihi olabileceği gibi çeşitli sebeplerden ötürü bir zorunluluk olarak karşılına çıkmaktadır. Kadınların emek piyasasında daha fazla ücretli emek olarak yer almalarını sağlamak için ilk olarak onları esnek çalışmaya iten nedenlerin bilinmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Esneklik, esnek çalışma, kadın işgücü, emek piyasaları, kadın emeği

WOMEN'S LABOR IN FLEXIBLE MARKETS

Abstract

From past to present, women have always remained secondary labor force in the labor market. With the industrial revolution, a change in the division of labor has been inevitable.

Most of the workforce has shifted to industry for mass production. Although women contributed significantly to the workforce, at the beginning of industrialization, they were subjected to both low wages and poor working conditions.

After the Oil Crisis in 1970, globalization and neoliberalism processes were experienced. These processes have spawned atypical forms of employment. Flexible employment has also been presented as a preferred option for female labor. Thus, the female workforce has been forced into low wages, insecure jobs and atypical employment with limited career opportunities. In addition, gender roles attributed to women cause women to prefer voluntary or involuntary flexible employment.

The focus of the study is the link between the use of female labor and the labor force in flexible markets. In the first part of the study, there is a historical overview of women's entry into the labor market. In the second part, the advantages and disadvantages of female labor force and flexibility in flexibilizing markets are discussed. In the last part, the situation of women's labor and the obstacles in front of it are tried to be explained. In the conclusion, it can be seen that flexible working styles may be the preference of employed women, but they are also a necessity for various reasons. In order to ensure that women take part in the labor market as more wage laborers, first of all, the reasons that push them to work flexible should be known.

Keywords: Flexibility, flexible working, female workforce, labor markets, female labor

1. Giriş

Sanayi devrimi, dünyada birçok konuyu olduğu gibi çalışma yaşamını da derinden etkilemiş işgücü piyasalarında köklü bir dönüşüm yaratmıştır. Günümüze yaklaştıkça neoliberal politikalar ve artan küreselleşmenin de çalışma yaşamına farklı yansımaları olmuştur. En önemlilerinden biri de işgücü piyasalarındaki esnekleşme ve işgücünün bundan olumlu ya da

olumsuz etkilemesidir. En başından beri kadınlar için farklı yaklaşımların olduğu çalışma hayatında esnekleşmenin de kadınlar için farklı getirileri ya da götürüleri gözlemlenmektedir. Kadın emeğinin işgücü piyasalarındaki yerini anlamak açısından esnekleşen işgücü piyasalarına bakmak önemli olacaktır.

2. İşgücü Piyasasının Dönüşümü

Sanayi devrimi, dünyada birçok konuyu olduğu gibi çalışma yaşamını da derinden etkilemiş işgücü piyasalarında köklü bir dönüşüm yaratmıştır.

2.1. Sanayi Devrimi ve Kadınların İşgücü Piyasasına Girişi

Esasında eski tarihlerden beridir kadınlar, köle, çırak ya da yamak gibi rollerle çalışma hayatındadır bununla birlikte 18.yüzyılın sonlarında çalışma hayatında yer almaya başladıkları kabul edilmektedir (Yılmaz v.d., 2008:91). Ücretli çalışmanın tarihine bakıldığında kadının emeğini ücret karşılığı vermesinin Sanayi Devrimi ile başladığını görmekteyiz. Sanayileşme öncesi kadının konumu sadece evle sınırlıydı. Sanayileşmeyle birlikte kadın, kamusal alanda yer almaya başlamıştır. Kadının ücretli işgücünde yer alması sanayi ve hizmet sektörünün gelişmeye başlaması ve artan ihtiyaç sonucunda olmuştur (Gökkaya, 2014:373). Dönemin koşulları gereği kadınlar istihdam edilmiş koşullar zorlaştıkça da ezilen sınıfta yer almışlardır. Diğer bir neden de I. ve II. Dünya Savaşları nedeniyle kayba uğrayan erkek işgücüdür. Bu savaşlar sonrasında kadınların çalışma yaşamına katılımları artmıştır (Kocacık ve Gökkaya, 2005:196). 1929 ekonomik buhranı da iki dünya savaşı arasında meydana gelmiştir. Ekonomik kriz sonucu artan işsizlik kadınların evlerine geri dönmesine neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonunda erkek işgücünde yaşanan azalma ve savaş sanayisinin büyümesi kadınlara tekrar çalışma yaşamına dahil olma fırsatı sunmuştur. Erkek işgücündeki azalma nedeniyle kadın işgücüne ihtiyaç duyulması, kadınların toplumda yedek işgücü olarak görüldüklerini vurgulamaktadır (Yılmaz v.d., 2008:92).

Sanayileşme başladığı dönemde kadınlar çok düşük ücretlerle, kötü koşullarda, günde 12 saate varan sürelerle çalıştırılmıştır. Örneğin bu dönemde İngiltere’de, imalat sanayinde çalışan kadınların oranı 1841’de %35’lerden, 1851’de %45’e çıkmıştır. Ne tarım sektöründe ne de imalat sektöründe yeterli istihdam olanağı bulamayan kadın işgücü şehirlerde hizmet

sektöründe yer bulmaya çalışmıştır. Sanayileşmenin hız kazanmasıyla kadınların işgücüne katılımı Fransa ve oradan da diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır (Özer ve Biçerli, 2003:57). Kadın ve çocuk emeğinin ucuz olmasının yansira fiziksel özellikleri nedeniyle makinelerle çalışmaları için tercih edilmeleri söz konusu olmuştur. Bu dönemde küçük parmakları ile pamuklu fabrikalarda çalıştırılmaları için tercih edilmişlerdir. Pamuklu, yünlü ve ipekli fabrikalarda kadın çalışanların oranı yüzde 70'lere varmıştır (Marx, Engels vd., 1992: 27-28'den akt.;Tokol ve Alper, 2020:382). Sanayileşmenin başlangıcında işçi ihtiyacının artması sonucunda kadın emeği yedek işgücü olarak görülmüştür. Erkek emeği ile yeteri kadar sağlanamayan emek gücü, kadınların ve çocukların emeğinin karşılığının olması gerekenden çok az miktarda verilmesiyle yani onların sömürülmesiyle sağlanmıştır. 20. yüzyıl başlarında ev ve iş kavramları birbirinden ayrılmaya başlarken dahi yedek işgücü olarak görülen kadın, sendikal faaliyetlerin erkek egemen yapısı gereği de ücretsiz işçi olarak ev eksenli çalışmaya devam etmektedir (Atasü Topçuoğlu, 2012: 3-4; Bozkurt Çakır, 2016: 51-52).

2.2. Küreselleşme ve Esnekleşme

1973 yılındaki Petrol krizinin etkisiyle ertesi yıllarda ekonomide olumsuz değişimler yaşanmıştır. Bunun sonucu uluslararası rekabet artmış, esneklik kavramı ve esnek çalışma türleri çalışma hayatına girmiştir. Esasında iş hukukunda esnekleşme vardiya çalışması ile öteden beri çalışma hayatında yer almaktadır. Fakat kavram olarak esneklik ifadesi ilk kez 1967 yılında Almanya'da kullanılmıştır. O dönemde trafikte yaşanan sıkışıklık nedeniyle çalışanların işe geç gelme sorununun çözümü için iki temel zamana dayalı esnek çalışma uygulaması yapılmıştır. Ekonomide yaşanan olumsuz değişim, uluslararası rekabetteki artış, değişen ve büyüyen teknoloji kullanımı, işgücündeki talep daralması, değişen işgücü piyasası ve işgücü politikalarında esnekliğin arttırılması, çalışma yaşamında esnekleşmenin nedenleri olarak gösterilmiştir (Şahin, 2014: 33).

Esneklik; küreselleşmenin artışı ile ekonomik ve sosyal yapının değişmesinin gereği olarak, teknolojiye ve uluslararası rekabete uyum sağlayabilen ve hem işçi hem de işverenin çalışma şartlarında çatışmadan

uzlaşabilmesi için hazırlanmış bir ortamdır (Güzel, 2000: 204-205). Hızla gelişen teknoloji; yeni teknolojilerin yeni yönetim biçimleri ile yönetilmesini, küreselleşme; rekabetin artmasını, çalışma biçimlerinin katılıktan uzaklaşarak esnek ve standart olmayan şekillerde yapılmasını gerekli hale getirmiştir (Çakır, 2001: 15).

Esnekliği getiren zorunluluklardan en önemlileri küreselleşme ve küreselleşme ile birlikte işletmelerin rekabet gücünü arttırabiliyor olmasıdır. Rekabete dayanıklılık da verimliliği arttırabilmek ve işgücü maliyetlerini düşürmekle mümkündür. Esnek çalışma, işveren açısından işin yoğunluğuna göre işçi sayısının belirlenerek atıl işgücü bulundurulmamasını, işçiyi çalışmaya uygun ve verimli zamanında değerlendirerek işe devamsızlığın azaltılmasını ve bunların yanı sıra temel ücret dışındaki vergi ve sigorta maliyetlerinin azaltılmasını sağlamaktadır (Yücel, 2017:4). Küreselleşme ile birlikte üretimde ve işgücünde yapısal değişimler olmuştur. Tüm dünyada istihdam bu değişimlerden olumsuz etkilenmiştir. İşsizlik sorunu kronikleştirmiştir ve kayıt dışı çalışma artmıştır (İpek, 2014:167). Küreselleşmenin dünya ekonomisinde yarattığı dönüşümler sonucu sanayileşen toplumlarda göç hareketleri artmıştır. Köyden kente yaşanan göç hareketleri kentlerde yüksek işsizliği beraberinde getirmiştir. Küreselleşmenin yeni istihdam biçimleri yarattığı, fason üretim, taşeron sistem ve esnek çalışmayı yaygınlaştırdığı, kayıt dışı ve düşük ücretlerle çalışmayı yoğunlaştırdığı yapılan çalışmalarda belirlenmiştir (İpek, 2014:181).

Geleneksel tarım toplumunda tarlada ya da evde çalışma, endüstri toplumu ile şehirde ve fabrikalarda çalışmaya dönüşmüştür. Endüstri toplumunda da aynı şekilde standart çalışma kitle üretimi ile sürdürülmüştür. Endüstri toplumunun çözülüşü standardizasyonun dışlanması ile esnek üretime dayanan ve bunun gereği esnek çalışma biçimlerini ortaya çıkaran post endüstriyel topluma geçişle olmuştur. Büyük ölçüde zaman ve mekân kavramları esnetilerek yeni istihdam şekilleri yaratılmıştır (Bozkurt, 2014: 184-185).

1960'lara göre 1970'lerden itibaren işletmeler arasında hızla artan rekabet ortamı, işletmeleri üretim teknikleri ve süreçlerinde farklılaşmak için

esnekliği anahtar olarak kullanmaya zorlamıştır (Çelenk, 2011: 8). İş ilişkilerinde esneklik, kuralsızlaştırma içermeyen derecede, devletçe katı kuralların esnetilmesidir. Emredici pay azaltılarak sağlanan serbestlik tanımadır. Bunun en büyük göstergesi esnekleşmenin yaygınlaştığı gelişmiş ülkelerde yasal düzenleme içeriklerinin işçi işveren ilişkisini içerecek şekilde düzenlenmesidir (Güzel, 2000: 204). Esnekleşme rekabeti olumsuz etkileyen kuralların daha aza indirgenmesi ile kuralsızlaşma olmadan da sağlanabilir (Bozkurt, 2014: 127). Esneklik kavramının tartışılan yönleri de vardır; bazı araştırmacılar esneklik uygulamalarının istihdamı artırıcı niteliğinden söz ederken, bazıları da bunun kapitalizmin bir anahtarı olarak kullanılması ve bu bağlamda işgücü örgütlenmelerinin haklarına zarar verici nitelikte olması, kuralsızlaşma eğilimi göstermesidir (Koray, 2018: 254). 1980 sonrası üretim sürecinde bilgisayarlı otomasyonlar yer almaya başlamıştır. 1990’lardan itibaren ise yeni üretim teknikleri gelişmiştir. Yeni teknolojiler ve üretim teknikleri işin yapısını da dönüştürmüştür. Yeni emek süreci, Post-fordist yaklaşım ile yol almaya başlamıştır (Parlak ve Özdemir, 2011: 30).

3. Esnek Çalışma Ve Kadın

Kadının işgücüne katılım oranının düşük olmasını etkileyen nedenler bölgelere ve ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. Geleneksel nedenlerle, eğitim yetersizliği nedeniyle ya da işsizlik sorunu nedeniyle kadınların işgücüne katılımında kısıtlılıklar görölmektedir. Kadınların iş ve aile yaşamını dengeleyebilmesinde esnek çalışma uygulamaları yardımcı olabilmektedir. İşverenlere değişen koşullara uyum sağlayarak rekabet gücünü koruyabilme şansı verebilmektedir. Ve fakat işgücü piyasalarında esneklikle daha fazla istihdam edilme olanağı bulan kadınların emeği esnek çalışma ile çoğu zaman kuralsızlaşma içeren, güvencesiz ve daha düşük ücretle çalışan emek haline dönüşmektedir.

3.1. Esnekleşen Piyasalarda Kadın İşgücü

Kadın işgücü istihdamının artmasında; kadın işgücünü koruyucu ve destekleyici yasalar, eğitim fırsatı verilmesi, atipik istihdam biçimlerinin yaygınlaşması, evlenme oranlarında azalma, boşanma oranlarında artış, kadınların çalışmasına yönelik toplumsal olumlu bakış açısı, çocuk bakım

hizmetlerdeki iyileşmeler sayılabilir (Gökkaya, 2014:374). Kadın için ücretli çalışma, olumlu bir gelişme olarak ekonomik ve toplumsal konumunda iyileşme olması öte yandan iş yaşamında eşitsizliklerle karşılaşması ve son olarak da iş ve ev arasında ikilemlere yol açması gibi üç yönlü bir değişime yol açmaktadır. Eşitsizlik ilk olarak piyasada kendini göstermekte; kadın işgücü genellikle ekonomik büyüme dönemlerinde işe alınan, kriz dönemlerinde işten çıkarılan işgücü komunda olmaktadır (Koray, 2018: 342). 24 Avrupa Birliği ülkesindeki kadınların işgücü piyasasına daha fazla katılımı için gereken koşullarda yarı zamanlı, esnek çalışma, kendi hesabına çalışma gibi standart olmayan iş olanaklarının artışının gerekliliği görülmüştür. Bunu yanı sıra farklı vergi uygulamalarının kadın işgücünün esnek çalışma tercihini etkilediği görülmektedir (Kılıç ve Öztürk, 2014:116).

Küreselleşme döneminin başında işlerin giderek artan bir kısmına kadınların yerleşmesi ortaya çıkmıştı. Bu emeğin kadınlaşmasına dair küresel bir eğilimdi. Yani bir yandan daha fazla pozisyona kadın yerleştirilirken daha çok kadınların yaptığı esnek işler de arttırılmaktaydı. Emeğin enformelleşmesi, hizmet sektörünün genişlemesi ve serbest üretim bölgelerinde kadınların istihdam edilmesi bunun göstergeleriydi. Gerçek anlamda toplumsal cinsiyete dayalı ücret ve sosyal hakların bazı yerlerde olumlu değişimi söz konusu olduysa da eşitsizliklerin ortadan kalkması söz konusu değildi (Standing, 2017:109).1970’lerden beri yaşanan küreselleşmenin doğurduğu sonuçlar ise, üretimin merkezden çevreye kayması, üretimin taşeronluk ağları ile idame ettirilmesi, çalışmanın bulanıklaşması, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin ağırlıklı olarak emek yoğun sektörlerden oluşması, tekstil gibi emek yoğun sektörlerde düşük ücretli kadın istihdamı, enformelleşme yani kayıt dışılık ve kadınların buna daha çok maruz kalması, kadın emeğinin ve kalifiye olmayan işgücünün kayıt dışında, esnek, süresiz olarak kullanılması, üretimin enformelleşmesinin tüm çalışanların çalışma koşullarını kötüleştirilmesi, işsizliğin artması, ülkeler arasında gelir dağılımı adaletsizliğinin artmasıdır (Atasü Topçuoğlu, 2012:6).

Çalışma sürelerinde esnekleşmeye gidilmesi özellikle kadınların iş yaşamına katılımında ailesine ayıracağı süreyi dizayn edebilmesiyle aile dostu (family-friendly) esnekleştirme olarak karşımıza çıkarken, öte yandan part-

time çalışma ya da evden çalışma gibi modellerle part time ya da farklı tam zamanlı dışı statüde çalışanları ikinci sınıf çalışan olarak sınıflandıran, iş güvencelerini azaltan sosyal yardımlarını kısıtlayan, kariyer olanaklarını azaltan uygulamalarla standart dışı bu istihdam biçimlerinin ne kadar aile dostu ya da pozitif olabileceği tartışılmaktadır (Belek, 2018:163-167).

Kadınları esnek istihdama çekmenin altında yatan nedenler çoğu zaman kadınların gelirinin hane halkı için sadece bir katkı niteliğinde görülmesi buna karşın “eve ekmek getiren erkek” leri bu şekilde istihdam etmenin zorluğu kısacası kadınların yedek işgücü olarak anılmasıdır. Ancak kadınlar için esnek istihdam neden ideal olabilmektedir sorusuna verilen yanıt kadınların tam süreli ev çalışanı olması ve onlardan beklenen ücretsiz bakım işlerini yapanlar olmaları yani çocuk, hasta ve yaşlı bakımını ve ev işlerini yapan kişiler olmalarıdır (Karakoyun, 2007:123).

Öte yandan Post-Fordist dönemde ucuz işgücü arayışındaki işletmelerin uzak ülkelere üretimi yönlendirmeleri ile özellikle Güneydoğu Asya Ülkelerinde emek-yoğun yatırımlar artmış ve buralarda genellikle kadın işçiler istihdam edilmiştir. Bu durum kadın emeğini dezavantajlı koşullar karşısında güvencesizleştirmiştir. Düşük ücretlere razı olmak zorunda kalan kadın işgücü esnekleşme politikalarından olumsuz etkilenmiştir (Bozkurt Çakır, 2016:56).

Kadın emeği esnek çalışma biçiminde ideal emek olarak görülmektedir. Maliyetlerin düşürülmesi, çalışma saatlerinin azaltılması, iş güvencesinin olmaması sermayeyi esnek işlere yöneltten unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın ev işlerinden arta kalan zamanda esnek çalışma biçimlerine yönelmek zorundadır. Ataerkil sistem ise bu düzen içinde sermayeye ucuz, güvenilir, sabırlı, iş güvencesi olmayan, esnek bir çalışan modeli olan kadın işgücünü sunmaktadır (Yaman ve Dedeoğlu, 2010:10-16).

Kadın işçiler için kayıt dışı sektörde iş, kuralızsızlaştırmaya maruz kalmak anlamına gelmektedir. Kadınlar esnek çalışma içinde daha güvencesizleşmiştir. Kadın emeği, çok uluslu şirketler için küreselleşme sürecinde birçok işkolunda aranan emek türü olmuştur. Sonuç olarak, küreselleşme çağında kadınlar işgücü piyasasına geçmişe oranla çok daha

fazla sayıyla girerken, bunu liberalleşme, özelleşme ve esnekleşmenin hâkim olduğu bir ortamın baskısına maruz kalarak yapmışlardır. Kısaca, dünya genelinde çalışan kadınlar emniyetsiz, düzensiz ve geçici olarak tanımlanabilecek bir işgücü piyasasına girmişlerdir (Munck, 2003:148-149).

3.2. Esnekleşmenin Avantaj ve Dezavantajları

Sayısal esneklik, fonksiyonel esneklik, ücret esnekliği ve çalışma sürelerinde esneklik çalışma hayatında kullanılmaktadır. Yarı zamanlı çalışma, vardiyalı çalışma, çağrı usulü çalışma esnek çalışma süresi uygulamaları olarak; evde çalışma, tele çalışma, ödünç iş ilişkisi ve taşeron çalışma ise esnek istihdam uygulamaları arasında yer almaktadır. Esnek istihdam biçimlerini yaygınlaştıran başlıca nedenler; hizmetler sektöründe yaşanan artış kadın işgücünün katılımındaki artış, kadınların iş-yaşam dengesi kurmaya çalışması, artan işsizlik iken, sermaye açısından: maliyetleri azaltma ve emek gücünü ucuzlatma arayışlarıdır.

Esnek çalışma zamanlarını düzenleyen programlar 1970’ lerde Almanya, Fransa, İsviçre ve İskandinav ülkelerinde ilk kez uygulanmaya başlamıştır. Trafiğin yoğun olduğu saatlere göre değiştirilen çalışma saatleri şeklinde ya da kadın çalışanların aile yaşamını düzenleyen saatlere göre kaydırma şeklinde uygulamalar yapılmıştır. Bu uygulama ile çalışma süreleri biriktirilerek çalışma iş borçlanma şeklinde hayata geçirilmiştir. İşveren açısından verimlilik artırıcı özelliktedir (Parlak ve Özdemir, 2011: 40). Evde çalışma işin evde yapılması ya da bir kısmının evde yapılması iş merkeziyle de telefon, bilgisayar ya da faks gibi teknolojilerle iletişim kurularak yapılmasıdır. Ev sorumluluğu olan kadın çalışanların tercih edeceği varsayımı üzerinde durulmaktadır. Dezavantaj olarak ileri sürülen yönleri ise yarı süreli çalışanlar gibi onların da işe aidiyet duygusunu eksik hissedecekleri, kariyer olanaklarının azalacağı, ekip çalışmasına yatkın olamayacakları ve sosyallik azalışına bağlı stres hissedecekleri yönündedir (Belek, 2018:192-194).

Esnekliğin en söz edilen yararlarından biri de daha fazla kadını ücretli işgücü piyasasına çekebilmesiydi. AB’de kayıtlı işgücü piyasasına 1960 ve 1990 yılları arasında giren fazladan 29 milyon insanın 20 milyonunu kadınların oluşturmaktaydı. Ayrıca, 1970’den beri Kuzey’de hizmet

sektöründe gözlemlenen büyüme kadın istihdamında bir artışa yol açmıştır (Rubery ve Fagan, 1994:146’dan akt.;Munck, 2003:121).

İşgücü yapısı üzerinden esnekliğe bakıldığında etkisi oldukça belirgin gözükmektedir. Kısmi süreli çalışma, evde çalışma, iş paylaşımı, tele çalışma gibi atipik istihdam biçimleri kadınlar, gençler, yaşlılar, göçmenler, azınlıklar ve özürlülerin, çalışma hayatına girmesine imkân vermesi nedeniyle artmaktadır. Bununla beraber esneklik, çevre işgücü ve çekirdek işgücü ayırımına da neden olmaktadır. Ayrıca bazı standart dışı çalışma şekilleri ile çalışanların büyük bölümünü kadınlar ve azınlıklar oluşturmakta bu durum cinsiyet ayrımcılığı gibi özellikle kadınları çalışma yaşamında atipik istihdama mecbur bırakan sorunlara da yol açmaktadır (Tokol, 2015:187).

Esnek işlerin bazıları çalışan isteği yönünde gelişirken, bazıları da tam günlük çalışma ve güvenceli işler sağlanamadığından istekleri dışında kadınları ve gençleri o işlere yönelten işlerdir. Kadınları ev ve iş dengesine gençleri eğitim ve iş dengesine uygun biçimde istihdam edebilmenin önemi artmıştır. Bu kesimlerin daha fazla iş yaşamına girmek istemesi kısmi süreli işlerin artmasına ya da kısmi süreli işler arttırıldıkça bu kesimlerin işgücü piyasasına katılmasına dayalı karşılıklı ilişkinin önemi artmıştır (Koray, 2018:241).

Endüstrileşme döneminde nasıl ki o sektör önemliyse endüstri sonrası dönemde de hizmetler sektörü gelişmiştir ve hizmetler sektöründe çok farklı nitelikte işler bulunmaktadır buna bağlı olarak da daha nitelikli bir işgücü yapısı ortaya çıkmaktadır. Değişen işgücü yapısının nitelikleri, istemleri farklılaşmaktadır (Koray, 2018:213). Kısmi süreli çalışmanın yaygın görüldüğü hizmetler sektöründe geçmişten bu yana kadın çalışanlar daha fazla görülmektedir. Son yıllarda artan işsizlik eğilimi nedeniyle isteğe bağlı olması gereken kısmi çalışma modeli işsizlerin iş kapısı sağlamak için kullandığı bir basamak olarak ortaya çıkmaktadır (Tokol, 2015:170).

Öte yandan işgücü katılımına kadınları daha çok dahil edebilmeyi amaçlayan ülkelerin esnek çalışma uygulamalarını desteklemeleri zorunlu hale gelmiştir. Kadın çalışanların genellikle “eve iş verme” gibi uygulamaları tercih etmeleri etkili olmuştur. Kadın çalışanların tercihi, part-time çalışma biçimi yani kısmi süreli çalışma olmuştur. Esnek çalışma modellerinin tercih

edilmesi kadınların işgücüne katılma oranlarını yükseltmiştir (Çelik, 2007:18). AB’ ye üye ülkelerde atipik istihdam uygulamaları artmaktadır. Özellikle kısmi çalışmanın yaygın biçimde tercih edildiği görülmektedir. 27 AB’de çalışma yaşamındaki kadınların yaklaşık 1/3 inin bu şekilde çalıştığı tespit edilmiştir. Kadınların bu çalışma biçimine yönelmelerinin altında yatan sebep yine aile içinde tek başlarına yerine getirmek zorunda oldukları ev ve bakım işleridir (Sayın, 2008: 96).

Hollanda’da istihdam hem kadın hem de erkekler açısından Avrupa’ da bulunan ülkeler arasında en yüksek ülkelerden biridir. Kısmi çalışmanın yaygınlığı istidamı arttıran önemli bir etkidir. Atipik istihdam biçimleri içerisinde sayılan geçici çalışmanın da kadınlar ve erkekler için istihdam toplamında % 20’ lik bir paya sahip olduğu görülmektedir. Son yıllarda özellikle geçici istihdamın (belirli süreli sözleşmelerle, geçici istihdam büroları aracılığıyla, çağrı üstüne, vb. çalışma biçimleri) giderek artış gösterdiği görülmektedir. Kısmi zamanlı işler, eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ile otelcilik ve hazır yemek sağlama gibi yüksek kadın işçi sayılarıyla çalışan sektörlerde yoğunlaşmaktadır. Hollanda işgücü piyasasında özellikle kadın çalışanların çocuk ve ihtiyaç sahibi yetişkin bakımı gibi nedenlerle kısmi zamanlı çalışmayı tercih ettikleri görülmektedir. 2012 yılı verilerine göre %37 oranında kadın kısmi çalışmaya sebep olarak çocuk ve ihtiyaç sahibi yetişkin bakımı yükümlülüklerini göstermiştir (KEİG, 2014:35).

Hollanda’da devletin gönüllü kısmi süreli çalışmayı yaygınlaştırmaya ve aile yaşamı ile çalışma yaşamı arasında denge kurmayı desteklemeye yönelik sosyal güvenlik ve iş hukuku uygulamaları kısmi süreli çalışmanın kadınlar arasında yaygınlaşmasını etkilemektedir. İşverenlerin, özellikle hizmet sektöründe ihtiyaç duydukları esnekliği kullanmalarını sağlamıştır (Kapar, 2011:144). Hollanda’ da tam zamanlı çalışanlara tanınan haklar kısmi süreli çalışanlara da tanınmakta ve istihdam açısından güvenceli esnekliğin getirdiği olumlu sonuçlar gözlemlenmektedir. Kısmi süreli çalışmanın desteklenmesindeki amaç gençlerin ve kadınların İşgücüne katılım oranını arttırmak, yaşı ilerleyen işçilerin işe devamını destekleyerek işgücü piyasasında kalmalarını sağlamak ve bu yollarla işsizliğin azalmasını sağlamaktır. İstihdamı destekleyici esnek çalışma düzenlemeler ile Hollanda

işsizlik oranı en düşük ülkeler arasına girmektedir (Selamoğlu, 2002:43). İngiltere’ de istihdam edilen kadınların %40’tan fazlası, tam zamanlı işlere göre saat başına daha az para kazanılan yarı zamanlı işlerde çalışıyor.2009 yılında hükümet sübvansiyonlar kullanmak ve esnek çalışmaya vurgu yapmak suretiyle tam zamanlı işlerde çalışan kadınların yarı zamanlı işlere geçmelerini teklif etti. Yarı zamanlı işler için ulusal bir veri tabanı oluşturuldu ve bununla daha öne çalışıp işi bırakan ev hanımı anneleri hedeflendi ve çocukları küçük olup yalnız yaşayan ebeveynlerin iş aramasının planladığına dair hükümet duyurusu yapıldı (Standing, 2017:111).

Özellikle kısmi süreli çalışma kadınlar arasında yaygındır. Kısmi süreli çalışma oranları arasında, kadınlar ile erkekler arasında belirgin farklılıklar vardır, örneğin; 2018 yılı itibari ile OECD ortalaması olarak kısmi süreli çalışan kadınların oranı %23.7 iken erkeklerin oranı sadece %8.7 olmuştur (OECD Family Database, 2019).

4. Kadın Emeginin Durumu Ve Önündeki Engeller

Son yıllarda tarımdaki küçülme, işsizlik artışı gibi nedenlerle küresel düzeyde kadının istihdama katılım oranı düşmektedir. Örneğin küresel düzeyde 1995-2015 arasında yüzde 52,4’ten yüzde 49,6’ ya düşmüş durumdadır. Kadınların İstihdama katılımı erkeklerden yüzde 27 daha azdır (ILO, 2016). Küresel düzeyde kadın istihdamının azalmasındaki en önemli neden tarımın küçülmesi ve bu nedenle ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadın sayısındaki düşüştür. Ancak bu statüdeki kadın çalışanların oranı Afrika’da yüzde 35 ve Güney Asya’da yüzde 32 oranları ile hala yüksektir. Ücretli ve maaşlı çalışan kadın çalışanların yarısı da hizmetler sektöründe ve güvencesiz çalışmaktadır (Koray, 2018:338). Dünya genelinde 1994 yılında yüzde 51,2 olan işgücüne kadınların katılım oranı 2019 yılında yüzde 47,2’ye düşmüştür ve bu oranın 2021 yılında yüzde 46,8’e düşmesi tahmin edilmektedir (ILO, 2020:28).

Ortadoğu, Kuzey Avrupa ve Latin Amerika gibi gelişmekte olan ülkelerde, kadın istihdamının düşük olduğu, kadınların kırsalda ve kötü şartlarda çalıştığı yapılan çalışmalar ile görülmektedir. (Kılıç ve Öztürk, 2014:116). Ayrıca bu bölgelerde kadın istihdamında hizmet sektörünün öne

çıkıldığı görülmektedir. Kadınların hizmet sektöründe yaygınlaşmasının da birçok nedeni bulunmaktadır. Endüstri sektöründeki işlerin çoğunlukla fiziksel güç gerektirmesi, kadınları hizmet sektörüne yöneltmektedir. Öte yandan eğitim alan kadınların sayısı zaman içinde arttıkça kadınlar ev ortamından uzaklaşmak istemekte hem ekonomik bağımlılık kazanmak hem de statülerini arttırmak için çalışma hayatına girmek istemektedirler (Koray, 2018:340).

Dünya Bankası'nın 2014 yılında Çalışma Hayatında Toplumsal Cinsiyet raporu yayımlamıştır. Rapora göre, kadınlara esneklik adı altında daha fazla istihdam sağlanıyor gibi yansıtılmaktadır. Fakat esasında, kadınlara part-time işlerde, daha düşük ücret, daha az güvence ve daha az kariyer olanakları sunulmaktadır. Rapor, kadınların enformelleşme ile karşı karşıya kaldığını ve kadınların enformelleşmede dahi yine erkeklerin aldıkları ücretlere erişemediği ortaya çıkmıştır. Raporda, dünyada ev hizmetinde çalışanların da yüzde 83'ünün kadınlardan oluştuğu ve dünya genelinde kadınların erkeklerden daha fazla yarı-zamanlı istihdam edildiği de belirtilmiştir (WB, 2014: 18).

4.1. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Toplumsal cinsiyet, Giddens' a göre (Giddens, 2000:505) “toplumsal olarak kurulmuş erillik ve dişillik kavramlarıyla bağlantılıdır. Bireyin biyolojik cinsiyetinin doğrudan bir sonucu olmak zorunda değildir.” (akt.; Tokol ve Alper, 2020:375). Toplumsal cinsiyetin üretimi, kadınlara karşı eşitsizliklerin ortaya çıkmasına kaynaklık etmektedir. Hemen hemen her toplumda kadını dezavantajlı konuma sokmaktadır. Kadına yüklenen birincil görev aile sorumluluklarını üstlenmesidir (Tokol ve Alper, 2020:375). Feminist görüşlerin, refah devletinin 1970'li yıllarda sosyal politika açısından kadının baskı altına alındığı ve aile içi rollerini destekleyici olduğu eleştirisi dikkat çekicidir (Topçuoğlu, 2016:38). Toplumsal cinsiyetçi ilişkilere dayalı olarak yapılan bir toplumda kadınlar giderek daha fazla çalışma hayatına katılsalar da, erkeklerle benzer statülerde çalışsalar da ekonomiden hak ettikleri payı alamamakta eşitsizliklere maruz kalmaktadırlar (Tokol ve Alper, 2020:379).

Cinsiyete dayalı toplumsal iş bölümü, kadınları çoğu zaman yok sayarak ekonomik hayatta sadece erkeklerin varlığına neden olmaktadır ki burada eve ekmek getiren erkek modeli dayatması söz konusudur. Kadına ise cinsiyetçi roller biçilmekte ve toplumda “kadının yeri evidir” düşüncesi yerleştirilmektedir. Bu toplumsal bakış açısı altında kadına, çocuk ve yaşlı bakımı gibi işler dayatılmaktadır (Gönüllü ve İçli, 2001: 82; Özer ve Biçerli, 2003: 57).

Dünya genelinde kadın hareketleri, kadınların toplumsal rollerinin biyolojik yeniden üretim ve bakım işleriyle ömür boyu ilgilenmek olarak nitelenmesine itiraz etmişlerdir. Kadınların ev eksenli işlerle erkeklerin ise gelir getirici işlerle eşleştirilmesine karşı çıkmışlardır. Ve bunun biyolojik değil toplumsal bir iş bölümü olduğunu ortaya koymuşlardır. Toplumsal iş bölümü kavramı, biyolojik olan basit iş bölümü kavramından sabit ve değişmez olmasıyla ayrılmaktadır (Toksöz, 2012: 64). Bir üretim alanı olan emek piyasalarında kadınları ikincil konuma iterek, dezavantajlı grup haline getirmektedir. Kadın toplumdaki geleneksel rolleri nedeniyle ya emek piyasalarına katılamamakta ya da daha az katılım göstermektedir. Ayrıca kadının emek piyasasındaki konumunun da böyle şekillenmesi daha çok kadına özgü çalışma alanlarına yol açmaktadır (Günlük Şenesen, 2001:249).

BM, 1975-1985 dönemini “Kadın 10 Yılı” ilan etmiş, 1979 yılında da “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Hakkındaki Sözleşme”yi (CEDAW) kabul etmiştir. Sözleşme günümüzde 192 ülkeye onaylanmıştır. Kadınlar için engel oluşturan cinsiyet ayrımcılığını önlemek ve üye ülkelerde duyarlılık geliştirmek amacıyla yapılan bu sözleşme ile üye ülkelerden önce kadın ve erkek eşitliğini sağlayıcı yönden değişimler yapması sonrasında da kadınlara bunun sonucunda somutlanmış iyileştirmeler sağlanması beklenir. CEDAW herkese ait olan insan haklarının kadınlar tarafından da eşit ve özgürce kullanılmasını amaçlamaktadır (Koray, 2018:334).

4.2. Kayıt dışılık

Standing’e göre küresel kayıtlı ve kayıt dışı ücretli işgücüne, kadınların giderek daha fazla katılımı emeğin feministleşmesi kavramıyla açıklanmaktadır. Bu kavram, bütün sektörlerdeki kadın emeği katılımının

artışına ve geleneksel olarak erkeklerin elinde olan işlerin kadınlara geçmesine işaret eder. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde emeğin feministleşmesi, genellikle yoksulluğun feministleşmesi ve kadın proleterleşmesi de eşlik etmektedir (Ritzer, 2011: 468- 471’den akt.; Kurt, 2014:22). Kadınları enformel sektörde çalışmaya itilmesinde piyasa şartları kadar toplumsal sorumlulukları da etkilidir bu nedenlerin yanı sıra piyasanın esnek işgücü yaratma isteği de destekleyicidir. Yapılan bir araştırmada kadınların formel sektörde çalışamamasının nedenleri arasında, özellikle küçük çocuk faktörünün anneleri esnek çalışma koşullarını tercihe sevk ettiği görülmektedir. Çalışma yaşamında “kadın işi” ve “erkek işi” olgusu da kadınların esnek çalışmayı tercih ettirilmesi sonucunda giderek artmaktadır (Karakoyun, 2007: 123).

Kadın işçiler için kayıt dışı sektörde iş ise geçicilik, emniyetsizlik, düzensizlik gibi anlamlara gelmektedir. Yani kadınlar için esnek çalışma genellikle daha az güvence, çalışma saatlerinde ve ücretlerde azalma, vardiyalarda değişim, ulusal sigorta ödeneği kaybı, fazla mesai ücreti kaybı ve tatil, doğum izni, hastalık ücreti ve emekli maaşından yoksun kalmaktır (Mitter, 1994: 13’den akt.; Munck, 2003:148).

4.3. İş Yaşam Dengesi

Dünya ekonomisinde üretim, kalkınma, ekonomik daralma, işsizlik, nüfus artışı gibi birçok sorunun yaşanmaktadır. Esnek çalışma uygulamaları bu sorunlar arasında bir de iş ve aile dengesi sağlama ile mücadele etmek zorunda kalan kadın işgücüne destekleyici olabilmektedir. Zaten dezavantajlı konumda olan kadınların bir bakıma işgücü piyasasından tamamen kopmasını engellemektedir (Filiz, 2011:39). Kadınların esnek çalışma biçimini tercih etmeleri iş-yaşam dengesini kurabilme kolaylığı açısından onlara avantaj sağlamaktadır. Vasıflı, eğitilmiş ve yüksek ücretle çalışan kadın, çocuk bakımı ve ev işleri cinsiyete dayalı iş bölümü gereği üzerinde olan yükleri başkalarını çalıştırarak hafifletebilmektedir. Ancak genel anlamda düşük ücretlere çalışan kadınların bu yükleri çalışmasının karşılamaması sonucu çalışmamayı tercih etmektedirler (Soyseçkin, 2015: 257, 258).

Kadınların düzgün işlere erişiminin önündeki engeller, ayrımcılık, düşük ücretler, kayıt dışı istihdam, ev işlerinin uzantısı düşük vasıflı işler, olarak sayılmaktadır. Esnek istihdamın söz konusu engelleri aşmak üzere iş ve aile yaşamını uyumlaştırma politikaları kapsamında yer aldığı bahsedilmektedir (Ünlütürk Ulutaş, 2012: 81,82).

4.4. Yükselmeye Eşitsizlik

Kadınların, çalışma yaşamlarında karşılaştıkları en önemli sorunlarda birisi de hak ettikleri halde işinde yükselmesinin engellenmesidir. Bu durum elbette ki, kadınların ekonomik anlamda mağdur duruma düşürmektedir. Cam tavan kavramı ise ilk kez, Wall Street’de Hymowitz ve Schellhardt’ın 1986 yılındaki röportajında yer almış ve bu röportajda cam tavan, “kadınların işletmelerde bir üst pozisyona geçerken karşılaştığı her türlü engel ve haksızlık olarak kullanılmıştır” (Lockwood, 2004:46’dan akt.; Bilican Gökkaya, 2014:377). Cam tavan kavramı kadınların, toplumsal yaşamın birçok alanında özellikle de ekonomik alanda ilerleyememesine işaret etmektedir. “Cam tavan kavramındaki ‘tavan’ sözcüğü yukarı çıkmanın engellenmesinden ‘cam’ sözcüğü ise, aslında hemen görülmeyen yazılı ve resmi bir politikanın parçası olmamasına rağmen, varlığını hissettirmesinden dolayı tercih edilmiştir”.

Toplumda cinsiyetçi mesleki ayrım ve toplumsal önyargı kadınların yükselmelerinin önünde engeldir. Kadın çalışana yüklenen iş ve aile rolleri gereği kadınların yükselmesi engellenmektedir. Kadın çalışanlar örgüt kültürü, örgüt politikaları, örgüt iklimi, fırsat eşitliğinin olmaması, erkek yöneticiler tarafından engellenme, iş hayatında kadın algısı gibi örgütsel unsurları çoğu zaman engelleyememektedirler (Taşkın ve Çetin, 2012:20-23).

Maaşlı ve profesyonel kesimden olanların kariyer yolu daha açıktır, emeğin esnekleşiyor olması ve güvensizleşmesinin sonuçları olarak kişinin almış olduğu eğitim karşılığında yaptığı işten ortalama geri dönüşün esnek işlerle büyük oranda düşmesidir. İngiltere’ de yapılan bir araştırmada iki milyon kişinin yaptıkları işle uyuşmayan becerilere sahip olduğu yönündedir (Standing, 2017:205). Kadınlar işten çıkarılmada da erkeklere kıyasla gözden çıkarılan emek konumundadırlar. Bunun nedeni de ataerkil bir ideolojiye

dayanmaktadır. Kadınların, ailenin temel geçindiricileri olmayıp, babaları ve kocaları tarafından geçirilecek kişiler oldukları yönündeki toplumsal inanış böyle bir sonuç yaşanmasında önemli bir etkidir (Ecevit,1995:123'den akt.; Bilican Gökkaya, 2014:375).

4.5. Görünmeyen Emek (Gölge Emek)

Ücretli iş sahibi piyasa şartlarında yer bulan kadın işgücü görünmeyen emek kapsamındaki sorumluluklarından yine de kurtulamamaktadır. Toplumsal cinsiyetçi roller uyarınca kadının sorumluluğunda olarak belirlenen işler, kadının piyasada çalışması durumunda, ücret karşılığı yaptırılabilir. Bu durumda ev içi işler için ödenecek bedelin kadının bütçesinden karşılanması, kadının ücretinin en az bu bedeli karşılayacak kadar olması gerektiği, aksi takdirde ücretli olarak çalışmasına gerek olmadığı biçiminde bir yargı da söz konusudur. Örneğin piyasada ücret karşılığı çalışan kadın bu nedenle çocuklarını kreşe gönderiyorsa, aldığı ücret ile kreşe ödeyeceği bedel karşılaştırılmakta, maalesef eğer kreş bedeli ücrete yakın ya da onu aşıyorsa kadın işten ayrılmayı tercih etmektedir (Işık ve Serdaroğlu, 2015:8).

Esneklikle birlikte işyeri ev ve kamusal alan birbirine karışmaktadır. Emeğin doğrudan kontrolünden dolayı kontrolüne kayış söz konusudur. Teknoloji kullanımı da buna eşlik etmektedir. İşlevsel esnekliğin artışı ve hizmet sektörünün genişlemesi uzaktan ve evden çalışma yönünde gelişmelere yol açmıştır. Örneğin IBM'de çalışanların %45'i işyerine düzenli olarak gitmeden çalışmakta bu şirketin tasarrufuna da katkı sağlamaktadır. Kadınların doğum sonrası işe katılmalarında kolaylık sağlayan bu yöntemlerle işgücü havuzuna tekrar dahil edilmesi mümkünken uzaktan çalışanların kolay gözden çıkarılmaları da bir risk olarak ortaya çıkmakta, bu tip çalışanların emeği artık gölge emek konumunda sayılmaktadır (Standing, 2017:72). Hizmetler sektörünün yükselişe geçmesiyle duygusal emek kavramının kullanımı artık çokça kullanılmaktadır. İyi ve mutlu görünme vasfı kişisel hizmetlere dayalı bu işlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu durum pek çok ülkede kadınların kazancınadır (Standing, 2017:207).

5. Sonuç

Tarih boyunca kadınlar, toplam işgücünün büyük bölümünü oluştursa da ikincil işgücü olmaktan kurtulamamışlardır. Bu durum, tarihin dönüm noktası olan Sanayi Devriminde de, 1973'teki Petrol Krizinin ardından, 1980'lerde neoliberal politikalarla şekillenen küreselleşmenin tetiklediği esnekleşme döneminde de kadınların hep çalışma hayatında ikincil konumda bırakılması şeklinde etki etmiştir. Ayrıca kadının çalışma hayatındaki yeri toplumsal cinsiyet kavramı etrafında da şekillenmiştir.

1973 yılındaki Petrol krizinin etkileri değişimler yaratmıştır. Uluslararası rekabet artışı ve buna bağlı değişen işgücü piyasası işgücü politikalarında esnekleşmenin nedenleri olarak gösterilmiştir. Küreselleşmenin doğurduğu sonuçlar enformelleşme, düşük ücretli istihdam arayışı ve üretimin merkezden çevreye kaymasıdır. Yapılan çalışmalarda küreselleşmenin ortaya çıkardığı esnek istihdam biçimlerinin, kayıt dışı ve düşük ücretle çalışmayı yoğunlaştırdığı da belirlenmiştir.

Küreselleşme ve Neoliberal süreç ile birlikte, esnek istihdam kadın emeği için bir seçenek olarak sunulmuştur. İşverenler açısından ise kadınlar, işsizliğinin ve sanayileşme sürecinde ihtiyaç duyulan ucuz emek gücünün çözümü olarak görülmüştür. Özellikle Güneydoğu Asya Ülkelerinde emek-yoğun yatırımlar artmış ve kadın işçiler istihdam edilmiştir.

Esnek istihdam biçimlerini yaygınlaştıran diğer nedenler; hizmetler sektöründe yaşanan artış kadınların iş-yaşam dengesi kurmaya çalışması olmuştur. Sanılanın aksine esnek istihdam ile kadınlar yarı-zamanlı işlerde, daha düşük ücret, daha az güvence ve daha az kariyer imkânı ile iş yaşamında var olmaya çalışmaktadır. Kadın işçiler için kayıt dışı sektörde iş ise geçicilik, güvencesizlik gibi anlamlara gelmektedir. Yani kadınlar için esnek çalışma genellikle daha az güvenceli olmuştur.

Toplumsal cinsiyetçi yaklaşımlar nedeniyle kadınlar giderek daha fazla çalışma hayatına katılsalar da erkeklerle benzer statülerde çalışsalar da ekonomiden hak ettikleri payı alamamakta eşitsizliklere maruz kalmaktadırlar. Yükselmek isteyen kadınlar, cam tavan sendromuyla karşılaşmaktadır.

Sonuçta, kadın istihdamı geçmişte olduğu gibi günümüzde de bir sorundur. Yapılan birçok çalışmanın sonucunda da kadınların işgücüne katılımında toplumsal cinsiyet anlayışının büyük bir engel olduğu ortaya konmaktadır.

Esnek çalışma biçimleri istihdam edilen kadınların tercihi olabileceği gibi çeşitli sebeplerden ötürü esnek çalışmak zorunda bırakılıyorsa durum farklı olabilmektedir.

Esnekleşen işgücü piyasalarının da kadınların çalışma hayatına girişinde avantaj sağladığı yönündeki bulgular kadar kadınları esnek piyasalarda kullanımı ile sermayenin emek sömürüsüne bir halka daha eklediğinin de göstergesidir. Kadın işgücünün emek piyasasında daha fazla ücretli emek olarak yer almasını sağlamak için ilk olarak onları esnek çalışmaya iten nedenlerin bilinmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Atasü Topçuoğlu, Reyhan, “Küreselleşme Ve Üretimin Esnekleşmesi Sürecinde Kadın Emeği”, Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık Ve Güvenlik Dergisi, ss.3-9, Nisan 2012.

Belek, İlker, Esnek Üretim Derin Sömürü, İstanbul 2018.

Bozkurt Çakır, Nurdan, “Türkiye’de Esnek İstihdam Politikaları Ve Kadın Emeğine Etkisi”, SAV Katkı, Sayı: 3, ss.51-66, Ekim 2016.

Bozkurt, Veysel, Endüstriyel&Post-Endüstriyel Dönüşüm Bilgi, Ekonomi, Kültür, Bursa 2014.

Çakır, Özlem, “Yeni Çalışma Biçimleri Ve İşe İlişkin Tutumlar”, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, 2001.

Çelenk, Hakan, Esnek Çalışma, Ankara 2011.

Filiz, Yeliz, Esnek Çalışma Biçimlerinin Kadın İstihdamına Etkileri: Avrupa Birliği İstihdam Politikaları ve Türkiye Karşılaştırması, Başbakanlık Kadının Statüsü Uzmanlık Tezi, Ankara 2011.

Gökkaya Bilican, Veda, “Cam Tavan, Kadın ve Ekonomik Şiddet”, The Journal Of Academic Social Science Studies, Sayı: 26, 2014.

Gönüllü, Müzeyyen ve İçli, Gönül, (2001) “Çalışma Yaşamında Kadınlar: Aile ve İş İlişkileri”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1, ss.81-100, Mayıs 2001.

Güneş, Fatime, “Yoksulluk Söyleminin Toplumsal Cinsiyet Açısından Yoksunluğu”, Sosyal Araştırmalar Vakfı SAV Katkı, Sayı: 3, ss.6-17, 2016.

Günlük Şenesen, Gülay (2001) “Gender Based Occupational Segregation in the Turkish Banking Sector”, The Economics of Women and Work in the Middle East-Resarch in Middle East Economics, Sayı: 4, ss.147-167, 2001.

Güzel, Ali, “İş Hukukunda Yeniden Yapılanma Süreci Ve İşin Düzenlenmesi Konusunda Esneklik”, İş Hukuku Ve İktisat Dergisi, Kamu-İş Yayınları, Cilt: 5, Sayı 3, Nisan 2000.

International, Lobour Organization (ILO), World Employment and Social Outlook Trends 2020, <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2020/lang--en/index.htm>.

İşık, Ebru ve Serdaroğlu, Ufuk, “Kadın Emegi Feminist İktisadın Yol Haritası Üzerinden Bir Açıklama” Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Cilt: 56 Sayı:15, 6-14, 2015.

İpek, Melek, “Kayıt Dışı İstihdamda Küresel Etkiler ve Sosyal Örüntüler, Çalışma ve Toplum Dergisi, Birleşik Metal İş Sendikası Yayını”, Ankara 2014.

Kapar, Recep, “Hollanda’da Kadınların Kısmi Süreli İstihdamı ve Etkileri”, Çalışma ve Toplum, Sayı: 2, 2011.

Karakoyun, Yücel, Esnek Çalışma Yoluyla Kadınların İşgücüne Katılım Oranının ve İstihdamının Artırılması: İŞKUR’un Rolü, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara 2007.

KEİG Yayınları Dizisi, Araştırma Raporu: “Çalışma Yaşamında Eğretilik, Eğreti İstihdam ve Atipik İstihdam İlişkisi, Temmuz 2014.

Kılıç, Dilek ve Öztürk, Selcen, “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 47, Sayı:1, ss.107-130, 2014.

Kocacık, Faruk ve Gökkaya Bilican, Veda, “Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, ss.195-217, 2005.

Koray, Meryem, Sosyal Politika, Ankara 2018.

Kurt, Aysula, Küreselleşme Kapsamında Göç Ve Emegin Feminizasyonu (Kadinsılaşması): Trabzon Hizmet Sektöründe Yabancı Göçmen Kadın Emegi, Atatürk Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Munck, Ronaldo, Emegin Yeni Dünyası Küresel Mücadele Küresel Dayanışma, 2003 İstanbul.

OECD (2019) “Employment Database”.

Özer, Mustafa ve Biçerli, Kemal, “Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, ss.55-86, 2003.

Parlak, Zeki, ve Özdemir, Süleyman, “Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik”, Sosyal Siyaset Konferansları, Cilt: 60, Sayı: 1, 2011.

Sayın, Aysun, “Avrupa Birliği’nde Çalışma Yaşamında Kadın- Erkek Eşitliği: Türkiye Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, KEİG Yayınları Dizisi: İstanbul 2008.

Soyseçkin, İdil, “Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Sosyal Refah Uygulamaları”, Mülkiye Dergisi, Cilt: 39, Sayı: 3, ss.245-270, 2015.

Standing, Guy, Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf, 2017.

Şahin, Tolga, Esnek Çalışma Düzenlemelerinin Örgütsel Bağlılığı Sağlamaya Etkisi: Başbakanlık Örneği, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İnsan Kaynakları Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Taşkın, Ercan, ve Çetin, Ayfer, “Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Algısının Cam Tavanı Aşma Stratejilerine Etkisi: Bursa Örneği”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 33, Ağustos 2012.

Tokol, Aysen, Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler, Bursa 2015.

Tokol, Aysen ve Alper, Yusuf, Sosyal Politika, Bursa 2020.

Toksöz, Gülay, Kalkınmada Kadın Emeği, İstanbul 2012.

Ünlütürk Ulutaş, Çağla, “İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları: Türkiye’ de Yeni Politika Arayışları”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 70, Sayı: 3, ss.723-750, 2015.

World Bank (WB) “Gender at Work: A Companion to the World Development Report on Jobs”, 2014.

Yaman, Öztürk, Melda, ve Dedeoğlu Saniye, Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emeği, İstanbul 2010.

Yılmaz, Abdullah, ve Bozkurt, Yavuz ve İzci, Ferit, “Kamu Örgütlerinde Çalışan Kadın İşgörenlerin Çalışma Yaşamlarında Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, ss.89-114, Aralık 2008.

Yücel, Esin, “Geçmişten Bugüne Esnek Çalışma” Journal of Human Sciences, Cilt: 14, Sayı: 3, ss.2818-2826, 2017.

SİVİL HAVACILIK KABİN HİZMETLERİ PROGRAMINDA GÖREVLİ ÖĞRETİM ÜYELERİ VE ELEMENLARININ PROFİLLERİNİN İNCELENMESİ

Cihan YAVUZ - Adile BEBEK

Öğretim Görevlisi, İstanbul Aydın Üniversitesi

Öğretim Görevlisi, Antalya AKEV Üniversitesi

Özet

Hızla büyüyen havacılık sektöründe taleplerle doğru orantılı olarak sefer sayılarında artış meydana gelmiştir. Talebin getirmiş olduğu bu etki ve artan rekabet koşulları şirketlerin nitelikli personel istihdam etmesini zaruri hale getirmiştir. Bu doğrultuda sivil havacılık alanında nitelikli personel açığını karşılamak adına çeşitli üniversiteler tarafından Sivil Havacılık ve Kabin Hizmetleri programları kurulmuştur. Sivil havacılık kabin hizmetleri programlarının sayısının artmasıyla birlikte bu alanda eğitim verecek öğretim üyesi ve öğretim elemanı ihtiyacı doğmuştur. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de bulunan üniversitelerin Sivil havacılık kabin hizmetleri programındaki öğretim üyeleri ve öğretim elemanlarının demografik, eğitim ve havacılık sektörü deneyimi açısından incelenmesidir. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kuruluna bağlı 17’si devlet ve 24’ü vakıf üniversitesinde olmak üzere toplam 41 adet programda görev yapan öğretim üyesi ve öğretim elemanlarının profilleri araştırılmıştır. Profillerin araştırılmasında ilgili üniversitelerin web sayfaları ve Yükseköğretim Akademik Arama portalından faydalanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS paket programında analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Bulgular ışığında öneriler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Sivil Havacılık, Kabin Hizmetleri, Kabin Memuru, Öğretim Üyesi, Öğretim Elemanı

Abstract

In the rapidly growing aviation sector, there has been an increase in the number of flights in directly proportional to the demands. This effect of

demand and increasing competition conditions have made it essential for companies to employ qualified personnel. In this direction, Civil Aviation and Cabin Services programs have been established by various universities in order to meet the shortage of qualified personnel in the field of civil aviation. With the increase in the number of civil aviation cabin services programs, the need for lecturers and lecturers to provide training in this field has arisen. The aim of this study is to examine the programme instructors and lecturers in the Civil aviation cabin services program of universities in Turkey in terms of demographic, education and aviation sector experience. In this context, the programme instructors and lecturers working in a total of 41 programs in state and foundation universities affiliated to the Higher Education Institution of the Turkish Republic profiles were investigated. The web pages of the relevant universities and the Higher Education Academic Search portal were used to search the profiles. The obtained data were interpreted in the SPSS package program. Suggestions were made in the light of the above findings.

Keywords: Civil Aviation, Cabin Services, Cabin Attendant, Lecturer, Instructor.

Giriş

Küresel çapta ulaşım sağlayan havacılık sektörü giderek büyümektedir (Şen,2019:123; Akduman ve Karahan,2020:8). Yüksek bir büyüme hızına sahip olan bu sektörün temel bileşenleri, havayolu işletmeleri, havaalanları ve teknik destek olarak ifade edilmektedir. Sektörün aktifliğini ve sürekliliğini sağlamaları nedeniyle en önemli unsur olarak havayolu işletmeleri kabul edilmektedir (Akan,2017:15-17).

Türkiye’de 2003 yılından itibaren benimsenen politikalarla beraber sektör hızla gelişmiş ve nitelikli personel ihtiyacı da artmıştır. Havacılık sektöründe istihdam edilmek üzere yeterli sayıda havacılık eğitimi almış kişi bulunamadığından çok farklı alanlardan personel istihdam edilmiştir. Havacılık alanında yetkinliklerinin sağlanması için de kurum içi eğitimler verilmiştir. Son yıllarda ise nitelikli personel yetiştirilmesi amacıyla sivil havacılık ile ilgili programlar kurulmaya başlanmış ve bu programların sayıları giderek artmaktadır (Çemberci vd,2017:684; Şen,2019:125; Yılmaz,2020:117). Sivil havacılıkta istihdam edilecek pilotlar için pilotaj, kabin personeli için sivil havacılık kabin hizmetleri, yer personeli için sivil

hava ulaştırma şişletmeciliği bakım için bakım teknisyenliği gibi ihtiyaa yönelik farklı ön lisans programları kurulmuştur (şen,2019:125). şen (2019)'in çalışmasında havacılık programlarından en çok tercih edilen bölümlerden biri sivil havacılık kabin hizmetleridir. Sivil havacılık kabin hizmetleri, hava araçlarında gerekli emniyet ve güvenliği sağlayan ve yolcuların ihtiyaçlarını karşılayan personelin yetiştirildiği ön lisans programıdır. Bu talep ile doğru orantılı olarak sivil havacılık kabin hizmetleri programlarının sayısının arttığı tespit edilmiştir. Türkiye’de sivil havacılık kabin hizmetleri programı 17’si devlet ve 24’ vakıf olmak üzere toplam 41 üniversitede bulunmaktadır (yokatlas.yok.gov.tr)

Mesleki yetkinliklerin sağlanmasına yönelik ve uluslararası standartlar doğrultusunda eğitim verilen bu programlarda görevli ğretim elemanları da önem arz etmektedir. Sürekli bir gelişimin mevcut olduğu ve talebinde kayda değer bir şekilde arttığı havacılık sektörüne insan gücü yetiştiren programlarda görevli ğretim elemanlarının profillerinin ortaya konulmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaç doğrultusunda ğretim elemanının mezun olduğu bölüm, unvan, yaş, cinsiyet gibi özelliklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Elde edilecek bilgiler ışığında genel bir profil ortaya konulacaktır. Bu araştırma, daha sonra yapılabilecek araştırmalara kaynak oluşturması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca programa ilgi duyan ve bilgi edinmek isteyen araştırmacılara da yardımcı olması bir diğer önemli etmendir.

Öğretim elemanlarının profil analizine ilişkin çalışmalar bulunmakla beraber (Erişti,2013; ztrk Dönmez ve Altuğ zsoy,2013; Kıracı vd.,2013), sivil havacılık kabin hizmetleri programında görevli ğretim elemanlarına ilişkin çalışma bulunmamaktadır.

Yöntem

Bu çalışmanın amaı Türkiye Cumhuriyeti Yüksek ğretim Kurumu’na bağlı üniversitelerde yer alan Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri programlarında görevli ğretim elemanları ve üyelerinin profillerinin ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışma grubu tüm üniversitelerde yer alan ğretim elemanları ve üyelerinin tamamını

kapsamaktadır. Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri programı bulunan üniversite sayısı 41 iken bu programlarda görev yapan öğretmenlerin toplam sayısı 145'tir. Bu veriler Yüksek Öğretim Kurulu Akademik Arama portalından ve ilgili üniversitelerin web sayfalarından elde edilmiştir. Profillerin incelenmesi kapsamında söz konusu parametreler görev yapılan üniversite türü, cinsiyet, unvan, havacılık sektöründeki deneyimi üzerinedir. Elde edilen veriler SPSS paket programı aracılığıyla frekans ve çapraz tablolama analize tabii tutulmuştur.

Bulgular

Tablo 1: Öğretim Elemanlarının ve Üyelerinin Görev Yaptıkları Üniversite Türüne Yönelik Bulgular

		N	%
Üniversite türü	Vakıf	94	64.8
	Devlet	51	35.2
	Toplam	145	100.0

Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri programında görev yapan öğretim üyeleri ve elemanlarının %64,8'i vakıf üniversitelerinde görev yapıyorken, %35,2'si ise devlet üniversitelerinde görev yapmaktadır.

Tablo 2: Öğretim Elemanlarının ve Üyelerinin Cinsiyetine Yönelik Bulgular

		N	%
Cinsiyet	Kadın	82	56.6
	Erkek	63	43.4
	Toplam	145	100.0

Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri programında görev yapan öğretim üyeleri ve elemanlarının cinsiyetleri incelediğinde %56,6'sı kadın, %43,4'ü erkektir.

Tablo 3: Öğretim Elemanlarının ve Üyelerinin Unvanına Yönelik Bulgular

		N	%
Unvan	Dr. Öğretim Üyesi (Öğretim Üyesi)	12	8.3
	Öğretim Görevlisi (Öğretim Elemanı)	133	91.7
	Toplam	145	100.0

Sivil havacılık kabin hizmetleri programlarının tamamına bakıldığında %91,7'si öğretim görevlisi, %8,3'ü doktor öğretim üyesidir. Öğretim elemanları öğretim üyelerine göre yoğunluk göstermektedir.

Tablo 4: Öğretim Elemanlarının ve Üyelerinin Havacılık Sektöründeki Deneyimine Yönelik Bulgular

		N	%	Geçerli Yüzdelik
Havacılık Sektörü Deneyimi	Var	62	42.8	44.9
	Yok	76	52.4	55.1
	Toplam	138	95.2	100.0
Kayıp Veri		7	4.8	
Toplam		145	100.0	

Sivil havacılık kabin hizmetleri programlarında görev alan öğretim üyesi ve elemanlarından %4,8'inin bilgisine ulaşılammıştır. Bilgisine ulaşılan öğretim üyesi ve elemanlarının %44,9'unun havacılık deneyimi varken, %55,1'nin havacılık sektöründe deneyimi olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 5: Öğretim Elemanlarının ve Üyelerinin Lisans Bölümlerine Yönelik Bulgular

	N	%
0	14	9.6
Alman Dili ve Edebiyatı	2	1.4
Antrenörlük	1	0.7
Batı Dilleri Uygulamalı Dil Edebiyatı	2	1.4
Bilgi ve Belge Yönetimi	1	0.7
Çalışma Ekonomisi ve Endüstrisi	2	1.4
Çeviri Bilimi	2	1.4
Ekonomi	1	0.7
Endüstri Mühendisliği	1	0.7
Fizik	1	0.7
Geleneksel El Türk Sanatları	1	0.7
Halkla İlişkiler ve Tanıtım	5	3.4
Havacılık Yönetimi	2	1.4
İktisat	7	4.8
İletişim	1	0.7
İletişim ve Medya Sistemleri	1	0.7
İngiliz Dili Edebiyatı	7	4.9
İngilizce Öğretmenliği	3	2.1
İşletme	30	20.7
Kara Harp Okulu	1	0.7
Konaklama İşletmeciliği	1	0.7
Mali Hukuk	1	0.7
Maliye	1	0.7
Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi	1	0.7
Medya ve İletişim Sistemleri	1	0.7
Mimarlık	1	0.7
Mütercim Tercümanlık	1	0.7

Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği	1	0.7
Seyahat İşletmeciliği	3	2.1
Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği	16	20.0
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	1	0.7
Sosyoloji	3	2.1
Tarih	1	0.7
Turizm İşletmeciliği	10	6.9
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik	4	2.8
Türk Dili ve Edebiyatı	2	1.4
Türk Müziği	1	0.7
Uçak Gövde Motor Bakım	2	1.4
Uçak ve Elektronik	1	0.7
Uluslararası İlişkiler	1	0.7
Uluslararası Ticaret	2	1.4
Yabancı Diller Eğitimi	2	1.4
Yapı Eğitimi	1	0.7
Yönetim ve Organizasyon	1	0.7
Ziraat Mühendisi	1	0.7
Toplam	145	100.0

Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri programlarında görev yapan öğretim üyeleri ve elemanlarının mezun oldukları lisans bölümleri incelendiğinde sırasıyla İşletme (%20,7), Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği (%20,0), Turizm İşletmeciliği (%6,9) olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Öğretim Elemanlarının ve Üyelerinin Yüksek Lisans Anabilim Dallarına Yönelik Bulgular

	N	%
-	9	6.2
0	26	17.9
Avrupa Birliği	2	1.4
Bilişim	1	0.7
Çalışma Ekonomisi ve Endüstrisi	1	0.7
Eğitim Programları ve Öğretim	1	0.7
Eğitim Yönetimi ve Denetimi	1	0.7
Endüstri Mühendisliği	1	0.7
Fizik	1	0.7
Halkla İlişkiler	1	0.7
Halkla İlişkiler ve Tanıtım	1	0.7
Hava Taşımacılığı Yönetimi	1	0.7
Havacılık Bilimi ve Teknolojisi	1	0.7
Havacılık İşletmeciliği	1	0.7
Havacılık Yönetimi	12	8.3
İktisat	1	0.7
İletişim ve Medya Yönetimi	1	0.7
İngiliz Dili Edebiyatı	2	1.4
İngiliz Dili Eğitimi	2	1.4
İnsan Kaynakları	2	1.4
İşletme	29	20.0
İşletme Yönetimi	8	5.5
Jeodazi ve Fotogrametri Mühendisliği	1	0.7
Kalite Yönetimi	1	0.7
Medya ve İletişim bilimi	1	0.7
Medya ve Kültürel Çalışmalar	1	0.7
Mimarlık	1	0.7

Muhasebe	1	0.7
Muhasebe ve Finansal Yönetim	1	0.7
Ortadoğu Ekonomi Politikası	1	0.7
Pazarlama	1	0.7
Pazarlama İletişimi	1	0.7
Pazarlama İletişimi Yönetimi	1	0.7
Psikoloji	1	0.7
Sağlık Yönetimi	1	0.7
Sanat Bilimi	1	0.7
Tarih	2	1.4
Ticaret ve Lojistik Yönetimi	1	0.7
Turizm İşletmeciliği	11	7.6
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik	1	0.7
Turizm ve Otel İşletmeciliği	1	0.7
Türk Dili ve Edebiyatı	1	0.7
Türkçe Eğitimi	1	0.7
Türkçe'nin Eğitim ve Öğretimi	1	0.7
Uçak ve Elektronik	1	0.7
Uçak ve Uzay Bilimleri Mühendisliği	1	0.7
Uluslararası İşletmecilik	1	0.7
Uluslararası Ticaret	1	0.7
Uluslararası Ticaret Yönetimi	1	0.7
Yönetim ve Organizasyon	2	1.4
Toplam	145	100.0

Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri programlarında görev yapan öğretim üyeleri ve elemanlarının %6,2'sinin bilgisine ulaşamazken %17,9'unun yüksek lisans derecesine sahip olmadığı tespit edilmiştir. Yüksek lisans anabilim dalları incelendiğinde sırasıyla en fazla mezun olunan programların İşletme (%19,3) Havacılık Yönetimi (%8,3), Turizm İşletmeciliği (%7,6) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7: Öğretim Elemanlarının ve Üyelerinin Doktora Anabilim Dallarına Yönelik Bulgular

	N	%
-	16	11.0
0	78	53.8
Çeviribilim	2	1.4
Endüstri Mühendisliği	1	0.7
Global Pazarlama	1	0.7
Halkla İlişkiler	2	1.4
Halkla İlişkiler ve Tanıtım	2	1.4
Havacılık Yönetimi	1	0.7
İktisat	1	0.7
İletişim	2	1.4
İngiliz dili ve Edebiyatı	1	0.7
İnsan Kaynakları Yönetimi	1	0.7
İşletme	8	5.5
İşletme Yönetimi	3	2.1
Jeodazi ve Fotogrametri Mühendisliği	1	0.7
Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi	1	0.7
Mahalli İdareler ve ...	1	0.7
Maliye	1	0.7
Muhasebe	1	0.7
Psikoloji	1	0.7
Radyo Televizyon ve Sinema	1	0.7
Reklamcılık	1	0.7
Sivil Havacılık Yönetimi	2	1.4
Tarih	1	0.7
Turizm İşletmeciliği	8	5.5
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik	1	0.7
Türkçe Eğitimi	1	0.7

Uçak Mühendisliği	1	0.7
Uluslararası Ticaret ve Lojistik	2	1.4
Üretim Yönetimi ve Pazarlama	1	0.7
Yönetim ve Organizasyon	1	0.7
Toplam	145	100.0

Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri programlarında görev yapan öğretim üyeleri ve elemanlarının %12'sinin bilgisine ulaşamazken, %53,8'inin bir doktora programına kayıtlı olmadığı tespit edilmiştir. Doktora anabilim dalları incelendiğinde sırasıyla Turizm İşletmeciliği (%5,5), İşletme (%5,5), Sivil Havacılık Yönetimi (%1,4) ve Uluslararası Ticaret ve Lojistik (%1,4) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 8: Öğretim Elemanlarının ve Üyelerinin Unvanları ile Cinsiyetlerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular

		Unvan		Toplam
		Dr.Öğretim Üyesi	Öğretim Görevlisi	
Cinsiyet	Kadın	7 %4,8	75 %51,7	82
	Erkek	5 %3,4	58 %40	63
Toplam		12	133	145

Sivil havacılık kabin hizmetleri programlarında görev yapan öğretim üyeleri ve elemanlarının cinsiyetine yönelik doktor öğretim üyesi unvan dağılımları incelendiğinde %4,8'i kadın, %3,4'ü erkektir. Öğretim görevlisi unvan dağılımları incelendiğinde ise %51,7'si kadın, %40'ı erkektir.

Tablo 9: Öğretim Elemanlarının ve Üyelerinin Deneyimleri ile Cinsiyetlerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular

		Deneyim		Toplam
		Var	Yok	
Cinsiyet	Kadın	39 %28,3	40 %29	79
	Erkek	23 %16,7	36 %26,1	59
Toplam		62	76	138

Sivil havacılık kabin hizmetleri programlarında görev yapan öğretim üyeleri ve elemanlarının cinsiyetine yönelik havacılık sektöründe deneyim dağılımları incelendiğinde kadınların %28,3'ünün deneyimi varken, %29'unun deneyimi yoktur. Erkeklerin %16,7'sinin deneyimi varken, %26,1'inin deneyimi yoktur.

Tablo 10: Öğretim Elemanlarının ve Üyelerinin Görev Yaptıkları Üniversite Türü ile Cinsiyetlerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular

		Üniversite Türü		Toplam
		Vakıf	Devlet	
Cinsiyet	Kadın	61 %42,1	21 %14,5	82
	Erkek	33 %22,8	30 %20,7	63
Toplam		94	51	145

Sivil havacılık kabin hizmetleri programlarında görev yapan öğretim üyeleri ve elemanlarının cinsiyetine yönelik görev yaptıkları üniversite türleri incelendiğinde kadınların %42,1'inin vakıf üniversitelerinde, %14,5'inin devlet üniversitelerinde olduğu görülmektedir. Erkeklerin ise %22,8'i vakıf üniversitelerinde görev yapıyorken, %20,7'si devlet üniversitelerinde görev yapmaktadır.

Tablo 11: Öğretim Elemanlarının ve Üyelerinin Görev Yaptıkları Üniversite Türü ile Unvanlarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular

		Unvan		Toplam
		Dr. Öğretim Üyesi	Öğretim Görevlisi	
Üniversite Türü	Vakıf	10 %6,9	84 %57,9	94
	Devlet	2 %1,4	49 %33,8	51
Toplam		12	133	145

Sivil havacılık kabin hizmetleri programlarında görev yapan öğretim üyeleri ve elemanlarının unvanına yönelik görev yaptıkları üniversite türleri incelendiğinde kadınların doktor öğretim üyelerinin %6,9'u vakıf üniversitelerinde, %1,4'ü ise devlet üniversitelerinde olduğu görülmektedir. Öğretim görevlilerin ise %57,9'unu vakıf üniversitelerinde görev yapıyorken, %33,8'i devlet üniversitelerinde görev yapmaktadır.

Tablo 12: Öğretim Elemanlarının ve Üyelerinin Görev Yaptıkları Üniversite Türü ile Deneyimlerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular

		Deneyim		Toplam
		Var	Yok	
Üniversite Türü	Vakıf	42 %30,4	47 %34,1	89
	Devlet	20 %14,5	29 %21	49
Toplam		62	76	138

Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri programlarında görev yapan öğretim üyeleri ve elemanlarının görev yaptıkları üniversite türüne göre havacılık sektöründe deneyimlerine bakıldığında; deneyimi olanların %30,4'ü vakıf üniversitelerinde iken, %14,5'i devlet üniversitelerindedir.

Sonuç

Yüksek gelişme hızına sahip havacılığın, nitelikli personel ihtiyacını karşılama amacı taşıyan Sivil havacılık kabin hizmetleri programına olan talep göz önüne alındığında kabin memuru mesleğine ilginin yüksek olduğu ifade edilebilir.

Çalışma bulgularına göre, Sivil Havacılık Kabin Hizmetlerinde görev yapan öğretim üyeleri ve elemanları yüksek oranda vakıf üniversitelerinde görev almaktadır. Bu durum vakıf üniversitesinde Sivil Havacılık Ve Kabin Hizmetleri programının sayısının daha çok olması ile ilişkilendirilebilir. Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri programı öğretim elemanı ve üyelerinin unvanı incelendiğinde, öğretim elemanı oranının çok yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumun Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri programının ön lisans programı olması ve meslek yüksekokulunda yer almasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Öğretim elemanlarının ve üyelerinin mezun oldukları lisans bölümüne ilişkin veriler incelendiğinde, sırasıyla İşletme, Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği ve Turizm İşletmeciliği ilk üç sırada yer alırken çok farklı bölümlerden de mezun öğretim elemanı ve üyesi olduğu görülmektedir. Sivil havacılık kabin hizmetlerinin ön lisans programı olması ve lisans programlarının sayısının az olması neden olarak gösterilebilir. Ayrıca ön lisans programları tamamlandıktan sonra, belirli alanlardan lisans programlarına geçiş söz konusu olmaktadır. Sivil havacılık kabin hizmetleri ön lisans programlarından mezun olunduktan sonra geçiş yapılabilecek bölümler Havacılık Yönetimi, Lojistik Yönetimi, Seyahat İşletmeciliği, Seyahat işletmeciliği ve Turizm Rehberliği, Turizm Rehberliği ve Turizm işletmeciliği lisans programlarına geçiş yapılabilmektedir. Bu nedenle bu alanlardan mezun öğretim elemanı ve öğretim üyelerinin bulunduğu söylenebilir.

Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri programlarında görev yapan öğretim üyeleri ve elemanlarının yüksek lisans anabilim dalları incelendiğinde sırasıyla en fazla mezun olunan programların İşletme, Havacılık Yönetimi, Turizm İşletmeciliği olduğu tespit edilmiştir. Sivil Havacılık Kabin

Hizmetleri programlarında görev yapan ęretim yeleri ve elemanlarının Doktora anabilim dalları incelendiğinde sırasıyla Turizm İşletmeciliği, İşletme, Sivil Havacılık Yönetimi ve Uluslararası Ticaret ve Lojistik olarak tespit edilmiştir. Havacılık bölümleri lisansüstü eğitim programlarının az sayıda üniversite de bulunması ve çok eski bir geçmişe sahip olmamasından dolayı havacılık lisansüstü eğitim alanından mezun ęretim elemanı ve üyesi oranının daha düşük olduğu ifade edilebilir.

Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri programlarında görev yapan ęretim elemanları ve üyelerinin cinsiyetleri incelendiğinde, yüksek oranda kadın ęretim elemanı ve üyesi bulunmaktadır. Bu programdaki ęretim yeleri ve elemanlarının cinsiyetine yönelik havacılık sektöründe deneyim dağılımları incelendiğinde, havacılık sektörü deneyimine sahip kadın ęretim elemanı ve yeleri ile deneyime sahip olmayan kadın ęretim elemanı ve yeleri oranı çok yakındır. Havacılık sektörü deneyimine sahip olmayan erkek ęretim elemanı ve yeleri oranı, deneyime sahip erkek ęretim elemanı ve yeleri oranından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile sektör deneyimine sahip olmayan erkek ęretim elemanı ve üyelerinin sayısı daha yüksektir. Tarihten bu yana kadınların yaşadığı zorluklar göz önüne alındığında (apan Özeren,2020:69-93) gerek sektör deneyimi gerek akademideki sayı üstünlüğü bu zorlukların üstesinden gelindiğinin bir kanıtı olarak ifade edilebilir.

Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri programlarında görev yapan ęretim elemanları ve üyelerinin görev yaptıkları üniversite türüne göre havacılık sektöründe deneyimlerine göre deneyim sahibi olan ęretim elemanı ve üyelerinin yüksek oranda vakıf üniversitelerinde görev yaptıkları bulgulanmıştır.

Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri programında görevli ęretim elemanı ve üyelerinin profillerinin incelendiği bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır. Yüksek Öğretim Kurulu Akademik Arama portalından ve ilgili üniversitelerin web sayfalarından veri toplama aşamasında bazı verilere ulaşılamamıştır. Öğretim elemanı ve üyelerine ilişkin verilerin olmaması veya eksik olması, araştırmada kayıp veri olmasına neden olmaktadır. Farklı

çalışmalarda kullanılabilecek bu bilgilerin eksiklerinin giderilmesi gerektiği ifade edilebilir. İleriki süreçte havacılık sektöründe çalışanların profilleri incelenebilir. Bu çalışma bulguları ile karşılaştırılarak akademi ve sektör analizi yapılabilir.

Kaynakça

Akan, S. (2017) Sivil Havacılık Sektöründe Kabin Memurluğu Eğitimi Ve Bireylerin Mesleki Tercihlerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı İşletme Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul, 2017.

Akduman, G. Ve Karahan, G. (2020) Kabin Memurunun Sahip Olması Gereken Yetkinlikler: Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri Mezunu İstihdam Edilen Kişilerle Bir Alan Araştırması, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Havacılık ve Uzay Çalışmaları Dergisi 1(1).

Çapan Özeren, Ö.(2020). Havacılıkta Kadın Meselesi. Editör: Uncular, M.H. Havacılık 2050 Kitabı (ss.69-93). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.

Çemberci, M., Onursal, F.S., Artar, O., Uca, N., Civelek, M.E. (2017) Sivil Havacılıkta Yeterlilik Belgesi Gerektiren İş Pozisyonlarının Analizi, Analizi, International Journal Of Eurasia Social Sciences, 8 (27), 680-712.

Erişti, B. (2013). Türk Üniversitelerinde Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalında Görev Yapan Öğretim Elemanlarının Profilleri, Eğitim ve Bilim Dergisi, 38(167).

Öztürk Dönmez, R. Ve Altuğ Özsoy, S. (2013). Türkiye’de Hemşirelik Yüksekokullarında Araştırma Görevlisi Profili, Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi, 6(2), 51-61.

Kıracı, K., Bayrak, Ü. Ve Kurt, Y. (2013) Türkiye’deki Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Bölümü Öğretim Eleman Ve Yardımcılarının Akademik Özgeçmişlerinin Nicel Görünümü, II. Ulusal Havacılık Teknolojisi ve Uygulamaları Kongresi, 29-30 Kasım 2013, İZMİR.

Şen, G. (2019) Üniversitede Havacılık Bölümlerinde Okuyan Öğrencilerin Meslek Seçiminde Etkili Olan Faktörlerin Analizi, Journal of Aviation 3 (2): 122-131.

Yılmaz, F. (2020) Türkiye’de Sivil Havacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi Ve 2003-2018 Yılları Arasında Sektörün Değerlendirilmesi, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7 (1) , S 113-129.

İnternet Kaynakları

<https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=30076> (Erişim Tarihi: 25.06.2021).

<http://web.shgm.gov.tr/tr/havacilik-personeli/2138-kabin-memuru> (Erişim Tarihi:25.06.2021).

<https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/> (Erişim Tarihi: 25.06.2021).

ÖRGÜTSEL ÇATIŞMA YÖNETİMİ İLE İLİŞKİLİ DEĞİŞKENLER ÜZERİNE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ

Özkan YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Antalya AKEV Üniversitesi

Özet

İnsan ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve hedeflerine ulaşabilmeleri, etkin ve verimli yönetilmesine bağlıdır. Örgütler, birbirleriyle ilişkili çok sayıda değişkenin etkileşim içinde olduğu bir çevrede faaliyet gösterir. Yöneticilerin bu faaliyetlerini gerçekleştirmeleri, örgüt çalışanları ve paydaşlarının içinde bulunduğu çalışma ortamına, sürekli değişen çevredeki gelişim ve değişimlere ayak uydurabilmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda yönetici bir anlamda “emanetçi”dir. Kendisine verilen kaynakları kullanarak hedefleri gerçekleştirmek zorundadır.

Çatışma tarafları birey, grup ve örgüt olabilen, insanın olduğu her ortamda yaşanan ve yaşamın her alanında var olan çok önemli sosyal bir olgudur. Örgütlerin belirlenen hedeflere ulaşabilmesi ve etkin bir çalışma ortamı yaratılabilmesi için çatışmaların doğru bir biçimde yönetilmesi gerekmektedir.

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de örgütsel çatışma yönetimi ile ilgili lisansüstü tezleri inceleyerek örgütsel çatışma yönetimi etkileyen değişkenleri ve örgütsel çatışma yönetiminin sonuçlarını belirlemektir. Bu amaca yönelik olarak tezler yayın yılına, türüne, yönetime, veri toplama aracına, veri analiz türüne ve örgütsel çatışma yönetimiyle ilişkili değişkenlere göre incelenmiştir.

Araştırma nitel araştırma yönteminin kullanıldığı betimsel bir araştırma niteliğindedir. Verilerin toplanmasında doküman inceleme tekniğinden faydalanılmıştır. Veriler Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında “çatışma yönetimi” sözcüğü kullanılarak aratılan ve erişim iznine sahip olan lisansüstü tezler üzerinden toplanmıştır. Toplanan veriler “Tez

İnceleme Formu” kullanılarak içerik analizi ile analiz edilip frekanslarıyla birlikte grafikler halinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, Örgütsel Çatışma Yönetimi, Lisansüstü Tez, Doküman İncelemesi

INVESTIGATION OF POST-GRADUATE THESES ON VARIABLES RELATED TO ORGANIZATIONAL CONFLICT MANAGEMENT

Abstract

The existence of businesses established to meet human needs and their ability to reach their goals depend on their effective and efficient management. Organizations operate in an environment where many interrelated variables interact. Conflict is a social fact which of its sides can be individual, group and organism. Management of conflict is essential for organizations in order to have an efficient working environment. The realization of these activities by the managers is possible if the employees and stakeholders of the organization are able to keep up with the working environment, the developments and changes in the ever-changing environment. In this context, the manager is a "trustee" in a sense. The manager has to achieve the goals by using the resources given to him.

Conflict is a very important social phenomenon, which can be individuals, groups and organizations, which is experienced in every environment where people exist and exists in every area of life. Conflicts must be managed correctly in order for organizations to reach the determined goals and to create an effective working environment.

The purpose of this research, variables affecting organizational conflict management by examining postgraduate theses on organizational conflict management in Turkey and to determine the results of the organizational conflict management. For this purpose, theses were examined according to publication year, type, method, data collection tool, data analysis type and variables related to organizational conflict management.

The research is a descriptive research in which the qualitative research method is used. The data were collected through postgraduate theses that were searched and accessed by using the word conflict management. The collected data were analyzed by content analysis using the "Thesis Review Form" and presented in graphics with their frequencies.

Keywords: Conflict, Organizational Conflict Management, Post-Graduate Theses, Document Examination.

1.Giriş

Günümüzde işletmeler sosyal, ekonomik, kültürel ve politik değişimlerden etkilenmektedirler. Bu değişim ve gelişmelere ayak uydurabilmek, etkililik ve verimliliklerini artırarak varlıklarını sürdürebilme çabası, işletmelerin en önemli amaçları arasında yer almaktadır.

Bu değişim, küreselleşme ve rekabet gibi olgular; örgütleri farklı ve yeni arayışlara götürmekte, yüksek rekabet ortamında, örgütler artık çalışanlarının iş performanslarını artırma adına yoğun olarak yeni yöntemlerin arayışı içine girmektedir. Keza örgütlerde yüksek teknolojinin kullanılması, ürün geliştirmeye duyulan ihtiyaç, hizmet sektörünün gelişmesi, kas ve makine gücünün yerine bilginin kullanılmasıyla birlikte çalışanın önemini de artırmıştır.

Bu önem, çalışan ile örgüt amaçlarının birleştirilmesi, taraflar arasında uzlaşma sağlanması ve karşılıklı beklentilerin karşılanmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu beklentilerin karşılanmadığı durumlarda, çalışanlarda huzursuzluk ve gerginlikten başlayıp, işten ayrılma niyeti, örgütsel vatandaşlık davranışında azalma, verimlilik kaybı, çatışmalar ve performans düşüşüne yol açmaktadır.

Örgütsel çatışma yönetimi günümüze kadar sosyal bilimler alanında popülerliğini yitirmemiş konular arasındadır (İşbaşı, 2001: 154).

Çatışma, tarafları birey, grup ve örgüt olabilen, insanın olduğu her ortamda yaşanan ve yaşamın her alanında var olan çok önemli sosyal bir olgudur. Canlı varlıkların olduğu her alanda mücadele ve çatışma olagelmıştır. Örgütlerin belirlenen hedeflere ulaşabilmesi ve etkin bir çalışma ortamı yaratılabilmesi için çatışmaların doğru bir biçimde yönetilmesi gerekmektedir.

Günlük yaşantımızın pek çok anında sıkça karşılaştığımız çatışma olgusu, tüm canlılar açısından da söz konusudur. Çatışma, örgütsel yaşamın her yerinde oluşabilen bir olgu olmakla beraber iyi yönetilemediğinde hem örgüt hem de bireyler için ağır yük ve maliyetler oluşturur (aktaran, Üngüren ve diğ.2009: 38).

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de örgütsel çatışma yönetimi ile ilgili lisansüstü tezleri inceleyerek örgütsel çatışma yönetimi etkileyen değişkenleri ve örgütsel çatışma yönetiminin sonuçlarını belirlemektir. Bu amaca yönelik olarak tezler yayın yılına, türüne, yönetime, veri toplama aracına, veri analiz türüne ve örgütsel çatışma yönetimiyle ilişkili değişkenlere göre incelenmiştir. Çalışmada özellikle “örgütsel çatışma yönetimi” kavramı ile ilişkili değişkenlerin incelenmesine önem verilmiştir. Araştırma nitel araştırma yönteminin kullanıldığı betimsel bir araştırma niteliğindedir.

2. Örgütsel Çatışma Yönetimi

Yeni teknolojiler, üstün yönetim sistemleri, elektronik sistemler ve veri tabanları, örgütlerin başarısı için gerekli olmasına karşın, örgütsel başarıyı sağlayan temel etken, örgütün insan kaynağının niteliğidir.

İnsan kaynağının etkin ve verimli bir şekilde yönetilmeleri işletmede var olan çatışmaları en az zararla çözebilme yetenek ve becerilerine sahip yöneticiler ile mümkündür. Günümüzde, çatışmaların sadece azaltılması ve çözümlenmesinin yeterli olmadığı; gerektiğinde teşvik edilmesi gerektiği görüşlerinin ön plana çıkmasından dolayı, çatışmaların çözümü yerine, çatışmaların yönetimi kavramı kullanılmaktadır (Topaloğlu, 2011: 120).

Çatışmanın başıboş bırakılması veya kötü yönetimi örgütün etkinliği ve verimini düşürürken, çatışmanın iyi yönetilmesi örgütün gücünü artırır. Yöneticilerin de, bu nedenle ortaya çıkan çatışmaları yok etmek, görmezlikten gelmek ve çatışmanın hiç var olmadığını kabul etmek yerine, onu yapıcı ve yaratıcı bir hareketin kaynağı olarak görmeleri ve iyi yönetmeleri gerekir.

Örgütsel çatışma yönetimi (ÖÇY), uzlaşmazlığı belirli bir yönde sonuca yönleltebilmek için çatışmaya taraf olanların ya da üçüncü bir tarafın karşılıklı olarak bir dizi eylemde bulunmasıdır. Eylemler çatışmanın sona erdirilmesine ya da çatışma sürecinin etkilenmesine yönelik olabilir. Çatışma yönetiminin amacı olumlu, barışçıl ve uzlaşmacı bir biçimde çatışmayı sonlandırmak olabileceği gibi, karşı tarafa üstünlük kurmaya yönelik de olabilir (Yürür ve Soygüzel, 2010:34). Çok değişik ortamlarda ve şekillerde ortaya çıkan çatışma (Balta vd., 2017:235); amaçları, değerleri, fikirler ve inançları farklı olan insanlar arasında mücadele (Mukhtar, 2013:2856; Hisham

vd., 2014:254), insanın olduğu her ortamda yaşanan, yaşamın her alanında var olan çok önemli bir olgu (Serçeoğlu ve Gündüz, 2013:386; Shareef ve Atan, 2019:586) ve sosyal sistemin doğasında var olan bir durumdur (Bruno vd., 2018:1). Her tür örgütte ve her yönetim kademesinde yöneticinin, çatışmayı algılamak ve yönetmek yeterliliğine sahip olması gerekir.

Örgütsel çatışma yönetiminin boyutları incelendiğinde farklı sınıflandırmalar olduğu görülmektedir. Örgütsel çatışma yönetimi; Yapıcı, Uyumlu, Zorlayıcı, Kaçınmacı, Uzlaşmacı şeklinde beş boyut olarak incelenir.

Yapıcı/Barışıcı: Açıklığın, karşılıklı fikir alış verişinin, bilginin paylaşıldığı, farklılıkların dikkate alındığı bir yöntemdir. Bu yöntemde çatışmayı yöneten birey, hem kendisinin hem de başkalarının ihtiyaçlarına odaklı olarak problemlere yeni ve yaratıcı çözümler bulmaya çalışır (Aslan, 2008: 307) ve kazan-kazan yaklaşımı söz konusudur (Moisoglou ve diğ.2014: 76). Yapıcı, hem işbirliği hem de yardımseverlikte en yüksek düzeyde sayılır (Samuel, 2010: 77).

Yapıcı, kısaca kişinin hem kendisinin hem de karşı tarafın istek ve ilgilerini göz önünde bulundurarak çözüme kavuşturma yaklaşımıdır. Empatinin hakim olduğu, açık iletişimin yaşandığı demokratik bir çözüm yöntemidir. Yapıcı, taraflar arasında aktif işbirliğini gerektirdiğinden sinerji oluşumunu sağlar (Üngüren ve Cengiz, 2009: 40), diğer bireylerle etkileşimi yönetmede daha olumlu sonuçlar doğurur (Shih ve Susanto, 2010: 151). Taraflar belli bir anlaşmaya varıncaya kadar devam eder ve bu nedenle oldukça uzun bir zaman alır (Eren, 2008: 622). Aynı zamanda yanlış anlamalardan kaynaklanan çatışmaların giderilmesi konusunda çok etkilidir (Ertürk, 2009: 233).

Uyumlu, çatışmayı yaşayan taraflardan birinin karşı tarafın istek ve beklentilerini tatmin edebilmek için görüş ya da fikir farklılıklarını görmezden gelerek ortak noktaları vurgulamasıdır (Rahim ve Psenicka, 2002: 308-318). Bireyin kendisinden daha çok karşı taraf için endişelendiğinde kullanılan, karşı tarafın endişelerini gidermek için ortak yönleri vurgulamaya odaklı; bir tarafın kendi ihtiyaçlarını göz ardı ettiğı, kendini feda ettiğı yöntemdir (Aslan,

2008: 307). Yapılan bir çalışmada, eğitim düzeyi yüksek yöneticilerin, düşük olanlara oranla çatışma yönetim biçimlerinden uyumlu boyutunu daha çok kullandıkları, aynı zamanda genç çalışanların yaşlılara oranla daha çok uyumlu stilini tercih ettikleri tespit edilmiştir (Maqsood and Riaz, 2011: 24).

Zorlayıcı (bireyin kendine yüksek, diğerlerine düşük düzeyde ilgi), kazanan-kaybeden yaklaşımıyla ya da kazanmak için zorlayıcı davranışa başvurma ile açıklanabilir. Birey, karşı taraftan daha çok kendisi için endişeleniyorsa bu yöntemi kullanır. Bu yöntemde uzun dönemde çatışma çözümleneceğine tekrar şiddetlenebilmektedir (Aslan, 2008: 307). Zorlayıcı'da yüksek oranda kendine güven ve iddialılık vardır. İşbirliği ise çok düşüktür. Negatif bir iş tutumu ve davranışı ile sonuçlanabilen bir durum söz konusudur (Samuel, 2010: 77).

Kaçınmacı (geri çekilme), sorumluluğu başkasına yükleme ve geri adım atma durumları ile ilişkilidir (Rahim ve Psenicka, 2002: 310-331; Gharache, 2014: 384). Kaçınmacı (bireyin hem kendisi hem de diğerlerine düşük düzeyde ilgi), çatışmaya müdahale etmeme, sorumluluğu başkasına yükleme ya da geri çekilme şeklinde açıklanabilir (Montes, 2012: 8). Kaçınma davranışı sergileyen birey, kendi istek ve ihtiyaçlarını olduğu kadar diğer tarafın da istek ve ihtiyaçlarını tatmin etmede başarısız olur (Karcıoğlu, 2011: 332). Kaçınmacı, işbirlikçi olmayan, çatışmadan geri çekilme veya kayıtsız kalma durumudur. Çatışmayı bastırma, bir tarafa bırakma, çatışma konularını görmezden gelme yaklaşımıdır. Kaçınmacı'da her iki taraf da amaçlarına ulaşamadığından her iki tarafın da tatmini söz konusu değildir. Benzer bir şekilde Ivancevich ve Konopaske (2003) bu tarzı, çatışmaya uzun dönemli değil, kısa vadeli çözümler üreten bir yaklaşım olarak görmektedir (aktaran Yürür ve Soygüzel, 2010: 36).

Uzlaşmacı (bireyin kendi ve diğerlerine orta düzeyde ilgi), karşılıklı kabul edilebilir bir karara ulaşmak için her iki tarafın da bazı şeylerden vazgeçmesi mantığına dayalı bir yaklaşımdır. açıkça bir kazanan ya da kaybeden tarafın olmadığı (Moisoglou ve diğ.2014: 76), tüm tarafların makul düzeyde kazanması için uğraşılan bir yöntemdir (Aslan, 2008: 307). Ancak bu yöntem, çatışma konusunda geçici çözümler getirir. Zaman içerisinde

taraflar yeniden çatışmaya girebilirler (Şahin ve diğ. 2006: 557). Aureli ve de Waal (2000)’ e göre ise uzlaşmacı, çatışmadan sonraki ilk dakikalarda eski anlaşmazlıklar (zıtlıklar) arasında dostça davranış değişikliği olarak tanımlanır (aktaran McFarland ve Majolo, 2013: 16).

3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de örgütsel çatışma yönetimi ile ilgili lisansüstü tezleri inceleyerek, örgütsel çatışma yönetimini etkileyen değişkenleri ve örgütsel çatışma yönetiminin sonuçlarını belirlemektir.

Bu amaca yönelik olarak tezler; yayın yılına, türüne, yönteme, veri toplama aracına, veri analiz türüne ve örgütsel çatışma yönetimi ile ilişkili değişkenlere göre incelenmiştir. Çalışmada özellikle “örgütsel çatışma yönetimi” kavramı ile ilişkili değişkenlerin incelenmesine önem verilmiştir.

Araştırmada, aşağıdaki alt amaçlara ulaşılması hedeflenmektedir:

- 1.Örgütsel çatışma yönetimi alanında yer alan tezlerin türleri nedir?
- 2.Örgütsel çatışma yönetimi alanında yer alan tezler, hangi yıllarda yazılmıştır ve dağılımları nasıldır?
- 3.Örgütsel çatışma yönetimi alanında yer alan tezlerin konularına göre nasıl dağılmıştır?
- 4.Örgütsel çatışma yönetimi alanında yer alan tezlerde kullanılan veri toplama yöntemleri nelerdir?
- 5.Örgütsel çatışma yönetiminde yer alan tezlerde kullanılan istatistikler nelerdir?

4. Yöntem

Çalışmanın evrenini; YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan 2000-2020 yılları arasında yapılan örgütsel çatışma yönetimi ile ilgili tezler oluşturmaktadır. Çalışmaya dahil edilen tezlerde anahtar kelimeler, başlık, özet, dizin, eğitimi ve öğretim konu bilgilerine dikkat edilmiş ve amaca hizmet eden tezler, çalışmanın örnekleme alınmıştır.

Türkiye'de yapılan ve erişime açık olan YÖK Ulusal Tez Merkezine kayıtlı 144 tez (Yüksek Lisans: 127, Doktora:17) incelenmiştir. 24 tez sosyal bilimler alanı dışında olduğundan ve 11 tanesinin anahtar kelime dizininin olmamasından dolayı değerlendirmeye alınmamıştır.

Bu çalışma kapsamında Örgütsel Çatışma Yönetimine İlişkin Yapılan Tezleri İnceleme Formu hazırlanmıştır. Bu formda çalışmaların; yayım yılları, üniversite türleri, tezin türü, uygulama alanı, veri toplama aracı, kullanılan analizler, ÖÇY etkileyen değişkenler, ÖÇY'nin sonuçları, vb. bilgiler yer almaktadır.

Bu araştırma nitel araştırma yönteminin kullanıldığı betimsel bir araştırma niteliğindedir. Veriler Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında “Çatışma Yönetimi” sözcüğü kullanılarak aratılan ve erişim iznine sahip olan lisansüstü tezler üzerinden toplanmıştır. Toplanan verilerin analizinde “Tez İnceleme Formu” kullanılarak içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Tezlerdeki veriler, tez inceleme formunda belirlenen kategorilere göre analiz edilerek tablolar halinde sunulmuştur. Verilerin toplanmasında doküman inceleme tekniğinden faydalanılmıştır.

5. Bulgular

Türkiye'de örgütsel çatışma yönetimi alanında yapılan ve erişime açık olan YÖK Ulusal Tez Merkezine kayıtlı 144 tez incelendiğinde, Örgütsel Davranış alanında önemli bir çalışma alanı olan “örgütsel çatışma yönetimi” konusundaki tezlerin birbirine benzer bilimsel araştırma geleneğiyle gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tablo 1.Lisansüstü Tezlerin Yayın Yıllara Göre Dağılımı

YILLAR/TÜRÜ	Doktora	Yüksek Lisans
2020	2	5
2019	2	20
2018	1	7
2017	-	5
2016	2	9
2015	-	8
2014	1	7
2013	1	7
2012	1	6
2011	-	8
2010	-	6
2009	1	11
2008	2	10
2007	-	7
2006	1	2
2005	-	3
2004	-	2
2003	3	3
2002	-	-
2001	-	-
2000	-	1
TOPLAM	17	127

Tablo 1 incelendiğinde, konunun 2000-2002 yılları arasında hiçbir tezde ele alınmaması ve özellikle doktora düzeyinde çalışmaların olmaması, sadece 2000 yılında yüksek lisans düzeyinde birer tezin ele alınması, örgütsel çatışma yönetimi konusunun 2003 ve ilerleyen yıllarda önem kazanmasından

kaynaklanmaktadır. 2008 yılından sonra ise gerek doktora düzeyinde gerekse yüksek lisans düzeyinde çalışmaların artan bir oranda hız kazandığı görülmektedir.

Tablo 2. Lisanüstü Tezlerin Türüne Göre Dağılımı

ARAŞTIRMA TÜRÜ	DAĞILIM
Yüksek Lisans	127
Doktora	17

Tablo 2’de örgütsel çatışma yönetimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin türüne göre dağılımı incelendiğinde, 127’si yüksek lisans düzeyinde iken, 17’sinin doktora düzeyinde olduğu görülmüştür. Bu bulguya göre çalışmaların en fazla yüksek lisans düzeyinde gerçekleştirildiği ve doktora düzeyindeki çalışmalarda, yüksek lisans düzeyine göre daha az eğilim olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3. Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Alanında Çalışılan Tezlerin Konulara Göre Dağılımı

ÇALIŞILAN KONULAR	Doktora	Yüksek Lisans
İşletme	8	60
Eğitim Öğretim	7	51
Halkla İlişkiler	-	3
Bilim ve Teknoloji	-	1
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	1	3
Hemşirelik	-	3
Sağlık Kurumları Yönetimi	-	4
Sivil Havacılık	-	1
Kamu Yönetimi	-	1
Denizcilik	1	-
TOPLAM	17	127

Tablo 3’de örgütsel çatışma yönetimi alanında yapılan lisansüstü çalışılan konulara göre dağılımı incelendiğinde, çalışmaların işletme ve eğitim öğretim alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Yüksek lisans düzeyinde keza İşletme ve Eğitim Öğretim konularında daha yüksek iken, doktora düzeyinde azaldığı görülmektedir. Bunu Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ile Sağlık Kurumları Yönetimi takip etmektedir. Doktora düzeyinde sadece Denizcilik, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, İşletme ve Eğitim Öğretim konularında örgütsel çatışma yönetimi alanında çalışmalar yapıldığı gözlenmiştir. Sonuç olarak çalışmaların en fazla yüksek lisans düzeyinde gerçekleştirildiği, doktora düzeyindeki çalışmalarda yüksek lisans düzeyine göre daha az eğilim olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 4. Tez İzleme Formu

No	Yıl	Türü (Yüksek Lisans, Doktora ve Fen Bilimleri, Sosyal Bilimler Ens.)	Uygulama Alanı Eğitim, İşletme, Sağlık, Turizm vs. gibi)	Veri toplama aracı (Anket, mülakat, gözlem, teorik makale vs.)	Kullanılan Analizler Frekans, t testi, ANOVA, korelasyon, Regresyon vs.)	Örgütsel Çatışma Yönetimini etkileyen değişkenler (Yaş, cinsiyet, medeni durum, vs)	Örgütsel Çatışma Yönetiminin sonuçları (tükenmişli k, işten ayrılma niyeti vs.)	Örgütsel Çatışma Yönetimi ile ilişkili değişkenler (liderlik, iş tatmini, örgütsel bağlılık vs gibi, Tezde neden sonuç ilişkisi belirtilmemişse sadece korelasyon analizi yapılmışsa bu sütun kullanılabilir)
----	-----	---	--	--	---	---	--	--

Tablo 1, 2 ve 3’de görüleceği üzere örgütsel çatışma yönetimi konusunda yapılan tezlerin büyük bir çoğunluğunu, yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır. Yine ulaşılan tezlerin büyük bir oranda çalışanlar (işgörenler) üzerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Aynı zamanda çalışmada örgütsel çatışma yönetimi konusunda yapılan tezlerin çoğunluğu nicel araştırma paradigmasıyla yapıldığı, sınırlı sayıda nitel araştırmalara yer verildiği görülmektedir. Veriler Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında “Çatışma Yönetimi” sözcüğü kullanılarak aratılan ve erişim iznine sahip olan lisansüstü tezler üzerinden toplanmıştır. Toplanan veriler “Tez İnceleme Formu” (Tablo 4) kullanılarak içerik analizi ile analiz edilmiştir.

Örgütsel çatışma yönetimi konusundaki tezlerde, Betimsel istatistik, Anova, t-testi, regresyon ve korelasyon analizinin sıklıkla kullanıldığı ve nicel araştırma paradigmasıyla yapıldığı görülmüştür. Ayrıca bu bulguyla ilişkili veri toplama aracı olarak da anketlerden sıklıkla faydalanılmıştır.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Türkiye’de 2000-2020 yılları arasında örgütsel çatışma yönetimi konusunda yapılan tezlerin kapsamlı ve bütüncül bir şekilde incelenmesi ve bu konuda yapılan tezlerin ortak ve farklı yönlerini belirlemek amaçlanmıştır. Böylece, bu araştırmanın bulgularıyla, bundan sonra örgütsel çatışma yönetimi konusunda araştırma yapacak olan araştırmacılara çalışmalarını planlamalarına yardımcı olunabilecektir.

Bu alanda yapılmış lisansüstü tezlerin nicel yöntemlerle yapıldığı ve bu şekilde genellenebilir sonuçlara ulaşıldığı göz önüne alındığında; örgütsel çatışma yönetimi gibi rol fazlası davranışlarının incelendiği çalışmalarda gözlem veya görüşme gibi veri toplama araçlarıyla derinlemesine veriler elde edilmesi, alana daha fazla katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Kaynakça

Ahi, B. ve Kıldan, A.O. (2013). Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi (2002-2011). Mehmet Akif Ersoy Eğitim Fakültesi Dergisi, 13(27), ss.23-46.

Aslan, Ş.(2008). “Bireylerarası Çatışmayı Çözümleme Yöntemlerinin Algılanan Stres Düzeyiyle İlişkilerinin Araştırılması”, KMU İİBF Dergisi, Yıl: 10 Sayı:15, ss.303-323.

Balta, S., Bilge, A. ve Aykar, F.S. (2017). Otel İşletmelerinde Çatışma Yönetimi Eğitiminin Etkililiği, İşletme Fakültesi Dergisi, 18(2), ss. 233-245.

Bruno, A., Aversana, G.D. and Guidetti, G. (2018). Developing organizational competences for conflict management: the use of the prisoner’s dilemma in higher education, *Frontiers in Psychology*, 9, ss.1-6.

Eren, E.(2008). Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar), Beta, 8. Basım. İstanbul.

Ertürk, M.(2009). Lisans ve MBA Programları için, İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon, Beta, 4. Basım. İstanbul.

Gharache, A.M.A, Abbasi A. and Mansoornia R.(2014). “Investigating the Relationship Among Personality Factors of Principals and Their Choice of Conflict Management Styles in The Public Schools”, Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, Cilt: 4, Sayı: 2, ss.379-391.

Hisham, B. M, Sobri B.M. M. and Ossai-I.L. E. (2014).“Managerial Factors and Management Conflict in Venture Capital Financing in Malaysia”, Asian Social Science, Cilt: 10, Sayı: 3, ss.253-263.

İşbaşı Ö.J.(2001). “Çalışanların Yöneticilerine Duydukları Güvenin ve Örgütsel Adalete İlişkin Algılamalarının Vatandaşlık Davranışının Oluşumundaki Rolü”, Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı.1, ss.51-73.

Karcıoğlu, F, Gövez E. ve Kâhya C.(2011). “Yöneticilerin İletişim Tarzı ve Kullandıkları Çatışma Yönetim Stili Arasındaki İlişki”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 1, Erzurum, ss.327-340.

Maqsood, H.B.A.and Muhammad N.R.(2011). “Relationship Between Organizational Communication Climate and Interpersonal Conflict Management Styles”, Pakistan Journal of Psychology, Cilt: 42, Sayı: 2, ss.23-41.

McFarland, R. B.M.(2013). “The Importance of Considering The Behavioral Form of Recanciliation in Studies of Conflict Resolution”, Int J Primatol, ss.15-29.

Moisoglou, I. Prezerakis P. Peter G. Olga S. Nikolaïs M. and Dafni K.(2014). “Conflict Management in a Greek Public Hospital: Collaboration or Avoidance?”, International Journal of Caring Sciences, Cilt: 7, ss.75-82.

Montes, C. Damaso R. and Gonzalo S.(2012). “Affective Choice of Conflict Management Styles”, International Journal of Conflict Management, Cilt: 23, Sayı: 1, ss.6-18.

Mukhtar, S.A.(2013). “Organizational Conflict Management Strategies On Employee Job Satisfaction: A Conceptual Relationship”, International Journal of Management Research and Review, Cilt: 3, Sayı: 5, ss.2855-2862.

Rahim, M.A. (2010). Functional and Dysfunctional Strategies For Managing Conflict, Paper Presented at The 23.Annual International of Conflict Management Conference Boston, Massachusetts, Western Kentucky University, June 24-27, ss.1-14.

Rahim, M. and Clement P.(2002). “A Model of Emotional Intelligence and Conflict Management Strateies: A study in Seven Countries”, The International Journal of Organizational Analysis, Cilt: 10, Sayı: 4, ss.302-326.

Samuel, O.S. (2010). Conflict Resolution Strategies and Organizational Citizenship Behavior: The Moderating Role of Trait Emotional İntelligence, Social Behavior and Personality, 38(1), 75-86.

Serçeoğlu, N. ve Gündüz F.(2013).”Konaklama İşletmelerinde Çalışan İş Görenlerin Kişilik Özellikleri İle Çatışma Yönetim Tarzları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi”, 12.Ulusal İşletmecilik Kongresi, İstanbul, ss.386-397.

Shareef, R.A. and Atan, T.(2019). The influence of ethical leadership on academic employees’ organizational citizenship behavior and turnover intention: mediating role of intrinsic motivation, Management Decision, 57(3), 583-605.

Shih, H.A. and Ely S.(2010). “Conflict Management Styles, Emotional İntelligence, and Job Performance in Public Organizations”, International Journal of Conflict Management, Cilt: 21, Sayı: 2, ss.147-168.

Şahin, A.E. Filiz T.ve Ünsal Ö.(2006). “Çatışma Yönetimi Yöntemleri ve Hastane Örgütlerinde Bir Uygulama”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 15, Konya, ss.553-568.

Topaloğlu, C.(2011). “Yönetim Kuramları ve Örgütiçi Çatışmalar”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, ss.117-129.

Toptaş, V. ve Gözel, E.(2018). Türkiye’de Matematik Kaygısı İle İlgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi, Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi, 4(3), 136-146.

Üngüren, E. Funda C. ve Algür S.(2009). “İş Tatmini ve Örgütsel Çatışma Yönetimi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Konaklama İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 8, ss.36-56.

Yıldırım, A.ve Şimşek, H.(2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (Sekizinci Baskı). Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Yürür, S.ve Soygüzel H.(2010). “Örgütsel Çatışma Yönetimi Açısından Kamu Yöneticileri ile Özel Sektör Yöneticileri Arasındaki Farklılıkların Analizi”, Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 31-47.